

■ TONE RAVNIKAR

V PRIMEŽU MEDPLEMIŠKIH PRERIVANJ

DIGITALNA KNJIŽNICA / DISSERTATIONES / 13

PEDAGOŠKI INŠTITUT / 2010

VPRIMEŽU MEDPLEMIŠKIH
P R E R I V A N J

 TONE RAVNIKAR

V PRIMEŽU MEDPLEMIŠKIH PRERIVANJ

Tone Ravnikar
V primežu medplemiških prerivanj
znanstvena monografija

Digitalna knjižnica
Uredniški odbor: Igor Ž. Žagar (Educational Research Institute & University of Primorska),
Jonatan Vinkler (University of Primorska), Janja Žmavc (Educational Research Institute),
Alenka Gril (Educational Research Institute)
Zbirka: Dissertationes (znanstvene monografije), 13
Glavni in odgovorni urednik: Igor Ž. Žagar

Urednik izdaje: Jonatan Vinkler
Recenzenta: Andrej Hozjan, Anton Ožinger
Oblikovanje, prelom in digitalizacija: Jonatan Vinkler

Založnik: Pedagoški inštitut
Gerbičeva 62, SI-1000 Ljubljana
Ljubljana 2010
Za založnika: Mojca Štraus

ISBN 978-961-270-040-9 (pdf)
<http://www.pei.si/ISBN/978-961-270-040-9.pdf>
ISBN 978-961-270-040-9 (html)
<http://www.pei.si/ISBN/978-961-270-040-9/index.html>
DOI: <https://www.doi.org/10.32320/9978-961-270-040-9>

© 2010 Pedagoški inštitut/Educational Research Institute

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4)*11/13*(0.034.2)

RAVNIKAR, Tone, 1958-
V primežu medplemiških prerivanj [Elektronski vir] / Tone Ravnikar. - El. knjiga. - Ljubljana : Pedagoški inštitut, 2010. -
(Zbirka Digitalna knjižnica. Dissertationes ; 13)

Način dostopa (URL): <https://www.pei.si/ISBN/v-primezu-medplemiskih-prerivanj/>

ISBN 978-961-270-040-9

253577728

Vsebina	7
I Časovna in geografska določitev snovi	9
II Savinjska in Šaleška dolina v 12. stoletju	27
III Izgradnja cerkvene mreže do 13. stoletja	83
IV Prihod Ptujskih konec 12. in v 13. stoletju	95
<i>Vprašanje izvora Benedikte Ptujске in njene dediščine</i>	98
V Vovbržani v Savinjski in Šaleški dolini	111
VI Posesti družine iz Orta na obravnavanem področju	119
VII Zgornja Savinjska dolina v prvi polovici 13. stoletja	139
VIII Patriarh Bertold V. Andeški in Gornjegrajski samostan	159
IX Obdobje od srede do izumrtja grofov Vovbrških: dogajanje na širšem področju Šaleške doline	181
X Šaleška dolina	195
XI Zgornja in spodnja Savinjska dolina	273
XII Delitev vovbrške dediščine in svobodni plemiči Žovneški	335
XIII Položaj Gornjegrajskega samostana v prvih desetletjih po izumrtju grofov Vovbrških	369
XIV Poskus dokončnega zedinjenja posesti gospodov Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih, v Savinjski in Šaleški dolini	397
XV Priloge	441
<i>Posestna struktura v Savinjski in Šaleški dolini</i>	442–443
<i>Cerkvena pokrajina v Savinjski in Šaleški dolini</i>	444–445

<i>Poskus razrešitve družinskih povezav Kunšperških, Hekenberskih, Velenjskih in Turnskih</i>	446–447
<i>Genealoška tabela družine Kacenštajnskih (1243–1440)</i>	448–449
<i>Genealoška tabela Kunšperših (1174–1388)</i>	450
<i>Genealoška tabela družine iz Orta (1151–1262)</i>	450
<i>Poskus razrešitve genealogije družine Ranšpersko-Lemberških</i>	452–453
<i>Genealoška tabela družine Turnskih – ribji rod (1317–1438)</i>	454–455
<i>Genealoška tabela družine iz Prežina (1137–c. 1350)</i>	456
<i>Genealoška tabela Ehrneških (?–1173)</i>	457
<i>Genealoška tabela družine Vrbovških (1230?–p. 1405)</i>	458–459
<i>Izsek iz genealoške tabele svobodnih Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih (c. 1125–1456)</i>	460–461
<i>Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Šentiljskih«, Ranšperskih, Helfenberskih in Freudenberskih</i>	462–463
<i>Poskus razrešitve genealoških povezav družin Vovbrških, Dravsko-Šoštanjskih in Machlandskih</i>	464–465
<i>Izsek iz genealoške tabele grofov Vovbrških (1050–1322)</i>	466–467
<i>Genealoška tabela gospodov Prujskih (c. 1106–1438)</i>	468–469
Povzetek	471
Summary	485
Viri in literatura	501
<i>Neobjavljeni viri</i>	501
<i>Objavljeni viri</i>	502
<i>Literatura</i>	504
Uredniško poročilo o slikovnem gradivu	515
Imensko kazalo	517

Vsaka zgodovinska raziskava predstavlja neke vrste sprehod skozi čas in prostor. To seveda velja tudi za pričujočo študijo. Zato je potrebno najprej natančno določiti obe spremenljivki. Najprej določimo, katero obdobje želimo s pričujočo študijo zajeti. Naloga obsega čas med 12. stoletjem, ko naletimo na prve pisne omembe krajev in oseb, živečih in delujočih na obravnavanem področju, in sredo 14. stoletja, ko se z uspehom grofov Celjskih konča dolgoleten spopad za prevlado na obravnavanem področju med gospodi Ptujskimi in v času od druge polovice 13. stoletja do izumrtja leta 1322 grofi Vovbrškimi ter za tem njihovimi nasledniki gospodi Žovneškimi, kasnejšimi grofi Celjskimi. Ravno omenjeni spopad za prevlado med vodilnimi plemiškimi rodbinami obravnavanega območja je tisti moment, ki ga želimo predstaviti kot ključnega in odločilnega za zgodovinski razvoj v času med 12. in 14. stoletjem. Že na začetku pa želimo poudariti sledeče: čeprav je teza naloge, da je odločilno gibalno razvoja na obravnavanem področju v času med 12. in 14. stoletjem opisano in v nalogi natančno analizirano nasprotje med posameznimi najpomembnejšimi plemiškimi rodbinami, pa je možno razumevanje vseh nians in detajlov teh odnosov in celokupnega dogajanja le, če istočasno pritegnemo v analizo tudi zgodovino cerkvenih institucij in nastajajočega meščanstva (za naše ozemlje je bolje uporabljati termin tržani). Po zaslugi Ignaca Orožna je cerkvena zgodovina dokaj dobro poznana. Celotno sliko razvoja pa daje še vzporedno spremljanje in neločevanje t. i. cerkvene od t. i. posvetne zgodovine. Kljub temu da dajejo naslovi poglavij naše študije na prvi pogled drugačen vtis in ločujejo ta dva vidika dogajanja, bo pozoren bralec opazil, da se vsebina poglavij med seboj prepleta in da je mogoče najti tako dogodke

iz »cerkvene« zgodovine v poglavju, ki je po svojem naslovu sicer posvečeno posvetni zgodovini, in obratno. Takšen način obravnavanja snovi edini vsaj za silo daje kolikor toliko popolno sliko obravnavanega področja v določenem času. Pomanjkanje takšnega pristopa v mnogih študijah, ki so bile do sedaj sicer že opravljene, pa je tista glavna pomanjkljivost, ki jim jo lahko očitamo.

Pri preučevanju in analiziranju zastavljenega časovnega obdobja se pokaže več pomembnih prelomnic oz. pomembnih momentov, ki bodo predstavljali tudi ključne »prelomnice«, po katerih se bo gibala pričujoča študija. Prva takšna »stopnica« oz. prelomnica je čas 11. stoletja, ko se po izumrtju t. i. Heminega rodu in po koncu boja za investituro na novo premešajo karte ter pridejo na obravnavano področje nove plemiške družine, ki so bile v tem sporu na »pravi« (tj. papeški) strani ter so se s tem tudi primerno okoristile. Med njimi je na prvem mestu potrebno omeniti družino koroških vojvod Spanheimov, pa tudi družino plemičev, ki so prišli v naše kraje iz Zgornje Avstrije, gospodov iz Orta. Nekje v tem času lahko morda domnevamo, da se je v naših krajih usidrala tudi družina Cham-Vohburških, ki je posedovala strnjeno alodialno posest v Zgornji Savinjski dolini in katere zadnji »savinjski« predstavnik Dipold Kager je na temelju svoje posesti leta 1140 ustanovil benediktinski samostan v Gornjem Gradu ter istočasno bogato obdaroval s posestmi na tem področju tudi oglejskega patriarha.

Čas 11. stoletja je torej obdobje, ko je po smrti mejnega grofa Viljema II. Breže/Selskega ogromna posest, ki jo je pridobil v osebno last z darovnicami in s poroko s Hemo (s čimer so se združile posesti dveh tako pomembnih rodbin, kot so bili t. i. Wilhelminci, bavarski grofje v Traungavu in ob Donavi, katerim je pripadal Viljem, in bavarska vojvodska rodbina Liutpoldingov, katerim je pripadala Hema),¹ najprej prešla v roke njegove vdove in po njeni smrti v roke (od nje ustanovljenega) samostana v Krki² (salzburški nadškof Gebhard (1060–1088) je to posest nato uporabil pri ustanovitvi škofije v Krki)³ in leta 1074 na njeni posesti ustanovljenega benediktinskega samostana v Admontu⁴ ter predstavnikov t. i. rodu Askvi-

1 Primerjaj npr. Heinz Dopsch, Hemma von Gurk – Eine Stifterin zwischen Legende und Wirklichkeit, v: *Hemma von Gurk, Ausstellungskatalog*, Klagenfurt 1988, 11–24.

2 1043, januar 6, Krka; objavljeno v: *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, ur. August von Jaksch, Klagenfurt 1896–1915 (dalje kot *MDC*) I, št. 16, 54–57, in (1043), avgust 15; objavljeno v: *MDC* I, št. 17, 57–60.

3 1072, marec 6, Krka; objavljeno v: *MDC* I, št. 31, 76–78.

4 1074–1087; objavljeno v: Josef von Zahn, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Graz 1875–1903 (dalje kot: *StUB*) I, št. 77, 85–94. Prim. Jakob Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont* I, 33–38.

nov, to je njunih naslednikov. Med te rodbine prištevamo plemenite Pri-se iz Puchsa ter iz njih izvirajoče grofe Višnjegorske, nadalje še grofe Plain-ske, Pfannberške in Vovbrške, prav verjetno pa so bili pripadniki Hemine-ga rodu tudi svobodni plemiči Žovneški, kasnejši grofje Celjski.⁵

Za podobo obravnavanega območja je enako pomembno tudi dejstvo, da je to čas, ko začnejo nemški cesarji iz rodu Salijcev sistematično utrjeva-ti in graditi državo. Pri tem so se vladarji, še posebej od časa prvega staufo-vskega vladarja Konrada II. (1124–1139) dalje, začeli vse bolj naslanjati na eni strani na državno cerkev, s čimer so posnemali svoje predhodnike – ce-sarje iz saške družine Otonov, in (kar pa predstavlja novost pri praksi nem-ških cesarjev) na pripadnike t. i. ministerialov. Izraz ministeriali oz. mili-ti je v 11. in 12. stoletju označeval pripadnike nesvobodnega nižjega plem-stva, ki ga je označevala predvsem njihova vojaška služba, za katero so pre-jeli posest od svobodnega plemiča. Njihova značilnost je osebna odvisnost od gospoda, ki se kaže v tem, da je gospod lahko odločal tudi o tako oseb-nih stvareh ministeriala, kot je npr. poroka.⁶ Zaradi številčnosti ter vojaške moči, ki se je ob istočasni spremembi načina vojskovanja vse bolj uveljavlja-la, in seveda zaradi tega, ker pripadniki tega sloja za vladarja niso predstavl-jali resne konkurence in nevarnosti, so bili poleg državne cerkve naravna in logična izbira nemškega cesarja, na katere se je lahko naslonil pri postavljanju temeljev državne uprave.

S tem v zvezi je potrebno poudariti tudi tendenco cesarja Henrika III. (1039–1056), ki je začel sistematično krepiti vzhodno mejo države z usta-navljanjem mejnih pokrajin – mark. Ta njegova dejavnost se kaže tako z vojnimi pohodi, ki jih je vodil proti Čehom, Poljakom, Liutizom in Ma-džarom, z utrjevanjem vzhodnih škofij, kar kažejo predvsem mnoge njim namenjene cesarske darovnice, z gradnjo t. i. »cesarskih gradov« in z utr-jevanjem mejnih grofov. Poleg tega pa je še posebej v tej zvezi potrebno po-udariti in izpostaviti njegove darovnice, namenjene vazalom in ministeri-alom – »miles et servientes« – v teh mejnih pokrajinah in s tem nastan-kom (kot to imenuje Karl Bosl) mejnogrofijskega ministerialnega stanu (»Markministerialität«).⁷ Osnovo za takšno politiko je predstavljalo agre-

5 Prim. Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, *Rad JAZU* 250/1935, 215–239; Heinz Dopsch, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und Ihre Verwandtschaft, *Carinthia* 161/1971, 95–120, genealoška tabela na str. 120; Peter Štih, Vasko Simoniti, *Slovenska zgodovina do raz-svetljenstva* (dalje kot P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina*), 72–74.

6 Prim. geslo *Ministerialität*, *Ministerialen* v: *Lexikon der Mittelalters* VI, Stuttgart 1999, 636–639.

7 Karl Bosl, *Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hoch-mittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches. Schriften der Monumenta Germaniae historica* 10, Stuttgart 1950 (dalje kot K. Bosl, *Reichsministerialität*), 48, 49.

sivno pridobivanje novega ozemlja, ki je bilo možno predvsem na novo pridobljenih ozemljih, se pravi ravno v omenjenih mejnih markah, ki jih je nato lahko vladar podeljeval omenjenim »mejnogrofijskim« ministerialom v markah za njihovo službo. Kako nevarno je bilo lahko podeljevanje teh ozemelj pripadnikom visoko svobodnega plemstva, kaže ravno primer Heminega rodu, ko so vladarji podelili ogromno posest visoko svobodnemu posamezniku in ne službi, ki jo je opravljal, ter je bila tako ob izumrtju družine ogromna posest za krono izgubljena; za potencialnega novega mejnega grofa iz neke druge plemiške rodbine tako enostavno ni ostalo več dovolj ozemlja.⁸

S postopno krepitvijo ministerialov je sovpadel naslednji velik prelom, ki ga je povzročilo izumrtje starih plemiških rodbin. To je proces, ki se je končal do sredine 13. stoletja in po katerem so se karte premešale na novo, kar je med drugim omogočilo, da se je na področju, ki je tokrat srčika našega zanimanja, ustvarila zgoraj omenjena »dvojnost« oz. razdelitev večine posesti in predvsem moči med dve veliki družini.

To pa je tudi tisti čas, ko se je na tleh nemške države, in seveda tudi na področju današnje Slovenije, začela dogajati izjemno pomembna sprememba: začele so nastajati dežele kot pravni in nenazadnje identifikacijski element takratnega človeka in predvsem plemiča – deželana. Začelo je nastajati deželno pravo, ki je postajalo vse bolj ključno in pomembno, in posameznika⁹ je začenjala označevati pripadnost le-temu. V 12. stoletju to nastajanje in prelom sicer bolj kot ne šele čutimo in ga lahko spremljamo v začetni fazi nastajanja, vendar je ravno dogajanje v tem času determiniralo nastanek dežel v naslednjem stoletju.

Deželnopravna identiteta se je vse bolj prepletala z identiteto, ki jo je opredeljevala izključno osebna povezava s seniorjem (»Personenverband«) in ki je bila značilna za čas približno do konca 11. stoletja. Potrebno je opozoriti, da je tudi deželnopravna identiteta temeljila v prvi vrsti na personalnem principu, na zvezi; je torej zveza, v katero so se pridružili plemiči kot posamezniki in priznavali pravne norme, ki vladajo v njej, in predvsem priznali deželnega gospoda kot svojo nadrejeno instanco, ki predseduje plemiškemu sodišču in poveljuje deželni vojski.

Temu trendu se je pridružil še boj za investituro, ki je prisilil nemškega cesarja Henrika IV. (1056–1106) in za njim tudi njegovega sina Henri-

⁸ Prim. P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina*, 94.

⁹ Prim. Peter Štih, *Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele Celjske, v: Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996, 229, kjer opozarja tudi na omejitve, ki jih je ta pojem nosil v sebi.

ka V. (1106–1125), da sta še bolj intenzivno in dosledno, kot je to pred njo začel že njun oče oz. ded, cesar Henrik III. (1039–1056), izpeljala reformo države ter se pri tem še bolj trdno naslonila na eni strani na državno cerkev¹⁰ oz./in na sistem lastniških cerkva in na drugi strani na ministeriale in sistem gradov kot sistematično posejanih obrambnih točk v državi. V virih se ta sprememba kaže tudi tako, da se ravno v tem obdobju začnejo imenovati pripadniki posameznih rodbin po gradu, ki ga posedujejo oz. ki vse bolj predstavlja njihovo posest in moč in nenazadnje družinsko identifikacijsko točko.¹¹ Na obravnavanem področju se je ta proces, ki ga v tem uvodnem poglavju prikazujemo le v splošnih črtah, končal šele po priključitvi Savinjske doline vojvodini Štajerski ob razpletu boja za češko krono med Henrikom Koroškim (Goriško-Tirolskim grofom) in Habsburžanom Friderikom Lepim leta 1311.

Naslednji velik prelom v srednjeveški zgodovini Savinjske in Šaleške doline pomeni nedvomno leto 1322, ko je izumrla ena najpomembnejših družin visokega srednjega veka, ki je imela svoja obširna posestva ravno na obravnavanem področju – družina grofov Vovbrških.¹² Z izumrtjem te družine pa se začne tudi vzpon nove družine, družine svobodnih Žovneških, kasnejših grofov Celjskih, ki je verjetno bolj kot večina drugih plemiških družin vplivala na podobo in usodo ne samo obravnavanega področja, temveč lahko rečemo kar srednje Evrope v sto letih med njihovim meteoriskim vzponom v drugi polovici 14. stoletja in izumrtjem leta 1456. Čas, ki ga označuje borba za vovbrško dediščino in z njo povezan vzpon Žovneških ter njihov sprejem v grofovski stan prvič leta 1341¹³ in nato še enkrat leta 1372,¹⁴ pa predstavlja tudi tisti čas, ko se s popolno zmago Žov-

¹⁰ Na tleh današnje države Slovenije je morda najznačilnejši primer položaj oglejske patriarhije, ki si je zaradi cesarju zveste pozicije takratnega patriarha (in nekdanjega cesarjevega kanclerja) Sigeharda (1068–1077) »prislužila«¹⁰ leta 1077 najprej grofijo Furlanijo ter nato še mejno grofijo Kranjsko in grofijo Istro (Kos, *Gradivo* III, št. 327, 193; št. 331, 195, 196; št. 332, 196. Primerjaj tudi: P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina*, 70, 71). O novih pogledih: Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, Ljubljana 2006.

¹¹ Glej predvsem: K. Bosl, *Reichsministerialität*, 3–11, in poglavje *Aufstieg der Königsdienstmannen unter Heinrich IV., ihre Bedeutung für dessen Staatsreformpläne. Der Aufstieg der Staufer unter den beiden letzten Saliern und die Königsgutpolitik Heinrichs V. Die Reichsministerialität*, 74–111.

¹² 1322, junij 28; objavljeno v: *MDC VIII*, št. 624, 182 (»IV. Kalendas Julii comes Hermannus de Hewnburch est interfectus«).

¹³ 1341, april 16, München, original. perg. listina v *ARS CE I*, št. 65; objavljeno v: *CKL*, št. 212, 236–238.

¹⁴ 1372, september 30, Brno; original. perg. listina v: *ARS CE II*, št. 3 in št. 4. Dve listini z istim datumom in krajem izstavitve, v katerih pa je opis meje grofije Celjske različen. Kako je prišlo do tega, ostaja odprto vprašanje.

1, 2

Del zemljevida Vojvodine Štajerske, ki ga je leta 1678 izdal Georg Matthaeus Vischer. Izsek prikazuje tisti del Štajerske, ki ga obravnava pričujoča monografija. Vischer je leta 1681 izdal tudi delo *Topographia ducatus Stiriae*, kjer je prikazan pretežni del gredov oz. krajev, o katerih teče beseda v razpravi.

neških in skoraj popolnim umikom gospodov Ptujskih iz Savinjske in Šaleške doline konča obdobje »večne borbe« za prevlado in začne relativno mirno obdobje, ki se konča šele leta 1456 s smrtjo zadnjega Celjana, Ulrika II. v Beogradu. In z začetkom tega mirnejšega časa končujemo tudi to knjigo. »Čas grofov Celjskih« pač predstavlja povsem novo celoto, ki zahteva obravnavo v povsem novi študiji in zaradi »internacionalnega« delovanja samih grofov predvsem pritegnitev virov iz vseh držav oz. dežel, v katerih so delovali.

Geografsko obsega naša naloga področje Zgornje in Spodnje Savinjske ter Šaleške doline. Šaleško dolino, ki je sicer geografsko zaključeno področje in pri določanju katere načelno ni velikih dilem,¹⁵ bomo v kontekstu te naloge nekoliko »razširili« proti vzhodu: področje Dobrne, ki meji na zahodu na področje Vinske Gore (in ki danes velja za najvzhodnejši del doline), so namreč v srednjem veku včasih prištevali k Šaleški dolini. Najbolj znan takšen primer ponuja nagrobni kamen Sigismunda Dobrnskega/Nehuhausa (†1429). Pokopati se je dal na Ptujski Gori, ki so jo ustanovili njegovi fevdni gospodje Ptujski in kjer so Dobrnski postavili tudi stranski oltar. Na nagrobnik si je dal zapisati, da tu počiva »plemeniti in hrabri vitez Sigismund z Dobrne v Šaleški dolini«¹⁶. Ne samo zaradi tega, temveč predvsem zaradi tesne povezanosti področja, ki so ga obvladovali krški gradovi Ranšperk, Lemberk, Dobrna in »vmesni« grad Helfenberg z vzhodnim delom Šaleške doline oz. s krškimi posestmi na tem delu (gradovi Ekenštajn, Šalek in področje Vinske Gore), bomo obe geografski enoti pri našem obravnavanju združili.

Če je pri Šaleški dolini vendarle bolj ali manj jasno, katero področje imamo v mislih, je potrebno o področju Zgornje in Spodnje Savinjske doline povedati nekaj več. Področje, ki ga bomo natančneje obravnavali, sega od Logarske doline oziroma (bolje) Solčave na severu doline, ob zgornji Savinji in Dreti do Savinjske ravni. Posebno pozornost bomo posvetili zahodnemu delu Spodnje Savinjske doline s kraji Polzela, Braslovče, Žalec in tudi Vransko. Težišče našega raziskovanja leži v razgrinjanju silnic, ki so se sproščale pri konfliktu med posameznimi odločilnimi plemiškimi družinami.

¹⁵ Prim. Emil Šterbenk, Šaleška dolina, v: *Enciklopedija Slovenije* 13, Ljubljana 1999, 4; Damijan Kljajič, Geografski oris Šaleške doline in Škal, v: *Škale, zbornik, Šaleški razgledi* 3, Titovo Velenje 1989, 5–10.

¹⁶ »/N/ach christes gepurd tausent CCCC und in dem XXIX jar ist hie begraben des mittich nach m(i)s(ericordi)a d(omi)ni der edel vest ritter her Sigmund von Newhaws aus dem Schelichtal re(quiescat) i(n) pa(ce).« Navedeno po: France Stelè, *Ptujska gora*, Ljubljana 1966, 54, 55. Primerjaj tudi: Marijan Zadnikar, *Ptujska Gora. Visoka pesem slovenske gotike*, Družina, Ljubljana 1992, 89, 90.

nami, konfliktu, v katerem je pomembno vlogo odigrala družina Ptujskih oz. njihove enklave, katerih večji del je ležal ravno na zahodnem delu Savinjske doline. Zaradi tega bomo posebej pri obravnavanju dogodkov v 13. stoletju, ko se ustvari posestna osnova za nakazane napetosti, temu zahodnemu delu posvetili še posebno pozornost.

Savinjsko ravan loči od Šaleške doline le nizko in lahko prehodno ter za naselitev zelo primerno področje Ložniškega gričevja. Prek njega so bile že v antičnem času speljane pomembne prometnice, ki so povezovala Celjsko kotlino s Koroško, o veliki strateški pomembnosti tega predela pa še danes pričajo številne ruševine gradov, ki so nastali ob teh poteh, in trška naselja, ki so se tu razvila: npr. Braslovče (trg vsaj od leta 1379), Rečica ob Savinji (kot trg se prvič omenja leta 1350), Gornji Grad (kot trg z imenom Rore vsaj od leta 1349), Šoštanj (trg vsaj od leta 1335), Velenje (kot »cives« omenjeno leta 1264, kot »markcht« pa prvič v nedatirani listini iz 20-tih let 14. stoletja), Lemberg (trg vsaj od leta 1396), Žalec (trg morda že od leta 1256, gotovo pa od 1265–1267).¹⁷ Zaradi vsega povedanega nas seveda presenetijo, da lahko z gotovostjo spremljamo preteklost teh krajev šele od 12. stoletja dalje.

Nastanek trgov pa je proces, ki ga moremo in moramo opazovati v povezavi z nastankom dežel in izoblikovanjem ministerialnega plemstva. Če gledamo skupaj, kot del enega procesa, se nam kažejo vsi trije elementi tista ključna prelomna točka, ki omogoča in povzroči ločitev na visoki in pozni srednji vek oz. na dve različni obdobji v sicer (generalno gledano) gospodarsko in socialno enotnem času. Na obravnavanem področju nam pade v oči nenavadno dejstvo, da je na tem, po površini sploh ne tako majhnem prostoru in predvsem po svojem pomenu nikakor ne obrobnem ozemlju, kar bo študija nedvomno potrdila, v času srednjega veka nastala le ena mestna naselbina – Celje, in še ta je formalno dobil mestne pravice v relativno poznem času, v prvi polovici 15. stoletja, se pravi že v času, ki ga naša študija ne zajema več.¹⁸ V neposredni bližini obravnavanega področja po-

¹⁷ Za prve omenbe: Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovenskega dela Koroške I (A–M) in II (N–Ž)*, Maribor 1986 in 1988 (dalje kot: P. Blaznik, *Topografija*); odgovarjajoča gesla.

¹⁸ Celje je postalo mesto formalno 11. aprila 1451 z odlokom celjskega kneza Friderika II. Vendar je ravno na primeru razvoja Celja v mesto potrebno ugotoviti, da je nujno potrebno gledati na ta dogodek »samo« kot na slovesni konec nekega procesa, ki je trajal dolgo časa. Celje je de facto uveljavljalo pravice mestne naselbine že pred tem dogodkom in tudi mestno obzidje se je začelo graditi že v prvi polovici 15. stoletja, »meščani« Celja pa se kot »Burger« ipd. pojavljajo v virih že vsaj od leta 1438 dalje, se pravi še času, ko so sami grofje svoje naselje imenovali še kot trg (v Celjski fevdni knjigi iz leta 1436 se na primer omenja »ain haws in vnsers markt Cili«: Cfk v ARS, f. 87).

znamo tako v obravnavanem času od 12.–14. stoletja le eno mestno naselbino – Slovenj Gradec, ki je dobil mestne pravice v času, ko je imel oglejsko gospodstvo v fevdu Ulrik III. Spanheim.¹⁹ Slovenj Gradec se prvič ponaša z nazivom mesto v listini iz leta 1267. Z njo je Ulrik III. Spanheimski podelil samostanu Žiče oprostitev mitnine »in civitatibus nostris Stain ac Windizgrez«,²⁰ s čimer je ponovil enak privilegij, ki ga je samostanu podelil že andeški grof Bertold III. okoli leta 1173.²¹ Vendar je potrebno takoj ugotoviti, da pomen Slovenj Gradca na dogajanje na obravnavanem področju nikakor ni bil velik, saj Slovenj Gradec ni prebil pomena manjšega, lokalnega mesta, po drugi strani pa je lega slovenjegraške province med deželama Štajersko in Koroško vplivala na njegovo vmesno, tamponsko vlogo. Splošno lahko zapišemo, da je vloga oz. pomen Slovenj Gradca – predvsem gospodarski – še precej neraziskan in da mnoga vprašanja ostajajo še neodgovorjena oz. so lahko podana le v obliki hipoteze. O morebitnem večjem vplivu slovenjegraške denarne kovnice na tleh Šaleške in Savinjske doline oz. o morebitni večji uporabi v Slovenj Gradcu kovanega denarja do danes na primer ni bilo mogoče najti arheoloških dokazov. vpliv Slovenj Gradca vsaj na severni del Šaleške doline pa po drugi strani kaže uporaba slovenjegraške kaščne mere, ki so jo še v 15. in 16. stoletju uporabljali na posestvih gosposčine Forhtenek in Ekenštajn.²²

To pomeni, da moramo v »pomanjkanju« mestnih naselbin preusmeriti svojo pozornost drugam, na trge in na »glavne vasi«, ki so predstavljali osrednje točke posameznih predelov, dolin ali le okolišev.²³ Značilnosti

¹⁹ Da je bil akt, ki je povzdignil trg (Slovenj) Gradec v mesto, delo Ulrika III. Spanheimskega in da je pri tem ravnal v nasprotju z interesom ali vsaj brez dovoljenja formalnega gospodarja slovenjegraške province, oglejskega patriarha, priča tudi dejstvo, da je oglejski patriarh Raimund della Torre še leta 1274 označil naselbino Slovenj Gradec kot forum/trg in ne kot mesto (1274, avgust 8. Videm; v: Heinrich Appelt, Gerhard Pferschy, *Urkundenbuch des herzogtums Steiermark* 1260–1276, Wien 1975; dalje kot *StUB* IV), št. 520, 313, 314). Očiten dokaz, da ni priznal prizadevanj Ulrika III.

²⁰ 1267, maj 22, Šujica pri Ljubljani; objavljeno v: *StUB* IV, št. 250, 152.

²¹ Cca. 1190; objavljeno v: *StUB* I., št. 718, 706; regest v: Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovenec v srednjem veku*, Ljubljana 1902–1928 (dalje kot Kos, *Gradivo*) IV; št. 755, 379 (v: med 1180–1204). Primerjaj tudi: Ferdo Gestrin, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* (dalje *ZČ*) 36 (1982), številka 1–2, 7.

²² Urbar Ekenštajn iz cca. 1480 v: *StLA* Stockurbare f. 9/16; Urbar Forhtenek iz cca. 1480 v: *StLA*, Stockurbare f. 9/16; urbar Forhtenek iz 1524 v: *StLA* Stockurbare f. 15/34; urbar Forhtenek iz 1530 v: *StLA* Stockurbare f. 36/94. (tako je npr. v forhteneškem urbarju iz leta 1524 eksplicitno navedeno: »So diendt man daz getraydt nach windischgrazer mass.«)

²³ Termina »glavna vas« in »osrednja točka« uporabljam v smislu, ki ga je med ostalimi utemeljil predvsem Michael Mitterauer v prispevku »Das Problem der zentralen Orte als Sozial- und Wirtschaftshistorische Forschungsaufgabe«, prvič izšlo v: *Vierteljahrschrift für Sozi-*

teh osrednjih točk je, kot to pove ime *sámo*, da predstavljajo središčno točko nekega okoliša. Sama teorija centralnih naselij je zasnovana povsem matematično in predvsem za idealen prostor ter jo je kot tako seveda nemogoče kar prenesti v naš prostor. Pa vendar je dovolj, če samo nekoliko predstavimo točko gledanja na določeno vprašanje (v tem primeru na naselitev prostora oz. na nastanek naselij, prvih oz. bolj osrednjih vasi, trgov in naza-dnje mest), in že se nam pojavijo tudi povsem nove perspektive oz. možni odgovori. Morda je za zgodovinarja najpomembnejši pri tej teoriji opomin, ki ga le-ta daje, da namreč ni dovolj gledati na naselje, trg in mesto le skozi pravne kategorije, katerih pomen seveda ni in ne more biti sporen, temveč je pri preučevanju, sploh preučevanju neke mikrolokacije (kar nedvomno področje dveh dolin je), potrebno upoštevati tudi druge vidike – predvsem gospodarske in simbolne, ki jih neka »centralna točka« mora imeti. Pri tem je pomembno poudariti še sledeče: bolj kot se gibljemo z zgodovinskimi viri po časovni lestevici nazaj, na »začetek«, bolj se reducirajo mesta, na katerih se sprejemajo odločitve in na katerih se očitno sestajajo prebivalci področja takrat, ko se je potrebno odločiti o čemer koli pomembnem za skupnost. Pri tem Michael Mitterauer opozarja, da je potrebno upoštevati tudi, da geografska danost (sredinskost nekega naselja oz. točke, njegova naravna obrambna utrjenost ipd.) sama po sebi ni dovolj za to, da nek prostor začne funkcionirati kot centralni prostor, saj ga morajo za takega ljudje šele narediti in ga prepoznati. Pri tem je potrebno opozoriti (in to je eden najpomembnejših vidikov, ki jih je potrebno upoštevati (tudi) pri pričujoči razpravi, da se ti centralni prostori dostikrat ujemajo s starimi, še predkrščanskimi kulturnimi prostori, ki jih je nato krščanstvo »prekrilo« z ustanovitvijo prvih cerkva. Na naših tleh moramo biti tako pozorni predvsem na mrežo prafarnih cerkva, ki so bile že zaradi svoje »prvosti« običajno postavljene ravno na takšnih mestih.

V besedilu bomo na posameznih mestih opozorili na poseben pomen določenih točk. Zato naj tukaj opozorim le, da se je ravno področje Šaleške doline pokazalo kot zelo zanimivo za tovrstno preučevanje. Prafarna cerkev sv. Jurija je nastala v Škalah, naselju, ki se je pokazalo tudi ob preučevanju srednjeveških virov kot tista točka doline, za katero lahko z gotovostjo trdimo, da je opravljalo osrednjo identifikacijsko nalogo.²⁴ Naselje, ki

al- und Wirtschaftsgeschichte 58, 433–467, Wiesbaden 1971; uporabljen ponatis v: Michael Mitterauer, Markt und Stadt im Mittelalter. Beiträge zur Historischen Zentralitätsforschung, v: *Monographien zur Geschichte des Mittelalters* 21, Stuttgart 1980, 22–51.

²⁴ Pri tem ne bo odveč opozorilo, da se v srednjeveških virih imeni Šalek in Škale zapisujeta praktično povsem enako (glej P. Blaznik, *Topografija*, odgovarjajoči gesli) ter da se v starejših delih Šaleška dolina včasih imenuje tako, včasih pa tudi kot Škalska dolina. Nasploh pa je po-

Hauptpfarre Škalah im Cillier Kreise

3 ■

Cerkev svetega Jurija v Škalah, parafarna cerkev Šaleške doline in ena najstarejših cerkva na obravnavanem področju. Podoba je iz prve polovice 19. stoletja.

se je razvilo ob cerkvi, to je vas Škale, ni nikoli uspelo prerasti vaškega značaja in je ostajalo pravno in upravno v senci obeh trgov, Velenja in Šoštanja, kljub temu pa je cerkev sv. Jurija v Škalah ostala tista identifikacijska točka doline, katere izgubo v petdesetih letih 20. stoletja Šaleška dolina do danes ni uspela nadomestiti z drugim simbolnim prostorom, ki bi povezoval vzhodno in zahodno polovico. Cerkev je bila postavljena na tleh, ki so bila že v antiki naseljen prostor (patrocinij),²⁵ vzhodno in zahodno od nje pa sta na istih tleh nastali še dve drugi najstarejši cerkvi v dolini, cerkev sv. Martina pri Šaleku in cerkev sv. Mihaela v Družmirju, ki sta kasneje sicer vse bolj prevzemali vlogo trških farnih cerkva za Velenje in Šoštanj, vendar nista ležali v obeh trgih. Oba trga sta se razvila na drugi, južni strani Šaleške doline, za njun nastanek pa ni bila odločilna ne geografska ne strateška lega, ne položaj nekega centralnega prostora v dolini, temveč so odločale drugačne, politične odločitve, o čemer bomo več spregovorili kasneje. Poudariti je potrebno, da poznamo v Šaleški dolini vsaj dva kraja, ki sta najverjetneje dobila svoje ime po nosilcih kolonizacije prostora, kar je po Mittlerauerjevem mnenju tudi eden od pomembnih indicjev pri ugotavljanju hierarhije krajev.²⁶ V tem uvodnem delu besedila naj opozorimo le, da se na področju Zgornje Savinjske doline kaže kot takšen centralni prostor področje Rečice ob Savinji, kjer srečujemo oglejske patriarhe na njihovih vizitacijah, kako ob cerkvi sv. Kancijana sprejemajo pomembne odločitve in ko se na tem mestu zbere veliko število ljudi. Gornjegrajski samostan, oz. ob samostanu nastali trg Gornji Grad, verjetno tudi zaradi kontemplativnega karakterja osrednje institucije takšne naloge nikoli ni mogel opravljati v tem smislu.

Na tem mestu je potrebno zapisati še eno opozorilo. Če velja za srednjeveška mesta – za razliko od antičnih mest z njihovim okolišem (ager), da

trebno opozoriti na dejstvo, ki do sedaj še ni vzpodbudilo primernege znanstvenega interesa, da je namreč Šaleška dolina ena od zelo redkih dolin na slovenskih tleh, ki ne nosijo imena po osrednji reki, ki teče skozi njo (ali pa kateri koli drugi naravni značilnosti), temveč po gradu (ali pa, kot smo namignili, morda celo po cerkvi).

25 Prim. Danijela Brišnik, Od kamnitih sekir do terre sigillate in tam naštetu starejšo literaturo, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 56–71.

26 Takšen primer je vas Družmirje, ki je dobila svoje ime po (S)Tresimirju (1309, februar 22, Mozirje; kopija iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1724b (Tresimir); in 1311, avgust 24, Gornji Grad; kopija iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 1753b (Stresimir). Drugi tak primer pa je vas Arnače, katere ime France Bezljaj izvaja iz osebnega imena Arnold, Arnholt (morda tudi oblika Arni, Arne za Bartolomej) (France Bezljaj, *Slovenska vodna imena* 1, 39; primerjaj tudi: Tone Ravnikar, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, *ČZN NV* 35 (1999), zvezek 1–2, 74, 75). Poudariti je potrebno še značilno dejstvo, da v obeh vaseh ležita tudi dve od najstarejših cerkva Šaleške doline: cerkev sv. Mihaela v Družmirju in cerkev sv. Egidija (Tilna) v Arnačah.

predstavljajo skoraj tujek v sicer izrazito kmečki okolici, to za trge ne velja. Ugotovimo lahko, da je eden glavnih vplivov, ki so jih imeli trgi na svojo okolico, ravno vpliv na bližnji trgovino. Še bolj pa je veljalo obratno. Trgi niso imeli takšne sposobnosti preživljanja svojih prebivalcev, kot je bilo to značilno za večja mesta. Zato je moral imeti tržan, da je preživel, skoraj brez izjeme poleg svoje dejavnosti (obrta, trgovine) v zakupu v okolici še manjšo posest, ki jo je obdeloval ter si s to »dopolnilno« dejavnostjo šele preskrbel dovolj ekonomskih pogojev za preživetje. Pri tem so seveda najbolj značilni in pogosti zakupi po gorskem pravu,²⁷ ki pa nikakor niso edini. V srednjeveških virih za Savinjsko in Šaleško dolino imamo dovolj dokazov, ki govorijo o tem, da so tržani imeli v zakupu posamezne opustele kmetije oz. še pogosteje domce – hofstate.

Z obravnavanim področjem in njegovo srednjeveško preteklostjo so se ukvarjali že mnogi avtorji. Med njimi je potrebno na prvem mestu izpostaviti Ignaza Orožna, ki je v svojem drugem²⁸ (1. Benediktiner-Stift Oberburg; 2. Das Dekanat Oberburg), tretjem²⁹ (1. Das Archidiakonat Saunien; 2. Das Dekanat Cilli), četrtem³⁰ (Das Dekanat Frasslau), petem³¹ (Das Dekanat Schallthal) in delno osmem delu³² (Das Dekanat Neukirchen) študije *Das Bisthum und die Diözese Lavant* postavil temelje, na katerih še danes gradijo vsi proučevalci srednjeveške in tudi novoveške preteklosti obravnavanega področja. Posebno vrednost ima dejstvo, da je I. Orožen pri svojem preučevanju zbral izjemno količino arhivskega gradiva, ki ga je večino v navedenih zvezkih tudi objavil, bodisi v obliki krajših oz. daljših izvlečkov ali kot natančne prepise. Marsikateri od dokumentov, ki jih je Ignaz Orožen še lahko uporabil, je izgubljen in lahko danes uporabljamo le njegove izvlečke oz./ali prepise. Nadalje je potrebno omeniti mariborskega zgodovinarja Frana Kovačiča, ki je v zgodovini lavantinske škofije, objavljene ob 700-letnici nastanka, na novo definiral cerkveno zgodovino.³³ Njegove ugotovitve o razvoju cerkvene mreže veljajo v glavnem še danes. Nepo-

27 Prim. Sergij Vilfan, *Od vinskega hrama do bajte* (Prispevek k zgodovini bjarstva in gostarstva v dolenskih vinogradih), *Slovenski etnograf* 1952, 107–141.

28 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant I: 1: Das Benediktiner Stift Oberburg, 2: Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1876.

29 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant III: 1: Das Archidiakonat Saunien, 2: Das Dekanat Cilli*, Cilli 1880.

30 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant IV: 1: Das Dekanat Fraßlau, Cilli 1880, 2: Das Dekanat Tüffer*, Cilli 1881.

31 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant V: Das Dekanat Schallthal*, 1884.

32 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant VIII: Das Dekanat Neukirchen*, 1893.

33 Franc Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928.

grešljiv prispevek pri obravnavanju cerkvene zgodovine Štajerske in s tem tudi obravnavanega območja je tudi delo Hansa Pircheggerja »Die Pfarren als Grundlage der Politisch-Militärischen einteilung der Steiermark«, v katerem je utemeljil metodo za določanje meja starih predjožefinskih farnih okolišev.³⁴ V navedenem delu je dokazal, da je bila razdelitev Štajerske v času terezijanskih reform na naborne okoliše izvedena na osnovi starih farnih meja. Tako se ti naborni okoliši kažejo kot idealno orodje za določanje števila in meja starih farnih okolišev. Pomemben avtor, ki se je tudi veliko ukvarjal z Zgornjo Savinjsko dolino, je Avguštín Stegenšek, ki je kot umetnostni zgodovinar oral ledino ne samo v raziskovanju umetnostnozgodovinske pričevalnosti spomenikov, temveč je zbral tudi veliko virov, ki so pomagali razreševati posamezna vprašanja, vezana na provinience in datacije avtorjev oz. nastankov posameznih spomenikov.³⁵

V Gradivu za zgodovino Slovencev, ki ga je začel izdajati Fran Kos leta 1902 in ga je s petim zvezkom zaključil njegov sin Milko Kos leta 1928, je zbrano vso do takrat znano gradivo do leta 1246 – izumrtja avstrijske in štajerske vojvodske rodbine Babenberžanov. Upoštevati je seveda potrebno tudi avstrijske zbirke listinskega gradiva, ki so izhajale posebej za posamezne avstrijske pokrajine. Med njimi velja poleg koroške³⁶ in štajerske³⁷ zbirke listin posebej omeniti še salzburško zbirko listin,³⁸ ki je pomembna zlasti pri nekaterih vprašanjih, povezanih z zgodovino 12. stoletja. Med nekoliko sodobnejšimi avtorji, ki so se ukvarjali z določenimi vprašanji, vezanimi tudi na srednjeveško zgodovino Savinjske in Šaleške doline, je potrebno še enkrat izpostaviti že zgoraj omenjenega Hansa Pircheggerja, ki je prispeval več izredno pomembnih razprav o zgodovini Slovenske Štajerske.³⁹ Naslednji avstrijski zgodovinar, ki ga je potrebno omeniti, je Heinz Dop-sch, ki se je dvakrat lotil problematike grofov Celjskih ter je posebej obrav-

34 Hans Pirchegger, *Die Pfarren als Grundlage der Politisch-Militärischen Einteilung der Steiermark*, *Archiv für österreichische Geschichte* 102, Dunaj 1912.

35 Avguštín Stegenšek, *Cerkveni spomeniki lavantinske škofije I, Dekanija Gornjegrajska*, Maribor 1905.

36 *Monumenta historica ducatus Carinthiae I–IV plus Ergänzungsheft 1896–1915*, izdal August Jaksch; V–XII, 1956–1972, izdal Herman Wiessner (dalje kot *MDC*).

37 *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I–III (1875–1903)*, izdal Joseph Zahn; IV 1960–1975, izdala Hans Appelt in Gerchard Pferschy (dalje kot *StUB*).

38 *Salzburger Urkundenbuch I–IV, 1926–1934*, izdala Franz Martin in Willibald Hauthaler (dalje kot *SUB*).

39 Nekaj najpomembnejših: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*, München 1962; *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark*, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 49, Klagenfurt 1956; *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, Forschungen zur Verfassungsgeschichte und Verwaltungsgeschichte der Steiermark* 1, Graz 1951, in 3, Graz 1958.

naval tudi grofe Vovbrške in se v teh prispevkih vedno lotil tudi vprašanj na tleh slovenske Štajerske.⁴⁰ V zadnjem času s svojimi prispevki po tehtnosti izstopajo še Dušan Kos,⁴¹ Peter Štih in ameriški zgodovinar John B. Freed, ki se ukvarja z vprašanji, vezanimi na salzburske ministerialne rod-bine, objavil pa je tudi več prispevkov, v katerih obravnava posebej gospo-de Ptujске.⁴² Izpostaviti je seveda treba tudi dve srečanji, ki sta bili posveče-ni problematiki grofov Celjskih. Prva je bila okrogla miza, organizirana ob srečanju slovenskih zgodovinarjev v Celju leta 1982,⁴³ drugo takšno posve-tovanje pa je bilo tridnevni mednarodni znanstveni simpozij z naslovom »Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja«, ki je potekal v Celju maja leta 1998 in po katerem je izšel tudi zbornik z referati.⁴⁴

Pregled literature je namerno le sumaren.⁴⁵ Seznam literature na koncu naloge prinaša celotnejši pregled. Smiselnejši kot posebno poglavje, posve-čeno analizi objavljenih del, se mi je zdel drugačen pristop. Ker se večina prispevkov loteva le posameznih vprašanj, jih bom vključeval, ko se bomo z njimi srečali v besedilu. Ponekod bom prispevke drugih avtorjev le ome-nil, drugod pa je bilo potrebno na ustreznem mestu napraviti krajšo anali-zo prispevkov, saj je šele ta omogočila kvalitetno nadaljevanje in nadgraje-vanje zastavljene-ga problema.

Za konec uvodnega poglavja pa še ena tehnična pripomba. Pri nastaja-nju naloge je bilo potrebno pregledati in upoštevati večje število original-nih dokumentov (listin, urbarjev, davčni seznam iz 16. stoletja ipd.). Več-ji del tega materiala je v nalogi tudi uporabljen oz. citiran z daljšimi ali

⁴⁰ Die Grafen von Cilli – Ein Forschungsproblem?, v: *Süddeutsches Archiv* 17/18, 1974/5. Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli, v: *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje. Stara tema, nova – spoznanja*, Celje 1998 (23–35). Die Grafen von Heunburg, *Carinthia* 160/1970.

⁴¹ *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 1994; *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341* (nadalje CKL), Celje 1996.

Celjski grofje, vprašanje njihove deželno-knežje oblasti in dežele celjske, v: *Grafenauerjev zbornik*, Ljubljana 1996.

⁴² German source collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study, v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, ed. Joel T. Rosenthal, Georgia 1990. *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*, Cornell University Press 1995.

⁴³ Objavljeno v: *ZČ* 37/1983.

⁴⁴ Simpozij Celjski grofje. *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja*, Celje 1998.

⁴⁵ Zelo dober seznam starejše nemške literature, posvečene grofom Celjskim, prinaša: Dopsch, Heinz, Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli, v: *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje. Stara tema – nova spoznanja*, Celje 1998, 24 (op. 11).

krajšimi navedki. Pri odločitvi, katere dokumente navajati v daljših in katere le v krajših pasusih, pa sta bila odločilna dva faktorja. Prvi je nedvomno pomembnost dokumenta za vsebino razprave. Drugi moment, ki sem ga imel v mislih pri odločanju o dolžini citata, pa je poznanost tega dokumenta v slovenskem zgodovinopisju. Pri tem sem izhajal iz načelnega stališča, da dokumente, ki jih hranijo slovenski arhivi, ter dokumente, ki jih je mogoče najti v prepisu v »Gradivu za zgodovino Slovencev 1246–1500«, ki ga je zbral in uredil prof. dr. Božo Otorepec in je shranjeno na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa na SAZU,⁴⁶ načelno citiram le v krajših odlomkih; gradivo, ki sem ga pregledal v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in je v slovenski zgodovinopisni znanosti do danes ostalo manj poznano, pa navajam v daljših pasusih oz. kar s citatom celega dokumenta. Tako želim seznaniti slovensko strokovno pa tudi zainteresirano laično javnost z novimi ali manj poznanimi dokumenti, ki pa dostikrat dodatno in odločujoče razsvetljujejo posamezne dogodke iz preteklosti. Seveda pa je odločilni moment, ki sem ga pri navajanju upošteval, vendarle ostal pomembnost nekega dokumenta.

⁴⁶ Na tem mestu naj se spoštovanemu prof. dr. Božu Otorepcu, ki mi je dal na razpolago rokopisno gradivo, najiskrenejše zahvalim.

Prvi pisni podatek iz srednjeveške zgodovine obravnavanega področja, ki je na voljo, nam posreduje testament grofa Ceizolfa Spanheimskega,¹ ki je zapustil v nedatirani listini, nastali okoli leta 1130, trem cerkvenim ustanovam – in sicer škofiji v Krki na Koroškem, samostanu v Št. Pavlu (Spanheimski družinski ustanovi iz leta 1091)² na Koroškem in Šentlambertskega samostanu na avstrijskem Štajerskem – posesti, katerih del, podarjen samostanu v Šent Pavlu in ležeč na področju Savinjske doline, je bil last njegove neimenovane žene. Med posestmi, ki jih je Ceizolf volil samostanu v Št. Pavlu, je tudi dvor in cerkev sv. Mihaela v Savinjski dolini (Vransko) z dvema zraven ležečima gosposčinama (»curtim videlicet et ecclesiam sancti Michaelis in Saunio cum duobus dominicalibus adiacentibus«), poleg tega pa še tri kmetije v Ločici ter polovico kmetije v »Sliphes« ter s tem povezane pravice po vsem »slivenskem« svetu razen Motnika in njegovih novin, pašnikov ter pravice do lova in ribolova.³

¹ Ceizolf Spanheimski je v listini označen kot »Ceizolfus senioris Engelberti fratris filius«, se pravi kot sin brata (to je Sigfrida) Engelberta starejšega. Bil je torej bratranec koroškega vojvode Engelberta II. Bil je sin grofa Sigfrida, ki je umrl leta 1070, njegovo nenavadno ime pa je v družino prišlo preko sorodstvenih vezi s porensko grofovsko družino, ki jo poimenujemo po njenih tipičnih imenih »Ceizolf – Wolfram«. Ceizolf Spanheimski je rezidiral na gradu Hochosterwitz (Prim. Hans Dopsch, *Die Gründer kamen aus Rhein*, 45 ss, tudi Peter Štih, *Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice*, v: *Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002*, 58, 59.).

² (1090); *MDC* III, št. 488, 189/190.

³ 1123–1146; objavljeno v: *MDC* III, št. 572, 231; *StUB* I, št. 138, 147. Regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 77, 46. Primerjaj. Jože Koropec, *Vransko v srednjem veku*, *ČZN NV* 11 (1975) 2, 217, 218. F. Kos je kraj »Sliphes« lociral v bližino Vač pri Litiji, kar pa je manj verjetno. Glede na vsebino listine, iz katere je jasno, da je prinesla polovica kmetije pri »Sliphes« samostanu še

4 ■

Grad Ojstrica, ki je bil eden od štirih izvornih gradov družine svobodnih Zovneških. Podoba je iz 17. stoletja. Izdal jo je Georg Mattheaus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*, zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 2006.

Kateri sta ti dve zraven ležeči gosposčini, listina poimensko žal ne navaja, tako da smo prepuščeni ugibanju. Brez pretiranega ugibanja je v teh dveh gosposčinah mogoče domnevati posestva kasnejše gosposčine Hekenberg/Stopnik pri Vranskem (prvič omenjena leta 1247). V poštev bi sicer lahko prišla tudi posestva kasnejše gosposčine Ojstrica nad Taborom (omenjana od leta 1288 dalje). Toda ravno v zvezi z gosposčino Ojstrice je odprtih več vprašanj, saj je dokaj upravičena domneva, da je bila ta gosposčina že od 12. stoletja dalje del alodialne posesti Žovneških (glej spodaj). Zato je vendarle verjetneje domnevati kot drugo gosposčino iz Ceizolfove darovnice gosposčino Podgrad pri Vranskem (ali vsaj nekakšno njeno predhodnico), pri kateri poznamo dvor vsaj od leta 1257⁴ dalje. Ob tem pa je potrebno vendarle

ostale pravice na »slivenskem«⁴ področju z izjemo Motnika, je razvidno, da je verjetneje iskati lokacijo nekje na področju v okolico Vranskega, Ločice in Motnika. Domnevamo, da gre za mejno področje med Ceizolfovo posestvom in posestvom, ki jo je z doto prinesla Zofija Weimar-Orlamünde Bertoldu II. Andeškemu, katere center je bil (verjetno) že takrat Kamnik in ki je segala do Motnika.

⁴ 1257, Gornji Grad; prepis iz 17. stol. v NALj, KAL f. 82/38; objavljeno v: *StUB* III, št. 240, 328; Orožen II, 37 (»duos mansos sitos apud villam, que dicitur Purch«). Primerjaj tudi: Pavle Blaznik, *Topografija*, 96, kjer pa napačno locira v zaselek Podvrh pri Letušu. V večih listinah je dvor omenjen kot ležeč »bei Vrensch«, v listini iz leta 1431 pa natančno »in Vranzker pharr«; ker pa vemo, da Letuš nikoli ni spadal v faro Vransko temveč v faro Braslovče, je jasno, da lokacija v Letuš ni mogoča. Zato se strinjamo z Ivanom Stoparjem (Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 3, Spodnja Savinjska dolina, Ljubljana 1992, 101), ki locira omenjeni dvor v Prapreče pri Vranskem. V štirinajstem stoletju je bil Podgrad sicer last Gornjegrajskega samostana. Ta ga je (dvor pri »Purch bei Vrensch«) leta 1339 podelil v doživljenjski zakup Rudoldu II. Vaistu in njegovi ženi Giseli (1339, april 14, originalna perg. listina v NALj,

poudariti, da sta gosposčini Ojstrica in Žovnek tvorili v poznem srednjem veku vsaka svoj deželnosodni okraj, kar morda vendarle priča o različnih in med seboj nepovezanih začetkih obeh gosposčin, ter da je vendarle mogoče na področju, ki ga je kasneje zamejeval deželskosodni okraj Ojstrica, iskati in domnevati nekdanjo posest Ceizolfa Spanheimskega. Pozabiti pa tudi ne smemo kasneje izpričanih posesti šentpavelskega samostana v okolici Polzele, ki bi prav tako lahko, čeprav manj verjetno (glej spodaj), izhajale iz Ceizolfove darovnice. Zaradi skromnih virov, ki so nam na razpolago, bo to vprašanje žal ostalo brez dokončnega odgovora. Pomemben je še en podatek, ki ga posreduje omenjena darovnica. Iz njene vsebine lahko razberemo, da so bile naštetje savinjske posesti last neimenovane žene Ceizolfa Spanheimskega, katere izvor (ki je žal neznan)⁵ bi v veliki meri pomagal razrešiti vprašanja najstarejše srednjeveške zgodovine Savinjske doline. K navedeni Ceizolfovi darovnici se bomo torej med razpravo morali še vrniti.

Gotovo je bil, najpomembnejši dogodek, ki se je na zgodil obravnavanem področju v 12. stoletju, ustanovitev samostana v Gornjem Gradu okoli leta 1140, zato je prav, da s tem dogodkom začnemo naše razmišljanje tudi mi. 7. aprila leta 1140 sta Diepold iz Kagra (»de Chagere«) in njegova žena Truta prepustila oglejskemu patriarhu Pelegrinu (1131-1161) svojo alodijalno posest v Zgornji Savinjski dolini. Patriarh je dobil grad v Gornjem Gradu skupaj z dvorom, desetimi kmetijami, dvema sintmanoma in njunimi kmetijami, log in gozd z eno kmetijo, mlin s kmetijo in ministeriale obeh spolov, ki naj bi jih bilo po številu okoli sto, ter vsa njihova posestva. Vso preostalo lastnino - okoli petsto kmetov z njihovimi ženami in otroki ter vsa obdelana in neobdelana polja - pa sta prepustila novo ustanovljenemu samostanu v Gornjem Gradu. Iz besedila listine se da jasno razbrati, da je samostan v tem času že deloval in da imamo tudi pri tej listini primer naknadne potrditve že izvršenega dejstva; torej primer, ki ga srečamo praktično pri vseh »ustanovnih« listinah srednjeveških samostanov. K tej daritvi je oglejski patriarh Pelegrin, kot pravi, »glede na pobožni namen in po navetu in z dovoljenjem vseh oglejskih kanonikov« dodal še dva dela desetih v fari v Braslovčah, ki jih je imel prej v fevdu Diepold Kager, ter kmetije na Furlanskem, ki naj omogočijo menihom nabavo olja in soli.⁶ To pode-

vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2185. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 120, 121, z napačno datacijo v leto 1341; CKL, št. 183, 203.). Primerjaj tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Fraßlau*, Cilli 1880, 92, 93.

5 Prim. Peter Štih, *Rodbina koroških Spanheimov*, genealoška preglednica na str. 73.

6 1140, april 7, Oglej; objavljeno v: *StUB I*, št. 180, 188, I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 4-7, G. Bernhard, *Dokumenta* (glej op. št. 58), št. G1, 317, 318. Regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 157, 94, 95. »Insuper nos considerantes piam et deuotam intencionem nobilis uiri Dye-

litev je nato patriarh Pelegrin še enkrat ponovil leta 1145 in jo takrat tudi preciziral. V listini, ki je ohranjena v prepisu iz 17. stoletja v Nadškofjiskem arhivu v Ljubljani, pravi, da je patriarh na novo ustanovljenemu samostanu benediktinskega reda podelil deset hub v kraju Budrio na Furlanskem zato, da bi ta lahko tu pridobival sol in olje. Kdor koli bi imenovani cerkvi na teh posestvih povzročal kakršne koli težave (»aliquo modo molestare audeat«), mu grozi izobčenje (»anathematis virculo se subiacer«).⁷

Edini ohranjeni izvod ustanovne listine žal ni original, temveč prepis, ki je v 13. stoletju nastal v Gornjegrajskem samostanu, zato se seveda postavlja vprašanje, ali je bil kakšen del v originalno podelitveno listino takrat interpoliran. Pomislek je toliko bolj upravičen, če upoštevamo še dva dogodka, ki sta se zgodila v času nastanka prepisa. Ravno takrat je prišlo do spora zaradi mlinov na Dreti med samostanom in patriarhovim uradnikom v Gornjem Gradu,⁸ nekaj let pred tem pa je stekla diplomatska akcija, ki jo je sprožil oglejski patriarh Bertold za prestavitev sedeža pičenske škofije v Gornji Grad; a ta se ni končala uspešno.⁹ V tej luči se kot potencialno problematični in napihnjeni pokažejo vsaj tisti deli ustanovne listine, ki govorijo o izključni pravici samostana do postavljanja mlinov na Dreti, in tisti, ki govorijo o 100 ministerialih ter o 500 kmetih. Izključna pravica samostana do postavljanja in upravljanja z mlino na Dreti je bila očitno naperjena proti samovolji patriarhovih uradnikov. Domnevno pretirano število podložnikov, ki so bili podeljeni samostanu ob ustanovitvi, pa bi lahko služilo pridobivanju škofijskega sedeža. Potrebno je tudi upoštevati, da

baldi de Chagere et uxoris ipsius Trutte de consilio et consensu tocius capituli sancte Aquilegensis ecclesie eidem monasterio duas partes decimarum cum noualibus cultis siue incultis plebis Sancte Marie de Frazlov contulimus perpetuo possidendas ... dedimus etiam eisdem legalibus decem mansos in beneficium in Foro Julii sitos in uilla Budriach (kraj Budrio v Furlaniji), ut salem et oleum in parte illa carum habere possint.«

- 7 1145, prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/18. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 9 (»/M/onasterio de Oberburg quod noviter fundari statui, decem mascariacias apud Budriae mensae meae suberactare, ut nominati fratres ibidem deo secundum regulam beati Benedicti seruientes salem et oleum in parte illa carrum habere possent, tradidi; ea tamen conditione ut nullus abbas eas inbeneficiare, impignorare, uel aliquo modo ab ecclesia alienare audeat. Quod si facere presumpserit, ego vel quilibet successorum meorum eisdem praedimensae recipiendi liberam facultatem habeat.«). To podelitev je nato še enkrat ponovil naslednje leto, 1146, ter desetim kmetijam v Budriu dodal še pet kmetij v Kozici prav tako v Beneški Sloveniji (prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL, f. 82/19; objava v: *StUB* I, št. 254, 262, Bernhard, *Dokumenta*, št. G3, 320, 321; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 223, 125; CKL, št. 4, 31).
- 8 1243, maj 17, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 575. Prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/30; objavljeno v: *StUB* II, št. 420, 532, Bernhard, *Dokumenta*, št. G21, 349–351. Regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 811, 388.
- 9 1237, april 2, Viterbo; objavljeno v: *StUB* II, št. 353, 460, Bernhard, *Dokumenta*, št. G18, 344, 345; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 668, 316.

je uporaba pojmov ministerial in tudi sintman v tej listini lahko drugačna, kot smo je vajeni pri listinah, nastalih na celinskem delu Slovenije. Prvotno listino je namreč sestavil oglejski pisar, ki je bil večč italijanskega izrazoslovja in je tako lahko tudi te izraze uporabljal drugače, kot smo sicer vajeni pri listinah, nastalih pod vplivom nemških pisarjev. Zato je morda treba v tem iskati razloge za te nenavadne in na prvi pogled neverjetne podatke.¹⁰

Günther Bernhard, ki se je zadnji sistematično lotil analize ustanovne listine za Gornjegrajski samostan,¹¹ je dokazal, da je listino spisal tisti gornjegrajski pisar, ki je pred tem sestavil tudi listini iz leta 1231¹² in 1241,¹³ vendar je analiza tudi jasno pokazala, da je nedvomno imel pisar pri prepisovanju pred seboj originalno listino, saj so tako invocatio kot arenga ter tudi zaščitna formula listine napravljeni še povsem v duhu in slogu prve polovice 12. stoletja.¹⁴

Zaradi vsega tega je možno iz ohranjene listine rekonstruirati obseg in razprostranjenost posesti Dipolda Kagerja. Te so očitno obsegale strnjeno posest v Zadrebki dolini, prav tako pa tudi večjo posest v Zgornji Savinjski dolini. Vprašanje je, kaj je bilo s področjem okoli kasnejših vasi Ljubno in Luče, saj iz ohranjenega gradiva ni mogoče razložiti, kaj je samostan dobil od Kagra, kaj pa je nato pridobil sam s kolonizacijo in krčenjem. Prav gotovo pa je posest Dipolda in Trute Kager obsegala področje okoli Mozirja in Nazarij (Vrbovca). Posesti, na katerih sta nastali ti gospoščini, je podelil Kager oglejskemu patriarhu in sta nato gradova postala sedeža oglejske uprave v Zgornji Savinjski dolini. Vsaj Vrbovec je stal gotovo že v 12. stoletju, ko je postal sedež uprave oglejske posesti na vzhodu Zgornje Sa-

¹⁰ Prim. npr.: Sergij Vilfan, Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju; v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog II*, Družbena razmerja in gibanja, 304.

¹¹ Günther Bernhard, Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg, v: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 108, 3–4, München 2000, 265–290. Tudi: Günther Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan vom Jahre 1237, v: *Römische Historische Mitteilungen* 39, Wien 1996, 163–179. Še: Günther Bernhard, *Dokumenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrant. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*, Ljubljana 2006, kjer je ponatisnil razpravo *Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg* in jo objavil v slovenskem prevodu, prav tako pa so objavljene vse listine oglejskega patriarha ter samostanov Stična in Gornji Grad do leta 1251 (pred tem mestom in dalje kot G. Bernhard, *Dokumenta*).

¹² 1231, september 18, Rečica ob Savinji, orig. pergamentna listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 480; objavljeno v: *StUB II*, št. 285, 382; Bernhard, *Dokumenta*, št. 15, 340, 341; regest v: Kos, *Gradivo V*, št. 545, 268.

¹³ 1241, december 18, Mozirje; orig. pergamentna listina v NALj, št. listine 563; objavljeno v: *StUB II*, št. 400, 513, Bernhard, *Dokumenta*, št. G19, 346; regest v: Kos, *Gradivo V*, št. 776, 375.

¹⁴ Primerjaj analizo strukture listine v: G. Bernhard, *Die Stiftungsurkunde*, 283–289.

vinjske doline. Iz leta 1248 je ohranjeno tudi ime tega urada – »provincia Mozirje«. ¹⁵ Dušan Kos postavlja trditev, da ker ne najdemo v ustanovni listini omenjenega ne mozirskega ne vrbovskega gradu, oba takrat še nista stala, in da je nastanek Vrbovca potrebno staviti v čas kmalu po letu 1140. ¹⁶ Vprašanju nastanka obeh gradov se bomo posvetili kasneje, zato velja na tem mestu le opozorilo, da je pri vprašanjih, vezanih na oblike uprave patriarhove posesti v Zgornji Savinjski dolini, marsikatero vprašanje še povsem odprto. Iz darovnice Dipolda Kagerja je razvidno, da sta z ženo podelila del svoje posesti, v katerem je neposredno omenjen le grad v Gornjem Gradu, patriarhu, ostalo pa sta podelila za ustanovitev benediktinskega samostana. Tako ni jasno, ali je bila posest kasnejših gradov Mozirje in Vrbovec patriarhova že pred Kagrovo darovnico ali pa je (verjetneje) patriarh uspel to ozemlje pridobiti šele takrat. Posesti Gornjega Grada, Mozirja in Vrbovca označuje na primer že Ljudmil Hauptmann kot patriarhove, ne da bi pri tem poskušal odgovoriti na pomembno vprašanje, od kdaj je tako. ¹⁷ Vsekakor je bila prafarna cerkev sv. Marije v Braslovčah najverjetneje patriarhova ustanova, ¹⁸ saj je imel pred letom 1140 Dipold Kager v fevdu od patriarha del dajatev (desetine) iz braslovške fare, tega leta pa mu jih je slednji podelil kot »dodatek« pri ustanovitvi Gornjegrajskega samostana.

Po tej analizi pa se je potrebno še enkrat vrniti k vprašanju petstotih podložnikov, ki jih je po podatku iz ustanovne listine Dipold Kager podelil samostanu. O verodostojnosti tega podatka so mnogi raziskovalci izražali resne pomisleke: interpretirali so jih kot skupno število vseh podložnikov ter ne kot število hub, čeprav je v listini natančno zapisano, da gre za »quingentis fere alius condicionis mancipiis, cum suis mulieribus ac natis«, se pravi za petsto podložnikov z (in ne skupaj z) ženami in otroki. Da je potrebno v teh petstotih podložnikih v resnici domnevati realne samostanu podeljene podložnike, do neke mere potrjuje tudi podatek iz leta 1268, po katerem se je zbralo ob določanju meje med samostansko in koroško deželnoknežjo posestjo 500 ali več samostanskih in patriarhovitih podložnikov. ¹⁹ Ravno ta listina pa vendarle dopušča določen dvom v

¹⁵ 1248, februar 19, Čedad; objavljeno v: *StUB* III, št. 23, 77; Bernhard, *Dokumenta*, št. G26, 356, 357. Takrat se omenja Wulfing iz Letuša, ki je bil »procurator bonorum nostrorum in districtu Oberburgensi et in prouincia de Moziri«.

¹⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 105.

¹⁷ Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 90.

¹⁸ O prafari sv. Marije v Braslovčah in o možnosti, da je ta nastala kot lastniška cerkev predhodnikov žovneških gospodov, bo več razpravljanja v nadaljevanju besedila.

¹⁹ 1268, julij 4., prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 81/47, objavljeno v: *StUB* IV, št. 288, 172. Več o dogajanju leta 1268 v nadaljevanju.

verodostojnost podatka o 500 samostanu podeljenih podložnikih iz ustanovne listine. V njej je namreč eksplicitno zapisano, da je bilo pri odločanju prisotnih 500 »honestis et bone fidei viris«, ki pa so pripadali patriarhu in samostanu. Se pravi, da je od 500 mož le nek neznani odstotek (polovica?) štel med samostanske podložnike, ostali pa so bili patriarhovi možje. Toda ista številka, ki se pojavlja tako v listini iz leta 1248 kot nato še dvajset let kasneje, pa vendarle govori o tem, da je velika verjetnost, da je število 500 hub zagotovo neka realnost, ki sta jo pač kot takšno navedla oba pisarja.²⁰ Vsekakor pa je bil Gornjegrajski samostan že ob ustanovitvi (seveda je nemogoče ugotoviti, ali so podatki iz ustanovne listine ogledalo razmer iz časa Dipolda Kagra ali pa so le bolj ali manj verna slika doline v času nastanka listine, se pravi sredi 13. stoletja) daleč naokrog eden največjih zemljeposestnikov, to svojo pozicijo pa je v nadaljnjih letih z dodatnimi pridobitvami (darila, nakupi, krčenje) nato še več kot podvojil. Samostanski urbar iz leta 1426 šteje namreč kar 1029 hub (od tega 58 pustot), 21 mlinov in 2 valjalnici blaga.²¹

Iz listine ni mogoče razbrati, ali je bila že takrat ali pa šele kasneje samostanu podeljena tudi pravica do sodstva na svojih posestvih. Da ima samostan izključno sodno pravico na svoji »gornjegrajski provinci«,²² izvemo leta 1273, ko mu to pravico potrди takratni deželski sodnik Hartnid iz Guštanja in se hkrati v svojem imenu in imenu glavarja na Kranjskem in v Savinjski marki odpove vsakršnim kršitvam te pravice.²³ V listini pravi, da posedujeta opat in samostan pravico tako do deželskega kot tudi do splošnega sodstva, kar gotovo pomeni, da je imel samostan na svojih posestvih pravico tudi do krvnega sodstva in da je bila samostanska posest povsem izločena iz jurisdikcije deželnega gospoda. Iz listine pa izvemo še pomemben topografski podatek: v njej se namreč posest samostana označuje kot »provincia Oberburgense«, kar takoj spomni na istodobni in po pomenu verjetno enakovreden pojem, ki smo ga že spoznali v listini iz leta 1241:

²⁰ To stališče zastopa kot zadnji: Matjaž Bizjak, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospojev na Slovenskem*, Ljubljana 2003, 211–214.

²¹ Po objavi urbarja v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 215–322.

²² O pomenu izrazov »provincia Gornji Grad« in »provincia Mozirje« več v nadaljevanju.

²³ 1273, december 28.; objavljeno v *StUB IV*, št. 497, 300. Prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/50 (»/Q/uod vir venerabilis dominus Iohannes abbas Oberburgensis monasterii pro se et conventu suo nec non monasterio memorato coram me in iudicio sive placito generali evidenter ac racionabiliter conprobavit, quod provinciale sive generale immo et speciale iudicium per totam provinciam Oberburgensem ad ipsum et ad conventum atque monasterium prefatum libere et hactenus siue nulla impetione et ad nullum alium pertinet ab antiquo tempore atque iure.«).

»provincia Moziri«.²⁴ Upravičena je domneva, h kateri se bomo še vrnili, da imamo na področju Zadrečke in Zgornje Savinjske doline opravka z nastajajočo deželno, ki pa se zaradi zgodovinskih okoliščin kot takšna ni nikoli tudi zares razvila.

V pričujoči študiji nas zanima predvsem vprašanje plemiške razdelitve obravnavanega področja, zato se bomo najprej posvetili temu vprašanju. Na področju Zgornje in Spodnje Savinjske doline smo v prvi polovici 12. stoletja že spoznali dve večji strnjeni posesti, posest grofov Spanheimov²⁵ in posest Dipolda Kagerja, o katerem ne vemo pravzaprav ničesar. Poudariti je treba dejstvo, da se Dipold Kager v tistih nekaj listinah, v katerih se predstavi kot priča, vedno pojavi v spremstvu Spanheimov.²⁶ To nas vodi k sklepu, da lahko med obema družinama potegnemo določene vzporednice, ki seveda niso nujno družinske. Opozoriti je potrebno tudi na dejstvo, ki ga izpostavlja G. Bernhard, da je namreč Dipold Kager povezan tudi z družino bavarskih grofov iz Bogna, ki je v 12. stoletju po poroki Bertolda I. z Liutkardo, hčerko istrskega in kranjskega mejnega grofa Popona II. iz družine Weimar-Orlamünde, podedovala del posesti nekdanje mejnogrofovske družine na Kranjskem (gospoščino Krško med rekama Mirno in Krko). Že pred tem pa sta na področju Dobrne, se pravi v neposredni bližini Zgornje Savinjske doline in posesti Dipolda Kagerja, imela svojo posest Adalbert I. Bogenski, oče Bertolda I., in njegova žena Hedvika.²⁷

Že Pirchegger je nakazal možnost, da bi lahko bili Kagerji stranska veja bavarskih mejnih grofov Cham-Vohburgov (ali – kot jih tudi najdemo označene – Diepoldingov-Rapotonov), ter opozarja na ime Dipold in še na dejstvo, da so imeli Cham-Vohburgi svoja posestva tudi na Kranjskem. Ker je to do sedaj najverjetnejša razlaga izvora Dipolda Kagerja, jo je vse-

²⁴ 1241, december 18, Mozirje; originalna perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 563; prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/28.

²⁵ Za to posest Hans Pirchegger domneva, da je pripadla spanheimski rodbini s poroko Siegfrida Spanheima z Rikardo iz rodbine Ariboncev. Vendar Ceizolf Spanheimski podeli posest, ki je bila last njegove (neimenovane) žene in ne Rikarde Aribonske! Verjetneje se zdi, da gre za posest, ki so jo pridobili Spanheimi ob razpadu velike posesti savinjskih mejnih grofov. Morda to dejstvo govori o tem, da je iskati izvor neimenovane žene Ceizolfa Spanheimskega v Heminem rodu (glej tudi: Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, Ljubljana 1999, 78, op. 311).

²⁶ 1123–1130: objavljeno v: *MDC III*, št. 521, 210; 1105–1126, v spremstvu grofa Bernharda Spanheimskega (listino datira H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel I*, 176 (op. 72), na okoli 1130), in 1110–1120; objavljeno v: *MDC IV/2*, št. 542a, 725; v listini regensburškega škofa Hartvika I., ki je bil iz družine grofov Spanheimov (sin Engelberta I.).

²⁷ G. Bernhard, *Die Stiftungsurkunde*, 267; tudi Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 83 in 92.

kakor vredno vsaj preveriti.²⁸ Zato na kratko pogledjmo, kdo so bili omenjeni mejni grofje. V mejni marki Cham na vzhodu današnje Bavarske, stvaritvi cesarja Henrika III. (1039-1056), najdemo leta 1050 kot grofa »in pago Champriche« nekega Siza, skoraj gotovo sina grofa Sigeharda, ki je imel v Chiemgavu bogata posestva. Sizova sestra Adala je bila poročena z Augstgauskim grofom Dipoldom. Dipoldov sin Rapoto je imel enako ime kot njegov verjetni ded, ki je bil leta 1006 označen kot grof v Traungavu in katerega istoimenski oče se pojavi leta 977 v Ischlu v Salzkammergut (dežela Gornja Avstrija v Avstriji). Marka Cham je očitno prešla kot dediščina na Rapotone-Dipoldinge; ti so tako kompenzirali izgubo grofije Augstgau (leta 1060) ter postali kot mejni grofje Cham in Nabburg zvesti spremljevalci Salijskih cesarjev. Na njihovi strani so bili tudi v času boja za investituro med Henrikom IV. (1056–1106) in papežem Gregorjem VII. (1073–1085), kar je cesarju omogočilo, da je imel v rokah trden položaj na ozemlju, ki je njegove nasprotnike na Bavarskem (salzburškega nadškofa Gebharda, pasavskega škofa Altmana, bavarskega vojvodo Welfa, koroškega vojvodo Bertolda von Zehringen, Babenberžana Luitpolda II. itd.) ločeva-

²⁸ Opozoriti je treba še na možnost, ki jo je nakazal Sergij Vilfan v: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv, Zgodovina agrarnih panog 2* (poglavje Zemljiška gospostva), 140, kjer nakazuje na možno sorodnost imena Kager in Kokarje (kraj v Zgornji Savinjski dolini). To enačenje se nam zdi vprašljivo, četudi ni nemogoče kar odpraviti možnosti, da bi Kokarje dobile svoje ime ravno po Kagerjih. Če to predpostavko sprejmemo, pomeni to tudi pomemben »dodatek« k historični topografiji Zadrecke doline; nastanek vasi Kokarje bi morali namreč predpostavljati že v času pred letom 1140! Opozorim naj še na eden, v slovenski zgodovinski literaturi manj poznan poskus razrešitve provinience Diepolda Kagerja. V kodeksu listin avguštinskega samostana Klosterneuburg na Dolnjem Avstrijskem (»Codex traditionum ecclesiae collegiatae Claustroneoburgensis«) je namreč ohranjen tudi prepis darovnice avstrijskega mejnega grofa Leopolda III. Babenberžana in njegove žene Neže omenjenemu samostanu (izdano v: FRA II/IV, št. 476, 103). Med pričami se na drugem mestu za sinom obeh tradorjev, Henrikom II., navaja tudi »Dipolt de Chager«. Maximilijan Fischer, ki je za objavo pripravil kodeks, je v opombi zapisal, da je potrebno okrajšavo Chager brati kot Kagran (Kagran je del Dunaja). Žal ne zapiše, kaj je tisto, kar ga je pripeljalo do te rešitve, domnevamo pa, da je razlog dejstvo, da se Dipold pojavlja v babenberški listini, zaradi česar je iskal možno provinenco v okolici Dunaja oziroma na Babenberških posestvih. Razlog, zakaj se Dipold Kager pojavlja kot priča v navedeni listini, pa je po našem mnenju potrebno iskati drugje. Žena mejnega grofa – Neža, je bila sestra cesarja Henrika V., torej Salijka, kot bo videti iz nadaljnjega besedila razprave, pa so bili Cham-Vohburgi v tesnem zavezniškem razmerju s salijskimi cesarji in so jim v času spora za investituro stali tesno ob strani. V tej zvezi med Salijci in Cham-Vohburškimi iščemo razloge za pojavljenje »našega« Dipolda v babenberški listini. O povezavah med Cham-Vohburgi, katerih stranska veja so (najverjetneje) bili Kagerji, in avstrijskimi mejnimi grofi Babenberžani pa priča tudi skupna akcija Dipolda II. Vohburškega in Leopolda III. Avstrijskega na dvoru cesarja Henrika V. v korist salzburškega nadškofa Konrada, o čemer bomo tudi pisali v nadaljevanju. Zato tudi ta poskus razrešitve lokacije »Chager/Kager« štejem za neuspešen.

lo na dve polovici. Rodbina je dosegla svoj vrh v času Dipolda III. († 1146), ki je bil poročen s sestro welfskega vojvode Henrika Ponosnega. Ta se je po Dipoldovi smrti poročila z Gebhardom II. Sulzbachom. Sulzbachi so po izumrtju Dipoldingov postali njihovi glavni dediči. Dipold II. je od svojega sorodnika Ulricha, grofa Passauskega (comes de Pactavia, † 1099) pridobil gospostvo Vohburg na Donavi, kar je pomenilo dokončno zaokrožitev njihovega ozemlja. Sestri Dipolda III. sta bili poročeni z Otakarjem III. Traungavskim (Kunigunda) oz. nemškim cesarjem Friderikom Barbarosso (Adela); vse to pa so dejstva, ki sama zase govorijo o pomembnosti rodbine. Ko je po premirju, ki ga je sklenil Heinrich IV. s Přemyslidi, mejna grofija izgubila svoj vojaški pomen, je postala cesarski fevd in je takšna prešla v roke Dipoldingov-Rapotonov. Pomembno vlogo so odigrali člani te rodbine tudi leta 1121, ko je Dipold III. posredoval pri cesarju Henriku V. v korist salzburškega nadškofa Konrada, s katerim sta bila v svaštvu in ki je bil zaradi svoje proticesarske drže že od leta 1115 v izgnanstvu. Čas pogajanj med cesarjem in papežem, ki so se končala leta 1122 s konkordatom v Wormsu, je bil primeren za posredovanje v korist Konrada. Cesar je res na prošnjo Dipolda III. Cham-Vohburškega in mejnega grofa Leopolda III. Avstrijskega (Babenbežana) dovolil Konradu povratek v njegovo dicezo.²⁹ Omenjena poroka med Adelo, hčerko Dipolda III. Vohburškega in kasnejšim cesarjem Friderikom Barbarosso, do katere je prišlo najverjetneje konec leta 1146 ali v prvih dveh mesecih leta 1147, pa je – kot to kažejo najnovejše raziskave – produkt poskusa legalizacije nasilnega prevzema Egerlanda na vzhodnem Bavarskem s strani cesarja Konrada III. (1137–1152) po koncu boja za poljsko krono med Vladislavom II., na strani katerega je stal tudi cesar, ter Vladislavovimi polbrati Boleslavom IV., Mieskom in Henrikom, na strani katerih je bil zaradi sorodstvenih vezi (mati omenjenih treh bratov je bila Salome, druga hči Boleslava III. Poljskega ter hčerka Adelhaide Vohburške in grofa Henrika Berga) Dipold III. Vohburški. Boj se je končal z zmago Vladislava II. (1139–1146), Dipold III. pa je izgubil Egerland, ki je bil sicer njegova alodialna posest in na kateri je leta 1133 tudi ustanovil cisterijanski samostan Waldsassen. Ker je bila cesarje-

²⁹ Povzeto po: Max Spindler, *Das Alte Bayern I*, Von der Frühzeit bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts, 328s in 418. Heinz Dopsch, Salzburg im Hochmittelalter, v: *Geschichte Salzburgs I/I*, Salzburg 1981, 261. Friedrich Prinz, Bayerns Adel im Hochmittelalter, *ZBLG* 30 (1967), 76–78. Primerjaj še: Kamillo Trotter, Die Grafen von Vohburg, v: Otto Dungen, *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, Graz 1931, 54–58, z dodano genealoško tabelo, kjer pa navaja še enega »vmesnega Dipolda«, zaradi česar je številčenje Dipoldov nekoliko drugačno kot pri ostalih avtorjih – Dipold III = Dipold IV. Tudi: Benjamin Arnold, *Princes and territories in Medieval Germany*, Cambridge 1991, 124; in: K. Bosl, *Die Reichsministerialität*, 55–57.

va poteza pravno vprašljiva, je naknadno dal celotnemu dogajanju primernejši videz tako, da je poročil svojega sina Friderika z Dipoldovo hčerko Adalo.³⁰ Zakaj je bilo potrebno opozoriti na dogajanje daleč stran od našega »interesnega področja«? Celotno dogajanje se je odvijalo v istem času, ko sta tudi Dipold Kager in njegova žena prepustila celotno svoje premoženje cerkvi ter se umaknila s področja Savinjske doline, kar se povsem ujema z dejstvom, ki ga za področje današnje južne Nemčije ugotavlja Jan P. Niederkorn: da se je namreč z dogajanjem med letoma 1138 in 1147 in z izgubo enega od centralnih predelov družinske posesti, Egerlanda, začel padec mejnogrofovske družine Cham-Vohburških.³¹

Vrnimo se k posestim te družine na Kranjskem in v Savinjski marki. Iz listine, datirane v leto 1062, izvemo, da je nemški cesar Henrik IV. podelil svojemu fevdniku Anzu v popolno last nekatere svoje posesti na Kranjskem.³² Anzove posesti so ležale južno od Grosupljega in so se neposredno dotikale posesti, ki so jih imeli grofje Dipold, Rapoton, Rupert in Engelberon.³³ Omenjena Dipold in Rapoton sta najverjetneje Dipold II. († 1078), grof v bavarskem Nordgau, in njegov brat Rapoton III. († 1080), grof v Chamu, se pravi predstavnika družine grofov iz Cham-Vohburga.³⁴ Posest grofov Dipolda in Rapotona je skoraj gotovo ležala na ozemlju okrog Iga in na Ljubljanskem barju.³⁵ Za omenjenega Dipolda II. je potrebno še poudariti, da je bil poročen z Liutgardo, hčerko vojvode Bertolda Koroškega (1061–1077). Prav verjetno je ravno ta poroka Cham-Vohburgom odprla vrata na jug države, na Koroško in Kranjsko. Za omenjenega Anza pa lahko še štiri leta prej izvemo, da je imel svoja posestva tudi južno od potoka Bičje, južno od Grosupelj oz. Šmarja – Sapa.³⁶

Kdo je bil ta Anzo? Ime je tako redko, da tistih nekaj listin, v katerih se ime pojavlja, omogoča določene sklepe. Vsekakor je Anzo, ki ga srečuje-

³⁰ Povzeto po: Jan Paul Niederkorn, Die Übergang des Egerlades an die Stauffer, v: *ZBLG* 54/1991, 613–622.

³¹ N. d., 619.

³² 1062, december 11, Regensburg; regist v: Kos, *Gradivo* III, št. 224, 137.

³³ V tem Engelbertu bi najverjetneje smeli videti začetnika svobodnih Turjaških na kranjskih tleh.

³⁴ Primerjaj tudi: Kamillo Trotter, Die Herren von Auersperg, v: Otto Dungern, *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, 73. Pri tem opozarja še na en pomemben podatek, da je namreč Rapoton III., grof iz Chama, podaril augsburškemu samostanu okoli leta 1099 »predium in Creino«, podatek, ki dokončno dokazuje povezanost grofov iz bavarskega Chama s področjem takratne Kranjske.

³⁵ Prim. Peter Štih, Dve notici za najstarejšo zgodovino Ljubljane, *ZČ* 56 (2002), 1–2, 25, s tam našeto literaturo.

³⁶ 1058, oktober 18, Regensburg; regist v: Kos, *Gradivo* III., št. 201, 125.

mo ob zgornji Krki, isti Anzo, ki je imel svoja posestva tudi v Lungavu, pokrajini na tromeji med Koroško, Salzburško in Štajersko deželjo, ki se bo še mnogokrat pokazala kot pomembno torišče dogajanj in h kateri se bomo morali v naši razpravi še velikokrat vrniti.³⁷ Ta posestva je leta 1074 prepustil novo ustanovljenemu samostanu v Admontu. Nadškof Thiemo pa je moral v času investiturnega boja ta posestva prepustiti »necessitate persecutionis« v fevd Dietmarju Lungavskemu. Ko jih je stari Dietmar želel vrniti, se je temu (po smrti Dietmarja Lungavskega) uprl Oton Machlandski kot eden od dedičev.³⁸ Zakaj je ta podatek tako pomemben, se bo pokazalo v nadaljnjem besedilu, ko se bomo k tem povezavam vrnili. Poleg tega srečamo Anza še v več listinah nadškofa Gebharda, nastalih v letih od 1060 do 1088.³⁹ Opozorim naj, da je Anzo v listini plemenitega Ernesta in plemenitega Hartnida, se pravi dveh predstavnikov družine Traisenskih, nastopal na prvem⁴⁰ oziroma drugem mestu (takoj za Hartnidom),⁴¹ kar govori o tesni sorodstveni povezanosti Anza z mogočno rodbino Traisensko-Valdeških. Ernst Klebel poleg tega še domneva, da lahko na osnovi omenjene listine iz oktobra 1139 (v kateri vidimo, da je Ditmar Lungavski-Dornberški dobil v fevd posestva, ki jih je pred tem Anzo podelil Admontu) domnevamo sorodstvo tudi med Anzom in Ditmarjem. Opozorimo naj še, da nastopa v listini osojskega opata Wolframa, ki je bil iz družine Dornberških (verjetno brat omenjenega Ditmarja Lungavskega), poleg Anza tudi neki Rapot,⁴² v dveh listinah pa nastopa poleg Anza tudi neki Dipold. En-

37 Za Anza: 1002–1018; objavljeno v: *MDC* III, št. 205, 87 (kot priča Wichburgi, vdovi po vovbrškem grofu Otwinu, ustanoviteljici samostana Langsee); pred 1049, *SUB* I, št. 5a, 233; 1041–1060: *SUB* I, št. 22b, 242 (skupaj s Hartnidom Traisenskim); 1043, januar 6, Krka, *MDC* I, št. 16, 56; 1043, avgust 15, *MDC* I, št. 17, 59 (obakrat kot priča v ustanovni listini krškega samostana).

38 1074–1088; objavljeno v: *SUB* II, št. 105, 175. Poleg tega primerjaj še: 1139, oktober 10, Brežje; objavljeno v: Jakob Wichner, *Geschichte des Benediktiner Stiftes Admont* I, 1874, št. 15, 244–249, in *SUB* II, št. 196, 284–289 (»Decimas in Longowe, quas quondam in beneficiatas Anzoni nobili viro Gebhardus archiepiscopus ipso resignante monasterio sancti Blasio delegaverat, sed dominus Tyemo necessitate persecutionis Dietmaro nobili viro de Dornberch in beneficio concesserat, petitione ejusdem senis ecclesie Admuntensi redonavimus. Et Otonem, nobilem de Machlant, qui eas injuste usurpaverat, ipsas apud Strazwalhen abdicare fecimus.«). Prim. še: Hans Pirchegger, *Landesfürst* I, 89, in Ernst Klebel, *Der Lungau*, 154–160.

39 Objavljeno v: *SUB* II, št. 94–98.

40 1060–1088; objavljeno v: *SUB* II, št. 97, 164.

41 1060–1088; objavljeno v: *SUB* II, št. 96, 163.

42 1060–1064; objavljeno v: *MDC* III, št. 337, 135 (»Anzo /.../ Rapot«).

krat je naštet za Anzom⁴³, drugič pa pred njim,⁴⁴ tako da smemo domnevati, da sta bila po rangju enaka. Seveda lahko samo domnevamo, ne moremo pa z ničimer potrditi, da sta omenjena Dipold in Rapot(on) iz družine Dipoldingov-Rapotonov oz. (kot so verjetno bolj poznani) bavarskih mejnih grofov Cham-Vohburških, se pravi iz družine, za katero domnevamo, da iz nje izhajajo prvi poznani lastniki Zgornje Savinjske doline. Tako imeni, ki sta značilni in nosilni za moške pripadnike omenjene rodbine, kot tudi sorodstvene vezi, katerih smo se na kratko dotaknili zgoraj, pa govorijo o veliki verjetnosti slednjega. Analiza Heinza Dopscha⁴⁵ je pokazala, da imajo zapisane domneve o sorodstveni povezanosti vseh omenjenih protagonistov dogajanja na področju Zgornje in Spodnje Avstrije, Salzburškega, Koroške, Štajerske in Kranjske dežele (oz. Marke) tudi potrditev v virih. Dietmar Dornberško-Lungavski je imel po tej analizi za ženo hčerko Hartnida I. iz Rantna. Ta je bila pred tem že enkrat poročena in je imela iz tega zakona Reginharda Donawitzerja, ki se leta 1074 označuje kot Dietmarjev posinovljenec (privingus).⁴⁶ Njuna po imenu neznana hčerka pa se je poročila s Hartwigom v. Reidlingom, članom velike in mogočne rodbine Traisenskih, bratom Ernsta Traisenskega, iz katerega izhajajo gospodje iz Orta. Donawitzerji se v virih pojavljajo tudi kot »iz Ancenberga« (»Reginhardo de Ancinberge«⁴⁷), kraja ob reki Traisen na Spodnjem Avstrijskem. Ancenberg je zelo verjetno dobil svoje ime ravno po svojem ustanovitelju – graditelju Anzu, lega ob Traisni pa sama po sebi govori o tesni povezavi s plemenitimi Traisen-Feistriškimi. Tako smo uspeli utrditi sorodstvene povezave med Dietmarjem iz Lungava, Anzom, Traisen-Feistriškimi, Otonom iz Machlanda, Šoštanjskimi in Orti⁴⁸. K temu krogu sorodnikov pa lahko brez vsakega dvoma prištejemo tudi mejne grofe Cham-Vohburške oz. njihove sorodnike Kagerje.

Na tem mestu je potrebno opozoriti le na skupno pojavljanje mejnega grofa Cham-Vohburškega in Eberharda Dravsko-Šoštanjškega v listini, nastali med letoma 1151 in 1159, kar ponavadi priča o tesnejši povezanosti

43 1060–1088; objavljeno v: *SUB* II, št. 97, 164 (»Anzo /.../ Diepolt«).

44 1060–1088; objavljeno v: *SUB* II, št. 98, 165, 166 (»Diepolt /.../ Anzo«).

45 Heinz Dopsch, *Der Dichter Ulrich von Liechtenstein und die Herkunft seiner Familie*, v: *Festschrift Friedrich Hausmann*, Graz 1977.

46 1074–1088, obj. v: *SUB* II, št. 105, 175.

47 H. Dopsch, *Der Dichter*, 111.

48 Ernst Klebel domneva za Machlande, Dravsko-Šoštanjške in tudi Ptujске skupni izvor v Walrunu, članu družinskega kroga Heminega rodu (E. Klebel, *Der Lungau*, 152 in genealoška tabela III).

med akterji(ema).⁴⁹ Poleg tega najdemo plemiča iz bavarskega Vohburga na področju ožje Kranjske prisotnega še leta 1209, ko se kot priča pri izstavitvi darovnice Gornjegrajskemu samostanu, ki jo je napravil istrski mejni grof Henrik IV. Andeški, pojavi tudi neki »Albertus de Vohenburch⁵⁰«. Njegovo prisotnost v gornjegrajski listini lahko sicer razlagamo tudi tako, da je omenjeni nastopal v spremstvu grofa Henrika, ki je bil seveda Bavarec, vendar je prisotnost plemiča iz Vohburga⁵¹ v navedeni listini kljub temu dovolj zgovorno dejstvo, ki seveda še dodatno podkrepi misel, da moramo tudi Dipolda in Rapotona iz 11. stoletja domnevati kot pripadnika iste družine. Takšna prisotnost bavarskih plemičev na naših tleh ni prav nič izjemnega; nasprotno, ko začnemo brskati za »bavarskimi« koreninami naših plemičev, se začnejo odpirati mnoge zanimive povezave; predvsem pa se srečamo z imeni in družinami, ki jih srečujemo tudi na obravnavanih tleh. K temu se bomo še vrnili ob obravnavanju ministerialov Ptujskih, ki so najverjetneje prav tako prišli na področje Koroške in Štajerske iz Bavarske v času salzburškega nadškofa Konrada I. (1106–1147), in sicer kot člani njegovega spremstva.

Zgoraj smo zapisali, da domnevamo neko povezavo med Spanheimi in Dipoldingi-Rapotoni oz. mejnimi grofi Cham-Vohburgi. Poleg že omenjenega skupnega pojavljanja v listinah je ravno nosilno ime Cham-Vohburške rodbine »Rapoton« oz. »Ratbot« tisto, ki priča o sorodstveni povezavi obeh rodbin. To ime namreč najdemo tudi v družini Spanheimov, v kateri poznamo Ratbota oziroma Rapotona, sina koroškega vojvode Engelberta III. Spanheimskega (1124–1173),⁵² ki je bil Ortenberški grof.⁵³ In res

49 1151–1159, Breže; v: *StUB* II, št. 282, 398; med pričami na prvem mestu: »Diepoldus iunior frater marchionis de Uohenburch, Eberhardus de Trahe ...« Na zadnjem mestu pa je omenjen neki Adalbero de Lungoue, kar je glede na posesti, ki so jih imeli Dravsko-Šoštanjski in njihov sorodstveni krog na tem področju, pomembno, ni pa nujno tega Adalbero povezovati z Eberhardom; enako verjetno je, da je kot priča prisostvoval izstavitvi listine v Brežah kot salzburški ministerial.

50 1209, Kamnik; prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/21; objavljeno v *StUB* II, št. 100, 155; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 156, 87.

51 Ali je navedeni Albert član družine mejnih grofov ali le predstavnik nižjega spremstva, ni mogoče z gotovostjo razvozlati, vsekakor pa ime Albert zaman iščemo pri grofovski družini, kar bi namigovalo na drugo rešitev in na kar kaže tudi položaj Alberta med andeškim ministerialnim plemstvom, ni pa jasno, kako naj bi plemič iz Vohburga pristal med andeškim plemstvom.

52 Npr. v listini iz: 1142, januar 20, Regensburg med pričami tudi »Engilbertus marchio, Rapoto comes frater eius«, objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 173, 103.

53 Bavarska rodbina, ki se imenuje po Ortenbergu pri Vilshofnu in je ne smemo mešati s koroškimi Ortenburžani. Ime Rapoton se v spanheimski rodbini pojavi le takrat, potem pa preide na ortenberško vejo.

je bil Engelbert II. Spanheimski poročen z Uto, hčerko grofa Ulrika iz Passaua, ki je bil iz družine Cham-Vohburgov (njegov brat je Rapoton V., bratranec pa Dietpolt III.),⁵⁴ s čimer je seveda razloženo na eni strani, kako je Vohburško ime Rapoton prišlo v rodbino Spanheimov, po drugi strani pa morda tudi odpira možnost odgovora na vprašanje, kako je Dipold Kager prišel do Savinjskih posesti. Poroka med Uto in Engelbertom II. namreč sovpade s časom Dipolda Kagerja na Savinjskem.

Proti enačenju Dipolda Kagerja z bavarskimi mejnimi grofi Cham-Vohburškimi pa govori vsaj dejstvo, da so bili slednji v času investiturnega boja zvesto na cesarski strani, medtem ko so bili grofje Spanheimski pristaši papeške stranke, na čemer je temeljil tudi njihov dvig na položaj koroških vojvod. »Našega« Dipolda pa redno srečujemo v spremstvu Spanheimov, kar seveda na prvi pogled ni najbolj logično združljivo z navedenimi političnimi opredelitvami njegove predvidene družine. Seveda pa je možno, da se je Dipold – v nasprotju s predstavniki osnovne družinske veje v sporu med cesarjem in papežem – opredelil drugače in da je morda celo ravno zaradi tega bival tako daleč od matičnih posesti. Ker ohranjeni viri ne dopuščajo dokončnih odgovorov na vsa zastavljena vprašanja, bomo z analizo ohranjenih virov in možnih rešitev, ki se ponujajo pri proučevanju le-teh pri raziskovanju najstarejše zgodovine savinjskih in šaleških rodbin, poskusili poiskati najverjetnejše rešitve.

Nikakor pa ni edina možnost, da je Dipold Kager predstavnik družine Cham-Vohburških. Günther Bernhard ga je npr. povezoval z družino Bogenskih,⁵⁵ zanimiva pa je tudi misel Franza Tyrollerja, ki domneva povezavo med Kagerji in bavarskimi grofi Moosburškimi⁵⁶. To domnevo utemeljuje na dejstvu, da je v družini Moosburških vodilno ime družine Burkhard, ki ga srečamo tudi pri Kagerjih.

Tretja velika družina, ki je imela svoja posestva na tleh Savinjske doline, je družina grofov Vovbrških, katere izvor je potrebno iskati na Saškem.⁵⁷ Okoli leta 1140 je umrl Gunther, mejni grof Celjski. Njegov oče je bil grof Pilgrim (imenovan po gradu Pozzuolo na Furlanskem), ki je bil brat vovbr-

⁵⁴ Prim. Peter Štih, *Die zwei neuen Notizen zur ältesten Geschichte von Ljubljana*, 30, kjer povzema po: Franz Tyroller, *Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter (Genealogische Tafeln zur mitteleuropäischen Geschichte)*, Göttingen 1962, tab. 13) genealoško tabelo sorodstvenih povezav med obema rodbinama, ter P. Štih, *Rodbina koroških Spanheimov, prvih gospodov Kostanjevice, v: Vekov tek. Kostanjevica na Krki 1252–2002*, 73 (tabela).

⁵⁵ G. Bernhard, *Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg*, 267.

⁵⁶ F. Tyroller, *Genealogie des altbayerischen Adels im Hochmittelalter*, 174.

⁵⁷ Najnovejši prispevek na temo izvora grofov Vovbrških je: Heinz Dopsch, *Die Grafen von Heunburg, Carinthia* 160/1970, kjer najdemo naštetu tudi vso najpomembnejšo literaturo.

škega grofa Popona I. V Savinjski dolini pa ni imela posestev samo Pilgrimova veja, temveč je tudi Poponov sin, grof Otwin, nekaj svoje posesti v Savinjski dolini podelil samostanu v Št. Pavlu.⁵⁸ To daritev je nato njegov sin priznal skupaj s še nekaj kmetijami na Djekški gori. Katere so bile te posesti, ki jih je Otwin podelil Št. Pavlu? Danes je to nemogoče natančno določiti, najverjetneje je, da je šlo ali za posesti okoli Celja, kjer je bil glavni sedež rodbinskih posesti v Savinjski dolini, ali pa gre za tiste posesti v okolici Polzele, za katere vemo, da jih je imel v lasti samostan v kasnejših stoletjih.⁵⁹

V Savinjski dolini vsaj za drugo polovico 12. stoletja domnevamo tudi prisotnost štajerske ministerialne družine Ortov iz Traunseeja. Leta 1147 je namreč štajerski mejni grof Otakar potrdil zamenjavo posesti med samostanom Rein pri Gradcu in Šentlambert. Med pričami sta na prvem mestu brata Wernhart in Henrik von Staufen, takoj za njima brata Hartnid in Ortolf iz Orta, proti koncu pa srečamo naštetega tudi nekega Wolfganga »von So^vne«, se pravi iz Savinjske doline.⁶⁰ Ta Wolfgang je bil v tej listini navzoč gotovo zaradi tega, ker je bil vitez (ministerial?) obeh bratov iz Orta. Okoli leta 1185 se je Hartnid iz Orta odpovedal svojim zahtevam do posesti pri vasi Berndorf, ki leži v Paltenthalu vzhodno od mesta Rotenmann, v korist samostana v Admontu. Med pričami najdemo naštetega tudi nekega Pernharda »de Cilie«. ⁶¹ Gotovo je vsaj od sredje 12. stoletja dalje mogoče govoriti o prisotnosti Ortov v Savinjski dolini. Najverjetneje je domnevati, da so gospodje iz Orta prišli v Savinjsko dolino v povezavi z izumrtjem pozuolske veje grofov Vovbrških okoli leta 1140, saj so jih med ostalim nasledili (kot bomo razpravljali v nadaljevanju) v njihovi funkciji deželskih sodnikov.

Posest družine iz Orta na področju Savinjske doline nam pomagajo rekonstruirati listine iz 13. stoletja, iz katerih izvemo, da se je večina njihove savinjske posesti razprostirala na mejnem področju med Savinjsko in Šaleško dolino, na področju Polzele, Andraža nad Polzelo, Ložnice in Šmartnega ob Paki. Njihovi militi pa so naštetih v Polzeli, Hudinji, Prežinu nad Štorami ter severno od Šaleške doline – v Guštanju, ki so ga imeli Orti v fevdu od bamberskih škofov. Hans Pirchegger postavlja domnevo, da so

⁵⁸ 1170–1180; objavljeno v: *MDC* III, št. 1132, 426.

⁵⁹ 1193–1220; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 855, 430. 1245, december 13, Ptuj; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 872, 412. Primerjaj tudi: Jože Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* 28/1980, 161–171, zlasti 161.

⁶⁰ 1147, avgust 22, Graz; objavljeno v: *StUB* I, št. 263, 274.

⁶¹ 1185; objavljeno v: *StUB* I, št. 662, 641. Regesta v: J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner Stiftes Admont* 2, 182, op. 24.

gospodje iz Orta upravljali deželno sodišče v Celju vsaj od smrti Guntherja, zadnjega mejnega grofa Savinjske doline, ter da so to sodišče imeli v fevdu od koroških vojvod.⁶² K bogatim in pomembnim posestvom te rodbine se bomo še vrnil, ko jim bomo posvetili posebno poglavje. Opozorimo le na to, da čeprav so bili gospodje iz Orta ministeriali štajerskega vojvode, kot taki niso nastopali na področju Savinjske doline. Deželno sodišče v Savinjski dolini, ki naj bi ga upravljali, se je v veliki meri ujemalo s področjem nekdanje savinjske mejne grofije in kot tako konec 12. in v prvi polovici 13. stoletja, ko ga domnevno upravljajo pripadniki obravnavane družine, ni bilo del štajerske vojvodine. Pripadnost področja, ki je ležalo med Kranjsko in Koroško, je bila vse do leta 1311 sporna. Po izumrtju koroške vojvodske rodbine grofov Spanheimov leta 1269 je področje Savinjske doline prišlo najprej v roke kralja Otakarja Přemysla in nato, po njegovi smrti, v roke Meinharda II. Goriško-Tirolskega. Šele leta 1311, ko je Meinhardov sin Henrik, koroški vojvoda in češki kralj, izgubil vojno proti Habsburžanom in jim zato predal predel Savinjske doline, je ta postal del Štajerske.⁶³ Vprašanje pripadnosti savinjskih plemičev v času do začetka 14. stoletja je zaradi tega eno najbolj zanimivih vprašanj, na katero ni, kot bomo videli iz nadaljevanja razprave, enotnega odgovora, temveč je potrebno preučevati primer za primerom. Najlepši primer tega so, kot je to pokazal v zgoraj citiranem delu Heinz Dopsch, Žovneški gospodje, ki so vse do leta 1311 uspešno krmarili med različnimi gospodi in si tako uspeli ohraniti določeno mero neodvisnosti.

Vse naštete posesti so prešle v roke imenovanih rodbin skoraj gotovo z razdelitvijo velike rodbinske posesti t. i. Heminega rodu, ki je doživel svoj kolaps v investiturnem boju.⁶⁴ Ves čas boja so bili predstavniki te rodbine zvesti salijski cesarski rodbini oz. Henriku IV., ko pa je njegova politika doživela zlom, se je zlomil tudi vpliv Heminega rodu. Savinjski mejni grof Starkhand in njegov brat Ulrik sta veljala konec 11. stoletja za najmočnejša gospoda na Koroškem, ki se jima nihče ne more upreti (kot navaža življenjepis salzburškega nadškofa Konrada),⁶⁵ zaradi njunega sovražne-

⁶² Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel I*, 38.

⁶³ Prim. H. Dopsch, *Die Freien von Sannegg als steirische Landherren*, 29, 30.

⁶⁴ Temeljna literatura o tej rodbini je še vedno: Ljudmil Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, *Rad JAZU* 250/1935, 215–239; isti, Hema i Svetopuk, *Rad JAZU* 255/1936, 221–246. Novejše delo, ki se v veliki meri naslanja ravno na Hauptmannove ugotovitve, pa je: Heinz Dopsch, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und Ihre Verwandtschaft, *Carinthia* 161/1971, 95–123.

⁶⁵ »/U/t cum duo illi fratres /Starchand in Werigand/ tota Karinthia potentissima dominatione potirentur, nullius mortalis hominis contradictionem habentes ...« Citirano po: Kos, *Gradivo* III, št. 417, 247. Prim. tudi: Lj. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, 218.

ga delovanja proti papeškemu pristašu, salzburškemu nadškofu Thiemonu, pa naj bi ju po besedah omenjenega pisca doletela božja kazen in sta bila konec 11. stoletja povsem potolčena v boju z grofom Bernhardom Spanheimskim.

Če drži domneva, da sodi Dipold Kager v rodbino Cham-Vohburg, bi potem izjema pri tem vzorcu pridobivanja posesti morda lahko bile le posesti omenjenega Dipolda. Cham-Vohburgi so namreč bili, kot smo zgoraj že poudarili, v času investiturnega boja (prav tako kot predstavniki Heminega rodu) zvesti zavezniki cesarja Henrika IV. in je torej manj verjetno, da bi prevzeli posesti po kolapsu predstavnikov Heminega rodu, saj so se sami bojevali na isti strani in so s porazom cesarske stranke na področju vzhodnih Alp poraz doživeli tudi sami. Vendar smo že zgoraj, pri obravnavanju Dipolda in njegovega izvora, opozorili na njegovo tesno navezanost na papežu zveste grofe Spanheimske, kar priča o njegovi morebitni drugačni politični usmerjenosti. Iz relativno skopo ohranjenih dokumentov je na vprašanje odnosa politične pripadnosti Dipolda Kagerja nemogoče izluščiti dokončen odgovor.

Seveda ne smemo pozabiti še ene posesti oziroma še ene plemiške rodbine, za katero velja domneva, da je na področje Savinjske doline prišla kot dedinja po posestih t. i. Heminega rodu. To so svobodni gospodje Žovneški. Prvič najdemo omenjenega predstavnika rodbine v že navedeni listini, s katero je Ceizolf Spanheimski podaril krški škofiji in samostanu v Št. Pavlu razne posesti in ki je datirana v čas med letoma 1123-1130. Med pričami je namreč na četrtem mestu naveden tudi »Gebh(ardus) de Sovne«. Uveljavljeno je prepričanje, da so Žovneški gospodje sorodniki tistih naslednikov Heminega sorodnika Askvina, ki so se v 12. stoletju imenovali »von Soune«.⁶⁶ Dodatno možnost ponuja ime »njihove« vasi Braslovče, v kateri so imeli tudi dedno odvetniško pravico do cerkve. Ime spominja na odvetnika Heminih posesti Preslava; Žovneški bi torej lahko bili tudi njegovi neposredni nasledniki.⁶⁷ V tem primeru pa bi tudi z gotovostjo smeli trditi, da izhajajo iz rodu Heme in Viljema Breže-Selškega.

Kakor koli, v času prve omembe, se pravi okoli leta 1125, se Gebhard še imenuje po Savinjski dolini, »de Soune«, in ne po Žovneku. Leta 1173

⁶⁶ Karlmann Tangl, Über den angeblichen Markgrafen Poppo und Starchand von Soune, v: MHVSt 4/1853, 114 ss. Prim. najnovejši prispevek na to temo: Heinz Dopsch, Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli, v: *Zbornik mednarodnega simpozija. Celjski grofje – stara tema, nova spoznanja*, Celje 1998, 23–34. Prav tako tudi: Lj. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*.

⁶⁷ Franjo Baš, Braslovče v preteklosti, *ČZN NV* 7 (1971), 1, 36–39.

pa ga že najdemo imenovanega po svojem novem sedežu Žovneku kot Gebhard »de So^unhec«. ⁶⁸ Tudi iz te perspektive postaja verjetna domneva Heinza Dopscha, da je omenjeni Gebhard verjetno identičen z Gebhardom »de Niwenburch« ⁶⁹ iz leta 1139 – s tem imenom bi bil po Dopscu torej mišljen takrat na novo zgrajeni grad Žovnek ⁷⁰ – ter da je čas malo pred letom 1139 tisti, v katerega je mogoče postaviti izgradnjo njihovega matičnega gradu Žovnek. ⁷¹ Potrebno je opozoriti tudi na domnevo Hansa Pircheggerja, da so namreč Žovneški že vsaj od leta 1144 dalje posedovali tudi krški fevd Lemberg (pri Poljčanah). ⁷² Opozarja namreč na nekega Gebharda iz Dendenburga, ki se pojavi v oglejski listini iz tega leta ter pri tem opozarja, da gre za zelo slabo posredovano listino in da je »Dendenburch« potrebno brati pravzaprav kot »Lengenburch« – Lemberg. Istočasno kot Gebhard Žovneški se v virih pojavi tudi (njegov brat?) Leopold »iz Savinjske doline« (»de Sounia« oz. »de Sevnia« ⁷³). Za njega H. Pirchegger domneva, da je začetnik še ene svobodne plemiške rodbine s sedežem na Savinjskem, rodbine svobodnih plemičev Vojniških. To domnevo morda potrjuje dejstvo, da je znotraj Lemberškega deželskega sodišča, ki so ga prejeli skupaj z Lemberškim zemljiškim gospodvom Žovneški, ležala tudi posest svobodnih gospodov z Vojnika. ⁷⁴ Lj. Hauptmann pa je izvor Vojniških iskal v družini naslednikov sv. Heme, gospodih Višnjegorskih oz. Puxih. ⁷⁵ Prav možno pa je, da obe različni teoriji o izvoru svobo-

⁶⁸ 1173, Rečica ob Savinji; objavljeno v: *StUB I*, št. 551, 521; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 540, 274.

⁶⁹ 1139, Oglej; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 152, 91 (»Gebehardus dendenburch«) in 153, 92 (»Gebehardus de Niwenburch«).

⁷⁰ Dušan Kos upravičeno pripominja, da se poimenovanje gradu brez pravega grajskega imena v praksi skoraj ne pojavlja in da je zato to kaj malo verjetno (Dušan Kos, *Blesk zlate krone*, 71, op. 45). Na tem mestu Kos opozarja na tezo, da Gebhard izhaja iz bavarske rodbine Neuburg-Falkenstein ter da je prišel v Savinjsko dolino s poroko s hčerko Wolfrada II. iz Treffna/Trebnjega, ki je bil mož Heme, vnukinje Starhanda I.; slednji je bil krški odvetnik.

⁷¹ H. Dopsch, Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli, v: *Zbornik mednarodnega simpozija. Celjski grofje – stara tema nova spoznanja*, 27.

⁷² H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters* 1, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XII, Graz 1951, 166. Enako tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 79.

⁷³ 1146, Oglej; objavljeno v: *StUB I*, št. 253, 261, 262; *MDC III*, št. 806, 314; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 222, 125; CKL št. 3, 30, 31. In 1146, Tolmin; prepis iz 17. stoletja v NALj, KAL f. 82/19 (dopolnjen tekst listine iz 1145, NALj KAL f. 82/18.), objavljeno v: *StUB I*, št. 254, 262, 263. Regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 223, 125/126, CKL, št. 4, 31.

⁷⁴ Meje gosposčine v: 1341, april 16, München; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 65; objavljeno v: CKL, št. 212, 236–238. Primerjaj tudi: Jože Koropec, Srednjeveško gospostvo Vojnik, *ČZN NV* 10 (1974), 267.

⁷⁵ Lj. Hauptmann, *Grofovi Višnjegorski*, 238, 239 in genealoška tabela na koncu razprave.

dnih Vojniških sploh nista različni, temveč da posredno le potrjujeta tezo o izvoru Žovneških iz Heminega rodu ter da je ta skupna točka tako Žovneških kot Vojniških. Vsekakor pa je vojniško gospostvo ležalo na območju med Koprivnico, Voglajno in Hudinjo ter se bolj ali manj povsem ujemalo s posestvijo, ki jo je kralj Konrad II. podelil leta 1028 Viljemu Breže-Selške-mu.⁷⁶ Liupold Vojniški je umrl malo pred letom 1199, nasledil pa ga je sin Wergand, ki ga pogosto srečujemo v spremstvu patriarha ter vedno na vidnem mestu med navzočimi plemiči. Zadnjič se je živ omenjal leta 1211, ko je v Slovenj Gradcu skupaj z Gebhardom Žovneškim, Ortolfom Krškopoljskim, Ušalkom Ranšperškim idr. pričal pri dejanju andeškega grofa Henrika IV. v korist krške škofije.⁷⁷ Umrl je verjetno kmalu po tem datumu.⁷⁸

Velika prednost, ki so jo imeli Žovneški pred konkurenčnimi družinami, ki smo jih že spoznali na tleh Savinjske doline (z izjemo Vojniških), je nedvomno ta, da so imele ostale družine (Kagerji, Spanheimi, Vovbergi, Orti in tudi omenjeni bavarski grofje Bogni na področju Dobrne) svoje matične posesti drugje in ne v Savinjski dolini, zato je bil njihov primarni interes seveda usmerjen drugam. Žovneški pa so imeli na področju Savinjske doline svoj matični grad in s tem svoje matične posesti, zato so se seveda sistematično lotevali širitve prav na tem področju. Z Žovneškimi gospodi se bomo v naši nalogi še srečevali, saj kot najpomembnejša plemiška družina obravnavanega področja predstavljajo enega od središč naše naloge, zato zapišimo v tem uvodnem delu le še, da moramo njihovo matično posest v 12. stoletju domnevati vsaj na področju njihovih štirih alodov, gradov Ojstrica in Žovnek ter stolpov Šenek in Libenštajn.⁷⁹

Če je torej slika razvoja v Zgornji in Spodnji Savinjski dolini relativno jasna,⁸⁰ pa v Šaleški dolini ni tako. V 12. stoletju poznamo v Šaleški dolini prve omembe plemenitih Šoštanjskih, Šaleških in Kacenštajnskih. Vendar velja, da so vsaj omembe Šoštanjskih in Šaleških vitezov vprašljive oziroma

⁷⁶ 1028, december 30, Augsburg; *MDC* I, št. 15, 53.

⁷⁷ 1211, avgust 24, Slovenj Gradec; v: *StUB* II, št. 114, 171.

⁷⁸ Za vojniške tudi: D. Kos, *Blesk zlate krone*, 141, 142.

⁷⁹ Kot takšne jih prvič najdemo našete v listini iz: 1288, marec 23, Žovnek. V tej listini je grofica Margareta, vdova po Leopoldu III. Žovneškem, prepustila pod določenimi pogoji te gradove Ulriku II. Žovneškemu. (original v *ARS* CE I, št. 5; objavljeno v: Dušan Kos, *Celjska knjiga listin*, Celje 1996, št. 57, 79). Da so bili to res njihovi alodi, nas pouči listina iz l. 1308, april 22, Gradec (CKL, št. 80, 101; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. IV, 118–120), s katero je Ulrik II. Žovneški predal svoje alode, gradova Ojstrico in Žovnek ter stolpe Šenek in Libenštajn, vojvodi Frideriku in jih nato prejel nazaj v fevd.

⁸⁰ V besedilu se bomo k tej sliki še vračali in na več mestih pokazali vso »relativnost« te jasnosti, saj je kar nekaj vprašanj vendarle še vedno brez pravih odgovorov.

da je verjetno, da ti dve rodbini nista imeli v lasti posestva v Šaleški dolini, temveč da se imenujeta po nekem drugem gradu Schalek/Schalach oziroma Schönstein, ki ju večina avstrijskih zgodovinarjev postavlja nekam na področje Koroške. Ker se Šaleški vitezi omenjajo med njimi prvi, naj z njimi tudi začnemo razmišljanje.⁸¹

V 12. stoletju poznamo 14 listin, v katerih se pojavljajo v takšni ali drugačni vlogi svobodni (»liberi«) Šaleški. V virih so označevani kot »de Shalach«, »de Scalach«, »de Schalake«, »de Salecka« ipd.⁸² Med letoma 1154 in 1189 nastopa kot takšen Bertold Šaleški, v letih od 1148 do 1174 Dietrik Šaleški, leta 1148 nastopa v listini tudi Dietrikov brat Hartwig, leta 1189 pa najdemo v eni sami listini omenjenega Hartnida Šaleškega. O njihovi provinienici obstaja, kot smo zapisali, več teorij.

Po prvi, pogojno jo imenujmo slovenska, sodijo svobodni plemiči Šaleški na grad Šalek v Šaleški dolini. To teorijo najdemo na primer zapisano v zbirki srednjeveških listin, ki sta jih izdala Franc in Milko Kos v petih knjigah. Tu najdemo omenjene viteze Šaleške v četrti knjigi, ki zaobjema čas 12. stoletja.⁸³ Prav tako locira omenjene viteze tudi Pavle Blaznik v drugem zvezku svoje štajerske topografije.⁸⁴

81 Primerjaj tudi: Tone Ravnikar, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 172–177.

82 P. Blaznik, *Topografija* II, 383.

83 1148, februar 8; objavljeno v: *MDC* I, št. 163, 145/6 (Dietricus de Salach et frater eius Hartwicus); 1154, jeseni; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 326, 171, in *MDC* I, št. 187/I, 154 (Bertoldus (liber) de Shalach); 1155, marec 27, Krka; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 342, 179; *StUB* I, št. 357, 348–350; *MDC* I, št. 150, 139 (Bertholdo de Shalach); 1158, junij 20, Sv. Rade-gunda; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 373, 190–192; *MDC* I, št. 201, 163–165 (Dietricus de Scalach /.../ Perhtoldus de Scalach liberi); 1161, v začetku leta, Zwischenbergen; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 419, 211; *StUB* I, št. 459, 425; Wichner, *Admont* I, št. 27, 265, k letu 1160 (Perhtoldus de Sclar); 1161, januar 13, Strassburg; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 420, 211; *StUB* I, št. 457, 423; *MDC* I, št. 215, 171 (Berhtoldus de Shalach liber); 1162, maj, Motnica; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 444, 225; *StUB* I, št. 468, 433; *MDC* III, št. 1047, 395 (Perhtoldus de Scalach); 1163, maj 13, Strassburg; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 456, 230; *MDC* I, št. 233, 182 (Dietricus de Schalach); 1164, november 1, Krka; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 471, 238; *MDC* I, št. 243, 187–190 (Perhtolt de Scalach); 1169, Št. Vid; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 505, 255; *MDC* I, št. 260, 199 (Ditricus de Scalach liber); 1173, maj 27, Breže; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 533, 269; *MDC* I, št. 279, 212–214 (Perhtoldus de Shalach, Dietricus de Shalach /.../ liberi); 1174, januar 6, Št. Vid; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 545, 277; *MDC* III, št. 1180, 441 (Dietrich de Schalach); 1187, januar 22, Pilštanj; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 730, 369; *StUB* I, št. 683, 658; *MDC* I, št. 336, 252 (Pertholdus de Schalake); 1189, april 20; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 757, 380; *MDC* I, št. 342, 256 (Hartnidus de Scalahc) in 1189, julij 25, Breže; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 760, 381/2; *MDC* I, št. 344; *MDC* III, št. 1358, 510 (Berchtoldi de Salecka).

84 P. Blaznik, *Topografija* II, 383 (geslo *Šalek*).

August Jaksch, koroški arhivar in zgodovinar, je v koroški zbirki listin te viteze uvrstil na grad Sallach jugovzhodno od kraja Feldkirchen na Koroškem, ki pa ga v pregledih koroških gradov iščemo zaman, pa naj bo v pregledu, ki ga je sestavil Franz X. Kohla,⁸⁵ ali v tistem, ki ga je objavil Hermann Wiessner.⁸⁶ Osnova za to trditev je v dejstvu, da že leta 888⁸⁷ – v sicer ponarejeni listini kralja Arnulfa, ki pa navaja, kot se zdi, korektne podatke⁸⁸ – najdemo omenjenega nekega Trebifratra, imenovanega de »Scalach«, z ženo, sinovi in njihovimi ženami ter s posestmi. Trebifrater je bil torej, pogojno rečeno, na čelu neke zadruge – verjetneje velike družine, ki je obdelovala večjo posest v okolici Feldkirchna. V briksenskih listinah iz 11. stoletja⁸⁹ pa zasledimo nekega plemenitega »Perehtolta«, ki ima svoja dedna posestva v kraju, imenovanem »Salach«. Tako Trebifrater kot Perehtolt naj bi upravljala posestvo v okolici Feldkirchna. Jaksch pa na isto lokacijo postavlja tudi zgoraj omenjene Bertolda, Dietricha in Hartnida. Isto ime »Perehtolt« oz. »Bertold« vsekakor govori o možnosti, da gre res za pripadnika istega rodu. Skoraj gotovo pa ne more biti govora o tem, da je med Trebifratrom in Bertoldom (»Perehtoltom«) moč domnevati neko sordostveno povezavo. Medtem ko je bil Trebifrater nedvomno podložnik (v listini je označen kot »mancipi«), je »brixenski« Pertolt dvakrat označen kot plemenitnik (»nobilis«).

Že Alois Weiss⁹⁰ ter za njim Gotbert Moro sta ponujala drugačno rešitev in postavljala kraj »Scalach« in omenjenega Trebifratra iz leta 888 v Žihpolje/Maria Rain.⁹¹ Tudi August Jaksch se je kasneje premislil in je že v

85 Franz X. Kohla, *Kärntens Burgen, Schlösser und Wehrhafte Stätten*, Celovec 1953. Prav tako: Franz X. Kohla, Gustaf A. Metnitz, Gotbert Moro, *Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten. Ein Beitrag zur Siedlungstopographie I*, Buchreihe des Geschichtsvereines für Kärnten 17/1, Klagenfurt/Celovec 1973.

86 Hermann Wiessner in Gerhard Seebach, *Burgen und Schlösser in Kärnten 2*, Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt, Wien 1980.

87 888, december 26, Krnski grad; objavljeno v: *MDC III*, št. 59, 22; regesta v: Kos, *Gradivo II*, št. 292, 219, 220.

88 Prim. Wilhelm Wadl, Die verfälschte Arnulfurkunde vom 26. Dezember 888 und die Frühgeschichte der Stadt Feldkirchen, v: *Carinthia I 178/1988*, 67ss., kjer dokazuje, da je ravno tisti del listine, v katerem govori o Trebifratru, gotovo prevzet iz originalne predloge ter dodatno podkrepi lociranje kraja »Scalach« v Maria Rain/Žihpolje.

89 1065–1075, Aufhofen; objavljeno v: *MDC III*, št. 357, 142 (»nobilis prosapie Perchtolt nomine«). Prim še: 1075–1090, Anras; v: *MDC III*, št. 418, 165 (»quidam nobilis Perehtolt«) in 1075–1090, Liesehofen; v: *MDC III*, št 422, 167 (»Heinrich, Perchtolt, Piligrim«).

90 A. Weiss, *Kärnthens Adel bis zum Jahre 1300*, Wien 1869, 132.

91 Gotbert Moro, Zur Schenkung König Ludwigs des Deutschen an das Erzstift Salzburgs im Jahre 860, *Carinthia I 129/1929*, 27.

svoji zgodovini Koroške sprejel lociranje v Žihpolje/Maria Rain.⁹² To možnost predlagajo tudi nekateri drugi avstrijski zgodovinarji⁹³, ki torej locirajo svobodne Šaleške na »skrivnostni⁹⁴« grad Schalach pri Žihpolju/Maria Rain na Koroškem. To teorijo je prevzel najprej tudi Ivan Stopar, vendar jo je kasneje spremenil in v svojem zadnjem delu piše o Šaleških vitezih kot o vitezih iz Šaleške doline, le da jih povezuje istočasno z gradom Šalek in Škalami ter jih imenuje celo kot »Škalsko-Šaleške«. ⁹⁵ Omenjeno teorijo o izvoru Šaleških z gradu pri Žihpolju/Maria Rain je sprejel tudi Dušan Kos, ki pravi, da gre »v resnici za gospode iz Schallacha na Koroškem, predhodnike Hollenburških/Humberških oz. njihove ministeriale«. ⁹⁶ Grad Schallach, ki naj bi stal nekje pri kraju Žihpolje/Maria Rain, je grad, ki ga Stopar na citiranem mestu označi kot »nekoliko skrivnosten grad«, Kohla pa v svojem pregledu koroških gradov pravi, da je to legendaren oz. mitološki grad ter da naj bi bil prvič omenjen leta 1144.⁹⁷ Zapisane trditve, da svobodni Šaleški ne morejo izhajati z »našega« gradu, temeljijo tudi na nedvomnem dejstvu, da se ti nikoli ne pojavijo v listinah, ki bi imele kakršno koli zvezo s Šaleško dolino, temveč jih najdemo navedene skoraj izključno v koroških listinah.

Preden se lotimo analize dostopnih virov, naj za začetek zapišemo, da Šaleški skoraj zagotovo ne morejo biti predniki Hollenburških/Humberških, saj se v virih večkrat pojavijo skupaj,⁹⁸ poleg tega pa se brata Humberška, sicer brez predikata, pojavita že v listini, ki je nastala med letoma 1105–1126⁹⁹, torej že pred prvo omembo svojih domnevnih prednikov. Ravno tako pa Šaleški ne morejo biti Humberški ministeriali; Šaleški so

⁹² August Jaksch, *Geschichte Kärntens* I, Klagenfurt 1928, 107.

⁹³ Primerjaj npr.: W. Wadl, *Die verfälschte Arnulfurkunde*, 67, 68.

⁹⁴ Oznaka je povzeta po F. X. Kohla, *Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten*, 286 (geslo *Schalach, bei Toppelsdorf, Maria Rain*).

⁹⁵ Ivan Stopar, *Grad in naselje Šalek*, Šalek 1975, 5; isti, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 4*, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993, 92.

⁹⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, Ljubljana 1994, 98.

⁹⁷ F. X. Kohla, n. d., 282.

⁹⁸ Primerjaj: 1158, junij 20, Sv. Radegunda; objavljeno v: *MDC* I, št. 201, 163–165; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 373, 190, 191 (»Dietricus de Scalach /.../ Perhtoldus de Scalach liberi; /.../ Swickerus de Holenburch«); 1173, maj 27, Breže; objavljeno v: *MDC* I, št. 279, 212–214, regest v: Kos *Gradivo* IV, št. 533, 269, 270 (razsojevalec: »Switkeri de Holenburch«, med pričami: »Perhtoldusde Shalach, Ditricus de Shalach«); in 1174, januar 6, Št. Vid ob Glini; objavljeno v: *MDC* III, št. 1180, 441; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 545, 277 (»Swikerus de Holenburg /.../ Dietrich de Schalach«).

⁹⁹ 1105–1126; objavljeno v: *MDC* III, št. 521, 210; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 11, 6 (»Swiker et filius eius Reinher«). V isti listini se prvič pojavijo tudi pripadniki družine Dravskih, ki jih bomo kasneje podrobno obravnavali (»Willehalm de Tra et duo filii eius Walchun et Herman«).

v virih namreč večkrat eksplicitno označeni kot »liberi«, se pravi kot svobodni plemiči. Ravno tako ne drži, da je bil grad Schallach prvič omenjen okoli leta 1144, kot trdi F. X. Kohla. Tega leta namreč ni omenjen grad tega imena, temveč se omenja »ecclesia sancte Marie Schalach«,¹⁰⁰ kar pomeni, da se tega leta prvič omenja cerkev, posvečena Mariji v kraju pri gradu Hollenburg/Humberk, ki ga danes poznamo z nemškimi imenom Maria Rain oz. slovensko Žihpolje.¹⁰¹ Proti postavljanju svobodnih »de Schalach« na območje Žihpolja pa govori tudi dejstvo, da leta 1142 v ustanovni listini vetrinjskega samostana zaman iščemo omenjene svobodne plemiče, ki bi morali kot neposredni sosedje gotovo imeti interes, da se vsaj udeležijo tega izjemno pomembnega dogodka.¹⁰² Prav tako jih zaman iščemo dve leti kasneje, ko je salzburški nadškof Konrad podelil vetrinjskemu samostanu cerkev sv. Marije na Žihpolju/Maria Rain in štirinajst tam ležečih kmetij.¹⁰³ Njihovo odsotnost bi sicer morda lahko razlagali tudi z morebitnim nasprotovanjem ustanovitvi samostana (ker so z njo izgubili del posesti, ki so jo šteli za svojo, ali zaradi izgube vpliva ali podobno), vendar prav noben podatek iz nadaljnje zgodovine tako vetrinjskega samostana kot same družine svobodnih »de Schalach« ne govori o čem podobnem, tako da je takšna domneva lahko le špekulacija, ki jo je enako nemogoče braniti kot napadati.

Seveda pa zapisano ne pomeni in še manj dokazuje upravičenost lociranja svobodnih Šaleških na grad Šalek v Šaleški dolini. Ker je to vprašanje izredno pomembno za srednjeveško zgodovino Šaleške doline, saj naj bi bil grad Šalek tista prva grajska stavba v dolini, po kateri naj bi Šaleška dolina dobila tudi svoje ime, se bomo pri zastavljenem vprašanju še nekoliko zadržali in poskusili poiskati primerno rešitev.

Poskusimo najprej sploh pogledati, ali je ne glede na provinienico »Šaleških« sploh mogoče govoriti o nastanku gradu Šalek v 12. stoletju. V prvi listini, ki nedvomno govori o Šaleških vitezih iz Šaleške doline (nastala je

¹⁰⁰ (1144), Breže; objavljeno v: *MDC III*, št. 776, 305, 306.

¹⁰¹ Vprašanje Hollenburga/Humberka in po njem imenovane družine je izjemno zapleteno, saj se predstavniki te družine označujejo enkrat kot svobodni (liberi), drugič pa zopet kot ministeriali štajerskega vojvode Otokarja. Povzete različnih teorij in njihovo možno razrešitev je mogoče najti v Claudia Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens 1, Das Mittelalter*, Klagenfurt 1984, 189, 190.

¹⁰² 1142, junij (ustanovna listina, ki jo je izstavil ustanovitelj samostana Bernard Spanheimski); objavljeno v: *MDC III*, št. 749, 289–295.

¹⁰³ 1144, Breže; objavljeno v: *MDC III*, št. 776, 305; regist v: Kos, *Gradivo IV*, št. 203, 115.

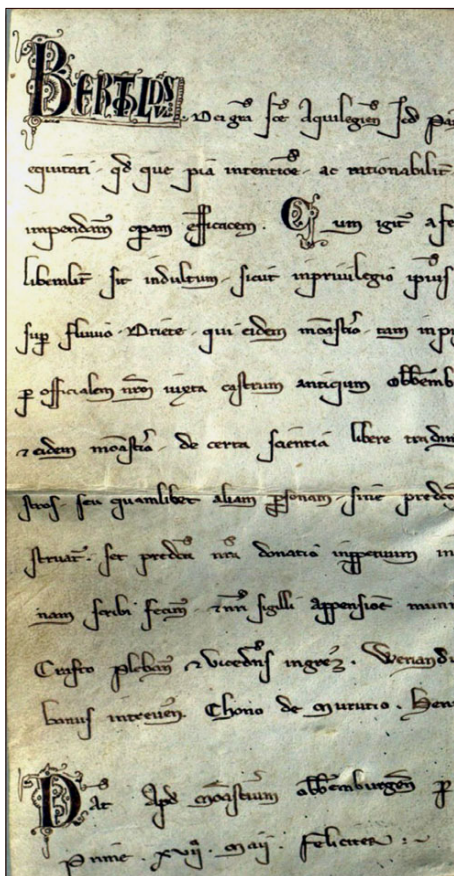
13. januarja leta 1264¹⁰⁴ in govori o odnosih med prafarno cerkvijo sv. Jurija v Škalah in njeno vikariatno podružnico sv. Martina pri Šaleku), se omenja kot odvetnik šmartinske cerkve Egelof Šaleški. Zato je smiselno začeti s tem podatkom tudi pri vprašanju vitezov Šaleških. Tega dne je torej prišlo do poravnave med šaleškim vitezom Egelofom in Gornjegrajskim samostanom¹⁰⁵. Samostan je uspel leta 1261 inkorporirati (vteloviti, pripojiti) faro sv. Jurija v Škalah.¹⁰⁶ Že takrat je imela cerkev sv. Martina svojega posebnega vikarja ter je bil njen status po inkorporaciji matične fare nejasen. Zato je prišlo do sporov med samostanom in šaleškimi gospodi kot cerkvenimi odvetniki, rešili pa so jih šele z omenjeno listino leta 1264. Pri reševanju tega spora je sodeloval tudi Henrik, v tem času dominikanski brat na Ptujju, pred tem pa župnik v Škalah. Kot škalskega župnika ga srečamo omenjenega v dveh listinah oglejskega patriarha Bertolda Andeškega iz leta 1243,¹⁰⁷ v katerih je pričal. V listini iz leta 1264 je nastopil kot glavna priča in za-

¹⁰⁴ 1264, januar 13, Škale; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 643; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. listine 643; prav tako v arhivu Škale; objavljeno v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 123; *StUB* IV, št. 125, 78, 79.

¹⁰⁵ O vprašanih, vezanih na cerkveno zgodovino, ki jih ali odpira ali razrešuje navedena listina, bomo več govorili še v poglavju, ki bo posvečeno tej problematiki.

¹⁰⁶ O inkorporacijah na splošno je pomemben prispevek: Jakob Richter, O inkorporacijah, *ČZN NV* 7 (1971), 1, 76–82; o inkorporaciji škalske fare Gornjegrajskemu samostanu str. 77.

¹⁰⁷ 1243, maj 17, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 575; regest objavljen v: Kos, *Gradivo* V, št. 811, 388 (»Henricus plebanus de Schelach«). 1243, junij 19, Sacile; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 578; regest objavljen v: Kos *Gradivo* V, št. 813, 389 (»Henricus plebanus de Schelach«).

In nomine domini Amen. Nos Henricus presbiter et canonus
 in christo fideles et pios quoslibet qui fuerint. **IN** D. N. G. et consensu
 antecessorum ordinata noscunt. favore debito prosequamur et ut eadem inuolabiliter obseruentur
 nos memoris Pelagrini patris antecessoris nostri monasterio Obdenburgen alongis retro temporibus
 monasterio nobis habens iudicium contineat quod nemini liceat molendinum erigere ut construere
 nisi quam influentia multam condonare adducat molendinum quoddam de nouo auctoritate nra
 super alio fluuii memorati constructum dilecti filii. H. abbas et conventus ipsius loci
 et domini habendum decerunt et ego eis inde iudicium faciendum. Ita quod nos ut successores nos
 abbas et conventus licentia et uoluntate super ipso fluuii molendinum aliquid decerere nullatenus con
 uolabit illibata remaneat. **Ad** autem quidem memoriam et perpetuam firmitatem presentis pagine
 testes aut interfuerunt Otto marchio pater S. Odolaci. Conradus archidiaconus fratris
 plebanus in cringespurch. Otto plebanus de noua ecclesia. Henricus plebanus in schelach. Albertus ple
 banus de cring. Jodo de Kruam. Sicut de reuer. Leonardus. Vegelo et alij plures.
 granum Boyceoni Canonus Aquilae scribe curae nre. Anno d. n. m. cc. xliij. Ind.

5

Ime Henrika, nekdanjega župni
 ka v Škalah in brata dominikan
 skega samostana na Ptuj v listi
 ni iz 17. maja 1243. Original se na
 haja v Nadškofijskem arhivu v
 Ljubljani.

trdil, da ima Egelof Šaleški lastniško pravico do cerkve sv. Martina in pravico predlagati novega vikarja, ki ga je moral škalski župnik le potrditi. Ta šmartinski vikar pa je ostal v duhovnih stvareh podrejen škalskemu župniku. Tako naj bi bilo že več kot 40 let, vse od časov umrlih škalskih župnikov Friderika in Hartnida. Na prošnjo Egelofa Šaleškega naj bi pokojni oglejski patriarh Bertold Andeški (1218–1251) brez vednosti takratnega škalskega župnika Hermana podelil popolni oprostitevni privilegij za šmartinsko cerkev, s katerim bi jo povsem izvzel iz škalske župnije.¹⁰⁸ Vendar je ta privilegij po intervenciji škalskega župnika preklical. Egelof Šaleški je to listino, s katero je patriarh preklical prvotno oprostitevno listino, raztrgal. Kljub zanikanju Egelofa je to izjavo potrdil tudi diakon Ulrik, ki je bil dalj časa predstojnik škalske fare.

Ta listina je torej potrdila stanje, ki je bilo v navadi že »več kot 40 let« – se pravi, da je imel lastniške pravice nad šmartinsko cerkvijo šaleški graščak, duhovne in cerkvene pravice pa so bile rezervirane za škalskega župnika. S tem dobimo jasen odgovor na vprašanje časovnega zaporedja nastanka cerkva v Šaleški dolini, saj je škalska fara kot starejša in pomembnejša imela duhovne pravice nad mlajšo in manj pomembno šmartinsko cerkvijo ter je bil zato lahko škalski župnik označen v listini kot »maioribus in omnibus spiritualibus«, torej kot duhovni predstojnik šmartinskemu. Po drugi strani pa listina nedvomno govori o tem, da je šmartinska cerkev nastala kot lastniška cerkev šaleških gospodov. V listini beremo, da je tako že od časov umrlih škalskih župnikov Friderika in Hartnida. Če Hartnida razen v tej listini ne najdemo omenjenega v nobeni drugi, pa je z župnikom Friderikom drugače. Ta je bil omenjen v dveh listinah. Prva je iz leta 1173, v kateri je naštet med pričami v listini, ki jo je spisal vodilni oglejski notar Romulus v imenu oglejskega patriarha Ulrika II. v Rečici ob Savinji in se tiče posesti žičke kartuzije,¹⁰⁹ druga pa iz 30. junija 1178, ko je bil priča poravnavi prepira med belinjskim opatom Riherm in savinjskim arhidiakonom Bertoldom, župnikom v fari sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu,¹¹⁰ vezanim na cerkev sv. Pankracija v Starem Trgu pri Slovenj Gradcu.¹¹¹ Ti listini tudi dokazujeta, da omenjena ureditev odnosov med

¹⁰⁸ Primerjaj tudi: H. Pirchegger, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* II/1, Steiermark, 164.

¹⁰⁹ 1173, Rečica ob Savinji; *StUB* I., št. 551, 521; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 540, 274 (»Friderico (plebano) de Scalach«).

¹¹⁰ O savinjskem arhidiakonu glej tudi: Jakob Richter, Savinjski arhidiakon in njegov konec, *ČZN NV* 2 (1966), 104–111. I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant* III/1, Das Archidiakonat Saunien, Cilli 1880, 3–23.

¹¹¹ 1178, junij 30, Štanjel; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 611, 311 (»Federico (?pleba) no de Scalach«). Glej tudi Jože Mlinarič, Župnija sv. Pankracija pri Slovenjem Gradcu do pridru-

škalsko faro in šmartinsko cerkvijo ni bila stara samo malo nad 40 let, kot bi tudi lahko sklepali iz besedila listine,¹¹² temveč je to ureditev, ki je bila ob nastanku listine stara že (vsaj) sto let ter je torej samostojnost in poseben položaj šmartinske cerkve v okviru škalske fare dejstvo že od izgradnje šmartinske cerkve. Ravno tako pa listina dokazuje, da je cerkev sv. Martina pri Šaleku nedvomno stala vsaj že v 12. stoletju, kar seveda pomeni, da je v 70-tih letih 12. stoletja že moral stati tudi grad Šalek. Ker je cerkev sv. Martina nastala kot lastniška cerkev šaleškega gradu, je njen nastanek nedvomno mlajši kot izgradnja samega gradu. Tako je jasno, da letnica 1154, ko so prvič omenjeni svobodni Šaleški, nikakor ni prezgodnji datum za nastanek gradu Šalek, temveč je povsem logična domneva, da je bil zgrajen že vsaj v prvi polovici 12. stoletja.¹¹³ Na tem mestu naj opozorim še na omembo nekega Hartnida »de Scalahc¹¹⁴« iz leta 1189. V zgoraj citirani listini iz leta 1264 smo videli, da se med škalskimi župniki omenja tudi neki Hartnid, ki ga sicer ne najdemo v nobeni drugi listini. Ali je možno, da sta oba Hartnida ista oseba? Ime govori v prid predpostavki, da če že nimamo opravka z eno oz. isto osebo, gre zelo verjetno vsaj za pripadnika iste družine. V tem primeru seveda ne bi bilo pomislekov, da so bili v Šaleški dolini pripadniki plemičev Šaleških.

V virih 12. stoletja se Šaleški pojavljajo v 13 listinah.¹¹⁵ Od tega je 11 listin vezanih na posest krškega škofa, dve listini pa je izstavil salzburški nadškof, kar kaže na tesno povezanost Šaleških in krške škofije. Vendar se v 10 od 11 krških listin Šaleški eksplicitno navajajo kot svobodni gospodje (liberi), kar govori, da povezava s škofom ni bila vazalne narave, temveč smemo domnevati, da je šlo ali za sosednje posesti ali pa za drug, zaenkrat še neznan vzorec pojavljanja Šaleških v krških listinah. Morda je odgovor v podatku, da je bilo kar 7 od 11 krških listin tako ali drugače vezanih na koroške vojvode iz družine Spanheimov, dve pa sta se ukvarjali s posestvi-jo grofov Bogenskih. Ena s posestvi-jo Bogenskih v Dobrni, druga pa v zve-

žitve ljubljanski škofiji leta 1533; v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina*, Slovenj Gradec 1995, 108; za vprašanje arhidiakonov še posebej 102–105 (prim. še: 1174, januar 5, Gornji Grad; *StUB* I, št. 554, 525; regist v: Kos, *Gradivo* IV, št. 544, 276, 277).

112 Tako npr.: Rok Poles et al., *Sakralna dediščina Šaleške doline*, Velenje 1998, 148.

113 To domnevo je ob sanaciji razvalin gradu, po ponovni natančni preučitvi le-teh, izrazil tudi Ivan Stopar. Možnost nastanka gradu v 12. stoletju pa potrjuje tudi analiza arheološkega gradiva, izkopanega ob sanaciji ruševin v letih 1991 in 1992. Glej: Danijela Brišnik, Arheološko izkopavanje gradu Šalek, v: Danijela Brišnik, Tone Ravnikar, *Grad Šalek*, Velenje 1999, 35–62.

114 1189, 20. april; objavil *MDC* I, št. 342, 256; regist v: Kos, *Gradivo* IV, št. 757, 380.

115 O Šaleških in najstarejši zgodovini družine Šaleških glej tudi: Tone Ravnikar, Grad Šalek – zgodovinski oris; v: Danijela Brišnik, Tone Ravnikar, *Grad Šalek*, Velenje 1999, 21–31.

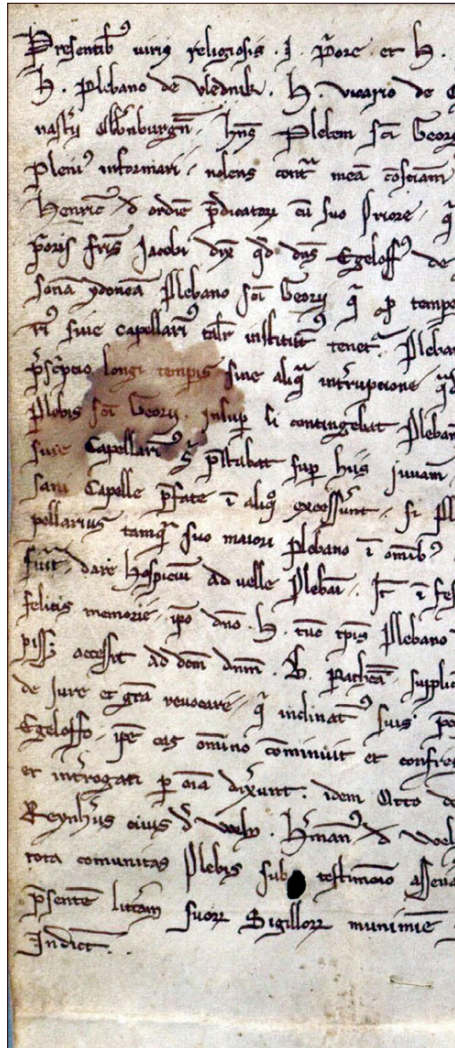
zi s prenosom pravic do gradu v Krki na salzburskega nadškofa. Še enkrat naj opozorim na povezavo z družino Spanheimy, ki se je in se še bo pokazala pomembna tudi pri obravnavanju izvora in/ali usode ostalih rodbin na obravnavanem področju.

V 13. stoletju najdemo še dve listini, ki sta vezani na Šaleške in jih z listinami iz 12. stoletja povezuje tudi skupno osebno ime. Bertold Šaleški se pojavlja leta 1220 in 1256.¹¹⁶ V eni od listin pa srečamo tudi Konrada »de Schalach«, ki je pričal v listini, nanašajoči se na ptujsko posest na Koroškem.¹¹⁷ Le malo kasneje v zgoraj obravnavani listini iz leta 1264 zasledimo Egelofa Šaleškega, ki se z Gornjegrajskim samostanom prava za cerkev v Šmartnem pri Šaleku.¹¹⁸ Tako ime, ki so različna, kot tudi pojavljanje v listinah (Egelof nastopa v listini, ki se tiče Šaleške doline, medtem ko Šaleški nastopajo v koroških in štajerskih listinah, vendar brez neposrednega stika s Šaleško dolino) ne govorijo o možnosti enačenja Šaleških iz 12. in 13. stoletja z Egelofom in njegovimi nasledniki. Vendar ravno Egelofova listina nedvomno govori o tem, da lahko iščemo korenine gradu Šalek vsaj v sredini 12. stoletja, primer Šoštanjskih, ki ga bomo predstavili v

¹¹⁶ 1220, Berchtesgaden; objavljeno v: *StUB* II, št. 175, 259 (»Perhtoldus de Salekke«), in 1256, oktober 9, Marenberg; objavljeno v: *StUB* III, št. 201, 288 (»dominus Berchtoldus de Sachach«).

¹¹⁷ 1224; objavljeno v: *StUB* II, št. 223, 316 (»Chunradus de Schalach«).

¹¹⁸ 1264, januar 13, Škale; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 643; prepis iz 19. stoletja v arhiv Škale; objavljeno v: *StUB* IV, št. 125, 78, in I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 123. O tem dogodku bomo več zapisali v poglavju o cerkveni zgodovini, zato ga na tem mestu le omenjamo.

7 ■

Najstarejši grad Šaleške doline, ki je dal le-tej tudi njeno ime, Šalek. Georg Matthaeus Vischer v *Topographia ducatus Stiriae* prinaša edino sliko gradu, preden je le-ta dvakrat pogorel in bil nato prepuščen propadanju. Podoba je iz druge polovice 17. stoletja.

nadaljevanju, pa kaže, da nepojavljanje v listinah iz Šaleške doline za čas 12. in začetka 13. stoletja ni nujno tudi dokaz o (ne)povezanosti neke plemiške rodbine s posestvijo v Šaleški dolini. Plemiške rodbine so imele v 12. in 13. stoletju svojo posest razdrobljeno in »razmetano« po različnih delih rimskega cesarstva, težišče njihovega delovanja pa je bilo vezano običajno le na del posesti, medtem ko so na drugih delih svoje posesti delovali le sporadično.

Dejstvo, da ni dvoma o obstoju gradu Šalek že vsaj v tretji četrtini 12. stoletja, potrjuje tudi umetnostnozgodovinska stroka. Ob obnovitvenih delih, ki so potekala na gradu od leta 1990 dalje, je bil namreč nedvomno potrjen nastanek gradu v prvi polovici ali vsaj sredi 12. stoletja. To dokazujejo polkrožne arhivolte portalov grajskega stolpa ter dobro ohranjeni ogelniki v vrhnjih etažah in le nakazana želja po plastenju v zidavi.¹¹⁹

Posvetimo se sedaj drugi rodbini, ki se pojavi v Šaleški dolini v 12. stoletju, gospodom Šoštanjskim. Morda bomo preko povezave z njimi uspeli odstrti še kakšno tančico skrivnosti, ki jih skriva 12. stoletje. Vprašanje izvora te rodbine je doslej že večkrat zaposlovalo zgodovinarje. Rodbina se v virih med letoma 1189 in 1268 omenja kot: de Schonenst(ein), de Sconensteine, de Sconenstein, de Schonensteine, de Schonenstein ipd. Starejša literatura jih je samo po sebi umevno jemala kot viteze, ki izhajajo iz Šoštanja.¹²⁰ V novejši literaturi pa so se pojavili

¹¹⁹ I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, 95.

¹²⁰ Primerjaj npr. Kos, *Gradivo* IV, L, ter listine: 1) 1193–1220; Kos, *Gradivo* IV, št. 855, 430; 2) 1199, julij 5, Breže; Kos, *Gradivo* IV, št. 909, 461, 462. Dalje: Kos, *Gradivo* V, listine: 1) 1201, januar 17, Št. Pavel, št. 2, 1, 2; 2) 1201, avgust 27, Breže, št. 4, 2, 3; 3)

dvomi o tem, da bi bili vitezi »de Schonenstein ipd.« tudi res iz Šoštanja. Ernst Klebel¹²¹ jih postavlja v zvezo z vitezi Dravskimi in jih locira v okolico Tinja, po njem prevzema to tudi Hans Pirchegger,¹²² ki pa jih poskusi umestiti v Labotsko dolino. Pavle Blaznik je v štajerski topografiji sprejel po Hansu Pircheggerju tezo, da vitezi Šoštanjski ne sodijo v Šoštanj, in jih je poskusil locirati v Lungau.¹²³

Ko pregledujemo vire, ki se nanašajo na obravnavano problematiko, se izkristalizira naslednja slika:¹²⁴ vitezi šoštanjski se prvič pojavijo leta 1189, ko je Eberhard Šoštanjski skupaj s svojim bratom Hermanom pričal v

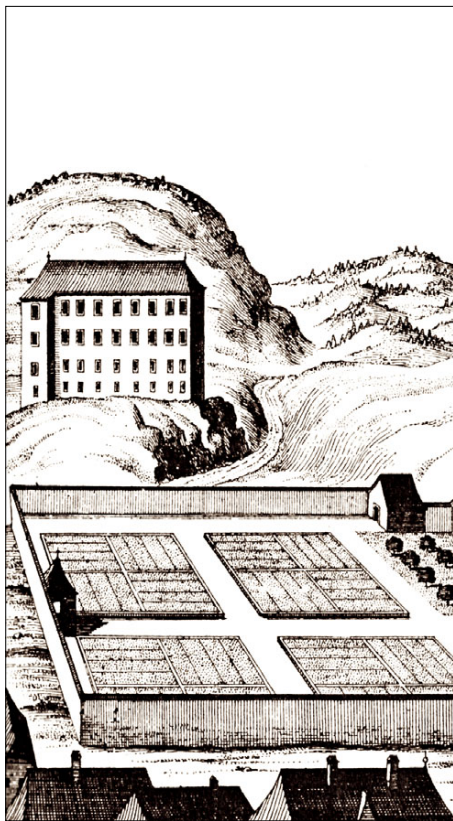
okoli 1210, št. 171, 93; 4) 1213, december 17, Pod-sreda, št. 212, 112, 113; 5) 1215, junij 5, Strassburg, št. 237, 129; 6) 1216, Wolfsberg/Volšperk, št. 263, 143; 7) 1217, januar 6, Krka, št. 265, 144; 8) 1217, januar 6, Krka, št. 266, 144; 9) 1217, junij 4, Breže, št. 269, 145; 10) 1221, januar 15, Lipnica, št. 333, 175; 11) 1231, december 3, Breže, št. 547, 269; 12) (1232, poletje) Št. Štefan, št. 571, 277; 13) 1236, januar 26, Ptuj, št. 647, 307; 14) 1236, februar 26, št. 648, 307; 15) 1241 (februar 9), št. 757, 368, in 15) 1243, pred junij 29, Breže, št. 814, 389. Enako jih je lociral tudi Joseph v. Zahn v *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I–III*, Graz 1875–1903. Primerjaj tudi: I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, Das Dekanat Schallthal*, 414. Franc Hribernik, *Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis*, Šoštanj 1932 (ponatis: Šoštanj 1998), 45–72, zlasti 46–49.

¹²¹ Ernst Klebel, *Der Lungau. Historisch-Politische Untersuchung*, Salzburg 1960, 160–164.

¹²² Hans Pirchegger, *Steirisch Lungau? Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 53 (dalje kot: H. Pirchegger, *Lungau*), Graz 1962, 321ss. Še leta 1951 pa je H. Pirchegger v svojem delu *Landesfürst und Adel in Steiermark*, Graz 1951, na strani 173 lociral viteze Dravske v okolico Velikovca. To lociranje je v navedenem delu spremenil.

¹²³ P. Blaznik, *Topografija II*, 409.

¹²⁴ Več o tem glej v: Tone Ravnikar, *Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju? v: Šaleški razgledi* 8, Velenje 1992, 41ss.

ŠHENSTEIN

8 ■

Stari grad Šoštanj, danes med domačini znan kot Pusti grad, na litografski podobi iz 17. stoletja, kjer sta poleg njega vidna še druga dva šoštanjska gradova: Mestni grad ali Amtshaus in Grad Turn, današnja graščina Šoštanj. Podoba je iz 17. stoletja. Izdal jo je Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

listini, s katero je salzburški nadškof Aldalbert III. potrdil posest samostanu v Berchtesgadnu.¹²⁵ Oba brata sta našeta med pričami takoj za bratoma Friderikom Ptujskim in Otonom Kunšperškim. To je podatek, ki se bo v nadaljevanju razprave pokazal za še kako pomembnega. Naslednja omemba gospodov, imenovanih po Šoštanjju, je v razvidu posesti samostana v Št. Pavlu (ki je nastal med letoma 1193 in 1220), kjer je zapisano, da imata brata Eberhard in Herman "de Schonenst(ein)" kot šentpavelski fevd vas in novine v kraju, imenovanem "Gafrid", Eberharda pa najdemo nato omenjenega samega v listini, ki je bila spisana 5. julija 1199 v Brežah.¹²⁶ Zadnjič se v listinskem gradivu šoštanjski vitez Eberhard omenja leta 1268 v listini, s katero je salzburški nadškof podelil samostanu v Kostanjevici posestva v okolici Brežic,¹²⁷ vendar je bil v tem letu Eberhard že mrtev, saj listina pravi, da je, skupaj s plemičem Konradom iz Vagera (pri Reichenhallu na južnem Bavarskem) in nekdanjim kaplanom salzburškega nadškofa Dietrikom iz Augsburga pokopan v kostanjeviški samostanski cerkvi.

Vendar konca 12. stoletja ne moremo jemati kot čas, ko se rodbina Šoštanjjskih pojavi prvič. V zvezi s tem moramo slediti omenjeni Kleblovi tezi, na katero nas napoti listina, nastala okrog leta 1210¹²⁸ in iz katere izvemmo, da je »Otto de Trahe« sin Hermana »de Schoenstaine«. Očitno je, da moramo rodbini tesno sorodstveno povezati. O kakšnem sorodstvenem razmerju lahko govorimo, odkrije primerjava listin, ki se nanašajo na viteze »de Tra«, »de Trahe« ipd., torej viteze, imenovane po Dravskem dvoru, in na viteze Šoštanjjske. Kaj pa lahko zapišemo o Dravskem dvoru oziroma o plemenitnikih, imenovanih po njem?

Ime Dravski dvor se prvič pojavi v virih leta 860,¹²⁹ ko kralj Ludvik daruje salzburški nadškofiji med drugim tudi cerkveno desetino pri Dravskem dvoru, ki ga je prej imela v fevdu salzburška cerkev (iz listine ni povsem jasno, ali je bil dvor prej kraljeva last ali last koga drugega). Ernst Klebel domneva, da je šlo pri naštetih »dvorih« za nekdanjo posest karantanske

¹²⁵ 1189–1193; objavljeno v: *SUB* II, št. 462, 626, 627 (»Fridericus de Bettowe, Otto de Chunisperch, Eberhardus et frater eius Hermannus de Schonensteine«).

¹²⁶ 1193–1220; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 855, 430; *MDC* III, št. 1426, 548–551. 1199, julij 5, Breže; objavljeno v Kos *Gradivo* IV, št. 909, 461; *SUB* II, št. 530, 720; *MDC* I, št. 374, 276.

¹²⁷ 1268, junij 20, Breže; objavljeno v: *StUB* IV, št. 286, 170/1 (»dominum Eberhardum de Shonenstain«). Primerjaj tudi: Jože Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica 1987, 155.

¹²⁸ (Okoli leta 1210); objavljeno v: *StUB* III, št. 12, 15; *MDC* IV, št. 1765, 98 (datirano: »pred 1218«); regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 171, 93.

¹²⁹ 860, november 20, Mattighofen; regest v: Kos, *Gradivo* II, št. 172, 134 (»ad Trahou«).

ga pokrajinskega škofa Osvalda, ki si je želel večje samostojnosti, kot mu jo je bil pripravljen priznati salzburški nadškof.¹³⁰ V listini, nastali v drugi polovici 10. stoletja, beremo, da je Dravski dvor sodil h Krnskemu gradu oz. k cerkvi Gospe Svete.¹³¹ Listina je bila sicer ponarejena, saj nosi letnico 890, vendar je njena vsebina v zgodovinskem oziru zanesljiva, kar dokazujejo tudi kasnejše potrditve te podelitve. Končno je rimski cesar Henrik III. to podelitev potrdil leta 1051.¹³² Opozoriti pa velja, da je imela salzburška cerkev pri Dravskem dvoru v lasti cerkveno desetino in ne samega dvora.¹³³ Ta je bil gotovo v lasti neke v listinah neimenovane rodbine. Mogoče je, da so že takrat bivali na tem dvoru predniki plemenitnikov, imenovanih po dvoru, prvič pa jih srečamo v listini, nastali med letoma 1105 in 1126.¹³⁴ V omenjeni listini nastopajo kot priče grofu Bernardu Spanheimskemu in njegovi soprogi Kunigundi, ki podelita samostanu v Št. Pavlu nekaj posesti v okolici Velikovca, tudi »Willehalm de Tra et duo filii eius Walchun et Herman«. Skoraj gotovo pa najdemo omenjenega Viljema Dravskega tudi v listini, datirani v leto 1106. V darovnici, ki jo je izstavil spanheimski grof Engelbert II. v korist samostana v Št. Pavlu, se na prvih dveh mestih pojavljata kot priči »Biligrim, Willihalm«¹³⁵. V ustanovni listini stiškega samostana iz leta 1136 pa najdemo med pričami tudi nekega »Pilgrimus (de) Trah«.¹³⁶ Imeni Viljem in Pilgrim najdemo razen v družini Dravskih tudi v družini grofov Vovbrških. Toda Viljem I. Vovbrški, ki se leta 1107 v virih pojavlja zadnjič, tokrat z dodatkom »Pozzuolo« po drugem družinskem sedežu na Furlanskem, je bil oče grofa Pilgrima (imenovanega von Pozzuolo in tudi von Hohenwart)¹³⁷ in bi se moral torej med pričami pojavljati pred svojim sinom in ne za njim. To je dejstvo, ki močno govori v prid predpostavki, da sta z dvojico Pilgrim – Viljem mišljena brata Pilgrim in Viljem Dravska.¹³⁸ Ta isti Viljem se nato kot priča ponovno pojavi v podel-

¹³⁰ Ernst Klebel, *Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens*, Fotomechanischer Nachdruck aus Carinthia I, 115/1925/, 116/1926 in 117/1927, 18s. Primerjaj tudi: Bogo Grafenauer, Pokristjanjevanje Slovencev, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje 1991, 54.

¹³¹ 890, november 20, Mattighofen; objavljeno v: *StUB I*, št. 9, 12–14; regest v: Kos, *Gradivo II*, št. 296, 221.

¹³² 1051, februar 8, Augsburg; regest v: Kos, *Gradivo III*, št. 179, 113.

¹³³ Prim. tudi: Gotbert Moro, *Zur Schenkung König Ludwig des Deutschen an des Erzstift Salzburg im Jahre 860*, *Carinthia I* 129/1929, 38, 39.

¹³⁴ 1105–1126; objavljeno v: *MDC III*, št. 521, 210; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 11, 6.

¹³⁵ 1106; objavljeno v: *MDC III*, št. 523, 211.

¹³⁶ 1136, po september 24. Oglej; Kos, *Gradivo IV*, št. 130, 79.

¹³⁷ Prim. Heinz Dopsch, *Die Grafen von Heunburg*, *Carinthia* 160/1970, 311–342.

¹³⁸ Nedvomno pa tudi dejstvo, ki smo ga omenili, da se v obeh družinah pojavljata isti osebni imeni, Viljem in Pilgrim, govori o tesni sorodstveni povezanosti obeh družin. K temu se

litveni listini koroškega vojvode Henrika IV. Spanheima šentpavelskemu samostanu leta 1123.¹³⁹ Živel pa je približno do srede 30-ih let 12. stoletja, saj vemo, da je kmalu po letu 1131 prodal krškemu škofu Romanu posest v Lungavu.¹⁴⁰ Opozorim naj na tako zelo tipično pojavljanje plemenitnikov Dravskih v spanheimskih listinah, pojav, ki smo ga opazili že pri Kagerjih.

V zvezi z lokacijo Dravskega dvora sta možni dve razlagi. Po prvi, ki jo sprejemajo tako Ernst Klebel¹⁴¹ kot tudi npr. Franc Kos¹⁴² in Hans Pirchegger,¹⁴³ naj bi ležal Dravski dvor v okolici Tinja/Tainach na Koroškem (zadnji, ki se je pridružil temu lociranju, je Heinz Dopsch¹⁴⁴), medtem ko ga August Jaksch¹⁴⁵, Gotbert Moro¹⁴⁶ in tudi Herman Wiessner¹⁴⁷ postavljajo v kraj Žihpolje/Maria Rain južno od Klagenfurta/Celovca. Pri tem naj opozorim na upravičeno pripombo Gotberta Mora, da namreč salzburska nadškofija v okolici Tinja ni imela svojih posesti, medtem ko je v okolici kraja Žihpolje/Maria Rain posedovala bogata posestva.¹⁴⁸ To seveda dodatno poudarja domnevo, da je vsaj v času do konca 11. stoletja z imenom »Trahoue« misljen dvor pri Žihpolju in ne pri Tinju.¹⁴⁹ S tem pa

bomo še vrnil, na tem mestu naj opozorim le na eno dejstvo: brat Viljema IV. Vovbrškega, Albert prošt v Passavu, se je imenoval tudi grof v Lessachu, to pa je gospostvo, ki leži v Lungavu v neposredni sosesčini Tamswega, kjer so svoje posesti imeli Dravski (H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel I*, 163).

- 139 (1123); objavljeno v: *MDC III*, št. 574, 233; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 71, 43 (>Willihalm de Travo<).
- 140 H. Pirchegger, *Lungau*, 323. Leta 1164 je krški škof Roman I. podelil krškim kanonikom med ostalim tudi polovico posestva ob Muri (>dimidiam partem predii apud Mvoram<), ki ga je kupil od »Wilhelmo de Trahouen« (Kos, *Gradivo IV*, št. 471, 236).
- 141 E. Klebel, *Lungau*, 160ss.
- 142 Kos, *Gradivo IV*, krajevni imenik, 431.
- 143 H. Pirchegger, *Lungau*, 330.
- 144 Heinz Dopsch, *Die Zeit der Karolinger und Ottonen*, v: *Geschichte Salzburgs I/I*, Salzburg 1981, 180 (tudi zemljevid na str. 182, 183); isti, *Österreichische Geschichte 1122–1278. Die Länder und das Reich*, Dunaj 1999, 321.
- 145 August v. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335 I*, Celovec 1928, 91.
- 146 Gotbert Moro, *Zur Schenkung*, 18 in 26ss.
- 147 Hermann Wiessner, *Burgen und Schlösser in Kärnten 2*, Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt, Wien 1980, 67.
- 148 G. Moro, n. d., 26.
- 149 Opozoriti je potrebno še na eno dejstvo: leta 1181 je koroška vojvodinja Neža (žena koroškega vojvode Hermana Spanheimskega) podelila v spomin na svojega takrat že pokojnega moža posest s sedmimi kmetijami in štiridesetimi podložniki v Dravskem dvoru (>predium in Trahouen<) (*MDC III*, št. 1282, 482; 1181, december). Glede na našete priče ne more biti dvoma, da gre za posest v okolici Tinja. Če je bila posest Dravskega dvora v okolici Tinja v lasti koroškega vojvode, potem na tej lokaciji ni prostora za svobodne Dravske. To dejstvo bi seveda nakazovalo, da je večja verjetnost, da moramo locirati svobodne Dravske in njihove

smo seveda naenkrat prišli do dvojice Šoštanj : Šalek in Dravski dvor : Žihpolje. O možni skupni poti teh dveh družin, Šoštanjskih in Šaleških, govori tudi skupno pojavljanje Eberharda Šoštanjsko-Dravskega in Bertolda Šaleškega v treh listinah iz let 1162, 1164 in 1189.¹⁵⁰ To pojavljanje, omenjena se namreč ne pojavljata zgolj v isti listini, temveč sta navedena eden poleg drugega, kar ponavadi kaže na tesen, običajno sorodstveni odnos), je navedlo že Ernsta Klebla, da je (sicer z vprašajem) domneval tudi možno sorodstveno povezavo med tema družinama.¹⁵¹ Ali je torej možno, da je enak srednjeveški zapis imen Šalek, Škale in Žihpolje (in morda tudi Sallah pri Feldkirchnu)¹⁵² zgolj slučaj ali pa smemo domnevati podoben prenos imena, kot ga npr. ugotavlja Ljudmil Hauptman za Reifenstein/Blagovno, Šumberk in Radlje ob Dravi?¹⁵³ A nadaljujmo analizo listinskega gradiva, vezanega na Dravsko/Šoštanjske.

K posesti Dravskih in tudi Šoštanjskih v Lungavu se bomo še vrnili, prej pa pogledjmo, kako se Dravski pojavljajo v listinskem gradivu. Vemo torej, da je Wilhelm poleg brata Pilgrima imel še dva sinova, Walchuna in Hermana, poleg njiju pa srečamo omenjenega še enega brata – Eberharda, ki se prvič pojavi v dveh listinah iz leta 1147.¹⁵⁴ V drugi omenjeni listini se kot priči pojavljata »Herman de Trâ et Eberhardus frater eius«. Glede na to, da se med letoma 1105–1126 Eberhard še ne omenja ter da ga v zadnji citirani listini najdemo zapisanega za bratom Hermanom, lahko domnevamo,

vo posest na področje J od Celovca, v okolico Maria Raina/Žihpolja. Z gotovostjo se tega vprašanja ne da razrešiti. Seveda pa tudi navedena podelitev vojvodinje Neže lahko govori o tesnih povezavah med Spanheimi in Dravsko/Šoštanjskimi, na katere smo opozorili že večkrat. Več o tej darovnici in vprašanjih, ki jih pomaga razrešiti, v nadaljevanju.

- ¹⁵⁰ 1162 (po maj 11), Motnica; objavljeno v: *SUB* II, št. 362, 508; *StUB* I, št. 468, 433; *MDC* III, št. 1047, 395; Kos, *Gradivo* IV, št. 444, 225 (»Eberhardus de Trah, Perhtoldus de Scalach«). 1164, november 1, Krka; objavljeno v: *MDC* I, št. 243, 187–190; Kos, *Gradivo* IV, št. 471, 238 (»Eberhardus de Trahe /.../ Perhtolt de Salach«, listina, s katero je krški škof Roman I. potrdil med ostalim prejem posesti v Lungavu od Viljema Dravskega!), in 1189, julij 25, Brežje; objavljeno v: *SUB* II, št. 465a, 631–633; regest v: Kos *Gradivo* IV, št. 760, 381, *MDC* III, št. 1358, 510 (»in presentia nobilium /.../ Eberhardi de Tra, Berchtoldi de Salecka«).
- ¹⁵¹ E. Klebel, *Der Lungau*, 162 (op. 649).
- ¹⁵² Opozorim naj le na eno zanimivost. V listini, nastali med letoma 1075 in 1090, se med pričami skupaj naštevata tako Bertold, ki smo ga že zgoraj (glej op. št. 112) prepoznali kot »de Salach«, torej kot potencialnega pripadnika »šaleške« rodbine, in Pilgrim, ki pa torej nosi dravsko (!) ime (1075–1090, Liesehofen; v: *MDC* III, št. 422, 167: »Heinrich, Perehtolt, Pilgrim«).
- ¹⁵³ Ljudmil Hauptman, Grofovi Višnjegorski, *Rad.JAZU* 250/1935, 223s.
- ¹⁵⁴ 1147, Brežje; objavljeno v: *StUB* I, št. 271, 282; *MDC* III, št. 830, 322; Kos, *Gradivo* IV, št. 232, 129 (»Eberhardus de Traha«), in 1147, april 20; objavljeno v: *MDC* III, št. 838, 325; Kos, *Gradivo* IV, št. 237, 132 (»Herman de Trâ et Eberhardus frater eius«).

da je bil najmlajši med tremi brati in je bil v času nastanka prve listine še mladoleten. Walchun, ki je verjetno najstarejši med tremi brati, se kasneje v listinskem gradivu ne pojavlja več, medtem ko Hermana srečamo še leta 1144.¹⁵⁵ Herman se sicer omenja brez oznake družbenega statusa, vendar lahko domnevamo glede na vrstni red zapisa, da je imel status libera. Nobena dvoma v zvezi z družbenim statusom pa ni pri Eberhartu Dravskem, ki se redno označuje v virih kot »liber homo«,¹⁵⁶ torej kot predstavnik visokosvobodnega plemstva. Edina izjema je morda listina iz leta 1155, v kateri je Eberhard nekoliko nejasno naštet med vitezi grofa Bertolda Bogenškega.¹⁵⁷ Eberhard se sicer velikokrat pojavlja v listinah salzburškega nadškofa, tako v listinah iz let 1151, 1156¹⁵⁸ in še v nekaterih, vendar moramo še enkrat poudariti, da v njih ne nastopa kot salzburški ministerial, kar dokazujeta tudi visoko mesto med pričami, ki ga redno zaseda, in družba svobodnih plemičev, v kateri se nahaja.¹⁵⁹ Dokončen dokaz pa nam ponuja listina iz leta 1189, v kateri je Eberhard Dravski naštet skupaj z npr. Ulrikom Vovbrškim in Bertoldom Šaleškim med svobodnimi plemenitniki, medtem ko so salzburški ministeriali izrecno naštet posebej.¹⁶⁰

¹⁵⁵ 1144, okoli november 1; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 201, 115 (»Hermanus de Tra«), in 1144, Breže, v: Kos, *Gradivo* IV, št. 202, 115 (»Herimanno de Trahoven«).

¹⁵⁶ Prim. npr.: 1161; v: *StUB* I, št. 368, 357 (k c. 1155); Kos, *Gradivo* IV, št. 440, 233 (»Eberhardus de Trahe liber homo«), kjer se med pričami pojavi tudi Eberhardov služabnik »Meginhart famulus predicti Eberhardi de Tra«; tudi: *MDC* III, št. 830, 322. Primerjaj tudi: Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters*, Graz 1951, 86 (op. 14), 123.

¹⁵⁷ 1155, Rajhenburg; objavljeno v: *MDC* I, št. 187/I, 155; regist v: Kos, *Gradivo* IV, št. 358, 185. Ta listina je pri naštevanju prič nejasna, saj ni povsem jasno, kakšen je status očeta in sina Rudgerja iz Žebnika ter Gerloha Trušenjskega in Eberharda Šoštanskega, ki so naštet za krškimi ministeriali in pred bogenskimi ministeriali, med njimi pa je pisar postavil dvo-piče, ki ne dopušča natančne opredelitve, h katerim spadajo imenovani vitezi. Glede na našete pa skoraj ni verjetno, da bi bili imenovani res bogenski vitezi, temveč je bolj verjetno, da je pri naštevanju prič pisar naštel najprej grofe in svobodne plemiče, nato salzburške in krške ministeriale ter nato za slednjimi in pred bogenskimi vrnil še navedene štiri, za katere morda tudi sam ni bil na jasnem, kakšen je njihov status. Za očeta in sina Rudgerja iz Žebnika, na primer, D. Kos predvideva, da sta bila traungavska ministeriala, za Gerloha Trušenjskega velja, da je po smrti grofa Bernharda Spanheimskega (Mariborskega) leta 1147, ko so Trušenjski prešli v vrste njegovih dedičev, grofov Traungavskih, sam postal krški ministerial (Claudia Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 187), toda v navedeni listini Gerloh ni naveden med le-temi. Očitno je, da je bil status omenjenih štirih vitezov dovolj kompliciran in nejasen, zaradi česar jih je pisar navedel posebej.

¹⁵⁸ 1151 ali 1152; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 291, 159. In 1156, maj 3, Breže; v: *StUB* I, št. 391, 369; Kos, *Gradivo* IV, št. 363, 186.

¹⁵⁹ Prim. 1162 (maj?); v: *StUB* I, št. 468, 433; *MDC* III, št. 1047, 395; Kos, *Gradivo* IV, št. 444, 225, in 1164, november 1, Krka; v: *MDC* I, št. 243, 187–190; Kos, *Gradivo* IV, št. 471, 238.

¹⁶⁰ 1189, julij 25, Breže; objavljeno v: *SUB* II, št. 465, 631–633; Kos, *Gradivo* IV, št. 760, 382.

Po letu 1192 pa Dravski izginejo oziroma iz zgoraj citirane listine, datirane okrog leta 1210 (oz. vsekakor pred leto 1218), izvemo, da je Oto Dravski sin Hermana Šoštanjkega. Ob Hermanu Šoštanjskem se takoj pojavlja tudi njegov brat Eberhard. Poskusimo določiti, kakšno je sorodstveno razmerje med Dravskimi in Šoštanjskimi. Kot rečeno, po letu 1147 v listinskem gradivu ne srečujemo več Hermana Dravskega. Plemič z enakim imenom pa se ponovno pojavi 9. junija 1192,¹⁶¹ vendar ta nikakor ne more biti identičen z zgoraj omenjenim Hermanom. Med njima je prevelika časovna razlika, saj bi moral biti Herman, ki je bil v letih od 1105 do 1126 že polnoleten, star več kot 90 let, kar pa glede na starostno dobo v srednjem veku ni verjetno. Bolj verjetno je torej, da imamo v tem primeru opraviti z drugo generacijo dravskih plemenitnikov. Če vemo, da je Oto Dravski sin Hermana Šoštanjkega, je skoraj gotovo, da sta Herman II. Dravski in Herman Šoštanjski ista oseba. Herman Šoštanjski ima brata Eberharda.¹⁶² Tudi nasledstvo obeh imen priča o istem rodu.

Poleg naštetega pomaga k postavljanju enačaja med obema rodbinama še posestna struktura obeh rodbin, za kateri namreč vemo, da sta imeli svoja posestva tudi v Lungavu.¹⁶³ Za Dravske že vemo, da je Wilhelm okoli leta 1131 prodal svojo posest v Lungavu krškemu škofu Romanu I. Ravno tako vemo, da je tik pred letom 1167 Eberhard »de Thrae« podelil v navzočnosti krškega škofa Romana I. salzburški nadškofiji neko posest v Tamswe-gu.¹⁶⁴ Leta 1213 se bratje Peregrin, Herman in Friderik Šoštanjski omenjajo kot priče skupaj z »milites de Longov«.¹⁶⁵ Posest Dravsko/Šoštanjkih

¹⁶¹ 1192, junij 9, Breže; objavljeno v: *SUB* II, št. 485, 659; *MDC* I, št. 356, 265; Kos, *Gradivo* IV, št. 807, 401.

¹⁶² Eberhard in Herman Šoštanjka (»Eberhardus et Hermannus de Sonensteine«) se pojavljata kot priči npr. leta 1201, ko pričata v listini Henrika Kolniškega šentpavelskemu samostanu (1201, januar 17, Št. Pavel; obj. v: *MDC* III, št. 1504, 586, 587). Njuna pozicija, uvrščena sta pri koncu seznama prič, govori o njunem relativno nizkem statusu, predvsem pa verjetno namiguje na njuno relativno mladost, ki jima je onemogočala, da bi zavzela primernejše mesto med plemstvom.

¹⁶³ Opozorimo naj tudi na dejstvo, da je pokrajina Lungau vse do 13. stoletja sodila h Koroški in ne k Salzburški deželi (H. Pirchegger, Steirisch Lungau? *ZHVS* 53/1962, 321–335).

¹⁶⁴ (Pred letom 1167, april 3.) Objavljeno v: *SUB* I, št. 166, 663; Kos, *Gradivo* IV, št. 487, 246. Tamsweg je kraj v Lungavu.

¹⁶⁵ 1213, december 17, Podsreda; objavljeno v: *SUB* III, št. 669, 175; *StUB* II, št. 124, 187; Kos, *Gradivo* V, št. 212, 113. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 74, 318, 319 (»Peregrinus de Sonenstein et fratres eius Hermannus Fridericus milites de Longov, Hermannus, Livtoldus, Pernhardus« – iz listine ni povsem razvidno, ali se označba »milites de Longov« nanaša na same tri brate »de Sonenstain« ali pa na naprej naštete Hermana, Leopolda in Bernarda, saj se položaj vejice pri *SUB* in Kos, *Gradivo*, razlikuje od položaja vejice pri *StUB*. Za naše razpravljanje pa je pravzaprav vseeno, ali so bratje označeni kot vitezi iz

v Lungavu pa lahko postavimo v zvezo s Ptujskimi, saj so, kot kaže, prišli Ptujski do svoje posesti v tej pokrajini ravno preko dediščine po Dravsko/Šoštanjskih.¹⁶⁶

Ernst Klebel¹⁶⁷ trdi, da so Ptujski prišli do svoje posesti v Lungavu tako, da naj bi bila Benedikta, žena Friderika (I.?) II.,¹⁶⁸ sestra Eberharda Dravskega. Za razliko od E. Klebla pa Hans Pirchegger zagovarja tezo, da je bila hči ali sestra Otona iz Machlanda, ki je imel svojo posest pri Št. Mihaelu in Lebensteinu v Lungavu.¹⁶⁹ Vendar tudi on sprejme tezo, da so Ptujski prišli do svojih posesti v Tamswegu preko plemenitnikov Dravskih, oziroma njihovih naslednikov Šoštanjskih.¹⁷⁰ Posest Šoštanjskih v Lungavu je verjetno prepričala Pavla Blaznika, da je lociral šoštanjske viteze v Lungau, vendar nič, razen nekaj posesti v tej pokrajini, ne govori v prid tej tezi. Pri-trdimo pa lahko tako H. Pircheggerju kot E. Kleblu, da so bili nasledniki Dravsko/Šoštanjskih v Lungavu Ptujski, kar nas je pripeljalo do povezave med tema rodbinama, ki bo za nadaljnje razpravljanje še zelo pomembna.

Šoštanjski se v prvi polovici 13. stoletja omenjajo v petnajstih listinah. Velika večina listin je vezana na posesti salzburškega nadškofa oziroma krške škofije in samostana v Št. Pavlu, ki sta bila oba podrejena Salzburgu. To je tudi protiargument tezi, da izhajajo šoštanjski vitezi iz Šoštanja, saj salzburška nadškofija ni imela svojih posesti v Šaleški dolini. Opozorili pa smo že na povezanost (morda celo sorodstveno) med Dravsko/Šoštanjskimi in Ptujskimi, kar potrjujejo tudi listine iz prve polovice 13. stoletja. Šoštanjski se pojavijo v 25 listinah, od tega v kar 14 nastopajo skupaj s Fride-

Lungava ali pa so samo naštetih v neposredni sosesčini z njimi; oboje priča o neki tesni navezavi bratov na pokrajino Lungau.) Opozorimo naj še na pripombo Hansa Pircheggerja, ki je ob komentiranju navedene listine opozoril, da ni upravičeno enačiti zapisa »Sonenstein« z »Sconen-« ali »Schonenstein« in da ni verjetno, da bi bili pripadniki družine Šoštanjskih rangirani med kunšperške viteze (H. Pirchegger, *Steirisch Lungau?*, 331, op. 25). V nadaljevanju besedila bomo dokaz(ov)ali, da je čas 13. stoletja že tisti čas, ko se je nekdanj visokosvobodna družina Dravskih spustila na družbeni lestvici in pristala med ministeriali ter nato še pred sredo 13. stoletja tudi izumrla.

¹⁶⁶ Za ptujsko posest v Lungavu primerjaj: J. Loserth, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, Btr. 37/1908, št. 53, 84, in št. 63, 85.

¹⁶⁷ E. Klebel, *Lungau*. Drugače: H. Pirchegger, *Lungau*, 327s, in isti, *Die Herren von Pettau*, *ZHVS* 42, Graz 1951, 5s.

¹⁶⁸ 1178 (poletje); objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 613, 312; *StUB* I, št. 559, 531 (datirano v »1174, c. juni«): »nobilis femina /.../ uxor quondam F. de Bettowe«.

¹⁶⁹ K problemu Benedikte in njenega izvora se bomo v tekstu še vrnili ter ga obravnavali v posebnem poglavju. Razrešitev tega vprašanja se namreč pokaže nujna za razumevanje tako posestne strukture tudi na področju Savinjske in Šaleške doline kot za razumevanje odnosov med posameznimi rodbinami na tem področju.

¹⁷⁰ H. Pirchegger, *Lungau*, 329.

rikom Ptujskim ali (in) njegovim bratom Otonom Kunšperškim. Šoštanjski nastopajo v teh listinah takoj za Ptujskimi oz. Kunšperškimi, kar še toliko bolj kaže na njihovo tesno povezavo. Ptujski so bili ne samo salzburški ministeriali, temveč so ena njihovih glavnih ministerialnih rodbin, katerih moč se je lahko merila s katero koli drugo, tudi po statusu višjo rodbino na Štajerskem.¹⁷¹ V njihovih rokah pa je bil tudi velik del Šaleške doline. V problematiko prihoda družine Ptujskih in njihove vloge v Savinjski in Šaleški dolini se bomo še poglobili v posebnem poglavju, zato se na tem mestu Ptujskih ne bomo podrobneje lotevali. Na povezanost Dravsko/Šoštanjskih s salzburško nadškofijo pa lahko sklepamo po neposredni sosesčini Dravskega dvora in salzburških koroških posesti; le-to smo ugotovili že zgoraj, ko smo opozorili na podelitev desetine pri Dravskem dvoru salzburški cerkvi leta 860. S tega gledišča je seveda bolj razumljivo in razložljivo desjstvo, da se Dravsko/Šoštanjski tolikokrat pojavijo v salzburških listinah.

Vrnimo se za kratko še enkrat k že omenjeni listini, nastali okoli leta 1210.¹⁷² V njej se kot priče pojavijo Herman Šoštanjski in nato še Oto iz Dravskega dvora – Hermanov sin, ter Eberhard – Otonov služabnik (»se-ruus«). Listino je izdal Konrad »de Porta«, in sicer je z njo vrnil nekatera posestva, ki jih je po krivici zadrževal, sekovskemu samostanu. Konrad je bil meščan Volšperka/Wolfsberga, kraja, ki je nastal pod istoimenskim gradom in ki je bil od leta 1178 dalje center posesti bamberške škofije v zgornji Labotski dolini.¹⁷³ Zakaj je ta podatek zanimiv? Herman Šoštanjski je imel poleg sina Otona tudi hčerko (v listini žal neimenovano), ki se je v letih 1230–1236 poročila s Henrikom Pfangowerjem, bamberškim maršalom.¹⁷⁴ Kot priča se tudi v tej listini pojavi Konrad »de Porta«, ki tukaj nastopa skupaj s svojim bratom Otonom. Poleg njega pa so našte-ti še predstavniki dveh pomembnih bamberških ministerialnih rodbin iz zgornje Labotske doline: Oto Vngnad ter oče in sin Ditmarja »de Griu-en« (iz Grebinja). Zapisano kaže, da moramo iskati sedež Hermana in nje-

¹⁷¹ Glej: Hans Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, 3–36.

¹⁷² C. 1210, objavljeno v: *StUB* III, št. 12, 15 (za datiranje še *MDC* IV, št. 1765, 98).

¹⁷³ Posest kasnejšega mesta Volšperk/Wolfsberg je bila verjetno priključena k bamberški škofiji že ob njeni ustanovitvi leta 1007. Glej: Claudia Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 112, in tudi: Heinz Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 326s.

¹⁷⁴ 1230–1236; objavljeno v: *MDC* IV, št. 1972, 178, 179; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 533, 263. Tega Henrika Pfangowerja v listinah srečujemo le redko. Kot priča je nastopal še npr. leta 1245, ko sta se bamberški in briksenski škof dogovorila o delitvi otrok Friderika z Bleda (briksenskega ministeriala) in njegove soproge Riharde (očitno bamberške ministerialke) (1245, april 25, Dunaj; orig. v ARS, vrsta listin; obj. v: KUB II, št. 132, 99; reg. v: Kos, *Gradivo* V, št. 855, 404, *MDC* IV, št. 2298, 322: »Henricus Phangouwere«).

gove družine v Wolfsbergu/Volšperku, kamor se je preselil in ustvaril nov rodbinski sedež. Zato je tudi jasno, zakaj je možno, da bamberski škof v navedeni listini imenuje Hermana »fidelis nostri«, in tudi, zakaj je Oto, takrat imenovan še »de Tra«, okoli leta 1210 nastopal kot priča v listini, v kateri najdemo naštete le še Volšperške ministeriale. Opravka imamo torej s stransko linijo, za katero pa se v listinah žal povsem izgubijo vsi sledovi in ji ne moremo slediti dalje. Lažje pa lahko spremljamo čas nastanka te stranske linije. Leta 1216 izvemo, da je bil Herman »de Schonenstein« poročen z Matildo, ki je bila v prvem zakonu poročena s Hermanom, bratom oskrbnika bamberskega škofa Friderika iz Volšperka.¹⁷⁵ Formiranje te stranske linije lahko torej postavimo v isti čas in v isto vrsto kot spremembo rodbinskega statusa, ki smo ga lahko opazovali konec 12. stoletja. V virih iz devetdesetih let 12. stoletja smo videli, da je rodbina Dravskih s tem imenom izginila iz zgodovinskega prizorišča in da se njihovi nasledniki pojavijo z novim imenom Šoštanjski in tudi z nižjim družbenim položajem, ki ga zasedajo pripadniki rodbine. To dogajanje je potrebno postaviti v zvezo z dogodkom iz leta 1181. Tega leta je namreč vojvodinja Neža (hči avstrijskega vojvode Henika II. Babenberžana) po smrti soproga vojvode Hermana II. Spanheima (koroški vojvoda v letih od 1161 do 1181; † 4. oktobra 1181) podelila skupaj s svojim še mladoletnim sinom Ulrikom šentpavelskemu samostanu posestvo s sedmimi kmetijami in štiridesetimi podložniki v Dravskem dvoru (»predium in Trahouen VII mansorum cum familia XL mancipiorum«) ter še nekatera druga posestva na Koroškem in Štajerskem.¹⁷⁶ Verjetno gre za del tistih posestev, ki jih je v starem prafarnem okolišu Tinja/Tainach posedoval Ditmar Lungavski¹⁷⁷ in ki jih je okoli leta 1135 podelil krški škofiji, ta pa jih je nato leta 1158 kot fevd podelila koroškemu vojvodom. Kaže, da so slednji uspeli posestva alodizirati in jih je nato kot takšna vojvodinja Neža podelila šentpavelskemu samostanu.¹⁷⁸ Posestva Dravskih so ležala v neposredni sosesčini z omenjenimi posestmi, dogajanje in spremembe, vezane na Ditmarjeve posesti, pa so prizadele tudi družino Dravskih. Ti se sicer nato s tem imenom imenujejo še vse do leta 1192, vendar se je njihov status takrat že spremenil. V bogenski listini iz leta 1189, s katero je bogenski grof Adalbert zastavil salzburškemu nadškofu grad Krško in temu gradu pripadajočo posest za 700 mark srebra, je med

¹⁷⁵ 1216, objavljeno v: *MDC IV*, št. 1727, 82; regesta v: Kos, *Gradivo V*, št. 263, 143.

¹⁷⁶ 1181, december; objavljeno v: *MDC III*, št. 1282, 482.

¹⁷⁷ Opozorim naj, da Ernst Klebel (po mojem mnenju upravičeno) domneva v citiranem delu sorodstvene povezave Ditmarja Lungavskega tako z družino prvotnih Kunšperskih kot z družino Dravskih.

¹⁷⁸ 1158, junij 20, Sv. Radegunda; objavljeno v: *MDC I*, št. 201, 163–165; regesta v: Kos, *Gradivo IV*, št. 373, 190–192.

svobodnimi plemiči naštet še Eberhard (verjetno I.) »de Tra«, ki mu sledi prav tako še med svobodnimi plemiči naštet Bertold »de Salecka«. ¹⁷⁹ Že tri leta kasneje pa srečamo med pričami na skromnem mestu med ministeriali naštet brata Eberharda II. in Hermana »de Traha«. ¹⁸⁰ Eberhard iz leta 1189 in ta iz leta 1192 nista ena in ista oseba, temveč gre za pripadnika dveh generacij (očeta in sina ali strica in nečaka), in ravno v tem trenutku je rodbina tudi izgubila libertinski status, ki ga je imela prej. Domnevamo, da je prišlo istočasno tudi do delitve rodbine na dve veji, od katerih se je ena, Eberhardova, preselila na posesti v Šaleški in Savinjski dolini, druga, Hermanova, pa se je naselila v Volšperku in tam osnovala svojo vejo.

Na tem mestu naj opozorim še na eno zanimivost, ki postane v kontekstu zgoraj zapisanega več kot le slučaj: na vzhodnem Bavarskem, južno od kraja Cham oziroma severno od Bogna (skoraj na polovici poti med obema krajema), leži kraj z imenom Schönstein. Če vemo, da je ime Schönstein prinesla s seboj družina Dravskih ob naselitvi v Šaleški dolini, je seveda povsem na dlani sklep, da so prinesli ime iz svojega »pradomovanja«, današnjega Bayrischer Walda, kjer so se srečevala posestva dveh tako pomembnih bavarskih družin, kot so Bogni in Cham-Vohburgi, oboji pa so tako ali drugače tesno povezani z Dravsko/Šoštanjskimi. ¹⁸¹ Še enkrat pa naj poudarim misel G. Bernharda, o kateri smo razpravljali že zgoraj ob analizi posesti Dipolda Kagerja, da je bil Kager namreč tesno povezan z družino Bognov in da je bil najverjetneje član stranske veje družine iz Cham-Vohburga. Nekam v ta krog je nujno potrebno šteti tudi predstavnike družine Dravsko/Šoštanjskih.

Če povzamemo: tako za Šoštanjske kot za Šaleške ne moremo z gotovostjo dokazati, da so res imeli v lasti svoja posestva v Šaleški dolini in da se po njih imenujeta danes na eni strani mesto Šoštanj in na drugi strani celotna dolina. Vendar argumenti, ki smo jih navedli, enako čvrsto govorijo proti argumentom, ki so jih navajali naštet avtorji, ki so izpodbijali njihovo »šaleškost« in iskali drugačne rešitve. Prav tako je nedvomno ugotovljeno, da sta oba gradova brez vsakega dvoma nastala že v 12. stoletju. Za Šalek Ivan Stopar ugotavlja, da je skoraj gotovo nastal v predštaufovskem obdobju, medtem ko naj bi bil grad Šoštanj zgrajen konec 12. stoletja, ko

¹⁷⁹ 1189, julij 25; objavljeno v *SUB* II, št. 465a, 631–633; regesta v: Kos, *Gradivo* IV, št. 760, 381, in *MDC* III, št. 1358, 510.

¹⁸⁰ 1192, junij 9, Breže; objavljeno v: *SUB* II, št. 485, 659, in *MDC* I, št. 356, 265; regesta v: Kos, *Gradivo* IV, št. 807, 401.

¹⁸¹ Johann Siebmacher je v svoji knjigi grbov med bavarskimi plemiči v 16. stoljetju upodobil tudi grb bavarskih »Šoštanjskih«, ki ga predstavlja črn tram na zlati podlagi (*Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605*, ponatis: München 1999, 97).

9 ■

Shematični prikaz lege verjetnega izvornega Šoštanja/Schönsteina na Bavarskem, s posebnim poudarkom na lego kraja med Bognom, izvornim krajem grofov Bogenških, in Chamom, enim od centrov družine Diepoldingov, imenovane tudi Cham-Vohburški; iz le-te najverjetneje izhaja tudi Dipold iz Kagra, soustavitelj samostana v Gornjem gradu.

lahko začnemo spremljati tudi prve plemenitnike, imenovane po Šoštanju. Razprostranjenost posesti (tako Šoštanjskih kot Šaleških), ki smo jo spremljali še posebej pri družini Šoštanjskih, prav tako ni nič nenavadnega in posestva v Lungavu ali na Koroškem ne morejo služiti kot argument, da ta družina ni imela svojih posestev tudi v Šaleški dolini. Če pa se lotimo primerjanja posestnih in sorodstvenih povezav obeh družin z drugimi, ugotovimo, da se pokrajina Lungau resnično pokaže kot tisto vozlišče, na katerem se prepletajo posesti tako Šoštanjskih kot Ptujskih in ne nazadnje tudi Dipolda Kagerja ter Anza, ki je imel svoja posestva tako v okolici Višnje Gore (kjer je bil domnevno neposredni sosed tudi s posestmi mejnih grofov Cham-Vohburg, oziroma Kagerji) kot tudi v Lungavu. Opozoriti je potrebno še na nenavadno, vendar v ravnokar predstavljeni problematiki zelo

značilno pojavljanje »Pilgrima (de) Tra« v ustanovni listini samostana v Stični, ustanovi Višnjegorcev.¹⁸²

Pri ugotavljanju razprostranjenosti posesti družine Dravskih smo se omejili predvsem na področje, ki se je pokazalo za najbolj zanimivo in katerega preučitev je omogočala največ odgovorov, to je področje pokrajine Lungau. Opozoriti pa je potrebno še na en predel Koroške, kjer so imeli Dravski tudi svoje posesti in ki tudi omogoča določene zaključke – to je predel gore Zosen, ki leži severno od Hüttenberga. Za posesti, ki so jih imeli Dravski na tem področju, izvemo v listini iz leta 1152, s katero je salzburški nadškof Eberhard prepustil admontskemu samostanu eno kmetijo nad Kotarčami/Guttaring (»supra Gutarche versus Zezen positum«) – to so samostanski bratje odkupili od Eberharda »nobili de Tra«, ki jo je imel kot fevd (»cuius beneficium erat«).¹⁸³ Admontski samostan je dobil obširna področja na tej gori že ob ustanovitvi leta 1074,¹⁸⁴ posebej pa je bila seveda pomembna podelitev srebra iz tamkajšnjih srebrnih rudnikov. Ni pa to edina priložnost, ko najdemo pripadnika te družine omenjenega v listinah s tega področja. Naslednja listina je nastala okoli leta 1155, ko je Eberhard »de Traha« pričal v zadevi, v kateri so se sinovi nekega Wezilona¹⁸⁵ pomirili z admontskim samostanom tako, da so samostanu povrnila vsa posestva na omenjeni gori ter za to dobili 20 mark odškodnine.¹⁸⁶ Leta 1162 pa »Eberhardus de Trah« in »Perhtoldus de Scalah« nastopata na prvih dveh mestih kot priči v listini, s katero je breški sodnik Albert

¹⁸² Ne da bi se na tem mestu spuščali v pretirane špekulacije, lahko zapišemo tudi, da je povsem odprta še ena opcija, in sicer sorodstvena povezanost med Kagerji in Dravsko-Šoštanjskimi. O tem bomo v nadaljnjem tekstu še govorili, tukaj naj le opozorim na večkratno skupno pojavljanje predstavnikov obeh rodbin ter kot primer opozorim na listino, nastalo okoli leta 1155 (1151–1159; v: *SUB* II, št. 282, 398; *StUB* I, št. 359, 351 (datirano v: 1155, november); regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 293, 160: »Diepoldus iunior frater marchionis de Uohenburch, Eberhardus de Trahe«).

¹⁸³ 1152, september 24, Admont, objavljeno v: *MDC* III, št. 919, 357, *StUB* I, št. 381, 363 (datira okoli 1155); primerjaj: J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner stiftes Admont* I, 114, 115. Regesta v: Kos, *Gradivo* IV, št. 307, 164.

¹⁸⁴ 1074, september 29, Admont; ustanovna listina salzburškega nadškofa Gebharda, ki je ustanovil samostan v Admontu na osnovi Hemine darovnice več posesti Gebhardovemu predniku nadškofu Balduinu v Admontski dolini; objavljeno v *MDC* III, št. 408, 161/2, *StUB* I, št. 77, 85–94 (datira 1074–1087 in opozarja, da nekatere osebe, ki nastopajo v tej listini, niso mogle nastopati že leta 1074 ter da se je nekaj podelitev zgodilo šele v kasnejših letih in ne že leta 1074).

¹⁸⁵ O Wezilonu in njegovih koreninah glej: John B. Freed, *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg*, 1100–1343, New York 1995, 36–39.

¹⁸⁶ 1147–1164; objavljeno v: *MDC* III, št. 820, 319; *SUB* II, št. 313, 438; *StUB* I, št. 362, 354 (datira v približno 1155); regesta v Kos, *Gradivo* IV, št. 249, 139.

po smrti svojega sina, prošta Godberta, podelil salzburški cerkvi več posesti, med katerimi je bilo tudi 5 hub na gori Zosen (»V mansus super montem qui dicitur Zozen«).¹⁸⁷ Oba ponovno srečamo našeta skupaj kot priči in še enkrat na zelo uglednem mestu med »nobilium« v že obravnavani listini grofa Alberta Bogenskega, s katero je zastavil salzburški nadškofiji grad Krško z vso pripadajočo posestvijo.¹⁸⁸ Takšno pojavljanje pripadnikov dveh rodbin skupaj ponavadi kaže na tesen odnos med njimi. Ni pa mogoče z gotovostjo zapisati, ali je res mogoče domnevati sorodstvene vezi med obema rodbinama, kot to domneva E. Klebel, ali pa je celo verjetnejša domneva, da sta se skupaj pojavljala »le« zaradi sosestva in enakega socialnega statusa. Če pa že obravnavani ugotovitvi, da je potrebno predpostavljati neke vrste sorodstveni odnos med družinami Kager, Bogen in Dravsko/Šoštanjskimi, dodamo še dejstvo, da Bertold »Šaleški« in Eberhard »Šoštanjski« nastopata skupaj kot priči v dveh Bogenskih listinah, pa skoraj ne more biti dvoma, da je v to »bavarsko plemiško navezo« na Koroškem in Štajerskem potrebno prištevati tudi »Šaleške«.

V luči že poudarjenega pomembnega dejstva, da ne more biti nobena dva o sorodstvenih povezavah med Dravsko/Šoštanjskimi in Ptujskimi, pa naj opozorimo tudi na to, da so na gori Zosen imeli svoje posesti tudi Ptujski. Leta 1224 je namreč Friderik Ptujski podelil kapeli v Zosenu eno tamkajšnjo kmetijo.¹⁸⁹ Značilno je dejstvo, da se med pričami tega dejanja pojavlja tudi neki Konrad »de Schalach«, ki pa ga sicer zaman iščemo omenjenega med Šaleškimi vitezi v Blaznikovi Štajerski topografiji. Da so Ptujski še vedno obdržali del svoje posesti na tem področju, pa izvemo še iz leta 1266 izdane listine, s katero je Friderik IV. Ptujski podelil samostanu sv. Petra v Salzburgu patronat nad svojo lastniško cerkvijo v Kirchbergu (»ius patronatus ecclesie in Chirchperch apud Hutenerberch in Karinthia site«) in hkrati potrdil še zgoraj navedeno darovnico svojega strica.¹⁹⁰ Zadnjič najdemo predstavnike družine Dravsko/Šoštanjskih povezan s področjem na gori Zosen v letu 1231. Decembra tega leta sta se namreč Reinbert Cmureški in njegov enako imenovani sin z dvema listinama od-

¹⁸⁷ 1162, maj; objavljeno v: *SUB* II, št. 362, 508 (datira v 1162, po 11. maju); *StUB* I, št. 468, 433; *MDC* III, št. 1047, 395. Regesta v: Kos, *Gradivo* IV, št. 444, 225.

¹⁸⁸ 1189, julij 25.; objavljeno v: *SUB* II, št. 465, 631; regesta v: Kos, *Gradivo* IV, št. 760, 381.

¹⁸⁹ 1224; objavljeno v: *StUB* II, št. 223, 316; *MDC* IV, št. 1855, 133; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 413, 208.

¹⁹⁰ 1266, junij 7, Salzburg; objavljeno v: *StUB* IV, št. 223, 140; *MDC* IV, št. 2905, 639. Regest v: *CKL*, št. 42, 65.

rekla vsem desetnam v Gamnerju in Obdachu¹⁹¹ v korist admontskega samostana.¹⁹² Obakrat pa najdemo med pričami tudi predstavnika družine Dravsko/Šoštanjskih. V prvi navedeni listini sta bila to brata Eberhard in Herman »de Schoenensteine«, v drugi pa je naveden Herman Šoštanjki sam. Ali je to dejstvo možno povezovati tudi s sorodstvenimi povezavami med Cmureškimi in Kagerji, o katerih bomo sicer več govorili v poglavju o posestih družine iz Orta v Savinjski in Šaleški dolini, ostaja povsem odprto vprašanje. Sama posest Dravskih na gori Zosen in okoli nje nas seveda ne preseneča. Okolica Hüttenberga je bila s svojimi srebrnimi rudniki eno najbolj zaželenih področij za vse koroške fevdalce, ki so si želeli priboriti vsaj majhen kos te bogate pogače. Tako tudi naši Dravsko/Šoštanjki pri tem niso bili nobena izjema. Opozoriti pa je potrebno še na eno pomembno dejstvo, ki pomaga razložiti, kako so tako Ptujski kot njihovi sorodniki Dravsko/Šoštanjki prišli do posesti na Zosnu. Znano in v literaturi večkrat ponovljeno in utemeljeno dejstvo je, da so bili Ptujski nasledniki družine Wietingov: Friderik I. Ptujski je bil poročen s hčerko Godfrida Wietinškega, salzburškega ministeriala¹⁹³. Wieting pa leži le okoli deset kilometrov južno od gore Zosen, tako smemo zelo verjetno domnevati, da so korenine Ptujskih (in verjetno tudi njihovih sorodnikov Dravsko/Šoštanjskih) posesti na tem območju ravno dediščina po Wietinških.

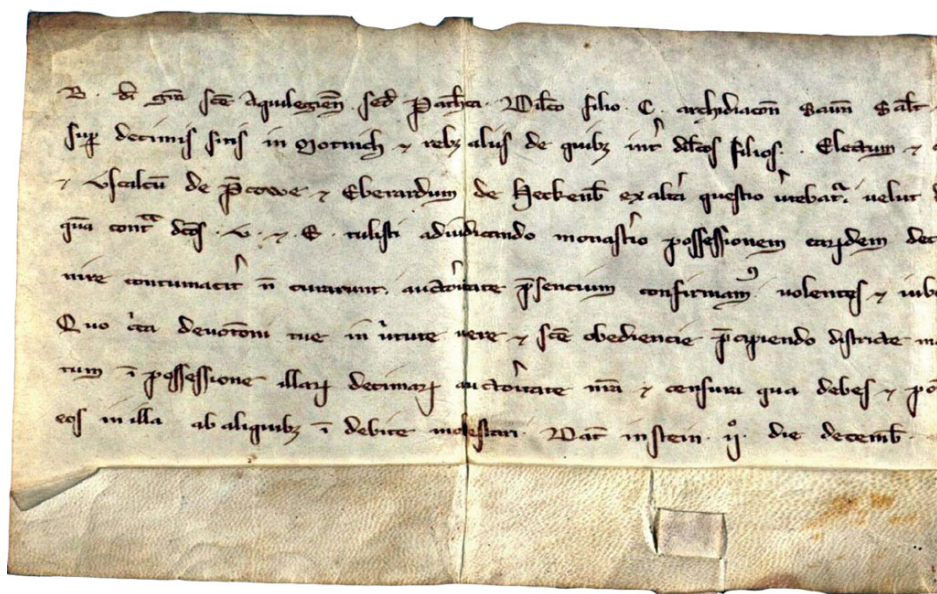
Posvetimo se sedaj področju Savinjske doline. Tesna povezanost Kagerjev, Šoštanjskih in Šaleških z rodbino Spanheimov je nedvomna. Preko teh povezav se pokaže tudi najstarejša zgodovina zahodnega dela Savinjske doline v novi luči. Okoli leta 1130 je Ceizolf Spanheim posedoval (kot dediščino po svoji ženi?) večjo posest v Savinjski dolini, med ostalim na področju Vranskega sam kraj Vransko in dve zraven ležeči gosposčini, od katerih je bila morda ena posest gradu Hekenberg pri Vranskem. Prva sicer posredna omemba tega gradu je iz leta 1247,¹⁹⁴ ko sta se Ulšalk iz Prekope

191 Oba kraja ležita severovzhodno od gore Zosen. Za posest Cmureških v okolici krajev Gamnar in Obdach primerjaj tudi: 1213, november 4, Graz; objavljeno v: *SUB* III, št. 667, 172, 173, in *StUB* II, št. 123, 186.

192 1231, december 3, Althofen, objavljeno v: J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont* II, št. 134, 295–297; *MDC* IV, št. 2024, 195; *SUB* III, št. 868, 411–413; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 547, 269; 1231 (pred 3. decembrom), Breže, objavljeno v: J. Wichner, idem, št. 135, 297, 298; *StUB* II, št. 287, 384; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 548, 269.

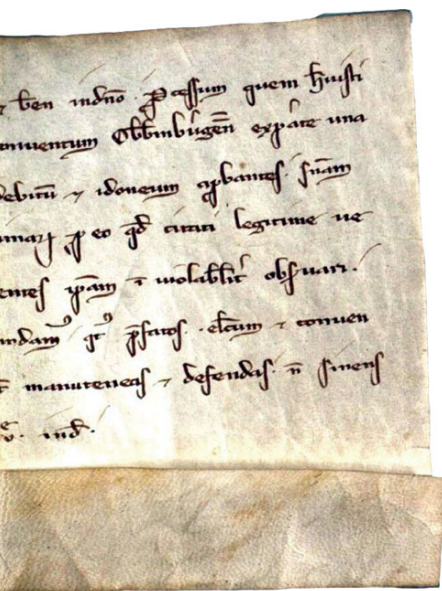
193 Primerjaj najnovejši prispevek na to temo: John B. Freed, German Source Collections, v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*. Genealoška karta Ptujskih se nahaja na str. 468–469; o tej družinski povezavi bomo govorili še več v poglavju o prihodu Ptujskih na obravnavano področje.

194 1247, december 2, Kamnik; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 44, 74; *StUB* II, št. 297, 398, 399 (k 1232).

10 ■

Listina, v kateri sta se Ušalk iz Prekope in Eberhard iz Hekenberga poravnala z Gornjegrajskim samostanom v zvezi s spornimi desetiniami v okolici Motnika. Original hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

in Eberhard iz Hekenberga pravdala z Gornjegrajskim samostanom zaradi desetine v Motniku, ki jo je z razsodbo patriarha Bertolda dobil samostan. Ime Eberhard se v zgodovini Hekenberga ne pojavlja več, zato je seveda malo verjetno, da gre za pripadnika iste družine, ki jo zasledujemo na tem gradu od tretje četrtine 13. stoletja naprej. Že Dušan Kos je ponudil sprejemljivo razlago, ko je opozoril na še enega Eberharda, ki se pojavi na ne tako zelo oddaljenem Kacenštajnu ravno tako samo enkrat in potem nikoli več.¹⁹⁵

Ta priča v listini oglejskega patriarha Ulrika II., ki je nastala v Rečici ob Savinji ob priliki kapiteljskega zbora, ki ga je tam tega leta vodil patriarh in na katerem je želel povečati posest samostana v Žičah s posestmi v neposredni bližini kartuzije.¹⁹⁶ V listini je na četrtem mestu med laičnimi pričami naštet »Eberhardus de Chazenstein«. Pred njim so trije svobodni plemiči – Gebhard Žovneški, Leopold Vojniški in Albert Mokronoški, za njim pa krški ministerial Vošalk Vitanjski. Iz navedenega ne moremo sklepati, ali je Eberhard naštet kot zadnji med svobodnimi plemiči ali prvi med ministeriali, in torej ni mogoče določiti njegovega statusa. Ne glede na to pa ostaja dejstvo, da na Kacenštajnu ne srečamo več pripadnika družine s tem imenom in da torej tudi za Kacenštajn velja enako kot za Hekenberg: kontinuitete z ostalimi Kacenštajnskimi ni mogoče potegniti. Ob tem naj opozorimo še na eno možnost, ki jo omenja Jože Koropec¹⁹⁷, namreč da so Kun-

¹⁹⁵ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

¹⁹⁶ 1173, Rečica ob Savinji; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 540, 274. Glej tudi: Jože Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 47, 48.

¹⁹⁷ Jože Koropec, *Vransko v srednjem veku*, ČZNV 11 (1975), 219.

šperški prišli do posesti Hekenberga nekaj pred letom 1257, in sicer s poroko. Če sprejmemo to tezo, bi morali predpostaviti poroko Otona III. Kunšperškega, ki je bil še leta 1251 skupaj z bratom označen kot mlad (»Otlinus et Henricus pueri de Chungesperch«).¹⁹⁸ Žal ne vemo, s kom se je poročil Oto III. Kunšperški. Če sprejmemo Koropčevo hipotezo kot možno, ali torej lahko domnevamo, da je Oto Kunšperški vzel za ženo eno od potomk družine Dravskih/Šoštanjskih?

Vrnimo se nekaj let nazaj, k Eberhardu Hekenberškemu iz leta 1247. Ob tem je namreč potrebno spomniti še na Eberharda Šoštanjkega, ki živi v istem času v neposredni bližini Kacenštajna. Eberhard Šoštanjki se pojavijo s tem imenom v devetdesetih letih 12. stoletja, pred tem pa smo zasledili predstavnike iste rodbine poimenovane po svojem prvotnem (?) sedežu – kot Dravske. Hipoteza, da lahko poistovetimo Eberharda Šoštanjkega in Eberharda Kacenštajnskega, seveda ne more biti nič drugega kot zanimiva misel, saj nam za karkoli drugega manjkajo listine. A vseeno se še poigrajmo za trenutek z zgornjo mislijo. Ko smo dokaz(ov)ali, da lahko viteze Šoštanjke oz. še pred njimi svobodne Dravske upravičeno povežemo s Šaleško dolino, smo to uspeli ravno v povezavi s Ptujskimi. Ti dve družini (tj. Šoštanjki in Ptujski) sta bili izredno tesno povezani (trdno lahko domnevamo med obema tudi družinske vezi). Listine pa dokazujejo, da je stara družina svobodnih Dravskih vse bolj izgubljala pomen in tudi bogastvo ter je bila, ko jo najdemo omenjeno z imenom Šoštanjki, že v zatonu svoje moči. Hipoteza, da so Dravski (sočasno ali pa celo še nekaj let, preden so zgradili Šoštanj) postavili ob stari poti iz Šaleške v zgornjo Savinjsko dolino ter preko prevala Kramarica na Koroško grad Kacenštajn in ga kasneje, ko so postavili Šoštanj, verjetno tudi zaradi pomanjkanja denarja prodali svojim sorodnikom Ptujskim, bi tudi razložila, kako so Ptujski prišli do Kacenštajna. Ta prodaja se je morala (če naša hipoteza drži) zgoditi konec 12. stoletja, natančneje med letom 1181, ko je prišlo do zgoraj omenjene prodaje Dravskega dvora, in pred letom 1189, ko najprej najdemo datirano prvo poimenovanje Dravskih po svojem novem središču Šoštanj. Tej isti družini pa smo lahko pripisali tudi posest gradu Hekenberg, ki je prešla z razdelitvijo rodbine Ptujskih na kunšperško vejo.¹⁹⁹

¹⁹⁸ 1251, avgust 6, Bizeljsko; objavljeno v: *StUB* III, št. 97, 162s.

¹⁹⁹ Opozoriti je potrebno, da Henrik »de Hakenberch«, ki se nekajkrat pojavlja v prvi polovici 13. stoletja kot priča v listinah, od katerih se nekatere nanašajo tudi na slovenske štajerske kraje, skoraj gotovo ni rezidiral na našem gradu, temveč ga je potrebno postaviti na grad Hakenberg na Spodnjem Avstrijskem (prim. 1235, april 27; objavljeno v: *StUB* II, št. 322, 425, in 1239, december 25; objavljeno v *StUB* II, št. 376, 489).

Trideseta leta 13. stoletja so tisti čas, ko je prišlo do popolnega propada nekdanj očitno mogočne libertinske družine Dravsko/Šoštanjskih. Listina iz leta 1243 sporoča, da na Kacenštajnu že biva nova družina vitezov Kacenštajnskih, ki je morala priti sem najkasneje v začetku tridesetih let 13. stoletja, saj so imeli leta 1243 v Gornjegrajskem samostanu že svojo grobnico.²⁰⁰ Sreda tridesetih let 13. stoletja je tudi čas, ko zadnjič izvemo za obstoj Volšperške (Hermanove) veje Dravsko/Šoštanjске rodbine, vsaj od leta 1241 dalje pa verjetno tudi Šoštanjška veja (Eberhard) ni več živela v Šoštajnu, temveč se je Eberhard udinjal kot salzburški uradnik na nadškofovskih posestih v Brežicah,²⁰¹ kmalu po letu 1243, ko ga v listinah najdemo zadnjič omenjenega živega,²⁰² pa je tudi sam preminil.

Naša predpostavka je, da so prišli tako Kagerji v Zgornjo Savinjsko dolino, kot njihovi sorodniki Dravsko/Šoštanjški (in skupaj z njimi verjetno tudi Šaleški, čeprav je ravno pri vprašanju Šaleških v Šaleški dolini ostalo največ nerešenih vprašanj) v Šaleško in na zahod Savinjske doline v času trajanja boja za investituro oz. pred njeno razrešitvijo. Že na začetku poglavja smo ugotovili, da so bili mejni grofje Cham-Vohburški v tem sporu na cesarski strani, medtem ko srečujemo Dipolda Kagerja dokaj redno v spremstvu vojvod Spanheimskih, ki so bili zvesti papeški strani. Pozicija Dipolda v sporu za investituro je bila torej verjetno propapeška in v tem sporu, kot kaže, ni sledil svoji cesarsko usmerjeni družini. Zaradi skoposti podatkov, ki so nam na voljo, pa te domneve ni mogoče z gotovostjo dokazati. Morda lahko ustanovitev Gornjegrajskega samostana štejemo celo kot neke vrste odkup za grehe – za vse storjeno proti predstavnikom papeške strani. Ne nazadnje je bil Dipold vendarle predstavnik papežu sovražne družine, prav tako kot člani t. i. Heminega rodu.

Drugačna situacija je povezana s prihodom družine grofov Vovbrških, katerih pripadnik Gunther je postal po smrti Starkhanda, pripadnika Heminega rodu, savinjski grof in se je imenoval tudi za »celjskega grofa«.²⁰³

²⁰⁰ 1243, november 10; objavljeno v: *StUB* II, št. 427, 540; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 821, 391. (Hartnid Ptujski podeli Gornjegrajskemu samostanu dve hubi na Križni gori v blagor svojih prednikov »tum pro dilectione dilecti mihi Dippoldi de Chazzenstein eiusque filii ibidem tumulati« – se pravi iz ljubezni do Dipolda Kacenštajnskega in njegovega pokojnega sina, ki je bil pokopan v samostanu – s pogojem, da sinovi Dipolda Kacenštajnskega obdržijo odvetništvo nad obema hubama.)

²⁰¹ 1241, februar 9, Brežice; objavljeno v: *StUB* II, št. 395, 507; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 757, 368.

²⁰² 1243, pred junij 29; objavljeno v: *StUB* II, št. 424, 537; *MDC* IV, št. 2265, 304; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 814, 398.

²⁰³ Prim. 1122–1137: po objavi v: Kos, *Gradivo* IV; št. 70a, 42 (»Gunthero marchione de Cylie«). Leta 1144, maj 14, Lipnica; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 198, 113/114 (»Gunthe-

Večkrat se je v zgodovinopisju postavljalo vprašanje možnih sorodstvenih povezav med Vovbržani in Heminim rodом, in čeprav ni mogoče zapisati, da je to vprašanje rešeno zadovoljivo, je vendarle dovolj indicev, ki govorijo v prid takšni povezavi, zato smemo prihod Vovbržanov v Savinjsko dolino gledati kot »normalno« nasledstvo v okviru ene družine.²⁰⁴

Povsem novo vprašanje pa je vprašanje prihoda zadnje družine, ki smo jo tudi omenjali kot skoraj gotovo prisotno v Savinjski dolini že v 12. stoletju, to je družina, imenovana po gradu Ort na Traunseeju na Gornjem Avstrijskem.²⁰⁵ Zapisali smo, da je verjetno možno govoriti o prisotnosti predstavnikov družine iz Orta v Savinjski dolini že od leta 1147 dalje, prav gotovo pa od tretje četrtine 12. stoletja naprej. Značilno je, da lahko spremljamo pripadnike te družine šele od leta 1139/41 naprej, ko se prvič pojavi Hartnid I. iz Orta v spremstvu štajerskega mejnega grofa Otakarja III. Že od samega začetka se je skupaj z njim pojavljal tudi njegov brat Ortolf. V drugi znani listini iz leta 1147 pa najdemo v njihovem spremstvu tudi Volkfanga »von So^one«, zato H. Pirchegger (upravičeno?) domneva, da so Orti že takrat (torej že od prvih pojavljanj družine v zgodovinopisnih virih dalje) upravljali deželno sodišče v Savinjski dolini, ki naj bi ga imeli v fevdu od koroškega vojvode. Kaže, da so Vovbržani sicer podedovali del posesti svojih sorodnikov, niso pa podedovali vseh funkcij, ki so jih le-ti upravljali. V nadaljnjih podrobnejših analizah ne bomo smeli povsem zanemariti tudi vprašanja tesne povezanosti gospodov iz Orta z družino Traisen-Valdeških. Čeprav so domneve o enačenju obeh družin mnogi avtorji označili kot napačne,²⁰⁶ vendarle ostaja dejstvo, da lahko pri obeh družinah govorimo o tesni povezanosti, o nasledstvu imena in da ne moremo in ne smemo izključiti neke vrste sorodstvene povezanosti obeh družin.²⁰⁷ Ne nazadnje

rus marchione de Soune«), ter istega dne še enkrat »marchio Guntherus de Hohenwarte« (Kos, *Gradivo* IV, št. 199, 114).

²⁰⁴ Primerjaj predvsem: Heinz Dopsch, Die Grafen von Heunburg, *Carinthia* 160/1970, 311ss, in isti, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und Ihre Verwandtschaft, *Carinthia* 161/1971, 95ss, zlasti 119, 120.

²⁰⁵ Posestim gospodov iz Orta in njihovem prihodu na obravnavano področje bomo pri obravnavanju dogodkov v 13. stoletju posvetili posebno vprašanje, v katerem bomo natančneje raziskali nekatere na tem mestu le nakazane probleme.

²⁰⁶ Prim. Viktor von Handel-Mazzetti, Waltenstein und Eppenbergr und die Herren »von Ort im Traunsee«, *Jahresbericht des Museums Franciscano-Carolinum* št. 67, Linz 1909. Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters* 3, Graz 1958, 215–228, zlasti 222, 223.

²⁰⁷ Glavni očitek seveda ostaja, da so Traisenki svobodni plemiči, medtem ko so Orti ministeriali Traugavskih grofov. Opozorimo naj, da sta tudi družini Otakarjev in Traisenkih bili tesno – tudi sorodstveno – povezani ter da gre ta povezava verjetno nazaj do časa investiturnega boja. Povezave med rodbinami so lahko večplastne in ni tako nemogoče predpostaviti

je tudi Heinz Dopsch v enem zadnjih prispevkov na to temo izpeljeval družino iz Orta iz družine Traisenskih, in sicer iz veje Ernesta Traisenskega.²⁰⁸ Poleg tega pa naj na tem mestu samo opozorimo na tesne sorodstvene povezave med Dietmarjem Lungavsko-Dornberškim in družino Traisenskih (h kateri verjetno sodi tudi zgoraj omenjeni Anzo) ter seveda preko njih tudi družino gospodov iz Orta in na že zgoraj omenjeno sorodstveno povezavo med Otonom Machlandskim in Dietmarjem Lungavskim. Če upoštevamo še, da imajo Dravski in Machlandski skupnega prednika, se naenkrat znajdemo pred množico različnih plemenitnikov z različnimi predikati, ki pa vsi ali izhajajo iz iste rodbine ali pa so med seboj v raznih sorodstvenih povezavah²⁰⁹. Spomniti moramo tudi na dejstvo, da leži na meji med Šaleško in Mislinjsko dolino grad Valdek, katerega zgodovino lahko z gotovostjo sicer spremljamo šele od 13. stoletja dalje, po ugotovitvah ume-tnostnozgodovinske stroke pa gotovo sega v 12. stoletje; njegovo ime nas nezmotljivo spominja na mogočno rodbino Traisen-Valdeških. Pri tem je potrebno še enkrat poudariti zgoraj citirani podatek, da že v drugi znani listini, v kateri se pojavi eden od pripadnikov družine iz Orta, najdemo v njegovem spremstvu že tudi viteza iz Savinjske doline. Tako zgodnjo povezavo vitezov iz Orta s Savinjsko dolino je najverjetneje mogoče razlagati tako, da je ta povezava gornjeavstrijskih plemičev s Savinjsko dolino starejša in da seže še v čas prednikov Ortov – Traisen-Valdeških, z obravnavanimi kraji.

V uvodnem poglavju teh misli nismo mogli razviti povsem do konca, že nakazane rešitve pa razjasnjujejo marsikatero vprašanje, predvsem pa povsem potrjujejo opisano situacijo na obravnavanem območju v 12. stoletju: po propadu pripadnikov Heminega rodu je prišlo do razdelitve obravnavanega področja med člane družin Spanheimov, Ortov, Traisenov(?), Žovneških, Vovbržanov; za družini Kagerjev in Dravsko/Šoštanjskih (ter morda tudi Šaleških) pa ni povsem jasno, ali so slednji dobili svojo posest v Zgornji Savinjski in Zadrečki dolini kot cesarjevi pristaši v času boja za investiti-

ti, da bi stranska veja Traisenov prestopila v vrste deželnega ministerialnega plemstva, sploh ker to ni predstavljalo hudega padca na družbeni lestvici. Ne nazadnje pa so kot ministeriali Orti nastopali le na štajerskih in koroških posestvih, medtem ko so na svojih matičnih posestvih na Zgornjem Avstrijskem ohranili alodialni status svojih ozemelj.

²⁰⁸ Heinz Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 283.

²⁰⁹ Prim. Ernst Klebel, *Der Lungau*, 147–177. Heinz Dopsch, n. d. Opozorimo naj še na dejstvo, da ime Eberhard, ki je nosilno ime v družini Dravsko/Šoštanjskih, najdemo tudi pri pripadnikih družine Dornberško-Lungavskih. Leta 1202 npr. najdemo v listini salzburškega nadškofa Eberharda med pričami omenjenega tudi »Eberhardus comes de Dornberch« (SUB III, št. 551, 22, 23). Dejstvo, ki še potrjuje našo tezo o tesnih povezanostih vseh obravnavanih družin.

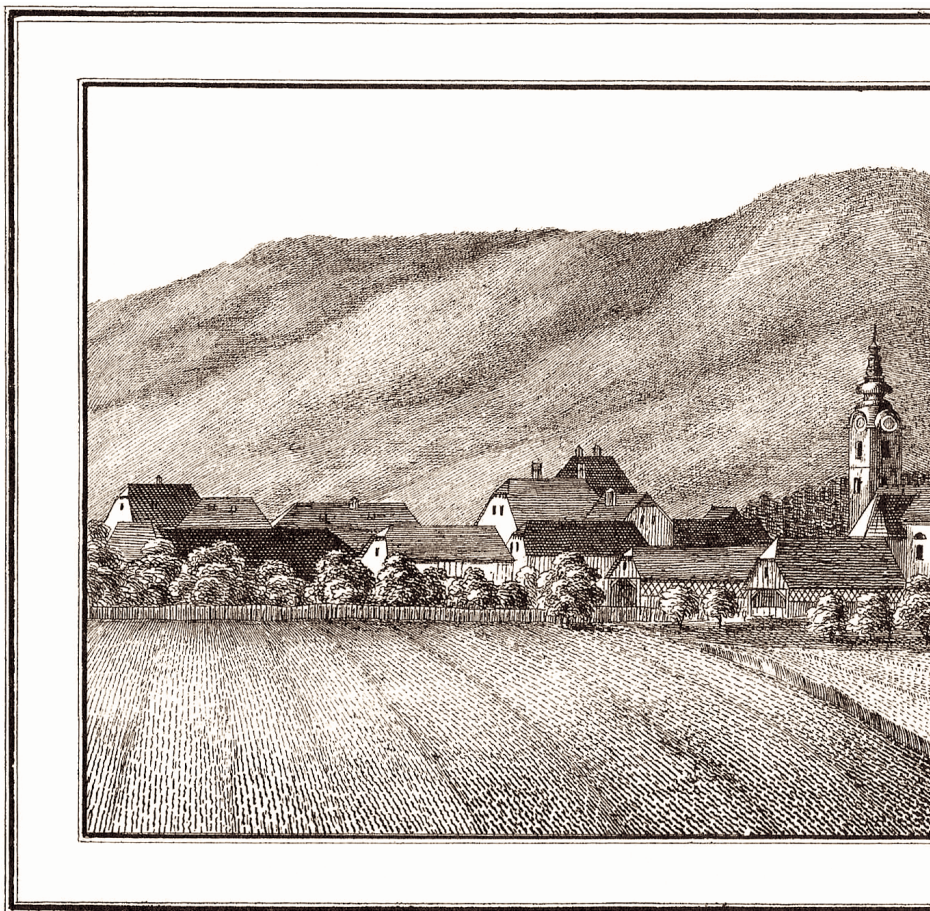
turo ali pa vendarle kot papeški pristaši v približno enakih okoliščinah kot prej naštete družine. Ta slika je temelj, na katerem bo mogoče zgraditi sliko razvoja v 13. in 14. stoletju, ki je glavna tema naloge. Posebej pri vprašanju časa in načina prihoda Ptujskih in gospodov iz Orta na obravnavano področje pa se seveda ne bo mogoče izogniti vračanju v 12. stoletje z vsemi vprašanji, ki jih to prinaša s seboj.

Izgradnja cerkvene mreže do 13. stoletja

V prvem delu smo se osredotočili predvsem na problematiko, povezano s prihodom in naselitvijo najpomembnejših plemiških rodbin. Navkljub temu pa smo začeli besedilo z dogodkom, ki je vezan na cerkveno zgodovino – z ustanovitvijo benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, kar smo označili za najpomembnejši dogodek v 12. stoletju na obravnavanem področju. Ustanovitev samostana se vsekakor ni zgodila v »praznem prostoru«, temveč je sledila izgradnji (pra)farne organizacije. V pričujočem poglavju, v katerem želimo predstaviti ravno izgradnjo te najstarejše farne mreže, se bomo v veliki meri naslonili na delo Janeza Höflerja,¹ ki predstavlja najnovejši prispevek k obravnavani problematiki. Ker bi bilo nesmiselno ponavljati vse v citiranem delu zapisane ugotovitve, se bomo omejili le na izvleček tistih, ki se tako ali drugače tičejo obravnavanih krajev.

Najstarejša pričevanja o postavljanju cerkva na tleh, ki so jih naselili predniki Slovencev, segajo v sredo 8. stoletja, v čas karantanskega škofa Modesta. Tudi nasploh je dejavnost salzburške nadškofije, zahvaljujoč ohranjeni t. i. beli knjigi salzburške nadškofije (*Conversio Bagoariorum*

¹ Janez Höfler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prologomena k historični topografiji prejožefinskih župnij*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1986. Poleg tega dela je treba nujno upoštevati tudi že citirano delo Franca Kovačiča *Zgodovina Lavantinske škofije 1228–1928*, Maribor 1928, ki kljub starosti še vedno ohranja vso svežino misli in predstavlja izjemen pripomoček za preučevanje cerkvene zgodovine slovenske Štajerske. Za zgodovino cerkve nasploh pa je temeljno delo: Jože Mlinarič, *Cerkev na Slovenskem v srednjem veku*, v: *Zgodovina cerkve na Slovenskem*, Celje 1991.

Markt Traasbau im Cill

11 ■

Vas Braslovče s prafarno cerkvijo Marijinega vnebovzeta na litografiji iz prve polovice 19. stoletja. Cerkev je po ugotovitvah umetnostnozgodovinske stroke vsaj iz začetka 11. stoletja.

ier Kreise

et Carantanorum),² bolje dokumentirana, kar pa ne pomeni, da Oglej ni bil dejaven na svojem delu Karantanije. Posebej se je dejavnost in vpliv Ogleja okrepila na prelomu 8. v 9. stoletje v času patriarha Pavlina (786–802). Na področju južno od Drave, se pravi na oglejskem vplivnem območju, je potrebno iskati najstarejše cerkve v okviru morebitnih misijonskih postaj iz karolinških časov na stari rimski poti iz severne Italije proti Panoniji. Pri tem mislimo predvsem na dve takšni postaji: sv. Peter pri Ljubljani in Šempe-ter v Savinjski dolini, ki imata obe tipični karolinški patrocinij. V naslednjem obdobju, to je v prvi polovici 9. stoletja, pa je Oglej nadaljeval izgradnjo svojih misijonskih postaj, med katerimi je potrebno poudariti predvsem prafarno cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu, kjer tudi izbira patrocinija (oglejskih legendarnih mučencev sv. Mohorja in sv. Fortunata) kaže na oglejski vpliv pri ustanovitvi. Ob napadu Madžarov se je stara karolinška organizacija sesula, vendar lahko slutimo v župnijah sv. Petra v Savinjski dolini, sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu (morda tudi pri prafari Marijinega vnebovzeta v Braslovčah, o čemer bo več besed v nadaljnjem besedilu) in sv. Martina v Šmartnem pri Slovenj Gradcu še ostanek te ureditve. Fran Kovačič domneva, da je tudi škalska prafara naslednica karolinške misijonske postaje, vendar je to vsaj glede na dostopne vire težje dokazljivo.³ Že v uvodu pa smo opozorili na osrednjo lego škalske prafarne cerkve v šaleškem prostoru ter tudi

² Milko Kos, *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani* 11/5, Ljubljana 1936. Slovenski prevod, delo Kajetana Gantarja, je najti v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 7 (1985), 15–27.

³ F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, 98.

na njen simbolni in središčni pomen. Kontinuiteta prostora (ne tudi nujno naselitve), uporabljenega za naselitev, ki sega v primeru Škal vsaj v čas antike, pa vendarle daje vsaj določeno mero verjetnosti Kovačičevi domnevi.

Vse okoliščine kažejo, da je cerkvena organizacija oglejskega dela slovenskega ozemlja dobila trdnješe zgodovinske okvire šele po umiku Madžarov v drugi polovici 10. in v 11. stoletju. Njen temelj tvorijo t. i. pražupnije.⁴ S tem pojmom označujemo določeno cerkveno ozemeljsko enoto, s središčem pri cerkvi, s krstno in pogrebno pravico, in sicer na ozemlju, ki ga poprej ni zajemala kakšna že obstoječa župnija. Prafarna organizacija je nastala iz dveh tipov (po nastanku) cerkva: t. i. lastniških cerkva in cerkva, ki jih je ustanovil sam cerkveni gospod (oglejski patriarh oz. salzburški nadškof). Oba tipa cerkva se ločita po tem, komu pripadajo vse kanonične pravice pri cerkvi. Pri cerkvenih ustanovah je imel patriarh pravico tako do prezentacije duhovnika (»ius praesentandi«) kot do njegove potrditve (»ius confirmandi«), medtem ko je zaščita svetnega ozemlja cerkve pripadla zemljiškemu gospodu (pravica do odvetništva – »ius advocaturae«). Nasploh pa je potrebno zapisati, da je večina cerkva na slovenskih tleh nastala iz prvotno lastniških cerkva⁵ oz. da je ta tip cerkva po svojem nastanku (poleg misijonskih središč) prvoten. Jože Mlinarič še ugotavlja, da je na ozemlju Štajerske med Dravo in Savo prišlo do dokončne organizacije župnijske mreže pod patriarhom Poponom (1019–1042).⁶

Iz starih misijonskih središč so ob reorganizaciji v t. i. »pomadžarskem obdobju« nastala pražupnijska središča, katerim so se nato pridružile še nove pražupnijske cerkve. Za braslovško cerkev Marijinega vnebovzvetja je zelo verjetno, da je nastala še v predmadžarskem času, kar Janez Höfler sklepa po patrociniju in relativno velikem obsegu, ki ga je ta pražupnija imela. Temu se pridružujejo tudi umetnostnozgodovinske najdbe, ko so ob obnovi cerkve pod recentnimi ometi odkrili ostanke stare, nedvomno še predromanske cerkve, ki jo v ta čas datirajo značilna ohranjena okna in gradnja stene. Ni pa povsem jasno, ali je prvotno gradnjo mogoče datirati še v karolinški čas, k čemur se nagiba Ivan Stopar, ali pa gre morda vendarle za gradnjo iz časa Otonov, se pravi za drugo polovico 10. stoletja.⁷ Če smo pri pražupnijah v Gornjem Gradu in Šempetru ugotavljali, da gre naj-

⁴ Primerjaj tudi geslo *Pfarrei, Pfarrorganisation* in podgeslo *Urpfarren, Landpfarreien v: Lexikon des Mittelalters VI*, Verlag J. B. Metzler, 1999, stolpici 2021–2024.

⁵ J. Mlinarič, *Cerkev na Slovenskem*, 68.

⁶ N. d., 71.

⁷ Ivan Stopar, *Karolinška arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1987, posebej 11–25. Njemu nasproti: J. Curk, *Ocena Ivan Stopar, Karolinška arhitektura na Slovenskem*, *ČZN NV 25* (1989), 122.

verjetneje za patriarhovi ustanovi, pa pri obnovi najdeni sledovi gosposke empire nakazujejo možnost, da je cerkev v Braslovčah nastala kot lastniška cerkev,⁸ ki pa je bila kmalu povsem vpeta v nastalo (pra)farno mrežo, saj smo že ob obravnavi ustanovne listine samostana v Gornjem Gradu videli, da je imel leta 1140 oglejski patriarh že pravico do svobodnega razpolaganja s cerkveno desetino.

Vsekakor je v Zgornji Savinjski dolini mogoče in verjetno predpostaviti kar tri pražupnijska središča, ki imajo svoje korenine najverjetneje še v karolinški cerkveni organizaciji: Šempeter, Braslovče in Gornji Grad. Usoda slednjih dveh se je ob nastanku samostana v Gornjem Gradu povezala z zgodovino samostana (gornjegrajska fara je bila leta 1140 vtelovljena samostanu, za braslovško faro pa smo že zapisali, da je od ustanovitve naprej dajala samostanu dve tretjini desetine, samostan pa se je nato vse do 14. stoletja boril z Žovneškimi gospodi za popolno vtelovitev braslovške fare, o čemer bo več govora v nadaljevanju razprave). Zanimivo pa je opozoriti, da je ob nastanku samostana in »razdelitvi« ozemlja med samostanom in oglejskim patriarhom prevzela na sebe vlogo središčne cerkve na patriarhovih tleh cerkev sv. Kancijana v Rečici ob Savinji. Patriarh se je v njej zadrževal ob vizitacijah na svojih savinjskih posestvih ter na tem mestu vršil sprejeme in sprejemal odločitve.⁹ Kaj je bilo tisto, zaradi česar je postala ravno Rečica ob Savinji oz. njena cerkev sv. Kancijana tista osrednja točka patriarhove uprave (in morda tudi življenja na tleh Zgornje Savinjske doline nasploh), je danes težko ugotoviti. Ne nazadnje je bila Rečica zaradi tega preferirana tudi v odnosu do npr. Mozirja in Nazarij (Vrbovca), da ne govorimo o Ljubnem in Lučah (ki sta verjetno mlajšega nastanka in je za nastanek teh dveh naselij verjetno »kriv« Gornjegrajski samostan s svojim prizadevanjem za kultiviranje prostora), ki danes veljajo za pomembnejša središča. Zanimivo bi bilo videti, ali je bila cerkev sv. Kancijana (kot ena od listinsko najstarejših izpričanih cerkva na obravnavanem področju) postavljena na mestu, ki je bilo že pred tem nekakšen kulturni prostor, in je tradicija prostora tista, ki jo je dvignila nad sosednje vasi. Žal je arheološka topografija ravno v fazi izdelave in vsi njeni rezultati še niso dostopni. Že prvi podatki pa kažejo na to, da je arheološka slika Zgornjesavinjskega (in seveda tudi okolice Mozirja in Rečice) mnogo bolj pisana in bogata, kot je bilo to mogoče ugotavljati do sedaj.

⁸ I. Stopar, *Karolinška arhitektura*, 23.

⁹ Prim. npr.: 1173, Rečica ob Savinji; *StUB* I, št. 551, 521; 1231, september 18, Rečica ob Savinji (original pergamentna listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 480); 1247, julij 12, Rečica ob Savinji; objava v: *StUB* III, št.12, 66, 67; *Gradivo* VI/1, št. 38, 65.

Šempetrsko faro je oglejski patriarh Gregor leta 1256 inkorporiral stiškemu samostanu.¹⁰ Pri tej inkorporaciji so bile izvzete fare Celje, Gotovlje, Polzela in Sv. Andraž nad Polzelo. To je znak, da so se imenovane fare do takrat že osamosvojile in se izločile iz matične prafare. F. Kovačič pripisuje zasluge za to osamosvojitve predvsem delovanju mogočnih plemiških rodbin, ki so dosegle na svojih posestvih relativno samostojnost župnikov oz. vikarjev.¹¹ Osamosvojitve celjske fare pripisuje tako delovanju grofov Vovbrških, Gotovelj gospodom Žovneškim, ki so bili cerkveni odvetniki vse do izumrtja, Polzele in Sv. Andraža pa Ortom.¹² Andraška fara je bila pravzaprav polzelska podružnica, ki pa je imela v njenem okviru poseben status, kar potrjuje tudi podatek o imenovanju Sv. Andraža kot župnije v poročilu iz leta 1646.¹³

Polzelska fara je prešla konec 13. stoletja v roke ivanovcev, malteškega viteškega reda.¹⁴ Kot taka se prvič omenja leta 1323.¹⁵ Posredna omenba komende na Polzeli pa je še nekaj starejša in se časovno povsem uje ma z domnevnim izumrtjem gospodov iz Polzele, katerim se pripisujejo zasluge, da so ta meniški red pripeljali v Savinjsko dolino. Prvič se omenja brat Werner, komtur pri Sv. Petru in na Polzeli v listini, ki je nastala leta 1297 ali 1298.¹⁶ Malteške viteze oz. ivanovce je pripeljal v Polzelo savinjski arhidiakon in polzelski župnik Hartwig, ki je bil med letoma 1269 in 1286 tudi lastnik gradu. Omenjeni Hartwig je bil, kot domneva Dušan Kos, brat Polzelskega viteza Friderika.¹⁷ Tega Friderika Polzelskega

¹⁰ 1256, marec 27, Lateran; objavljeno v: *StUB* III, št. 194, 278, 279. Tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Cilli*, 346. Primerjaj tudi listino: cca. 1260; objavljeno v: *StUB* IV, št. 22, 16, v kateri je patriarh Gregor potrdil inkorporacijo Šempetrske (»sancti Petri in Saanthal«) in Žalske fare (»parochiam sancti Nicolai in Saxenfeld«) Stiškemu samostanu. Žalska fara sv. Nikolaja je dobila do leta 1260 že poseben status v okviru starega prafarnega okoliša, zaradi česar je bilo potrebno posebej poudariti, da je bila inkorporirana skupaj z matično šempetrsko faro.

¹¹ F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, 95.

¹² Več o vprašanju Polzele, polzelskih vitezov in tudi o času prihoda v poglavju, posvečenem gospodom iz Orta.

¹³ Cit. po: F. Kovačič, n. d., 95.

¹⁴ O malteški komendi na Polzeli glej: Jože Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* 1980/28, 3, 161–171.

¹⁵ Davčni seznam iz leta 1323 za savinjski arhidiakon navaja tudi »commendarius domus in Hartenstein /Helenstein, to je Polzela/ ordinis Hospitalis marc. media«); cit. po: I. Orožen, *Das Archidiakonat Saunien*, Celje 1880, 3. Prim. tudi: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 184.

¹⁶ Jože Mlinarič, Malteški red na Slovenskem, v: *Glavarjev simpozij v Rimu*, Celje 1999, 22, kjer navaja do takrat nepoznano listino, ki jo hrani Osrednji državni arhiv v Pragi.

¹⁷ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 92.

najdemo prvič omenjenega že leta 1245 in 1246,¹⁸ nato leta 1262¹⁹ in nazadnje v dveh listinah leta 1263, ko se pojavlja v eni listini skupaj z bratom Wigandom,²⁰ v drugi pa so naštetih trije bratje: »Fridericus, Wigandus, Sifridus de Helfenstein(!)«;²¹ Dušan Kos pa domneva, da je v isto družino spadal tudi polzelski župnik Hartwig, ki se kot župnik prvič omenja leta 1263 v že citirani listini (»Hertwicus plebanus in Haelnsteyn«). Hartwik je nato dosegel tudi položaj savinjskega dekana (»Hertwicus decanus Saunnie plebanus in Helenstayn«),²² ki ga je opravljal vsaj med letoma 1269 in 1286.²³ Leta 1308 je bil na Polzeli župnik z imenom Peregrin²⁴ in ravno nekje v tem času smemo domnevati nastanek polzelske komende. Ivanovci so potem nastavljali svoje redovne duhovnike za dušne pastirje v Polzeli vse do leta 1780.²⁵

Kako je prišlo do podelitve Polzele ivanovcem? V začetku 13. stoletja so viteški redovi s propadanjem ideje križarskih vojn začeli izgubljati tako svoje naloge kot svoje postojanke na vzhodu in začeli intenzivno iskati možnosti za delovanje v Evropi. Kmalu po letu 1200 je Friderik Ptujski na svoje ozemlje pripeljal križnike oz. nemške viteze ter jim zaupal obrambo ogrske meje in kolonizacijo mejnega področja. Nemški viteški red se je hitro razširil po ozemlju današnje Slovenije. Drugače je z ivanovci, ki so imeli na današnjih slovenskih tleh manj posesti. Vendar so se tudi ti naselili v Melje pri Mariboru že okoli leta 1217 in nato še v 13. stoletju tudi v Komeno na Kranjskem in na področje Polzele. Prav verjetno je, da so gospodje iz Orta, tako kot večina drugih plemiških rodbin, tudi sami prispevali svoj delež h križarskim vojnám in da se je vsaj en član njihove rodbine udeležil teh vojn.²⁶ V njihovem spremstvu pa so gotovo potovali na to avanturo tudi

¹⁸ 1245, december 13; objavljeno v: *StUB* II, št. 463, 576; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 872, 412.

1246, Ptuj; prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/32; objavljeno v: *StUB* III, št. 8, 61; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 896, 423.

¹⁹ 1262, april 21; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 797; objavljeno v: *StUB* IV, št. 61, 39, 40. Tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 42.

²⁰ 1263, september 2, Celje; objavljeno v: *StUB* IV, št. 116, 73, 74.

²¹ 1263, september 12, Celje; objavljeno v: *StUB* IV, št. 117, 74.

²² 1269, november 8, Laško; objavljeno v: *StUB* IV, št. 357, 214, 215.

²³ 1286, Žovnek; *CKL*, št. 53, 75, 76 (»Hartwico plebano de Haelenstain decano Saunnie«). Primerjaj tudi: I. Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant* III, *Das Archidiaconat Saunien*, Cilli 1880, 23, in J. Mlinarič, n. d., 162.

²⁴ 1308, maj 13, Pliberk; po regesti v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 82–84.

²⁵ F. Kovačič, n. d., 96.

²⁶ V kodeksu samostana v Gleinku pri Steyerju (Gornja Avstrija) je ohranjena (žal le v prepisu iz prve polovice 17. stoletja) listina, s katero je Hartnid (v listini napačno Heinrich) iz Orta poudaril podelitve Udalschalka iz Triebenbacha (osrednja Štajerska) samostanu v Gleinku zara-

člani njihovega vojaškega spremstva. Prav verjetno je, da se je nekdo iz družine bratov Friderika, Hartwiga, Wiganda in Seifrída Polzelskih udeležil teh vojn, se spoznal z redom in pripomogel k njihovemu prihodu na področje Savinjske doline. To je še toliko verjetneje, ker so Friderik, Wigand in Seifrid umrli brez naslednikov, zadnji med njimi, Hartwig, pa kot župnik seveda na naslednike ni mogel misliti. Odločitev, da po grozečem izumrtju svoje rodbine in po izumrtju rodbine njegovih seniorjev pripelje v Polzelo ivanovce, postane tako razumljiva in razložljiva poteza. Podelitve imetje cerkvi ob grozeči mu smrti in še toliko bolj, če je hkrati grozilo tudi izumrtje družine, je bila povsem logična in naravna poteza plemiča visokega in poznega srednjega veka.

Na obravnavanem področju je nastala še ena pražupnija: cerkev sv. Jurija v Škalah, ki pa svojih korenin najbrž vendarle nima v karolinški ureditvi, temveč je nastala verjetno ob že omenjeni ureditvi župnijske mreže na področju oglejske Štajerske konec 10. in v začetku 11. stoletja. Njen nastanek postavljamo v sam začetek tega obdobja, kar utemeljujemo z naslednjim: v sosesčini škalske župnije je nastalo pražupnijsko središče tudi pri Novi Cerkvi. Nastalo je na temelju ozemlja, ki ga je leta 1025 dobil v fevd od kralja Konrada II. Viljem II., sin Heme Breže/Selške.²⁷ Nastanek (pra)fare je brez dvoma sledil kmalu po podelitvi ozemlja, ime Nova Cerkev pa je župnija dobila gotovo zaradi tega, ker je bila mlajša od že obstoječih prafarnih ozemelj v Smartnem pri Slovenj Gradcu (ki je segalo vse do Vitanja), v Škalah, Konjicah in Šempetru.²⁸ Obseg prafare Nova Cerkev je bil v primerjavi s sosednjimi, starejšimi prafarnimi središči, relativno majhen in ga omejujejo meje, ki jih je zarisala že omenjena Konradova darovnica: »inter fluenta Gopriunize, Chodinie et Ogauanie ... sitos«. Prafarni okoliš Nova Cerkev je torej obsegal področje, ležeče med rekami Koprivnico, Hudinjno in Voglajno, ali drugače – področje okoli Nove Cerkve in Vojnika.²⁹

di odhoda na križarsko vojno. Podelitev se ni smela izvršiti, preden nista umrla njegova mati Gertruda in njegov očim Alberon iz Orta (*StUB* I, št. 696, 682, 1189, marec, Reichenhall; glej tudi Viktor von Handel-Mazzetti, *Waltenstein und Eppenberg*, 57–59). Čeprav gre le za posreden dokaz o povezanosti Ortov z gibanjem križarskih vojn, je gotovo tako le zaradi stanja ohranjenih virov.

²⁷ 1025, maj 11, Bamberg; objavljeno v: *StUB* I, št. 43, 52; *MDCI*, št. 14, 52; regest v: Kos, *Gradio* III, št. 68, 43, 44.

²⁸ To možnost je predvidel že F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, 98.

²⁹ Natančna opredelitev področja, ki ga je imenovana podelitev zaobjela, ni mogoča, saj je označena okoliša, ki ga podaja darovnica, zelo nerodna. Reka Hudinja se izliva v Voglajno na področju Čreta (danes del mesta Celje). Voglajna priteče v Celje natančno z vzhoda in se nato (skupaj s Hudinjno) izljuje v Savinjo, v katero pa se že pred tem izljuje Koprivnica, ki teče v smeri sever–jug zahodno od Celja. Se pravi, da vse tri reke ne tvorijo neke celote, ki bi ji bilo mogo-

Vrnimo se sedaj k našemu primarnemu izhodišču, nastanku prafarne cerkve sv. Jurija v Škalah. Iz zapisanega sledi, da smemo upravičeno domnevati, da je cerkev v Škalah nastala pred letom 1020, verjetno nekako na prehodu iz 10. v 11. stoletje. Pri tem se spomnimo tudi na dopis škalskega župnika Janeza Barbe, ki v svojem poročilu iz 22. julija 1808 pravi lavantinskemu škofijskemu ordinariatu, da je škalska prafara prastara fara iz 10. stoletja. Dalje poroča, da jo je ustanovil posestnik, ki je imel svojo posest »Auf der Stiegen« (»Na stopnicah«) ter jo je, potem ko je prevzel katoliško vero in umrl brez potomcev, zapustil za ustanovitev te fare. Njegova zapuščina naj bi obsegala stavbo z zemljiščem, gozdove in nekaj podložnikov, desetina, ki je pripadala tej fari, pa naj bi bila last oglejskega patriarha.³⁰ Temu povsem nedokumentiranemu poročilu je seveda nemogoče brezpogojno verjeti, vendar tudi posredni dokazi potrjujejo nastanek škalske prafare na začetku 11. ali celo konec 10. stoletja, kar kaže, da navedeno izročilo vsaj v osnovi temelji na resničnih podatkih. To bi seveda pomenilo, da lahko škalsko cerkev v tem primeru štejemo med tiste, ki so nastale kot prvotno lastniške cerkve in so bile nato vpete v nastajajočo prafarno mrežo.

Povsem odprto ostaja vprašanje, katera posest je tista, na kateri je bil skrivnostni ustanovitelj cerkve: ali je to kasnejša posest gosposčine Šalek ali pa je to morda predhodnik gosposčine Turn v Škalah? Ob obravnavanju problematike najstarejše zgodovine gradu Šalek smo videli, da so Šaleški plemiči kot lastniško cerkev/kapelo ustanovili cerkev sv. Martina pri Šaleku, pri kateri so še v 13. stoletju posedovali pravico do prezentacije duhovnika (»ius praesentandi«). Cerkev sv. Martina je svoj posebni status v zgodovini ohranila še naprej in leta 1261³¹ ni bila skupaj s škalsko faro in-

če z gotovostjo določiti meje. Posebej problematične se tako kažejo vzhodne meje podeljenega področja, najverjetneje pa smemo domnevati, da je podeljeni okoliš obsegal okoliše kasnejših (jožefinskih) župnij: Nova Cerkev, Vojnik in sv. Martin v Rožni Dolini; morda pa tudi področje župnij Dobrna, Strmec pri Dobrni in Sv. Jošt na Kozjaku, kot to domneva Ignaz Orožen (*Das Dekanat Neukirchen*, 34). V ta okoliš pa je potrebno najverjetneje upravičeno šteti tudi posest okoli gradu Reifenstein/Blagovna, o začetkih katerega je kar nekaj nejasnosti in različnih interpretacij (prim: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 60, 61, kjer povzame različne možne rešitve in našteje tudi vso relevantno literaturo). Najverjetneje je podelitev iz leta 1025 obsegala približno tisto področje, ki je kasneje predstavljalo farni okoliš Nova Cerkev.

30 I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant. Das Dekanat Schallthal*, 3.

31 1261, junij 26, Udine; objavljeno v: *StUB IV*, št. 39, 25, 26; I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 6–9. V kroniki škalske cerkve, ki jo danes hranijo v župnišču sv. Martina v Velenju, so ohranjeni prepisi vseh listin, ki se nanašajo na najzgodnejšo znano zgodovino cerkve. Med njimi je tudi prepisanih pet listin, vezanih na inkorporacijo škalske fare Gornjegrajskemu samostanu in na s tem aktom vezano zamenjavo škalske in pilštanske fare. Tri med temi listinami najdemo objavljene tudi v *StUB IV* (1261, junij 26, Videm: *StUB IV*, št. 39, 25, 26; 1261, julij 8: *StUB IV*, št. 40, 26; 1261, avgust 15, Čedad: *StUB IV*, št. 47, 31, 32); v štajerski zbirki listin pa

korporirana Gornjegrajskemu samostanu, temveč je ostala neposredno podrejena oglejskemu patriarhu. Ob tem naj opozorimo še na dejstvo, ki ga ugotavlja Janez Höfler v citiranem delu, da so namreč cerkve, posvečene sv. Martinu škofu, pogosto prve filialne cerkve v nekem prafarnem okolišu, za kar navaja več primerov.³² To dejstvo se povsem ujema z že omenjeno eksimacijo cerkve v 12. stoletju in potrjuje cerkev sv. Martina pri Šaleku za drugo najstarejšo cerkev v Šaleški dolini, prav v ničemer pa ne razrešuje vprašanja nastanka škalske cerkve oz. vprašanje njenih ustanoviteljev. Gosposčična Turn, ki se tudi ponuja kot možni kraj bivanja plemičev (katerih lastniška cerkev bi bila fara sv. Jurija), namreč ni nastala mnogo pred sredino 13. stoletja, ko se v virih prvič pojavijo po njej imenovani plemiči.³³ Verjetno je potrebno predpostaviti, da je konec 10. oz. v 11. stoletju obstajal na področju Šaleške doline nek plemiški dvor, za katerim se je kasneje izgubila vsaka sled oz. ga je »prekrila« mlajša grajska stavba.

Omenili smo že, da je bila škalska fara leta 1261 inkorporirana Gornjegrajskemu samostanu. Prva podelitev dela prihodkov škalske prafare nekemu samostanu pa je še starejša. Iz listine iz leta 1154³⁴ izvemo, da je oglejski patriarh Peregrin del desetine škalske cerkve, med katero se posebej navaja le vinska desetina, ki je do takrat pripadala patriarhu (»preterea partem decimarum in plebe de Scalach tam de vino, quam de omnibus aliis, que nostri iuris sunt«) podelil prošnji v Dobrli vasi na Koroškem. Gre za drugo podelitev tej prošnji. Leta 1106³⁵ je namreč ob ustanovitvi korarskega kapitelskega samostana v Dobrli vasi patriarh Ulrik I. podelil tej ustanovi župnijo sv. Pankracija v Slovenj Gradcu, v potrditveni listini iz leta 1154 pa te slovenjgraške župnije ne najdemo več omenjene, temveč srečamo namesto nje dve drugi: župnijo v Libeličah in župnijo v Škalah. Očitno je bila takrat župnija sv. Pankracija že podeljena samostanu sv. Martina v Belinju ter je

je popravljeno datiranje dveh listin, datiranih v 1261, avgust 12, Udine, ki se nanašata na isti dogodek ter ju najdemo prepisani v škalski kroniki in jih je potrebno datirati v leto 1269, avgust 12 (*StUB* IV, št. 349, 207, in *StUB* IV, št. 350, 208). O vsebini teh dveh listin in o njihovi dataciji bo v nadaljnjem tekstu še govora.

32 J. Höfler, n. d., 48–50.

33 1251, avgust 6, Bizeljsko; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 141, 165, 166; *StUB* III, št. 97, 162; *MDC* II, št. 600, 55 (»Engelbertus de Turri«).

34 1154, oktober 20, Oglej; objavljeno v: Beda Schroll, *Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*, št. 2, 20–21 (z napačnim lociranjem »plebe de Scalach« v kraj Sellach pri Ferlachu); *MDC* III, št. 930, 362; Kos, *Gradivo* IV, št. 327, 172.

35 1106, Dobrila ves; objavljeno v: B. Schroll, *Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*, št. 1, 18–20; *MDC* III, št. 535, 216; regist v: Kos, *Gradivo* IV, št. 20, 11.

bilo zato potrebno najti zamenjavo za dobrolske korarje.³⁶ Ravno podatek iz leta 1154, ko je ob prvi omembi škalske fare že govora o (vinski) desetini iz te fare, je jasen dokaz, da to nikakor ni datum, ko je do ustanovitve fare šele prišlo, temveč da je bila fara do tega časa že ustanovljena in konstituirana. Kako dolgo je bil dolžan pošiljati škalski župnik dve tretjini desetine v Dobrlo ves, viri ne poročajo, gotovo pa leta 1261 ni bilo več tako; vsaj listine, ki so nastale ob vtetovljenju škalske fare pod Gornjegrajski samostan, o čem takem ne govorijo.

Vrnimo se torej k inkorporaciji Škalske župnije Gornjegrajskemu samostanu. Ta dogodek je ostal v virih dobro zabeležen, saj je bilo s tem vtetovljenjem vezano več zahtevnih transakcij. Župnik v Škalah je bil do tega časa neki Ortolf (iz družine Konjiških ali morda Ranšperških?), katere mu je bilo potrebno ob vtetovljenju najti novo župnijo. Škalsko faro so namreč samostanci po vtetovljenju zasedli s svojimi ljudmi (kot je to razvidno iz kasnejših listin)³⁷ in jo uporabili kot infirmarij (zdravilišče za bolne ali ostarele brate). Ortolf je moral zapustiti Škale in je zato v zameno dobil pilštanjsko faro, ki jo je vtetovlil Gornjegrajskemu samostanu že patriarh Gregor de Montelongo (1251–1269) leta 1254.³⁸ Vendar so bile samostanu pilštanske posesti preveč odročne, zato so seveda takoj pograbili priložnost, ki se jim je ponudila, in zamenjali to faro za njim sosednjo škalsko.³⁹ Za izvedbo te zamenjave je oglejski patriarh Gregor de Montelongo pooblastil savinjskega arhidiakona in laškega župnika Leopolda. 12. avgusta leta 1269 pa je patriarh še določil, da mora pripasti samostanu tudi arhidiakonska pravica nad škalsko faro.⁴⁰ Ta podelitev je pravzaprav le ponovitev

³⁶ Glej tudi: Jože Mlinarič, Župnija sv. Pankracija pri Slovenjem Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533, v: *Slovenj Gradec in Mislinska dolina* I, Slovenj Gradec 1995, 105–108.

³⁷ 1275, julij 12, Gornji Grad; objavljeno v: *StUB* IV, št. 564, 338, 339. Glej tudi J. Mlinarič, *Koستانjeviška opatija 1234–1786*, 23.

³⁸ 1254, avgust 12, Videm; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 240, 243, 244; *StUB* III, št. 147, 222; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 33, in I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 35, 36. Že leta 1227 so imeli gornjegrajski menihi pravico do deleža pri desetinah v pilštajnski fari (1227, november; v: Kos, *Gradivo* V, št. 466, 234; *StUB* II, št. 333, 437).

³⁹ Vendar si je Gornjegrajski samostan uspel leta 1346 (oktober 19, Udine) pridobiti nazaj še pilštanjško faro (listina oglejskega patriarha Bertranda, s katero je potrdil to inkorporacijo, je objavljena v: I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 37, 38.)

⁴⁰ Citirano po prepisu v škalski kroniki: 1261, avgust 12, Videm. Opravka imamo z dvema listinama, ki sta obe datirani v leto 1261, avgust 12, Videm, ter sta ohranjeni kot inserta v listini patriarha Nikolaja iz leta 1358, marec 9, Svibno. I. Orožen pravilno opozarja, da k datiranju v leto 1261 ne odgovarja ne indikacija v listini – XII. – ne omemba gornjegrajskega opata Janeza, ki ni nastopil službe pred letom 1268. Oboje se ujema šele v letu 1269, tako da upravičeno predlaga datiranje listine v to leto (Glej: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 52, in I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 9–11). To datiranje je sprejeto tudi v *StUB* IV.

podelitve arhidikonatskih pravic Gornjegrajskemu samostanu iz 15. avgusta leta 1261, ko je patriarh Gregor prvič potrdil, da ima Gornjegrajski samostan pravico do arhidiakonatskih pravic nad farno v Škalah, tako kot je to pred tem že imel v pilštanjski fari, ki jo je zamenjal s (takrat že bivšim) škalskim župnikom Ortolfom.⁴¹

Vse do konca obstoja samostana so v škalski fari od inkorporacije dalje rezidirali gornjegrajski menihi. Zaradi toplega vrelega, ki je izviral v bližini škalske cerkve, so si menihi tu uredili tudi infirmarij, v katerem so oskrbovali bolne in starejše brate. Za obstoj tega infirmarija izvemo že leta 1275,⁴² o obstoju le-tega pa posredno govorijo tudi najstarejši ohranjeni urbarji škalske cerkve.⁴³

Gornjegrajski samostan je torej opravljal arhidiakonatske pravice nad gornjegrajsko, škalsko in braslovško praforo, medtem ko so stiškemu samostanu pripadle arhidiakonatske pravice nad šempetrsko praforo. Pozabiti ne smemo tudi, da je na področju Savinjske doline imel nekaj svojih posesti tudi samostan iz Št. Pavla. Sam patriarh si je zadržal (kot je videti tudi iz ustanovne listine Gornjegrajskega samostana) večje ozemlje za svojo lastno uporabo, vendar lahko brez strahu zapišemo, da so ravno navedeni samostani odigrali največjo vlogo pri izgradnji cerkvene mreže in nadaljnji duhovni oskrbi ljudi na obravnavanem področju.

⁴¹ 1261, avgust 15, Čedad; objavljeno v: *StUB* IV, št. 47, 31, 32; Primerjaj še: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 8, 9, in I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 41.

⁴² I. Orožen, n. d. II/1, 57.

⁴³ Glej Tone Ravnikar, Doslej neznani urbar fare sv. Jurija v Škalah iz leta 1605, *ČZN NV* 35 (1999), 3, 419 ss.

Prihod Ptujskih konec 12. in v 13. stoletju

V uvodnem poglavju smo v osnovnih črtah predstavili sliko prihoda najpomembnejših plemiških družin na obravnavano področje v 12. stoletju. Čeprav so ostala nekatera vprašanja neodgovorjena, je za pričujočo nalogo tudi takšna skica zadosten temelj, na katerega bo moč čvrsto postaviti nadaljnjo zgodbo o odnosih med Vovbrškimi oz. njihovimi nasledniki Žovneško/Celjskimi in njihovimi glavnimi nasprotniki Ptujskimi v drugi polovici 13. in v 14. stoletju. Sámó nadaljnje dogajanje pa nas bo tako ali tako večkrat prisililo, da se bomo še vračali v starejša obdobja in iz njih črpali podatke za možne rešitve nejasnih vprašanj.

O Žovneških je bilo potrebno nekaj osnovnih podatkov zapisati že v uvodnem poglavju, saj so nekako »domača dinastija«, njihova zgodba pa se odvija (to še posebej velja za čas do prvih desetletij 14. stoletja, ko še niso prebili lokalnega, to je širšega savinjskega okvirja) skoraj izključno na obravnavanih tleh. Drugače je z rodbino Ptujskih gospodov, katerih matično interesno ozemlje je bilo (kot to pove njihovo ime) na območju Ptujja. Tu so delovali kot ena najpomembnejših ministerialnih rodbin salzburških nadškofov, katerih naloga je bila – poleg upravljanja nadškofijske posesti – tudi obramba meje proti Ogrski državi. Ker Ptujski niso bili »domača« družina v Savinjski in Šaleški dolini, temveč neke vrste »prišleki«, je potrebno napraviti nekoliko daljši uvod in predstaviti sámó rodbino in obdobje oz. način prihoda Ptujskih na to področje.¹

¹ S Ptujskimi se je ukvarjalo mnogo avtorjev, ki so jim ali posvetili posebne razprave ali pa so v okviru širših del tej družini namenili posebno pozornost. Naštejemo naj le nekaj najpomembnejših avtorjev, ki se ukvarjajo s to družino: Hans Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, *ZHVSt* 42/1951, 3–36; isti, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaf-*

Ptuj je morda edino celinsko mesto na tleh današnje Slovenije, ki ima kontinuiteto poselitve že vse od antike dalje. V roke salzburške cerkve je prišel v 9. stoletju, kar je razvidno iz listine cesarja Otona II. leta 982,² ko je ta potrdil sicer ponarejeno darovnico Arnulfa Koroškega. Od tedaj dalje je salzburški nadškof samostojno izvrševal upravo nad Ptujem. V času investiturnega boja je Ptuj hudo trpel tako zaradi samih spopadov med nasprotniki in pristaši cesarske oz. papeške strani kot zaradi okrepljenih ogrskih vpadov na obmejno področje. Ob povratku iz izгона se je zato salzburški nadškof Konrad I. (1106–1147) takoj lotil izgradnje oziroma obnove več grajskih postojank, katerih glavna naloga je bila obramba pred Ogrji. Tako je med drugimi na novo zgradil ali obnovil gradove v Lipnici, Ptuju in Brestanici/Rajhenburg.³

S tem dejanjem se tudi začne zgodovina Ptujskih ministerialov. Prvič lahko namreč srečamo omenjenega Friderika (ime, ki je v družini nosilno in ga najdemo v prav vsaki generaciji) z dodatkom Ptujski kmalu po letu 1130.⁴ Glede na to, da takoj ko se pojavijo z novim izvornim imenom, zasedajo eno vodilnih mest med salzburškimi ministeriali, je seveda jasno, da so morali že pred tem imeti pomembno vlogo ter da domneva o novo formirani dinastiji ni upravičena, temveč mora segati zgodovina te družine gotovo še nazaj v preteklost. Posledično so zato zgodovinarji iskali gospode Ptujске, seveda z drugim, prvotnejšim, izvornim imenom v starejših obdobjih. Že Hans Pirchegger je opozoril na to, da je ime Friderik v 12. stoletju tako redko v vzhodnoalpskem prostoru, da omogoča spremljanje usode družine po časovni lestvici nazaj.⁵

Kdo so bili torej predniki Ptujskih? Leta 1215 je Friderik III. Ptujski označil salzburški grad Stein/Kamen v Labotski dolini za svoj (listina je bila spisana »in castro meo Stein Lauent provincia«).⁶ Grad sam je bil sicer

ten und Gülden, Städte und Märkte, München 1962; John B. Freed, German Source Collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study, v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, Athens Georgia 1990, 80–121; isti, *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*, New York 1995; Dušan Kos, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naseelij do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 1994, 93, 94 (geslo Ptuj); isti, *Vitez in grad. Vloga gradov v življenju plemstva na Kranjskem, slovenskem Štajerskem in slovenskem Koroškem do začetka 15. stoletja*, Ljubljana 2005, 353–358.

2 982, maj 18, Tarent; objavljeno v: *StUBI*, št. 30, 36/37; regest v: Kos, *Gradivo* II, št. 473, 366.

3 O osebi in času nadškofa Konrada I.: H. Dopsch, Salzburg im Hochmittelalter; v: *Geschichte Salzburgs* I, 254–273.

4 1132–1137; objavljeno v: *SUB* II, št. 154, 230, 231, in 1137, Breže; v: *SUB* II, št. 175, 258, 259.

5 Hans Pirchegger, Die Herren von Pettau, *ZHVSt* 42/1951, 4.

6 1215, september 12, Stein; objavljeno v: *MDC* IV, št. 1720, 80; Kos, *Gradivo* V, št. 240, 130.

salzburška last, vendar kaže, da si je Friderik lastil več kot samo gradiščanske pravice do gradu. Leta 1245 sta brata Friderik IV. in Hartnid I. predala samostanu v Št. Pavlu odvetništvo ter vse svoje druge pravice do kapele sv. Jurija, ležeče 2 kilometra južno od gradu Stein v Labotski dolini.⁷ Grad sam leži v neposredni bližini samostana, samo okoli 5 km severovzhodno od njega. Okoli leta 1120 pa najdemo v treh šentpavelskih dokumentih kot pričo navedenega tudi Friderika »de Petra«, to je »de Stain«.⁸ Že H. Pirchegger je v navedenem delu postavil trdno domnevo, da so Ptujski, preden so prevzeli gradiščanstvo na Ptuju, opravljali službo salzburških gradiščanov na gradu Kamen v Labotski dolini. To tezo sta za njim prevzela tudi Dušan Kos in John B. Freed.⁹ Redkost imena Friderik v vzhodnoalpskem prostoru pred letom 1122,¹⁰ ki jo je opazil H. Pirchegger, pa mu je omogočila postaviti tudi verjetno domnevo, da je Friderik »de Petra« identičen s Friderikom »de Bawaria«, ki je pričal leta 1106 v eni od listin, ohranjenih v šentpavelski zbirki »Codex traditionum Sancti Pauli«.¹¹ Friderik naj bi bil torej Bavarec, ki je prišel najprej na področje Koroške in nato v Ptuj v spremstvu salzburškega nadškofa Konrada I. Tudi Konrad I. je bil namreč Bavarec, doma iz Abensberga južno od Regensburga. V luči predstavljenih izvorov posameznih plemiških rodbin, ki so v 12. stoletju zasedle prostor Savinjske doline, je takšen prihod le še en primer v ponavljajočem se vzorcu, tako značilnem za obdobje konec 11. in 12. stoletje. Takrat so člani plemiških rodbin iskali svoj prostor za ustvarjanje družine predvsem na področju Alp in na mejnem področju, kjer je bilo še nekaj prostora za naselitev. Dežela Bavarska je bila v tem času že gosto naseljena. Takšen vzorec naselitve ugotavlja John B. Freed za omenjeni čas predvsem kot rešitev, ki so jo izrabljali mlajši sinovi, ki niso mogli računati na matično družinsko ozemlje in jim je bila preselitev na jug države edina možnost, da so si lahko ustvarili svoj dom in družino.¹²

⁷ 1245, december 13; objavljeno v: *StUB* II, št. 463, 576; regist v: Kos, *Gradiivo* V, št. 872, 412.

⁸ 1111–1122; v: *MDC* III, št. 543, 221; 1124–1138; v: *MDC* III, št. 590, 240, in 1124, marec 30; v: *MDC* III, št. 608, 248/9.

⁹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93. D. Kos, *Vitez in grad*, 354. John B. Freed, German source collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study, v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, 87–90.

¹⁰ H. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, 3–5.

¹¹ Povzeto po: 1106; v: *MDC* III, št. 525, 211. Celotni kodeks je nastal v začetku 13. stoletja ter predstavlja zbirko starejših listin, večinoma vsebinsko vezanih na podelitve različnih posesti samostanu v Št. Pavlu, kjer ta kodeks tudi hranijo.

¹² John B. Freed, *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*, glej predvsem poglavje *Family Strategies*, 89–146.

Naslednja omemba Friderika s Ptuja je šele iz leta 1153.¹³ Upošteva je dejstvo, da ne najdemo Friderika v nadškofovem spremstvu, ko je ta med letoma 1139 in 1146 skoraj letno obiskoval Koroško in Štajersko,¹⁴ je najverjetnejša domneva, da je Friderik I. Ptujski umrl v svojih 30-tih letih in da je bil njegov sin Friderik II., ki ga prvič najdemo omenjenega leta 1153, takrat še mladoleten. Glede na to, da sta se bratranca Friderik II. Ptujski in Friderik I. iz Deutschlandsberga potegovala za dediščino po svojem stricu Godfreiu iz Wietinga, ki je svojo posest (ker sta ostala z ženo Adelo brez otrok) zapustil samostanu v Admontu,¹⁵ smemo domnevati, da je bil Friderik I. Ptujski poročen s sestro Godfreia Witiškega. Enako seveda velja tudi za Friderika iz Deutschlandsberga. Oče slednjega, Poppo iz St. Ulricha, je bil (kot kaže) mlajši sin v družini, ki se je preselil na področje Deutschlandsberga iz Chimgaua, torej iz Zgornje Bavarske.¹⁶ Prav možno je, da je potrebno iskati povezave obeh družin, Ptujskih in Deutschlandsberških, še v njihovi pradomovini Bavarski.

Vprašanje izvora Benedikte Ptujске in njene dediščine

Friderik II. Ptujski (1144–1174) je bil poročen z neko Benedikto, za katero vemo, da je bila plemenitega rodu. Poroka ministeriala s pripadnico višjega sloja ni tako redka in jo lahko v 12. stoletju večkrat zasledimo.¹⁷ Benedikto srečamo omenjeno v dveh listinah. Najprej izvemo, da je dala za doto svoji hčeri (ko se je ta poročila z Lantfridom »de Eppenstein«) pet hub pri Vrbnem pri Radljah, ki si jih je njen mož protipravno prisvojil in jih je grofica Kunigunda iz Maribora podelila admontskemu samostanu.¹⁸ Ta protipravna podelitev posesti v doto se je morala zgoditi med letoma

¹³ 1153, december 20, Lipnica; objavljeno v: *SUB* II, št. 305, 426–428. *StUB* I, št. 352, 341–343.

¹⁴ Primerjaj objavljene listine v: *SUB* II št.: 196, 199, 203, 204, 206, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 229, 239, 240, 247.

¹⁵ 1163, december 20, Breže; v: *SUB* II, št. 375, 523–525; *StUB* I, št. 472, 438 (k: januar 1); *MDC* III, št. 1068, 399; Kos, *Gradivo* IV, št. 459, 231, in 460, 232; *MDC* III, št. 1068, 399, in 1163, januar 1; v: *MDC* III, št. 1069, 400; *StUB* I, št. 472, 438, in št. 473, 439; Breže. Primerjaj tudi: Jakob Wichner, *Geschichte des Benediktiner Stiftes Admont* 1, 141, 142. V to dogajanje so se vpletali tudi Dravsko/Šoštanjski, kot smo to spoznali ob predstavljanju njihovih posesti na gori Zosen severno od Hüttenberga.

¹⁶ John B. Freed, *German Source Collection*, 90. Cerkev sv. Ulricha je v Frauenthalu, le 3 kilometre vzhodno od Deutschlandsberga.

¹⁷ Glej predvsem John B. Freed, *Noble Bondsmen*, kjer se ukvarja ravno s takšnimi primeri. Tudi: H. Doppsch, *Die Länder und das Reich, Österreichische Geschichte 1122–1278*, 285.

¹⁸ Okoli 1161, julij 20; objavljeno v: *MDC* III, št. 848/II, 332 (»Fridericus de Petouea V manus apud Wurben iniuste nobis abstulit quos postea vidua eiusdem Benedicta nomine filie sue in dotem dedit Lantfrido de Eppinstein copulate«). *StUB* I, št. 244, 249, 250, datira v čas okoli leta 1145, medtem ko Kos, *Gradivo* IV, št. 429, 215, datira enako kot *MDC*.

1167, ko se Benediktin mož, Friderik II. Ptujski, omenja zadnjič, in 1178,¹⁹ ko je bil gotovo že pokojni. Poroka z Eppensteinci je logična poteza Ptujskih, saj leži Eppenstein v Labotski dolini in je takšna poroka pomenila seveda korak k zaokrožitvi posesti. Da pa je Benedikta brez zadržkov podelila za doto ukradene posesti in ne dela matičnih posesti, je le eden od mnogih dokazov, kako so družine pazile na svojo matično posest ter se trudile, da je ta ostajala ves čas, kolikor je le bilo mogoče, nedotaknjena.

Drugič srečamo Benedikto vpleteno v romantično in napeto zgodbo o ugrabitvi. Neki H. je pred letom 1177 ugrabil nečakinjo prošta Otona iz Rotenbucha in Dobrle vesi in se nato odločil, da jo vrne za primerno odškodnino. Deklica je ostala nedotaknjena, saj se je dotični H. odločil, da jo preda v roke svoji sorodnici, ženi »F. de Bettovve«, ki jo je čuvala in skrbno bdela nad njo. Benedikta (Ta je namreč žena Ptujskega) je v listini označena kot »nobilis femina cognata eiusdem H.«, se pravi »plemenita gospa, sorodnica« tega ugrabitelja.²⁰ Kdo je bil ta H. in kako je bil odškodovan, izvemo okoli leta 1179, ko je oglejski patriarh Ulrik II. (1161–1182) svetoval proštu Otonu, naj svojo nečakinjo (hčerko njegovega pokojnega brata) preda v zakon njegovemu (patriarhovemu) vazalu, svobodnemu plemiču Henriku de Villalta.²¹ Teza oz. rešitev Hansa Pircheggerja je nekoliko drugačna: po njegovem je bil ta »H.« Herrand Wildonski štajerski ministerial, problem sorodstva ministeriala in članice svobodne rodbine pa rešuje s predpostavko, da ne gre za krvno sorodstvo, temveč da je bila mati Herranda Wildonskega iz rodbine Ptujskih.²² Ravno vprašanje Benediktinega izvora pa je eno od pomembnejših tudi za razrešitev marsikaterega vprašanja,

¹⁹ 1178, morda poletje; objavljeno v: *StUB* I, št. 559, 531 (k: 1174, c. junij); Kos, *Gradivo* IV, št. 613, 312 (»nobilis femina cognata eiusdem H., uxor quondam F. de Bettowe«).

²⁰ Kos, *Gradivo* IV, št. 613, 312, datira v: 1178, morda poletje; *StUB* I, št. 559, 531, 532, datira v: 1174, junij.

²¹ 1177; objavljeno v: *MDC* III, št. 1234, 467. Primerjaj tudi: 1178–1179; objavljeno v: *MDC* III, št. 1238, 469, kjer je Henrik »de Uilalte« skupaj s svojim bratom Rantolfom označen kot liber. Pismo prošta Otona je datirano v leto 1174, junij (*StUB* I, št. 559, 531), oz. 1178, poletje (Kos, *Gradivo* IV, št. 613, 312). Intervencijo patriarha Ulrika II. pa datira *MDC* v čas okoli 1177, zadnji možni datum pa je leto 1179, ko je prošt Oton umrl. Hans Pirchegger prav tako datira prošto pismo v leto 1178, kar bi pomenilo, da je morala intervencija patriarha slediti zelo kmalu po končanju drame z ugrabitvijo, najkasneje v prvih mesecih leta 1179. V februar 1179 najdemo datirano omenjeno listino tudi v: *AÖG* 21, 347. Tega meseca bi morala tako oglejski patriarh kot tudi dobrolski prošt v Rim na cerkveni zbor, vendar se tega zbora ni udeležil nobeden od njiju, kot zveemo iz proštovega pisma Rupertu, opatu v Tegernseeju (Kos, *Gradivo* IV, št. 616, 314), tako da bi bilo povsem možno, da sta izkoristila te zimske dneve za reševanje poročnih zapletov.

²² H. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, 8.

ki je povezano s srednjeveško zgodovino obravnavanih krajev, zaradi česar se mu bomo natančneje posvetili.

Ta sicer zelo privlačna zgodba nas tokrat ne zanima v vseh podrobnostih, zanima nas predvsem »nobilis domina« Benedikta. Videli smo, da je označena kot »nobilis femina« – plemenita gospa, nikjer pa ni mogoče izvedeti, iz katere svobodniške družine izhaja. Zato se je v zgodovinopisju pojavilo več možnih rešitev, prava rešitev tega vprašanja pa je lahko ključ do odgovora na marsikatero vprašanje, ki je vezano na posesti Ptujskih tudi v Savinjski in Šaleški dolini. V strokovni literaturi najdemo tri različne odgovore na to vprašanje. Ernst Klebel zagovarja mnenje, da je Benedikta iz rodu plemenitih Dravskih.²³ Drugi odgovor ponuja Hans Pirchegger, ki se nagiba k rešitvi, da je morala biti Benedikta iz rodu plemenitih iz Machlanda.²⁴ Tej rešitvi je naklonjen tudi Dušan Kos v svoji natisnjeni disertaciji.²⁵ Zadnji, ki se je s tem vprašanjem resneje ukvarjal in je ponudil svojo, drugačno teorijo, pa je John B. Freed, ki Benedikto enači s sestro Ottona Ehrneško-Kunšperškega in po bratovi smrti tudi dedinjo velike Ehrneške dediščine,²⁶ preko katere je prišlo do formiranja vzporedne linije Ptujskih, Kunšperških.²⁷

Zaradi omenjene velike pomembnosti tega vprašanja bomo vse možne rešitve podrobneje analizirali in bomo seveda pozorni predvsem na posledice, ki so nastale na področju Savinjske in Šaleške doline.

Prvi od omenjenih se je problematike lotil Hans Pirchegger v delu o gospodih Ptujskih, zato je prav, da s tem delom in z njegovo rešitvijo vprašanja začnemo. Pri pregledu posesti, ki so jih tako ali drugače imeli v lasti ali/oz. v upravljanju Ptujski, se seveda sreča tudi s posestmi v Dravski dolini ter z imenom Benedikte in se vpraša, kdo je ta Benedikta. Vprašanje se mu ne zdi postranskega pomena, saj opozarja, da je izvor žene dostikrat ključnega pomena pri razvozlanju vprašanja o pridobivanju posesti. Za rešitev vprašanja izvora Benedikte se Pirchegger nasloni na posesti, ki so jih imeli Ptujski v Lungavu, in preko teh poskusi razvozlati Benediktin izvor. Ugo-

²³ E. Klebel, *Der Lungau*, 160–163.

²⁴ H. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, 5–8. Še: isti, *Steirisch Lungau?*, *ZHV/St* 53/1962, 327–329.

²⁵ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

²⁶ John B. Freed, German Source Collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study, v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, 80–121.

²⁷ Poleg teh treh besedil je potrebno opozoriti še na: Walter Brunner, *Das Werden der Landesgrenze gegen Kärnten und Salzburg im Raume Murau – Neumarkt*, v: *Das Werden der Steiermar. Die Zeit der Traungauer*, ur. Gerhard Pferschy, *Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives* 10, Graz, Wien, Köln 1980.

navlja, da je družina imela v lasti večje posesti v Lungavu, bodisi kot fevd ali kot alod. Problematiko razdeli na pet sklopov:

1. Hartnid I. Ptujski preda salzburškemu nadškofu 5. oktobra 1246 svojo posest v Lungavu skupaj s cerkvijo v Tamswegu. Obljubi, da se bo v času dveh mesecev njegov sin Friderik V. poročil s kakšno salzburško ministerialko ter se odrekal pravicam do desetine v Mariboru, ki si jih je dotlej prisvajal, v zameno pa je Hartnid dobil v fevd veliko posest Vurberg s pritliklinami (tako kot jo je imel prej v fevdu Swiker Humberški) ter vasi v Gačniku.²⁸ Posest v Lungavu ni bila le njegova, temveč jo je imel del Hartnidov brat Friderik IV. (od katerega jo je pred tem uspel pridobiti) in je bila vsa (kot je Hartnid poudaril) njihova dediščina, ki pripada družini od njihovih prednikov.

2. Že takoj naslednji mesec je nadškof prodal polovico trga Tamsweg (ki ga je kupil od Hartnida I.) salzburškemu kapitelju.

3. Henrik Svibenski je leta 1244 predal z dovoljenjem svoje žene Gerbirge, rojene Ptujске, in svojega tasta Friderika IV. Ptujskega svoj alod v Lungavu (skupaj s trdnjavo St. Michael) Hartnidu I. Ptujskemu. Očitno je šlo za izvorno posest Ptujskih, saj drugače ne bi bil potreben Gerbirgin pristanek.²⁹

4. Wulfing Lipniški je leta 1245 prodal salzburškemu kapitelju posest »Ermprechtsdorf«,³⁰ dediščino svoje matere (hčerka Otona I. Kunšperškega). Priča je bil tudi Hartnid I. Ptujski, nečak Lipniškega.³¹

5. Salzburški kapitelj je pred letom 1287 kupil od Kunšperških tri hube v Tamswegu, deset v »Erenprechtzdorfu«, dve v »Nekkersdorfu« in eno hubo (ki je bila prosta zaradi Pabove smrti) ter polje pri Erenprechtzdorfu.³²

Videli smo, da so imeli svojo posest v Lungavu tako Ptujski kot Kunšperški, oboji pa so se ločili v dve veji šele konec 12. stoletja, in če upoštevamo, da je bilo vse naštetu njihova dedna posest, potem pridemo do ve-

28 1246, oktober 5; objavljeno v: GZM I/72; Kos, *Gradivo* V, št. 890, 420, 421; *StUB* III, št. 5, 57; Lipnica/Leibnitz. Primerjaj tudi 1249, junij 25, Rotenmann; v: *StUB* III, št. 53, 112, 113.

29 1244, september 25, Maribor; v: Kos, *Gradivo* V, št. 841, 399.

30 O lociranju »Erenprechtzdorfa« je bilo ponujenih več različnih rešitev: J. Zahn v *StUB* in njemu sledeči Franz Martin v *SUB* sta ga locirala v okolico Raaba v Zgornji Avstriji (Erbersdorf), J. Zahn je v *Ortsnamenbuch* ponujal lociranje tudi na spodnjo Štajersko (Arja vas?), za H. Pircheggerja pa je to nedvomno St. Mihael v Lungavu.

31 1245, april 4, Breže; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 853, 403.

32 (Po 1321): popis posesti, ki jih je kapitelj po krivici odtujil salzburškemu nadškofu v pokrajini Lungau; objavljeno v: *SUB* IV, št. 293, 335–338 (»/I/tem in Tamswig hubas III a Chungespergerii ... item in Erenprechtzdorf hubas X de bonis Chungespergii, item ibidem huba una, que vacat per mortem Pabonis, item in Nekkersdorf hubas II de bonis Chungespergii /.../ item de uno agro ibidem, quem emerat de bonis Chvnspergii«).

like družinske posesti, ki so jo pridobili še pred razcepitvijo v dve veji, to je pred koncem 12. stoletja. To pa je čas, ko se v virih pojavlja Benedikta. Hans Pirchegger nadalje opozarja na to, da je svobodni Oto von Machland leta 1147 ustanovil avguštinski korarski samostan Waldhausen na Zgornjem Avstrijskem. Ta je med ostalim pridobil tudi cerkev sv. Mihaela z vso ostalo dediščino Otona v Lungavu, z izjemo Lebensteina. Tako se je H. Pircheggerju krog zaključil: St. Michael je bil leta 1147 posest Otona Machlandskega, leta 1244 pa je grad družinska posest Ptujskih. Logično je torej sklepal, da spada Benedikta v družino Machlandskih, pri čemer pa se H. Pirchegger ne more odločiti, ali je Otonova hči ali je hči katerega njegovih bratov: Walchuna (von Klamm), Bertholda ali Rudolfa; vendar se mu zdi prvo najverjetnejše že zaradi imena njenega sina Otona (Kunšperškega).

Hans Pirchegger še naprej nadaljuje dokazovanje in opozori na Walchuna, brata Walda/Waltfrida, ki je imel svoja posestva okoli kraja Rein bliizu Graza in ki se prvič pojavi leta 1096 v listini cesarja Henrika IV. za samostan v Št. Lambertu skupaj s svojim sorodnikom (nepos/nečak) Mengelhalom (verjetno pripadnikom družine Višnjegorskih).³³ Isti se nato leta 1103 v listini koroškega vojvode za samostan v Št. Lambertu imenuje kot »Walchun de Lungowī«. Istočasno pa poznamo tudi nekega Walchuna (ki sodi v družino Pergov), čigar brat Oto Machlandski je ustanovil avguštinski samostan Waldhausen. Tako je Pircheggerju logično, da je Walchun Lungavski³⁴ identičen z Walchunom Pergom in da je Benedikta, ki se omenja leta 1147³⁵ kot »nobilis quedam matrona Benedicta nomine« (ko je podarila za večni blagor duše pokojnega moža Konrada »de Sunelburch« svoj alod v Gratweinu pri Grazu samostanu Rein), iz rodbine Pergov in da je Benedikta Ptujška dobila ime po njej.

Na to rešitev se je prvi odzval Ernst Klebel, ki se je v svojem delu o zgodovini Lungaua seveda nujno srečal tudi s posestmi Ptujskih. Njegova rešitev se od Pircheggerjeve loči po končnem rezultatu, izhodišče pa je isto: za rešitev vprašanja izvora Benedikte so pomembne posesti v Lungavu. Strinjata se tudi v tem, da moramo iskati izvor posesti Ptujskih v Lungavu še pred razdelitvijo družine konec 12. stoletja. Pot, kako so prišli Ptujski do

³³ 1096, Verona; objavljeno v: *StUB* I, št. 88, 101, 102. J. Zahn smatra, da je listina ponarejena, vendar je verjetno, da je za predlogo služila neka pristna listina. Mengelhalom Višnjegorski je verjetno tisti, ki je leta 1136 skupaj s svojima bratoma Henrikom in Ditrikom izdal ustanovno listino za cistercijanski samostan Stična (Kos, *Gradivo* IV, št. 130, 79–81; 1136, po 24. septembru, Oglej; glej tudi: Jože Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, Novo mesto 1995, 47–58).

³⁴ Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark* I, 1934, 385, postavlja tudi trditev, da sta tako Walchun Lungavski kot Waldo Reunski po materini strani iz rodbine Eppensteinskih.

³⁵ Objavljeno v: *StUB* I, št. 172, 171–173. (J. Zahn datira listino v: 1136, Leibnitz/Lipnica.)

lungavskih posesti, pa se pri obeh razlikuje. E. Klebel opozarja, da je v letih 1164–1166 Eberhard Dravski salzburškemu kapitelju podaril neko ne natančneje opisano posest v Tamswegu. Tega Eberharda Dravskega šteje E. Klebel za sina Hermana, ki je bil leta 1123 s svojim bratom Walchunom označen kot sin tistega Viljema Dravskega, ki se v virih prvič pojavi že leta 1106.³⁶ Ernst Klebel locira družino v okolico Tinja/Tainach na Koroškem. Urad Drauhofen je prišel z daritvijo Neže, vdove koroškega vojvode Hermana, leta 1181 v roke samostana v Št. Pavlu,³⁷ kar se ne ujema povsem z omembami Dravskih, saj se Eberhard in Herman s tem imenom pojavljata vse do leta 1189 oz. 1192.³⁸ E. Klebel domneva, da sta Herman Dravski, omenjen leta 1123, in ta, ki smo ga spoznali v listini iz leta 1189, ded in vnuk in da je vmesni člen še en Herman, ki se prvič omenja v virih leta 1147. Poleg tega pa opozarja še na dejstvo, da leži v neposredni bližini Tinja posest Grabštajn/Grafenstein, ki jo je okoli leta 1135 Dietmar Lungavski podaril krški škofiji, ta pa jo je leta 1148 predala v fevd koroškim vojvodom.³⁹ Klebel nadalje poudarja, da so neposredni nasledniki Dravskih Šoštanjski ter opozarja na ime Walchun, ki se pojavi pri Dravskih leta 1106, kar po njegovem kaže na povezavo med Dravskimi in Machlandi. Poleg tega opozarja še na ime Viljem/Wilhelm, ki se v istem času pojavi v družini in postavlja možne vzporednice tudi z družino grofov Vovbrških.⁴⁰ Vse navedeno je napeljalo Ernsta Klebla, da raje kot v družino Machlandskih po-

36 O Dravsko/Šoštanjski družini smo podrobneje pisali že zgoraj, zato bomo na tem mestu le preleteli izvajanje E. Klebla ter se posvetili podrobnostim le toliko, da bo celotno izvajanje razumljivo.

37 1181, december; objavljeno v: *MDC* III, št. 1282, 482/3.

38 1189, junij 25; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 760, 381 (Eberhardi de Tra). Tudi 1192, junij 9; v: Kos, *Gradivo* IV, št. 807, 401 (Hermannus de Traha). K temu vprašanju se bomo v razpravi še vrnili.

39 1158, junij 20, Sv. Radeguna; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 373, 190–192. Omenim naj, da se v tej listini med pričami pojavita tudi »Dietricus de Scalach« in »Perhtoldus de Scalach liberi«.

40 Pri tem naj ponovno opozorim, da se v družini Dravskih pojavi še eno ime, ki ga najdemo pri Vovbržanih oziroma njihovih sorodnikih Hohenwart-Pozzuolo, to je ime Pilgrim. Že ob obravnavanju izvora Dravsko/Šoštanskih smo videli, da se leta 1136, ko so višnjegorski bratje skupaj z oglejskim patriarhom Peregrinom ustanovili samostan v Stični, med pričami navaja tudi Piligrinus (de) Trahe. Leta 1140, ob izdaji ustanovne listine za gornjegrajski samostan, pa je dogodku prisostvoval »Menhalmus de Creg(n)a«, se pravi Višnjegorec! Ta isti pa je bil, kot smo videli ob analizi izvajanj Hansa Pircheggera, »nepos« – nečak Walchuna iz Lungava, ki je verjetno identičen z Walchunom Machlandskim, bratom omenjenega Otona Machlandskega. Ob upoštevanju dejstva, da so v bližini Stične, kjer je ob ustanovitvi samostana prisostvoval tako »Menhalmus de Creg(n)a« kot Piligrinus (de) Trahe, imeli svojo posest (seveda poleg Višnjegorcev) tako bavarski mejni grofje Cham-Vohburški – ustanovitelji samostana v Gornjem Gradu, kot tudi tisti Anzo, ki je imel obširna posestva v Lungavu, lahko na tem mestu le še enkrat postavim klicaj!

stavlja Benedikto v družino Dravskih ter pri tem opozorja, da je pojavljanje Benedikte pred letom 1177 zaradi njenega sosedstva (Dobrla ves in Tinje ležijo v neposredni bližini) verjetneje, kot če bi bila Benedikta iz družine Machlandskih. Na koncu Klebel poudari še dejstvo, na katerega smo opozorili že v prejšnjem poglavju, da se namreč Dravski večkrat omenjajo v spremstvu grofov Spanheimskih in enkrat tudi skupaj z mejnim grofom Cham-Vohburškim,⁴¹ vendar ne more najti nobenega namiga za kakršno koli sorodstveno povezavo z enimi ali drugimi. Položaj, ki so ga zasedali Dravski med pričami, pa ga prepričuje, da je upravičeno v njih videti pripadnike visokosvobodne rodbine. Za konec ugotavlja, da je enako nemogoče z gotovostjo trditi, da je Benedikta iz rodbine Machlandov ali iz rodbine Dravskih.

Klebel nadaljuje iskanje nadaljnjih povezav, pri čemer se mu ne zdi zanemarljiv podatek, da Eberhard Dravski ob daritvi svojih posesti v Tamswegu salzburški cerkvi pred letom 1167 za svojega posrednika ni izbral ne koroškega ne štajerskega in ne salzburškega plemiča, temveč Bavarca Potta iz Massinga.⁴² Kraj Massing pa leži v neposredni bližini St. Veita ob reki Rotti, kjer je leta 1121 ustanovil samostan Dietmar Lungavski (grof Dornberško-Schaumburški).⁴³ Zato se zdi Kleblu najverjetnejša razlaga, da je bil Potto dedič Dietmarja Lungavskega na njegovih bavarskih posestih v okolici Massinga oz. Rotta, da pa so bili Dravski dediči po Lungavskem v Lungavu in na Koroškem ter da so torej prišli Ptujski do lungavskih posesti, ki so bile prvotno last Dietmarja, prek Dravskih oz. preko Benedikte.

Na to izpeljavo Ernsta Klebla se je ponovno odzval Hans Pirchegger, ki se je še enkrat odločil obraniti svoje stališče. Na tem mestu bom le na kratko povzel novosti. Ernstu Kleblu prizna zasluge za razjasnitev povezave med Dravskimi in Šoštanjskimi, vendar pojasnjuje padeč Dravskih iz svobodnega statusa v status ministerialov (ki so ga nosili Šoštanjski) tako, da predpostavlja poroko med zadnjim svobodnim Dravskim, Eberhardom (II.?) z ministerialko. Najverjetneje se mu zdi, da je bila to hči Benedikte in Friderika II. Ptujskega. Poleg tega pa se ne strinja z razlago, da je salzburški nadškof ravno v času takoj po izginotju Šoštanjskih iz virov poskusil pridobiti ptujsko posest v Lungavu tako, da so Ptujski dediči Šoštanjskih, tem-

⁴¹ Primerjaj objavljene listine v: *MDC* III, št. 838, 839, 899, 961 in 1103. *SUB* II, št. 282.

⁴² (Pred letom 1167): *SUB* I, št. 166, 663; *Kos Gradivo* IV, št. 487, 246; *MDC* III, št. 935, 363.

⁴³ Benediktinski samostan je sicer ustanovil Dietmar Lungavski (Dornberški) leta 1121, vendar je bila ta prva ustanovitev le kratkega značaja, samotani je nato moral leta 1171 Dietmarjev naslednik Wolfram Dornberški še enkrat ustanoviti ter mu podeliti več posesti zato, da je imel samostan dovolj sredstev za preživetje (prim. Friedrich Prinz, *Bayerns Adel im Hochmittelalter*, v: *ZBLG* 30 (1967), 69).

več se mu zdi verjetneje razložiti to le kot slučaj, ter da je ta poskus škofa vezan na izumrtje družine Humberških in s tem na že omenjeno menjavo nekdanj Humberškega Vurberka z lungavskimi posestmi.⁴⁴

Zadnji, ki se je lotil tega vprašanja, in sicer na povsem novi osnovi, je ameriški mediavelist John B. Freed.⁴⁵ Ugotavlja, da sta tako H. Pirchegger kot E. Klebel spregledala še en ključ, ki lahko pripelje do rešitve. Postavlja trditev, da je Benedikta sestra tistega Otona Ehrneško-Kunšperškega, ki je skupaj z Reinbertom iz Cmureka (Mureck) napadel posesti krškega škofa Henrika I. (1167–1174), vendar sta bila pri tem oba poražena in ujeta.⁴⁶ V korist ujetega Otona je posredoval cesar Friderik (Barbarossa), poleg njega pa tudi koroški vojvoda Henrik in krški prošt Roman. Kaže, da je bil glavni krivec za vojno ravno Oto Ehrneški, dejstvo, da se je zanj potegnil celo cesar, pa govori o visokem statusu, ki ga je imel. Oto je moral pristati na izročitev vseh posesti, ki jih je imel v Ehrnegu in okolici, in tudi vseh posesti v Podjuni/Jaunthal. Posest v Podjuni naj bi po njegovi smrti dobili nazaj kot fevd njegovi dediči (če jih bo imel), preostala nekdanj ehrneška posest pa je ostala v lasti krški škofiji. Obdržati je smel v fevdu le to, kar je v fevd prejel že njegov oče Reinhard. Čeprav ta posest v listini ni natančno označena, je iz vsebine očitno, da gre za posest v Marki (Savinjski) in da ne more biti dvoma, gre za posest gradu Kunšperk. V listini se omenjata tudi Otonova mati Gizela in njegov brat Rapoton.⁴⁷ Oto Ehrneški ni imel neposrednih dedičev, njegova sestra Benedikta pa je tako seveda pripeljala v roke Ptujskih mogočno posest. Vsaj za Kunšperk je očitno, da so ga Ptujski, oziroma njihova stranska linija »novi« Kunšperški, dobili v fevd kot dediščino po svoji materi. Sledi to, kar je morda najzanimivejše: J. B. Freed izpelje že pri Kleblu nakazano možnost, da so bili Ehrneški in Dravski v sorodu. To dokazuje predvsem s sosednjo lego enih in drugih posesti. Dravski dvor je ležal le osem kilometrov jugozahodno od Velikovca, medtem ko je Oto

44 H. Pirchegger, *Steirisch Lungau?*, 321–335, za obravnavano problematiko predvsem strani 327–332.

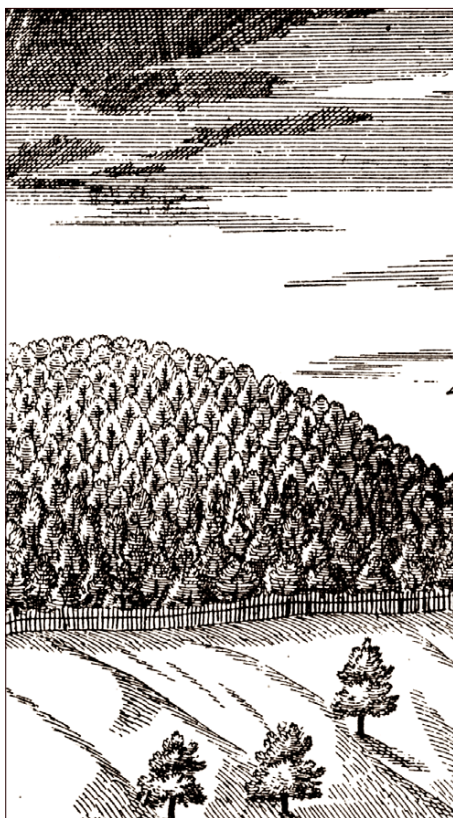
45 John B. Freed, *German source collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study*, 80–121.

46 1167, med april 3 in avgust 30; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 490, 247/8. Vir pravi, da je v teh bojih dal krški škof grad Kunšperk porušiti, oba imenovana plemiča pa ujeti zaradi velike škode, ki sta jo povzročila (»Chuonigisperch destruxit, Ottonem et Reinbertum cepit, de quibus ut de ecclesie hostibus magnifice triumphavit.«)

47 1173, maj 27, Brežce; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 533, 269/270. Ime njegovega, domnevamo mlajšega brata, napeljuje na misel, da so bili Ehrneško-Kunšperški v sorodu po materini strani (običajno je bilo, da je drugi sin dobil ime po materini družini) z mejnimi grofi Cham-Vohburškimi ali pa morda s Spanheimi, pri katerih je prav tako mogoče najti ime Rapoton. Tudi to dejstvo oži število družin, ki so imele svojo posest po slovenski Štajerski, in po drugi strani razčiščuje sicer zapletene odnose med družinami.

posedoval posest Ehrneg severovzhodno od Velikovca in v Junski dolini. J. B. Freed zaključuje, da je bila poroka Ptujskih z Benedikto Ehrneško izjemno pomembna, saj jim je preko sorodstva Ehrneških in Dravskih prinesla posesti v Lungavu, ki so izvorno pripadale Dietmarju Lungavskemu, ter omogočila Ptujskim, da so ustanovili mlajšo linijo na Kunšperku. Da je bil to že od začetka njihov namen, dokazuje ime Oto, ki ga je dobil drugi sin Friderika in Benedikte po njenem bratu. Kunšperk je bil eden od petih glavnih krških gradov,⁴⁸ zato je posest takšne gospodščine pomenila seveda za družino velik korak naprej.

J. B. Freed je torej s pomočjo posestne analize prišel do istega rezultata kot pred njim že E. Klebel – da so bili Dravski sorodniki in nasledniki Ditmarja Lungavskega/Dornberškega. Opozorimo naj še na to, da govori temu v prid tudi dejstvo, da v družini Dornberških srečamo isto ime kot pri Dravskih: Eberhard.⁴⁹ Ditmar Lungavski pa je bil očim tistega Reginharta, ki ga štejemo za začetnika družine Ehrneških; najverjetneje je bil praded Otona Ehrneško-Kunšperškega, brata Benedikte ki je Ptujskim pripeljala veliko Ehrneško dediščino. Tega Ehrneškega praočeta pa šteje E. Klebel za sina tistega Anza, ki smo ga spoznali leta 1062, ko je prejel večjo posest v okolici Višnje Gore.⁵⁰

⁴⁸ 1251, november 30; objavljeno v: *MDC* II, št. 602, 57, 58 (»quinque feudis principalibus nostre ecclesie, scilicet de Mumpareiz, Herberch, Chunegesperch, Rohatz, Lengenburch«).

⁴⁹ 1218, oktober 26, Nürnberg; obj. v: *StUB* II, št. 161, 242 (»Eberhardus comes de Dornberc«). Prim. Otto Dungern, Über einige Grafen in steirischen Urkunden, *ZHVSt* 1931, 57.

⁵⁰ 1062, december 11, Regensburg; regist v: Kos, *Gradi-vo* III, št. 224, 137. Glej zgoraj poglavje Savinjska in

12 ■

Grad Turn v Šaleški dolini verjetno ni nastal mnogo pred prvo omembo v sredini 13. stoletja, je pa bil prizorišče enega najbolj dramatičnih dogajanj ob koncu 13. stoletja, ko so njegovi gradiščani plačali visoko ceno ob ptujsko-vovbrski borbi za prevlado. Podoba je iz 17. stoletja. Izdal jo je Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

Na tem mestu je potrebno opozoriti tudi na možnost, ki jo je predlagal Dušan Kos, in sicer, da sta tako Hekenberg/Stopnik kot Kacenštajn del dediščine po Ehrneških in da sta tako prešla v roke novih Kunšperških oziroma Ptujskih⁵¹, s čimer seveda trčimo na prve omembe prisotnosti Ptujskih oz. njihove stranske linije Kunšperških na obravnavanem področju.

V našem pregledu problematike izvora Benedikte Ptujске smo se morali podati po časovni lestvici nazaj v obdobje, ki smo ga sicer obravnavali in v glavnih črtah zaključili v prejšnjem poglavju, vendar je bil ta ekskurz potreben, saj je pokazal na tesno prepletenost družinskih vezi, posebej med člani svobodnih družin, ki so se že zaradi ohranitve svojega svobodnega statusa bile prisiljene ženiti in možiti zelo previdno in v relativno ozkem krogu izbrancev.

Čeprav iz dostopnih virov ni mogoče natančno določiti vseh razmerij, vendarle lahko zaključimo, da so bile družine Machlandskih, Lungavsko-Dornberških, Ehrneških, Dravskih, Vovbrških (o tej družini bo več govora v naslednjem poglavju) in Cham-Vohburških med seboj tesno sorodstveno prepletene. To dokazujejo tako sosednja lega njihovih posesti kot tudi značilna imena, ki se pojavljajo pri pripadnikih družin. S tem je seveda tudi mogoče razložiti, kako je posest Kunšperških in Ptujskih v Savinjski in Šaleški dolini prišla v njihove roke. Tako na Hekenbergu leta 1247⁵² ter na Kacenštajnu že leta 1173⁵³ najdemo omenjenega nekega Eberharda. V letih 1189 do 1246 pa poznamo že v prvem poglavju omenjenega Eberharda III. Šoštanjkega. Grad Hekenberg je postal kmalu po navedeni omembi kunšperški alod, status Kacenštajna oziroma Eberharda leta 1173 je povsem nejasen, za Eberharda Šoštanjkega pa z gotovostjo vemo, da je pripadal salzburškimi ministerialom, ki so svojo posest v Šaleški dolini dobili kot nasledniki/dediči po svobodnih Dravskih. V luči dejstva, da je bil Kacenštajn v 13. stoletju ptujski alod, je seveda logična misel, ki jo ponuja D. Kos, da gre pri obeh posestih za staro Ehrneško dediščino, ki sta si jo razdelili obe veji Ptujskih, in da je omenjeni Eberhard ali ista oseba ali pa, kar je verjetneje, da gre za očeta in sina iste družine, ki je s Ptujskimi prišla z njihovih koroških posesti. Vendar ni nobenih drugih indicev, ki bi govorili o tem, da je imela stara družina Ehrneško-Kunšperških na področju Savinjske in Šaleške doline svoje posesti.

Šaleška dolina v 12. stoletju.

51 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70, 73.

52 1247, december 2, Kamnik; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 44, 74; *StUB* II, št. 297, 398 (k 1232) – za datacijo glej opombo v *Gradivo* VI/1.

53 1173, Rečica ob Savinji; objavljeno v: *StUB* I, št. 551, 521; Kos, *Gradivo* IV, št. 540, 274.

Zaradi na novo postavljenih odnosov med družinami visokosvobodnih rodbin (predstavljenih zgoraj) se je naenkrat izkristalizirala nekoliko drugačna razlaga. Posesti Šoštanja, Kacenštajna in Hekenberga se kažejo kot enotna posest v rokah (kot to dokazuje isto ime, ki se pojavlja na vseh treh lokacijah) družine Dravskih, ki pa so svoj svobodni status izgubili v zadnji četrtini 12. stoletja. Seveda je potrebno še enkrat poudariti, da so Dravski sorodniki tako Ehrneških kot tudi Cham-Vohburgov (Kagerjev), kar seveda pomeni, da naša teza ni nasprotna z razlago, ki jo je ponudil Dušan Kos, temveč jo poskuša precizirati. Nasledniki svobodnih Dravskih, Šoštajnski, so podedovali posest Šoštanja in Hekenberga, medtem ko je Kacenštajn prešel v roke drugih sorodnikov – Ptujskih. Eberhard Šoštajnski se leta 1247 imenuje po svojem drugem sedežu Hekenbergu, saj je naveden v listini, s katero se rešuje spor med njim in Ulšalkom iz Prekope na eni strani ter samostanom v Gornjem Gradu na drugi strani zaradi desetini pri Motniku, ki sta si jih protipravno lastila.⁵⁴ Ker je šlo za posest v neposredni bližini Vranskega, je seveda logično, da se je poimenoval po najbližjemu sedežu njegove posesti, to je Hekenbergu. Če Dušan Kos je opozarjal, da se tako v primeru Kacenštajna kot v primeru Hekenberga ime Eberhard pojavi samo enkrat in da ni mogoče ugotoviti kontinuitete med njim(a) in naslednjimi Kacenštajnskimi oz. Hekenberškimi. Kot bomo predstavili v nadaljevanju, Dušan Kos upravičeno domneva, da so »novi« Kacenštajnski, ki jih nato lahko spremljamo vse do propada gradu v 15. stoletju, prišli na področje Šaleške doline iz Koroške kot ena od ministerialnih rodbin Ptujskih, saj vse to lahko potrdimo tudi z ohranjenimi viri.

Prvi grad, na katerem je torej mogoče z gotovostjo potrditi prisotnost Ptujskih na obravnavanem področju, je grad Kacenštajn. Leta 1243 je Hartnid Ptujski podelil samostanu v Gornjem Gradu dve kmetiji na Križni gori v blagor svojih sorodnikov in iz ljubezni do Dipolda I. Kacenštajnskega ter njegovega tam pokopanega sina Gebharda s pogojem, da ohranijo Dipoldovi sinovi pravico do odvetništva nad kmetijama.⁵⁵ Le nekaj kasneje pa izvemo tudi, da so svoje posesti v Savinjski in Šaleški dolini imeli gospodje Kunšperški. Leta 1257

⁵⁴ 1247, december 2, Kamnik; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 44, 74; *StUB* II, št. 297, 399 (»Processum quem habuisti super decimis sitis in Motnich et rebus aliis, de quibus inter dilectos filios electum et conuentum Obremburgensem ex parte una, et Vescalum de Precowe et Eberardum de Heckenberg ex altera questio uertebatur, uelet debitum et idoneum approbantes sententiam quam contra dictos Vc. et E. tulisti, adiudicando monasterio possessionem earundem decimarum, pro eo quod citati legitime uenire contumaciter non curarunt, auctoritate presencium confirmamus, uolentes et iubentes ipsam inuiolabiliter obseruari.«).

⁵⁵ 1243, november 10, Ptuj; Originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 821, 391; *StUB* II, št. 427, 540.

prvič izvemo za njihovo posest v okolici Hekenberga,⁵⁶ že leta 1251 pa (čeprav le s posredno omembo Engelberta Turnskega kot priče v listini), da so bili lastniki gradu Turn v Škalah.⁵⁷ Kunšperški so imeli v rokah tudi grad Velenje, ki se prvič posredno omenja leta 1270⁵⁸ z imenom Gundakerja Velenjskega (dominus Gundacherus de Welen) med pričami v Kunšperški listini. V tem obdobju pa so Ptujski prišli tudi do odvetništva nad nekaterimi krškimi posestmi v okolici Dobrne (gradovi Ransperk⁵⁹ in Lemberk⁶⁰). O ptujskem odvetništvu nad krškimi gradovi in predvsem o tem, kako so zaradi posameznih izgub, ki so jih Ptujski utrpeli v bojih z grofi Vovbrškimi za posamezne posesti v Savinjski in Šaleški dolini, le-te posesti pridobivale pomen, bomo več razpravljali v naslednjih poglavjih, zato naj na tem mestu le opozorim, da čeprav govorimo (zaradi skupne zgodovine in predvsem skupnega nastopanja v tem prostoru) o Ptujskih in Kunšperških posestih kot o eni enoti, je bila v tem času posest obeh rodbin vendarle ločena in se je bolj ali manj dokončno združila šele po letu 1323, ko so bili Kunšperški prisiljeni prodati svoji posesti Hekenberg in Velenje Ptujskim. Kljub temu pa lahko govorimo o času največje ekspanzije Ptujskih in Kunšperških, ki so si v Savinjski in Šaleški dolini ustvarili čvrsto ekonomsko bazo ter se kot klin zadrli med posesti v interesni sferi prav tako v istem času prodirajočih grofov Vovbrških. Rivalstvo med tema dvema rodbinama je na tem področju trajalo vse do izumrtja Vovbržanov, ko je prišlo do preimenovanja enega od naslovnikov med obema strankama: Vovbržane so zamenjali njihovi glavni dediči Žovneški, kar pomeni, da je korenine spopadov in nasprotij med Ptujskimi in Žovneškimi/Celjškimi, ki predstavljajo gibalo razvoja v prvi polovici 14. stoletja in srčiko vsega dogajanja na obravnavanem področju, treba iskati že v 13. stoletju in v odnosih med Vovbrškimi in Ptujskimi.

⁵⁶ 1257, Ptuj; objavljeno v: *StUB* III, št. 240, 328.

⁵⁷ 1251, avgust 6, Bizeljsko; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 141, 165, 166; *StUB* III, št. 97, 162–164.

⁵⁸ 1270, maj 14, Kunšperk; objavljeno v: *StUB* IV, št. 378, 227.

⁵⁹ Ptujski fevd je postal v 70-ih letih 13. stoletja; kot takšen je prvič omenjen l. 1275. Regest objavljen v: *StUB* IV, št. 581, 347; *MDC* V, št. 162, 111.

⁶⁰ Dobili v fevd od Hartnida Guštanjskega po letu 1279: primerjaj 1288, december 8, Ptuj; regesta objavljena v: *CKL*, št. 59, 82.

Ze ob obravnavanju dogodkov iz 12. stoletja smo ugotavljali, da je bila glavna prednost svobodnih Žovneških pred ostalimi družinami, ki so imele svoje posesti v Savinjski dolini, ta, da so bili Žovneški edini, ki so imeli na tem področju svoje matične posesti. Vsem ostalim so bile savinjske posesti le »dodatek« in je bil center njihovega delovanja usmerjen bolj k njihovim matičnim področjem. Isti vzorec bomo lahko ugotovili tudi pri primerjanju delovanja Ptujskih in Žovneških v drugi polovici 13. in prvi polovici 14. stoletja. Tudi Ptujskim so bila savinjska posestva »le« enklave, osrednja družinska posestva pa so ležala bolj severovzhodno. To je dejstvo, ki je še posebej prišlo do izraza ob razpletu borbe med njimi in takrat že grofi Celjskimi v drugi polovici 14. stoletja. Zato so seveda imeli Žovnečani pri borbi za posamezne posesti prednost v motivaciji in s tem intenzivnejše težnje po zaokroževanju in pridobivanju novih posesti v Savinjski in Šaleški dolini. Drugačna pa je bila situacija v odnosih med Vovbrškimi in Ptujskimi.

Vovbržane smo spoznali že pri obravnavanju dogodkov iz 12. stoletja. Ugotovili smo, da so Vovbržani (oz. njihova stranska veja Hohenwart-Pozzuolo) neposredni nasledniki predstavnikov Heminega rodu na položaju savinjskih oz. celjskih (mejnih) grofov. Že Karlmann Tangl je zato domneval, da lahko v grofih Vovbrških vidimo sorodnike Heme oz. pripadnike tako imenovanega Heminega rodu.¹ K. Tanglu je dodaten argument za sorodstveno povezavo obeh družin predstavljalo tudi nosilno družinsko ime

¹ Karlmann Tangl, Die Grafen von Heunburg 1, *AÖG* 19/1858, 49–116; 2, *AÖG* 25/1860, 157–312.

Viljem, ki je skupno tako pri grofih Selških kot pri Vovbrških (in kot smo spoznali v prejšnjem poglavju, tudi v družini Dravskih). August Jaksch pa je na osnovi analize njihovih posesti raje domneval sorodstvo z grofi iz Pustriške doline (ustanovitelji benediktinskih samostanov Sv. Jurij na Jezeru/ St. Georgen am Längsee na Koroškem in Sonnenburga v Pustriški dolini/ Pustertal na Tirolskem).² Tej domnevi se je nekoliko kasneje pridružil tudi Hans Pirchegger.³ Prepričljiv dokaz za sorodstvo med grofi Vovbrškimi in Pustriškimi je dejstvo, da je imel pustriški grof Gerloch svoja posestva tudi pri Pliberku (»Liupickdorff«), ta so bila kasneje matična vovbrška posest.⁴ Kot je prepričljivo dokazal Heinz Dopsch, so bili ti grofje v sorodu tako z bavarskimi palatinskimi grofi kot z Aribonci.⁵ Grof Viljem I. Vovbrški se prvič omenja leta 1072 kot sin nekega Gera,⁶ ki ga med letoma 1055 in 1072 srečamo osemkrat omenjenega v listinskem gradivu. Za njega vemo, da je imel svoja posestva v Pustriški dolini, kar je še en dokaz več o sorodstvenem nasledstvu med grofi Vovbrškimi in Pustriškimi. Redko ime tega Vovbržana – Gero – je H. Dopschu omogočilo tudi postavitev teze, da izhajajo grofje Vovbrški iz poroke med Wichburgo iz rodbine Pustriških grofov in nekega predstavnika saške rodbine Seeburg-Gleiß.

Za našo temo vprašanje izvora Vovbrških ni toliko pomembno, zato ga bomo pustili ob strani ter se posvetili Viljemu I. ter njegovim naslednikom, s katerimi se začinja prisotnost Vovbrških na tleh Savinjske in Šaleške doline.

V luči zgoraj obravnavanih tez o izvoru šaleškega in zgornjesavinjskega plemstva je zato vredno opozoriti le še na dve dejstvi. Grof Gero se večkrat omenja skupaj s Traisensko-Valdeškimi,⁷ in čeprav pri stanju virov, ki so nam na razpolago, ni mogoče govoriti o kakršnem koli sorodstvenem povezovanju obeh rodbin, lahko domnevamo vsaj tesen odnos med njima, kar se bo pokazalo pomembno pri obravnavanju prisotnosti družine iz Orta na obravnavanem področju. In drugič: čeprav je Heinz Dopsch jasno pokazal, da stara teza Karlmana Tangla, da Vovbrški izhajajo nepo-

² August v. Jaksch, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* I/4 Kärnten, 136.

³ Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel* I, 158.

⁴ 1020–1025; objavljeno v: *MDC* III, št. 204/X, 84 (»qualiter tres fratres Vocholdus videlicet, Hartwicus et Henricus tradiderunt sue matri Wichpurgae XV hobas in loco qui dicitur Liupickdorff /.../ sicut Gerloch eiusdem domine filius habuit«).

⁵ Heinz Dopsch, *Die Grafen von Heunburg, Carinthia* I 160/1970, 311–342.

⁶ 1072, julij 17, Michelbeuern; objavljeno v: *SUB* I, št. 1, 1773; *MDC* III, št. 398, 157.

⁷ Npr.: 1072, maj; objava v: *SUB* II, št. 104, 173, 174 (Med pričami: »Hartnit /.../ Hartnit, Ernest, Ger«).

sredno iz rodbine grofov Selških, ne zdrži, je prav tako jasno pokazal, da je ne samo možno, temveč skoraj nujno treba poiskati skupno točko med obema družinama. H. Dopsch je razrešil vprašanje tako, da je predvidel, da je bila žena grofa Gera hči Heme Krške in Viljema Breže-Selškega. S to rešitvijo je mogoče pojasniti tudi dejstvo, da se pojavi v družini Vovbrških ime Viljem ravno v naslednjem kolenu (Gerov sin je Viljem). Tako lahko tudi razložimo pridobitev posesti v okolici Trušenj in na gori Djekše/Diex, kjer so si Vovbržani postavili svoj novi matični grad Vovbre,⁸ ter seveda tudi posesti v Savinjski dolini.

Da imajo Vovbržani svoje posesti v Savinjski dolini, izvemo v drugi četrtini 12. stoletja. Okoli leta 1140 je umrl Gunther, mejni grof Celjski. Njegov oče je bil grof Pilgrim, sin Viljema I. Vovbrškega, imenovan po gradu Pozzuolo na Furlanskem, ki je bil brat vovbrškega grofa Popona I. Medtem ko se je oče imenoval tako po Vovbrah (1090) kot po Pozzuolu (1107), je pri njegovih sinovih Pilgrimu in Poponu prišlo do delitve posesti. Pilgrim prevzame furlanske posesti ter posest gosposčine Hohenwart pri Beljaku, po kateri se imenuje leta 1144,⁹ medtem ko Popo upravlja Koroške posesti, poleg tega pa (njegov sin Popon II.?)¹⁰ pridobi tudi naziv grofa iz Kranja (in

⁸ Kot Vovbrški je grof Viljem prvič omenjen v listini vojvode Henrika II. za samostan St. Lambert iz leta 1103, januar 7, kot »Willihalm de Huninpurch« (StUB I, št. 95, 112). Domnevati smemo, da so Vovbržani zgradili grad Vovbre le kratek čas pred to omembo, verjetno v zadnjem desetletju 11. stoletja.

⁹ 1144, maj 14, Lipnica; objava v: StUB I, št. 218, 229, in 1144, maj 14, Lipnica; v: StUB I, št. 220, 232.

¹⁰ Tako pri Poponu kot pri Guntherju oz. pri t. i. kranjskih mejnih grofih kot savinjskih mejnih grofih naj bi šlo po interpretaciji Lj. Hauptmanna za t. i. namestništvo, ki sta ga opravljala v imenu pravega svetnega gospodarja Velike Kranjske, to je oglejskega patriarha na obeh polovicah te dežele, t. i. ožji Kranjski in nekdanji (Otonski) Savinjski krajini. Drugače in z novo argumentacijo Andrej Komac, *Od mejne grofije do dežele. Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju*, Ljubljana 2006, 64–71. Od tega časa dalje domnevamo tudi, da izhaja posest Vovbržanov v Ložu, kjer so imeli v upravljanju oglejski fevd: gosposčino, trg in deželsko sodišče. O izvoru Popona, ki je bil leta 1141 označen kot »comes Poppo de Creine« (1141, julij, Breže; v: SUB II, št. 203, 296, 297) je veljalo kar nekaj različnih teorij. Starejši zgodovinarji so ga šteli za pripadnika mejnogrofovske družine Weimar-Orlamünde, vendar sta tako Victor Hasenöhr kot za njim Ljudmil Hauptmann to možnost zavrgla ter ga začela šteti za pripadnika družine grofov Vovbrških. Temu se pridružil tudi Heinz Dopsch (*Die Grafen von Heunburg*, 320) in Peter Štih (*Kranjska v času Andeških grofov*, 13), ostaja pa vendarle en pomislek: v listini, ki smo jo že navajali in s katero je Ceizolf Spenheimski podelil šentpavelskemu samostanu posestva na Koroškem in po Spodnji Savinjski dolini, nastopa med pričami na prvem mestu »Poppo filius Popponis comitis« (1123–1130, Velikovec; v: MDC III, št. 572, 231–233), Vovbrški Popon pa je imel očeta Viljema in ne Popona. Ali imamo torej opravka z dvema različnima Poponom, Poponom I. in Poponom II., obema Vovbržanoma, ki pa nastopata v listinah skupaj in sočasno (kot tudi Pilgrim in Gunter Hohenwarta) ali pa je eden

s tem – če sledimo tezi Ljudmila Hauptmanna¹¹ – povezano službo namestnika kranjskega mejnega grofa). To pomeni, da je prva vest o prisotnosti Vovbržanov v Savinjski dolini vezana na službo savinjskega mejnega grofa, ki jo je upravljala veja Hohenwart-Pozzuolo. Naziv savinjskih mejnih grofov so pred njimi imeli predstavniki Heminega rodu. Zadnji iz tega rodu, ki je nosil ta naziv, je bil Starkhand II., ki se je kot cesarjev zaveznik zapletel v investiturni boj, ujel salzburškega nadškofa Tiemona (1090–1101) ter bil nazadnje v tej borbi, skupaj s svojim bratom Ulrikom, poražen. Za leto 1103 vemo, da je Starkhand še nosil naziv savinjskega mejnega grofa,¹² v času med letoma 1122 in 1137 pa »Annales Admuntenses« že sporočajo ime novega mejnega grofa Hohenwart-Pozzuolo-Vovbrškega grofa Gunterja.¹³ Ta v analih ne nastopa ravno v pozitivni vlogi, saj je dal okoli leta 1130 ujeti admontskega opata Wolfolda, ko je ta kot samostanski nadzornik reagiral na grešno življenje nun v samostanu sv. Jurija na Jezeru/St. Georgen am Längsee ter grešnice zamenjal z novimi nunami, ki jih je dal pripeljati iz Admonta. Da bi se odkupil in rešil izobčenja, je Gunter daroval neko posest nadškofiji v Salzburgu, cerkev sv. Martina v Strassgangu (danes predmestje Graza) s posestvom vred pa je prepustil Admontskemu samostanu.¹⁴ Opat Wolfold je zaradi slabega ravnanja zbolel in po tem, ko je bil spuščen iz ujetništva, ni več dolgo živel. Umril je 1. novembra 1137. leta. Za obravnavano temo je najpomembnejši podatek, ki ga prinašajo navedeni samostanski anali, ta, da je Gunther prevzel urad mejnega grofa v času med letoma 1103 in približno 1130.

Celje je bilo po letu 970 sedež urada mejnega grofa,¹⁵ nemogoče pa je ugotoviti, ali so imeli grofje Vovbrški oz. njihova stranska veja posesti v Savinjski dolini že pred tem časom. Glede na zgoraj predstavljeno domnevo,

Vovbržan, drugi pa morda pripadnik grofovke rodbine iz Selč (Zeltschach) in torej Popon, grof iz Kranja, vendarle ni član grofov Vovbrških?

11 Lj. Hauptmann, Grofovi Višnjegorski, v: *Rad Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti* 250 (1935), 221 sl.

12 1103, januar 3; objava v: *MDC III*, št. 516, 207, in 1103, januar 3; objava v: *MDC III*, št. 517, 208.

13 J. Wichner, *Geschichte des Benediktiner-Stift Admont von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1177*, Admont 1874, 79; Kos, *Gradivo IV*, št. 70a, 42 (»Gunthero marchione de Cylie«). *Annales Admuntenses* obsegajo dobo od leta 1 do leta 1250 ter so, kot to ugotavljajo raziskovalci, dokaj zanesljivi in verodostojni.

14 1137: po objavi v: Kos, *Gradivo IV*, št. 70a, 42: »Pro cuius sceleris compositione et anathematis absolute idem marchio /Gunthero marchione de Cylie/ predia quedam sancto Rudberto contulit, ecclesiam vero sancti Martini ad superius Strazganch cum subiacento predio ob gratiam domni Wolvoldi nobis delegavit, ac sepultarac locum in quo nunc quiescit apud nos elegit.«

15 H. Dopsch, *Die Grafen von Heunburg*, 329.

da je med grofi Vovbrškimi in Heminim rodom vendarle potrebno predpostaviti neke vrste sorodstveni odnos, pa smemo domnevati, da so Vovbržani prišli do savinjskih posesti (in morda tudi do naslova mejnih grofov) kot Askvinovi dediči šele po propadu Starkhanda II. in njegovega rodu.

Hkrati s službo mejnega grofa so morali Vovbržani pridobiti tudi svoja alodialna posestva (če jih niso imeli v Savinjski dolini že pred tem), saj ni imela posestva v Savinjski dolini samo Pilgrimova veja, temveč je tudi Poponov sin grof Otwin podelil nekaj svoje posesti v Savinjski dolini samostanu v Št. Pavlu.¹⁶ To daritev je nato njegov sin Ulrik priznal skupaj s še nekaj kmetijami, ležečimi na gori Djekše/Diex, ki jih je priključil očetovi daritvi. Katere so bile te posesti, ki jih je Otwin podelil Št. Pavlu? Danes je to nemogoče natančno določiti, je pa najverjetneje, da je šlo za posesti okoli Celja, kjer je bil v 12. stoletju edini sedež rodbinskih posesti v Savinjski dolini. Po drugi strani pa vemo, da je imel samostan v Št. Pavlu svoje posesti tudi v okolici Polzele,¹⁷ saj je prvi znani Polzelski naštet v šentpavelskem spremstvu. Ne smemo pozabiti, da je samostan v Št. Pavlu dobil prve posesti v Savinjski dolini že v začetku 12. stoletja z že omenjeno in obravnavano darovnico Ceizolfa Spanheimskega. Ni pa mogoče posesti, zaobjete v Ceizolfovi darovnici, kar brez zadržkov enačiti s posestmi samostana v okolici Polzele. K tej posesti se bomo vrnili ob obravnavanju posesti gospodov iz Orta v Savinjski dolini. Podatek, da sta imeli obe veji, Vovbrška in Hohenwart-Pozzuolska, svoje posesti v Savinjski dolini, pa morda govori o tem, da imamo opravka z enotno posestvijo, ki jo je družina pridobila še pred razdelitvijo, to je še v času grofa Viljema I. (1070–1107). V tem primeru bi morali domnevati, da je družina pridobila svojo posest še v času življenja savinjskega mejnega grofa Starkhanda II. in da pridobitev savinjskih posesti ni bila vezana na službo namestnika savinjskega mejnega grofa. Točen čas, v katerem smemo in lahko predvidevamo prihod Vovbrških v Savinjsko dolino, tako ostaja brez natančnega odgovora in lahko le na splošno zapišemo, da se je to zgodilo konec 11. ali v začetku 12. stoletja.

Naslednja vest, ki nam govori o interesih Vovbrških na obravnavanem področju, je šele iz leta 1241. 18. decembra tega leta se je namreč grof Viljem iz Vovber skupaj s svojo ženo in otroki odpovedal pravicam do odvečništva nad posestmi Gornjegrajskega samostana na področju Mozirja in

¹⁶ 1170–1180; objava v: *MDC* III, št. 1132, 426.

¹⁷ 1170, marec 19, Leibnitz; objava v: *MDC* III, št. 1140, 428. Za posest samostana Št. Pavel v Savinjski dolini in za nadaljnjo zgodovino Polzele glej: Jože Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* 28/1980, 161–171; za obravnavano problematiko posebej strani 161 in 162.

okolice (»in provincia Moziri sive extra provinciam«).¹⁸ Poimensko so našeta posestva v Trnavčah, Završah in Kolovratu ter cerkve (kapele) sv. Jurija (mozirska farna cerkev), sv. Vida (danes cerkev sv. Radegunde severno od Mozirja) in sv. Ruperta (v Lubiji).¹⁹ Zase je obdržal le manjše dajatve (ena mera žita, dve meri ovsu in dva piščanca na leto) ter krvno sodstvo. Med pričami so omenjeni tudi nekateri savinjski vitezi: Ulrik Mozirski, Wulfing iz Letuša²⁰ in Hiltprand iz Celja. Medtem ko za slednjega ne more biti dvoma, da v listini nastopa kot vovbrški vitez, pa je za prva dva verjetnejša domneva, da sta bila pri sestavljanju listine prisotna kot upravnika samostanskih oz. patriarhovih posesti.²¹ To je dejstvo, ki kaže, da je bila v prvi polovici 13. stoletja posest Vovbržanov v Savinjski dolini omejena na okolico Celja.

V literaturi, ki je obravnavala Vovbržane in njihove spodnje štajerske posesti doslej, pa se je poleg Celja vedno kot alodialna »praposest« omenjal tudi Šoštanj.²² Zgoraj smo postavili in utemeljili drugačno rešitev, po kateri je bila posest Šoštanja v 12. in prvi polovici 13. stoletja še v rokah rodbine Dravsko/Šoštanskih. Opozorili pa smo tudi, da je po drugi strani zelo

18 1241, december 18, Mozirje. Originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 563; objavljeno v: *StUB* II, št. 400, 513, regest v: Kos *Gradivo* V, št. 776, 375.

19 Milko Kos v *Gradivu za zgodovino Slovencev* locira cerkev sv. Ruperta v Spodnjo Savinjsko dolino, kjer je pri Gomilskem še vedno kraj in cerkev sv. Ruperta. I. Orožen, *Das Benediktiner stift Oberburg*, 26, 27, pa to lociranje popravlja in upravičeno locira cerkev na področje Ljubije, kjer je kasneje omenjena cerkev sv. Ožbolta, ki pa se še leta 1582 imenuje cerkev »s. Ruperti et s. Osbaldi«.

20 Wulfinga, navedenega kot »de Levts« ipd., je možno locirati ali v Letuši ali v Luče. Pavle Blaznik se je na primer nagibal k lociranju v Luče (P. Blaznik, *Historična topografija* I, 458), enako tudi Hans Pirchegger (H. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 201). Dušan Kos je z vprašajem prevzel lociranje v Letuš (D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86), s čimer se strinja tudi slovenski kastelolog Ivan Stopar (*Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, Med Solčavskim in Kobanskim, 141); prav tako tudi Ivan Jakič (*Vsi slovenski gradovi*, 187). Oba se pri tem opirata predvsem na dejstvo, da je v Letušu res še vedno mogoče videti sicer zelo skromne ostanke gradišča, ki ga najverjetneje smemo enačiti z navedenim gradom Letuš iz 13. stoletja. To dejstvo je prepričalo tudi nas, da smo se odločili za lokacijo omenjenega Wulfinga v Letuš in ne v Luče.

21 Za Ulrika Mozirskega je dokaz listina iz leta 1231, september 18, Rečica ob Savinji (original pergamentna listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 480; objavljeno tudi v: *MDC* IV, št. 2019, 192; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 545, 268; CKL, št. 21, 20), v kateri je naveden Ulrik Mozirski kot priča v listini, vezani na gornjegrajski samostan. Wulfing Letuški pa se npr. pojavlja v listini iz leta 1248, februar 19, Čedad; objavljena v: *StUB* III, št. 23, 77, 78, kot »dilectus fidelis noster Vfingus de Levts, ministerialis sancte ecclesie Aquilegensis et procurator bonorum nostrorum in districtu Oberburgensis et in prouincia de Moziri«, se pravi kot ministerial oglejske cerkve in upravitelj oglejskih posesti v okolici Gornjega Gradu in v provinci Mozirje.

22 Prim. npr: H. Dopsch, *Die Grafen von Heunburg*, 330; H. Pirchegger, *Landesfürst*, 163.

verjetno mogoče med obema rodbinama predpostaviti tesne, sorodstvene povezave. Ohranjeni viri nam žal ne omogočajo z gotovostjo precizirati odnosov med Vovbrškimi in Dravsko/Šoštanjskimi. V podkrepitev sicer že v prejšnjem poglavju razvite teze pa naj vendarle dodamo še nekaj podatkov. Ime Viljem se v rodbini Vovbrških pojavi z Viljemom I. šele v zadnji četrtini 11. stoletja, najverjetneje zaradi poroke Viljemovega očeta grofa Gera I. s pripadnico rodbine Breže-Selških. Le dobrih deset let kasneje pa lahko kot Viljema Vovbrškega v virih najdemo še enega Viljema, in sicer Viljema Dravskega.²³ Za njega vemo, da je imel sinove Valhuna, Hermana in Eberharda, medtem ko sta Vovbržanova sinova Pilgrim in Popon. Se pravi da ni mogoče, da bi bila oba Viljema ena in ista oseba. Poglejmo še naprej: ime Viljem namreč ni edino, ki si ga delita obe rodbini. Ob podelitvi ustanovne listine za Stiški samostan leta 1136 se namreč med plemiči, ki so prisostvovali temu dogodku, omenja tudi neki »Piligrinus (de) Trah«, ki mu sledi »Engelscalcus de Gravendorf«.²⁴ Grafendorf je vas pri Grabštajnu na Koroškem, kjer je imel svoja posestva Dietmar Lungavski in ki mejijo na posest Dravskega dvora, to je na današnje Tinje. Ta omemba Pilgrima Dravskega ni edina. Leta 1106 najdemo namreč v listini koroškega vojvode Engelberta (II.) samostanu v Št. Pavlu na prvem mestu med pričami navedena (brez predikata): »Biligrim, Willihalm ...«²⁵ Da v tem primeru ne gre za pripadnika grofov Vovbrških, je jasno zaradi vrstnega reda navedbe: če bi imeli opravka s pripadnikoma družine Vovbrških, bi Viljem kot oče vsekakor moral stati pred svojim sinom Pilgrimom, kar pa ni slučaj. Zato upravičeno predpostavljamo, da gre v tem primeru za dva brata iz rodbine Dravsko/Šoštanjskih.

Praktično sočasno se torej pojavita isti imeni pri pripadnikih dveh rodbin. Za Vovbržane vemo oz. z veliko verjetnostjo domnevamo, da je v njihovo rodbino ime prineseno s poroko, pri rodbini Dravskih pa sploh stojimo pred prvimi omembami članov te rodbine, tako da je praktično nemogoče postavljati kakršnekoli hipoteze. Najverjetneje pa je, da lahko tudi v primeru slednje rodbine govorimo o nekakšnem neposrednem sorodstvenem odnosu s Heminim rodod. Glede na leta pojavljanja lahko še najbolj gotovo predpostavimo, da je bil oče Viljema in Pilgrima Dravskih poročen ali s sestro žene Gera Vovbrškega ali pa je bil (manj verjetno) poročen s hčerko Gera I. Vovbrškega in bi lahko tako ali drugače prišla tudi ta družina

²³ 1105–1126; objavljeno v: *MDC* III, št. 521, 210, Kos, *Gradivo* IV, št. 11, 6.

²⁴ 1136, po september 24, Oglej; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 130, 79. Glej tudi J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, 33–60.

²⁵ 1106; objavljeno v: *MDC* III, št. 523, 211.

na v sorodstvene povezave z družino Breže-Selških; s tem bi predpostavka, da je Šoštanj del velike posesti te družine, dobila dodatno podkrepitev. Sorodstvo med Dravsko/Šoštanjskimi in Heminim rodом pa bi tudi zadovoljivo pojasnilo, zakaj je eden iz družine Dravskih, to je plemič iz Koroške, prisostvoval ustanovitvi stiškega samostana.

Če smo do srede 13. stoletja še ugotavljali relativno mrtvilo v ekspanziji Vovbržanov na področju Savinjske in Šaleške doline, se je stanje od srede 13. stoletja povsem spremenilo. Tudi Vovbržani so, tako kot mnogi drugi, zaslutili svojo priložnost v razburkanem času interregnuma v tretji četrtini 13. stoletja ter so poskusili razširiti in okrepiti svoje pozicije. Poleg izumrtja starih vojvodskih rodbin – Babenberžanov (1246), Spanheimov (1269) in Andeških (1228 oz. 1251) ter seveda cesarske staufovske družine – jim je pomagalo tudi dejstvo, da sta na področju Savinjske doline skoraj sočasno izumrli tudi dve lokalno pomembni rodbini: Dravsko/Šoštanjski in gospodje iz Orta. S tem jim je tako z dedovanji padla v roke večja posest, ki so jo želeli tako s pomočjo diplomatskih prizadevanj kot s pomočjo fajd še zaokrožiti, pri čemer jim je bila seveda najbolj napoti ravno posest Ptujskih.²⁶ Preden se posvetimo zadnji tretjini 13. stoletja, pa je potrebno pripeljati v zgodovinsko sliko Savinjske in Šaleške doline še zadnjo veliko družino, gospode iz Orta.

26 O tem vprašanju tudi: Tone Ravnikar, Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini, *ČZN NV* 29 (1993), 1, 20–33.

Posesti družine iz Orta na obravnanim področju

V našem pregledu smo že natančneje umestili v prostor vse rodbine, ki so se tako ali drugače zapisale v zgodovinski spomin 12. in 13. stoletja Savinjske in Šaleške doline, ostane nam le še družina, poimenovana po svojem matičnem sedežu – gradu Ort na Traunseeju na Gornjem Avstrijskem. V uvodu smo na kratko že orisali razprostranjenost njihovih spodnještajerskih posesti in čas prihoda družine na obravnano področje. Zapisali smo že, da je o prisotnosti gospodov iz Orta v Savinjski dolini mogoče govoriti vsaj od srede 12. stoletja dalje ter od tretje četrtine dalje tudi z veliko verjetnostjo o tem, da so upravljali deželno sodišče Savinjske doline (Savinjske marke) s sedežem verjetno v Celju, o čemer bomo v nadaljevanju še razpravljali. Razprostranjenost njihovih posesti pomagajo rekonstruirati listine iz 13. stoletja, iz katerih izvemo, da je večina njihove savinjske posesti zaobjemala prostor na mejnem področju med Savinjsko in Šaleško dolino, na področju Polzele, Andraža nad Polzelo, Ložnice in Šmartnega ob Paki. Njihovi militi pa so naštetih v Polzeli, Hudinji, Prežinu nad Štorami ter severno od Šaleške doline – v Guštanju, ki so ga imeli gospodje iz Orta v fevdu od bamberskih škofov od srede 12. stoletja dalje.

Najverjetneje so torej upravljali tudi deželno sodišče v Celju, za katero H. Pirchegger domneva, da so ga posedovali vsaj od smrti Guntherja, zadnjega mejnega grofa Savinjske marke.¹ Gospodje iz Orta so poleg tega sodišča imeli v fevdu od avstrijskega deželnega kneza tudi deželno sodišče ob Raabi.² Upravljanje obeh deželskih sodišč je bilo tako za finančno moč

¹ H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel* I, 38.

² H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel* III, 217.

kot za družbeni status družine izjemno pomembno. Prav tako so bili posamezni predstavniki družine tudi štajerski maršali,³ kar vse je pripomoglo k utrjevanju njihovega gospodarskega, socialnega in družbenega statusa. Plemenitniki iz Orta, katerih izvor domnevamo, kot smo to dokazovali v poglavju o dogajanju na obravnavanem področju v 12. stoletju, v družini Traisen-Feistriških, so bili sicer ministeriali štajerskega mejnega grofa,⁴ vendar na področju Savinjske marke niso prisotni kot takšni, temveč so imeli tu v upravljanju cerkvene (Guštanj, Prežin) in koroške fevde (ter morda tudi nekaj alodialne posesti), o čemer bomo več razpravljali v nadaljevanju besedila. Družina pa je imela na svojem matičnem področju na Gornjem Avstrijskem alodialna posestva, kar je dejstvo, ki (med ostalimi) potrjuje njihov izvor v visokosvobodni družini Traisen-Feistriških.⁵

Poglejmo natančneje obseg posesti družine iz Orta na obravnavanem področju. Prvič se posredno omenja povezava gospodov iz Orta s Savinjsko dolino v že omenjeni listini iz leta 1147. Med pričami navedeni »Volfkang de Soune« je skoraj gotovo pripadal članom ortskega spremstva, vendar nam njegov splošni predikat »iz Savinjske doline« ne pove prav veliko. Drugače je z naslednjo listino, ki prča o povezanosti družine s Savinjsko dolino. Okoli leta 1185 sta se Herand Wildonski in Hartnid iz Orta odpovedala svojim zahtevkom nad v listini naštetimi posestmi v korist samostana Admont.⁶ Med pričami je naveden tudi »Pernhardus de Cilie«. Ta navedba pa že govori o nalogi, ki so jo imeli gospodje iz Orta v Savinjski dolini – o upravljanju deželskega sodišča v Celju. Povsem logična je domneva, da je bil omenjeni Bernard iz Celja ortski uradnik (prav verjetno je pravilna Pircheggerjeva teza, da je bil v funkciji deželskega sodnika, ki je bil kot tak v službi Ortov, ki so imeli deželsko sodišče v fevdu) in se je v tej vlogi znašel tudi med pričami v listini, katere vsebina se sicer tiče Zgornje Štajerske. Med naštetima listinama je velik časovni razpon, ki morda kaže na to, da gospodje iz Orta v 12. stoletju še niso imeli v Savinjski dolini večjih posesti, temveč so morda imeli v fevdu le urad deželske sodnije in zato še niso bili bolj prisotni v dogajanju na jugu. V 13. stoletju se nato začnejo mno-

³ Kot takšna sta bila v listinah titulirana Hartnid III. (1191) in Hartnid VI. (1249). Primerjaj: V. von Handel-Mazzetti, *Waltenstein und Eppenberg und die Herren »von Ort im Traunsee«*, 102, ter H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel*, 228.

⁴ Primerjaj: *StUB* I, št. 307, 309, 310 (»de ministerialibus (marchionis de Styra) /.../ Hartnid de Orth«); *StUB* I, št. 393, 371–373 (»Hertnidus de Orte« je našet med pričami na prvem mestu takoj za »Otokar marchio«). Še: H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel* III, 216.

⁵ Prim. H. Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 218, kjer izvaja družino iz Orta iz Ernesta Traisenskega.

⁶ Okoli 1185; objavljeno v: *StUB* I, št. 662, 641. J. Wichner, *Admont* II, 182 (op. 24).

žiti dokazi o prisotnosti gospodov iz Orta v dogajanjih, ki se tičejo Savinjske doline ali njene širše okolice. Pri tem je potrebno opozoriti, da jih pogosto najdemo tudi v bližini grofov Vovbrških, kar je gotovo mogoče razložiti s sosesčino obeh družin na področju Savinjske doline⁷ in Guštanja,⁸ sodelovali pa so tudi pri podelitvi posesti avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. Žičkemu samostanu leta 1207⁹ ter pri dogodkih ob postavitvi kamnitega mostu čez Savo v Zidanem Mostu leta 1224.¹⁰ Iz gradiva pa ni mogoče razbrati, ali so bili pri teh dogodkih prisotni »le« kot ministeriali štajerskega vojvode ali tudi kot zainteresirani posestniki sosednjih zemljišč. Že pet let kasneje pa se stanje spremeni. Iz leta 1229 že imamo ohranjeno listino, ki prva natančneje opredeljuje posest gospodov iz Orta v Savinjski dolini.¹¹ Z njo je Ušalk iz Prekope, milit Hartnida IV. iz Orta,¹² podelil samostanu v Gornjem Gradu v blagor svoje duše in duš svojega (očitno že pokojnega) sina in svojih pokojnih staršev dve kmetiji pri Andražu pri Polzeli. Istočasno si je zaželel, da bi bil skupaj s svojimi nasledniki pokopan v samostanu. Kaže, da je šlo za dar, katerega glavni namen je bil pridobiti prostor za družinsko grobnico v samostanu, to je v imenitnem prostoru in seveda tudi v imenitni družbi ostalih plemiških rodbin, ki so tam že

7 Najverjetneje drži mnenje Hansa Pircheggerja, da so Orti prišli do posesti v okolici Celja tako, da so jih dobili v fevd od grofov Vovbrških, ki so po smrti mejnega grofa Guntherja le-tega nasledili (H. Pirchegger, *Landefürst und Adel* 3, 224s).

8 Npr.: 1215, junij 3; v: *StUB* II, št. 136, 207 (»Willehalmus comes de Hunenburc /.../ Hartnidus de Orte«); 1217; v: *MDC* IV, št. 1748, 90 (»comes Willehalmus de Hunenburc, dominus Hartnidus de Orte«).

9 1207; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 122, 70. Glej tudi: J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 55, 56, v kateri je vsebina listine natančno analizirana.

10 1224, februar 8, Maribor; objavljeno v: *GZM* I/57; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 386, 198.

11 1229, marec 4; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, list. št. 462; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 499, 249, *StUB* II, št. 262, 358.

12 Tega prekopskega milita smo spoznali že zgoraj ob obravnavanju kunšperškega Hekenberga, ko se je leta 1247 praval s samostanom za motniško posest. Zato nas presenetli nadaljnja usoda te družine. Čeprav presega zadano vsebino razprave, želimo vendarle opozoriti, da najdemo naslednika (vnuka ali morda celo pravnuka) omenjenega prekopskega viteza leta 1336 kot svibenjskega fevdnika na Dolenjskem. Tega leta je namreč Ušalk iz Prekope potrdil, da imata skupaj z ženo Dimuto od Jurija Svibenjskega v zakupu tri hube v Trebanjski dolini (1336, julij 10; prepis v *StLA* Graz, št. 2102b: »Ich Veschalch von Prekop vnd mein wirtin Diemut vnt vnser erben vergehen /.../ daz wir /.../ dem edeln manne hern Georgen von Scherffenberch vnd seiner wirtin vrawen Chuengunten vnd iren erben drei hueben versaczt haben die in Treental gelegen sint dacz Ponikel czwo auf der ain waz Maerein cze den czeiten gesezzen sint dacz Ponikel czwo auf der ain waz Maerein cze den czeiten gesezzen auf der andern waz Mathei gesezzen auch cze den czeiten, die dritte hueb leit dacz Giser da waz Thomas ze den czeiten auf gesezzen ...«). Poleg Ušalka je listino pečatil še vitez Rudolf iz Žovneka.

našle prostor za svoje zadnje počivališče.¹³ Med pričami v listini so našte-ti celjski župnik Rupert, Henrik Polzelski, Werhard »de Owe« (verjetno iz Zaloga pri Žalcu), sodnik Oto iz Polzele, Markvard iz Hotunjščice (ali Hudinje)¹⁴ in Janez iz Prežina. Posest Ortoy je bila očitno dokaj razvejana. Prekopa leži vzhodno od Vranskega, od koder je posest segala še v Polzelo, Andraž in Zalog, kjer domnevamo večjo strnjeno posest; severno od Celja so morda imeli svojo posest ob Hudinji ter vzhodno od Celja v fevdu krški grad Prežin (danes Prožinska vas). Omenjena listina je bila spisana bodisi v samostanu bodisi v Celju, kjer je bil verjetno Oto Polzelski uradnik na de-želškem sodišču za Savinjsko marko.

Hartnid IV. iz Orta se je po tem dogodku odpravil proti severu na svo-ja druga posestva, ležeča na Štajerskem in Gornjem Avstrijskem. Tam je septembra istega leta izdal listino, v kateri je priznal sekovskemu samosta-nu določene pravice nad posestvijo, ki mu jo je podelil že njegov oče.¹⁵ Na poti ga je spremljal tudi vsaj en predstavnik savinjskih militov, Herman II. iz Prežina, brat že zgoraj omenjenega Janeza,¹⁶ ki je prav tako pričal v ome-

13 Npr. Žovneški (prim. Jože Mlinarič, Celjani in njihov odnos do samostanov, v: *Celjski grofje – stara tema, nova spoznanja*, Celje 1998, 125–143, posebej 126) in Kacenštajnski, za katere vemo, da so že pred letom 1243 pokopavali v svoji grobnici v samostanski cerkvi (1243, no-vember 10; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 612).

14 Možni sta obe lokaciji za sedež tega milita. Pavle Blaznik locira tega viteza (in tudi ostale), ki se imenuje kot »de Chutenpach«, »de Guthempach«, »der Chutenpacher«, v Hudinjo, vas pri Celju (P. Blaznik, *Topografija I*, 292, 293), medtem ko npr. Janko Orožen locira omenjene viteze v Hotunjščico, »dvor pod Goro Oljko pri izlivu Hotunjščice v Ložnico« (Janko Oro-žen, *Zgodovina Celja in okolice I*, Celje 1971, 121). Opozorimo naj, da če pregledujemo na-vedbe, ki jih je skrbno zbral Pavle Blaznik, opazimo, da se tiste, ki se nedvomno nanašajo na Hudinjo, vedno zapisujejo kot »Chodinic«, »Chodin«, »Kodin« ipd., medtem ko se tiste, ki so nedvomno povezane z nelociranim dvorom, zapisovane kot »de Chutenpach«, »der Chuedenpacher« ipd., kar govori bolj v prid tezi, da imamo opravka z dvema lokacijama in da moramo raje sprejeti lociranje Janka Orožna na področje potoka Hotunjščica kot pa v vas Hudinja. O tem govori tudi dogajanje iz leta 1278, ko je pokojni Berchtold »de Chuttenpa-ch« zapustil v svojem testamentu Gornjegrajskemu samostanu eno hubo v Grebencu (zaselek v Dobriču pod Goro Oljko), za kar si je izprosil aniverzarij (1278; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1130), kar nedvomno govori o tem, da je Bertold zasedal dvor na področju pod Goro Oljko in ne severno od Celja. Ne more pa biti nobenega dvoma o posesti gospodov iz Orta na področju severno od Celja. Leta 1263 je tako v ortski listini med pričami mogoče najti tudi krškega ministeriala (!) Henrika z Rosenberga (Rožnega vrha), ka-terega prisotnost kaže na ortsko posest na področju zahodno od Vojnika. Spoznali bomo tudi krški Prežin, ki so ga prav tako imeli v fevdu gospodje iz Orta od krške škofije ter ga dajali da-lje v sekundarni fevd.

15 1229, september 17; objavljeno v: *SrUB II*, št. 263, 359.

16 Prežinski so bili, prav tako kot Roženberški, sicer krški ministeriali, grad Prežin pa je bil kr-ški grad. To pomeni, da so imeli Orti očitno Prežin v krškem fevdu in ga kot takega oddajali dalje Prežinskim v sekundarni fevd (»afterlehen«).

njeni listini. Tudi po tej listini zaveza večja časovna praznina do naslednje omembe, ki povezuje Orte z njihovimi savinjskimi posestmi.

Vrnimo se torej k nadaljnji usodi družine Ortov in njihovih posesti v Savinjski dolini. Kot je videti iz ohranjenih listin, je bil Hartnid V. angažiran v dveh bojih. Najprej se je zapletel v upor proti avstrijskemu in štajerskemu vojvodi Babenberžanu Frideriku »Prepirljivcu«, v katerem je nastopal na strani cesarja Friderika II. (1197–1250) ter se zaradi tega zapletel v vojno s sekovskim škofom.¹⁷ Ko je vojvoda izšel iz boja kot zmagovalec, se je Hartnid poskušal s škofom poravnati.¹⁸ Po smrti zadnjega moškega predstavnika rodbine Cmureških, Reinberta II., se je kot cmureški zet zapletel še v boj za dediščino po Cmureških. Nastopal je proti Reisberškim, ki so se ravno tako potegovali za cmureško dediščino. V tem boju je bil poražen, saj so ga ujeli Stubenbergi, izgubil je grad Wachseneck in v ujetništvu leta 1245 tudi umrl.¹⁹ Njegov sin Hartnid VI. je bil ob smrti očeta še mladoten, saj je njegova mati Elizabeta še leta 1248 v njegovem imenu izdala listino, ki se nanaša na savinjske posesti. Moč Ortov se je seveda po tem dvojnem porazu Hartnida V. vsaj prepolovila, česar njegov sin Hartnid VI. ni mogel več popraviti.

Vendar si moramo natančneje pogledati listino iz leta 1248,²⁰ ker nam bo omogočila še natančnejšo določitev razprostranjenosti posesti rodbine Ortov. Leta 1248 je prišlo do dogovora med Elizabeto, vdovo po Hartnidu V. Ortskem in njenim sinom Hartnidom VI. na eni strani ter Hartnidom Ptujskim na drugi strani, v zvezi z delitvijo potomcev Hermana Katzensteinskega, ptujskega vazala (»qui proprietate spectare dinoscitur ex antiquo ad dominum Hertnidum de Bettov suosque heredes«) in Kunigunde, ortske vazalke (»que nobis attinet proprietate«). Takšni dogovori so bili v srednjem veku dokaj običajni in tudi ta naš ne bi bil nič posebnega, če ne bi omogočal še nadaljnjega razmisleka. Herman je bil sin Dipolda I. Katzensteinskega in je živel približno do leta 1255, ko se zadnjič omenja skupaj z bratom Dipoldom II.²¹ Kasneje ga ne srečamo več, kar pomeni, da je umrl zgodaj, verjetno tudi brez potomcev. Leta 1283 pa srečamo med nunami samostana sv. Jurija na Jezeru tudi omenjeno Kunigundo »de Swarczenstain«, ki je prav verjetno vdova po pokojnemu Hermanu in bi torej sodila

¹⁷ H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark bis 1282*, 199–204.

¹⁸ 1239, november 20, Dunaj; objavljeno v: *StUB* II, št. 373, 484.

¹⁹ V. von Handel-Mazzetti, *Waltenstein und Eppenberg und die Herren »von Ort im Traunsee«*, in Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark* 3, 215–228.

²⁰ 1248; objavljeno v: *StUB* Ergänzungs-Heft, št. 58, 37.

²¹ 1255, marec 31, Ptuj; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 269, 271; *StUB* III, št. 174, 256.

v ortsko vazalno rodbino, ki je upravljala grad Švarcenštajn v Lazah pri Velenju.²² Grad bi po tej sliki v prvi polovici 13. stoletja, v nasprotju z uveljavljenim prepričanjem, ki ga datira šele v 14. stoletje, torej že stal in bi prešel v roke Žovneških ali v drugi polovici 13. stoletja po izumrtju družine Ortov ali pa nekoliko kasneje, leta 1322, preko žovneškega dedovanja po grofih Vovbrških.²³

Tezo lahko še podkrepimo: leta 1245²⁴ in 1246²⁵ najdemo v dveh ptujskih listinah navedenega med pričami tudi že omenjenega Friderika Polzelskega (»Fridericus de Haelenstein«). Prva listina govori o obveznostih, ki sta jih imela brata Friderik in Hartnid Ptujška do samostana v Št. Pavlu in bi navzočnost Polzelskega lahko razlagali skozi optiko šentpavelskih posesti, ki jih je le-ta imel na področju Polzele, in že omenjene povezanosti šentpavelskega samostana in vitezov Polzelskih. V listini sta kot priči naštetata tudi brata Wolvelin in Herman Kacenštajnska. Druga listina pa nas prepričuje, da moramo poiskati drugačno razlago. V tej je Hartnid Ptujški iz ljubezni do Dipolda I. Kacenštajnskega in njegovega tam pokopaneega sina Gebharda podelil gornjegrajskemu samostanu določene posesti v Zgornji Savinjski in Šaleški dolini. Ta podelitev je sledila prvi podelitvi posesti samostanu (z istim namenom), ki je bila izvedena že tri leta pred tem,²⁶ pri kateri pa Friderik Polzelski še ni sodeloval. Kako torej razložiti omenjeno (ne)pojavljanje polzelskega plemiča v ptujskih listinah? Naša predpostavka je sledeča: polzelski plemič, ortski ministerial Friderik, je v dveh ptujskih listinah nastopal skupaj s Kacenštajnskimi, s katerimi je očitno v tem času prišlo do navezovanja sorodstvenih vezi, to je do predporočnih pogajanj. Predvidevamo, da je Friderik Polzelski oče neimenovane ortske vazalke (domnevamo, da je to Kunigunda Švarcenštajnska), ki se je poročila s Hermanom I. Kacenštajnskim in zaradi česar sta oba seniorja, Ptujški in Ort, leta 1248 sklenila pogodbo o nasledstvu. Predpostavko seveda dodatno podkrepljuje dejstvo, da ležijo posesti gradu Polzela in grad Švarcenštajn v neposredni sosesčini.

²² 1283, marec 21, St. Georgen am Langsee; objavljeno v: *MDCV*, št. 542, 346. Opozoriti je potrebno, da je možna tudi drugačna razlaga, in sicer da spada imenovana Kunigunda na grad Schwartzenstein na zahodnem Koroškem (blizu Paterniona). To je med drugimi zagovarjal tudi F. X. Kohla, v: *Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und Wehrhafte Stätten, Erster Teil*, 289. Glede na zgoraj zapisane povezave in navedene listine se nam zdi verjetnejša razlaga, ki jo podajamo v besedilu.

²³ Prim. Tone Ravnikar, *Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku*, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 179–181.

²⁴ 1245, december 13, Ptuj; regist objavljene v: *Kos, Gradivo V*, št. 872, 412.

²⁵ 1246, Ptuj; regist objavljene v: *Kos, Gradivo V*, št. 896, 423.

²⁶ 1243, november 10, Ptuj; regist objavljene v: *Kos, Gradivo V*, št. 821, 391.

S tem smo posest Ortov še nekoliko razširili, predvsem pa geografsko logično zaokrožili. Področje med Polzelo in Velenjem, ki ga zaznamujejo vasi in zaselki Zalog, Andraž, Ložnica, Laze, Arnače s Kotami in Silova, tvori geografsko celoto in je bilo, kot kaže, v celoti last družine Ortov.

Že 1249. leta je postal Hartnid VI. polnoleten in je tako že začel izdajati tudi listine. Kot že njegovi predniki je tudi on opravljal službo štajerskega maršala. Ravno ena zadnjih listin, ki jo je ta zadnji moški predstavnik še izdal, pa omogoči, da lahko dokončno zaokrožimo ortsko posest. Leta 1262 je namreč podelil Gornjegrajskemu samostanu dve hubi v Šmartnem ob Paki in dve v Rečici (ob Paki) (»quatuor mansos scilicet duos in Paka prope sanctum Martinum et duos in Retschitz«), poleg tega pa je obljubil, da ne bo zahteval nobenih odvetniških pravic nad kmetijo Blagotinšek v Andražu (»bona Blagotyn nominata«), ki so jo samostanu podelili že njegovi predniki. Ker je prišlo pri lociranju teh podelitev v literaturi do nekaterih napak, naj poudarim, da je omenjena vas »Retschitz« nedvomno Rečica ob Paki in ne Rečica ob Savinji,²⁷ kjer družina iz Orta svojih posesti nikoli ni imela, kraja Rečica ob Paki in Šmartno ob Paki pa ležita eden ob drugem, tako da je takšno lociranje seveda edino mogoče.²⁸ S tem se slika strnjene posesti v lasti družine Ort, ki je segala od Polzele preko Šmartnega ob Paki in na sever skoraj do Velenja, zaokrožuje in dopolnjuje. V primeru posesti, imenovane »Blagotyn«, pa gre za področje še danes stoječe kmetije Blagotinšek, kot dokazuje nenazadnje tudi listina Hartnidovega svaka Albera Feldsberškega iz naslednjega leta; z njo je podelil Gornjegrajskemu samostanu dvor Kasesnik (kmetija v Andražu blizu kmetije Blagotinšek), ki leži pri kmetiji Blagotinšek (»curiam, quae dicitur apud Edlingen sitam penes Blagotingen«).²⁹ Prav verjetno je, da je Hartnid z listino leta 1262 le potrdil podelitev iz leta 1229, ko je milit Ušalk iz Prekope z dovoljenjem Hartnida IV. podelil dve hubi v Andražu.

Hartnid VI. je umrl še istega, 1262. leta. Zadnja vest o njem je iz 1. maja, ko sta bila skupaj s Friderikom Ptujskim na Dunaju.³⁰ 25. julija 1262 pa je kralj Otakar prevzel odvetništvo nad posestvijo sekovskega samostana v vzhodni Štajerski in upravo deželskega sodišča v okrožju Raab na Zgor-

²⁷ P. Blaznik, *Topografija* II, 217.

²⁸ Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel* III, 220, je formulacijo iz listine »bona Blagotyn« prevedel kot »Gottesgaben« – Božji dar, ter zaradi tega celotno listino prevedel napačno: Hartnid iz Orta ne bo zaradi božjega daru zahteval nobenih odvetniških pravic nad podeljenima hubama v Rečici in Šmartnem ob Paki.

²⁹ 1263, september 12, Celje; objavljeno v: *StUB* IV, št. 117, 74.

³⁰ 1262, maj 1, Dunaj; objavljeno v: *StUB* IV, št. 62, 40. Primerjaj tudi: Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark* III, Graz 1958, 220.

njem Avstrijskem (vse to je bilo prej v rokah Ortov),³¹ kar pomeni, da je bil Hartnid takrat že mrtev. Salzburški nadškof Ulrik (pred tem je bil sekovski škof) je odklonil cerkven pokop, zaradi česar je morala njegova sestra Gizela predati sekovskemu škofu 5 militov z družinami in za 10 mark posesti, da je omogočila svojemu bratu krščanski pokop. Ta nenavadna drža sekovskega škofa je očitno še posledica vojne, ki jo je njegov oče bil proti sekovski škofiji v 40-ih letih. Gizela je bila poročena z Alberom Feldsberškim, ki je po smrti svojega svaka v dveh listinah potrdil (verjetno namesto svoje žene) Hartnidove dajatve Gornjegrajskemu samostanu.³² Med pričami je potrebno omeniti krškega milita Henrika iz Rožnega Vrha (Rosenberga). Grad Rosenberg je stal na področju Rožnega Vrha (vas Gradišče, Z od Vojnika) in ga morda lahko povezujemo z že leta 1229 izpričano posestvijo gospodov iz Orta na področju Hotunjščice ali Hudinje. Nenavadno je, da najdemo v obeh listinah med pričami omenjene tudi viteze Zbelovske. V kakšnem razmerju so bili Zbelovski z Gizelo ali morda njenim možem, ni mogoče razbrati. 29. junija 1263 je tudi koroški vojvoda Ulrik potrdil Gornjegrajskemu samostanu posesti, ki jih je ta pridobil od gospodov iz Orta³³ in ki jih je samostan kasneje še pridobil od njihovih naslednikov. Pri interpretaciji teh, v listini neimenovanih naslednikov, pa se pojavi težava. Listina je dokaj nejasna, saj v njej ni eksplicitno navedeno, kdo so nasledniki Ortov na področju Savinjske doline. Opisani so kot »libertini /.../ dictis de Ort descentibus«. Karlmann Tangl je v svoji študiji o svobodnih Žovneških predlagal in utemeljeval, da je pravilno pod temi »libertini« razumeti svobodne Žovneške. Pri tem se je naslonil tudi na regest listine, ki je nastal v Gornjem Gradu konec 14. ali v 15. stoletju in mu ga je posredoval Ignaz Orožen in v katerem se sporno mesto sumira kot »districtum libertinorum de Sewneke ex bonis illorum de Orth obtinuerunt« V tej listini se torej kot nasledniki Ortov, očitno na področju Savinjske doline, imenujejo Žovneški gospodje.³⁴ Vendar da je lahko besedilo listine in be-

31 Albert Muchar, *Geschichte des Herzogthums Steiermark* V, 295.

32 1263, september 12, Celje; objavljeno v: *StUB* IV, št. 116, 73, 74. 1263, september 12, Celje; objavljeno v: *StUB* VI, št. 117, 74.

33 1263, junij 29, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 811; objavljeno v: *StUB* IV, št. 103, 65; *CKL*, št. 34, 56, 57. Glej tudi: Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, Ljubljana 1999, 58, kjer opozarja, da je takrat koroški vojvoda in gospod Kranjske, Ulrik Spanheimski, potrdil posesti, ki so ležale »na območju pod njegovo oblastjo« (»per nostrum districtum et dominium«). Regest te listine je objavil tudi A. Muchar v: *Geschichte des Herzogthums Steiermark* V, 303, kjer je listina datirana v 1265, junij 29, kar je verjetno tiskarska napaka.

34 K. Tangl, *Die Freien von Suneck, Ahnen der Grafen von Cilli*, drugi del *MHV/St* 11/1862, 157–161.

sedilo regesta, ki ne govorita istega, združil na skupni imenovalc, in predvsem da je lahko utemeljil svojo enačitev libertinov z Žovneškimi, je moral K. Tangl poseči kar v samo originalno besedilo listine ter predlaga drugačno, popravljeno branje listine, ki naj bi bila torej spisana s kar nekaj napakami oz. vsaj nedoslednostmi. Kljub določenim pomislekom, ki se kažejo pri Tanglovi analizi, pa se je njegova interpretacija uveljavila ter bila sprejeta tudi pri nekaterih drugih raziskovalcih. Kot Žovneške prevaja libertine tako že I. Orožen,³⁵ prav tako pa tudi Dušan Kos pri izdaji žovneških listin³⁶. Nekoliko drugače pa sta navedeno mesto prevajala A. Jaksch in G. Pferschy ob izdaji koroških oz. štajerskih zbirk srednjeveških listin,³⁷ v kateri govorita o posestvih, ki so pripadla samostanu po Ortih ter po njihovih osvobodencih (!) in torej libertine prevajata z »Freigelassene«. Glede na analizo razprostranjenosti posesti gospodov iz Orta, ki smo jih analizirali in locirali v pričujočem poglavju, pa je potrebno opozoriti na sledeče: ortska posest se je razprostirala na področju med Spodnjo Savinjsko in Šaleško dolino. Na prav istem področju pa najdemo tudi večjo koseško posest. O njej pričajo tako še vedno ohranjeni toponimi – Blagotinšek, Kasenik, kot tudi dejstvo, da je na področju Andraža nad Polzelo in Kot (predel Arnač pri Velenju), se pravi na nekdanji ortski zemlji, še vse do 18. stoletja delovala koseška občina in da so vsaj do srede 18. stoletja imeli teharski kosezi tu dokaj bogate posesti.³⁸ V libertinih iz listine vojvode Ulrika je torej vsaj z enako verjetnostjo kot žovneške ali ortske osvobodence mogoče domnevati šentiljske oz. andraške koseze.

Zanimivo je še dejstvo, da so bili Orti ministeriali koroških vojvod in kranjskih gospodov Spanheimov ter so tako imeli v upravljanju tudi teritorije v Savinjski dolini, ko so nasledniki prevzeli njihove posesti, so jih prav tako prevzeli kot Spanheimski vazali. Vojvoda Ulrik v listini jasno pravi, da so po smrti Ortov libertini (torej kosezi ali pa vendarle gospodje Žovneški?) postali na teh posestvih njegovi vazali (»ad nos sunt devoluti«).

Da prevzem dediščine ni bil takojšen, smo že videli, saj je bila prva dedinja še vedno Hartnidova sestra Gizela skupaj s svojim možem. Poleg tega pa je zanimiva še ena možnost, na katero opozarja Dušan Kos:³⁹ možno je,

³⁵ I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 44.

³⁶ *CKL*, št. 34, 56, 57.

³⁷ *MDC IV*, št. 2818, 602, in *StUB IV*, št. 103, 65.

³⁸ Prim. NALj Gornji Grad A, f. 136, mapa *Inventarien 1696–1798*, kjer je v nedatiranem inventarju, ki je nastal pred letom 1754, naštetih na področju današnjega Šentilja 8 teharskih podložnikov, ki jih je mogoče še danes z gotovostjo locirati.

³⁹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 68.

da moška veja Ortov ni izumrla leta 1262. Omenili smo že, da so imeli v fevdu bamberške škofije Orti tudi gosposčino Guštanj. Leta 1273 najdemo omenjenega savinjskega deželjskega sodnika Hartnida Guštanjskega,⁴⁰ ki je potrdil, da ima Gornjegrajski samostan na svojih posestih popolno sodno ingerenco in da se je sam zato odpovedal tej pravici. Kot »iudex provincialis Saunie« je pečatil neko listino o spravi med krškim škofom in Kunšperškimi še v letu 1275.⁴¹ Istega leta se je Hartnid Guštanjski v za zgodovino Savinjske in Šaleške doline zelo pomembni listini, h kateri se bomo morali kasneje še vrniti, imenoval tudi po Celju »Hertnidus de Cilia iudex provincialis Saunie«,⁴² kar še dodatno potrjuje tezo, da je sodil v družino gospodov iz Orta. Opravljanje službe deželjskega sodnika na Savinjskem, ki so jo pred tem imeli v fevdu gospodje iz Orta, in enako družinsko ime je navedlo Dušana Kosa, k predvidevanju, da imamo opravka ali s sinom Hartnida VI. ali z nekim njegovim bližnjim sorodnikom. Če predpostavimo, da je to sin, potem je glede na dejstvo, da je ortska posestva tako v Savinjski dolini kot drugje na Štajerskem v letu 1263 upravljala še Gize-la, moral le-ta biti v tem času še mladoleten in je prevzel službo in ostanke posesti po očetu med 1263. in 1273. letom. Guštanj je podelil bamberški škof Bertold leta 1281 v fevd Ulriku Vovbrškemu in njegovi ženi Ne-ži.⁴³ To leto pa je tudi tisti čas, ko je moral biti tudi zadnji predstavnik ortske rodbine že pokojni. Listina tudi navaja, da je posest Guštanja postala po smrti Hartnida Ortskega prazna in jo zato prejemata v fevd Vovbržana.⁴⁴ Slabljenje moči zadnjega Orta pa izpričuje še podatek, da najdemo že dve leti pred uradno podelitvijo Guštanja Vovbržanom prve guštanjske vi-teze v njihovem spremstvu.⁴⁵

Predpostavka pa vendarle ni sprejemljiva brez zadržkov. Za razlago moramo narediti korak proti vzhodu in se za kratek čas posvetiti gradu Lem-berg pri Dobrni.⁴⁶ Na tem gradu srečujemo od začetka 13. stoletja dalje

⁴⁰ 1273, december 28; objavljeno v: *StUB* IV, št. 497, 300.

⁴¹ 1275, junij 26, Maribor; objavljeno v: *GZM* II/32; *StUB* IV, št. 562, 337 (»domini Hertnidi de Gvotenstein iudicis provincialis Savnie«).

⁴² 1275, maj 5, Podčetrtek; objavljeno v: *GZM* II/30; *UB* IV, št. 554, 332.

⁴³ 1281, oktober 31, Pliberk; objavljeno v: *MDC* V, št. 494, 316.

⁴⁴ »/C/astrum Gutenstein, quod per mortem quondam Hertnidi de Ort sibi vacare cepit ...«

⁴⁵ 1279, december 28, Reifnitz; objava v: *MDC* V, št. 419, 266–270 (»Gebovr dictus de Gveten-stayn«).

⁴⁶ O zgodovini krških gradov Ranšperg, Lemberg in Dobrna primerjaj: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63, 64, 78, 79 in 96, 97; H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der Ehemalige Südsteiermark*, 14–17; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 216, 217 in 220–222.

pripadnike krške ministerialne rodbine, ki je upravljala tudi gradove Ranšperk in Dobrno in katere najodličnejši predstavnik je bil Nikolaj Lemberški (1248–1271). Bil je zaveznik koroškega vojvode Ulrika Spanheimskega in velik nasprotnik češkega kralja Otokarja Přemysla. Zaradi prevelikega angažiranja proti češkemu kralju se je moral (ko je ta zasedel vojvodske posesti umrlega vojvode Ulrika Spanheimskega, Nikolaj pa se je skupaj s svojim bratom Uškalkom angažiral na strani Ulrikovega brata izvoljenega nadškofa salzburškega in oglejskega patriarha Filipa Spanheima leta 1270) umakniti na Ogrsko. V mirovni pogodbi med ogrskim in češkim kraljem je moral ogrski kralj celo obljubiti, da bo Nikolaju Lemberškemu in Viljemu Svibenjskemu odrekel azil. Zaradi njegove izdaje je rodbina izgubila grad Lemberg, ki ga je med letoma 1270 in 1279 upravljal Hartnid Guštanjski, deželski sodnik v Savinjski dolini, leta 1279 pa naj bi ga odstopil Frideriku III. Ptujskemu in njegovim sinovom.⁴⁷ Nadaljnja usoda gradu Lemberg nas na tem mestu ne zanima, še enkrat pa se ji bomo posvetili ob obravnavanju prodora Ptujskih na to področje in tam opozorili na nekatere vprašanja (nerešljive?) težave. Kar pa je že na tem mestu potrebno postaviti, je dejstvo, da je Hartnid Guštanjski sinovoma Friderika III. Ptujškega, Frideriku IV. in Hartnidu, zadnjič potrdil svojo odpoved vsem zahtevam do gradu Lemberg leta 1288.⁴⁸ Če je regest, ki ga navaja Karlmann Tangl, natančen, se je ta zadnja odpoved zgodila sedem let po tem, ko sta Ulrik Vovbrški in njegova žena Neža dobila v fevd Guštanj. To pomeni, da naj bi se Hartnid pred letom 1282, ko brez dvoma izgubi guštanjsko posest, preselil na Lemberg in nato na njem dočakal konec. Glede na družinsko ime Hartnid, in na službo, ki jo je opravljal Hartnid Guštanjski (deželski sodnik na Savinjskem), je zelo verjetno, da je Hartnid Guštanjski res iz rodbine gospodov iz Orta, vendar je manj verjetno, da je bil sin Hartnida VI. Orta, temveč gre verjetneje za njegovega bližnjega sorodnika, najverjetneje nečaka (morda sin Gisele Ortske in Alberta Feldsberškega, morda je bil nezakonski sin, morda pa ga je mogoče postaviti v zvezo z zgoraj obravnavano Nežo iz Helensteina in njenim sinom Hartnidom?). Možno pa je tudi, da je Hartnid vendarle sin Hartnida VI. Orta, vendar je v 80-ih letih

⁴⁷ Povzeto po: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 79. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 216. O ozemlju treh gradov Ranšperk, Lemberg in Dobrna bomo več spregovorili v nadaljevanju. Na tem mestu naj le opozorim, da prenos pravic do Lemberga med Hartnidom Guštanjskim in Ptujskimi ni bil tako preprost, kot se kaže po sliki, ki jo predstavljata tako H. Pirchegger kot za njim D. Kos v citiranih delih.

⁴⁸ 1288, december 8, Ptuj; objava v: *CKL*, št. 59, 82. *CKL* navaja regesto po: Karlmann Tangl, *Die Freien von Suneck, MHV/St* 11/1862, 192. Tudi pri Tanglu je navedena le regesta listine in jo je tako nemogoče preveriti.

družina izgubila že toliko moči, da je sicer še vedno opravljal naloge, ki jih je podedoval po svojem očetu in se imenoval po nekdanjem sedežu posesti, Guštanju, izgubil pa je bamberski fevd in je obdržal le neko manjšo posest.

S posestvijo Ortov v Guštanju je vezano še eno zanimivo vprašanje: komu je pripadala posest manjšega gradu Žamberk v Zavodnjah nad Šoštanjem? Ali je bila skupaj s Katzensteinsko del Ptujске posesti ali pa je bila priključena guštanjski/koroški posesti in je bila torej del ortskih posesti?

Grad je ležal na kopastem griču nad cerkvijo sv. Petra, se pravi nad osrednjim delom vasi. Danes ohranjeni ostanki so le še sledovi, viden pa je sistem treh obrambnih jarkov z okopi. Umetnostna zgodovina domneva na osnovi tega neko zelo staro zasnovano stavbe.⁴⁹

Zadnji je usodo gradu predstavil Dušan Kos, zato jo bomo na kratko povzeli po njegovem besedilu.⁵⁰ D. Kos opisuje Žamberk kot ptujski alod v sklopu sklenjenega teritorija Ptujskih oz. Kunšperških. Pravi, da grad ni bil zgrajen mnogo pred letom 1277, ko sta se brata Nikolaj in Hadmar iz Lučan s pomočjo Friderika Ptujskega in Hartnida Mariborskega poravnala z neimenovanimi Žamberčani zaradi škode v medsebojni fajdi. Dalje še zapiše, da so bili Žamberški mali vitezi, katerih naloga naj bi bila zavarovanje severnih meja Ptujsko-Kunšperške posesti v zavodenskem hribovju. Konec 13. stoletja pa naj bi grad prišel v last Vovbrških, saj je bil leta 1331 ena od točk spora med Aufensteinskimi in Žovneškimi glede vovbrške dediščine. Vojvoda Oton Habsburški je razsodil spor v korist Žovneških, ki so grad obdržali do izumrtja.

Preverimo nekatere trditve po dostopnih virih. Že takoj lahko zapišemo, da ohranjene listine ne omogočajo sklepa, da je bila posest gradu Žamberk ptujski alod. Če sledimo Kosovi sliki, je namreč prva listina, v kateri se posredno imenuje grad oz. njegovi lastniki (gradniki?), iz leta 1271 in ne 1277. V njej Nikolaj in Hadmar, sinova Ulrika iz Lučan in vazala (!) dedičev Hadmarja iz Schönburga, le-tem obljubljata svojo zvestobo kot fevdnika, dokler ne bi bilo po pravni poti določeno drugače.⁵¹ Listina je zelo natančna in povsem točno opisuje obveznosti, ki jih prevzemata na sebe oba lučanska brata v odnosu do Schönburških. Druga, že zgoraj omenjena listi-

⁴⁹ Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 4*, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993, 149.

⁵⁰ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 107, 108. Enako tudi še v isti, *Vitez in grad*, 406. Sam sem na mednarodnem simpoziju z naslovom *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*, Celje 1998, predstavil prispevek z naslovom *Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini* (objavljeno v zborniku s simpozija, 71–82), kjer sem prvič razpravljal o tej temi.

⁵¹ 1271, april 21; objavljeno v: *GZM II/22*.

na iz leta 1277, pa govori o poravnavi med obema lučanskima bratoma in z ljudmi gospodov iz Schönburga.⁵² V tej listini sta oba lučanska brata za svojega gospoda imenovala Friderika Ptujskega.⁵³ Nič podobnega pa ne moremo trditi za Hadmarja Schönburškega oz. njegove dediče.⁵⁴ Postavlja se pravzaprav vprašanje, ali je sploh upravičeno postavljati Hadmarja Schönburškega na grad Žamberk v Zavodnjah?

Poglejmo podrobneje, kaj morda še lahko izbrskamo iz ohranjenih listin o imenovanem Hadmarju. V zbirki koroških listin najdemo sedem listin, v katerih se omenja Hadmar iz Schönburga.⁵⁵ Prva omemba je iz leta 1224 in govori o sodelovanju Hadmarja na slavnem breškem viteškem turnirju. Leta 1245 je Hadmar skupaj s Hermanom iz Kranichsberga⁵⁶ in Hartnidom iz Rabensteina⁵⁷ izdal tri listine. V prvi sta prvo imenovana poravnala dolg salzburškemu nadškofu, v drugi so vsi trije prodali istemu nadškofu grad Reising,⁵⁸ do katerega so imeli pravice kot cmureški dediči, v tretji pa so se vsi trije odpovedali odvetništvu nad posestmi samostana v Št. Pavlu na Koroškem ter s tem odplačali škodo temu samostanu, ki jo je utrpel ob borbi za dediščino po Reinbertu Cmureškem. Hadmar nastopa kot priča še v dveh listinah iz leta 1247. Obe listini sta nastali v Št. Vidu ob Glini na Koroškem in se dotikata posesti vetrinjskega samostana. Leta 1250 se je odpovedal tudi posestim pri Mariboru (»possessionibus /.../ sitis in Glanz et am Rossbach«)⁵⁹ v korist sekovskega samostana. V listini iz leta 1255⁶⁰

52 1277, avgust 15, pri Lučanah; objavljeno v: *GZM* II/39.

53 »Pro cuius rei constantia presentem litteram eis damus sigillorum domini nostri F(rideric) de Betouia, iudicis Stirie generalis ...«

54 Lociranje gradu Schönburg je predstavljalo svojstveno težavo. Grad Šumberk na Dolenjskem ter Schönburg, iz katerega izhajajo spodaj omenjeni grofje, sta seveda poznana, vendar ne na enega ne na drugega ne moremo postaviti imenovanega Hadmarja in njegovih naslednikov. Milko Kos v *Gradivu za zgodovino Slovencev* lege tega gradu posebej sploh ne locira (Kos, *Gradivo* V, 473), J. Zahn pušča v imenskem kazalu v tretjem delu štajerske zbirke listin vprašaj ob lociranju gradu na Spodnjo Štajersko (*StUB* III, 447), medtem ko se August Jaksch v koroški zbirki listin odloči za lokacijo na Spodnje Avstrijsko severno od Kremsa (*MDC* IV, 1016).

55 Primerjaj objavljene listine v *MDC* IV, št.: 1871, 2317, 2318, 2319, 2354, 2355 in 2586.

56 Grad na Spodnjem Avstrijskem.

57 Grad pri Frohnleitnu na Štajerskem.

58 Grad na Koroškem v bližini Wolfsberga/Volšperk.

59 1250, september 29, Schmirenberg/Žleberk; objavljeno v: *GZM* I/80; *StUB* III, št. 77, 142, 143. Ali gre res za Rožno Dolino pri Celju, kot to locira J. Zahn, je vprašljivo. Verjetnejša je lokacija v Rošpoh, vas pri Kamnici severozahodno od Maribora. Glej: P. Blaznik, *Topografija* II, 244. J. Mlinarič v *GZM* locira »Rossbach« splošno med Lučane in Svečino.

60 1255, Schmirenberg/Žleberk; objavljeno v: *GZM* I/91; *StUB* III, št. 185, 268, 269; *MDC* IV; št. 2568, 465.

pa izvemo, da je Hadmar že pokojni, saj je njegova žena Methilda Schmirnberška/Žlemberška, hči Reinberta Cmureškega, podelila samostanu v Št. Pavlu v nadomestilo za škodo 5 mark dohodkov na devetih ognjiščih, ki jo je temu samostanu povzročil njen pokojni mož. Škoda, o kateri pišemo, je gotovo v zvezi z že zgoraj omenjeno borbo za cmureško dediščino, za katero se je kot cmureški zet potegoval tudi Hadmar. V zadnji omenjeni listini pa najdemo na zadnjem mestu med pričami navedenega tudi Ulrika iz Lučan (Leutschach na avstrijskem Štajerskem). Njegova sinova smo že spoznali, ko se leta 1271 označita za vazala dedičev Hadmarja iz Schönberga. Sedaj je tudi jasno, kako je mogoče, da so bili Lučanski schönberški vazali. Lučane so bile star Cmureški fevd, ki je zaradi bližine seveda spadal pod jurisdikcijo bližnjega gradu Schmirnberg/Žlembek.⁶¹ Hadmar je bil leta 1271 že pokojni. Zapustil pa je le eno hčer, ki je bila poročena z nekim Hartnidom.⁶²

Ali je mogoče, da je prehod Lučanskih pod Ptujске, ki se je izvršil (kot smo videli) do leta 1277, rezultat dedovanja slednjih po Hadmarju Schönberškem? Ali pa gre morda za del posesti, ki je pripadel Diemuti Kranichberški, ki je bila poročena s Friderikom Kunšperškim?⁶³ Njena mama Elizabeta in Mehtilda, žena Hadmarja Schönberškega, sta bili namreč sestri iz rodbine Cmureških. Prav verjetna pa je tudi domneva, da bi bil ptujski prevzem omenjenih ministerialov v zvezi z dedovanjem Ptujskim po Ortih. Hartnid V. Ortski je bil poročen s hčerjo zadnjega Cmureškega Reimprehta III. in je ravno tako sodeloval v borbi za cmureško dediščino. To pomeni, da sta bila Hartnid Ortski in Hadmar Schönberški v sorodu. Če pa vemo, da so Orti upravljali obsežna posestva v Savinjski dolini ter na južnem robu Šaleške doline, morda ni odveč pomisel, da se je Ort po smrti Hadmarja, zadnjega moškega predstavnika družine Schönberg, potegoval za posest, ki je bila blizu njegove druge posesti. Dokončnega odgovora na

⁶¹ Da je bila dediščina po Cmureških težko vprašanje, ki so ga le s težavo razreševali, kaže ravno usoda obeh lučanskih bratov. 21. avgusta 1270 je Gizela Kranichberška, vdova po zadnjem Cmureškem, podelila sekovski škofiji Hadmarja in Nikolaja Lučanska. 25. oktobra 1270 pa je Gisela Ortska, vdova po Alberu Feldsberškem, to podelitev svoje babice potrdila. Očitno je, da je izjava o vazalni podrejenosti bratov Lučanskih dedičem Hadmarja Schönburškega nastala kot odgovor na zgornjo podelitev. Kaže, da je po smrti Hadmarja, ki je zapustil le eno hčer, prišlo do nesoglasij z ostalimi cmureškimi dediči.

⁶² 1255, Žlembek; v: *StUB* III, št. 185, 269. V že omenjeni listini se med pričami na prvem mestu pojavlja neki »Hertnidus gener meus« (Matilde Žlemberske).

⁶³ Njen oče je bil Herman II. s Kranichberga, ki smo ga spoznali že zgoraj, ko je skupaj z drugima dvema dedičema, Hadmarjem Schönberškim in Hartnidom iz Rabensteina, urejal dedovanske pravice po zadnjem cmureškem, Rajnbertu III. Sam je bil poročen z eno od Rajnbertovih hčera, Elizabeto, ter si pridobil tudi sam grad Cmurek.

zastavljeno vprašanje nam viri sicer ne omogočijo, vendar se bomo k temu vprašanju kasneje še enkrat vrnili ter poskusili predstaviti še nekaj drugačnih vidikov.

Grad Schönburg, iz katerega izhaja imenovani Hadmar, locira Jaksch v Spodnjo Avstrijo, nekoliko severovzhodno od Kremsa na Donavi, medtem ko Zahn dopušča lokacijo na slovensko Štajersko. Iz naštetih listin lahko vidimo, da je imel Hadmar svoja posestva tako na Štajerskem kot tudi na Koroškem. S tem pa smo se približali tudi Šaleški dolini ter še posebej področju Zavodenj, ki ležijo na meji s Koroško. Posebej sta zanimivi listini iz 13. oktobra 1245,⁶⁴ ki govorita o tem, da so se imenovani trije plemiči odpovedali odvetništvu nad šentpavelskimi posestmi zahodno od Šentandraža na Koroškem, in že zgoraj opisana listina iz leta 1255. Vemo namreč, da je bil samostan v Št. Pavlu tudi lastnik posesti gradu Forhtenek v Ravnah nad Šoštanjem v Šaleški dolini. Ta posest pa leži v neposredni sosesčini Zavodenj. Do sedaj zapisano lahko povzamemo: ohranjene listine ne omogočajo trditve, da so bili Žamberški mali vitezi, katerih naloga je bila varovanje severnega dela ptujskih posesti v Šaleški dolini. Sama umestitev Hadmarja Schönberškega v Zavodnje je vprašljiva, ohranjene listine pa po drugi strani ne omogočajo nedvomnega odgovora. Listine tudi ne omogočajo trdne povezave Hadmarja Schönberškega s Šaleško dolino, po drugi strani pa njegova prisotnost na Koroškem ter njegova vloga odvetnika samostana v Št. Pavlu vendarle kažeta na možen pozitiven odgovor na zastavljeno vprašanje.

Želeli bi opozoriti še na eno zanimivo podrobnost. V že zgoraj omenjeni listini iz 17. marca 1247,⁶⁵ v kateri je na prvem mestu pričal Hadmar Schönberški, najdemo na relativno skromnem enajstem mestu navedenega Friderica »de Chazzensteine«. A. Jaksch tega Friderika brez kančka dvoma locira na grad Kacenštajn v Šaleški dolini.⁶⁶ Vendar tega Friderika ne najdemo več omenjenega ne prej ne kasneje.⁶⁷ V tem času (okoli leta 1243) vemo, da je na Kacenštajnu živel Diepold I. Kacenštajnski, ki je imel svo-

⁶⁴ 1245, oktober 9, Salzburg; objava v: *MDC IV*, št. 2318, 329, in 1245, oktober 13, Siegeldorf; v: *MDC IV*, št. 2319, 331.

⁶⁵ 1247, marec 17, Št. Vid, objava v: *MDC IV*, št. 2355, 352.

⁶⁶ *MDC IV*, Namenregister, 797.

⁶⁷ Samo ime Friderik je v družini Kacenštajnskih zelo redko. Šele leta 1338, torej skoraj sto let kasneje, izvemo, da je imel Dipold Kacenštajnski dva sinova, Kecla in Friderika. Ime je sicer družinsko ime Ptujskih, Kacenštajnski pa so očitno poimenovali enega od svojih sinov po svojem seniorju. Prevzem imena seniorja je bilo sicer običajno dejanje pri mnogih podrejenih vazalnih rodbinah. Siceršnja skrb Kacenštajnskih pri negovanju svojega družinskega izbora imen pa sama po sebi govori o tem, da so visoko cenili svojo družino ter skrbeli za družinsko podobo.

jo grobnico v Gornjegrajskem samostanu.⁶⁸ Najverjetneje lahko v omenjenem Frideriku vidimo zadnjega predstavnika koroške veje Kacenštajnskih, o kateri smo že govorili. Friderik Kacenštajnski je gotovo umrl brez potomcev pred letom 1255, ko sta brata Herman I. in Diepold II. podelila samostanu v Št. Pavlu eno hubo v Mosernu pri Šentandražu/Št. Andri v Lavantinski dolini.⁶⁹ Na tem mestu pa moramo spomniti še na Friderika Polzelskega, za katerega domnevamo, da je bil kacenštajnski zet.

Odgovor na zastavljeno vprašanje o upravičenosti povezovanja Hadmarja Schönberškega z gradom v Zavodnjah je torej poln pomislekov. Povsem odprto pa je vprašanje, kdaj in kako je grad prešel v roke Vovbrških. Morda bomo lahko po tej poti prišli do verjetnejše rešitve zgoraj zastavljene vprašanja.

Grad Žamberk je bil namreč leta 1331 ena od točk spora za vovbrško dediščino med Aufensteini in Žovneškimi.⁷⁰ Zanimivo je, da se je za grad Žamberk potegoval proti Frideriku Žovneškemu Wulfing Edling Guštanjski, ki pa je bil vovbrški in kasnejši žovneški ministerial.⁷¹ Očitno je Wulfing poskušal izkoristiti »interregnum«, ki je nastopil po smrti zadnjega Vovbrškega v zvezi z borbo za njihovo dediščino. Že v razsodbi o zgoraj omenjenem sporu med Konradom Aufensteinskim na eni strani in Ulrikom iz Walseeja ter Friderikom Žovneškim na drugi strani je bilo odločeno, da naj o zahtevah, ki zadevajo posest in grad Žamberk (ki jih imata drug proti drugemu Wulfing Edling Guštanjski in Friderik Žovneški), razsodi vojvoda Oto. Ta je 27. septembra istega leta izdal listino, v kateri postavlja Otona IV. Lichtensteinskega in Hardegna Ptujskega za zastopnika, ki naj odločita o imenovanem sporu, hkrati pa zahteva od Žovneškega in Konrada z Aufensteina (!), da sprejmeta njegovo kasnejšo odločitev o gradu. Vidimo, da čeprav formalno Konrad ni bil v sporu z Žovneškim za grad Žamberk, se je vendarle moral strinjati s kasnejšo odločitvijo. Ali to pomeni, da imamo opraviti s posestvijo, ki je bila isti del vovbrške dediščine kot Guštanj? Če vemo, da so Guštanj po Vovbržanih podedovali grofje Schaumburgi, ki so ga nato dvakrat (leta 1325 in 1327) zastavili Konradu Aufensteinskemu (ta ga je v naslednjih letih verjetno povsem odkupil), se moramo

⁶⁸ 1243, november 10; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579; objavljeno v: Kos, *Gradio* V, št. 821, 391. *StUB* II, št. 427, 540.

⁶⁹ 1255, marec 31; objava v: *Gradio* VI/1, št. 269, 270; *StUB* III, št. 174, 256; *MDC* IV, št. 2596, 470.

⁷⁰ 1331, september 27, Gradec; objava v: Kos, *CKL*, št. 136, 148–150, in 1331, september 27, Gradec; objava v: št. 137, 150–153.

⁷¹ 1331, september 27, Gradec; objava v *CKL*, št. 138, 153, in 1332, januar 25, Braslovče; objava v: *CKL* št. 140, 155. Primerjaj še: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 69.

pri tem spomniti na hipotezo Ignaza Orožna o tem, da naj bi zavodenski Žamberk zgradili grofje Schaumberški.⁷² To utemeljuje z vestjo iz 17. stoletja, po kateri naj bi Schaumberški nekoč darovali zavodenski cerkvi neko posest. Hipoteza o Schaumberški gradnji Žamberka v Zavodnjah je seveda zelo dvomljiva, posest grofov Schaumberških v Zavodnjah pa vendarle ne. Videli smo, da so ti kot dediči pridobili posest Guštanja, ki so jo nato od njih kupili Aufensteinski. V spor za grad Žamberk v Zavodnjah pa sta bila vpletena Wulfing Guštanjski in Friderik Žovneški. Odločitev je nato moral potrditi tudi Konrad Aufensteinski. Tako lahko upravičeno domnevamo, da je bila posest gradu Žamberk v Zavodnjah vključena v posest Guštanja ob dedovanju po Vovbržanih. Če je tako, pa ponovno pridemo do že prej omenjene naveze. Posestvo Guštanj je bilo namreč od 13. stoletja fevd bamberške škofije, ki ga je upravljala družina gospodov iz Orta. Po smrti zadnjega moškega člana te družine leta 1262 pa so posest Guštanja prevzeli bližnji sosed, grofje Vovbrški. Če lahko logično sklepamo, da je bil v tem času del guštanjske posesti tudi grad Žamberk v Zavodnjah, je seveda prehod Žamberka pod Vovbržane potrebno datirati v 31. oktober 1281, ko so ti pridobili posest Guštanja, ki je bila prazna po smrti zadnjega Orta.⁷³

Vidimo, da sta možni dve razlagi najzgodnejše zgodovine gradu Žamberk v Zavodnjah. Po prvi, ki jo je zastavil že Dušan Kos, je grad nastal kot del posesti Hadmarja Schönberškega, ta pa je nato po njegovi smrti prešla z dedovanjem na Vovbrške. Po drugi, iz ohranjenih virov mnogo bolj utemeljeni in razložljivi razlagi brez posiljevanja gradiva, pa bi bile Zavodnje oziroma posest gradu Žamberk v Zavodnjah del Guštanjske gosposčine ter bi prešla v roke Vovbrških preko dedovanja po Ortih. V vsakem primeru je potrebno nastanek gradu pravilno časovno umestiti vsaj v 13. stoletje. Pri tem pa bo potrebno preveriti tudi možnost precej starejšega nastanka gradu, na katero ob analizi vidnih ostankov opozarja Ivan Stopar. Odgovor na to pa lahko dajo le arheološke raziskave terena.

Poglejmo si, kaj še vemo o lastniški strukturi posesti v Zavodnjah, matični vasi gradu Žamberk. Leta 1293 je Gundaker Turnski podelil Gornjegrajskemu samostanu v povračilo škode (ki mu jo je ta povzročil, ter v zahvalo, ker je samostan Gundakerju to škodo odpustil) desetino v Za-

⁷² Ignaz Orožen, Die Vesten Schaumburg und Frauenburg in Schallthale, *MHVS*: 31/1883, 127–128.

⁷³ 1281, oktober 31, Pliberk/Bleiburg; objava v: *MDC* V, št. 494, 316 (»castrum Gutenstein, quod per mortem quondam Hertnidi de Ort sibi vacare cepit«).

vodnjah.⁷⁴ Tri leta kasneje, 24. aprila 1296, pa je isti prodal grofu Ulriku Vovbrškemu med ostalim tudi pet hub, ki so ležale v Zavodnjah in ki jih je Gundaker imel v fevdu od oglejskega patriarha. To pomeni, da so imeli v 13. stoletju turnski v lasti vsaj del vasi Zavodnje.⁷⁵ Prodaja Vovbrškim leta 1296 je bila del prehoda Turnskih pod vovbrško seniorsko oblast. Konec 13. stoletja so tako Vovbržani zaokrožili svojo posest v Zavodnjah, Ortski dediščini pa priključili tudi posest Turnov. Tako nas tudi ne preseneti, da najdemo med posestmi iz šoštanjkega urbarja, ki sta jih vovbrška grofa Friderik in Herman leta 1311⁷⁶ podelila Gornjegrajskemu samostanu, tudi kmetije v Zavodnjah. Zanimivo je, da jih najdemo zapisane v dveh uradih: Zavodnje in Koželj. Zanimivo zaradi tega, ker najdemo tako isto razdelitev tudi v najstarejšem ohranjenem kacenštajnskem urbarju iz konca 15. stoletja.⁷⁷ V njem je namreč posest razdeljena na urade, med njimi pa sta tudi urada »Sand Peter« in »Gorizen«. Urad sv. Petra iz konca 15. stoletja je seveda urad Zavodnje iz 13. oz. začetka 14. stoletja, urad »Gorizen« pa je enak imenu Koželjnik. V uradu »Gorizen« namreč najdemo naštetu tudi kmetijo »Michel Koschell Wischnickh«. Pozornost zbudi dejstvo, da so bile kmetije v Zavodnjah, naštete leta 1311, v šoštanjkega urbarju, konec 15. stoletja pa v kacenštajnskem urbarju, medtem ko v šoštanjkega urbarju iz tega časa ni ne urada Zavodnje ne kakršne koli kmetije, ki bi sicer ležala v tem kraju. Da je sodilo področje Zavodnje pod grad Kacenštajn, govori tudi delilna listina med Krištofom Kacenštajnskim in njegovo sestro Elizabeto, v kateri je med ostalimi naštetih tudi več kmetij iz Zavodnje (Slivnik, Slemenšek, Sušnik).⁷⁸

Če poskusimo strniti spremljanje prehajanja zavodnjskih posesti iz rok v roke, se izčisti naslednja slika: v drugi polovici 13. stoletja vemo, da so bili lastniki dela posesti v Zavodnjah gospodje Turnski. Ti prodajo leta 1296 svoje posesti grofom Vovbrškim, ki hkrati pridobijo tudi polovico gradu Turn, kmalu nato pa še drugo polovico in postanejo lastniki celotne posesti. To »turnsko« posest v Zavodnjah nato gospodje Žovneški združijo z

74 1293; Gornji Grad. Originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1454.

75 1296, april 24, Pliberg/Bleiburg – grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1502b; regest objavljen v: *MDC* VI, št. 348, 238.

76 1311, avgust 24, Oberburg; regesta v: Annelies Redik, *Regesten des Herzogtums Steiermark*, Graz 1976 (dalje kot: *RHS*), št. 305, 85, in *MDC* VIII, št. 60, 21.

77 Urbar gospostva Kacenštajn iz okoli leta 1498, Landesarchiv Graz, fascikel 67, št. 156. Urbar gospostva Šoštanj iz okoli leta 1498, ravno tam.

78 1440, april 24; objava v: Fr. Kommatar, *Das Schlossarchiv in Auersperch, Mitteilungen des Musealvereins für Krain* 20/1907, št. 402, 227.

»guštanjskim« delom Zavodenj. Vovbrški pa posest Zavodenj ne pustijo v okviru turnske posesti, temveč jo pridružijo šoštanjškemu urbarju. Iz tega urbarja jo leta 1311 en del prodajo Gornjegrajskemu samostanu.⁷⁹ Vendar v gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 posesti v Zavodnjah ne najdemo več. Zato pa najdemo kmetije v Zavodnjah v 15. stoletju naštetje v kacenštajnskem urbarju,⁸⁰ celjskih fevdnih knjigah⁸¹ in med deželnoknežjimi posestmi.⁸² Pri tem pa moramo opozoriti, da ostaja nejasno, kateri del Zavodenj je spadal k posestim gradu Žamberk, čeprav je povsem logično, da je tudi ta grad moral imeti svoje podložne kmetije. Ali so to morda tiste, ki jih najdemo naštetje v celjski fevdni knjigi? Že samo ta kratek prelet čez usode majhnega dela kmetij v Šaleški dolini kaže na sila zapletene odnose, ki so usmerjali zgodovinski tok tega v srednjem veku tako burnega področja.

79 Domnevam, da posesti, ki sta jih 1311 podelila Vovbržana, niso bile iz dediščine po Ortih, kajti, če je zgornje razmišljanje pravilno, je bila bivša ortska posest v Zavodnjah priključena v tem času še guštanjski gosposčini. Posest, ki so jo Vovbrški dobili od Turnov, pa so priključili šoštanjski gosposčini.

80 StLA Graz, Stockurbare f. 67/156.

81 Celjski fevdni knjigi hrani ARS v zbirki rokopisov (za 1436–1441 pod signaturo ARS I/r 57, za 1456 pa pod signaturo ARS I/3r).

82 Po objavi: Albert Starzer, *Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1321–1546. Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen* 32/1902: 1444–1449: št. 175, 259; 1462–1463: št. 48, 198, in 1468: št. 318, 337.

Zgornja Savinjska dolina v prvi polovici 13. stoletja

Vrnimo se sedaj nazaj v začetek 13. stoletja in si pogledimo, kaj se je v tem času dogajalo na področju, s katerim smo naše razmišljanje začeli (a ga do sedaj skoraj povsem pustili ob strani), to je prostor Zgornje Savinjske doline.¹ Medtem ko smo za Spodnjo Savinjsko in Šaleško dolino lahko ugotavljali silno razburkano dogajanje, polno prehajanj posesti iz rok v roke, porok, dedovanj in izumiranj družin, pa je stanje v Zgornji Savinjski dolini vsaj na prvi pogled povsem drugačno. Po ustanovitvi samostana v Gornjem Gradu se naenkrat znajdemo pred večjo praznino v listinskem gradivu, ki bi pomagalo osvetljevati dogajanje. Takšno pomanjkanje gradiva je lahko rezultat različnih dejavnikov. Osnovni dejavnik predstavlja seveda »naravna« izguba dokumentov. Po nekaterih izračunih naj bi se tako ohranilo le okoli 10 % vseh nastalih pisnih dokumentov. Velikokrat gre le za igro slučajja, mnogokrat pa takšen primanjkljaj pisnega in tudi drugačnega gradiva kaže na zelo mirno obdobje v razvoju nekega področja, ko se ne dogaja nič presenetljivega in pretresljivega. In ravno takšno mirno obdobje smemo predpostavljati v času druge polovice 12. in prve polovice 13. stoletja na območju ob Dreti in ob zgornji Savinji. Ob ustanovitvi samostana v Gornjem Gradu smo videli, da je bila velika strnjena posest Chagrov na obravnavanem območju razdeljena med samostan in oglejskega patriarha. Oba velika cerkvena fevdalca sta na svojih ozemljih takoj postavila svoje ministeriale in/ali uradnike. Samostansko posest najbolj spoznamo v samostanskem urbarju, ki je nastal sicer šele leta 1426, vendar je iz njega

¹ Nekaj o vovbrških posestvih na področju Mozirja in okolice smo v poglavju Vovbržani v Savinjski in Šaleški dolini sicer že zapisali.

mogoče rekonstruirati samostansko posest tudi za nazaj.² Oglejskemu patriarhu pa je pripadla (ostala?) zelo velika posest. Verjetno ne bomo zgrešili, če domnevamo, da je obsegala patriarhova posest področje kasnejših gosposčin Gornji Grad, Vrbovec in Mozirje.³

Vprašanje je, ali je pravilneje posest gosposčine Letuš,⁴ ki je izpričana od prve polovice 13. stoletja⁵ z imenom gradiščana Wulfinga iz Letuša, šteti v prvotno mozirsko posest ali pa je bila že od samega začetka samostojna gosposčina. Zaradi povsem samostojnega nastopanja Letuških že od samega začetka njihovega pojavljanja v listinah se bolj nagibamo k drugi rešitvi, da je bila torej letuška gosposčina od začetkov dalje samostojna enota v okviru patriarhovega ozemlja v Zgornji Savinjski dolini. Letuški ministeriali so opravljali tudi pomembne uradniške naloge. V listini iz leta 1248 se Wulfing označuje kot patriarhov ministerial v Vrbovcu in Mozirski pokrajini (»procurator bonorum nostrorum in districtu Obernburgensi et in prouincia de Moziri, feudum habitantie castris nostri in Altenburch«).

Že zgoraj smo omenili, da se »provincia Mozirje« prvič omenja leta 1241 v vovbrški listini. Dušan Kos upravičeno ugotavlja, da je iz diktije listine, v kateri se omenja provinca (našteta je posest, ležeča »in prouincia Moziri, sive extra prouinciam«) in krvno sodstvo (»iudicio sanguinis«) Vovbržanov, razvidno, da imamo opraviti s formirano zemljiško gosposčino in s formiranim deželskim sodiščem.⁶ Poudariti pa je potrebno dejstvo, da termin »provincia Mozirje« v tistem času ni označeval le patriarhove posesti na področju Zgornje Savinjske doline, kot bi to morda lahko sklepali, temveč je bil to geografski termin, ki je označeval določeno področje, najverjetneje kar celotno Zgornjo Savinjsko dolino. Leta 1241 je namreč v citirani listini našteta posest »in provincia Moziri sive extra prouinciam«, ki je bila v lasti Gornjegrajskega samostana in na kateri je do ta-

2 Urbar je ohranjen v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, fond Gornji Grad A, f. 1. Objavil ga je I. Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant* II, Das Benediktiner Stift Oberburg, Maribor 1876, 222–321. Za analizo strukture posesti Gornjegrajskega samostana primerjaj: Ferdo Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju iz leta 1426*, *Zgodovinski časopis* 6/7, 1952/53, 473–514.

3 StLA Graz, Stockurbare f 9/16: urbarja za gosposčini Vrbovec in Mozirje, nastala konec 15. stoletja (okoli 1480), prinašata najuporabnejši pregled razprostranjenosti obeh gosposčin v srednjem veku. Za gornjegrajsko gosposčino mi ni poznan podoben urbar.

4 O dilemi lociranja Wulfinga v Letuš oz. Luče smo v opombi 351 že pisali in utemeljevali, zakaj se nagibamo k lociranju v Letuš in ne v Luče.

5 1241, december 18, Mozirje; prepis iz 17. stoletja v NALj, KAL f 82/28; objava v: *StUB* II, št. 400, 514, regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 776, 375; 1247, julij 12, Rečica ob Savinji; objava v: *StUB* III, št. 12, 66, 67; 1248, februar 19, Čedad; v: *StUB* III, št. 23, 77.

6 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86 (op. 611); isti: *Vitez in grad*, 331 (op. 639).

krat opravljal odvetniške naloge grof Viljem Vovbrški, medtem ko je v listini iz leta 1248 Wulfing Letuški opravljal naloge upravitelja patriarhovih in ne samostanskih posesti »in provincia de Moziri«. Že ob obravnavanju nastanka Gornjegrajskega samostana pa smo videli, da se je samostanska posest na področju Zadrečke in verjetno tudi Zgornje Savinjske doline označevala z izrazom »provincia Oberburgense«. ⁷ Ta pojem je nedvomno (kar dokazuje tudi dikcija citirane listine iz leta 1273) označeval le samostansko posest. V listini je namreč deželski sodnik v Savinjski (marki?), Hartnid iz Guštanja, v svojem imenu in v imenu kranjskega in savinjskega glavarja Ulrika iz Hasbacha potrdil, da ima gornjegrajski opat izključno pravico do vseh sodnih in ostalih pravic »per totam provinciam Obernburgensem«. Tako smo lahko ugotovili, da je pojem »provincia Mosiri« označeval tako samostanske kot patriarhove posesti na področju Zgornje Savinjske doline, medtem ko pojem »provincia Obernburgense« označuje le samostanske posesti. Ni pa povsem jasno, ali so s tem mišljene posesti le na področju Zadrečke doline, torej neposredno ob Gornjem Gradu, ali pa so s tem pojmom mišljene vse samostanske posesti, tako v Zadrečki kot v Zgornji in Spodnji Savinjski in v Šaleški dolini. Glede na dejstvo, da sta se leta 1273 »Hertnidus dictus de Guettenstain iudex provincialis in Senunia« in »vir nobilis dominus Vlricus de Habspach capitaneus Carniole et Marchie« odpovedala v korist gornjegrajskega opata in konventa samostana opravljanju sodnih in drugih nalog na samostanskih posestvih, ki so ležala »in provincia Obernburgensi«, se bolj nagibamo k drugi rešitvi. Iz besedila listine je namreč potrebno domnevati, da sta se oba uradnika odpovedala svojim pravicam na celotnem ozemlju, ki sta ga imela s svojo nalogo v pristojnosti, in ne samo na enem delu, kar je Zadrečka dolina bila. V tem primeru bi bilo gotovo to dejstvo v besedilu listine posebej izpostavljeno. To pomeni, da pojem »provincia Mosiri« pojmuje predvsem kot geografski pojem, ki je označeval področje Zgornje Savinjske doline, medtem ko moramo pojem »provincia Obernburgense« razumeti kot upravni pojem, ki je označeval vse samostanske posesti, ne glede na to, kje so ležale. Enak primer uporabe izraza »provincia Obernburgensi« predvidevamo tudi v listini, s katero je grofica Marjeta (rojena Vovbrška in vdova po Leopoldu Žovneškem) leta 1286 podelila Gornjegrajskemu samostanu patronatske pravice nad faro v Braslovčah, dvor v Rakovljah, ki si ga je protipravno prilastil njen pokojni mož in je pripadal samostanu, ter vrnila desetino pri Žovneku, ki jih je brat njenega moža Gebhard Žovneški podelil samostanu kot povračilo za škodo, ki sta jo z bratom skupaj povzročili.

⁷ 1273, december 28; objavljeno v: *SlUB* IV, št. 497, 300. Prepis iz 17. stoletja v *NALj* KAL f. 82/50.

la samostanu »in provincia Obermburgensi«, njen pokojni mož pa jih je do tega leta protipravno zadrževal.⁸ Tudi v tem primeru mislimo, da je pojem »provincia Obermburgensi« pravilneje razumeti kot samostanske posesti, nad katerimi je imel slednji vse pravice, ne pa kot geografski pojem. Nasprotno pa (analogno primeru Bele krajine, ki je bila v istem času poimenovana kot »regione que Metlica dicitur«)⁹ tudi na področju Zgornje Savinjske doline ime Mozirje ni označevalo le kraja (verjetno v tem času pojem Mozirje sploh ni označeval kraja, temveč le pokrajino, in se je ime pokrajine šele v kasnejšem obdobju preneslo tudi na največji kraj tega področja), temveč je očitno pomenilo oznako za celotno pokrajino.¹⁰ Takšen pomen je imel že v času prvega pojavljanja izraza »Mosiri« leta 1146,¹¹ ko se v že citirani listini iz leta 1145 omenja neki Pelegrinus de Mosiri, kar je pravilneje prevajati kot Pelegrin iz Zgornje Savinjske doline in ne dobesedno Pelegrin iz Mozirja. V obdobju poznega srednjega veka lahko spoznamo tudi obseg deželskosodnih okrajev Gornji Grad in Mozirje. Zelo privlačna bi bila misel, da je mogoče obseg »provincie Mozirje« in »provincie Gornji Grad« iz 13. stoletja določiti s pomočjo tega podatka, vendar primerjava podatkov, ki smo jih analizirali zgoraj in ki

⁸ 1286, Žovnek; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1288a; objavljeno v: *CKL*, št. 53, 75, 76.

⁹ 1228, oktober 18; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 486, 242.

¹⁰ Podoben primer je tudi v bližnji soseščini, v Mislinjski dolini, kjer patriarh Bertold opiše svoje gospostvo leta 1251 kot »provincia Windisgraz« (*Gradivo* VI/I, št. 132, 157).

¹¹ 1146, Tolmin; prepis iz 17. stol. v NALj KAL f. 82/19; objavljeno v: *StUBI*, št. 254, 262, 263.

Pauchel W.

Markt

Trafsberg

im Cillier Kreise

13 ■

Podoba trga Mozirje sredi 19. stoletja, kot jo prinaša litografija iz serije *Stara Kaiserjeva suita* (iz okoli 1825 leta). Trg je ohranil svoj srednjeveški tloris, le lesene hiše so že zamenjale zidane.

opisujejo oz. omenjajo »provinci« Mozirje in Gornji Grad, ter podatkov, ki nam jih nudita opisa deželskih sodišč Gornji Grad in Mozirje, kaže, da pojem »provincia Oberburgense« označuje drugačno področje, kot ga je kasneje obsegalo gornjegrajsko deželsko sodišče. To pa velja tudi za provinco »Mosiri« v odnosu do kasnejšega deželskosodnega okraja Mozirje.¹² Pojem »provincia Mozirje« iz 13. stoletja je obsegal dosti večje področje, kot ga je nato zajel deželskosodni okraj Mozirje, ki je ostal vezan na relativno majhno ozemlje okoli samega Mozirja. Po drugi strani pa je deželskosodni okraj Gornji Grad obsegal celotno področje Zgornje Savinjske in Zadrecške doline (torej tako nekdanje samostanske kot patriarhove posesti), z edino izjemo majhnega in omejenega področja mozirskega deželskosodnega okraja.

V drugi četrtini 13. stoletja je torej Wulfing Letuški opravljal naloge patriarhovega upravitelja posesti v Zgornji Savinjski dolini, medtem ko so bile odvetniške naloge posesti Gornjegrajskega samostana v rokah grofov Vovbrških, ki jim je bilo podeljeno tudi krvno sodstvo na omenjenem področju. Povsem nejasno pa je, kakšno je bilo razmerje med obema uprava: ali je na primer vovbrški grof opravljal nekatere funkcije za patriarha in samostan ali pa sta bili obe posestvi med seboj povsem ločeni itd. Tudi ohranjeni viri nam niso v veliko pomoč. Gotovo je, da imamo opravka z dvema samostojnima posestnima enotama. Iz ohranjenih virov pa lahko nedvomno razberemo le to, da so bila razmerja med obema posestvom nejasna, zaradi česar je tudi prihajalo do stalnih preprirov, o katerih bomo kasneje več govorili.

Do leta 1228 so imeli odvetniške pravice nad delom samostanske posesti tudi svobodni Žovneški. Okoli tega leta je namreč nastala (sicer nedatirana) listina, v kateri je Gebhard II. Lemberški (Žovneški) zastavil odvetniške pravice, ki jih je imel nad samostansko posestvijo v Marki (s tem je verjetno mišljena posest Lemberga in okolice) in pri Gornjem Gradu (»omnem advocatiam, quam habeo super prediis monasterii Obernburgensis in Marchia et Oberenburch«) za 12 mark denaričev (»XII marcas persolvam«).¹³

¹² Opis deželskosodnega okraja Gornji Grad najdemo v StLA Graz, št. listine 5275a (1430), opis deželskosodnega okraja Mozirje pa v temeljnem urbarju te gosposčine iz leta 1524. Uporabil sem prepise v: Anton Mell, Hans Pirchegger, Steirische Gerichtsbeschreibungen als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I, Landgerichtskarte: Steiermark, v: *Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark I*, Graz 1914, 403–407.

¹³ C. 1228; objava v: CKL št. 17, 39, Kos, *Gradivo V*, št. 554, 270.

Vprašanje je tudi, od kdaj¹⁴ je že mogoče govoriti o gradu Prasberg /Mozirje, ki naj bi zrasel vsaj do srede 13. stoletja nekeje v bližini naselja.¹⁵ Prvi plemeniti »Mozirski« se omenja že leta 1146, ko je v listini patriarha Pelegrina Gornjegrajskemu samostanu naveden med pričami tudi »Pelegrinus de Mosiri«. ¹⁶ Skupaj z Leopoldom »iz Savinjske doline« (verjetno pripadnikom družine Žovneških) sta najverjetneje nastopala kot odposlanca Gornjegrajskega samostana in njegovega opata ter prenesla patriarhu samostansko željo po manjši posesti na Primorskem, ki bi samostanu omogočila pridobivanje soli in olja. Oglejski patriarh je to željo samostanu uredil ter mu z omenjeno listino ponovno potrdil že prej dodeljenih deset kmetij v kraju Budrio, iz katerih je pred tem sam dobival dajatve (»decem massaritias apud Budriach mense nostre subtractas«), in dodal še pet kmetij v vasi Kozica (»quinque massaritias apud Losiza«).¹⁷ Že zgoraj smo uspeli dokazati, da izraz Mozirje vse do prve polovice 13. stoletja še ni pomenil nekega konkretnega kraja, temveč pokrajino, zaradi česar je očitno, da sta obe oznaki pomenili le, da omenjena Pelegrin in Leopold zastopata vsak del posesti samostana na področju Zgornje in Spodnje Savinjske doline: Pelegrin je bil zastopnik Zgornje (»provincia Mosiri« skupaj s »provincia Obernburgense«?), medtem ko je bil Leopold zastopnik Spodnje Savinjske doline. Njuno vlogo je mogoče z veliko verjetnostjo še konkretizirati. Videli smo že, da imamo tako na področju »provincie Mozirje« kot na področju Braslovč v prvi polovici 13. stoletja opravka s formiranimi deželskima sodiščema, katerih korenine pa gotovo segajo nazaj v 12. stole-

¹⁴ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86, domneva, da je bil grad zgrajen do leta 1241. Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, 58, verjetno neupravičeno domneva, da je stal že pred letom 1140, H. Pirchegger, *Die Untersteiermark*, 201 se o omenjenem vprašanju ne izjasni, iz besedila pa je jasno, da predpostavlja domneva zelo zgoden nastanek samega gradu.

¹⁵ Točna lokacija gradu Mozirje je ostala do danes neznana (I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, 58). Lokalni zgodovinar Aleksander Videčnik je v razgovoru nakazal za najverjetnejšo možnost, da je stal stari srednjeveški grad Prasberg na mestu graščine Brdce, ki se je morala pred nekaj leti umakniti stanovanjskemu bloku, kar je utemeljeval s toponimi in konfiguracijo terena. Čeprav nedokazana, je to vsekakor možnost, ki bi jo bilo vredno preučiti.

¹⁶ 1146, Tolmin; prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/19; objava v: *StUB* I, št. 254, 262; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 223, 125, 126, in v *CKL*, št. 4, 31.

¹⁷ Josef Zahn je napačno lociral kraj »Losiza« v bližino Velikih Lašč, vendar je F. Kos pravilno opozoril, da gre pri prepisu, ki nam je žal edini na razpolago, za napako in da je v originalu gotovo pisalo »Cosiza« (Kozica, vas v Beneški Sloveniji), ter pri tem opozarja na listino iz leta 1335, maj 16 (originalna perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 2084; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2084; prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL, f. 83/39; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 117), v kateri se omenjajo gornjegrajske posesti v krajih »Budrio«, »Arteza« in »Cosiza«, vsi ležeči v Beneški Sloveniji (»villam de Cosiza et de Arteza, nec non mansos et bona que iidem Abbas et Conuentus habent in Budrio«). V gornjegrajskem urbarju iz leta 1426 je še vedno obstajal tudi urad »Officium Kozicz in Foro yuly«.

tje. Postavili smo tezo, da je verjetno in upravičeno potrebno iskati korenine »provincie Mozirje« še v času gospostva Dipolda Kagerja, prav tako pa, da je potrebno iskati korenine deželskega sodišča s sedežem v Braslovčah (oz. Žovneku) še v dvanajstem stoletju. V osebah Pelegrina in Leopolda je tako najverjetneje potrebno videti upravitelja teh dveh sodišč. Oba sta bila pripadnika svobodnih družin, Leopold najverjetneje Žovneški, medtem ko za Pelegrina domnevamo korenine v stranski veji družine Kagerjev, to je družini Dravsko/Šoštanjskih. Posledično pa naše ugotovitve seveda pomenijo, da najstarejša omemba kraja Mozirje ni iz leta 1146, kot se to običajno navaja, temveč da je iz tega leta »le« prva omemba mozirske province, bolj pokrajine. Če vemo, da je do podelitve Dipolda Kagerja prišlo le šest let pred tem, smemo upravičeno domnevati, da izhaja izraz »provincia Mosiri« za Zgornjo Savinjsko dolino še iz časa, ko je bilo to področje pod oblastjo Kagerjev, ter da so ga patriarhi in Gornjegrajski samostan le »prevzeli v uporabo«.

V listinah, navedenih v zvezi z Wulfingom Letuškim, pa je mogoče najti tudi nekega Ulrika Mozirskega (»Wlrico de Provsperch«, »Wlrico de Prossperch«),¹⁸ ki je prvi, ki se gotovo že imenuje po mozirskem gradu, in je torej prvi pozitivno poimensko izpričani Mozirjan. Grad Mozirje/Prasberg je nastal le nekaj let pred to omembo, in sicer ga je zgradil Friderik s Castella, ki mu je dal patriarh v fevd posest na področju današnjega Mozirja. Ta je zgradil na tej posesti grad brez patriarhovega dovoljenja, zaradi česar je prišlo med njima do spora, ki se je rešil v korist patriarha okoli leta 1247, ko je Friderik odstopil grad patriarhu Bertoldu.¹⁹ Patriarhu je nato obljubil zvestobo še Wulfing Letuški (upravitelj njegovih posesti, sicer pa gradiščan na Vrbovcu) in drugi prisotni, dve leti kasneje pa je dal grad podreti.²⁰

Poglejmo, kaj se je okoli leta 1247 dogajalo v Mozirju. V pomoč nam je lahko že citirana listina iz leta 1292. 2. julija tega leta je namreč prišlo do obravnave pred sodiščem v Vidmu/Udine v zvezi s prenosom pravic do gradu Mozirje med Hartvikom (»nobilis vir Artuico de Castello«), sinom Friderika s Castella, in oglejskim patriarhom. Na tej obravnavi je več pri-

¹⁸ 1231, september 19; objavljeno v: *MDC IV*, št. 2019, 192; prepis iz 17. stol. v NALj, KAL f. 82/27, regist v: Kos, *Gradiivo V*, št. 545, 268. 1241, december 18, Mozirje; originalna perg. listina v NALj, št. 563; prepis iz 17. stol. v NALj, KAL f. 82/28; regist v: Kos, *Gradiivo V*, št. 776, 375.

¹⁹ 1292, julij 2, Udine; prep. v: StLA Graz, št. 1417a. Glej tudi v: I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant* II/2, 195. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 201, 202.

²⁰ Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 201; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86.

sotnih mož (ki so bili zraven tudi, ko je Friderik s Castella predal patriarhu Bertoldu grad Mozirje) potrdilo, da je Friderik takrat res predal grad skupaj z moštvom. Možje, ki so bili okoli leta 1247 v patriarhovem spremstvu v Zgornji Savinjski dolini, so bili: »Mathias de Sbrulavacca«, »Asquinus de Varmo«, »Amaricus de Osopio«, brata »Mathias« in »Leonardi de Buia«, »Johannes de Brazzacho«, »Anzultus de Forgaria« in »Johannes Longo de Civitate«. Izpovedi vseh so si v veliki meri podobne in se med seboj le delno dopolnjujejo. Vsi so izpričali, da je takrat v vasi Gornji Grad (»in villa de Obremburch«) Friderik s Castella izročil patriarhu (s katerim je bil tudi »Odoricum de Rancono marescalcum eiusdem domini patriarche«) ključe gradu in z njimi tudi pravico do gradu z vsem pripadajočim, skupaj z ljudmi in moštvom (»masnata«), med katerimi se po imenu omenja le Wulfing iz Letuša. Slednji je skupaj z ostalim moštvom gradu patriarhu prisegel zvestobo, oziroma »ius ministerialium«, kot se to imenuje v listini. Amaricus de Osopio je kot edini tudi zatrdil, da je patriarh po dveh letih dal grad podreti (»quod patriarcha predictum ipsum castrum in sua tenuta habuit duobus annis et postmodum fecit dirui«), Friderik s Castella pa je od patriarha dobil v zameno (»dare cambium«) za grad Mozirje posestva v Furlaniji (»Foroiulii«) oziroma (kot je to opisal Leonard de Buia) med rekama Livenzo in Sočo (»inter Liguentiam et Isoncium«).

Kdo je bil ta Friderik s Castella? Hans Pirchegger²¹ domneva, da je bil furlanski svobodni plemič, kar za njim povzame med drugimi tudi Ivan Stopar²². Dušan Kos to popravlja: Friderik je sodil v plemstvo, ki je prišlo v naše kraje s področja Nemčije.²³ Preverimo podatke in pogledjmo, če je sploh mogoče dati kolikor toliko natančen odgovor.

21 H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 201, 202.

22 I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, 58.

23 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86 (op. 613); isti, *Vitez in grad*, 331. Pri tem je morda potrebno misliti na grofijo Castell, ki je ležala med Würzburgom in Bambergom. Med letoma 1308 in 1311 se je Benedikta (Wendel), vdova po Ulriku Marenberškem, poročila z grofom Ruprehtom s Castella in mu prinesla za doto tudi del posesti okoli Marenberga (1311, julij 19, Fala, objavljeno v: *GZM* III/6; regest v: *MDC* VIII, št. 50, 17, 18, *RHS* št. 302, 84, 85, *CKL*, št. 89, 107; K. Tangl, *Die Freiein von Suneck*, *MHVSt* 12/1862, 70. Primerjaj tudi: Hans Pirchegger, *Zur genealogie der Mahrenberger*, *ZHVSt* 12/1914, 179). Predpostaviti bi bilo mogoče, da iz iste družine izhaja tudi Friderik iz Castella (za lociranje Castella glej: H. Pirchegger, n. d., 179, op. 4). O vpetosti družine iz Castella na Bavarskem v dogajanje na Koroškem govori tudi spor, ki ga je imel konec 13. stoletja »Dietegen von Chastel« kot fevdnik bamberške škofije z ljudmi krške škofije. Pri poravnavi tega spora je moral posredovati Ulrik iz Walseeja, ki je leta 1300 kot imenovani rabsodnik izrekel poravalni izrek (1300, maj 2, Unter Haimburg/Spodnje Vovbre; objavljeno v: *MDC* VII, št. 31, 12, 13).

Friderik s Castella je res dobil okoli leta 1247 v zameno za svoja zgornje-savinjska posestva enakovredno posest v Furlaniji, ne poznamo pa prav nobenih podatkov, ki bi pričali, da je bil Friderik tudi sicer iz Furlanije. Nasprotno, šele od tega časa dalje lahko z gotovostjo zapišemo, da so on in njegovi nasledniki imeli v lasti posesti na Furlanskem. Zato je potrebno analizirati možne lokacije oz. gospostva, iz katerih bi Friderik in njegova družina lahko izhajali. Ime njegovega sina: Artuic/Harvik, omogoča določene sklepe, najprej pa bomo pregledali možne kraje, na katere so nekateri avtorji poskušali umestiti Friderika.

Na Furlanskem poznamo v 13. stoletju grad Castelnuovo, na katerem so prebivali goriški ministeriali iz rodu Devinskih. Leta 1260 je namreč Štefan (brat Volšalka iz Devina) označen kot »Stephanus de Castronovo«, vir pa nadalje pravi, da je »patruus« (stric) Biakvina in Kona iz Momjana, ki sta bila sinova Volšalka Devinskega. Ta Štefan je identičen s Štefanom (Devinskim) iz leta 1234, »Castronovo« pa je Castelnuovo zahodno od Tagliamenta in severno od Spilimberga v Furlaniji. Štefan Devinski je imel pet sinov: Huga (devinska veja), Volšalka (začetnik gospodov Momjanskih), Henrika (iz Prema) in Štefana (iz Castelnuova).²⁴ Štefan iz Castelnuova se je leta 1240 poročil z Ingelrado, hčerjo Hermana iz sosednjega oglejskega Pinzana, grof Meinhard III. Goriški in oglejski patriarh Bertold pa sta se dogovorila o delitvi otrok iz tega zakona, tako da bi prorojenec pripadel goriškemu grofu. Castelnuovo je bil torej oglejski fevd v goriških rokah, ki so ga upravljali goriški ministeriali. 1275. leta je oglejski patriarh podelil Castelnuovo v fevd Ingelradinemu nečaku Frideriku iz Pinzana, ki ga je kupil od Štefana iz Devina – Castelnuova.²⁵ S tem datumom se šele ime Friderik lahko poveže z gradom Castelnuovo v Furlaniji. Pa tudi to ni trajalo dolgo, saj se je tej podelitvi uprl Ulrik iz Momjana, sin Biakvina Momjanskega in Gertrude Rihemberške, ki je trdil, da grad pripada njemu, saj je bil Štefanov nečak v drugem kolenu. Med njim in Friderikom je prišlo celo do fajde, ki jo je razrešil furlanski parlament. Aprila 1288 sta oglejski patriarh Raimund in grof Albert II. Goriški razsodila, da pripada Castelnuovo Ulriku, Friderik pa je dobil primerno odškodnino. To pomeni, da je ime Friderik mogoče povezovati s predikatom Castel(nuovo) le v kratkem časovnem obdobju med letoma 1275 in 1288, ne pa leta 1247, ko je na furlanskem Castelnuovu rezidiral Štefan (Devinski). Glavni argument, da ni mogoče enačiti furlanskega Castelnuova in Castella, po katerem se je imenoval Friderik, pa je ta, da je bil Castelnuo-

²⁴ Povzeto po: Peter Štih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994, 77 (op. 11).

²⁵ Prim. Peter Štih, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri, *ZČ* 45 (1991), 4, 551.

vo goriški grad,²⁶ medtem ko je bil Friderik iz Castella »nobilis vir« in je njegov sin (kot bomo videli kasneje) opravljajal naloge oglejskega generalnega kapitana na Furlanskem. Na Furlanskem je (po meni dostopnih podatkih) mogoče ime Friderik najti še v rodbini, ki se imenuje po letu 1300 po Pramperu,²⁷ sicer pa je Friderik iz Prampera izhajal iz Humina.

Pridevek k imenu »de Castello« bi lahko povezali še z enim gradom, s katerega bi lahko izhajal skrivnostni upravljaec Mozirja. To je Novi grad na Krasu nad Podgradom pri Ilirski Bistrici.²⁸ Ta domneva še posebej pridobi veljavo ob dejstvu, da najdemo v letih 1320–1324 med brati, imenovanimi po Novem gradu, naštetega tudi Friderika.²⁹ Toda ta grad naj bi bil zgrajen šele okoli leta 1270 namesto Karsperga pri Golcu v Čičariji.³⁰ Seveda pa ni nemogoče, da je ta grad vendarle stal že prej, vendar bi potem morali z njim ponovno povezati člane devinske rodbine, saj se Kono Devinski leta 1223 imenuje »Cononis de Castronovo«, skupaj z njim pa nastopa tudi »Hugo frater eius«. ³¹ Vendar prav tako kot za Castelnovo velja tudi za Novi grad na Krasu, da je bil goriški in ne oglejski grad.

Možna je še ena rešitev, na katero morda namiguje listina iz leta 1335. Tega leta je oglejski patriarh Bertrand na željo gornjegrajskega opata Ulrika in konventa tamkajšnjega samostana podelil samostansko posest na Furlanskem v vaseh Kosica, Artezza in Budrio v upravljanje »Conrado de Neunburch Civitati Austrie Comoranti«, ³² torej Konradu z Novega gradu, ki je v tem času bival v Čedadu. Ni nemogoče, da je izhajal navedeni Konrad z istega gradu, kot je skoraj sto let pred njim Friderik. Verjetno je prav ta podatek poleg dejstva, da je patriarh Bertold okoli leta 1247 podelil v zameno nekatera posestva v Furlaniji, usmeril tudi Hansa Pircheggerja, da je povezoval omembo Friderika »de Castello« s furlanskim plemstvom. Dokončnega odgovora, ali je Friderik »de Castello« plemič iz Fur-

26 P. Štih, *Goriški grofje*, 19.

27 Prampero je kraj pri Rtinju severno od Vidma/Udin.

28 Prim. Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana 1997, 224, 225; Milko Kos, *Urbarji slovenskega Primorja* II, Ljubljana 1954, 40s.

29 Na ta podatek me je opozoril dr. Jože Mlinarič, ki mi je še pred izidom odstopil tudi tipkopis svojega dela, posvečenega samostanu v Bistri, za kar se mu iskreno zahvaljujem; objavljeno v: Jože Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 72.

30 P. Štih, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali*, 53 (op. 41), kjer citira listino iz leta 1281, marec 24: »Castrum novum apud Cerolach constructum sit loco Carsberch«. »Cerolach« je vas Cerovlje, staro ime današnje vasi Podgrad (M. Kos, *Urbarji slovenskega Primorja*, 40; prim. tudi Simon Rutar, *Grofje Neuhaus – Št. Maver, v: Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*, 1896, uporabljena je bila faksimilirana izdaja, Nova Gorica 2000, 9–11).

31 Kos, *Gradivo* V, št. 374, 193, 194.

32 1335, maj 16, Videm; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2084.

lanije ali morda s Krasa ali pa gre vendarle za plemiča iz severnih dežel (ki ima »italijansko« zveneči predikat le zaradi dejstva, da je listino spisal furlanski pisar, ki je bil bolj vajen italijanskih oz. latinskih kot pa nemških izrazov ter je zato »Burg«, »Schloss«, spremenil v »Castello«), ne moremo dati.

Pred tem smo nakazali, da je vendarle še ena pot, po kateri bi bilo vredno iti. V obravnavani listini iz leta 1292 smo videli, da je bilo Friderikovemu sinu ime Hartvik/Artuic, pregled listin iz 13. stoletja pa pokaže, da plemiča s tem imenom najdemo omenjenega še petkrat. Prvič je »Artuichus de Castello« prisostvoval potrditvi ustanovne listine Gornjegrajskega samostana leta 1243, ko je patriarh Bertold opatu Henriku in konventu samostana potrdil listino iz leta 1140, o čemer smo v besedilu že razpravljali.³³ Glede na letnico pojavljanja tega Artuica domnevamo, da je slednji Friderikov brat in ne sin. Artuica II. iz Castella srečamo še leta 1288, ko je prisostvoval ureditvi medsebojnih zahtev med oglejskim patriarhom Raimundom in koroškim vojvodo Meinhardom IV. Goriško-Tirolskim,³⁴ in seveda v obravnavani listini iz leta 1292.

Ime Artuic/Hartvik srečamo v tem času še na dveh gradovih na Furlanskem. Prvi je Artuic »de Castiliro« – Castellerio, ki je bil oglejski vicedom in kanonik ter je opravljal naloge generalnega kapitana Furlanije in odigral dokaj dvolično vlogo v odnosih med oglejskim patriarhom in grofi Goriškimi.³⁵ V navedeni listini iz 19. junija 1270 je namreč naveden kot pristaš grofa Alberta II. Goriškega, zaradi česar ga je tudi napadel izvoljeni oglejski patriarh Filip. Izvolitve slednjega rimska kurija ni priznala, zaradi česar so se proti njemu obrnili tudi oglejski odvetniki, grofje Goriški, ki so s tem seveda želeli doseči predvsem lastne koristi. Očitno pa se je proti patriarhu Filipu postavil tudi Artuic iz Castelleria. Po gradu Castellerio, ki je ležal severno od Vidma/Udine, se je med letoma 1234 in 1250 imenoval Konrad,³⁶ od leta 1235 dalje pa tudi Artuic/Hartvik. Isto ime pa srečamo še na gradu Caporiaco, ki je ležal v neposredni sosesčini Castelleria, to-

³³ 1243, junij 19, Sacile, obj. v: *StUB* II, št. 422, 534; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 813, 389.

³⁴ 1288, februar 14, Čedad, J. Zahn, *Austro-Friulana*, št. 8, 21, 22.

³⁵ 1269, november 11, Monte Cremonis; obj. v: *MDC* V, št. 2, 1–3. 1270, januar 5, Oglej; obj. v: *MDC* V, št. 11, 7, 8. 1270, junij 19, regest v: *MDC* V, št. 25, 15. 1288, februar 14, Čedad, obj. v: *MDC* VI, št. 81, 55.

³⁶ 1234, november 27, Čedad; obj. v: *MDC* IV, št. 2094, 222, 223; *StUB* II, št. 317, 419, 420 (»Chunrado de Kastelir«). C. 1235, Groß Kirchheim; obj. v: *StUB* II, št. 331, 436, 437; J. Wichner, *Admont* II, št. 138, 300 – k c. 1232 (»dominus Hertwicus et dominus Chunradus de Chesteliz«). 1250, december 18, Čedad, obj. v: *MDC* IV, št. 2445, 389 (»Conradus senior de Castiliro«).

rej severno od Vidma/Udine.³⁷ Ime Artuic/Hartvik je z gradom Caporiaco povezano že od leta 1126, ko se v listini pojavljata brata(?) »Hartwicus et Cho^ono de Cafriaco«. ³⁸ Že dve desetletji kasneje pa najdemo skupaja navedena Friderika in Hartvika iz Caporiaca.³⁹ Ti dve imeni srečujemo prisotni v družini Caporiaških tudi še v celotnem 13. stoletju.⁴⁰ To pomeni, da lahko od 12. stoletja dalje spremljamo na Caporiacu brata z istim imenom, kot nato isto ime sto let kasneje najdemo povezano z Mozirjem in njegovo usodo. Na tem mestu ni mogoče napraviti popolne analize pojavljanja vseh Caporiaških, opozorimo pa naj, da se v listini iz leta 1150 med pričami znajde neki Kuno iz »Castello Novo«. ⁴¹ Če se spomnimo na to, da nastopa Kuno leta 1126 skupaj s svojim domnevnim bratom Hartvikom iz Caporiaca, je prav mogoče, da se je Kuno kot mlajši brat (v listini stoji za Hartvikom, ki nato nastopa v naslednji listini za Friderikom, kar verjetno kaže na starostni vrstni red treh bratov) odselil z matičnega gradu Caporiaco ter zgradil nov grad, ki se v listini iz leta 1150 imenuje »Castello Novo«, v 13. stoletju pa ga morda nato srečujemo le še z imenom »Castello«. ⁴² Kratka analiza furlanskih listin, v katerih se pojavljajo imenovani plemiči, je pokazala, da je vendarle verjetneje kot na severu treba iskati korenine Friderika iz Castella in njegovega sina Artuica na Furlanskem. Seveda pa je to lahko (tako kot tudi vse ostalo) le verjetna hipoteza.

Zanimivo rešitev vprašanja, kam umestiti »Castello«, je nakazal Ivan Jakič, ki je v pregledu grajske zapuščine Slovenije opozoril na podatek iz urbarja Stari trg pri Slovenj Gradcu iz leta 1375. V njem se omenja lokaliteta Castell, ki jo je uspel Jakič locirati na strmo kopo v zaselku Raduše pri Slovenj Gradcu, kjer je opazil tudi sledove štirikotne stavbe in obrambnega jarka.⁴³ Vendar čeprav ni dvoma o tem, da je v Radušah res stala neka stavba, pri današnjem védenju ni možno z gotovostjo določiti niti, v katero časovno obdobje sodi, in je seveda zelo tvegano stavbo že kar poimenovati. Še

³⁷ Lokacije po A. Jaksch, imenski register v *MDC* IV, 787, 797.

³⁸ 1126, april 17, ob Soči, obj. v: *MDC* III, št. 620, 252.

³⁹ 1146, Oglej, obj. v: *StUB* I, št. 253, 261, s pomanjkljivim seznamom prič; *MDC* III, št. 806, 314 (»Fridericus et Artuicus de Caworiach«).

⁴⁰ Na primer: 1269, november 11, cerkev sv. Quirina, objavljeno v: *FRA* II/1, št. LXXXIX, 100–103 (»domino Friderico de Cavriaco«).

⁴¹ 1150, april 21, Ramuscilo, obj. v: *MDC* III, št. 900, 349.

⁴² August Jaksch je tega Kuna lociral na grad Castelnuovo na Furlanskem, kjer srečamo hkrti omenjenega Gebharda in njegovega enako imenovanega sina (leta 1154, severno od Pordebona; objavljeno v: *MDC* III, št. 926, 360), ki sta našeta skupaj s Hartvikom iz Caporiacca (»Gebahardus de Castro Nuovo et filius eius Ge(bahardus), Artuicus de Cauoriaco«).

⁴³ I. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, Ljubljana 1997, 72.

večji argument za kespo pri sprejemanju te rešitve pa je dejstvo, da je podatek o lokaliteti »Castell« mogoče najti le pri Josefu Zahnu, ki ga navaja v »Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter«, danes pa ne poznamo ne urbarja župnije sv. Pankracija v Starem trgu pri Slovenj Gradcu iz leta 1375 niti ne najdemo tega imena omenjenega v ohranjenih starotroških urbarjih ali v katerem koli drugem viru.⁴⁴ Pripomniti pa je treba še sledeče, da je Castello tudi grad pri Novari v severni Italiji, po katerem se je od 12. stoletja dalje imenovala grofovsko družina, tako da bi bilo prav tako mogoče iskati izvor Friderika in Artuica »de Castello« tam. Vsekakor moramo dokončen odgovor na zastavljeno vprašanje pustiti odprto.

Vrnimo se k dogajanju na področju Zgornje Savinjske doline. Zakaj je prišlo do predstavljenega sodnega zbora leta 1292, iz vira žal ni razvidno. Vendar je kljub temu možno potegniti določene sklepe. Leta 1291 je prišlo do koalicije, naperjene proti Habsburžanom. O dogajanjih, ki so bila vezana na to koalicijo, in predvsem o vlogi Ulrika Vovbrškega pri uporih bomo več govorili pri obravnavanju Vovbržanov in njihovem delovanju na obravnavanem področju. Na tem mestu naj opozorimo le, da se je k tej protihabsburški koaliciji priključil tudi oglejski patriarh, medtem ko so grofje Goriški ostali zavezniki Habsburžanov. Artuic de Castello je, kot kaže, pred tem prestopil v goriške vrste, zaradi česar se je gotovo porušilo zavezniško razmerje med patriarhom in plemenitniki iz Castella. Domnevati je mogoče, da je Artuic, ki je seveda hotel imeti predvsem lastne koristi, začel spodbijati očetovo podelitev Mozirja patriarhu, zaradi česar je bilo potrebno sklicati sodni zbor in »uskladiti« različne interpretacije tega, kar se je dogajalo v Zgornji Savinjski dolini v štiridesetih letih 13. stoletja.

Že kratek pregled listin, v katerih lahko najdemo omenjene posamezne Mozirčane, je pokazal, da stojimo pred skoraj nerešljivim vprašanjem, katerega vzrok je seveda izjemno skromno število ohranjenih listin. Zato naj opozorimo še na sledeče: imeni obeh »Mozirčanov«, Pelegrina in Friderika, nas spomnita na listino iz 1213. leta⁴⁵ (v kateri so med pričami navedeni tudi »Peregrinus de Sonenstein et fratres eius Hermannus, Fridericus milites de Longov«) ter na zgoraj omenjeno pojavljanje imena Pelegrin v družini Dravskih že v 12. stoletju. O dilemah, ki so vezane na to problematiko, smo več zapisali že zgoraj ob obravnavanju Šoštanjskih. Glede na

⁴⁴ Prim. J. Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893, 91. Najstarejši meni poznani znani urbar župnije sv. Pankracija v Starem trgu hrani NALj in je nastal okoli leta 1400, v njem pa se ne pojavlja ime Castell. Primerjaj tudi: J. Koropec, *Srednjeveško gospostvo Slovenj Gradec*, *ČZN NV* 14 (1978), 1, 21, 22.

⁴⁵ 1213, december 17, Podstreda; objava v: Kos, *Gradivo* V, št. 212, 112, 113; *StUB* II, št. 124, 187; *SUB* III, št. 669, 175; *MDC* IV, št. 1691, 70.

to, da smo uspeli prikazati posesti gosposčin Šoštanj in Kacenštajn kot na del nekoč enotne posesti, ki se je razdelila šele v zadnji četrtini 12. stoletja, ter glede na neposredno sosesčino Mozirja in Kacenštajna, je seveda možna misel, da bi tudi do področja Mozirja lahko imela zahteve rodbina, ki smo jo v pomanjkanju boljše oznake poimenovali Dravsko/Šoštanjski. Če se pri tem še enkrat spomnimo na nakazano sorodstvo med to rodbino in rodbino Kagerjev, je predpostavka še nekoliko verjetnejša. S pomočjo analize posesti gradu Kacenštajn pa lahko to predpostavko še podkrepimo.

Nasledniki Dravsko/Šoštanjske rodbine na gradu Kacenštajn so postali njihovi sorodniki Ptujski. Kdaj se je zgodil prenos posesti v roke slednjih, sicer ne moremo z gotovostjo ugotoviti, predpostavljamo pa, da je to bilo kmalu po letu 1173, ko je na gradu še živel pripadnik Dravsko/Šoštanjske rodbine. Leta 1243 prvič izvemo, da je na Kacenštajnu prisoten nov gospodar. Tega leta so Kacenštajnski želeli podeliti samostanu v Gornjem Gradu dve hubi na Križni gori (»duas eubas in monte qui uolgo nuncupator Chrizzperch«) za oskrbo grobnice, ki so jo Kacenštajnski imeli v samostanu. Ker so bili Kacenštajnski ptujski ministeriali, so slednji kot seniorji to podelitev morali potrditi. Novembra leta 1243 je tako Hartnid Ptujski izdal listino, s katero je v blagor svojih sorodnikov in iz ljubezni do Dipolda I. Kacenštajnskega in njegovega v samostanu pokopanega sina (Gebharda) podelil obe kmetiji s pogojem, da Kacenštajnski obdržijo odvetništvo nad tema dvema kmetijama.⁴⁶ Kacenštajnski so imeli na Križni gori v lasti večje posesti, kar dokazuje listina iz leta 1252.⁴⁷ V njej je oglejski patriarh Gregor de Montelongo (1251–1269) potrdil zamenjavo hub med Kacenštajnskimi in Gornjegrajskim samostanom. Kacenštajnske posesti so ležale na Križni gori, samostanske pa na Lomu (»quondam manso, quem Hermanus de Chazzenstein in Monte Crucis quendam mansum suum sub monte Slom«). V primeru gore »Slom« imamo gotovo opravka z Lomom nad Topolšico, ki leži v neposredni bližini gradu Kacenštajn in katere pridobitev je za Kacenštajnske plemiče pomenila zaokrožitev posesti v neposredni okolici gradu. Pavle Blaznik sicer umešča citirano navedbo na goro Lom pri Rečici v Savinjski dolini,⁴⁸ kar pa je manj verjetno. Poleg neposredne sosesčine gradu z goro Lom nad Topolšico govori v prid naši lokaciji tudi

⁴⁶ 1243, november 10; originalna listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579; objavljeno v: *StUB* II, št. 427, 540. Regesta v Kos, *Gradivo* V, št. 821, 391.

⁴⁷ 1252, februar 6, Tolmin; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 155, 176; *StUB* III, št. 103, 170. Prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/29 (pod 1242!).

⁴⁸ Pavle Blaznik, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 I (A–M)*, Maribor 1986, 451 (geslo *Lom, gora pri Rečici v Savinjski dolini*).

kasnejše listinsko gradivo in najstarejši kacenštajnski urbar.⁴⁹ Leta 1440 je prišlo do delitve posesti med Krištofom Kacenštajnskim in njegovo sestro Elizabeto. Delilna listina med bratom in sestro zelo natančno in podrobno opisuje posest, ki jo je še enotno upravljal njun oče Hans.⁵⁰ V njej je naštetih devet kmetij na Lomu nad Topolšico ter gornina, ki so jo tam imeli Kacenštajnski in iz katere so dobivali 28 in pol veder mošta. O družinskih posestih na Lomu govori tudi zastavno pismo, ki ga je »vesten Volkarten und Engelhart den Awerspergern« izstavila Magdalena, vdova po Hansu Kacenštajnskem, in ki govori o dolgu, ki ga je imela njena hči Elizabeta, poročena Turjaška, do turjaških bratov.⁵¹ Tudi v tej zastavi se omenja jo posestva na Lomu nad Topolšico, medtem ko na Lomu pri Rečici Kacenštajnski (kot dokazuje tudi omenjeni urbar iz konca 15. stoletja) niso imeli svojih posesti. Na kacenštajnske posesti na hribu Lom pa se verjetno nanaša tudi omemba dvora »Salmonshof«, kar je verjetno potrebno brati kot dvor na (S)Lomu in ki ga je leta 1386 prejel Georg Auer v zakup od vojvode Albrehta skupaj s posestvijo pri Ložnici, dvorom v Kotah (del Arnač južno od Velenja) in stolpom pri Kacenštajnu.⁵² Še večjo težavo kot lociranje Loma predstavlja lociranje Kriške gore (»Monte Crucis«). Ignaz Orožen zagovarja lociranje »Monte Crucis« v Kriško vas med Gornjim Gradom in Radmirjem⁵³, Josef Zahn jo je lociral na Kriško goro pri Nazarjih (na Dobrovljah)⁵⁴, medtem ko Milko Kos in za njim tudi Pavle Blaznik umeščata »Križno goro« na področje Gore Oljke.⁵⁵ Čeprav ni mogoče z gotovostjo trditi, se zdi najverjetnejša lokacija v Zgornji Savinjski dolini in ne na Gori Oljki.⁵⁶ Z zamenjavo so želeli eni in drugi pridobiti posestva, ki ležijo bližje samostanu oz. gradu, zato so Kacenštajnski pristali na zamenjavo, s katero so dobili posestva v neposredni bližini gradu, enako pa gotovo velja tudi za Gornjegrajski samostan. Podatek, da so h gradu Kacenštajn sodila posestva v Zgornji Savinjski dolini, je izredno poveden in

49 Urbar gospostva Kacenštajn iz okoli 1498. StLA Graz, Stockurbare, fascicel 67, št. 156 (v okviru šoštanjskega urbarja iz istega časa je kot poseben dodatek pripet tudi kacenštajnski urbar).

50 1440, april 24; objavljeno v: F. Kommtar, Das Schlossarchiv in Auersperg, *MMK* 20/1907, št. 402, 227.

51 1446, marec 21; objavljeno v: *MMVK* 20/1907, št. 422.

52 1386, december 21, Merano; po: A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* VII, 34.

53 I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 29.

54 1248, februar 19, Čedad; v: *StUB* III, št. 23, 77, in 1252, februar 6, Tolmin; v: *StUB* III, št. 103, 170.

55 M. Kos, *Gradivo* V, 496. P. Blaznik, *Topografija* I, 145 (geslo *Dobrič, vas v območju Gore Oljke v Savinjski dolini*), in II, 28 (geslo *Oljka, gora, hrib v Savinjski dolini*).

56 Primerjaj tudi: Tone Ravnikar, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, Koropčev zbornik, *ČZN NV* 35 (1999), 1–2, 59.

dodatno potrjuje možnost, da se je velika posest Dravsko/Šoštanjске rod-bine raztezala tudi na področje Zgornje Savinjske doline. S tem pa potrjuje tudi sorodstvene povezave med rodbino Cham-Vohburg, h kateri je sodil Dipold Kager, in rodbino Dravsko/Šoštanjskih. Drugače, kot da gre za del stare posesti, ki je kacenštajnskemu gradu (oziroma bolje: prvotni kacenštajnski plemiški družini) pripadala še iz časov pred prihodom nove kacenštajnske družine, si ni mogoče razložiti dejstva, da je imel grad svoja posestva tudi na področju Zgornje Savinjske doline, to je stran od samega gradu in matičnih posesti. Prav isti sklep pa omogoča tudi dejstvo, da je imel samostan svoje posesti na hribu Lom nad Topolšico. Ohranjene ni nobene listine ali kakršnega koli drugega indica, ki bi govoril o tem, da je samostan dobil te posesti kako drugače kot leta 1140 z darovnico Dipolda Kagerja. To pa seveda pomeni, da so bile tudi posesti na zahodu Šaleške doline nekoč del enotne družinske posesti Kagerjev. Vemo pa, da so si ravno na tem delu Šaleške doline konec 12. stoletja uredili svoj novi družinski sedež pripadniki Dravsko/Šoštanjskih, ki pa smo jih že opredelili kot stransko vejo oziroma sorodnike Dipolda. Tudi ta podatek pomaga utrjevati sliko posesti v 12. stoletju ter razjasnjevati povezave med svobodnimi družinami na obravnavanem področju.

Grad v Mozirju, ki je bil verjetno zaradi protipravne gradnje samostanskih odvetnikov porušen konec 40. let 13. stoletja, so kmalu zopet zgradili. Leta 1267 je namreč patriarh Gregor de Montelongo podelil Gebhardu, sinu Gebharda iz Mozirja, v fevd grad Mozirje, ki je takrat očitno zopet stal.⁵⁷ Glede na ime lahko v Gebhardu najverjetneje domnevamo pripadnika stranske veje rodbine Žovneških.⁵⁸

Vsaj enako star, verjetno pa starejši, je drugi grad na področju Zgornje Savinjske doline, to je grad Vrbovec, ki leži na sotočju rek Drete in Savinje. Do leta 1140 je bilo ozemlje gosposčine Vrbovec del posesti Dipolda Kagerja, po razdelitvi njegove posesti pa področje Vrbovca ni prešlo pod novo ustanovljeni samostan, temveč je postal grad središče patriarhove posesti. S tem smo prišli tudi do možnega termina post quem za gradnjo gradu. Do leta 1140 so Kagerji svojo posest upravljali z gradu v Gornjem Gradu. Ta se kot edini na tem področju v ustanovni listini Gornjegrajskega samostana tudi omenja.⁵⁹ V ustanovni listini sta ustanovitelja samostana, Dipold in

⁵⁷ I. Orožen, *Das Dekanat Oberburg*, 195.

⁵⁸ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 201, 202.

⁵⁹ 1140, april 7, Oglej; prepis iz 13. stoletja v: NALj, zbirka gornjegrajskih listin, št. listine 86; objavljeno v: Kos, *Gradivo* IV, št. 157, 94–95; *StUB* I, št. 180, 188–190 (>castrum /Obbrem-

njegova žena Truta, podelila gornjegrajski grad skupaj z vso posestvijo, ki je gotovo obsegala tudi področje kasnejših področij gosposčin Vrbovec in Mozirje, oglejskemu patriarhu. Če bi gradova Vrbovec in Mozirje takrat že stala, bi se v listini, ki natančno našteva vse, kar je bilo podeljeno patriarhu in kar je bilo prepuščeno za ustanovitev samostana, gotovo omenjala posebej. Zato je logična domneva, da sta bila gradova v Nazarjah (Vrbovec) in Mozirju zgrajena za potrebe oglejskih upraviteljev province Mozirje. Najverjetnejša je torej videti rešitev, ki jo je ponudil že Dušan Kos,⁶⁰ in sicer da je vrstni red nastajanja gradov sledeč: najstarejši je nedvomno grad v Gornjem Gradu, kateremu se je kmalu po letu 1140 pridružil grad Vrbovec, saj je patriarh ob razdelitvi Kagerjevih posesti potreboval središče za upravljanje svojega dela. O velikem pomenu gradu Vrbovec priča tudi dejstvo, da ga je Wulfing iz Letuša dobil v »feudum habitantie«. S prevzemom takšnega »feudum castrense« je prevzel gradiščan tudi odgovornost, da bo na lastne stroške grad in posest upravljal in branil ter da bo patriarhu na voljo tudi v primeru vojaške potrebe. Zaradi tega pa mu ni bilo potrebno dajati patriarhu nobenih dajatev. Takšno upravo najdemo le v patriarhovih gradovih, ki so bili posebnega pomena (Udine/Videm, v Istri), ne najdemo pa jih tam, kjer so lokalni fevdalci lahko uveljavljali svojo moč nasproti patriarhu.⁶¹ Zaradi lažje uprave se je gradu Vrbovec kasneje pridružil še grad v Mozirju kot drugo upravno središče. O tem vrstem redu priča tudi nemško ime Vrbovca, Altenburg, ki ga je dobil (v kolikor domneva drži) glede na mlajše središče patriarhovih posesti, Mozirje. Če upravičeno domnevamo, da je moralo do gradnje Vrbovca priti v nekaj letih po letu 1140, je seveda vprašanje, kako hitro je tej sledila izgradnja drugega gradu.

Pojem Mozirje srečamo prvič sicer leta 1146 ob omembi Pelegrina »de Mosiri«, vendar smo ugotovili, da takrat še ne pomeni samega gradu oz. naselja pod njim in da je bil omenjeni Pelegrin verjetno upravitelj posesti Gornjegrajskega samostana na področju Zgornje Savinjske doline. Postavlja pa se seveda vprašanje sedeža tega Pelegrina oz., ali je že v tem letu mogoče predpostaviti sedež upravitelja v Mozirju (ki je bil vsaj predhodnik gradu), če že ne sam mozirski grad. Takšni predpostavki pa izrecno nasprotuje dejstvo, da je bilo Mozirje patriarhova in ne samostanska posest.

Že pri obravnavanju Mozirja smo videli, da je v 40. letih 13. stoletja upravljal patriarhovo posest vrbovški gradiščan, to je bil takrat Wulfing

burch/ et aream adiacentem castro«).

⁶⁰ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 105.

⁶¹ Prim. G. Bernhard, *Der Oberburger Bistumsplan vom Jahre 1237*, 170, 171.

Letuški.⁶² Ta se označuje v listini kot »ministerialis sancte ecclesie Aquilegensis et procurator bonorum nostrorum in districtu Obernburgensi et in prouincia de Moziri«. To pomeni, da je Wulfing upravljal celotno patriarhovo posest, ki je bila vsaj v tem času združena v en urad. Tik pred tem pa je mozirski grad gotovo tudi že stal, saj smo že spoznali Friderika s Castella, ki je ravno v tem času predal mozirski grad patriarhu. Poudarili smo, da je bila gradnja mozirskega gradu izvršena proti volji ali vsaj brez dovoljenja patriarha, zaradi česar ga je dal patriarh Bertold (1218–1251) (simbolno?)⁶³ podreti, njegov naslednik patriarh Gregor de Montelongo pa ga je ponovno aktiviral in nanj namestil kot upravitelja posesti Gebharda Mozirskega.

Če upoštevamo te podatke, potem lahko kot najverjetnejšo sliko razvoja sklepamo naslednje: ob razdelitvi Kagerjevega imetja med samostan in patriarha je dal slednji zgraditi grad Vrbovec ter ga napravil za sedež svoje posesti. Pelegrin »Mozirski«, ki je verjetno spadal v eno od stranskih vej rodbine Dravsko/Šoštanjskih in ki je tako bil v sorodstvu tudi s pokojnim Dipoldom Kagerjem, pa je na področju, ki ga je gotovo štel za družinsko posest (za katero si je lastil dediščinske pravice), ohranil še določene posesti oziroma si jih vsaj poskušal lastiti. Leta 1146 je kot sorodnik ustanovitelja samostana in dobrotnika patriarha nastopal še skupaj z Leopoldom »iz Savinjske doline« kot odposlanec samostana pri patriarhu.⁶⁴ To je bil čas, ko je bila rodbina še močna in je druga rodbinska veja v bližini zgradila grad Kacenštajn in kmalu nato še grad Šoštanj. Na prelomu v 13. stoletje in še bolj v naslednjih desetletjih pa je položaj rodbine slabel, začeli so izgubljati tudi svoja posestva (Kacenštajn in verjetno le nekaj let kasneje tudi Šoštanj – pred letom 1243). Še prej kot gradova Kacenštajn in Šoštanj pa je rodbina izgubila tudi grad oz. posest v Mozirju, ki je bila zaradi lege sredi patriarhovih in samostanskih posesti še posebej na udaru. Dejstvo je, da je pred letom 1247 dobil v upravljanje posest Mozirja Friderik iz Castella, katerega pa je bila ta posest verjetno tako odročna, da jo je leta 1247 predal patriarhu. Ko si je patriarh Bertold zavaroval svoj položaj tudi pri drugih savinjskih plemičih (poimensko je naštet le Wulfing Letuški (»Ulwin von Loyz«), je dal grad, ki je za patriarha predstavljal verjetno varnostni problem, podreti.⁶⁵

⁶² 1248, februar 19, Čedad; objavljeno v: *StUB* III, št. 23, 77, 78.

⁶³ Takšno le simbolno porušitev gradu in nato njegovo reaktiviranje domneva D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86.

⁶⁴ Ime govori, da gre najverjetneje za pripadnika rodbine Žovneških.

⁶⁵ I. Orožen, *Das Dekanat Oberburg*, 192; prim. tudi D. Kos, *Med gradom in mestom*, 86.

S tem povsem odpade dvom, kateri grad je starejši in kateri mlajši. Gradova Vrbovec in Mozirje sta imela različni vlogi vse do srede 13. stoletja in sta seveda lahko bila zgrajena (ne nazadnje) tudi istočasno. O velikem pomenu področja Mozirja kot središča doline že v 12. stoletju, to je ob formiranju oglejske province v Zgornji Savinjski dolini, govori že večkrat omenjeno poimenovanje oglejske province: »provincia Moziri«, ki je kljub temu, da je bil center uprave patriarhovih posesti na Vrbovcu, ohranila ime po starejšem(?) in pomembnejšem središču. Na tem mestu pa je potrebno opozoriti tudi na to, da o veliki starosti Vrbovca govori tudi njegovo nemško ime Altenburg, saj je končnica -burg praktično brez izjeme označevala najstarejše gradove, ki so praviloma nastali že v 11., gotovo pa v 12. stoletju.⁶⁶

⁶⁶ Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 128.

Patriarh Bertold V. Andeški in Gornjegrajski samostan

Odbojne prve polovice 13. stoletja je zaznamovala borba med nemškimi cesarjem Friderikom II. (nemški kralj od 25. julija 1215; cesar od 22. novembra 1220 do 13. decembra 1250) in papeži Honorijem III. (1216–1227), Gregorjem IX. (1227–1241), Celestinom IV. (1241) in Inocencem IV. (1243–1254), v kateri so bile angažirane na eni ali na drugi strani vse večje fevdalne rodbine in seveda prav tako tudi cerkveni dostojanstveniki. Tej borbi se je na tleh današnje Slovenije pridružila še borba za andeško-višnjegorsko dediščino, ki se je razplamtela po smrti vojvode Meranskega in istrskega mejnega grofa Henrika IV. 18. julija 1228.¹ Ker je to dogajanje neposredno vplivalo na dogodke, vezane predvsem na usodo Gornjegrajskega samostana, jih bomo na hitro preleteli.

Konec 12. stoletja se na področju Kranjske uveljavi južnobavarska grofovska rodbina Andechs-Dießen. Leta 1180 je Bertold IV. pridobil naziv vojvoda Meranski, s čimer se je začel neverjetno hiter vzpon te rodbine.² Člani rodbine so uspeli v svojih rokah združiti Istro, Kranjsko s Savinjsko marko, palatinat Burgundijo, grofije na Bavarskem in na Tirolskem, bili so odvetniki škofije Brixen, pripadnice rodbine Andeških so bile poročene s francoskim kraljem Filipom (Neža: †1201), z ogrskim kraljem Andrejem (Gertruda: †1213), s šlezijским vojvodo Henrikom I. (Hedvika: †1243), z avstrijskim vojvodo Friderikom Babenberžanom (Neža: †1263, drugič se

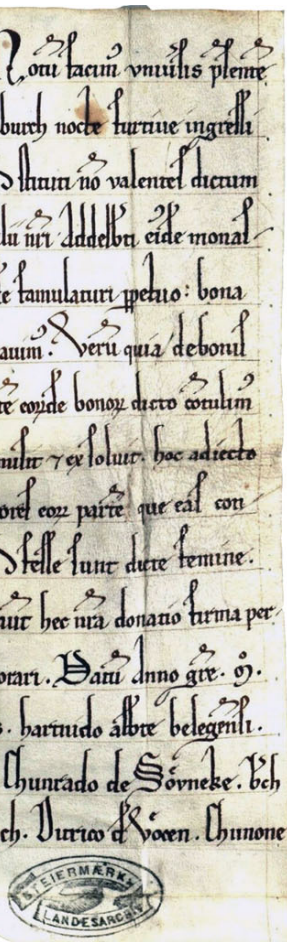
¹ 1228, julij 18; regist v: Kos, *Gradivo V*, št. 484, 241.

² O vprašanih, vezanih na pojem »vojvodina Meranija«, glej: Toni Aigner, *Vojvodina Meranija – zgodovina, pomen, umestitev*, v: *Grofe Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku, zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija*, Kamnik 2000, 39–54.

H In nomine dei et individue unitatis. Amen. B. dei gra sancte Agulgn ecclesie p[re]s[bi]t[er]i. I
 pagina inspecturis q[uo]d cu[m] Leonhard[us] et Johannes de Wollog ex maligni sp[irit]us instinctu Jonathani obben
 et parientib[us] h[ab]itacul[is] pecunia et alia eidem ecclesie bona nequit accepissent. et postea coram nob[is] in iudicio
 seculi inhiari. pene mortali fuerit merito addicendi. Hos v[er]o ad instantia[m] petition[is] dilecti in xpo h[ab]itacul[is]
 teru[m] alibi et alio[rum] habitacul[is] S[an]cto delibato coram parentib[us] p[ro] lous ea condicio[n]e ut mare intirent do ibi
 eorunde[m] publicacul[is] vniuersa. que tamen o[mn]ia anob[is] habebant in reudo et vt Jonathano seculo facilliter ead[em]
 illis que n[ost]ri erat p[ro]p[ri]a dampna Jonatheru[m] no[n] potant relaxari vt saltem in aliquo eide[m] facilliter p[er]petu
 Jonathano in tam q[uo]d alius p[ro]p[ri]e dice[n]s nob[is] ad restitucunda hec bona. xii. s[an]cti h[ab]itacul[is] solue p[ro]
 q[uo]d q[ui]bus dice[n]s n[ost]ri seclerati fevdali q[uo]d habebant in bonis eidem sunt p[er]u[m] delibata. due tam[en] lo
 angit secler. viii. agros et dimidia ab ecclesia recipiant Obbenburh. q[ui]n tam[en] sui parte[m] coram nob[is]
 p[ro] nove[m] s[an]cti et dimidia alba dicte ecclesie p[ro] dampno eide[m] illato q[uo]d ante dixim[us] obligalle. Et
 maneat et in d[omi]n[u]m v[er]o p[re]sent[is] carta inde sibi iustit[is] et sigilli n[ost]ri acceptu[m] munimine rob
 .cc. xxix. i. xiiii. K. Octobr. mo[n]is Riez. P[re]sentib[us] haymrico polest. et Popone petineli ep[iscop]i
 Chumado decano Aquil. Bertholdo archid[ia]cono Villacen. Uypoldo. Wilhalmo h[ab]itacul[is] de hoheneke.
 coldo de izano. Rydolfo Wilrico h[ab]itacul[is] de Irel. Duringo. Ivoldo. Rachwino. Wilrico de p[ro]p[ri]e
 de v[er]o. Gebhardo de Iwan. et alius mult[is].

14 ■
 Pečat oglejskega patriarha Bertolda V.
 Andeškega na listini iz leta 1231. Ori-
 ginal hrani Nadškofjski arhiv v Ljub-
 ljani.

je poročila s koroškim vojvodo Ulrikom Spanheimom). Iz rodbine Andeških izhajajo bamberski škof Ekbert (†1237), bamberski škof Popo (†1245), kaloški nadškof in oglejski patriarh Bertold (†1251).³ To pomeni, da govorimo o rodbini, katere hiter vzpon skoraj nima primerjave v evropski zgodovini. Morda bi z njimi lahko primerjali le še vzpon grofov oz. kasneje knezov Celjskih konec 14. in v 15. stoletju. V slovensko zgodovino so se zapisali predvsem meranijski vojvoda Bertold IV. (†1204) in njegovi sinovi meranski vojvoda Oto VII. (†1234), istrski mejni grof Henrik IV. (†1228) in oglejski patriarh Bertold V. (†1251), manj pa sin vojvode Otona VII., Oto VIII. (†1248). Meranski vojvoda Oto VII. je sicer izgubil boj s svojim bratom za naziv kranjskega mejnega grofa, ki ga je Bertold kot oglejski patriarh uspel zadržati, vendar so andeške kranjske posesti ostale v rokah Otona. Leta 1230 pa se je moral Oto v korist patriarha odpovedati svojim zahtevam do Istre in Kranjske, tako da je patriarhu Bertoldu poleg naziva kranjskega in istrskega mejnega grofa pripadla tudi bogata andeška dediščina na Kranjskem in Koroškem, s Kamnikom in Slovenj Gradcem kot središčema. Moral pa se je odpovedati večini rodbinskih posesti na Kranjskem, ki jih je Frideriku II. Babenberškemu, vojvodi Avstrije in Štajerske, prinesla v zakon njegova žena Neža, hči Otona VII.⁴

Med vsemi navedenimi grofi Andeškimi pa v zgodovini Savinjske doline izstopa lik oglejskega patriarha Bertolda V. (1218–1251), brata vojvode Otona VII., ki je po bratovi smrti prevzel upravljanje Kranjske in Savinjske marke. V njegovem liku se je združila tako formalna in moralna moč oglejskega patriarha kot tudi dejanska moč pripadnika ene najmočnejših rodbin na Kranjskem in v Savinjski mar-

³ Najnovejši prispevek: Heinz Dopsch, Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter, v: *Osterreichische Geschichte 1122–1278*, Wien 1999, 398–406.

⁴ Milko Kos, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim oziranjem na vladu patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, *CZN* 1917, št. XIII, 30. Najnovejši prispevek: Peter Štih, Kranjska v času grofov Andeških, v: *Groffe Andeško–Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija, Kamnik 2000, 11–37, zlasti 30–32.

ki.⁵ Po smrti kranjskega mejnega grofa Henrika IV., 18. julija 1228, je uspel patriarh Bertold (ki pa se do takrat ni vmešaval v kranjske zadeve – čeprav so patriarhi v tem času nominalno seveda bili kranjski mejni grofi – temveč jih je povsem prepuščal svojemu bratu), ki je bil kot patriarh nominalno tudi kranjski mejni grof, izriniti svojega brata Otona VII., ki bi mu kot seniorju rodbine morali pripasti bogati andeški alodi in z njimi tudi velika višnjegorska dediščina, ki jih je družina dobila s poroko Henrika IV. in Zofije Višnjegorske.

Boj za prevlado na Kranjskem pa s tem ni bil končan. Za naziv gospoda Kranjske se je potegoval tudi Babenberžan Friderik II. (avstrijski in štajerski vojvoda, 1230–1246), ki se je leta 1229 poročil z Nežo Andeško, ta pa mu je za doto prinesla bogata posestva na Kranjskem. Že njegov oče Leopold VI. (štajerski vojvoda od 1195 do 1230, avstrijski vojvoda od 1198 do 1230) je izkoristil gospodarsko krizo freisinške škofije in si pridobil v fevd freisinške posesti med Mirno in Krko na Dolenjskem,⁶ ko pa je Friderik tem fevdom dodal še posesti, ki jih je dobil z Nežino doto, se je že leta 1232 lahko prvič poimenoval gospod Kranjske.⁷ Friderikova smrt brez potomcev leta 1246 je preprečila močnejšo izgradnjo babenberške moči na Kranjskem in v Savinjski marki. O visokoletečih načrtih Friderika Babenberžana priča tudi osnutek listine iz 1245. leta, s katero naj bil cesar Friderik II. vojvodini Avstrijo in Štajersko povzdignil v kraljevino znotraj cesarstva, vojvodo Friderika pa v kralja ter bi mu dovolil, da povzdigne provinco Kranjsko v vojvodino.⁸ Vendar so tem načrtom stali nasproti vsaj Spanheimi in Vovbržani s svojimi posestmi na Kranjskem, na katerih so si lastili deželno knežje pravice.

Oglejski patriarh Bertold se je pri svojem delovanju na Kranjskem lahko zanesel tako na svoja družinska (središči teh sta bili mesti Kamnik in Slovenj Gradec) kot tudi na oglejska posestva. Na obravnavanem področju je bila glavna moč oglejskega patriarha področje Zgornje Savinjske doline, kjer je imel patriarh svoja velika posestva, po drugi strani pa mu je ob strani stal tudi Gornjegrajski samostan s svojimi bogatimi posestmi in veliko ekonomsko močjo. Da se je Bertold zavedal pomena Gornjegrajskega sa-

⁵ Za dobo in lik patriarha Bertolda je še vedno temeljno delo: Milko Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja*, 1–44. Za lik patriarha Bertolda Andeškega je prav tako zelo dober prispevek Josipa Grudna v: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910, 186–192.

⁶ 1229, april 5, Dunaj; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 501, 250.

⁷ 1232, marec 3; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 559, 272, Erdburg (»dux Austrie et Stirie et dominus Carniole«). Glej tudi: Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 114, 115; P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina*, 99, 100.

⁸ 1245, junij, Verona; v: objavljeno v: *StUB* II, št. 457, 568; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 859, 406.

mostana, kažejo tudi darovnice in drugo listinsko *Gradivo*, ki se je po krajšem zatišju, ki smo ga ugotavljali za drugo polovico 12. stoletja in še za začetek 13. stoletja, začelo ponovno množiti in je postalo zopet zgovoren pokazatelj življenja ob Savinji in Dreti.

Še v času življenja Henrika IV., istrskega mejnega grofa, je nastala listina, s katero je mejni grof določil, da naj Gornjegrajski samostan prejme dve kmetiji v kraju Poreber vzhodno od Kamnika, poleg tega pa še njegovo ministerialko Vilburgo, soprogo moža Sigfrida »de Weingart« in njegovega sina in hčer,⁹ za kar so se morali opat in menihi obvezati, da bodo vsako nedeljo brali mašo v blagor njegove duše. Vilburga je bila očitno iz družine andeških ministerialov, medtem ko njen soprog ni bil. Zato je prišlo do delitve otrok med obema seniorjema. Tisti, ki bi morali pripasti Andeškemu, so bili s to darovnico darovani gornjegrajskemu, medtem ko so bili tisti (neinaštet), ki so bili dodeljeni drugemu seniorju (neimenovanemu – najverjetneje gre ravno za podložnike Gornjegrajskega samostana), iz darovnice izvzeti. Če je domneva pravilna, je Henrik IV. odstopil od pravice do polovice otrok iz tega mešanega zakona in jih vse skupaj predal v roke samostana.

Andeška brata Oto VII. in patriarh Bertold sta si nekaj časa delila oblast na Kranjskem ter sta zato tudi skupaj izdala nekaj listin. Ena takšnih je bila leta 1228 izdana tudi za Gornjegrajski samostan.¹⁰ Andeški grofje so namreč s svojimi kranjskimi posestmi obdarovali tudi svoj samostan pri Diessnu (kraj ob Ammerseeju na gornjem Bavarskem, benediktinski samostan Andechs leži na gori Heiligenberg v neposredni bližini kraja). Z navedeno listino pa je gornjegrajski opat Albert odkupil od diessenskega samostana vsega skupaj šestnajst kmetij na Gorenjskem in v Ihanu. Svoj pristanek k tej transakciji je dal tudi tretji andeški brat, bamberški škof Ekbart. Patriarh se je večkrat zadrževal na področju Zgornje Savinjske doline. Njegova povezanost s Slovenj Gradcem je bila že večkrat opisana¹¹. Prav tako se je večkrat zadrževal na drugem centru andeških posesti – v Kamniku, zato lahko logično sklepamo, da se je na svojih poteh, ki so ga iz Kamnika v Slovenj Gradec gotovo vodile mimo Gornjegrajskega samostana, pogosto zadržal tudi v Savinjski dolini.¹²

9 1209, Kamnik; objavljeno v: *StUB* II, št. 100, 155; regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 156, 87.

10 1228, oktober 29; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 457; objavljeno v: *StUB* II, št. 251, 342; regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 488, 243. Primerjaj tudi: Milko Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja*, 11.

11 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 190–192; J. Mlinarič, Župnija sv. Martina v Šmartnem v srednjem veku, v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* II, Slovenj Gradec 1999, 65; isti, Župnija sv. Pankracija pri Slovenjem Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533, v: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina*, Slovenj Gradec 1995, 108.

12 O odnosu patriarha Bertolda do Gornjegrajskega samostana glej: M. Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja*, 24, 25.

Centralna točka patriarhove uprave v Zgornji Savinjski dolini je bila (kot je to mogoče razbrati iz ohranjenega gradiva) cerkev sv. Kancijana v Rečici pri Savinji. Samostan v Gornjem Gradu je na prvi pogled sicer primernejša točka, za katero bi lahko domnevali, da jo je uporabljal patriarh pri svojih obiskih Savinjske doline. Vemo pa, da sta bili že od nastanka samostana oz. od darovnice Dipolda Kagerja in njegove žene Trute dalje posest patriarha in samostana ločeni, tako da patriarh, ko je prišel na svoji poti v samostan, ni bil na »svojih« tleh, temveč je bil tam gost. Listine z ohranjenimi zapisniki sodnih zborov v Rečici pri Savinji pa kažejo, da je ravno to cerkev patriarh izbral za točko (gotovo zaradi vloge, ki jo je ta cerkev oz. ta kraj igral v življenju Zgornjesavinjčanov že pred tem – ponovno se srečujemo s centralnimi, simbolno in identifikacijsko najpomembnejšimi točkami nekega ozemlja, o katerih smo razpravljali že v uvodnem poglavju in se nato k njim vračali tudi pri npr. opredeljevanju škalske prafare), kjer so se pod njegovim vodstvom vršili sodni zbori za njegova savinjska posestva. Tako ni slučajno, da so patriarhi prav v tem kraju izdali tudi več listin. Že ena najstarejših listin, ki dokazuje prisotnost oglejskega patriarha v Savinjski dolini iz leta 1173¹³ in o sebi ni katere smo govorili že zgoraj, je bila izdana v Rečici pri Savinji. Leta 1231 je patriarh Bertold v Rečici pri Savinji izrekel sodni rek, katerega rezultat je ostal zapisan.¹⁴ Brata Lenart in Ivan iz Vologa v Zgornji Savinjski dolini sta namreč vdrla v samostan in ga oropala. Zaradi tega zločina bi morala biti obsojena na smrt, vendar so zanju prosili gornjegrajski opat Albert in menihi. Patriarh se je zato odločil, da ju oprosti smrtno kazni ter ju namesto tega pošlje čez morje (še vedno so aktualne križarske vojne!), jima zapleni vso imetje, ki sta ga imela od patriarha v fevdu, in ga podeli samostanu v zameno za 12 mark breških novcev, ki jih prejme od samostana kot plačilo. Izjema pri tem je bilo devet njiv in pol, ki sta jih imeli v fevdu sestri obeh voloških bratov. Ti sta lahko svoje njive obdržali, vendar sta morali obljubiti, da bosta nastalo škodo poravnali, zato sta v ta namen zastavili samostanu devet mark in pol.

Naslednje leto je patriarh ponovno izdal listino v korist Gornjegrajskega samostana. Tokrat je izstavil v Kamniku listino, ki smo jo obravnavali že v zvezi s provinienčo plemičev Kacenštajnskih in Šoštanjnskih in govori o sporu med Gornjegrajskim samostanom in Uškalkom iz Prekope ter Eberhardom Hekenberškim v zvezi z desetino pri Motniku.¹⁵

¹³ J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurkloster*, Maribor 1991, 47, 48.

¹⁴ 1231, september 18, Rečica (pri Savinji); originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, številka listine 480; objavljeno v: M. Kos, *Gradivo V*, št. 545, 268; *MDC IV*, št. 2019, 192; *StUB II*, št. 285, 382, 383. Prim. M. Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine*, 11.

¹⁵ 1247, december 2, Kamnik; objavljeno v: *Gradivo VI/1*, št. 44, 74; *StUB II*, št. 297, 398 (k 1232). Prim. M. Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine*, 11.

Patriarh Bertold je nato leta 1237 izdal listino, s katero je podelil patronat nad župnijo v Braslovčah Konradu I. Žovneškemu in njegovim dedičem.¹⁶ V podelitvi pravi, da je podelil patronat Žovneškemu zaradi zaslug, ki jih je njemu in njegovim prednikom storil Konrad. Patriarh nadalje ugotavlja, da imajo Konrad in njegovi dediči pravico do patronstva, kar so dokazali tudi s pričami. Ta izjemno pomemben podatek, ki ga prinaša lista, dokazuje, da so Žovneški v braslovški cerkvi opravljali odvetniške naloge ter da so šteli braslovško cerkev za svojo lastniško cerkev. Že v poglavju *Izgradnja cerkvene mreže do 13. stoletja* smo poudarili ugotovitev umetnostnozgodovinskih raziskav, da je braslovška cerkev Marijinega vnebovzjetja nastala še v predromanskem času, se pravi najkasneje v drugi polovici 10. stoletja, in da gosposka empora, katere ostanke so odkrili pri obnovi, govori v prid predpostavki, da je cerkev nastala kot lastniška cerkev.¹⁷ Zgoraj navedena lista dokazuje, da so že predniki Konrada I. Žovneškega imeli pravico do patronstva nad cerkvijo, kar seveda pomeni, da so bili Žovneški ali graditelji te cerkve ali pa vsaj pravni nasledniki prvih lastnikov Braslovč. Vsekakor pa je obstoj nekega gospostva v Braslovčah, katerega naslednik je gospostvo Žovneških, s tem praktično potrjen vsaj za čas od druge polovice 10. stoletja dalje. Posebej je potrebno izpostaviti še določilo, da ima Konrad nad farnimi podložniki tudi pravico do krvnega sodstva. Listina je bila izdana s privolitvijo savinjskega arhidiakona Konrada, ki je v potrditev tega v listini tudi pričal.

Približno istočasno je prišlo do spora med Gornjegrajskim samostanom in njegovim opatom Albertom (1228–1240) na eni strani in pilštanjskim dekanom Weriandom na drugi strani v zvezi s spornimi desetini v pilštanjski fari.¹⁸ Weriand je bil od leta 1213 župnik v Pilštanju. Kdaj je samostan prišel do desetini v Pilštanju, je nemogoče točno določiti, saj manjka

¹⁶ 1237, september 29, Čedad; objavljeno v: Kos, *CKL*, št. 24, 45; *StUB* II, št. 362, 470–472.

Regest v: M. Kos, *Gradivo* V, št. 680, 323, 324. Listina je ohranjena kot prepis v potrdilni listini patriarha Otobona. Originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1651 (1303, maj 17, Videm). Primerjaj tudi: 1261, februar 12; objavljeno v: *StUB* IV, št. 23, 16 – potrdilna listina oglejskega patriarha Gregorja de Montelona, s katero je potrdil podelitev patronatskih pravic do braslovške fare, ki jo je podelil že njegov prednik patriarh Bertold Gebhardu Žovneškemu.

¹⁷ Prim. Janez Höfler, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prologomena k historični topografiji prejožefinskih župnij*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1986, in Ivan Stopar, *Karolinška arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1987, posebej 11–25.

¹⁸ C. 1235, Čedad; objavljeno v: *StUB* II, št. 333, 437; I. Orožen, *Das Dekanat Oberburg*, 19, 20. Listina je ohranjena v potrditveni listini oglejskega patriarha Gregorja iz leta 1267, april 1, Čedad (prepis iz 17. stoletja v NALj; KAL f. 82/46; objava v: *StUB* IV, št. 245, 150, 151), vendar ni točno datirana, tako da lahko njen nastanek datiramo le približno v sredo tridesetih let 13. stoletja.

konkretna listina, prvič pa za samostanske posesti v tej fari izvemo ravno v navedeni listini. Do spora med samostanom in Weriandom je prišlo zaradi (ne)plačevanja dajatev, ki jih je bil Weriand dolžan samostanu. Izvoljeni so bili razsodniki: krški škof Ulrik, savinjski arhidiakon Hartnid, koroški arhidiakon Luiprand in slovenjegraški župnik Bertold, ki so odločili, da naj se samostan in opat odpovesta 20 modijem pire in pšenice ter plačilu desetine za leto, v katerem se je vršil spor, Weriand pa se je moral odpovedati spornima dvema deloma desetine in obljubiti, da ne bo ne on ne njegovi nasledniki namesto žita jemal denarja, kot je bilo to do takrat pogosto v navadi.

Leta 1254 pa je Gornjegrajski samostan uspel doseči, da je patriarh Gregor de Montelengo (1251–1269) pilštanjsko faro inkorporiral samostanu. Pilštanjski župnik Robert je namreč 12. avgusta tega leta izročil patriarhu Gregorju faro, ta pa jo je nato za večne čase podelil samostanu z vsemi kapelami, pravicami, z vsem pripadajočim in z arhidiakonskimi pravicami.¹⁹ To inkorporacijo je patriarh izpeljal, ker je imel (kot pravi) v mislih veliko škodo, ki jo je samostan utrpel v zadnjem času.

Kakšna je bila ta škoda in kdo so bili hudobni ljudje, ki so mu jo povzročili, razkriva listina iz leta 1255.²⁰ V njej je pičenski škof Oton iz Poreča (1247–1256) kot razsodnik poravnal spor med Gornjegrajskim samostanom in Gebhardom III. Žovneškim. Do spora je prišlo zaradi spornih posesti na Dobrovljah, ki sta si jih lastili obe strani. Spor se je tako zaostрил, da je Gebhard (po besedah opata Henrika) samostansko posest ropal in uničeval, uničeval stavbe in polja, dva samostanska človeka je celo ubil ter jih nekaj poškodoval, tako da je opat škodo, ki je bila narejena njemu in samostanu, ocenil na 500 mark denaričev. Gebhard je priznal, da je samostan oškodoval, ter izrazil pripravljenost na poravnavo. Škof je zato odločil, da morata Gebhard in njegov neimenovani brat (ali Ulrik I. – †1256, poročen z Ano Sternberško, ali Leopold III. – †1286, poročen z Marjeto Vovbrško) vrniti tri v listini poimensko nenavedene posesti, ki sta jih po krivici odtujila samostanu, in da se morata odpovedati vsem sporom v zvezi s posestmi na Dobrovljah (»monte, qui dicitur Dobru°el«). Zato je odločil, da se meja med samostanskimi in žovneškimi posestmi na Dobrovljah potegne po vodni ločnici na gori (»in hunc modum, quod sicut pluvie ipsum montem dividit in vertice ex uno latere versus provinciam Obernbu°rg et ex altero latere versus Seweneke«). Zato pa sta se opat in konvent zavezala, da bodo na

¹⁹ I. Orožen, *Das Dekanat Oberburg*, 33.

²⁰ 1255, februar 21, Braslovče; objavljeno v *CKL*, št. 28, 49, 50; *StUB* III, št. 167, 245–247. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 33–35.

dan sv. Cecilije (22. november), dan, ko je umrl njun oče, opravljali aniverzarij, za kar sta odločila, da samostan prejme vsako leto mero pšenice, tovor vina in eno boljšo svinjo (»unum modium tritici, unam saumam vini, unum porcum de melioribus«). Žovneška sta se še obvezala, da bosta poravnala stroške, nastale pri pokopu njune matere, poleg tega pa sta se zavezala plačati še 6 mark za svileni prt.²¹ Nadalje sta se zavezala, da bosta na samostanskih posestih v Marki in Savinjski dolini (»in Marchia vel in Sautunia«), na katerih imajo Žovneški odvetniške pravice, le-te opravljala pošteno in pravično. Gebhard pa se je zavezal plačati še 20 mark denaričev do naslednjega mihaelovega (29. september) ter se odpovedal vsaki jezi in zameri do samostana, kar je potrdil s stiskom rok. Samostan in konvent pa sta se zavezala, da bosta vključila Gebharda v posebne molitve in priprošnje.²²

Listina je izjemno pomembna, saj odkriva velik kos zgodovine. Posesti, ki sta se jih Gebhard in njegov brat zavezala vrniti, niso označene, čeprav listina omenja posest »Pirke«, na kateri naj bi Žovneški napravili veliko škodo. V Zgornji Savinjski dolini poznamo dve Brezji, eno severno od Mozirja in eno pri Radmirju. V obeh je imel samostan svoje posesti ter ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, ali se omemba v listini nanaša na katero od njih. Vendar, kot bomo videli tudi v nadaljevanju razprave, so odvetniške pravice nad samostanskimi posestmi v okolici Mozirja opravljali grofje Vovbrški, kar zmanjšuje verjetnost enačenja lokacije »Pirke« tako z Brezjem severno od Mozirja kot z Brezjem pri Radmirju. Ni verjetno, da bi si Žovneški drznili in nadlegovali posestva, na katerih so imeli odvetniške pravice mogočni Vovbržani. Še verjetnejše kot iskati lokacijo Brezja na področju Zgornje Savinjske doline pa se kaže rešitev Ignaza Orožna, ki ga postavlja na področje Šentjurja (več v naslednjem odstavku).

Posebej je zanimiva formulacija, s katero sta se brata zavezala, da bosta pošteno opravljala odvetniške pravice na samostanskih posestih v Marki in v Savinjski dolini. Očitno je pisar ločeval Savinjsko dolino od Marke.²³ Ta izraz je v tej listini očitno pomenil vzhodno polovico današnje slovenske Štajerske. Karlmann Tangl domneva, da gre v listini za gorske pašnike in goz-

²¹ Zanimiv kulturnozgodovinski podatek, ki po eni strani govori, da so v 13. stoletju že poznali svilo v naših krajih, ter po drugi strani, da je bila ta izjemno draga, saj je bilo 6 mark dovolj za nakup 6 kmetij.

²² Kako se ta sporazum med bratoma Žovneškima in Gornjegrajskim samostanom v praksi ni izvajal, nam govori listina iz leta 1286, ki jo je izdala Gebhardova vdova Margareta, rojena Vovbrška, v kateri ponovno podari samostanu posest, ki jo je slednji prejel od njenega pokojnega moža in ki jo je nato njen mož protipravno zadrževal in je ni prepustil samostanu (1286, Žovnek, objavljeno v *CKL*, št. 52, 73–75). O tej listini bo več razloženo v poglavju, v katerem bomo obravnavali to obdobje.

²³ Primerjaj tudi: Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 309–484 (in zemljevid), 65–67.

dove na področju Kamnika in v okolici (Slovenske) Bistrice.²⁴ Ignaz Orožen pa je s svojo opombo, da gre pri omembi kraja »Pirke« najbrž za Brezje pri Šentjurju/Rifniku v Marki,²⁵ verjetno uspel določiti tako lego Brezja iz listine kot pokazati, na kateri predel se je nanašala oznaka »Marchia«.²⁶ Poudariti pa je potrebno, da kljub očitno veliki škodi, ki so jo Žovneški povzročili samostanu, niso izgubili svoje službe samostanskih odvetnikov, in da je njihov položaj kljub temu da so se morali ukloiniti razsodbi, ostal nedotaknjen.

Vrnimo se še nazaj v čas patriarha Bertolda, saj je to eno najzanimivejših obdobjev v zgodovini Gornjegrajskega samostana in Zgornje Savinjske doline nasploh. Patriarh Bertold je svoje veliko zanimanje za Gornjegrajski samostan pokazal ne le z več darovnicami, ki jih je le-temu ali podelil ali potrdil, temveč tudi s tem, da je okoli leta 1237 sprožil pobudo za ustanovitev škofije na temeljih samostana. Patriarh je predlagal, da se v Gornjem Gradu ustanovi nova škofija ali pa da se naj tja prestavi pičanska škofija, ki da je zapuščena in nima skoraj nič kanonikov.²⁷ Pobudo je patriarh utemeljeval z dejstvom, da je njegova dieceza tako obširna, da je ne more redno obiskovati; kot pravi, potrebuje kar deset dni, da pride do najbolj oddaljenih krajev svoje dieceze, in da zato ostane mnogo duš neobhajanih in se zato boji, da bodo prebivalci zašli v duhovno zmoto. V 13. stoletju je bila takšna »grožnja« s herezijami seveda še kako utemeljena in je gotovo pri papežu našla pozornega poslušalca. T. i. katarska herezija je bila še kako aktualna, zaradi česar je bil tak argument seveda zelo dobro izbran.

Papež Gregor IX. je v dveh citiranih pismih pooblastil novograjskega škofa Gerharda in tržaškega škofa Ulrika von Portis, da pregledata in ocenita gmotno in siceršnje stanje področja, in precenita, če bi bilo mogoče ustanoviti škofijo, ki bi imela dovolj trdne temelje za svoj obstoj.²⁸

²⁴ K. Tangl, Die Freien von Suneck. Ahnen der Grafen von Cilli, *MHVSt* 10/1861, 169.

²⁵ I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 36.

²⁶ Glej tudi urbar Gornjegrajskega samostana iz leta 1426, v katerem so v uradu »Officium in Marchia prope Lemburg« naštetih podložniki tudi v »Pirk«, se pravi v Brezju pri Šentjurju.

²⁷ 1237, april 2, Viterbo; objavljeno v: *StUB* II, št. 353, 460, regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 668, 316. 1237, julij 13, Viterbo; regest v: Kos, *Gradivo* V, št. 678, 322/3 (»supplicavit, ut in monasterio de Oberenburg ordinis sancti Benedicti, quod ad ipsum nullo pertinet mediante, creandi kathedralem ecclesiam vel transferendi ad illud Petenensem ecclesiam, que est dadeo desolata, quod paucis vel nullis canonicis morantibus in eadem de reformatione ipsius spes aliqua non existit«).

²⁸ Prim. G. Bernhard, Der Oberburger Bistumsplan von Jahre 1237, v: *Römische Historische Mitteilungen* 39, Wien 1996, 164.

Patriarh Bertold je za ustanovitev škofije poleg samostanskih posesti obljubil nakazati prihodnjemu gornjegrajskemu škofu 350 mark srebra dohodkov. Do ustanovitve škofije potem ni prišlo; kateri so bili razlogi za takšno odločitev, pa pomanjkanje virov ne omogoča rekonstruirati. Pri utemeljitvi svoje prošnje se je patriarh naslonil na formulacijo prošnje, ki jo je za ustanovitev sufraganske škofije v Sekavu dvajset let pred tem na papeža naslovil salzburški nadškof Eberhard II.²⁹ Oba sta v svoji utemeljitvi poudarjala velik obseg svoje škofije, ki jima skoraj onemogoča, da bi najbolj oddaljene kraje obiskovala in jih oskrbovala, zaradi česar grozi velika nevarnost, da bi verniki zapadli pod vpliv heretičnih idej. Da ta grožnja o vdoru heretičnih idej ni bila le grožnja, temveč resna nevarnost, priča listina patriarha Bertolda, s katero je ustanovil župnijo v Črnomlju. V listini je zapisal, da je bilo ljudstvo, ki živi v Metliškem okraju, »zamotano v zmoto slepote ter je nekako posnemalo poganske obrede«.³⁰ Patriarh je v listini uporabil izraz »error caecitatis«, kar naj bi po nekaterih razlagah nakazovalo na bogomile (error caecitatis = error bogomilicus«).³¹ Četudi je takšno enačenje v veliki meri spekulativno, pa je bila v prvih desetletjih 13. stoletja nevarnost heretičnih gibanj tako velika, da je bilo patriarhovo sklicevanje nanjo gotovo najmanj dobra taktična poteza. Kot je v citiranem delu dobro pokazal G. Bernhard, pa je v formulaciji, da patriarh šteje samostan v Gornjem Gradu za pripadajočega k svoji cerkvi (»ad ipsum nullo pertinet mediante«) in ga zato predlaga za sedež nove škofije, skrit boj med patriarhom in samostanom za osamosvojitve slednjega. To se povsem ujema tudi z odkupom odvetniških pravic, ki so jih v istem času samostanci odkupili od Leopolda II. Konjiškega za 100 mark oglejskih in breških denaričev,³² od Gebharda iz Lemberga (Žovneškega), ki je zastavil odvetniške pravice nad samostanskimi posestmi »in Marchia et Obernburch«, za 12 mark denaričev,³³ in od grofa Viljema Vovbrškega, ki je za 20 mark zastavil svoje odvetniške pravice po v listini navedenih zgornjesavinjskih kra-

²⁹ 1217, december 2, Lateran; obj. v: *SUB* III, št. 714, 227–229; prim. G. Bernhard, n. d., 167.

³⁰ 1228, oktober 18; regest v: Kos, *Gradio* V, št. 486, 242.

³¹ G. Bernhard, n. d., 169, tam citira delo F. Trdana *O slovenskih bogomilih*, ki utemeljuje to enačenje.

³² 1230, začetek leta, objavljeno v: *StUB* III, št. 39, 47; regest v: Kos, *Gradio* V, št. 511, 254. BUB II, št. 272, datira 1228–1230. O odvetništvu Leopolda Konjiškega tudi: Roman Zehetmayer, *Advocati und defensores. Die adeligen Neben- und Untervögte der steirischen Klöster im 12. und 13. Jahrhundert*, v: *Handschriften, Historiographie und Recht*, izd. Gustav Pfeiler, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Ergänzungsband 42, München, Wien 2002, 237, 238.

³³ Okoli 1230, originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 517b; objavljeno v: *StUB* II, št. 334, 438, 439 (k.: ok. 1235); K. Tangl, *Die Freiein von Suneck*, *MHVSt* 10/1861, 130, 131 (1222–1228); *CKL*, št. 17, 39 (k. ok. 1228); reg. v: Kos, *Gradio* V, št. 554, 270/271 (k.: 1231–1239).

jih.³⁴ Glavna težava v odnosih med patriarhom in samostanom je seveda izhajala iz dejstva, da je ob ustanovitvi samostana v Gornjem Gradu Dipold Kager hkrati bogato obdaroval tudi patriarha, ki je takrat (kot je videti) šele prišel do svojih posesti na obravnavanem področju, niso pa bili z darovnico natančno razmejeni odnosi med samostanom in patriarhom.³⁵ Zaradi tega je prihajalo tako do parcialnih sporov med samostanom in patriarhovimi uradniki glede pravic do izkoriščanja vode (ribolovne pravice, pravice do postavljanja mlinov itd), gozdov ipd. (o čemer smo že govorili), kot do generalnega spora med samostanom in patriarhom, saj se je samostan želel čim bolj osamosvojiti, medtem ko ga je patriarh štel za sebi podrejenega.

Samostanski odvetniki so bili tudi Ptujski, ki so se leta 1288 odvetništvu po pravi fajdi v korist grofa Ulrika Vovbrškega³⁶ odpovedali. Ta dogodek je pustil posebej globoke posledice v Šaleški dolini, zaradi česar se mu bomo pri obravnavanju tega področja konec 13. stoletja še posebej posvetili.

V zgodovini Gornjegrajskega samostana je izredno pomembno leto 1243. Tega leta je patriarh Bertold izdal za samostan dve listini. Z eno potrjuje ustanovno listino patriarha Pelegrina iz 1140 leta.³⁷ Ta potrditev je tudi edini ohranjeni tekst ustanovne listine samostana in je s tem gotovo najpomembnejša ohranjena listina za zgodovino tako samega samostana kot celotnega gornjegrajskega področja. O možnih interpolacijah v tekst originalne listine smo govorili v poglavju o 12. stoletju v Zgornji Savinjski dolini. Druga listina je nekaj mesecev starejša in je zanimiva za gospodarsko zgodovino samostana. V njej namreč patriarh samostanu potrjuje pravico, da ne sme nihče drug razen samega samostana postavljati na reki Dreti (»super fluvio Driete«) mlinov, ker bi s tem škodoval samostanu. Zato je mlin, ki ga je na reki tik ob starem gradu (»iuxta castrum antiquum Obberemburch«) patriarhov oskrbnik postavil brez dovoljenja, podelil opatu H(enriku) ter še enkrat zatrdil, da ima samostan izključno pravico do postavljanja mlinov na Dreti (»ita quod per nos uel successores nostros seu quamlibet aliam personam sine predictorum abbatis et conuentus licentia

³⁴ 1241, december 18, Mozirje; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 563; objavljeno v *StUB* II, št. 400, 513. Regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 776, 375; *MDC* IV, št. 2233, 287.

³⁵ O ustanovitvi samostana in o vprašanih, vezanih na to dejanje, smo razpravljali v poglavju Savinjska in Šaleška dolina v 12. stoletju.

³⁶ 1288, maj 27, Ptuj; objavljeno v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 69; *MDC* IV, št. 100, 66.

³⁷ 1243, junij 19, Sacile; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 578; objavljeno v: *StUB* II, št. 422, 534; Kos, *Gradivo* V, št. 813, 389.

et uoluntate super ipso fluuio molendinum aliquod de cetero nullatenus construatur«).³⁸ Listino so potrdili med drugimi savinjski arhidiakon Konrad, slovenjgraški župnik in vicedom Krafto, mengeški župnik Weriland, Oto, župnik v Novi Cerkvi, škalski župnik Henrik in trebanjski župnik Albert. Zanimivo je, da sta od vseh naštetih odšla (poleg nekaterih prič iz Furlanije, ki so bile tudi prisotne – Oto, prošt v samostanu San Odorico ob Tagliamentu, Janez iz Cucanie) s patriarhom na Furlansko le škalski in trebanjski župnik, ki ju nato najdemo v kraju Sacile, kako prisostvujeta potrditvi ustanovne samostanske listine. Razlog za nastanek obeh obravnavanih listin lahko iščemo v prizadevanju patriarha Bertolda po ustanovitvi škofije v Gornjem Gradu, s čimer bi se sistematično povečevala gospodarska moč samostana, ki naj bi predstavljal hrbtenico te načrtovane škofije.

Poleg teh dveh listin patriarha Bertolda pa so istega leta izdali listino v korist samostana tudi gospodje Ptujski. Listino smo podrobno obravnavali v zvezi z Mozirjem, zato na tem mestu le povzamimo, da gre v njej za podelitev dveh hub na Križni gori (»duas eubas in monte qui uuolgo nuncupatur Chrivzperch«), ki jih je Ptujski podelil Gornjegrajskemu samostanu v blagor svojih sorodnikov in iz ljubezni do Dipolda I. Kacenštajnskega in njegovega v samostanski cerkvi pokopanega sina (Gebharda) s pogojem, da Dipoldovi sinovi obdržijo odvetniške pravice nad obema hubama.³⁹ Na Križni gori so bile večje kacenštajnske posesti, katerih podelitev pa je moral potrditi Hartnid Ptujski kot kacenštajnski senior.

Hartnid Ptujski je čez tri leta navedeni dar samostanu še dopolnil. Leta 1246 je z enakim namenom podelil Gornjegrajskemu samostanu v večno posest⁴⁰ še štiri kmetije. Tudi te so bile del kacenštajnskega teritorija. Ena je ležala pod goro Lom, odvetniške pravice nad njo je imel Herman I. Kacenštajnski, dve pa sta ležali na Kriški gori (»monte Crucis«), odvetniške pravice nad njima pa sta izvrševala brata Herman I. in Dipold II. Kacenštajnski, oba sinova Dipolda I. Kacenštajnskega. Oba brata sta se v korist samostana odrekla vsem dohodkom, ki bi jima pripadli iz naslova odvetništva, ter izjavila, da se bosta zadovoljila le z eno mero ovsa iz vsake kmetije. Četrta kmetija pa je ležala v Paški vasi (»in villa Pak«) in je bila tudi pod var-

38 1243, maj 17, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 575. Prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f.82/30; objavljeno v: *StUB* II, št. 420, 532; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 811, 388; Ignaz Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 27.

39 1243, november 10; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579; objavljeno v: *StUB* II, št. 427, 540. Regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 821, 391.

40 1246; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 612; objavljeno v: *StUB* III, št. 8, 61. Regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 896, 423; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 29.

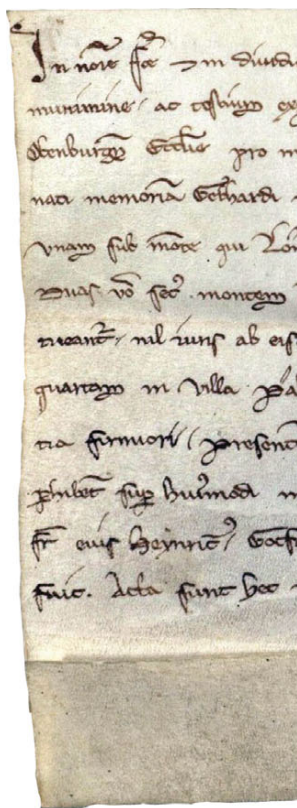
stvom obeh bratov. Ta Paška vas je lahko ali današnja Paška vas ob spodnjem toku reke Pake ali pa današnje Šmartno ob Paki. Na področju Šmartnega ob Paki smo ugotavljali, da so svoja (strnjena?) posestva imeli gospodje iz Orta. Vendar to dejstvo ne izključuje nujno umeščanja omenjene kacenštajnske kmetije na to področje. O kacenštajnskih posestvih na tem področju govori listina iz leta 1327. Tega leta sta namreč Dipold III. Kacenštajnski in njegova žena Gertruda prodala Gornjegrajskemu samostanu »zwo (hu^rben) gelegen in dem dorfe an der Pak, vnd einem in dem holzcepei der Pak, vnd ainen auf dem Chraeutzperg, vnd ainnen auf dem Zcoerling da Jacob auf geseze ist, vnd vier weingarten an der Pak«,⁴¹ to je štiri vinograde na Paki ter pet hub, od katerih ležita dve v »vasi pri Paki« (verjetno Šmartno ob Paki, manj verjetno Paška vas), ena v gozdu ob Paki, ena na Kriški gori⁴² ter ena v Skornem. Seveda pa je vprašanje, od kdaj sodijo omenjena posestva h Kacenštajnski gosposčini. Eni od dedičev po gospodih iz Orta so bili namreč tudi gospodje Ptujski, zato je prav verjetno, da sodijo leta 1327 našete posesti med tiste, ki so jih pridobili ravno z dediščino po gospodih iz Orta in da so jih šele takrat priključili k svojemu Kacenštajnu.

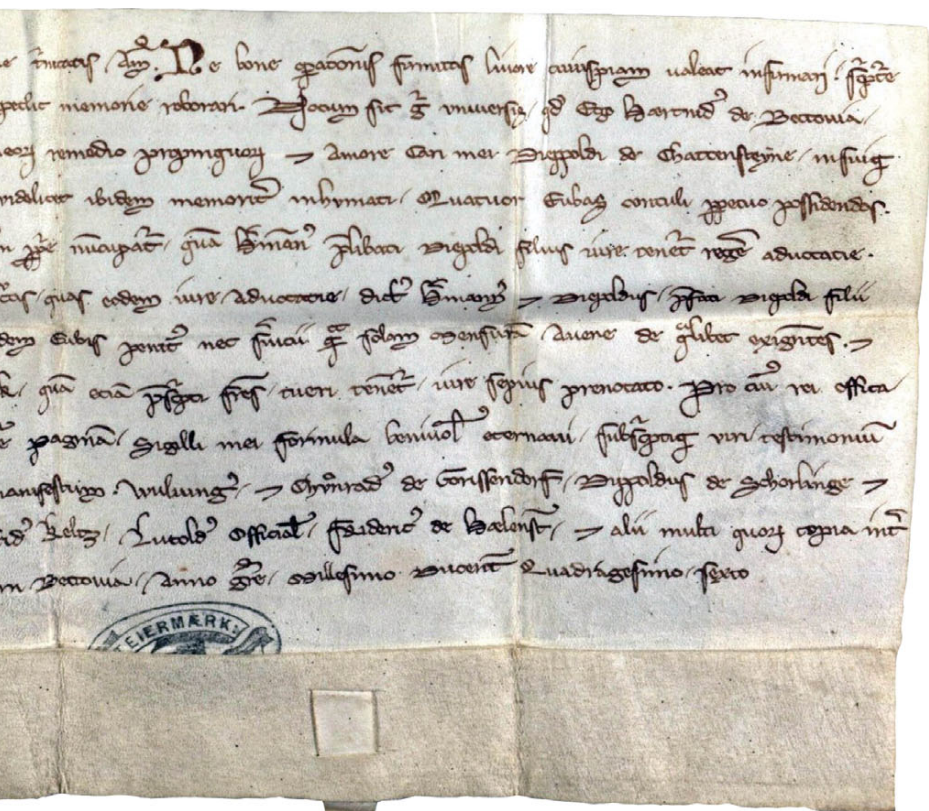
V čas patriarha Bertolda sodi tudi podelitev desetini pri Preboldu, ki jo je izvedel Herman Ploštanski (»Hermannus miles de Plumeynstain«).⁴³ Za svoje večno zveličanje in za zveličanje svojih staršev je oltarju Device Marije v Gornjem Gradu podelil desetine v Sv. Lovrencu (med Preboldom in Šeščami v Spodnji Savinjski dolini), ki jih je imel v fevdu od imenovanega samostana. Podelitev je bila izvršena »per manus Lupoldi militis de Anderburch«, prisostvovali pa so ji še Matija, župnik v Rečici pri Savinji, Sigmar Anderburški (Podgrad pri Šentjurju), »W^olzlino de Meinpach« (Ampah v Okonini) in Konrad iz Motnika. Leopold Pod-

⁴¹ 1327, december 1, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1966.

⁴² Glede na vrstni red naštevanja posesti bi bilo možno, da je v tej listini z imenom »Chraeutzperg« mišljena Gora Oljka.

⁴³ 1247, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 619; objavljeno v: *StUB* III, št. 17, 71/2. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 30.

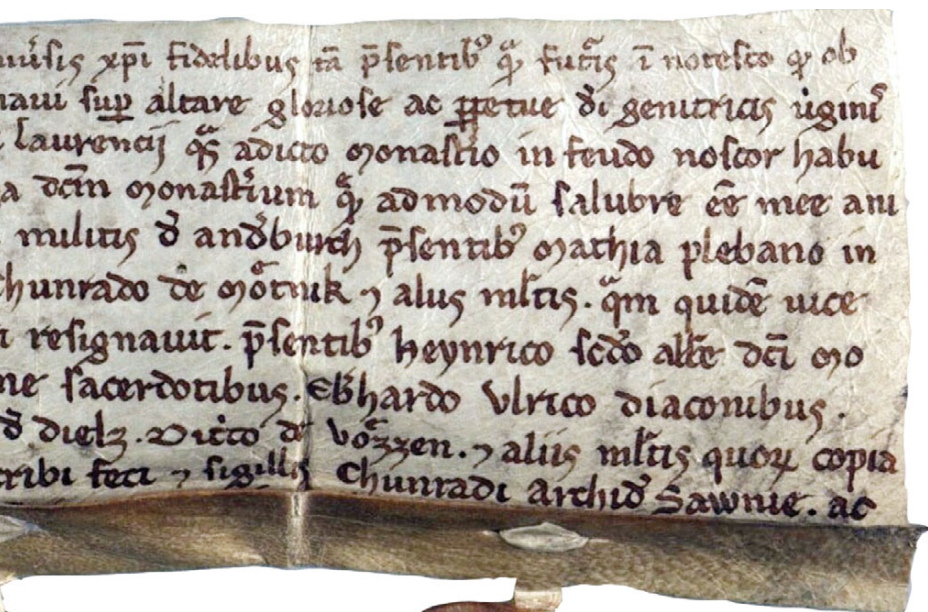
15

Listina Hartnida Ptujskega, ki jo je v blagor svojih sorodnikov in svojega zvestega Dipolda I. Kacenštajnskega ter njegovega sina izdal v korist Gornjegrajskega samostana, za kar so Kacenštajni dobili pravico do pokopa v cerkve samostana. Original hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

16

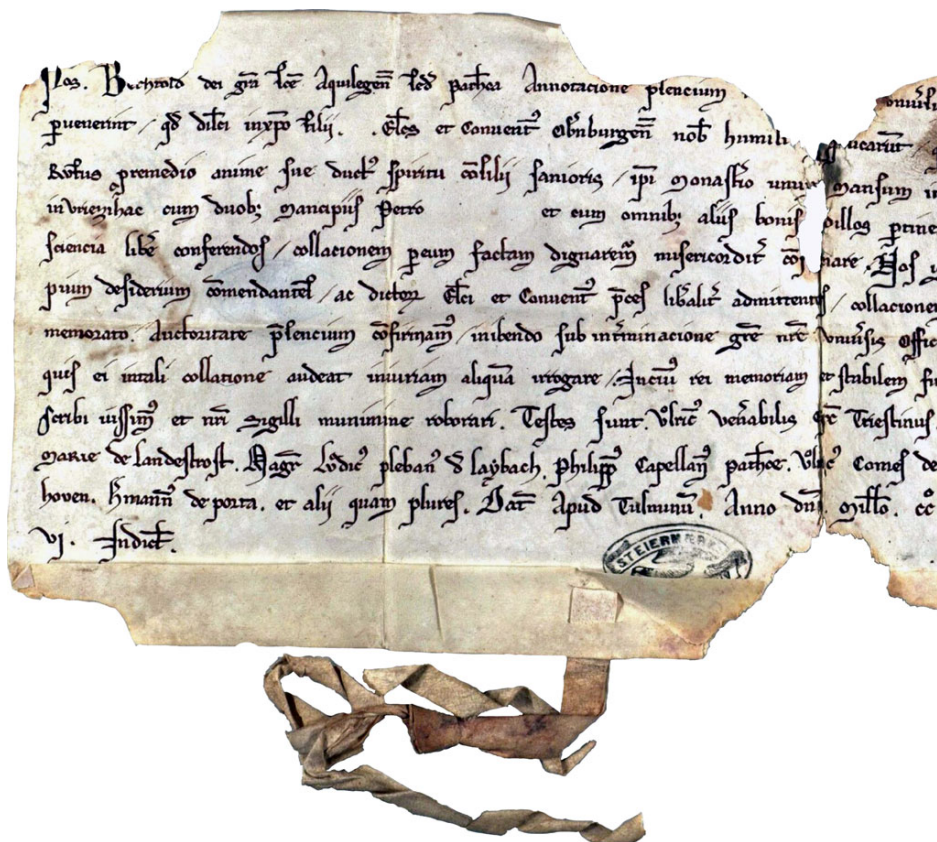
Herman Ploštanski se je odpovedal delu svojih posesti v Spodnji Savinjski dolini v korist Gornjegrajskega samostana. Original hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

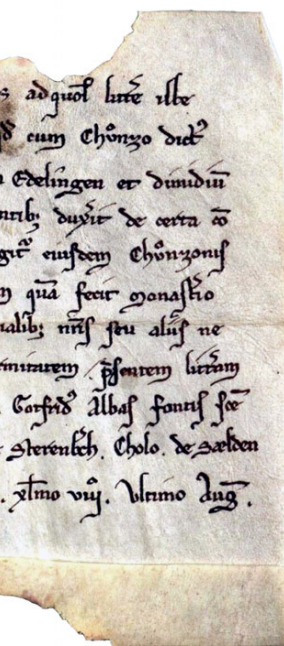
grajski je izvedel podelitev v imenu Ploštanskega pred Marijinim oltarjem v samostanu v prisotnosti opata Henrika II., priorja Leopolda, menihov Janeza, Henrika, Wulfinga in Otona, diakonov Eberharda in Ulrika, ključarja Bernarda in laikov Bertolda iz Ljubnega, Herolda iz Delc (pri Bočni) in Ditriha iz Bočne. Listino pa so pečatili savinjski arhidiakon Konrad, opat in konvent samostana.

Tega leta je v Zgornjo Savinjsko dolino ponovno prišel tudi patriarh Bertold, ki je v Rečici pri Savinji izdal listino za žički samostan, s katero mu je podelil del posesti na Ptujskem polju. Med pričami tega dejanja so naštet tudi »Heinricus abbas in Oberenburch, Conradus archidiaconus Saunie, Crafo Aquilegensis canonicus plebanus in Grece, Henricus, V^olricus de Vetzwein, Otto Wisento ministeriales nostri in Grece, Fridericus et Heidenricus milites de Seuneker, W^oluingus de Leuts⁴⁴.« V korist sa-

44 1247, julij 12, Rečica pri Savinji; objavljeno v: *StUB* III, št. 12, 66. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 31. Glej tudi: J. Mlinarič, *Kartuziji Žiže in Jurkloster*, 60. O delovanju patriarha Bertolda v korist samostana Žiže je v navedenem delu, predvsem na straneh 59–61, podrobno obdelanih še več za našo problematiko sicer manj pomembnih listin.

17 ■
 Oglejski patriarh Bertold II. potrjuje Gornjegrajskemu samostanu eno kmetijo v Kosezah (Ede-lingen) ter pol v Brezniku (Vriezihac) z ostalimi priteklinami, ki jih samostanu podarja Kunco, imenovani Rufus. Original hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

mostana pa je patriarh izdal listino tudi naslednje leto, ko je bil poleti v Tolminu. Avgusta leta 1248 je potrdil Gornjegrajskemu samostanu podelitev dveh hub, ležečih v Šentandražu nad Polzelo.⁴⁵ Ti dve hubi, »unum mansum in Edelingen et dimidium in Vriezihac cum duobus mancipiis Petro et (prazen prostor)«, je podelil neki Kunzo, imenovani Rufus. Obe kmetiji sta ležali na področju Šentandraža nad Polzelo, kjer še danes obstajata kmetiji Kasesnik in Breznik, ki sta naslednici v listini podeljenih hub. Zanimivo je, da v tej listini gornjegrajski opat Henrik II. ni bil imenovan z imenom, temveč je označen le z besedo »electus«. Ali to dejstvo namiguje na spor oz. nesporazum med patriarhom in opatom? Ali se tako morda odraža že omenjeni spor med obema institucijama?

Zadnja listina, ki jo je patriarh Bertold izdal za Gornjegrajski samostan, je nastala leta 1250. Tega leta je v Mengšu ponovno potrdil privilegije, ki jih je imel samostan, in sicer gozdne in lovske pravice ter pravice do lastništva in gradnje mlinov, ki so jih patriarhovi uradniki večkrat kršili.⁴⁶ Očitno je, da patriarhova listina iz leta 1243, s katero je potrdil samostanu iste pravice, o katerih je govora tudi v tej listini, ni delovala. Patriarh pravi, da sta že ustanovitelja samostana Dipold Kager in njegova žena Gertruda (»nobilis viri Dyepaldi de Chagere et uxoris eius Trute, fundatorum monasterii memorati«) podelila samostanu te pravice ter da je takšno ravnanje tudi proti privilegijem, ki so jih izdali njegovi predniki in tudi on sam. Zato je patriarh vnaprej prepovedal vsakršne posege v pravice samostana. Po drugi strani pa je tudi odločil, da imajo tako on sam kot njegovi uradniki pravico do lova in ribolova na Gornjegrajskem. Samostan je moral vrniti še dolg, ki ga je imel do patriarha in je znašal 200 mark oglejskih denaric in 1100 modijev raznih žit (»ducentas marcas Aquilegensis monete et mille et centum modios cuiuslibet grani«). Že iz obeh listin iz leta 1243 je bilo razvidno,

⁴⁵ 1248, avgust 31, Tolmin; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih istin, št. 625a; prep. iz 18. stoletja v: NALj KAL f. 82/35; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 64, 90; *StUB* III, št. 34, 89.

⁴⁶ 1250, september 12, Mengeš; originalna perg. listina v NALj, št. listine 647; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 119, 139, 140; *StUB* III, št. 76, 140–142; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 32.

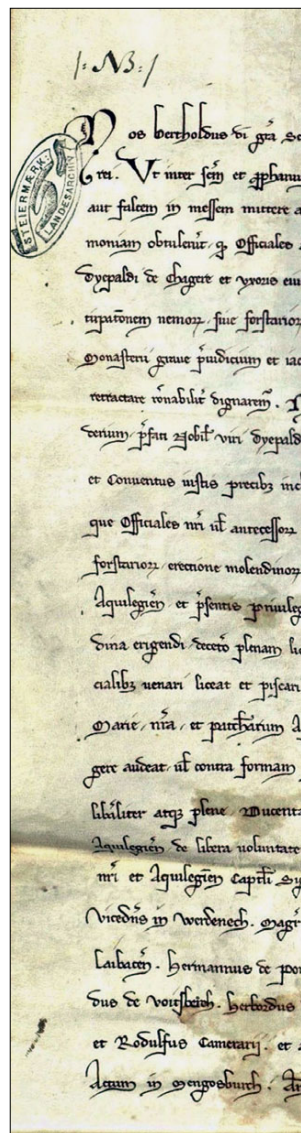
da razmerja med samostanom in njegovimi pravicami ter patriarhom in njegovimi posestmi in pravicami, ki jih je izvajal preko svojih uradnikov, niso bila dovolj natančno razmerna oziroma je prihajalo do kršitev dogovorjenega, kar pričajo podatki o stalnih sporih med obema stranema. Da niso bili krivi le patriarhovi uradniki (letuški, gornjegrajski in vrbovški gradnik), temveč da je dogovorjeno kršil tudi samostan, je mogoče razbrati iz navedene listine. Velik dolg do patriarha, ki ga je samostan to leto poravnal, se je moral očitno nabirati kar nekaj let.

Naslednje leto je umrl patriarh Bertold (23. maja 1251). Le nekaj mesecev pred tem je še zadnjič potoval skozi naše kraje, ko je potoval v Slovenj Gradec, kjer je med 24. in 30. aprilom verjetno posvetil cerkev sv. Elizabete.⁴⁷ To je bila prva posvetitev kakšne cerkve tej svetnici – njegovi nečakinji Elizabeti iz Turingije, ki so jo ravno zaradi njegovega prizadevanja leta 1236 sprejeli med svetnice.⁴⁸ V zadnji navedeni listini je Bertold podelil Slovenjgraško skupaj z vsemi posestmi, gradom in trgov oglejski cerkvi.⁴⁹ V listini našteva patriarh mitnino, sodstvo, denarne datavte, ministeriale, za katere je veljal »ius ministerialium Aquilegensium«, in pripadajoče ljudi obeh spolov (»cum propriis hominibus utriusque sexus«),

47 Patriarh Bertold je v Slovenj Gradcu izdal tri listine; prva je datirana v: 1251, marec 13, Slovenj Gradec (*Gradivo* VI/I, št. 129, 154), druga v: 1251, april 24, Slovenj Gradec (*StUB* III, št. 87, 152/3), tretja pa: 1251, april 30, Slovenj Gradec (*StUB* III, št. 88, 153/4). Posvetitev cerkve sv. Elizabete se je torej verjetno izvršila enkrat v teh dneh. Glej tudi J. Mlinarič, *Župnija sv. Pankracija pri Slovenj Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533*, 101–149, 112. Same ohranjene listine sicer z nobenim podatkom ne nakazujejo na akt posvetitve cerkve, ki pa ga je kljub temu treba najbolj logično postavljati ravno v zadnji teden v aprilu 1251.

48 Elizabeto Ogrsko (Turingijsko) je papež Gregor IX. razglasil 1. junija 1235 za svetnico (Leto svetnikov, četrti del (oktober–december), Ljubljana 1973, 356, 357). Njen praznik se praznuje na dan njene smrti 17. novembra (umrla je 17. novembra 1231), do leta 1671 pa so ga slavili na dan njenega pokopa, 19. novembra.

49 »Dominus Bertholdus dei gratia venerabilis patriarcha /.../ pro anime sue ac parentum suorum remedio omnem proprietatem, quam habebat in prouincia Windisgraz tam in castro, quam in foro et aliis locis ad dominium eiusdem prouincie pertinentibus, cum omnibus iuribus tam in iudicio, muta, quam etiam in moneta et cum omnibus ministerialibus suis et propriis hominibus utriusque sexus et heredibus eorum ecclesie Aquilegensis libere dedit et ad proprium tradidit perpetuo possidendam ...«

e Aquilegen. ad p[ar]te[m] vni[us] xpi fidelib[us] tam presentib[us] qua futuris p[er]petuam pugnam injunctis. Salu[m] et memoria[m] geste
 sine p[ro]p[ri]one t[er]ra discernere cognoscimus ea que dei sunt restituere nos cōuenit et cauere maris extendere ad nos p[ro]p[ri]a.
 Henricus Althaus sedes et conuent[us] v[er]o obbenburg[er] genuum et plana lacinis nob[is] queri
 successores n[ost]ros et n[ost]ri qui p[er] temp[or]e in obbenburg fuerunt di[ct]i amore abieci[ti] contra p[ro]p[ri]am et laudabilem uoluntatem p[ro]p[ri]i vni
 t[er]re fundator[um] monasterii memorati et cont[ra] formam p[ro]uilegi[or]um antecessor[um] n[ost]ror[um] et n[ost]ram infelic[em] ausu[m] et temerari[um] uentures. ex
 creacionem molendinor[um] que non licent nisi solis monachis et p[ro]hibitorum piscatorum et uenatorum in siluis ut aquas in cūstod
 uram adp[ro]p[ri]abilem usurpauit. Supplicauerunt ut ea que p[er] eor[um] officiales forent irrevocabil[iter] hacten[us] interpretat[ur] di[ct]i et iustice inu[er]u
 nos igitur qui ad illa tenem[us] intendere que p[ro]p[ri]etatem usurpauerunt et ad salutem p[ro]p[ri]am auct[orit]atis considerantes p[ro]p[ri]am et laudabile[m] testi
 et eius uxore t[er]re et conuentum p[ro]uilegi[or]um p[ar]ochiarum eccl[esi]e Aquilegen[si]s decere inuolabil[iter] conseruare. eor[um]dem Althaus
 inanim[us] formam et tenorem p[ro]uilegi[or]um suorum et vni[us] et singula que continentur in eis itam et firmam habentes. omnia
 n[ost]ros qui in obbenburg p[er] temp[or]e fuerunt contra tenorem p[ro]uilegi[or]um monasterii memorati in euersione n[ost]ros siue
 et p[ro]hibitorum piscatorum siue uenatorum contra eor[um] monachos attemptasse noscuntur auctoritate n[ost]ra et capiti n[ost]ri
 p[ro]p[ri]o tenore retractant[ur] et in utrumq[ue] p[ro]p[ri]etate reuocant[ur]. Quod eor[um]dem monachis et nemini alteri omnino expugnandi et molen
 uram et liberam facultatem. Senandi autem et piscandi etiam lib[er]am habeant p[ro]p[ri]etatem. Saluo eo q[uo]d et nob[is] et n[ost]ris Offi
 cibus. Et quia uolum[us] p[er] nos et successores n[ost]ros h[ab]ere inuolabil[iter] et p[ro]p[ri]etate obseruari sub indignatione omnipotentis di[ct]i. beate
 Aquilegen[si]s eccl[esi]e inuolent[ur] ne quis Officialium qui in obbenburg sunt ut p[er] temp[or]e fuerint hanc n[ost]ram donacionem infr
 p[ro]uilegi[or]um p[ro]p[ri]a monasterii ausu aliquo deceret contraire. Et quia eor[um]dem Althaus et conuentum ino suum reuocauerunt
 de p[ro]p[ri]a Aquilegen[si]s monach[is] et mille et centum modios cuiuslibet grani in quib[us] suo monasterio melior[um] nob[is] et eccl[esi]e
 et certa consuetudina relaxauerunt. In cuius rei memoriam et stabilem firmitatem presentem pugnam scribi iussimus et ea
 illor[um] p[ro]uilegi[or]um munimine roborari. Testes autem fuerunt. fuit Henricus de edine p[ro]curator[us] p[ro]p[ri]e petrouie. Magister
 Bertholdus de faged[is] canonicus Aquilegen[si]s Conradus et castro Archidiacon[us] exon[is] et villie. Mag[ist]er Luduicus plebanus
 de Luduico de vno. Gerlachus de Stray. Bertholdus de Bruchveke. Bertholdus de Wardench. Conradus Gallo. Ber
 tholdus de Overbr[un]n. Marguardus de Lofe. Amalbertus capifer et beringerus fr[ater]. Heberardus archiepiscopus. fridericus conzo
 ali quamp[er]p[er]s. .:z
 In d[omi]ni millesimo ducentesimo quinquagesimo die .xv. Ianuar[is] Septembris. .viii. Indict[is].

Oglejski patriarh Bertold II. ponovno potrjuje Gornjegrajskemu samostanu lov-
 ske, ribolovne in mlinske pravice ter pravice od krčevin, kar so patriarhovi urad-
 niki večkrat kršili. Original hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

kar je vse podelil oglejski cerkvi v mirno uživanje. Daritev patriarha Bertolda se je pokazala za Oglej kot dvorezen meč, saj je Oglej le s težavo branil svoje pravice do bogatega slovenjgraškega ozemlja proti drugim pretendentom, o čemer bo več zapisano v nadaljevanju razprave.⁵⁰

⁵⁰ Glej predvsem J. Mlinarič, *Župnija sv. Pankracija pri Slovenj Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533*, 101–149, za navedeno problematiko predvsem str. 114. Tudi: Johann Skuk, *Geschichte der Pfarre Slovenj Gradec (doktorska disertacija)*, Univerza v Gradcu, Teološka fakulteta; navedno po: Zgodovina župnije Slovenj Gradec, v: *Koroški zbornik 1*, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec 1996, 7–31, in *Koroški zbornik 2*, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec 1997, 9–33. Predvsem poglavje Boj oglejskih patriarhov za Slovenj Gradec, v: *Koroški zbornik 1*, 20–25. O odnosu patriarha Bertolda do Slovenj Gradca tudi: Milko Kos, *Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja*, 30–33.

Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških: dogajanje na širšem področju Šaleške doline

S poglavjem o usodi družine iz Orta na tleh Savinjske in Šaleške doline smo posegli že daleč v čas druge polovice 13. stoletja, čas, za katerega se je v zgodovino pisju uveljavil naziv »interregnum«. S tem imenom se označuje obdobje med smrtjo zadnjega nemškega cesarja iz rodbine Staufov, Konrada IV. leta 1254,¹ in izvolitvijo Rudolfa Habsburškega kot nemškega kralja leta 1273. Izraz seveda ni povsem natančen, nemško cesarstvo je bilo v resnici v tem času brez izvoljenega cesarja, ni pa bilo toliko časa brez kralja. Nasprotno. Že 1247. leta, tri leta pred smrtjo cesarja Friderika II. Staufa, je bil zaradi papeževega izobčenja staufovskega cesarja izvoljen novi vladar, kralj Viljem Holandski (1247–1256), po njegovi smrti pa se elektorji niso mogli takoj zediniti za novega. Konradina, edinega dediča družine Stauf, so zavrnil, po enem letu pa so v konkurenci Alfonsa Kastiljskega kot novega vladarja vendarle izvolili Riharda iz Cornwalla. Rihard je umrl leta 1272, kot najprimernejši naslednik pa se je ponujal (najprej tudi s podporo papeža Gregorja X; 1271–1276) češki kralj Otokar II. Přemysl.² Ta je bil za elektorje premočna in prenevarna figura ter so se zato, raje kot

¹ Njegov sin Konradin je bil ob očetovi smrti star le dve leti in se v cesarstvu ni mogel uveljaviti, Konradov polbrat Manfred pa se je uspel kronati za kralja Sicilije (1258–1266), ne pa tudi za nemškega cesarja.

² Usodo Otokarja Přemysla je najbolj predstavil Jörg K. Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*, Graz 1989. Posebej poglavja *Reichspolitik und Königträume* (80–89), *Niederlage und Sieg – die Kämpfe mit Bayern und Ungarn 1257–1260* (109–122), *Die Erwerbung Kärntens und neuer Konflikt mit Ungarn 1268–1273* (154–174), *Die Wahl Rudolfs von Habsburg zum römischen König und die Reaktion Přemysl Otakars II.* (200–220) in *Entscheidungskampf und Tod 1278* (240–255) vsebujejo najpomembnejše podatke tudi za zgodovino slovenskih dežel.

za »zlatega« kralja, odločili za »revnega³« grofa iz Alzacije in severne Švice, Rudolfa Habsburškega. Kot možna konkurenca oz. alternativa Rudolfu je funkcioniral grof Sigfrid von Anhalt.

V čem je ležala moč češkega kralja, ki so se je elektorji ustrašili? Praktično v istem času kot cesarska rodbina Stauf so izumrle tudi vojvodske rodbine v Avstriji, na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Boj za nasledstvo se je seveda začel takoj. Eno leto po papeškem izobčenju in odstavitvi cesarja Friderika II. (1245) je umrl zadnji predstavnik rodbine Babenberžanov, Friderik II. (Bojeviti), avstrijski in štajerski vojvoda ter gospod Kranjske (1230–1246). Z njim je po moški liniji izumrla ena najmočnejših rodbin na področju današnje Avstrije in Slovenije. Vendar je že tako imenovani »Privilegium minus«, ki ga je 17. septembra 1156 podelil cesar Friderik Barbarossa ob ustanovitvi samostojne vojvodine Avstrije, Babenberžanom zagotavljal tudi dedovanje po ženski liniji.⁴ Ta privilegij je veljal le za vojvodino Avstrijo, ne pa tudi za Štajersko, ki so jo leta 1192 pridobili Babenberžani kot dediščino po prvem štajerskem vojvodi Otakarju IV. (1165–1192; vojvoda od leta 1180) iz rodbine mejnih grofov Traungavskih, ki je zbolel za gobavostjo ter zato ni mogel imeti naslednikov. Kot dedinji vojvodine Avstrije sta ob smrti zadnjega moškega predstavnika babenberške rodbine tako lahko nastopili Gertruda,⁵ hči zgodaj umrlega sina Leopolda VI. Henrika (†1227), ki je bila poročena z moravskim mejnim grofom Vladislavom, in njena teta Margareta, najstarejša sestra Getrudinega očeta Henrika, vdova po Henriku VII. (†1242) Staufovcu, sinu cesarja Friderika II. Moravski grof Vladislav je takoj najavil svojo kandidaturo za avstrijski voj-

3 Takšno oznako je dobil Rudolf predvsem v očeh podpornikov Otakarja Přemysla, v resnici pa seveda ni mogoče povezovati Rudolfovo pozicijo z oznako »reven«. Čeprav Habsburžani niso spadali med deželnoknežje plemstvo, je bila njihova pozicija in (tudi finančna) moč na jugozahodu cesarstva velika ter jim seveda ni primanjkovalo osnove za delovanje ob izvolitvi Rudolfa na položaj nemškega kralja.

4 Uporabili smo izdajo privilegija, ki ga je pripravil Heinrich Appelt, *Privilegium minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich*, Graz 1976. Listina je objavljena na straneh 96 in 98, nemški prevod pa na straneh 97 in 99. Primerjaj tudi: Heinz Dopsch, *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter, Österreichische Geschichte 1122–1278*, Dunaj 1999, 138s. (nemški prevod listine). Opozorimo naj še na dejstvo, da je »Manjši privilegij« podeljeval pravico do dedovanja le neposrednim hčerkam vojvode, kar pa seveda ne Gertruda ne Margareta nista bili, kar je z veseljem pograbil cesar Friderik II., ki je na osnovi tega obema odrekal pravico do dedovanja, po drugi strani pa sta ravno zaradi tega obe imeli ves čas nedeljeno podporo papeža Inocenca IV. in vatikanske kurije, ki so tako želeli preprečiti cesarjevo prisvojitve vojvodin Avstrije in Štajerske (H. Appelt, *Privilegium minus*, 55–57; za vprašanje pravice do dedovanja).

5 Za osebo Gertrude: Hermann Meier, Gertrud, Herzogin von Österreich und Steiermark, *ZHVS* XXIII (1927), 5–39.

vodski naslov in si ga tudi takoj nadel, vendar je že 3. januarja 1247, torej manj kot eno leto po smrti tasta Friderika II., tudi sam umrl. Gertruda se je nato leta 1248 poročila drugič, tokrat z badenskim mejnim grofom Hermanom IV., ki je s poroko tako postal avstrijski vojvoda.⁶

Imenovanju tako najprej Vladislava Moravskega kot nato Hermana Badenskega za avstrijskega vojvodo se je upiral nemški cesar Friderik II., ki si je želel obe vojvodini pridobiti v svojo neposredno upravo. Grofa Ebersteinskega je imenoval za cesarskega upravitelja obeh vojvodin, vendar mu nato zaradi vpletenosti v boj za ohranitev cesarskega naslova ni mogel pomagati ne z vojaškimi enotami ne z denarjem, tako da se grof v svoji službi ni mogel uveljaviti. Poleti leta 1248 je po porazu, ki ga je doživel proti salzburškemu izvoljenemu nadškofu Filipu iz družine koroških vojvod Spanheimov, grof Ebersteinski odstopil s funkcije cesarskega upravitelja avstrijske dežele. Namesto njega je nato cesar za namestnika v Avstriji imenoval vojvodo Otona Bavarskega ter za Štajersko (skupaj s posestmi na Kranjskem) goriškega grofa Meinharda. Slednji je bil zaradi svojih močnih posesti, ki jih je imel v upravljanih deželah, močnejši kot pred njim grof Ebersteinski, zaradi česar je prišlo do protigoriške koalicije oglejskega patriarha Bertolda in koroškega vojvode Bernarda Spanheimskega. Kljub vsemu pa se je Herman IV. Badenski do svoje smrti oktobra leta 1250 tituliral kot avstrijski in štajerski vojvoda. Ob njegovi smrti pa se je ponovno odprlo vprašanje, kdo bo novi avstrijski in štajerski vojvoda, le da sedaj v cesarstvu ni bilo več močne osebnosti novega cesarja, ki bi poskušala in zmogla uveljavljati svoje interese.

Otokar (II.) Přemysl se je rodil okoli leta 1233 kot drugi sin češkega kralja Václava (Venceslava) I. Po smrti svojega brata Vladislava, ki je (kot smo zgoraj že ugotovili) že bil kratek čas avstrijski vojvoda, je uspel najprej konsolidirati svoj položaj na Češkem in Moravskem⁷ in se je lahko leta 1250 pojavil kot eden glavnih pretendentov za avstrijski vojvodski naslov. Pri njegovi kandidaturi mu je stal ob strani tudi papež Inocenc IV., ki ga je Přemysl podprl v njegovi vojni proti cesarju Frideriku II. Podprlo pa ga je tudi avstrijsko deželno plemstvo, ki je Přemysla leta 1251 izvolilo za svojega novega vojvodo, kar je slednji sprejel in se novembra 1251 prvič tudi

⁶ Njuna hči Neža je bila druga žena Ulrika III. Spanheimskega in je po Ulrikovi smrti leta 1269 postala žena Ulrika III. Vovbrškega.

⁷ V letu 1248 je prišlo do boja med Přemyslovim očetom, češkim kraljem Václavom I., ki je stal trdno na papeški strani, in češkimi plemiči, ki so bili na strani štaufovskega cesarja. Rezultat spora je bil, da je plemstvo jeseni 1248 doseglo, da je bil mladi Přemysl, ki se je v tem sporu obnašal izrazito oportuno in iskal predvsem svojo korist, izvoljen za »sokralja«. Od leta 1253 dalje pa je Otokar sam nosil svetováclavsko krono.

imenoval »dux Austriae«. ⁸ Kot zunanji izraz svoje povezanosti z avstrijskim plemstvom pa je prevzel še svoje drugo, nemško ime Otokar. Med letoma 1251 in 1254 je bil Otokar Přemysl tudi štajerski vojvoda, vendar se je moral temu položaju nato odreči v korist ogrskega kralja Bele IV. (štajerski vojvoda med letoma 1254–1260). Da bi svoje pretenzije do avstrijskega prestola legaliziral, se je leta 1252 poročil z Margareto, hčerjo avstrijskega in štajerskega vojvode Leopolda VI. (1176–1230). Ta je bila v prvem zakonu poročena s Staufovcem Henrikom VII., po njegovi smrti leta 1242 pa je odšla v samostan. Ob smrti brata Friderika II. se je takoj vrnila v Avstrijo, vendar ob nečakinji Gertrudi sprva ni mogla uveljaviti svojih pravic. Poročnica med Přemyslom in Margareto je bila seveda strogo namenska in usmerjena zgolj v pridobitev legitimnih pravic do vojvodskega prestola. Margareta je bila namreč toliko starejša od Přemysla, da se od nje ni mogel nadejati otroka, zato se je takoj po izpolnitvi svojega načrta in pridobitvi naslova avstrijskega vojvode začel truditi, da bi dosegel ločitev. To mu je uspelo 1261. leta, ko se je poročil drugič, tokrat s Kunigundo iz Černigova, nečakinjo ogrskega kralja Bele IV. ⁹

Otokar II. Přemysl je moral svoj položaj avstrijskega vojvode braniti na eni strani proti ogrskemu kralju Beli IV., ki se je oklical za zagovornika pravic tretjega zakona Gertrude Babenberške, tokrat z madžarskim plemičem Romanom iz Halicza, kot tudi proti zahtevam bavarskega vojvode Otona II. Wittelsbacha in njegovega sina Henrika. Ko je 29. oktobra 1253 umrl Oto II., se je moral njegov sin Henrik vrniti na Bavarsko, si tam utrditi svoj položaj in se ni več mogel potegovati za avstrijski vojvodski naslov. Spor z Belo IV. pa je bil razrešen najprej na bojnem polju in nato z mirom v kraju Ofen 3. aprila 1254. Z njim sta si oba razdelila nekoč babenberška ozemlja: Otokar Přemysl je dobil vojvodino Avstrijo, Bela IV. pa vojvodino Štajersko. Štajersko deželno plemstvo pa s tem rezultatom ni bilo zadovoljno in se je Beli uprlo, kar je Otokar Přemysl izkoristil, podprl štajersko plemstvo in 26. junija 1260 premagal ogrsko vojsko pri kraju Laa na reki Thayi. Pri tem sta mu (ob večjem številu pripadnikov štajerskega plemstva) stala ob strani tudi koroški vojvoda Ulrik III. in izvoljeni salzburški nadškof Filip, predstavnika koroške vojvodske rodbine Spanheimov. S tem je uspel Otokar v enih rokah združiti veliko babenberško dediščino. ¹⁰ Ravno ta pa mu je na eni strani omogočila velikansko gmotno osnovo, po drugi strani pa

⁸ H. Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 444–445.

⁹ J. Hoensch, *Přemysl Otokar II.*, 31–38; H. Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 255–262 in 441–449.

¹⁰ Glej tudi: J. Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, 29–35.

je omogočila njegovemu velikemu rivalu in tekmeču Rudolfu Habsburške-mu, da je izkoristil pravno nejasnost ter zahteval za sebe (tj. krono) bam-berško dediščino kot izpraznjeno. Poleg tega je kot *casus belli* delovalo tudi dejstvo, da Otakar ni priznal Rudolfa za izvoljenega kralja ter je podpiral (tudi finančno) Rudolfove nasprotnike.¹¹

Opisanemu dogajanju pa se je na področju dežel Štajerska, Koroška, Kranjska in Avstrija pridružil še boj za dediščino po izumrlih vojvod-skih rodbinah: Babenberžanov 1246, Andeških 1234 oz. 1251 ter kasne-je še Spanheimov 1269. Ta boj se je začel nekaj desetletij pred nastopom »interregnuma« v cesarstvu, in sicer najprej na Kranjskem. Za naziv go-spoda Kranjske se je namreč poleg meranskih vojvod potegoval tudi Ba-benberžan Friderik II., ki se je leta 1229 poročil z Agnes Andeško. Ta mu je za doto prinesla bogata (andeška in višnjegorska)¹² posestva po Kranj-ski. Že njegov oče Leopold VI. (1195–1230) je izkoristil gospodarsko kri-zo freisinške škofije in si pridobil v fevd freisinške posesti med Mirno in Krko,¹³ ko pa je Friderik tem fevdom dodal še posesti, ki jih je dobil z Ne-žino doto, se je že leta 1232 prvič poimenoval »gospod Kranjske«.¹⁴ Fride-rikova smrt brez potomcev leta 1246 je preprečila izgradnjo babenberške moči na Kranjskem in v Savinjski marki. O visokoletečih načrtih Frideri-ka Babenberžana priča tudi osnutek listine iz 1245. leta, s katero naj bil ce-sar Friderik II. vojvodini Avstrijo in Štajersko povzdignil v kraljevino zno-traj cesarstva, vojvodo Friderika pa v kralja ter bi mu dovolil, da povzdigne mejno grofijo Kranjsko v vojvodino.¹⁵ Vendar so tem načrtom stali naspro-ti vsaj (če ne štejemo tu ostrih nasprotnikov, ki sta jih imela tako Babenber-žan kot še bolj cesar v državi) Spanheimi in Vovbržani s svojimi posestmi na Kranjskem, na katerih so si lastili deželnoknežje pravice.

Babenberžanovo smrt so takoj izkoristili koroški vojvode iz rodbine Spanheimov. Dve leti po Friderikovi smrti se je z babenberško vdovo Nežo, ki je sedaj poleg andeško-višnjegorske dediščine prinašala s seboj tudi bo-gato babenberško dediščino ter postala seveda zelo zaželena nevesta, poro-čil Spanheimovec Ulrik III. (1251–1269). Ta se je že leta 1251 lahko po-imenoval za gospoda Kranjske in je bil od smrti svojega očeta Bernarda

¹¹ Prim. Alois Niederstätter, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Adel im Spätmittelalter*, v: *Österreichische Geschichte 1278–1411*, 71s.

¹² Nazadnje: A. Komac, *Od mejne grofije do dežele*, predvsem 81–102.

¹³ 1229, april 5, Dunaj; regist objavljn v: Kos, *Gradivo* V, št. 501, 250.

¹⁴ 1232, marec 3; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 559, 272, Erdburg (»dux Austrie et Stirie et dominus Carniole«). Glej tudi: Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 114, 115. P. Štih, V. Simoniti, *Slovenska zgodovina*, 99, 100.

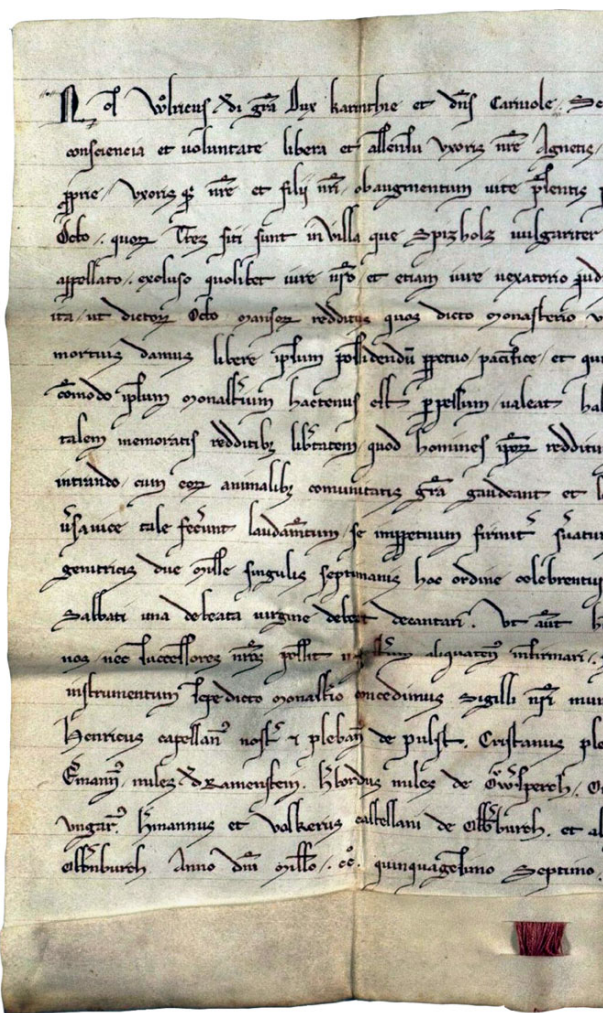
¹⁵ 1245, junij, Verona; objavljeno v: *StUB* II, št. 457, 568; regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 859, 406.

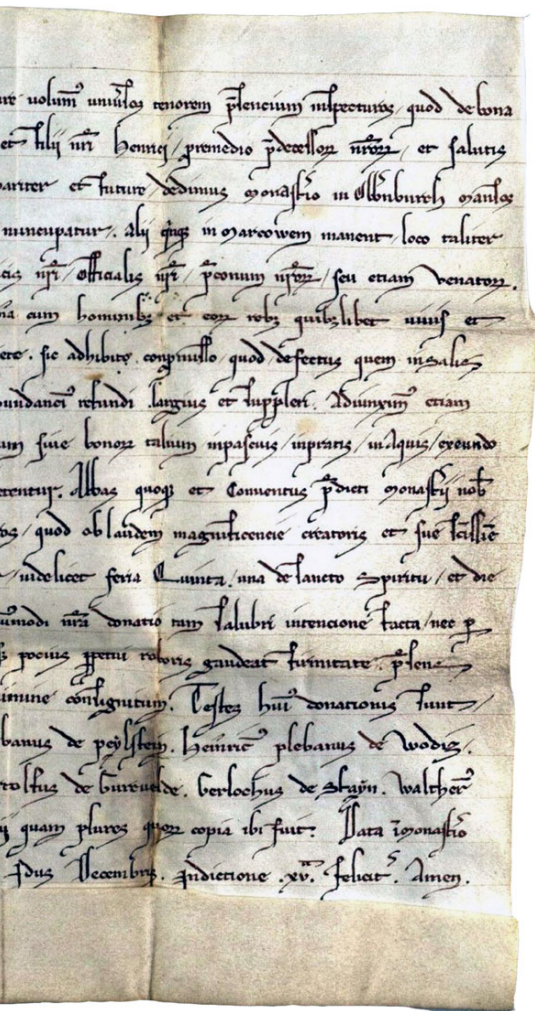
II. Koroškega 1256. leta pa do 27. oktobra 1269 (ko je tudi sam v Čedadu umrl brez potomcev) tudi koroški vojvoda. Ulrik je tako v svojih rokah združil upravo dveh sosednjih dežel. Neža je umrla pred letom 1263 in je bila po svoji želji pokopana v stiškem samostanu. Ulrik se je po njeni smrti poročil še enkrat. Za ženo je vzel Nežo – hčer grofa Hermana Badenskega in Gertrude, ki je bila hči vojvode Henrika Babenberškega, brata Friderika II. Babenberškega.¹⁶

Že eno leto po tem, ko je Ulrik postal koroški vojvoda in gospod Kranjske (»Nos W^olricus dei gratia dux Carinthie et dominus Carniole«), torej leta 1257, je kot deželni knez izdal¹⁷ prvo listino v korist Gornjegrajskega samostana. Konec leta 1257 je

¹⁶ Karl Lechner, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, IV. izdaja, Wien-Köln-Weimar 1992, 275–298 (poglavje 17: *Der letzte Babenberger zwischen Kirche und Reich*); H. Dopsch, *Die Länder und das Reich*, 308–343, posebej 340–343 (*Das Herzogtum Kärnten. Der Kampf um die Landeseinheit*); J. Mlinarič, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Ljubljana 1987, 113–122, posebej 120 (poglavje *Spanheimi, ustanovitelji Kostanjeviškega samostana*).

¹⁷ Prim. Lj. Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*, 58–60.

19, 20

Listina koroškega vojvode Ulrika III. Spanheima, s katero je Gornjegraj-skemu samostanu podelil osem hub. Original v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

Quia circa ea que in negociis hominum rationabile ordinant non solum utilis sed et necessaria
 memoria per quam et superentis oblivionis effugatur obscuritas et malignantis in genij uersitas
 nos a l'p'icis de gra dux karante d'ns Cap'n notum esse cupim' uniuersis hanc pag
 rups qd dita nobis hejnyici Abbis sedi Ecclie Olmburg' et sui duent' p'ibus incli
 s'iam fecim' spalem qd q'qd per nostrum distractum et dominium de rebus libertinoz p
 doampo illoz de Oye q'qd sibi heretide successorie p'pagine successiu' nos possidere su
 et q'qd iusticia exigente. Et ja p'fati libani ad nos dictis de Oye decedentibus sunt
 Olmburg' eamq' nobis dilecte et deuote gram sup'dictam docerim' utq' ampliare.
 Rebus libertinoz eiam nris in tempibus o'f'ij potepit licere et honeste dicte Ecclie
 remissionem nroz peccaminum finit' confirmam'. p'sertim' cu' n' solum illam sed et alia
 amur p' nre facultatis modulo p'moue. Et ut hec actio Robur habeat firmitatis et
 p'fens scriptum duxim' Roboyandum. Dat' ap'd Stein. anno d'ni. m. cc. lxxij. i festo
 aposto loz Petri et Pauli. p'sentibus Ludwico plebano leylacensi archid' C
 Gebhardo de l'henb'ch / Walthero / Gerlocho de Saldenb'ch / hejnyico d' helsenb'ch mi
 et alijs multis quoz copia ibi fuit.

21

Koroski vojvoda Ulrik III. potrjuje Gor
 njegrajskemu samostanu posesti na Savinj-
 skem, ki so nekdaj pripadale gospodom iz
 Orta. Original hrani Nadškofijski arhiv v
 Ljubljani.

prišel vojvoda v Gornjegrajski samostan ter mu 13. decembra 1257 podelil osem hub, in sicer tri v vasi, imenovani »Spizholz«, in pet v Markovniku (»quinque in Marcowem manent«) v Podveži pri Lučah.¹⁸ Imenovane hube je vojvoda oprostil vseh obveznosti, tako da ne on ne njegovi ljudje niso imeli nobenih pravic do njih (»excluso quolibet iure nostro, et etiam iure uexatorio iudicis nostri, officialis nostri, preconum nostrorum seu etiam venatorum«), ter določil, da naj služijo dohodki s teh kmetij kot nadomestilo za solne dajatve. Poleg tega je vojvoda potrdil, da naj ljudje, ki so povezani v pašno skupnost (»animalibus communitatis«), na teh hubah služijo samostanu s svojimi pašniki, travniki in vodami ter z vsemi dohodki in odhodki. Zato pa sta gornjegrajski opat (Henik II., 1247–1268) in konvent obljubila vojvodi, da bodo vsak teden molili (in sicer v četrtek in v soboto) dve peti maši v čast Bogu in božji materi Mariji.

Leta 1263 je vojvoda Ulrik izdal novo listino, vezano na Gornjegrajski samostan. 29. junija tega leta je potrdil samostanu posesti, ki so mu pripadle po smrti Hartnida VI. iz Orta.¹⁹ O dogodkih, ki so bili vezani na družino Ortov, in tudi o vsebini te listine smo govorili že v posebnem poglavju, posvečenem njihovim posestim v Savinjski in Šaleški dolini, zato na tem mestu ne bomo ponavljali že povedanega.

Med Ulrikom III. Spanheimom oz. njegovimi upravitelji posesti na eni strani in Gornjegrajskim samostanom je prišlo nekaj let po izdaji zgoraj navedene listine do spora, povezanega s potekom meje med samostanskimi posestmi in posestmi koroškega vojvode. Leta 1268 je umrl gornjegrajski opat Henrik II. (opat med letoma 1247 in 1268). Verjetno se je že v njegovem času razplamtel spor, katerega rešitve se je takoj lotil njegov naslednik, opat Janez (1268–ok. 1287). Pritožil se je pri Ulriku, da on (vojvoda) in njegovi ljudje kršijo samostansko posest na predelu, ki se imenuje »Za vrati« (»in loco qui Retroportam dicitur«),²⁰ ter na Olševi in v Ložečkem grabnu, kjer teče meja po grebenu, ki je tudi razvodje.²¹ Da bi razrešil to pri-

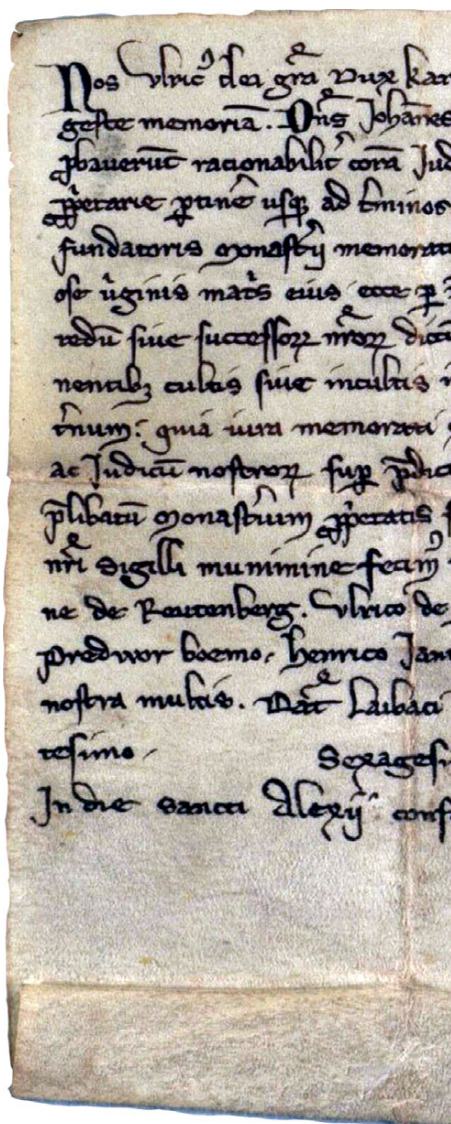
¹⁸ 1257, december 13, Gornji Grad; objavljeno v: *StUB* III, št. 239, 327–328. Izvleček tudi v potrditvi kralja Rudolfa Habsburškega iz leta 1277 v: *NALJ KAL* f. 82/55. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 39.

¹⁹ 1263, junij 29, Kamnik; originalna perg. listina v *NALJ*, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 811; objavljeno v: *StUB* IV, št. 103, 65; *CKL*, št. 34, 56, 57.

²⁰ Kmetija Zavratnik na pobočju Raduhe v predelu Igle med Lučami in Solčavo. Za lokacijo glej: P. Blaznik, *Topografija* II, 531.

²¹ 1268, pred julij 4; objavljeno v: *StUB* IV, št. 287, 171, in *MDC* IV, št. 2871, 685, 686. Glej tudi I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 48, 49 (»videlicet in alpinis que nuncupatur Erlaw et Losekche, in quibus limites confinium suorum esse asserit iuxta initium decursus aque pluvialis quam vulgus regenwasser appellat«).

tožbo, je vojvoda Ulrik določil tri razsojevalce, ki so morali omenjeno pritožbo preveriti na terenu. Ti trije razsojevalci so bili Herman iz Hekenberga, Gundaker iz Turna in gornjegrajski gradiščan Herman (»castellano de Obernburg«). Ko bomo v nadaljnjem besedilu obravnavali grad Turn in njegove prebivalce, bomo opozorili na dejstvo, da so bili v 13. stoletju Turnski in Hekenberški gospodje iz iste družine ter da najdemo isto osebo imenovano enkrat po enem drugič po drugem gradu. Tako je gotovo, da sta bila razsojevalca Gundaker in Herman bližnja sorodnika, najverjetneje brata, ime gornjegrajskega gradiščana »Herman« pa pritrjuje možnosti, da je bil tudi ta iz iste rodbine ter da sta opat in vojvoda določila za razsojevalce spora tri pripadnike rodbine, katere člani so bili kunšperški ministeriali in zato pri sporu nevtralni, poleg tega pa so bili kot sosedi dobro seznanjeni z razmerami in tudi zato kompetentni pri razsojanju. 4. julija leta 1268 so ti razsojevalci sporočili svojo odločitev, ki je bila v prid samostanu. Tega dne so se namreč zbrali na omenjeni mejni črti skupaj še z gornjegrajskim opatom Janezom, vsemi oglejskimi ministeriali, ki so bili v gornjegrajskem okraju, ter še z drugimi »pravičniki in poštenimi ljudmi«, (oglejskimi ali/in samostanskimi podložniki) vsega skupaj naj bi bilo zbranih več kot 500 ljudi. Iz te množice so najprej izvolili enaindvajset pravičnih in poštenih predstavnikov ter nato še med temi enaindvajsetimi sedem verodostojnih mož, in sicer samostanske svečenike Eberharda, Konrada in Gebharda, dalje diakona Bernharda in iz vrst laikov še plemenite Hermana, Janeza »Cocus« in Hermana iz Ložnice (Owe), kastelane v Gornjem Gradu. Ti

inthe. dno carnide 7 marthe. Vn usis ptenab; 7 futis rei
 abbs Obenburger monastij 7 Conuet' cuspe cu quingetis uiris
 duob; a nob missis siluam que dicit Sulz pach ad suu monastium
 fue uices monau loseli 7 erlab; ex donacione dno dyepoldi.
 Nos Igit' ne uideam; usurpare patrimoniu ihu xpi 7 glori
 pntes statuim; 7 firmior inhbem; ne deinceps qsq; he
 t monastium p pccatis tminis 7 omib; ad dicta silua p
 impete fue ingesare psumat i anime nre puidiau sempi
 monasterij plenarie recognouim; p ut alie littere nostre
 as edice plene ac euidenissime manifestant. Ut itaq;
 ue libertate in dicta nemore libere pfructuar pntes litteras
 roborari: ptenab; fidelib; nostis Ocone de landestrost. Giso
 habz pach. Gebardo de Lihenberg. Herardo de omersperg.
 uario 7 hileprando prothonotario nostro ac alijs de curia
 in castro nostro. Anno dno millo Duca
 mo. Ocauo. Indicatione Crudeama
 ssonis.

so potrdili mejo med samostansko in vojvodsko posestvijo, kot jo je navajal gornjegrajski opat v pritožbi, ter prav tako potrdili, da je bila ta meja določena že ob ustanovitvi samostana.²² To odločitev razsojevalcev je nato potrdil še vojvoda Ulrik III. s posebno listino, ki jo je izdal v Ljubljani »in castro nostro« julija istega leta.²³ V njej potrjuje razsodbo in določeno mejo, za katero pravi, da izhaja že »ex donatione domini Dyetpoldi fundatoris monasterii memorati«. Nadalje pravi, da ne on ne njegovi nasledniki ne bodo več oškodovali samostana na imenovanih posestvih, gozdovih in obdelanih ter neobdelanih posestvih.

Približno v istem času je vojvoda podelil Gornjegrajskemu samostanu še hišo, zemljišče in kopališče v Ljubljani (»unam domum et aream in civitate Laibacensi et stupam balnearem cum area sua contiguam«) ter ga oprostil plačevanja mestnega davka od hiše in posesti ter dolžnosti stražarjenja v mestu.²⁴ Samostan je dobil že za časa vojvode Meranskega v svojo last hišo z zemljiščem v Kamniku (»aream et domum in Steyn, quam dicto monasterio olim predecessores sui principes Meranie contulerunt«), zato je vojvoda Ulrik samostanu na enak način podelil tudi omenjeno posest v Ljubljani, poleg tega pa v prosto razpolaganje še tri hube v Selu pri Nevljah na Kranjskem (»dedit eisdem fratribus tres mansus sitos in loco qui dicitur Zel possidendos ab eis et suis successoribus in perpetuum in tali libertatis iure«).

²² 1268, julij 4; prepis iz 17. stol. v: NALj KAL, f. 81/47; objavljeno v: *StUB* IV, št. 288, 171, 172; regest v: *MDC* IV, št. 2972, 686 (»Non enim deceret vestram magnificentiam antiquorum monasteriorum usurpare res modicas, cum de novo in magnis divitiis nova constructis cenobia seu fundatis ad gloriam domini Iesu Christi.«). Glej tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 49, 51.

²³ 1268, julij 17, Ljubljana; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 894. Prepis iz 17. stol. v: NALj KAL f. 81/47; objavljeno v: *MDC* IV, št. 2982, 695, 696. Glej tudi I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 51.

²⁴ Nedatirana listina v NALj, KAL f. 82, št. 55. Objavljeno v: Schumi, *UBK* II, 214, 215, *StUB* IV, št. 21, 15, in *MDC* IV, št. 2713, 551. Glej tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 40. Listina je ohranjena v potrditveni listini nemškega kralja Rudolfa I. Habsburškega, ki je leta 1277 potrdil tri listine koroškega vojvode Ulrika in eno listino štajerskega vojvode Leopolda Babenberškega, vse izdane v korist Gornjegrajskega samostana. Listina, o kateri govorimo, je ohranjena le v tem prepisu brez datacije, tako da sama po sebi ne omogoča natančnega datiranja. Navedeni editorji jo datirajo v okoli leta 1260. Temu potrjuje vrstni red potrditvev v Rudolfovi listini. Prvi privilegij, ki ga je potrdil, je vojvoda Ulrik izdal 1257, december 7 (*StUB* III, št. 239, 327), tretji privilegij pa 1263, junij 29, Kamnik (originalna perg. listina v NALj, št. listine 811), tako da je drugi, obravnavani privilegij logično časovno postaviti v čas med letoma 1257 in 1263. Morda je listina nastala približno istočasno kot listina, ki jo je vojvoda Ulrik leta 1260 izdal za Stiški samostan (*MDC* IV, št. 2722, 554: datira v leto 1260, junij 30; J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, 107, pa datira v leto 1260, maj 31; prim. tudi F. Schumi, *UBK* II, št. 269, 208). V privilegijski listini je navedeno, da je samostan oproščen »a iure vectigali, a muta, a thelonio, a vigiliis murorum«.

Gornjegrajski opat Janez je kmalu po svoji izvolitvi dosegel tudi potrditev zamenjave župnije Pilštanj za župnijo Škale, o čemer smo pisali že v poglavju o cerkveni zgodovini, ter 1269. leta dosegel (če to ni bilo morda vendarle vključeno že v dejanje leta 1261), da je dobil samostan nad škalsko faro tudi arhidiakonatske pravice.

Mati vojvode Ulrika III. Spanheimskega, Judita/Juta, je bila sestra Otokarja II. Přemysla, tako da si je (takrat že češki kralj in vojvoda Avstrije in Štajerske) prisvajal dedne pravice tudi do Koroške ter Kranjske in Savinjske marke.²⁵ Otokar II. Přemysl si je dodatno zagotovil pravico do Koroške in Kranjske še tako, da je decembra 1268 dosegel, da je Ulrik Spanheimski z njim sklenil pogodbo o dedovanju.²⁶

Moč češkega kralja se je s pridobitvijo treh vojvodin in mejne grofije večkratno pomnožila. Zato mu tudi papeževa podpora pri potegovanju za nemški cesarski naslov ni pomagala, saj so se elektorji bali, da bodo na prestol spustili družino, ki bo za obdobje več generacij uzurpirala cesarski naslov, tako kot so to pred njimi Staufi, čemur so se elektorji želeli izogniti. Še vedno pa je ostalo odprto vprašanje velike babenberške dediščine. Otokar se je zavedal, da bo to vprašanje ostajalo odprto, vse dokler bo živa Neža, vdova po Ulriku III. Spanheimskem, ki je bila po privilegiju iz 1156. leta nosilka dednih pravic do babenberških posesti. Da bi rešil to težavo, je bilo potrebno nevtralizirati njene možne zahteve. Otokar se je tega vprašanja lotil z veliko mero diplomatske daljnovidnosti. Neži je bilo potrebno najti novega moža, ki je moral biti sicer iz dovolj visoke družine, da ne bi prišlo do kršitve njenega položaja, vendar pa je moral biti pripadnik družine, ki ni mogla zahtevati pravic do vojvodskega naslova. Za najprimernejšega kandidata iz rodbine grofov Vovbrških se je pokazal Ulrik III. Neža in Ulrik sta se poročila že leta 1270, eno leto po smrti Nežinega drugega moža, Ulrika III. Spanheimskega. S to potezo²⁷ je Otokar uspel po eni strani nevtralizirati možne Nežine zahteve po vojvodskem naslovu, po drugi strani pa si je na svojo stran pridobil pripadnike ene najplivnejših koroških rodbin, ki je imela svoja posestva tudi na Štajerskem (od konca 12. stoletja dalje se prištevajo grofje Vovbrški tudi k štajerskemu plemstvu²⁸) in na Kranjskem (oglejski fevd Lož).²⁹

25 Claudia Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens* 1, 315–325.

26 1268, december 4, Poděbrady; objavljeno v: *MDC IV*, št. 2988, 699, 700. Med ostalimi je dejanju prisostvoval tudi grof Ulrik III. Vovbrški

27 Nekoliko drugače o tem: H. Meier, Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark, *ZHVS* XXIII (1927), 24, ki vidi v poroki med Nežo Bamberško in Ulrikom Vovbrškim potezo, storjeno v nasprotju z interesi Otokarja Přemysla, ter s tem zadnji poskus Neže, da bi lahko uveljavila svoje dedne pravice.

28 H. Dopsch, Die Grafen von Heunburg, *Carinthia* I 160/1970, 328.

29 H. Dopsch, *Das Länder und das Reich*, 331, 332.

Kljub tem nekaterim potezam v korist deželnega plemstva pa je za čas vladavine otakarja Přemysla značilen konflikt med deželnim knezom in »deželo«, to je deželani. Otakar se je trudil, da bi na minimum zmanjšal vsakršno nevarnost, da bi se lahko deželani vmešavali v politiko deželnega kneza, s čimer je seveda posegel v pridobljene pravice deželnega plemstva. Najbolj razvpit primer takšnega konflikta je gotovo silno krut umor Sigfrida Marenberškega leta 1272 v Pragi.³⁰ Vse to je nujno pripeljalo do odprtega spora med obema stranema. Rezultat za Otakarja nikakor ni mogel biti ugoden, saj so se proti njemu postavili ravno tisti, ki so mu v boju z Belo IV. pomagali na oblast - štajerski deželni plemiči, ki so se povezali z njegovim nasprotnikom Rudolfom Habsburškim.

³⁰ Prim. Gerhard Pferschy, Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg, v: *Festschrift Friedrich Hausmann*, Graz 1977, 367–378.

Daljši uvod v obdobje je bil potreben, da bo dogajanje na obravnavanem področju lažje razumljivo, saj je marsikateri dogodek tesno povezan s shematično predstavljeno zgodovinsko sliko in razložljiv le ob upoštevanju širšega okvira. Še posebej velja to za dejanja Vovbržanov, ki so se vpletli v nekaj vojn, v katerih so si želeli pridobiti med drugim vsaj del pravic, ki jih je teoretično v njihovo družino prinesla s seboj Neža. Na splošno pa lahko že na začetku ugotovimo, da so se v prvi vrsti cerkveni posestniki (in med njimi na naših tleh na prvem mestu seveda Gornjegrajski samostan) trudili iz teh hitro spreminjajočih se odnosov med pripadniki velikega plemstva potegniti čim več za svojo korist, zato nas ne sme presenetiti, da poznamo iz druge polovice 13. stoletja večje število listin, namenjenih samostanu.

Splošno kaotično stanje, nastalo zaradi hitrega izumiranja vojvodskih rodbin, je na obravnavanem področju toliko slabše zaradi še enega podobnega »izumiranja«, kar je tudi povečalo negotovost in neurejenost odnosov in posledično vsakodnevni življenjski utrip. Že ob obravnavanju posesti gospodov iz Orta v Savinjski in Šaleški dolini smo videli, da je družina po moški liniji najverjetneje izumrla leta 1262 (morda šele leta 1281 – glej že predstavljeno poglavje o posestvih te rodbine na obravnavanem območju). Že pred njimi so izumrli Šoštanjski, ki se sicer zadnjič omenjajo leta 1268, vendar je bil Eberhard Šoštanjski v tem letu že pokojni.¹ Najverjetneje pa je že čas pred letom 1243 tisti, ko rodbine Šoštanjskih ne najdemo več

¹ 1268, junij 20, Brežice; objavljeno v: *StUB* IV, št. 286. Prim. J. Mlinarič, *Kostanjeviška opati-ja 1234–1786*, 155, v kateri je listina natančno obravnavana in je avtor v njej tudi razrešil vse morebitne dileme, povezane z njeno vsebino.

na obravnavanem področju. Tega leta namreč prvič izvemo, da je grad Kacenštajn, za katerega smo videli, da je bil del posesti Šoštanjnskih v ptujskih rokah ter da ga upravlja rodbina »novih« Kacenštajnskih.² Istega leta pa tudi zadnjič najdemo omenjenega Eberharda Šoštanjnskega, takrat že uradnika na salzburških posestvih v okolici Brežic,³ ko je v Brežah/Friesach pričal skupaj z brati Otonom Kunšperškim ter Friderikom in Hertnidom Ptujskima v listini salzburškega nadškofa Eberharda.⁴

Na dedovanju po obeh izumrlih rodbinah pa je temeljil prodor dveh drugih rodbin na obravnavano ozemlje. To so grofje Vovbrški in gospodje Ptujski. Eni in drugi so imeli že pred tem svoja posestva v Savinjski dolini. Ne nazadnje nosijo Vovbržani že v 12. stoletju naziv savinjskih mejnih grofov ter so bili gotovo vsaj od štiridesetih let 12. stoletja dalje trdno zasidrani v Celju in okolici. Vovbržani in Ptujski pa so bili tudi (kot smo to že utemeljevali) nedvomno sorodniki Dravsko/Šoštanjnskih, kar je seveda dodatno olajšalo njihov prodor na področje Šaleške pa tudi Zgornje Savinjske doline. Poleg tega smo spoznali Vovbržane v »provinci Mozirje« kot patriarhove upravnike že od tridesetih let 13. stoletja dalje. Vendar je pravi prodor te rodbine sledil predvsem po poroki Ulrika III. Vovbrškega z Nežo, vdovo po pokojnem koroškem vojvodi Ulriku III. Spanheimskem in potencialno dedinjo velike spanheimske posesti. Zato da sta se odpovedala zahtevam po Nežini dediščini na Štajerskem in v Avstriji, Ulrik pa še gosposčini Perneck na Štajerskem in mestu Drosendorf na Dolnjem Avstrijskem, jima je češki kralj podelil veliko posestvo Laško, gradove Žaženberg, Klauzenštajn, Freudenek, pa tudi trg Žalec, kot protivrednost za 6000 mark srebra dunajske teže.⁵

2 1243, november 10; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 579; objavljeno v: *StUB* II, št. 427, 540; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 821, 391. To pomembno listino smo podrobneje predstavili v poglavju o patriarhu Bertoldu.

3 O tem nam priča tako listina iz leta 1268, v kateri spoznamo posestva, ki jih je pokojni Eberhard daroval samostanu v Kostanjevici in so ležala v okolici Brežic, kot listina iz: 1241, okoli februar 9, Brežice, s katero je salzburški nadškof Eberhard II. (1200–1246) potrdil daritev posesti, ležečih na jugu Štajerske, ki jih je začasno poklonil stiškemu samostanu Friderik Ptujski skupaj s svojo takrat že pokojno ženo Herado in v kateri je na prvem mestu med pričami naštet ravno »Eberhardus de Schonenstein«, ki je tu opravljal uradniške dolžnosti. Glej tudi: J. Mlinarič, *Stiška opatija 1136–1784*, 102.

4 1243, pred junijem 29, Breže/Friesach; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 814, 389; *SUB* III, št. 1015, 565; *StUB* II, št. 424, 537; *MDC* IV, št. 2265, 304.

5 1279, oktober 22, Judenburg; objavljeno v: *MDC* V, št. 406, 256–260. Glej tudi: A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* V, 420, in J. Koropec, Laško gospostvo v srednjem veku, *ČZN NV* 12 (1976), 2, 246–250. Kako velik denar je predstavljala ta vsota, priča, da je leta 1311 češki in poljski kralj ter koroški vojvoda Henrik Goriški odstopil od svojih zahtev na Kranjskem in v Slovenski marki za isto vsoto denarja!

Posest Laškega je bila v 12. stoletju v lasti Bernarda Spanheimskega (Mariborskega) in je preko dediščine po Traungavcih prešla v roke Babenberžana Friderika ter po letu 1260 postala Otokarjev fevd. O velikosti in obsegu te posesti izvemo iz dveh urbarjev. Prvi je nastal še za časa babenberškega gospostva leta 1227,⁶ drugi pa je urbar, ki ga je dal izgotoviti Otokar Přemysl leta 1265 in iz katerega je podelil ta urad olomuškemu škofu Brunu leta 1267.⁷ Posest je obsegala dolino spodnje Savinje med Celjem in Zidanim Mostom, večjo posest v Trbovljah in je zahodno od Celja segala v Spodnjo Savinjsko dolino, kjer je zaobjemala trg in trško pomirje (»burgfried«) Žalec skupaj z gosposčino Žaženberg pri Preboldu.⁸ Navedena posest je formalno pripadla Neži in ne Ulriku Vovbrškemu, saj je šlo v tem primeru za odškodnino za posesti, ki so bile del njene dote, dejansko pa so predstavljale neke vrste kompenzacijo Ulriku, ki ni izrazil zahtev po celotni ženini dediščini.⁹ Ta pridobitev je za Vovbržane pomenila pomembno zaokrožitev ozemlja na območju Spodnje Savinjske doline, kjer se je pridružila celjski gosposčini, ki so jo upravljali že pred tem. S tem se je pomen savinjskih posesti za Vovbržane zelo povečal, ravno tako pa se je povečala potreba po povezavi teh posesti z njihovo matično posestvijo na Koroškem okoli Pliberka/Bleiburga in Vovber (grad Heunburg severno od Velikovca/Völkermarkta). Vovbržani so že upravljali oglejsko posest Mozirje, vendar so bila to seveda posestva, ki zaradi svoje lege niso bila primerna za povezavo med obema kompleksoma. Zato so morali poiskati drugačno rešitev. Povezava preko Slovenj Gradca in Mislinjske doline ni prišla v poštev, saj je to posest (»provincia Windisgraz«) patriarh Bertold leta 1251 z vso pertinenco (kovnica, mitnica, deželno sodišče, ministeriali, gradiščani, vitezi) predal oglejski cerkvi.¹⁰ Oglejska cerkev je svojo posest v Slovenj

6 A. Dopsch, A. Mell, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, v: *Österreichische Urbare I/2*, Wien, Leipzig 1910, 35–37, 49.

7 Urbar je objavil I. Orožen, *Das Dekanat Tüffer*, 1881, 200–206.

8 Miloš Rybář, Laško gospostvo v dobi Babenberžanov, *ČZN NV* 12 (1976), 2, 220–221; J. Koropec, Laško gospostvo v srednjem veku, *ČZN NV* 12 (1976), 2, 246–250.

9 To posest sta Ulrik in Neža izgubila že leta 1287, ko jima je avstrijski in štajerski vojvoda Albert izplačal zastavljeno vsoto 6000 mark srebra. Ulrik in Neža sta se zato odpovedala vsem posestim ob Savinji razen posesti okoli Celja in v Zgornji Savinjski dolini, ki so bile dedne vovbrške posesti in niso bile vključene v zastavo leta 1279 (1287, julij 12, Judenburg; objavljeno v: *MDC VI*, št. 57, 37. Primerjaj tudi: A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark VI*, 40).

10 1251, april 30, Slovenj Gradec; objavljeno v: *Gradivo VI/1*, št. 132, 157; *StUB III*, št. 88, 153 (»omnem proprietatem, quam habebat in prouincia Windisgraz tam in castro, quam in foro et aliis locis ad dominium eiusdem prouincie pertinentibus, cum omnibus iuribus tam in iudicio, muta, quam etiam in moneta et cum omnibus ministerialibus suis et propriis homini-

Gradcu formalno uspela ohraniti vse do leta 1362, ko si jo je prisvojil vojvoda Rudolf IV. Posest so patriarhi podeljevali v fevd najprej Spanheimom ter nato grofom Tirolskim,¹¹ lastili pa so si jo mnogi drugi, med njimi tudi vojvoda Otokar Přemysl.¹²

Vovbržani si zato seveda niso mogli obetati uspeha, če bi se še sami začeli potegovati za to posest. Njihov interes se je zato obrnil v Šaleško dolino, ko sta, kot smo že poudarili, v kratkem času izumrli rodbini Ortov in Dravsko/Šoštanjskih (verjetno pa sredi 13. stoletja izumre tudi prvotna družina Šaleških), ki sta imeli svoja posestva na tem področju in ki so sedaj postala prazna. Grofje Vovbrški so bili s Šoštanjskimi že od prve polovice 12. stoletja dalje tudi v ne povsem točno določljivem (verjetno kognatskem) sorodstvenem razmerju,¹³ kar je seveda še dodatno olajšalo izbiro.

Prva posest, za katero lahko z gotovostjo ugotovimo, da je v Šaleški dolini prešla v roke družine grofov Vovbrških, pa ni bila nobena od nekdanjih šoštanjskih ali ortskih posesti, temveč je bila to krška gosposčina Ekenštajn. Leta 1282 je Ortolf iz Kraiga na Koroškem skupaj z ženo Hiltrudo prodal posest Ekenštajna Ulriku in Neži Vovbrškima za 150 mark srebra.¹⁴ Zanimivo je, da je ta posest, ki je bila sicer last krške škofije, pripadla Ortolfu Kraigu in njegovi ženi z dediščino po njunih prednikih.¹⁵ Kdo so bili ti in kako dolgo so imeli Kraigi ekenštajnsko posest v fevdu? Leta 1224 izve-

bus utriusque sexus et hereditibus eorum ecclesie Aquilegensis libere dedit et ad proprium tradidit perpetuo possidendam«. Več o tej podelitvi v prejšnjem poglavju.

¹¹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 190.

¹² Glej: J. Mlinarič, *Zupnija sv. Pankracija pri Slovenj Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533*, 101–149 (za navedeno problematiko predvsem stran 114). Johann Skuk, *Geschichte der Pfarre Slovenj Gradec, Koroški zbornik 1*, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec 1996, 7–31, in *Koroški zbornik 2*, Ravne na Koroškem in Slovenj Gradec 1997, 9–33 (predvsem poglavje *Boj oglejskih patriarhov za Slovenj Gradec*), *Koroški zbornik 1*, 20–25.

¹³ O sorodstvu med obema družinama lahko z veliko mero gotovosti govorimo od pojava imen Viljem – Pilgrim pri obeh rodbinah. Ti dve imeni se v Dravsko/Šoštanjski družini pojavita med letoma 1106 in 1136 z dvema bratoma, pri Vovbrških pa poznamo ime Viljem od leta 1072, ko se pojavi prvi vovbrški grof s tem imenom, in ime Pilgrim med letoma 1103 in 1144, ko poznamo Pilgrima, imenovanega po Hohenwartu oz. Pozzuolu.

¹⁴ 1282, marec 8, Laško; objavljeno v: *MDCV*, št. 510, 325 (»in Schaelchtal cum superiori turre Ekkenstein cum rebus et hominibus, cultis et incultis, sive in nostra potestate fuerunt vel extra possessis vel in possessis, quesitis et inquirendis cum venationibus, piscationibus, pratis, pascuis, advocaciis, homagiis et ecclesiarum iuris patronatus, molendis, aquis et aquarumque decessibus vendidimus domino nostro Vlrico nobili comiti de Hevnnburch et domine nostre Agneti inclite (consorte) chori sue et eorum liberis pro centum et quinque marcis argenti«).

¹⁵ Dušan Kos (*Med gradom in mestom*, 65) domneva, da sta bila Ortolf Kraig in žena kot delna odvetnika Krške škofije graditelja in da je grad nastal v njunem času, vendar je iz listine razvidno, da sta dobila grad kot dediščino od svojih prednikov, zaradi česar ta domneva ne more držati.

mo, da sta Engelbert iz Strassburga in njegova žena Elizabeta prodala Ortolfu Ranšperškemu (»Ortolfus de Rauensperch«) posest »Harde«, kjer so bili vinogradi, za 60 mark breških novcev.¹⁶ To posest je že Zahn lociral v sosesčino Ranšperka, Ljudmil Hauptmann pa je uspešno umestil navedeni »Harde« na področje Črnove pri Velenju, kjer še danes najdemo pozno-srednjeveški dvorec Gutenhart/Dobrova.¹⁷ V neposredni bližini teh posesti leži grad Ekenštajn, ki je tudi imel v okolici Gutenharta/Dobrove svoja posestva, kot to dokazuje najstarejši ohranjeni urbar ekenštajnske gospoščine, nastal okoli leta 1480.¹⁸ Kdo je bil ta Ortolf Ranšperški? Pri pregledu zgodovine gradu Ranšperk pri Dobrni ga ne omenjata ne Hans Pirchegger¹⁹ ne Dušan Kos.²⁰ V prvi polovici 13. stoletja poznamo na Ranšperku Ušalka (1189–1231), Bertolda I. (1192–1203) ter njegova sinova Engelskalka (1197–1211) in Bertolda II. (1203–1251).²¹ Ime Ortolf, ki sicer namiguje na predstavnika družine Konjiških, je v 13. stoletju že tako pogosto, da zaradi njega ni mogoče z gotovostjo sklepati na katerokoli provinienco Ranšperškega. Vendar pa nek dogodek, ki se je zgodil le nekaj let pred obravnavano podelitvijo, omogoča, da nekoliko razsvetlimo ozadje zgodbe in tudi samo provinienco »našega« Ortolfa.

Za odgovore na zastavljeno vprašanje se bomo morali podati do gradu Helfenberg. Grad Helfenberg je nastal kot krški fevd vrh kopastega griča nad sotesko Pirešice na križišču, kjer sta se že v srednjem veku od ceste Žalec–Velenje–Mislinjska dolina odcepili stranska pot v smeri proti Arnačam (Šentilju) in (pomembnejša) proti Dobrni oz. trem drugim krškim gradovom: Ranšperku, Lembergu in Dobrni ter seveda proti Vitanju in trgu Vojniku. Grad je torej ležal na strateško pomembnem mestu in je imel s svojo lego na robu krškega ozemlja v očeh krških škofov temu primerno in pomembno mesto.

16 1224, marec 29, Strassburg; objavljeno v: *StUB* III, št. 32, 27; Kos, *Gradivo* V, št. 390, 199.

17 Lj. Hauptmann, Ocena Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark, dodatek zvezkom I. do III, izd. Hans Pirchegger in Otto Dungern, *ZČ* 4 (1950), 247. O dvorcu Gutenhart/Dobrova glej v: I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 3, Spodnja Savinjska dolina, 37s.

18 Urbar hrani StLA Graz, Stockurbare, f. 9/16.

19 Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962, 216.

20 Dušan Kos, *Med gradom in mestom*, 96. Opozarja pa na strani 71 citiranega dela na listino iz leta 1256, s katero je Ortolf iz Ranšperka »posodil« svoj pečat Henrikmu Helfenberškemu, z njim je nato slednji pečatil listino svoje žene Wilburge, rojene Freudenberške (1256, marec 12, Pilštanj; objavljeno v: *GZM* I/92; *StUB* III, št. 193, 277, 278). Enako neomenjanje Ortolfa tudi v: D. Kos, *Vitez in grad*, 363.

21 D. Kos, n. m.

23 ■

Grad Helfenberg/Soteska. Na litografiji iz okoli leta 1681 je upodobljen že novi grad, stari Helfenberg je namreč do tega časa povsem propadel. Litografijo je izdal Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

Grad Helfenberg se prvič posredno omejnja leta 1251 v izvornem imenu krškega vazala Henrika.²² Ta nastopa v omenjeni listini, s katero je krški škof Ulrik podelil v fevd Frideriku V. Ptujskemu in Henriku Svibenjskemu gradova Planina in Podsreda. Med pričami so poleg grofa Hermana iz Ortenburga (brat krškega škofa Ulrika) naštetih še ptujski in krški vazali. Henrik Helfenberški (»Henricus de Helfenberch«) pa, značilno, nastopa med sorodnikoma Nikolajem iz Lemberga (»Nycolaus de Lewenberch«) in Bertoldom iz Ranšperka (»Bertholdus de Rabensberch«). Trditev, da je bil Henrik Helfenberški sorodnik Ranšperško/Lemberških, je potrebno razložiti. Leta 1256 je Henrik Helfenberški pečatil listino svoje žene Wilburge s pečatom Ortolfa z Ranšperka.²³ Očitno je, da sta morala biti Ortolf iz Ranšperka in Henrik iz Helfenberga sorodnika, saj drugače takšno posojanje ne bi bilo verjetno. Kakšno je bilo torej sorodstveno razmerje, o katerem je govora v tem primeru? Za odgovor na to vprašanje bomo ubrali dve poti, za kateri upamo, da se bosta na neki točki srečali in omogočili vsaj najverjetnejši odgovor na zastavljeno vprašanje.

Posest zahodno od Helfenberga je krška škofija upravljala z gradu Ekenštajn in od druge polovice 13. stoletja dalje tudi s sosednjega gradu Šalek. Poleg tega pa smo na področju Dobrove pri Bevčah že omenili tudi dvorec Gutenhard. Za to posest izvemo prvič leta 1224 v že zgoraj obravnavani prodaj-

²² 1251, avgust 6, Bizeljsko, objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 141, 165, 166; *StUB* III, št. 97, 162.

²³ 1256, marec 12, Pilštajn; objavljeno v: *GZM* I/92; *StUB* III, št. 193, 277, 278. Opis grba je mogoče najti v *StUB*.

ni listini, s katero je posest v Dobrovi kupil Ortolf Ranšperški, za katerega provinienico smo ugotovili, da je nejasna.

Dogodek, ki se je zgodil le nekaj let pred obravnavano podelitvijo, pa nam omogoča, da vendarle nekoliko razjasnimo ozadje zgodbe in tudi samo provinienico »našega« Ortolfa. Leta 1212 je namreč prišlo do pogodbe med krško in sekovsko škofijo, ki je urejala spore, nastale v zvezi z izkoriščanjem srebrnih rudnikov na gori Dobrič med Brežami in Hüttenbergom na Koroškem.²⁴ Za nas je posebej zanimiv seznam prič, ki so prisostvovalе temu dejanju. Med krškimi ministeriali najdemo namreč našete: »dominus Volschalcus de Rabinsperc et dominus Ortolfus de sancto Egidio, dominus Pertoldus iunior de Rabinsperc«, sledi pa še nekaj krških in sekavskih prič. Pozornost vzbudi, da je med Ranšperškima (verjetno stricem in nečakom) Ušalkom in Bertoldom kot »vrivek« naštet tudi neki Ortolf »de sancto Egidio«. Ta Ortolf se v virih prvič pojavi leta 1196 kot priča v dveh listinah krškega škofa Ekkeharta (1196–1200),²⁵ in sicer v prvi listini skupaj z Ušalkom z Ranšperka. Leta 1199 je skupaj s svojima sorodnikoma Reinherjem in Leopoldom naštet v listini, s katero se je krški škof Ekkehard pogodil s Sigmarjem iz Žamerka (»Sigmarus de Saldenverch«) o pripadnosti Sigmarjeve žene Benedikte,²⁶ nato pa ga ponovno najdemo omenjenega leta 1208, ko priča v listini krškega škofa Waltherja (1200–1213), s katero je slednji uredil nekatera posestna vprašanja z Ortolfom iz Planine (»Ortolfus de Muntparis«).²⁷ Tudi v tej listini se pojavlja skupaj z Ušalkom in Engelskalkom Ranšperškima. Tej listini sledi že navedena listina iz leta 1212, v kateri je Ortolf naveden med obema Ranšperškima, nato pa ga najdemo omenjenega še v dveh listinah. Prva je iz leta 1218,²⁸ druga pa iz leta 1226,²⁹ v kateri je ponovno naštet skupaj z Ušalkom in Bertoldom II. Ranšperškima, poleg tega pa z njim najdemo našte tega še njegovega (verjetno) brata Leopolda »de sancto Egidio«. Opazimo torej dejstvo, da se je Ortolf pojavljal pretežno v listinah, ki so vezane na

²⁴ 1212, februar 23, Breže, listina objavljena v: *MDC I*, št. 434, 332, 333; *StUB II*, št. 119, 179.

²⁵ 1196, januar 16, v: *MDC I*, št. 366, 269 (»Ulschalcus de Ravinsperc, Ortholfus de sancto Egidio«), in 1196, oktober 8, v: *MDC I*, št. 367, 270, 271 (»Ortolfus de sancto Egidio«).

²⁶ 1199, junij 27, Strassburg; v: *MDC I*, št. 373, 274; regest v: Kos, *Gradivo IV*, št. 907, 460 (»Reinherus et Ortolfus et Liutoldus de sancto Egidio«).

²⁷ 1208, maj 30, Breže; v: *MDC I*, št. 418, 310; *StUB II*, št. 89, 137; regest v: Kos, *Gradivo V*, št. 131, 75 (»W^olschalcus et Engelschalcus de Rabinsperc, Gotpolus de Peilstain, Ortolfus de sancto Egidio«).

²⁸ 1218, avgust 23, Krka; v: *MDC I*, št. 478, 364–366; *StUB II*, št. 160, 240. Regest v: Kos, *Gradivo V*, št. 291, 157 (»Ortolfus de sancto Egidio«).

²⁹ 1226, avgust 19; v: *MDC I*, št. 502, 386. Regest v: Kos, *Gradivo V*, št. 443, 222 (»Volschalcus et Perhtoldus de Rauensperc, Ortolfus et Liutoldus de sancto Egidio«).

krško posest na današnjem slovenskem Štajerskem. Iz katere družine torej izhaja obravnavani Ortolf »Šentiljski«? Družina, imenovana »de sancto Egidio«, se v virih prvič pojavi leta 1144, ko najdemo navedena Engelberta »de Zvinze« in njegovega sina Burgharda, torej poimenovana še po kraju, iz katerega izhaja (Zweinitz, zahodno od Krke), in še ne po cerkvi oz. dvoru ob njej.³⁰ Z novim imenom najdemo predstavnika te družine poimenovanega leta 1169, ko se med pričami pojavi neki »Waltfridus de sancto Egidio«.³¹ Burgharda najdemo morda omenjenega še leta 1173, ko se pojavljata med krškimi vitezi naštetata brez predikata tudi »Burchardus, Engelschalchus«, iz ohranjenih virov pa je očitno, da je njegov brat Engelskalk I. kmalu prevzel vodstvo družine. Burchard (očitno prvorojeni) je kot kaže kmalu in brez potomcev umrl. Engelskalk I. je imel tri sinove: Reinherja (1178–1199), Engelskalka II. (1190–1203) in Amelricha (1199), skupaj z njimi pa se pojavljata še Ortolf (1196–1226) in Leopold (1203–1226) »de sancto Egidio«, ki sta bila nedvomno njihova sorodnika, verjetno pa vsi navedeni niso bili bratje, temveč smemo Ortolfa in Leopolda šteti za sinova tistega Egilolfa, ki se prvič pojavi v virih leta 1157 kot »Eglolfus de Zwiniz« in nato verjetno še brez predikata leta 1175 skupaj s svojim bratom Engelskalkom I.³² Za Ortolfa tu ne more biti dvoma, saj se leta 1198 označuje kot »Ortolfum filium Egilolfi de sancto Egidio«, da pa lahko v Leopoldu vidimo Ortolfovega brata, govori poleg skupnega pojavljanja (ki smo ga že predstavili) tudi ime, saj sta obe imeni, tako Ortolf kot Leopold, značilni za družino Konjiških, k čemur se bomo v nadaljevanju še vrnili.

Na tem mestu je potrebno napraviti skok stran in si podrobneje pogledati še osebo Henrika I. Helfenberškega, človeka, s katerim smo začeli to razmišljanje in ki smo ga označili tudi za verjetnega začetnika nove družine in najbrž tudi graditelja gradu Helfenberg. Kot smo omenili že zgoraj,

³⁰ 1144, Breže; v: *SUB* II, št. 219, 319; *MDC* I, št. 128, 127; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 202, 115; *CKL*, št. 2, 29, 30 (»Engilberto de Zvinze et Burchardo filio eius«).

³¹ 1169, Strassburg; v: *MDC* I, št. 255, 194; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 504, 254. Poudariti je potrebno, da tako za družino povsem netipično ime kot tudi pojavljanje proti koncu prič govori to, da je bil ta Waltfrid verjetno predstavnik militskega spremstva in ni bil član te družine. Verjetno pa lahko v članih te družine prepoznamo na prvih dveh mestih naštetata brata Engelskalka in Burgharda, ki sta bila v tem času gradiščana na gradu Straßburg (»Engelscalcus et Purhardus castellani de Strazberch«).

³² 1157, maj 20, Strassburg; v: *MDC* I, št. 199, 161 (»Eglolfus de Zwiniz«). 1175, avgust 9, Krka; v: *MDC* I, št. 292, 221. Regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 559, 284 (»Engelscalcus, Eglolfus«). Enačenje navedenih dveh s »Šentiljskimi« še potrjuje dejstvo, da sta med pričami naštetata neposredno pred Ernestom iz Pilštanja in Hermanom iz Prežina; dejstvo, ki ga srečamo tudi 1173, maj 27, v: *MDC* I, št. 279, 212 (»Ernest de Pilstain, Hermanus de Predsing, Burchardus, Engelschalchus«).

24

Litografija gradu Švarcenštajn. Podoba prikazuje nerealen izgled, kakršnega grad nikoli ni imel. Morda gre za podobo, kot je bila načrtovana ob večji prenovi v novoveškem času, vendar ni bila nikoli izvedena.

se v virih prvič pojavi šele leta 1251. O njem vemo, da je bil poročen z Wilburgo Freudenberško, torej s pripadnico stranske veje gospodov Konjiških. Leta 1256 je v že navedeni listini, s katero se je njegova žena odpovedala vsem pravicam do posesti v vasi »Perngersdorf« (ki sta jo njena pokojna brata Ortolf II. in Bertold podelila nemškemu viteškemu redu), uporabljal pečat Ortolfa Ransperškega. Wilburga je bila torej iz rodbine Freudenberških, in sicer hči Ortolfa I. Freudenberškega, ki je imel poleg omenjenih dveh bratov Ortolfa II. in Bertolda še tretjega sina, Popona.³³ Popon je bil najverjetneje oče Henrika Freudenberškega (1281–1286, 1307?), ta pa je imel verjetno sina Bertolda Freudenberškega, ki se omenja med letoma 1305 in 1309.³⁴

Kakšna je torej situacija? Poznamo štiri družine: »Šentiljsko«, Ransperško, Helfenberško in Freudenberško, v katerih se ponavljajo tako imena, ki imajo vsa korenine v družini Konjiško-Rogaških,³⁵ kot so nam na

³³ 1248, julij 27, Maribor, v: *GZM I/76* in *MDC IV*; št. 2380, 361, 362, ko je pečatil v listini sorodnika Henrika Rogškega; 1263, maj 25, v: *StUB IV*, št. 99, 62, 63, v kateri je pričal v listini svoje sorodnice Zofije, vdove po Riherju iz Juneka, in 1273, julij 25, v: *StUB IV*, št. 486, 293; *GZM II/27*; ko je pečatil v listini Konrada Mariborskega.

³⁴ Za omembe glej: Pavle Blaznik, *Topografija I*, 193, 194. Iz ohranjenih virov ni mogoče natančno razločiti, ali je bil Bertold II. Freudenberški brat Henrika ali pa morda celo njegov sin. Glede na relativno pozno prvo omembo slednjega se sam bolj nagibam k drugi možnosti.

³⁵ Za obravnavanje Konjiško-Rogaških je na voljo kar nekaj razprav. Med njimi še vedno po tehtnosti izstopa: H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark Während des Mittelalters* 3, Graz 1958, 237–246. Še: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 74, 75 in 193; isti: *Vitez in grad*, 298–300 in 365, 366; J. Mlinarič, *Kartuziji Žiže in Jurklošter*, 33–37. Zelo zanimiv pa je tudi pri-

voljo tudi drugačni dokazi ali vsaj namigi, da smo upravičeni te družine sorodstveno povezovati. Egilolf »Šentiljski« je imel sinova Ortolfa in Leopolda, ki nosita konjiški imeni; Bertold I. Ranšperški pa je imel sinova Engelskalka (ime, ki je doma v družini »Šentiljskih«) in Bertolda II., njegov sin pa bil je najverjetneje tudi Ortolf (ime, ki ga najdemo v družini »Šentiljskih«, Ranšperških, Freudenberških in seveda pri Konjiških, od koder domnevamo, da izhaja). Ta je imel od leta 1224 v lasti določene posesti na področju med Velenjem in Vinsko Goro, z njegovim pečatom pa je leta 1256 pečatil Henrik I. Helfenberški (ki je bil poročen s predstavnico stranske konjiške veje Wilburgo Freudenberško). Wilburgin brat Popon je imel sina, ki mu je dal svakovo ime Henrik in čigar sin (ali morda mlajši brat?) Bertold je nosil ime Ranšpergov. Najverjetnejša razlaga, ki se po opravljeni analizi ponuja, je, da je bil Egilolf »Šentiljski« poročen z neko Konjiško, s čimer si lahko razlagamo pojavljanje dveh tipičnih konjiških imen Ortolf in Leopold med njegovimi sinovi. Dejstvo, da najdemo v drugem kolenu družine Ranšperško/Lemberških tako Ortolfa (konjiško ime) kot Engelskalka (tipično »šentiljsko« ime), pa govori o tem, da je najverjetneje, da je bil Bertold I. Ranšperški poročen s sestro Leopolda in Ortolfa »Šentiljskega«, s čimer je mogoče razložiti tako eno kot drugo ime v družini. Povezavo Ortolfa Ranšperškega in Henrika I. Helfenberškega, ki je omogočila slednjemu, da je pri pečatenju listine svoje žene leta 1256 uporabil pečat prvega, je potrebno torej iskati v tem, da sta bila oba sorodstveno vezana na mogočno rodbino Konjiško-Rogaških.³⁶

Gotovo je torej, da med vsemi obravnavanimi družinami lahko in moramo domnevati sorodstvene povezave, ki pa jih je pri stanju virov vendarle dokaj težko določiti natančno in brez vsakršnega dvoma. Opozoriti pa je potrebno še na nekaj dejstev. Čeprav smo opazili in predstavili dokaj redno skupno pojavljanje Ortolfa »Šentiljskega« in Ranšperških, niti v eni listini ne najdemo skupaj naštetih Ortolfa »Šentiljskega« in Ortolfa Ranšperškega; to dejstvo je samo na sebi dovolj zgovorno, vendar pa za morebitno enačenje obeh manjka trdnejši dokaz. V oči pade tudi podatek, da se v družini Ranšperških sredi 13. stoletja pojavi do takrat neprisočno ime He-

spevek: John B. Freed, German Source Collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study; v: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, 80–111, v katerem predvsem na str. 96–99 predstavlja moč in pomen družine skozi oči njenih ženskih predstavnic.

³⁶ Dodatno potrjuje sorodstveno povezavo med vsemi tremi družinami tudi listina iz 28. septembra leta 1290 (regest v: Pettenegg, *Nemški viteški red*, 11, kjer pa jo napačno datira v 1219, september 28), ko je Leopold Ranšperški izdal listino v korist bratov Nemškega viteškega reda iz Velike Nedelje, listino pa je dal pečatiti Leopoldu Konjiškemu.

nrik (1262–1298),³⁷ ki pa v listini iz leta 1298 že ne nastopa več v spodnještajerski listini temveč v listini krškega škofa, vezani na posesti okoli Weittensfelda. Poleg tega v tej listini naenkrat dobi tudi končnico -er, kar verjetno pomeni, da se je odselil z Ranšperka in se udinjal kot vitez krškega škofa.³⁸ Ime Henrik se v družini značilno pojavi v generaciji, ki je sledila generaciji Ortolfa Ranšperškega, za katerega smo ugotavljali, da je moral biti v sorodstvu s Henrikom Helfenberškim. Torej tudi to dejstvo prinaša dodaten dokaz o sorodstvenih povezavah obeh družin.

Za konec naj bolj kot zanimivost (čeprav se morda nekaj za to mislijo vendarle skrivaj) opozorim še na eno dejstvo. V neposredni bližini Bevc, kjer je imel svoje posesti Ortoľ Ranšperški – v Arnačah pri Velenju, stoji cerkev, ki je posvečena svetemu Egidiju/Tilnu. Cerkev svetega Egidija je spadala v staro škalsko prafaro in je štela med štiri najstarejše vikariate te prafare. Prvič najdemo šentiljsko cerkev z gotovostjo omenjeno sicer šele leta 1320,³⁹ toda upravičena je domneva, da je stala vsaj že leta 1261, ko je prišlo do inkorporacije škalske fare Gornjegrajskemu samostanu, in da je v formulaciji »cum capellis«, ki jo najdemo v navedeni inkorporacijski listini, zaobjeta ob cerkvah sv. Martina pri Šaleku, sv. Mihaela v Družmirju in sv. Janeza Krstnika v Vinski Gori.⁴⁰ Kot pričajo umetnostnozgodovinske raziskave, je cerkev svetega Egidija v Arnačah skoraj gotovo nastala vsaj konec 12. stoletja in je torej povsem možno, da je Ortoľ Ranšperški

37 Opozoriti je potrebno, da je v že obravnavani listini iz leta 1224 (s katero je krški škof Ulrik I. potrdil, da je Ortoľ Ranšperški kupil od Engelberta iz Strassburga in njegove soproge Elizabete različno posest, med katero je bila tudi posest v Dobrovi pri Velenju) nastopal na zadnjem mestu med pričami »dominus Hainricus de Nouo castro«, ki ga je H. Pirchegger (H. Pirchegger, *Untersteiermark*, 220) lociral na novi grad Vitanje, medtem ko ga D. Kos (*Med gradom in mestom*, 63) šteje za prvega Dobrnskega. V slednjem primeru bi bilo pojavljanje imena Henrik v družini Ranšperško/Lemberških nekoliko starejše, kar pa vendarle na predstavljeni sliki ne bi nič spremenilo. Kaj pa če »de Nouo castro« ne pomeni ne novega vitanjskega gradu ne gradu Dobrna, temveč povsem na novo zgrajeni grad Helfenberg? Poleg tega je potrebno na tem mestu opozoriti še na eno podrobnost. Že zgoraj smo opozorili na to, da je v 60. letih 12. stoletja družina iz Zweinitza verjetno opravljala gradiščanske naloge na gradu Strassburg, leta 1224 pa je Ortoľ Ranšperški kupil posest ravno od strassburškega gradiščana; majhen in le posreden dodatek, ki pa vendarle kaže na (sorodstveno) povezanost nekaterih glavnih krških ministerialnih rodbin.

38 1261, maj 11, Žovnek; v: *CKL*, št. 30, 29; *MDC* IV, št. 2749, 564; *StUB* IV, št. 34, 23 (»Heinricum de Rabnsperg«). 1262, april 21, Gornji Grad; orig. perg. listina v: NALj, št. listine 797; objavljeno v: *StUB* IV, št. 61, 39, 40 (»Eberhardus et Heinricus fratres de Rabensperch«). 1298, v: *MDC* VI, št. 394, 264 (»Hainreich der Rabnsperger«).

39 1320, november 13; po prepisu v GZS na SAZU v Ljubljani; regist objavljn v: *MDC* VIII, št. 561, 165 (»Sand Gilgen in dem Schelachtal«).

40 Prim. Rok Poles et al., *Sakralna dediščina Šaleške doline*, Velenje 1998, 605–631 in tam našteto literaturo.

del posesti, ki so ležala na področju Šaleške doline, upravljal z dvora, ki je ležal na področju Arnač pri Velenju. Tako je lahko najverjetneje cerkev sv. Egidija v Arnačah nastala kot njegova lastniška cerkev, ki jo je dal postaviti in jo posvetiti svetniku, ki mu je bil domač, saj je družina nosila njegovo ime celo v svojem imenu.

Ponovno pa je potrebno opozoriti še na podatek, da je Ortolf iz Kraiga leta 1282 prodajal posest, ki je bila označena kot njuna (tj. njega in njegove žene) dediščina (»nostra hereditas«). Dejstvo, da je bila pri podelitvi prisotna tudi njegova žena, pomeni, da je šlo za prodajo njene dediščine. Predpostavljamo, da je bila ta Hiltruda iz družine Ranšperških in je svojemu možu prinesla posest v Dobrovi kot doto. Najverjetneje smemo v Hiltrudi videti hčer Ortolfa Ranšperškega. Posest Dobrove je bila že leta 1224, ko jo je kupil Ortolf Ranšperški od Engelberta Strassburškega in njegove žene Elizabete, označena kot ženina dediščina. Ker ni šlo za neposredno družinsko posest, so jo tako Strassburški leta 1224 kot nato tudi Ranšperki in Kraigi prodali, ne da bi s tem posegli v osnovo družinskih posesti. Zanimivo bi bilo ugotoviti, iz katere družine izhaja Elizabeta, saj je njena družina prva, za katero vemo, da je imela v fevdu krške posesti na področju med Velenjem in Vinsko Goro (Šentjanžem na Peči).

Bolj kot Ortolfova in nato Elizabetina provinienca pa je pomembna vsebina listine. Ugotovili smo, da je Ortolf Ranšperški leta 1224 kupil posest (krški fevd) na področju med Velenjem in Vinsko Goro. Ta posest je bila že takrat (in tako je ostalo ves čas srednjega veka) del posesti krške škofije. V urbarju krške škofije iz leta 1502 so naštetih tudi gorskopravni uradi na področju slovenskega dela Štajerske. Med njimi je na prvem mestu tudi urad Bevče, ki je obsegal navedeno področje.⁴¹ V tem uradu je naštetih 62 podložnikov, od katerih je za 37 tudi pripisano, podložniki katere gospoščine so. Med temi 37 gorskopravnimi podložniki je bilo 15 podložnikov gospoščine Ekenštajnskih. Če tem podatkom pridružimo še podatke iz najstarejšega ohranjenega urbarja Ekenštajna, ki je nastal konec 15. stoletja,⁴² ugotovimo, da je gospoščina Ekenštajn obsegala tudi predel kasnejše gospoščine Dobrova ter da je bil s podelitvijo leta 1224 mišljen tudi tisti predel, ki so ga leta 1282 kupili Vovbržani od Kraigov.⁴³

⁴¹ Hermann Wiessner, Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der Zeit von 1285 bis 1502, *Österreichische Urbare III: Urbare Geistlicher Grundherrschaften 3: Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens I*, Wien 1951, 337–339.

⁴² Urbar »Gesloss Egkenstain« hrani Landesarchiv Graz, zbirka Stockurbare, f. 9, št. 16.

⁴³ Primerjaj tudi: Tone Ravnikar, Sledovi srednjeveške kolonizacije med Bevčami in Dobrno, v: *Vinska Gora 1997/1998, Zbornik 9. in 10. raziskovalnega tabora Vinska Gora*, Velenje 1999, 167–179.

Kdaj je bil grad zgrajen Ekenštajn, ni mogoče natančno določiti. Vendar lahko iz obstoječih virov zaključimo nekatera dejstva. V neposredni bližini Ekenštajna stoji namreč drugi krški grad, za katerega smo postavili domnevo, da je bil prvotno v rokah svobodne rodbine Šaleških. Ker dva gradova z isto nalogo (med katerima je manj kot sto metrov zračne linije) za krške škofe ne bi imela pravega smisla, je gotovo, da je grad Ekenštajn kot nedvomno mlajši⁴⁴ moral nastati, preden je škofija uspela pridobiti tudi grad in posest Šalek. Leta 1287 je Sigfrid Šaleški obljubil svojemu gospodu krškemu škofu, da gradu (»haûs cze Schalekke«)⁴⁵ ne bo ne prodal ne zastavil brez njegove (škofove) vednosti. Sigfrida Šaleškega srečamo prvič omenjenega v virih leta 1264, ko je pričal v listini, s katero je krški škof Ditrik II. uredil vprašanje posesti, ki jih je Benedikta Prežinska (poročena s Hartwigom, imenovanim Prežinski)⁴⁶ zahtevala po svoji pokojni materi Mariji Žamerški (poročeni s Hermanom II. Prežinskim) in ki jih je ta podelil Mariji kot jutrnjo.⁴⁷ Istega leta 1264 se je njegov sorodnik (brat?) Egelof Šaleški boril za svoje pravice do cerkve sv. Martina pri Šaleku in pri tem nastopal še povsem samostojno.⁴⁸ Ekenštajnskega gradu skoraj gotovo še ni bilo leta 1224, saj bi bil sicer omenjen v listini Ortolfa Ransperškega, ki smo jo podrobno obravnavali zgoraj.⁴⁹ Domnevamo torej, da so ga dali zgraditi krški škofje med letoma 1224 in 1282, verjetno pred letom 1264.

Kaj se je v času do izumrtja grofov Vovbrških dogajalo na gradovih Ekenštajn in Šalek? Leta 1287 je torej Sigfrid Šaleški podal vazalno izjavo,

44 Glej tudi: Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 4, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993, 16, 17 (*Ekenštajn*), 91–95 (*Šalek*).

45 1287, oktober 3; objavljeno v: *MDC* VI, št. 61, 41 (»Der selb Syffrid hat auch vor uns veriehen, daz er dem vor genantem unserm herren dem byscholf unt sinen vo'rvaren lange vor gelobt hat, daz er sin reht an dem haûs cze Schalekke unt an allen dem gu'te, daz er dar umb hat unt gehabt hat, nieman verchauffen noch versetzen solt noch sol an der herren willen, die byscholf sint und ê byscholf waren bei sinen czeiten.«).

46 O Prežinskih in tudi o Hartwigu ter njegovem izvoru (domnevamo, da imamo opravka s predstavnikom družine Lindeških) bomo razpravljali več v nadaljevanju razprave, kjer bomo predstavili nekoliko drugačno sliko zgodovine gradu in njegovih prebivalcev, kot je to v veljavi do sedaj.

47 1264, december 2, Pilštanj; objavljeno v: *StUB* IV, št. 147, 92; *MDC* II, št. 661, 108 (»arram quondam, quod teutonice morgengabe nuncupatur«). Na tem mestu je potrebno opozoriti tudi, da se med pričami naštevata skupaj Sigfrid Šaleški in Henrik I. Helfenberški. O njunem skupnem pojavljanju in povezavah smo že razpravljali v delu naloge, posvečenem gradu Helfenberg, zato tokrat le ponovno opozarjamo na to dejstvo.

48 1264, januar 13, Škale; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 643; objavljeno v: *StUB* IV, št. 125, 78. Listina je ohranjena tudi v prepisu iz konca 19. stoletja v arhivu župnišča Škale. Objavil jo je tudi I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 123–125.

49 1224, marec 29, Strassburg; objavljeno v: *MDC* I, št. 498, 382; *StUB* III, št. 32, 27.

s katero je priznal svoj ministerialni odnos do krške cerkve. V isti listini je pomemben še podatek, da je Sigfrid Šaleški krškemu škofu zastavil svojo posest v Pilštanju, grad Pilštanj skupaj z gradiščanstvom, fevdi, domci, vinogradi in mlini skupaj z vasema Cirkovce in Tremnik.⁵⁰ Grad Pilštanj je bil eden najpomembnejših krških gradov na slovenskem Štajerskem, ki so ga škofi oddajali v gradiščanstvo predstavnikom različnih ministerialnih rodbin. Pri tem so pazili, da se na področju Pilštanja nobena ni pretirano utrdila in postala posledično premočna za škofe.⁵¹ Zato nas še toliko bolj preseneti dejstvo, da je Sigfrid Šaleški tako samostojno nastopal proti škofu in mu zastavljal svojo posest na sicer tako skrbno in ljubosumno čuvanem področju. Verjetno je določeno povezavo potrebno iskati v dejstvu, da smo Sigfrida prvič srečali v prežinski listini, vsaj med letoma 1279 in 1286 pa je nalogo enega od gradiščanov na Pilštanju opravljal Wulfings Prežina.⁵² Povezave med Sigfridom in Prežinskimi pa iz ohranjenih virov ni mogoče natančneje določiti. Verjetneje kot iskati povezavo med Sigfridom Šaleškim in Prežinskimi pa gre domnevati povezavo med Sigfridom in Hartwigom, možem Benedikte Prežinske, ki se je v virih sicer vedno imenoval Prežinski, ni pa iz te družine tudi izhajal.⁵³ Posest, ki so jo imeli (upravljali) Šaleški na Kozjanskem, navede na zanimivo paralelo z njihovimi sosedi Turnskimi, za katere vemo, da so tudi imeli svojo posest v teh krajih.⁵⁴ Z veliko mero verjetnosti lahko domnevamo, da ta podobnost ni slučajna, saj vemo, da so bile fevdalne rodbine v srednjem veku med seboj (tudi sorodstveno) zelo povezane, zato lahko hipotetično razmišljamo tudi o sorodstvenih povezavah teh dveh šaleških rodbin.

Po vazalni podreditvi šaleških krškemu samostanu lahko spremljamo štiri pripadnike, ki nosijo predikat Šaleški in jih verjetno lahko poveže-

⁵⁰ 1287, oktober 3; objavljeno v: *MDCVI*, št. 6, 41 (»daz Siffrid von Schalekke nach unser lan-ge bet durch sein grozze durfte versacet und geantwrt hat haus und purchhu^ot cze Peylstein unt lehen, hof stete, weingarten, mu^ol und daz dorf Tremnich unt Czirkowitz, gesu^ochet und ungesu^ocht, swas er in der gegende gehabt hat /.../ unserem herren dem ersamen byscholf Hertneiden von Gvrk, umb drey unt czwainzich march phening«).

⁵¹ Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 89, in tam obravnavano politiko krškega škofa do gradu oz. gradiščanske službe na njem.

⁵² 1279, september 29, Graz; objavljeno v: *MDCV*, št. 399, 251, 252 (»castellanus Wluingus de Presing«), in 1286, januar 10, Kozje; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1278; prepis iz 17. stol. v: NALj KAL f. 82/64 (»domino Welfingo de Presingh castel-lano in Peylstein«).

⁵³ V nadaljevanju razprave bomo dokazovali, da je Hartwig »Prežinski« najverjetneje pripadnik družine, izhajajoče z gradu Lindek.

⁵⁴ Glej: Tone Ravnikar, *Gospodje Turnski v 13. stoletju*, *Celjski zbornik 1992*, Celje 1992, 12s. O Turnskih več v nadaljevanju razprave.

25 ■

Pečat Nikolaja Šaleškega na listini s 30. avgusta 1335, s katero sta z bratom Otonom od Friderika Žovneškega kupila polovico gradu Šalek. Original v Arhivu republike Slovenije, vrsta listin.

mo s tem gradom. Leta 1314 izvemo, da sta Nikolaj Šaleški in njegova žena Adelheida prodala grad Šalek Otonu in njegovi ženi Evfemiji s sosednjega Ekenštajna.⁵⁵ Grad Ekenštajn, ki so ga kasneje upravljali pripadniki rodbine Mörtinger, je bil sicer last krške škofije, v fevdu pa so ga imeli grofje Vovbrški, ki so ga dajali naprej v zakup. Na Ekenštajnu torej poznamo v 14. stoletju rodbino Mörtingerjev, katere najpomembnejši predstavnik je bil Ulrik (1324–1331), ki je najprej kot aufenštajnski in nato kot žovneški vitez napravil dobro kariero. Poznamo pa tudi njegovega (verjetno mlajšega) brata Otona, katerega vzdevek Schurbrand (»rogovilež«) govori o bojeviti naravi tega viteza.⁵⁶ Vendar je skoraj gotovo, da ne smemo enačiti tega Otona in zgoraj omenjenega Otona »Ekenštajnskega«, ki je, kot smo videli, leta 1314 kupil grad Šalek. Grb družine

⁵⁵ 1314; regesta v: RHSt, št. 706, 191.

⁵⁶ Da gre za mlajšega brata, je mogoče logično sklepati po tem, da je Ulrik imel družino, medtem ko si je Oto ni mogel osnovati ter se je udinjal v vojaški službi, o čemer govori tudi njegov vzdevek »rogovilež« (o usodi, ki je čakala mlajše sinove v ministerialnih rodbinah, glej: J. Freed, *Noble Bondsman*, 89–146, posebej poglavje *Family Strategies*).

Mörtinger je bil namreč čelada z okrasjem, medtem ko je bil Oto »Ekenštajnski« iz rodbine Šaleških brat Nikolaja Šaleškega, njegov grb pa je bil razdeljeno polje z dvema konicama v zgornji polovici.⁵⁷ Leta 1314 je torej Nikolaj Šaleški prodal grad Šalek, ki ga je imel v direktnem krškem fevdu, svojemu bratu Otonu in njegovi ženi. Ta dva sta pred tem, ravno tako kot krška fevdnika, živela na gradu Ekenštajn; šele po njuni preselitvi na sosednji Šalek pa domnevamo, da so na grad Ekenštajn prišli pripadniki rodbine Mörtinger. Brata Ulrik in Oto Mörtinger sta bila leta 1320 še v vovbrškem spremstvu brez dodatnega naziva Ekenštajnska.⁵⁸ To dodatno označbo si nadeneta šele leta 1326.⁵⁹ Že leta 1324 pa je bil Ulrik Mörtinger zaradi gradu Ekenštajn vpleten v spor s Konradom Aufensteinskim.⁶⁰ To pomeni, da je takrat gotovo tudi že bival na tem gradu oziroma da lahko upravičeno domnevamo, da so Mörtingerji prišli na Ekenštajn kmalu po letu 1314. Kot vovbrški vitezi so Mörtingerji dobili v upravljanje tudi del posesti v okolici Mozirja. Posest Mozirja in okolice je bila sicer v lasti oglejskega patriarha in delno tudi Gornjegrajskega samostana, nad njo pa so grofje Vovbrški opravljali odvetniške naloge. Leta 1331 je tako gornjegrajski opat Leopold od Ulrika Mörtingerja odkupil za 50 mark srebra v listini ne natančno specificirano posest v okolici Mozirja, s tem da si je Ulrik zagotovil rok za morebitni ponovni odkup le-te.⁶¹

57 Prim. Josef Kraßler, *Steirischer Wappenschlüssel, Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives* 6, Graz 1968, 47, kjer pa navaja družino »Schalk« in ne Šalek, čeprav je iz opisa vidno, da gre pri Kraßlerju v tem primeru za napako in da je mišljen grb družine Šaleških. Prim. tudi listino: 1335, avgust 30, Braslovče, originalna pergamentna listina v ARS CE I, št. 34; objavljena v: *CKL*, št. 159, 180, 181.

58 *MDC VIII*, št. 545, 161: 1320, julij 27, Slovenska Bistrica (med pričami »Vlrich der Mortinger«). V *MDC* je napačno naveden kot »Moranger«, za popravek se zahvaljujem dr. Božu Otorepcu, ki mi je dal na razpolago svoje Gradivo za zgodovino Slovencev, ki ga je hranil na SAZU). *MDC VIII*, št. 561, 165: 1320, november 13 (med pričami »Wolreich der Mertinger vnd sein pruoder Schvrprant«).

59 1326, april 4, Pliberk; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin št. listine 1984; *CKL*, št. 117, 127 (delna objava).

60 1324, marec 24, Št. Vid; po regestu v: *MDC VIII*, št. 703, 204.

61 1331, junij 16; prepis v StLA Graz, št. 2010^a (»Ich Vlrich der Mertinger von Ekkenstain vergich /.../ daz der erber herr abt Leupolt von Obernburch datz guet von mir geloest hat daz mir gestanden hat ze Prausperch darumb ich von vym emphanen han sexchs vnd funfzich march silbers der er mich schon pericht hat. Auch austent mich vor genanten Vlrich der Mertinger aller der prieff die mir vmb den satz gescribent sint vnd daz die tot nu sein vnt auch ze nichtev. Auch lob ich Ulrich der Mertinger dem erberm herren abt Leupolten von Obernburch vnd sein govent die prif ze antwurten auf sand Michels tag die ich vmb den sacz gehabt han vnt auch noch han ze antvrten auf den vor genanten sand Micheles tag der nu schie ris chumpt. Tet ich des nicht swelhen schaden des der erber herr abt Leupolt von Obernburch vnd sein govent naemen den si pey iren trewen mugen gesagen der sol ich in ab legen an allen

Poleg Nikolaja in njegovega brata Otona Šaleškega pa v istem času nastopata še dva Šaleška, in sicer Friderik in Wulfing Šaleška. Friderika Šaleškega srečamo prvič omenjenega leta 1305, ko je skupaj s Friderikom iz Slovenj Gradca pričal v listini Getrude Dravograjske kot »Fridreich von Schalekk«. ⁶² V listini iz leta 1311 se nam razkrije, zakaj je Friderik nastopal v njej. Listino, ki jo je prav tako izstavila Getruda Dravograjska in s katero je podelila samostanu v Št. Pavlu za dušni blagor svojega moža in otrok imetje v vrednosti 100 mark (ležeče med Dravogradom in Marenbergom, kar je imela v fevdu od samostana), je pečatil tudi njen zet (»aydem«; nemška beseda »eidam« sicer pomeni ženina, vendar gre v tem primeru gotovo za zeta in ne za ženina, ⁶³ saj vemo, da je bila Gertruda Dravograjska poročena z Meinhardom »de Cenzleinstorf« (= Enzelsdorf pri Wildonu na Štajerskem) ⁶⁴) »Wulfing des Schalekker«. ⁶⁵ Poleg podatka, da je Wulfing Dravograjski zet, je zelo povedna tudi končnica -er, ki jo ima slednji, saj označuje pripadnika neke rodbine, ki ne živi več na matičnem gradu. Dejstvo, da sta se oba nahajala v spremstvu oz. bližini Getrude Dravograjske, tudi kaže, da je med njima možno predpostaviti neko sorodstveno razmerje, kakšno, pa je težje določiti. Wulfing »der Schallekker« nastopa nato še kot priča v trušenjski listini, s katero je Kolon Vuzeniški odstopil od zahtev do posesti ob Dravi, na Remšniku, v Velki in Šentlovrencu na Pohorju v korist samostana v Št. Pavlu. ⁶⁶ Značilno za njegovo pojavljanje v tej listini je, da je ponovno označen s končnico -er, ki smo jo že opazili. Friderika

chriech vnt an alle taiding vnt schullen daz haben auf mir vnt auf alleu dev ich han.«). Na listini je ohranjen tudi že opisani pečat Ulrika Mörtingerja.

- ⁶² 1305, junij 20, Sv. Jurij na Jezeru/St. Georgen am Längsee; po regestu objavljenem v: *MDC* VII, št. 285, 111.
- ⁶³ To isto dokazuje še ena listina, ki jo je izstavila imenovana Gertruda. Leta 1302 je izstavila listino v korist samostana v Marenbergu, to pa sta pečatila tudi Gertrudina »Eidam« »Otten der Wolvesawer und Heinrich von Silberberch« (1302, julij 1; regest objavljen v: *MDC* VII, št. 140, 54). Dejstvo, da sta kot zeta naštetata Wolfsauer in Silberberški, ne pa še Wulfing Šaleški, govori, da je do poroke med Wulfingom in neimenovano Dravograjsko prišlo med letoma 1302 in 1311 (morda ravno v letu 1305, ko se Wulfing prvič pojavi v listinah, vezanih na Dravograd).
- ⁶⁴ Prim. 1278, april 13, Dravograd; objavljeno v: *MDC* V, št. 342, 213, kjer se navajata »dominus Meinhardus de Cenzleinstorf vel uxor sua domina Gerdrudis de Traberch«. Prav tako: 1278, maj 2, Dravograd; objavljeno v: *MDC* V, št. 344, 214, 215. 1279, december 28, Reifnitz; objavljeno v: *MDC* V, št. 419, 268–270 (»ego Meynhardus dictus de Centeynsdorf et ego Gertrudis filia domini Ottonis quondam de Traberch, uxor prefati Meynhardi de Centeynsdorf«).
- ⁶⁵ 1311, november 3; objavljeno v *GZM* III/8, regesta v: *MDC* VIII, št. 67, 23, 24, *RHS* I/1, št. 319, 91.
- ⁶⁶ 1319, avgust 10, Vuzenica; prepis iz 19. stol. v: StLA Graz, št. listine 1857; regest v: *RHS*, št. 1104, 292, *MDC* VIII, št. 496, 149.

najdemo morda omenjenega še leta 1317, ko je pričal v listini (ki se sicer naša na posesti v Labotski dolini) skupaj s svojima bratoma Henrikom in Ulrikom in v kateri so označeni kot »Schalchel von Hevenburch«. ⁶⁷ Zaradi tega vzdevka je D. Kos postavil logično domnevo, da je Friderik skupaj z bratoma stopil v vovbrško službo. ⁶⁸ Tega Friderika srečamo še v dveh listinah leta 1331. ⁶⁹ Obakrat gre za listini lavantinskega škofa Ulrika I. in so vezane na posest v Labotski dolini. Prav tako pa lahko najdemo tudi Wulfinga »Šaleškega« leta 1323, kako je pričal v lavantinski listini, s katero je Ulrik Vivšnjiški prodal lavantinskemu škofu Ditrihu desetino pri Sv. Lenartu. ⁷⁰ Gotovo je torej, da tako Friderik in njegova brata kot Wulfing ne živijo na gradu Šalek, temveč na Koroškem. Njihove povezave (če je ta sploh bila) z gradom v Šaleški dolini pa ni mogoče določiti. ⁷¹

Prodor Vovbržanov v Šaleško dolino je bil torej povezan s pridobivanjem cerkvenih fevdov in tudi z dediščino po gospodih iz Orta. Ortsko dediščino v Šaleški in Savinjski dolini so si tako kot že pred tem dediščino po Dravske/Šoštanjskih (kot kaže) razdelili grofje Vovbrški in gospodje iz Ptujja. S tem dejanjem pa se je začelo tudi rivalstvo med obema rodbinama, ki je usodno obeležilo nadaljnji tok zgodovine tako v Šaleki dolini kot tudi v sosednji Savinjski dolini. Posest gospodov iz Orta je obsegala predel Polzele, Andraža nad Polzelo, del Šentilja pri Velenju, Šmartnega ob Paki in (na drugi strani Šaleške doline) posest Guštanja, ki so jo imeli v fevdu od

⁶⁷ 1317, november 11; po regesti, objavljeni v: *MDC VIII*, št. 385, 116, 117. Zgoraj navedeno enačenje Friderika »Schalchel von Hevenburch« in Friderika Šaleškega je vendarle nekoliko dvomljivo; »Schalchel« se prav lahko nanaša tudi na neki drug kraj oz. grad. To še toliko bolj, ker izvemo iz listine 1318, september 1 (*MDC VIII*, št. 439, 131), da je imel »Vlrich Schelchel von Hewnburch« posestva severno od Velikovca/Völkermarkt, ki jih je takrat predal kapitlju v Velikovcu, in da moramo torej slednjega povezovati raje s koroško zgodovino kot pa s Šaleško dolino.

⁶⁸ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 99.

⁶⁹ 1331, september 6, Reisberg; originalna perg. listina v Škofijski arhiv Maribor (ŠAM), vrsta lavantinskih listin, št. 62 (»her Fridrich von Schalek«); glej tudi A. Ožinger, *Listine lavantinske škofije v Pokrajinskem arhivu Maribor, Viri 4*, Maribor 1989, št. 18, 15. 1331, september 7, Reisberg; orig. perg. listina v: ŠAM; regest v: A. Ožinger, *Listine lavantinske škofije, Viri 4*, št. 17, 14, 15; *MDC IX*, št. 468, 144 (»her Fridreych von Schallek«).

⁷⁰ 1323, oktober 23, Fala, orig. perg. listina v ŠAM, listine lavantinske škofije (»Wuelfinch von Schallek«).

⁷¹ V listini, ki sta jo izdala Ulrik III. Vovbrški in njegov sin Friderik v korist marenberskega samostana (1306, april 17, samostan Marenberg; regest v: *MDC VII*, št. 332, 128; Jože Mlinarič, *Marenberski dominikanski samostan*, 76), se med pričami omenja tudi »Wolffel von Sachach«. Realno lahko predpostavimo, da gre za istega Wulfinga »Šaleškega«, ki smo ga spoznali že zgoraj, nenavadna oblika imena pa govori v prid možnosti, da je potrebno iskati grad Wulfinga in Friderika »Šaleškega« nekje na Koroškem.

bamberške škofije in katere jugozahodni del je segal tudi na področje Zavodenj. V Guštanju so postali nasledniki gospodov iz Orta grofje Vovbrški, ki so pridobili v fevd bamberški Guštanj, ko je po smrti Hartnida Guštanjskega (VI. Ortskega?) leta 1281 postal prazen.⁷² Ptujski so leta 1279 prevzeli v fevd krško posest Lemberga pri Dobrni, ki jo je pred tem upravljal Hartnid Guštanjski (Ortski?), morda pa tudi posest gradu Pakenštajn oz. Šmartnega ob Paki.⁷³ Posest v Polzeli in Andražu nad Polzelo pa je prešla k novoustanovljeni komendi viteškega reda ivanovcev na Polzeli (ustanovljena verjetno konec 13. stoletja, prvič pa omenjena leta 1323 oz. posredno leta 1297/1298).⁷⁴

Na tem mestu se je potrebno ponovno na kratko posvetiti veliki krški posesti, ki je obsegala področje gosposčin Ranšperk, Lemberk (pri Dobrni) in samo Dobrno in za katero smo videli, da jo je konec 13. stoletja pridobila v fevd rodbina gospodov Ptujskih.⁷⁵ Z rodbino Ranšperških smo se srečali že pri obravnavanju posesti na območju vzhodno od Velenja. Grad Ranšperk je med naštetimi tremi gradovi najstarejši. Z njegovim imenom je povezan tudi grb družine, ki je zgradila nato še grad Lemberg. V njihovem grbu najdemo namreč upodobljenega vrana (der Rabe = krokar, vran). Dušan Kos postavlja izgradnjo ranšperškega gradu v drugo polovico 12. stoletja,⁷⁶ grad Lemberg pa naj bi nato pripadniki iste družine zgradili konec 12. stoletja. Poglejmo na kratko obdobje pred tem dogodkom.

Zapisali smo že, da imamo opravka s tremi krškimi gradovi ter da je bila družina Ranšperško/Lemberško/Dobrnskih ministerialna družina krškega škofa. Od omenjenih gradov je gotovo zadnji nastal grad Dobr-

⁷² 1281, oktober 31, Pliberk; objavljeno v: *MDCV*, št. 494, 316.

⁷³ Joseph A. Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark* II (L–R), Graz 1855, 421. Le na tem mestu najdemo podatek, da je Hartnid Ptujski podelil posest Pakenštajn v fevd kacenštajnskim bratom. Janisch ne navaja vira, po katerem je povzel ta podatek. Bolj kot zanimivost opozarjam, da je Muzej Velenje leta 1992 kupil tri lesene grbovne plošče, ki so nekoč krasile gosposko sobo v »baroniji« v Šmartnem ob Paki ter so bile del zbirke grbov, ki so predstavljali vse lastnike pakenštajnske gosposčine. Med njimi sta tudi grba rodbine gospodov Ptujskih (!) in grofov Celjskih. Ker so plošče mlajšega nastanka, je seveda njihova historična pričevalnost le omejena.

⁷⁴ V seznamu papeških kolekt iz leta 1323, november 23, je naštet tudi: »Commendarius domus in Hartenstein (prav Haelenstein) Ordinis Hospitalis«. Citirano po: I. Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant III/1, Das Archidiakonat Saunien*, 3, 4. Jože Mlinarič, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* 28/1980, 161, 162. V listini, datirani ali v leto 1297 ali 1298, pa se omenja brat Wener, komtur pri sv. Petru in na Polzeli (J. Mlinarič, Malteški red na Slovenskem, v: *Glavarjev simpozij v Rimu*, Celje 1999, 22).

⁷⁵ Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gütle, Städte und Märkte*, 216–217, 220–222; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63–64, 78–79, 96–97.

⁷⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 96.

26 ■
Litografija gradu Neuhaus/Dobrna
iz leta 1681.

na, kar dokazuje tudi njegovo historično ime »Neuhaus«.77 Pa vendar je potrebno začeti prav na tem območju. Posest Dobrna se s slovenskim imenom »Dobern« (v listini pojem Dobrna seveda označuje področje in ne današnjega kraja Dobrna – glej tudi enak primer pojma Mozirje, ki smo ga obravnavali v prejšnjem poglavju) omenja že leta 1155,78 ko je prišlo do razrešitve spora med grofom Bertoldom Bogenskim in krškim škofom Romanom I. To posest je okoli leta 1147 krški škof za 145 mark odkupil od Bertoldovega brata grofa Hartwiga Bogenskega, preden je ta odšel na drugo križarsko vojno. Tej prodaji je Bertold oporekal. Trdil je, da je njuna teta predala posest Kadoldu iz Sumersdorfa s pogojem, da ga lahko odstopi Bertoldu ne pa Hartwigu. Da bi razrešil nastalo situacijo, je škof leta 1149 odkupil posest tudi od Bertolda, tako da mu je izplačal 100 mark, Kadold Sumersdorfski pa je moral s prisego potrditi resničnost trditve in odstopiti posest krški cerkvi. To je Kadold storil na državnem zboru v Regensburgu in odstopil posest grofu Rapotonu Ortenburškemu, s tem da jo naj

77 Prvič morda v že citirani listini: 1224, marec 29, Strassburg; objavljena v: *StUB* III, št. 32, 27; regesta v: Kos, *Gradivo* V, št. 390, 199, kjer je med pričami na zadnjem (!?) mestu naštet »dominus Hainricus de Nouo castro«. O dilemah, povezanih s tem Henricom iz »Novega gradu«, smo več pisali zgoraj pri obravnavanju gradu Helfenberg.

78 1155, marec 27, Krka; objavljeno v: *MDC* I, št. 150, 139–141; *StUB* I, št. 357, 348; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 342, 179: »/Q/uod allodium Dobern dictum nostre ecclesie possessionibus adiacens quod comitis Hartwici de Bogen esse videbatur in dicionem ecclesie beate dei genitricis Marie cui deo auctore licet immeriti presidemus redigere cupientes eidem comiti CXLV marcas persolvimus accepto primum ab eo sacramento, quod liberam haberet facultatem donandi vel vendendi aut faciendi inde quod vellet.«

ta takoj odda krški škofiji. Krški škof je nakup pogojeval tudi s tem, da ne škof Roman ne kateri njegovih naslednikov te posesti ne sme oddati dalje v fevd, temveč jo mora krška škofija obdržati za večne čase.⁷⁹

Hans Pirchegger je upravičeno postavil hipotezo, da je bila najverjetneje Dobrna vključena že v darovnico kralja Konrada Viljemu iz leta 1025, da pa je bila kasneje izvzeta iz Hemine darovnice krškemu samostanu iz leta 1043 in predana stranski družinski veji.⁸⁰ Verjetno je pravilno opozoril na starega očeta omenjenih bogenskih bratov, Ažvina »von Zeidlern« (†pred 1098), ki ga je že zaradi imena mogoče postavljati v sorodstveno razmerje s Heminim sorodnikom, krškim odvetnikom Ažvinom. Kakorkoli, Bogenski so uspeli dobrih sto let sredi krških posesti vzdrževati svoj alod, ki je gotovo zelo motil krške škofe. Zato ne čudi, da so ti takoj, ko je bilo to mogoče, izkoristili priložnost in posest Dobrno odkupili od grofov Bogenskih.⁸¹ Kako zelo so si krški škofje želeli zaokrožiti posest med Vitanjem na eni strani in posestvijo Anderburga, Blagovne in Rifnika na drugi strani (med te je bila kakor klin zabita posest Bognov v Dobrni ter posest svobodnih Vojniških okoli Vojnika), kaže tudi to, da je bil škof Roman pripravljen izplačati kar oba bogenska brata, da je le prišel do te posesti. Vendar vseh posesti škof ni obdržal, temveč jih je predal škofijskemu kapitelju, ki je dal v začetku 13. stoletja zgraditi nov grad (»Neuhaus« = Dobrna) kot središče svojih novih posesti. Na grad so naselili stransko linijo vitezov Ranšperških, kar dokazuje isti grb, ki so ga uporabljale tako ranšperška kot tudi lemberška in dobrnska veja družine.

Ob izdaji listine leta 1155 med pričami še ni omenjenih Ranšperških, ki bi jih sicer pričakovali že zaradi sosedstva. Zato predpostavljamo, da gradu Ranšperk v tem letu še ni bilo. Vendar že prva omemba viteza Ranšperškega priča, da je moral biti grad zgrajen najkasneje nekaj let po tem dogodku. Leta 1189 se namreč med pričami pojavi »Vscalcus iunior de Rabensperhc«.⁸² To pa pomeni, da govorimo o pripadniku druge generacije Ranšperških in da je čas okoli leta 1155 najkasnejši čas, ko je grad že moral nastati. Domnevamo, da je Ranšperk nastal kot prvo upravno sre-

⁷⁹ Primerjaj tudi: Jože Koropec, Srednjeveška Dobrna, *ČZN NV* 9 (1973), 2, 215, 216.

⁸⁰ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, 220.

⁸¹ Prim. Hans Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk in der Ehemalige Südsteiermark*, 5–32, posebej 14–15. O posesti bavarskih grofov Bogenskih na tleh današnje Slovenije glej: J. Mlinarič, Krško in njegova gospoščina v srednjem veku, v: *Krško skozi čas*, zlasti 28–31.

⁸² 1189, april 20; objavljeno v: *MDC I*, št. 342, 256; Kos, *Gradivo IV*, št. 757, 380. Med pričami najdemo tudi Hartnida »de Scalach«, za katerega na drugem mestu dokazujemo, da ga je potrebno kljub pomislekom šteti med plemiče iz Šaleka.

dišče posesti krške škofije na tem področju takoj po tem, ko je uspela škofija to področje leta 1155 dokončno zaokrožiti. Ranšperški pa so kmalu (gotovo že konec 12. stoletja) na prometno ugodnejši lokaciji zgradili grad Lemberg. Takrat je prišlo tudi do delitve rodbine na dve veji. To je še eno dejstvo, ki posredno govori o veliki gospodarski moči tega sicer relativno majhnega območja, ki pa je lahko preskrbelo kar dva gradova. Ta delitev se je zgodila v času Ušalka z Ranšperka in Eberharda z Lemberga, ki sta v listini iz leta 1213 označena kot brata.⁸³ Leta 1224 se morda prvič omenja tudi grad v Dobrni – Newhaus, ki pa je bil last krškega kapitlja in ne škofa, kot oba prejšnja. Nas na tem mestu ne zanima podrobna usoda same rodbine Ranšperško/Lemberško/Dobrnskih, ki jo je natančno analiziral že Dušan Kos,⁸⁴ opozorimo naj le še enkrat na dejstvo, da je za razumevanje nastanka in izvora družine Ranšperško/Lemberških potrebno poznati tudi zgodovino prebivalcev gradu Helfenberg.

Ob raziskovanju zgodovine Ranšperško/Lemberških pa trčimo še na eno vprašanje. Na Kranjskem (natančneje na področju Moravč) poznamo še en grad z imenom Ranšperk, ki ga kastelološka stroka pozna danes pod imenoma Koprivnik oz. Tovorov grad.⁸⁵ Že Ivan Stopar je v citiranem delu postavil domnevo, da je najverjetneje isti rod Ranšperških »gospodaril tod in tam« (tj. na Štajerskem in na Kranjskem Ranšperku). Na Kranjskem tako z gotovostjo najdemo omenjenega Engelskalka I. Ranšperškega (1197–†pred 1238). Očitno je, da se je moral Engelskalk poročiti z neznano pripadnico ene od andeških ministerialnih rodbin. Takšno poroko mu je omogočil sporazum med krškim škofom Ekehardom in meranskim vojvodo Bertoldom IV. Andeškim iz leta 1197, s katerim sta oba določila ključ delitve potomcev iz takšnih zakonov.⁸⁶ Značilno je, da je temu sporazumu prisostvoval tudi omenjeni Engelskalk I. Ranšperški skupaj s svojim očetom Bertoldom I. (1192–1203) in stricem Ušalkom (1189–1231). Omenjeni prodor Ranšperških na področje andeške gorenjske ministerialitete je predstavil tudi Dušan Kos in pri tem opozoril na trend liberalizacije socialnih vezi znotraj ministerialitete, ki ga je mogoče opazovati vsaj od leta

⁸³ 1213; objavljeno v *StUB* II, št. 125, 189.

⁸⁴ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63–64 (*Dobrna*), 78–79 (*Lemberg pri Dobrni*) in 96–97 (*Ranšperk*).

⁸⁵ Prim. I. Stopar, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji* 7, 126–127, in I. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 166.

⁸⁶ 1197, oktober 31, Strassburg; objavljeno v: *MDC* I, št. 369, 272, regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 898, 456.

1220 dalje.⁸⁷ Verjetno upravičena je njegova misel, da je do dokončne integracije teh krških vitezov na Kranjskem prišlo najverjetneje šele po letu 1228, ko je oglejski patriarh Bertold V. Andeški po smrti svojega brata vojvode Henrika IV. aktivno posegel na področje Kranjske, ki je sicer patriarhom formalno ves čas pripadala. Ne delimo pa mnenja, da je do gradnje kranjskega Ranšperka prišlo šele konec 13. stoletja. Poleg Engelskalka I. je bil v spremstvu koroškega vojvode in kranjskega grofa Ulrika Spanheimskega na področju kranjskih posesti aktiven še Bertold II (III.?). Vendar se pri omembah tega viteza srečamo z nenavadnim primerom. Leta 1255 nastopa Bertold iz Ranšperka v listini kot priča skupaj s svojim bratom »Oscemanusom«, z njima pa se ne pojavlja noben drug pripadnik slovenskega štajerskega plemstva.⁸⁸ Imena »Oscemanus« ne moremo najti v družini štajerskih Ranšperških, njegovega nosilca pa skoraj gotovo ne moremo povezovati z ozemljem severno od Celja. Leto kasneje pa najdemo (istega?) Bertolda iz Ranšperka ponovno v spremstvu vojvode Ulrika Spanheimskega, vendar tokrat brez omenjenega brata, zato pa skupaj s Henrikom Helfenberškim in Henrikom z Rožnega vrha (Rosenberga) severno od Celja,⁸⁹ ki sta bila oba tako krška viteza kot ranšperška sorodnika (o čemer smo že razpravljali, k temu vprašanju pa se bomo še vrnili v nadaljevanju). Bertold Ranšperški, ki nastopa leta 1256, je torej nedvomno pripadnik štajerske veje ranšperških vitezov. Opozorimo naj še na do sedaj spregledan podatek, ki ga prinaša t. i. ustanovna listina kartuzijskega samostana Bistra⁹⁰ in v kateri se navaja, da podeljuje koroški vojvoda Ulrik III. med ostalim tudi posest 48 hub, ki so nekoč pripadale Weriandu iz Kamnika, župniku in kranjskemu vicedominu, in od pravic do katere so zaradi tega odstopili njegovi dediči Gebhard iz Lilienberga, Bertold iz Ranšperka, Walter Ungarus iz Kamnika skupaj z bratom Witigonom, Gerloh iz Kamnika z bratom Walterjem in Ortofom ter Henrik z Ostrega Vrha/Osterberga (med pričami pa najdemo tudi Henrika Helfenberškega in Henrika z Rožnega vrha, še dva krška ministeriala ter Ranšperška sorodnika!).⁹¹ Če za plemiče, imenovane po Kamniku in Limbergu, ni dvoma o sorodstvenih pove-

⁸⁷ D. Kos, Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stoletja), v: *Groffe Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, Kamnik 2000, 262 (op. 128).

⁸⁸ 1255, oktober 16, Kozjak; objavljeno v: *MDC IV*, št. 2607, 479, 480 (»Berchtoldus et Oscemanus fratres de Rabenberg«).

⁸⁹ 1256, po januarju 10, Mengeš; objavljeno v: *MDC IV*, št. 2619, 486, 487 (»dominus Heinricus de Helfenberch, dominus Heinricus de Rossenberch, dominus Berchtoldus de Rabenberch«).

⁹⁰ Glej: J. Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 23–59.

⁹¹ 1260, november 1, cit. po: F. Kommatar, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, *MMVK XIII/1900*, 2, 3, št. 2, 43. Tudi: J. Mlinarič, *Kartuzija Bistra*, 39–47.

zavah z Werilandom, pa je drugače z Bertoldom Ranšperškim, za katerega nam niso poznane sorodstvene povezave s kamniškimi; vsekakor pa ta podatek dodatno razjasni, kako in na kakšni osnovi se je ta krška ministerialna rodbina usidrila na Kranjskem. Vendar se kljub temu pojavlja vprašanje, ali je res mogoče povsem brez pridržkov združiti kranjske in štajerske Ranšperške ali pa gre za skoraj neverjeten slučaj, da se v približno istem časovnem obdobju v dveh družinah ponovita tako osebni kot lastni imeni?

Vrnimo se k štajerskim posestim družine Ranšperško/Lemberških. Za vsebino te naloge je predvsem pomembno določiti, kdaj je prišla rodbina Ptujskih v posest omenjenih krških fevdov. Za Lemberg smo že zapisali, da naj bi ga Ptujski prevzeli (dedovali?) po Hartnidu Guštanjskem/Ortskem leta 1279.⁹² Že štiri leta pred tem, leta 1275, pa je Friderik Ptujski krškemu škofu Dietrichu II. (1253–1278) obljubil, da ne bo napadal krške posesti »ex castro Rabensperg«.⁹³ Ta prodor Ptujskih na področje vzhodno od Šaleške doline, ki je sočasen z največjim vzponom Ptujskih (ti so leta 1279 dobili od kralja Rudolfa Habsburškega ptujsko gospostvo v zastavo za usluge, ki so mu jih napravili v času njegovega boja proti češkemu kralju Otakarju II. Přemyslu),⁹⁴ je povezan z angažiranjem Nikolaja Lemberškega na strani vojvode Ulrika III. Spanheima in njegovega brata Filipa (izvoljenega salzburškega nadškofa) proti omenjenemu češkemu kralju.⁹⁵ Leta 1270 je moral Nikolaj celo zbežati na ogrski dvor, rodbina pa je izgubila Lemberg, ki ga je zato v letih od 1270 do 1279 upravljal Hartnid Guštanjski, deželni sodnik v Savinjski dolini, ki naj bi ga nato tega leta predal Frideriku Ptujskemu.⁹⁶ Zakaj pogojnik. Z gotovostjo lahko zatrdimo, da so Ptujski vsaj od leta 1275 dalje res imeli v fevdu grad Ranšperk, za Lemberg pa je vprašanje nekoliko težje. Opozorili smo že na listino iz leta 1288, s katero se je Hartnid Guštanjski v korist bratov Friderika VI. in Hartnida III. Ptujskih odrekel vsem zahtevam do gradu Lemberg, tako kot se jim je nekoč že od-

⁹² Več o tem vprašanju tudi v poglavju *Posesti družine iz Orta na obravnavanem področju*.

⁹³ 1275, objavljeno v *StUB* IV, št. 581, 347; *MDC* V, št. 162, 111.

⁹⁴ Prim. J. Loserth, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, v: *Beiträge zur Kunde steiermarkische Geschichtsquelle* 35/1906, št. 81, 83; H. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, *ZHVS* 42/1951, 14; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

⁹⁵ Prim. Jörg Hoensch, *Přemysl Otakar II. von Böhmen*, Graz 1989, posebej 143–154 (*Absicherung der Großmachtpläne trotz militärischer Mißerfolge und kirchlicher Vorbehalte 1266–1268*) in 154–174 (*Die Erwerbung Kärntens und neuer Konflikt mit Ungarn 1268–1273*).

⁹⁶ Posest Ptujskih na področju gradov Ranšperka, Lemberga in Dobrne dokazuje tudi listina iz: 1291, julij 17, Slovenska Bistrica (*MDC* VI, št. 189, 119), v kateri podelita brata Friderik in Hartnid Ptujška krškemu škofu Hartnidu (Lichtensteinskemu, 1283–1298) nekaj posesti vzhodno od Vitanja.

povedal v korist njunega očeta (Friderika V.).⁹⁷ Toda šele leta 1299 lahko najdemo prvo listino, s katero je krški škof to posest podelil Ptujskim. Gre za listino krškega škofa Henrika III. Helfenberškega (1298–1325), ki je tega leta podelil Hartnidu III. Ptujskemu grad Lemberg, potem ko sta mu ga vrnila brata Viljem in Bertold iz Stražberga.⁹⁸ Grad Stražberg je bil krški grad, ki so ga od leta 1228 upravljali enako imenovani vitezi. Ti so bili ministriali gospodov Planinskih, ko pa je ta rodbina sredi 13. stoletja izumrla, je z dediščino prešel na Svibenjske. Ti so tu formirali stransko družinsko vejo, katere predstavnika sta bila tudi omenjena Viljem in Bertold.⁹⁹ Svibenjski so po smrti Ulrika III. Spanheima prišli v spor s češkim kraljem Otakarjem II. Přemyslom. Zaradi tega naj bi ga bilo pred letom 1270 celo potrebno porušiti.¹⁰⁰ Tega leta pa je izšla tudi listino, ki vsaj nekoliko razsvetljuje tudi dogodke, ki so povezani z gradom Lemberg. Kralj Otakar je namreč tega leta ukazal vdovi po Ušalku iz Lemberga in njenim sinovom (»nobili domine /.../ relicte quondam Wschalchi de Lewenberch ac pueris eius«), da morajo vrniti vsa posestva, ki so jih dobili, ko je bil njen mož gradiščan na Strasbergu (»ex hoc purchutu castri eiusdem«) in na katerih je pokojnik storil mnogo škode. Ta posestva je sedaj deželni glavar dodelil krškemu škofu.¹⁰¹ Ušalk iz Lemberga je očitno opravljal gradiščanske naloge na gradu na Dolenjskem. Dejstvo, ki smo ga spoznali (da so namreč Svibenjski imeli v fevdu grad Lemberg), pa kaže na to, da so bile povezave med Lemberškimi in Svibenjskimi tesnejše, morda sorodstvene narave. Vsekakor je povezava družine Ranšperško/Lemberških z rodbino starih Planinskih (Trušenjskih), katerih nasledniki na Stražbergu so Svibenjski, še starejša. Že leta 1213, torej v času, ko je družina Planinskih še obvladovala tako gradova Planino in Podsredo kot tudi Stražberg, je skupaj s planinskimi vitezi naštet tudi »Wulingus de Rabensperch«.¹⁰² Milko Kos v »Gra-

⁹⁷ 1288, december 8, Ptuj; regist v: *CKL*, št. 59, 82.

⁹⁸ 1299, oktober 27, Vitanje; regist v: *MDC VI*, št. 447, 303. Gre za grad Stražberg na Dolenjskem pri zaselku Krmelj.

⁹⁹ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 38, 39, 41; I. Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 316.

¹⁰⁰ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 41.

¹⁰¹ 1270, oktober 1, Kamnich; objavljeno v: *StUB IV*, št. 389, 233, in *MDC V*, št. 45, 24.

¹⁰² 1213, december 17, Podsreda; objavljeno v: *SUB III*, št. 669, 174–176; *StUB II*, št. 124, 187; regist v: Kos, *Gradivo V*, št. 212, 112, 113 (»Wulingus de Rabensperch milites de Muntparis«). Oseba tega Wulfinga je povsem nejasna, saj ga ne najdemo omenjenega ne prej ne nikoli več kasneje. K dodatnim težavam prispeva tudi dejstvo, da sta J. Zahn v *StUB* in W. Hauthaler v *SUB* postavila vejico pred besedo Wulingus in nato za besedo Muntparis, medtem ko je M. Kos v *Gradivu* postavil vejico med besedi Wulingus in de. Vendar v tem primeru izgubi naštevanje vsak smisel, saj bi bili naštetni najprej poimensko pomembnejši plemiči, nato vitezi iz Lungava, za njimi »de Rabensperch milites de Muntparis« in

divu za zgodovino Slovencev« tega »Wuluinga« Rabenberškega locira na grad Rabensberch na Bavarskem, vendar ni jasno, kako bi lahko ta bavarski vitez postal planinski »miles«,¹⁰³ zato se nam zdi vsaj enako verjetna razlaga, da je potrebno iskati matični grad tega Wulfinga na področju bližnje Planini oziroma kar na štajerskem Ranšperku. Lemberški pa so bili gradniki na Stražbergu tudi še okoli leta 1254. Okrog tega leta sta se namreč krški škof Dietrich II. in njegov ministerial Nikolaj iz Lemberga poravnala glede gradu Stražberg, tako da je do svoje smrti Nikolaj smel obdržati polovico gradu in 40 hub, v zameno pa se je obvezal, da bo varoval škofa pred napadi dedičev Otona iz Stražberga ter da bo vrnil cerkveno posest pri Vitanju.¹⁰⁴ Žal pa viri ne dopuščajo odgovora na vprašanje, kdaj in kako je prišla stražberška veja Svibenjskih do gradu Lemberg, in predvsem, kaj se je v tem času dogajalo s Ptujskimi in njihovimi pravicami do gradu. Očitno pa je, da Ptujski niso prevzeli gradu Lemberg takoj, predvsem pa ne brez težav. Povsem odprto ostaja tudi vprašanje vloge prvotne družine Planinskih, v spremstvu katerih smo videli tudi enega od Ranšperških. Poleg tega pa dogajanje na Lembergu, ki so ga imeli v 13. stoletju nekaj časa v lasti Svibenjski in kot kaže šele od konca 13. stoletja dalje Ptujski, kaže na to, da je bilo to prehajanje gradu iz rok ene družine v roke druge povezano z dedovanjem po Planinskih, ko so za njimi dedovali pripadniki obeh navedenih družin.¹⁰⁵

Pripadniki družine Ranšperško/Lemberških so najdlje obdržali posest Dobrne. Verjetno so jo imeli v fevd vsaj od konca 13. stoletja naprej in to kljub škofovi obljubi iz leta 1155, da namreč te posesti ne bo nikoli podelil v fevd temveč jo bo vedno upravljal kot svojo lastno.¹⁰⁶ 25. novembra leta 1346 je moral Eberhard z Dobrne zastaviti grad Dobrno krškemu kapitelju in ga ni mogel več rešiti. Zato ga je škof podelil v fevd Hardegnu in Fri-

šele nato bi bili naštetih ti vitezi Planinski. Zagotovo moramo brati skupaj »Wulungus de Rabensperch«, ker pa tega ranšperškega viteza sicer sploh ne poznamo, nam ta podatek ne pomaga veliko. Potrjeno je le to, da je že vsaj od začetka 13. stoletja dalje mogoče govoriti o povezanosti Ranšperških in Planinskih. Najverjetneje je potrebno povezanost iskati v koroških koreninah obeh družin; stari Planinski so najverjetneje izhajali iz družine Trušenjskih, Ranšperške pa smo tako spoznali kot ene pomembnejših krških ministerialnih rodbin na Koroškem.

- 103 Seveda je glede na že obravnavane bavarske korenine slovenskega štajerskega plemstva možno tudi bavarsko poreklo Wulfinga Ranšperškega, kar pa sploh ne spremeni dejstva, da je vendarle najverjetneje korenine Wulfinga iskati na »našem« Ranšperku.
- 104 1258, objavljeno v: *MDC II*, št. 617, 68, 69, kjer izdajatelj utemeljuje, zakaj je do dejanja moralo priti pred letom 1255 in zakaj je do pisne sklenitve sporazuma prišlo šele leta 1258.
- 105 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 38, 39.
- 106 Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63.

deriku s Ptuja.¹⁰⁷ Eberhard je do leta 1335 obdržal tudi del posesti, ki so sicer spadale h gradu Ranšperk in jih je tega leta prodal Frideriku Ptujskemu. Iz opisa v listini je razvidno, da je bil že takrat del starega gradu Ranšperk razvalina, saj govori listina o razvaljenem zidu pri »Ekk« (vogalu ali morda raje stolpu?), (ki gleda) proti vodnjaku in o tistem delu posesti, ki leži na grajskem hribu.¹⁰⁸

Pri tem se pojavi zanimivo vprašanje, ki ga je nakazal že Ignaz Orožen v citiranem tekstu in ga je Hans Pirchegger v prvem tekstu, ki je bil posvečen krškim posestim na Slovenskem Štajerskem, še nakazal,¹⁰⁹ v drugem pa je enostavno šel preko tega vprašanja:¹¹⁰ leta 1346 je bil namreč Eberhard, ki je zastavil Dobrno krškemu kapitelju, označen kot Vrbovški in ne Dobrnski.¹¹¹ Kako bi lahko pripadnik te družine prišel do te posesti? Ali gre morda v listini le za napako pisarja? Odgovor na to vprašanje ponuja podatek, ki ga zasledimo v citirani listini. V njej namreč beremo, da je Eberhard Vrbovški zato, da je lahko vrnil svoj dolg v velikosti 120 funtov oglejskih denaričev, skupaj s svojo neimenovano ženo zastavil posest Dobrna. Prisotnost žene v takšni listini pa lahko pomeni edino to, da je bila posest njena dediščina in da je zato morala tudi ona privoliti v takšno zastavitev. Zato je potrebno domnevati, da je bila žena Eberharda Vrbovskega, ki je zastavil Dobrno leta 1346, iz rodbine Dobrnskih oz. Ranšperško/Lemberških. Do zmede pa je prišlo zaradi istega imena Eberhard, ki so ga uporabljali tako Vrbovški kot Dobrnski.

Posest okoli gradu Ranšperk so v prvi polovici 14. stoletja krški škofje že razdelili med več različnih rodbin. Poleg članov Ranšperško/Lemberško/Dobrnskih in njihovih naslednikov Ptujskih so imeli svojo posest (oz. bolje

¹⁰⁷ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 221; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63; I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, 354.

¹⁰⁸ 1335, oktober 4; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2093^c (»Ich Eberhart vom Newnhaus vnd alle mein Erben /.../ daz wier dem Edeln Herrn Hern Fridreichen von Pettaw Marschalich in Steyer ze choufen haben geben vnsern tail, den wier gehabt haben an dem alten Haus ze Rabensperch an der oeden maur den Ekk gen dem Prunn vnd waz an dem purig perig gelegen ist, vnd swaz dar zue gehoert ze holtz, ze ueld, versu^ccht vnd vnuersu^ccht, oder swi daz genant ist, vm ain gu^t, des er vnd sein erben vns ganz vnd gar gewert habent, vnd geben im dez auf mit des Herren hant von dem ez lehen ist ...«).

¹⁰⁹ H. Pirchegger, *Die Herrschaften des Bistums Gurk*, 15.

¹¹⁰ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 221.

¹¹¹ Prim. I. Orožen, *Das Dekanat Neukirchen*, 353, 354; tudi D. Kos, *Med gradom in mestom*, 63 (op. 84), kjer opozori na to vprašanje, vendar ga reši preprosto tako, da preimenuje Eberharda Vrbovskega v Eberharda Dobrnskega. Eberhard Dobrnski (»Eberhart von Newnhaus«) se zadnjič nedvomno omenja leta 1335, oktober 4; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2093^c; glej tudi: P. Blaznik, *Topografija I*, 147 (»Eberhart vom Newnhaus«).

krški fevd) na tem področju tudi predstavniki družine, ki je prebivala na stolpu, imenovanem Rozenberg. Prvič smo se s pripadnikom te družine srečali že ob obravnavanju savinjskih posesti gospodov iz Orta, ko se je v letih 1262 in 1263 v njihovem spremstvu nahajal tudi Henrik Rozenberški.¹¹² Ime ter gibanje tega plemiča nakazuje možnost, da je bil bližnji sorodnik Helfenberških in/ali Ranšperško/Lemberških. Leta 1335 je pripadnik družine Limbuških, Wulfing Limbuški, skupaj s svojo ženo Klaro (hčerjo Bernharda iz Albeka) dobil od krškega škofa v fevd dvor in stolp Rozenberg s šestnajstimi kmetijami pri Šmartnem (v Rožni dolini) in pri Ranšperku, s tem da je imel njegov (njen?) »en« (ujec) Wulfing Rozenberški z ženo Alhaido pravico, da ostane v stolpu do konca svojega življenja.¹¹³ V listini je posebej zanimivo dejstvo, da škof ni podelil naštetega posestva Wulfingu Limbuškemu, temveč njegovi ženi Klari, kot pravi v listini iz posebne milosti, kar morda dokazuje, da gre za bližnjo sorodnico Wulfinga Rozenberškega.¹¹⁴ Podatek, da je slednji takrat še vedno prebival v stolpu v Rožni dolini, pa zgodbo dodatno razjasnjuje. Očitno je, da Wulfing Rozenberški in njegova žena Alhaida nista imela (in nista mogla imeti otrok) in da je torej grozilo, da bo grad prešel v roke povsem druge družine.¹¹⁵ Da se to ne bi zgodilo, sta Wulfing Limbu-

112 1262, april 21, objavljeno v: *StUB IV*, št. 61, 39, 40, in 1263, september 2, Celje; objavljeno v *StUB IV*, št. 116, 73, 74.

113 1335, oktober 16, Vitanje; prepis iz 19. stoletja v *StLA Graz*, št. 2093^b (»Ich Wu^lfinch den Lembacher vnd mein wirtin Chlar Bernhartes tochter des Albeker vnd vnser paider erben wir veriehen /.../ daz vnser genaediger herre der ersam bischof Laurentz ze Gurk von besundern gnaden mir vrogenaten Chlaren vnd meiner erben, daz svⁿ sind, ze rechtem lehen hat verlihen ainen hof mit ainem tv^rrro, da Wu^lfinch der Rosenberger mein en gesezzen ist vnd sechzehen hu^ben di gelegen sint dacz sand Mertein vnder Rabesperch mit allen den rechten di dar czu^o geho^rent gesu^ocht vnd vngesu^ocht oder wie iz genant ist, also beschaidenleich, daz ez dem vrogenanten Wu^lfling dem Rosenberger di weil er lebt vnd vern Alhaiten seiner wirtin an irem recht dehain schad nicht ensey, waer aber daz wir daz vrogenant gu^t verchumben oder verchaffuen werden oder muesten, so lob wir mit vnsern trewen daz wir ez niman verseczen, verchumben oder verchaffuen schullen, dann vnsern vrogenanten herren bischof Laurenczen oder seinen nachchomen. Dar v^rber v^rrchvnd geben wir disen brief vesigeln mit meinen des vrogenanten Wu^lflings des Lembacher, Wu^lflings des Lindeker vnd Bernhards des Albeker anhangunden insigeln ...«).

114 Hans Pirchegger domneva, da je mati Limbuškega sestra Wulfinga Rozenberškega (H. Pirchegger, *Die Untesteiermark in der Geschichte*, 218). Listina v svoji dikciji ni povsem jasna. Če je nedvomno, da je škof podelil omenjeno posest le Klari in sinovoma, pa ni povsem jasno, čigav ujec (»en«) je bil Wulfing Rozenberški – Klarin ali morda le Wulfinga Limbuškega, kot to domneva Hans Pirchegger. Ker vemo, da je Klara hči Bernharda iz Albeka, in ker ne poznamo nobenih povezav, ki bi vezale Albeške in Rozenberške, je Pircheggerjeva domneva morda celo verjetnejša.

115 Odrpito ostaja vprašanje možičnih sorodstvenih povezav med obravnavanim Wulfingom Rozenberškim iz Savinjske doline ter Wulfingom Rabensbergerjem, ki je posedoval posest skofije Sekau v okolici Eibiswalda na današnjem avstrijskem Štajerskem (A. Lang, *Die Le-*

ški in njegova žena Klara izprosil, da je škof podelil imetje v fevd njej in sinovoma. Limbuški gradu kasneje niso več imeli v lasti, saj še naprej srečujemo na njem viteze, imenovane po gradu Roženberg, ki pa glede na spremembo nosilnega družinskega imena ne pripadajo več isti družini.¹¹⁶ Grad (»den tuʀn pey Sand Merten, da der Rosenberger auf gesezen was«) je med letoma 1335 in 1338 na ne povsem jasen način prešel v roke bratov Konrada in Ortolf, ki sta ga oktobra 1338 prodala Frideriku Žovneškemu za 126 mark srebra.¹¹⁷ Žovneški oz. kasneje grofje Celjski so nato na grad nastanili svoje viteze, ki so ga upravljali.

Poleg Roženberških najdemo na obravnavanem področju še Ulrika »den Pfenig«, ki je dobil od krškega škofa Lovrenca v zakup za devet mark posesti, ležeče pri Rašperku.¹¹⁸ Kot je razvidno iz listine, je imel Ulrik

ben des Bistums Seckau, št. 281, 194), oz. ali je mogoče predpostaviti, da imamo opravka z dvema vejama ene družine ali vendarle z dvema različnima plemiškima družinama, ki ju »družič« le enako ime.

116 Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 217, 218.

117 1338, oktober 7, Celje; orig. perg. listina v: ARS CE III, št. 8, objavljeno v: *CKL*, št. 178, 198, 199. Prim. A. Gubo, *Geschichte der Stadt Cilli*, Graz 1909, 75, kjer pa napačno locira stolp pri sv. Martinu v Šaleško dolino (v bližino Velenja).

118 1336, julij 17, Vitanje; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2103^a (»Wir Larentz von gots gnaden Bischof ze Gurk verichen /.../ daz vns Vreich der Pfenig /.../ nevn march geltes, di bei Rabensperch in dem Sevtal gelegen sint, di er von vns vnd vnserm Gotshous ze lehen gehabt hat, vreich vnd ledichlich auf geben hat vnd haben wir di nach seiner vnd seiner vrvind pete vrovnn Annen Maʀchleins tochter ob der Raʀzznicz seiner Hausfrawen vnd auch im hinwider ze rechtem lehen verlihen in vnd iren erben, di si mit einander gewinnet, ewichleichen zebeleiben vnuergigen anderr leut recht ...«).

27, 28

Grad Lemberg pri Dobrni je odigral pomembno vlogo v celjsko-ptujskih odnosih ter bil vsaj konec 13. stoletja tudi sedež deželškega sodnika za Savinjsko dolino. Fotografija: arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, področna enota Celje.

že pred tem letom posestva v krškem fevdu. Verjetno pa je bil zakup časovno omejen in je v letu 1336 potekel. Zato je moral Ulrik posestva vrniti, vendar mu jih je škof nato (kot pravi, zaradi prošnje Ulrika in njegove žene Ane) ponovno podelil »ze rechtem lehen«, tokrat pa naj bi posesti Ulriku in njegovim potomcem ostale »za vedno«.

Skočimo na kratko nazaj k obravnavanju usode Ptujskih in njihovega prodiranja na področje okoli Dobrne ter s tem povezanega širjenja njihove moči. Prva polovica 14. stoletja je namreč čas, ko je doživela družina Ptujskih enega od svojih vrhuncev in je razširila svoja posestva daleč zunaj področja, ki ga je imel v lasti njihov gospod, salzburški nadškof. V letu 1323 so Ptujski tako uspeli pridobiti v zakup od Leopolda V. Konjiškega tudi njegov del na gradu Konjice za 100 mark srebra.¹¹⁹ Dve leti kasneje pa jim je prodal še dvaindvajset in pol hub ter dva travnika in gorsko pravo v Suhem dolu, Leskovcu in mlin na Dravinji.¹²⁰ Vendar so Ptujski kasneje zamenjali svoj delež na gradu Konjice skupaj s posestmi z Viltuškiimi.¹²¹

V drugi polovici 13. in na začetku 14. stoletja so uspeli Ptujski zaokrožiti tudi posest okoli Dobrne in Lemberga, s čimer so nekoliko ublažili izgubo v Zgornji Savinjski dolini, ki so jo utrpeli, ko so v dolgotrajni fajdi z grofi Celjskimi izgubili grad Rudenek nad Rečico v Savinjski dolini.¹²² Te krške fevde je nato družina Ptujskih uspela obdržati vse do svojega izumrtja leta 1438, ko je 6. januarja umrl zadnji moški predstavnik družine. Že naslednje leto sta si njegovi sestri Ana, poročena Schaumberška, in Neža, poročena stubenberska, razdelili posest Lemberg in Ranšperk.¹²³

Vrnimo se sedaj nazaj v Šaleško dolino. Še bolj kot delitev ortske dediščine je trenja in spopade med Vovbržani in Ptujskimi povzročilo samo notranje dogajanje v Šaleški dolini.¹²⁴ V drugi polovici 13. stoletja se je ta boj vršil predvsem zaradi lastnine gradu Turn in pripadnosti turnskih gospodov.

¹¹⁹ 1323, september 26; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1916b.

¹²⁰ H. Pirchegger, *Landesfürst und Adel* III, 244.

¹²¹ 1339, avgust 5; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj. Z zadnjo navedeno listino je Herdeg s Ptuja predal Henriku IV. Konjiškemu svoj delež na gradu Konjice. Prim. J. Mlinarič, *Kartuziji Žiže in Jurkloster*, 35.

¹²² 1345, april 21, Dunaj; uporabljal sem prepis listine v GZS na SAZU. Prim. I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 125.

¹²³ 1439, junij 7, v: J. Loserth, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, Btr. 37/1908, št. 29, 82 (»Item ain taylbrief ausgangen von herrn Hannsen von Schaumberg umb die zwo vesten Rabensperg und Lemberg, die frau Anna mit irer swester frauen Agnesen getan hat, under zwain sigeln. Des datum stet am suntag nach Gotzleichnamtag.«), in št. 33, 82 (»Ain taylbrief um Rabensperg und Lemberg ausgangen von graf Hansen von Schaumberg under zwain sigeln.«).

¹²⁴ Eden osrednjih momentov, ki jih bomo obravnavali v pričujoči monografiji, je že večkrat omenjeni boj med grofi Vovbrškimi in po njihovem izumrtju leta 1322 njihovimi nasledni-

Turnske najdemo prvič nedvomno omenjene v krški listini iz leta 1251.¹²⁵ V tej listini so medsebojne obveznosti določili na eni strani krški škof Ulrik (1221–1253) in na drugi strani Friderik V. Ptujski (1246–1288) in njegov sorodnik Henrik Svibenski, ki je bil poročen s Friderikovo sestrično Gerbirgo Ptujsko.¹²⁶ V listini so pričali tudi nekateri plemiči iz Savinjske doline: sorodniki Nikolaj Lemberški, Henrik Helfenberški, Bertold Ranšperški, Bertold Vitanjski, poleg njih pa tudi Engelbert Turnski, ki tako velja za prvega listinsko izpričanega plemiča Turnskega. Že čez šest let najdemo omenjena še (verjetno Engelbertova brata) Gundakerja in Otona Turnskega.¹²⁷ Listina iz leta 1257 je tudi sicer pomembna za razumevanje dogajanja v Savinjski in Šaleški dolini. V njej je namreč gornjegrajski opat Henrik II. (1247–1268) spregledal Kunšperškim vso storjeno škodo na posevkih »Wolog« (Vologa, vas pri Vranskem),¹²⁸ »Culke« (Klokočovec, zaselek pri sv. Jeronimu pri Vranskem ali morda Kokovje, ime prav tam) in

ki, gospodi Žovneškimi na eni strani in Ptujskimi na drugi. Ta borba, ki seveda pozna tako obdobja intenzivnih fajd kot obdobja relativnega miru, je tako zelo zaznamovala dogajanje na obravnavanem področju vse od časa interregnuma pa do srede 14. stoletja, torej skoraj obdobje stotih let, da jo upravičeno postavljamo v središče naše naloge in našega proučevanja. Poudariti pa je potrebno eno omejitev, ki jo ima to preučevanje. Ta borba je bila namreč le ena »fronta«, na kateri so se bojevali ptujski vitezi. Za njih pomembnejša je bila nedvomno borba na njihovem matičnem področju Ptujju, kjer so želeli doseči čim večjo samostojnost od svojih gospodov, salzburških nadškofov. To borbo in ta prizadevanja Ptujčanov bomo v naši nalogi pustili skoraj povsem ob strani, vendar so dogodki, tako uspehi kot neuspehi Ptujčanov, še kako (čeprav posredno) vplivali tudi na dogajanje na področju Savinjske in Šaleške doline. O izjemnem strateškem in gospodarskem pomenu Ptuja in seveda o prednostih tistega, ki je to mesto nadzoroval in imel možnosti pobirati finančno smetano, ki se je tam nabirala, najbolje govori študija O. Pickl, Pettau – ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts, *ZHVSt* 62/1971, 87–109. Za dogajanje na področju Ptuja in za pregled boja Ptujčanov proti Salzburgu pa je še vedno najboljšo delo: Hans Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, *ZHVSt* 42/1951, 3–36.

- 125** 1251, avgust 6, Bizeljsko; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 141, 165, 166; *StUB* III, št. 97, 162.
- 126** Za genealogijo Ptujskih do konca 13. stoletja je najboljši prispevek: John B. Freed, German Source Collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study. V: *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (genealoška tabela Ptujskih je na straneh 88 in 89).
- 127** 1257, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 763; objavljeno v: *StUB* III, št. 240, 328, in I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 399, 400. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 37.
- 128** V Stubenberškem arhivu je ohranjen le skromen regist (Btr. 35/1906, št. 40, 80), ki priča, da je Friderik Kunšperški podelil odvetništvo nad vasema »Purch« (Brezje? Katero?) in »Wleg« (Vologa) neimenovanemu gornjegrajskemu opatu. Le ugibamo lahko, ali se ta vestička nanaša na obravnavano dogajanje, saj v registu manjka tako datum kot ime opata, kar bi nam pomagalo razjasniti vsaj nekatera vprašanja.

»Kal« (Kale, zaselek na območju Vranskega),¹²⁹ in tudi vso škodo, ki jo je Oto (II.?)¹³⁰ Kunšperški storil samostanu na področju fare sv. Petra v Savinjski dolini in so jo ocenili na 50 mark. Iz lokacij vseh treh spornih zaselkov, za katere je samostan trdil, da se je na njih storila škoda, je videti, da so vsi trije ležali na področju Vranskega, kjer so imeli Kunšperški svoj alod – gosposčino Hekenberg. Očitno je šlo v primeru teh treh zaselkov za sporna mejna področja, na katerih so se križali interesi obeh posestnikov. Iz listine je tudi razvidno, da v tem primeru ni bila krivda v sporu samo na strani Kunšperških. Beremo lahko, da je opat Kunšperškim spregledal škodo v višini 50 mark, poleg tega pa je podelil še Otonu Kunšperškemu 13 mark iz posesti, ki jih je za njega upravljal Gundaker Turnski (»apud Gundachrum de Turri«), Otonovi materi pa spregledal 5 mark, ki bi jih sicer moral dobiti samostan po testamentu dekana R. in ki si jih je mati očitno prisvojila. Vse to je opat obljubil Kunšperškemu, v zameno za to pa se je ta v svojem imenu in v imenu matere in žene odpovedal vsem trem spornim zaselkom, obdržal pa si je pravico do krvnega sodstva (»excepto iure, quod cruentus denarius uulgariter nuncupatur«), podelil samostanu še posesti »qui dicuntur Kobilinduol, id est Merchental, et Petelinadolina, id est Hannental«¹³¹ in še dve kmetiji, ležeči pri vasi, ki se imenuje »Purch« (Podgrad v Podvrhu pri Letušu), in »dve pri Oriechovz« (Orešnik, kmetija na Čreti). Zato je opat sprejel Otona Kunšperškega, njegovo ženo, otroke in njegovo mater v samostansko bratstvo, kar je pomenilo, da so bili imenovani vedno in pri vsaki priložnosti vključeni v molitve in priprošnje. Med pričami tega dejanja so naštet Kristan, dekan iz Kunšperka, Engelšalk in Wulfing Hekenberška, Gundaker in Oto Turnska, Wulfing »Dunno«, Herman in Volker gradiščana iz Gornjega Grada, listi-

129 Za lociranje navedenih zaselkov glej: I. Orožen, n. m., in P. Blaznik, *Topografija*, posamezna gesla.

130 Iz listine ni povsem jasno, ali imamo opravka z Otonom II. Kunšperškim (1237?–1251) ali že z njegovim sinom Otonom III. (1265–1319). V listini se navaja tudi Otonova mati, vendar brez imena. Mati Otona II. je bila Rihca Rogaška, medtem ko je bila mati Otona III. Ana verjetno iz rodbine Žovneških. Čeprav vloga, ki jo Otonova mati odigra pri navedenem sporu, namiguje na pripadnico rodbine Žovneških, je vendarle verjetneje, da imamo opravka z Otonom II. in njegovo do leta 1265 še živo materjo Rihco (glej: J. B. Freed, *German Source Collections*, 97, 98).

131 Obe posesti moramo iskati na področju Dobrovelj, in sicer na južni strani, kjer so imeli svoje posesti Kunšperški. I. Orožen (*Das Benediktinerstift Oberburg*, 38) predlaga lociranje »Peteline doline« na hrib Petelinjek na Menini planini, vendar tam, kolikor vemo iz dostopnih virov, Kunšperški niso imeli svojih posesti. Zato se nam zdi pravilneje locirati »Petelino dolino« na hrib Petelinek na južnem robu Dobrovelj, v neposredni bližini katerega stoji tudi kunšperški grad Hekenberg. V bližini Petelineka pa je potrebno iskati tudi »Kobilin dol«. V tem primeru se ti dve posesti, ki jih je Kunšperški podaril samostanu, kažeta kot naravno nadaljevanje spornih posesti Volog, Kal in Klokočovec, ki si jih je samostan uspel zagotoviti sočasno.

no pa je zapisal Ditrik, pisar na Kunšperku. Tako kot že v prvi listini, v kateri smo naleteli na omembo Turnskega, je tudi iz te listine razvidno, da so bili Turnski v tem času kunšperški ministeriali. Oto in Gundaker Turnska se omenjata še v listini iz leta 1264, s katero smo se srečali pri obravnavanju preteklosti gradu Šalek.¹³² Poleg njiju pa se v tej listini kot Otonov brat omenja še Henrik Turnski.

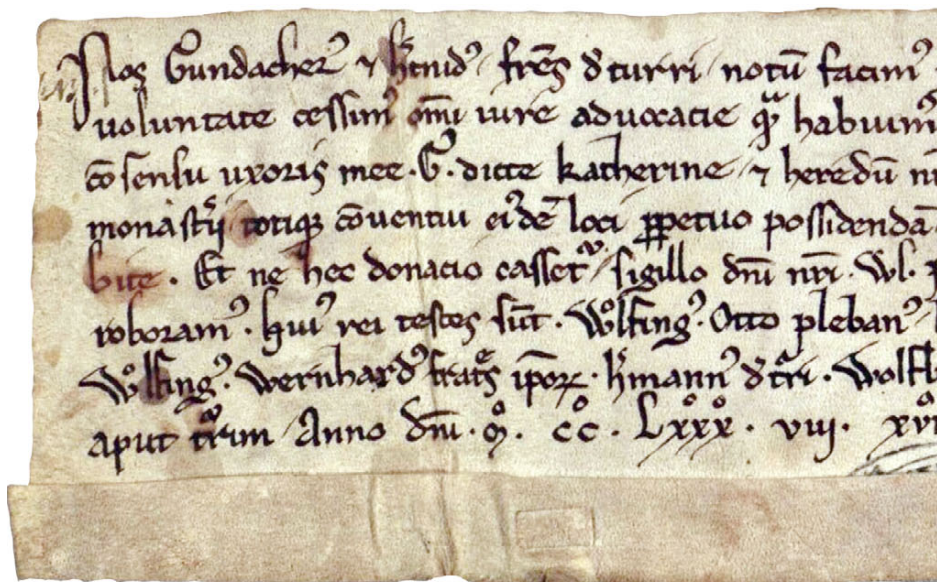
Do tega trenutka se niti z gradom niti z njegovimi prebivalci ni dogajalo nič tako dramatičnega, da bi opravičevalo trditve o usodnih dogodkih, vezanih na usodo tega gradu, ki smo jih napovedali. Vendar se je v zadnji četrtini 13. stoletja ta mirni tok zgodovine prekinil. Borba za grad Turn, ki se je vršila v zadnjih desetletjih 13. stoletja, je v veliki meri zaznamovala dogajanje v Šaleški dolini ne samo v omenjenem obdobju, temveč tudi še v celotni prvi polovici 14. stoletja. Svoje preddejanje je imela v najpomembnejšem trenutku v srednjeveški cerkveni zgodovini Šaleške doline – inkorporaciji škalske fare Gornjegrajskemu samostanu leta 1261. O tem dogodku smo podrobno pisali že v poglavju Izgradnja cerkvene mreže do 13. stoletja. Kako veliko spremembo je pomenil ta dogodek za življenje v Šaleški dolini, pa kaže tudi nadaljnja usoda gospodov Turnskih. Ti so bili namreč odvetniki škalske cerkve. Kako daleč nazaj je segalo njihovo odvetništvo, ni mogoče z gotovostjo ugotoviti, verjetna pa je domneva Dušana Kosa,¹³³ da so Turnski izkoristili čas brezvladja in se takrat dokopali do odvetniških pravic. D. Kos postavlja tudi domnevo, da izhajajo Turnski prvotno iz stolpa pri Kunšperku ter da so bili rekrutirani iz vrst kunšperške klientele in so kot taki upravljali tudi grad v Šaleški dolini. Družina naj bi se že kmalu razdelila na dve veji: prva je ostala pri Kunšperku, druga pa se je preselila v Šaleško dolino na grad Turn, katerega prvi graditelji so tudi bili. Rodbina pa naj bi se delila še naprej in v duhu uradniškega viteštva upravljala kunšperške gradove Hekenberg, Velenje in Turn. Vsem naj bi bil skupen praočče, izhajajoč iz stolpa pri Kunšperku, do višjega položaja pa se je uspelo prebiti le šaleškim Turnskim. Ti naj bi namreč izkoristili čas interregnuma v nemškem cesarstvu in vsesplošno brezpravje, ki naj bi v tem času vladalo, in uspeli alodirati svojo posest.¹³⁴ Hans Pirchegger pa je postavil trditev, da sta Gundaker Velenjski in Gundaker Hekenberški ena in ista oseba.¹³⁵

¹³² 1264, januar 13, Škale; objavljeno v: *StUB* IV, št. 125, 78, 79; I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 123. Glej tudi poglavje *Savinjska in Šaleška dolina v 12. stoletju*.

¹³³ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 101.

¹³⁴ D. Kos, n. m.

¹³⁵ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 209. Dušan Kos opozarja, da v primeru Hekenberškega nimamo opravka z Gundakerjem temveč z Gunterjem iz rodu Škodnikov, ki so bili sicer bližnji sorodniki Turnskih (*Med gradom in mestom*, 70, 101).

Slika družinskih povezav med gradniki na omenjenih treh gradovih deluje prepričljivo, le da razlaga, od kod Turnskim advokatske pravice do škalske prepričljivo, le da razlaga, od kod Turnskim advokatske pravice do škalske cerkve in kako so si priborili alodialni status za svojo posest na gradu v Šaleški dolini, deluje preveč poenostavljeno.

Preden si pogledamo usodo gradu in njegovih prebivalcev, pa je potrebno povedati še nekaj o Gundakerju Turnskem. Prvič smo ga lahko srečali omenjenega v listini iz leta 1257,¹³⁶ zadnjič pa se omenja leta 1275. V tej listini, ki je bila spisana junija leta 1275, so se Ana, Oton IV. in Friderik, vsi trije Kunšper-

¹³⁶ 1257, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 763; objavljeno v: *StUB* III, št. 240, 328, in I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 399, 400. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 37.

p hunc tenore tam presentibus quam futuris quod nos de bona
 in ecclesia et in possessionibus sancti Georgii plebis in Salach ex
 1027 et donauum eam venabili abbati. Ot. ollenbigen
 pro magnis dampnis que eadem cenobio itulim inde
 illustri comitis de hevenboch et sigillo meo iudicis. G.
 henric. Wolric. Ludewic sacerdotes. fridric d'podgrin
 in et Syghard de hazensteyn et alii quod plures. Data
 kal febrary.

29

Gundaker in Hartnid s Turna se v soglas-
 ju z Gebhardovo ženo Katarino v korist
 Gornjegrajskega samostana odpovedujeta
 odvetščini nad župnijsko cerkvijo sv. Jurija v
 Škalah pri Velenju (Salach) kot nadomesti-
 lo za neupravičeno povzročeno škodo. Ori-
 ginal hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

ški, spravili s krškim škofom Dietrikom.¹³⁷ V listini najdemo med pričami naštetega tudi »dominus Gvndacherus de Schelach« (!). Na gradu Šalek zaman iščemo osebo s tem imenom, pa tudi sicer grad Šalek ni bil nikoli del Kunšperške posesti. Drugače pa je z gradom Turn in (kot bomo videli še podrobneje v nadaljevanju) z gradom Velenje. Oba sta bila kunšperška alo-da, ki so ju v njihovem imenu upravljali pripadniki družine, imenovane po Turnu, Velenju in Hekenbergu. Zato je v tem primeru verjetno pravilneje kot »Šaleški« prevajati »de Schelach« kot »iz Šaleške doline«. ¹³⁸ Da imamo res opravka s predstavnikom družine Turnskih, pa dokazuje tudi dejstvo, da med pričami na nekoliko skromnejšem mestu najdemo naštetega tudi nekega »Chv°nzo de Podgo°r«. Gre za pripadnika družine turnskih militov, katere člani so upravljali del turnskih posesti na področju Podgorja pri Velenju.¹³⁹ Člane družine Podgorskih najdemo naštete med pričami še leta 1288¹⁴⁰ v listini, s katero so brata Gundaker II. in Hartnid Turnska ter Gundakerjeva žena Katarina predali Gornjegrajskemu samostanu odvetništvo nad cerkvijo sv. Jurija v Škalah (o tem več v nadaljevanju). V tej listini je med pričami naštet tudi »Fridericus de Podgur«. Leta 1312 pa je v listini (s katero sta Gotfrid Mariborski in njegov tast Friderik Kunšperški določila pogoje, pod katerimi je slednji dal svojo hčer Gertrudo Gotfridu za ženo) kot priča naštet tudi »Herman von Pödiger«. ¹⁴¹ Slednji je naštet med kunšperškimi vitezi iz Savinjske doline: »Herman vom Turn vnd Thomas der Skuednik,¹⁴² Herman von Pödiger vnd Herman der Czotler

¹³⁷ 1275, junij 26, Maribor; objavljeno v: *GZM II/32; StUB IV*, št. 562, 337.

¹³⁸ Če je naša hipoteza pravilna, je to najstarejša omemba Šaleške doline v pisnih virih.

¹³⁹ Več o tem v: Tone Ravnikar, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, *ČZN NV* 35 (1999), 1–2, 62, 63.

¹⁴⁰ 1288, januar 17, Turn; orig. perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1324.

¹⁴¹ 1312, oktober 2, Velenje; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; objavljeno v: *GZM III/30*.

¹⁴² Družina Škodnikov, vitezov, ki se imenujejo tudi po Kunšperku (1275, maj 5, Podčetrtek; *GZM II/30*: »dictus Gundacherus /de Chungesperch/ et fratres sui Albertus dictus Scuednich et Guntherus«) in so v tesnem sorodstvu z vitezi, ki se imenujejo po Turnu, Velenju in Hekenbergu. V navedeni listini Gundaker iz Kunšperka imenuje Gundakerja iz Velenja za svojega prijatelja (»amicus meus«), kar je ponavadi pomenilo, da je med njima potrebno predvidevati neko sorodstveno povezavo.

vnd Diepolt der Skörlinger¹⁴³ vnd Vschalich von Precob«. ¹⁴⁴ Isti (ali morda že njegov sin Herman II.?) je leta 1347 potrdil, da mu je grof Friderik Celjski odkupil posest Studenec iz šoštanjanskega urbarja, ¹⁴⁵ ki jo je slednji imel v zakupu, za dvanajst mark starih graških pfenigov. ¹⁴⁶ Listino sta pečatila »der erber leute Gebharcz vnd Fridr(eichs) von dem Tu^ern«.

Poglejmo si usodo gradu in njegovih prebivalcev še naprej. V zadnji četrtini 13. stoletja je družino Turnskih prizadela katastrofa, ki jo je povzročila menjava odvetnikov Gornjegrajskega samostana. ¹⁴⁷ Grofje Vovbrški so postali samostanski odvetniki leta 1276. ¹⁴⁸ Tega leta je grof Ulrik

- 143** Skornski so kacensštajnski militi, ki so za slednje upravljali posest na Skornem pri Šoštanju, kjer so imeli tudi svoj dvor, vendar pa ga danes zaman iščemo. Najverjetnejša se nam zdi domneva, da ga lahko iščemo na področju kmetije Turnšek ter da se nanj nanaša tudi omemba iz leta 1524, ki govori o opustelem gradu blizu cerkve sv. Antona (na Skornem) in ki jo navaja Hans Pirchegger (*Die Untersteiermark in der Geschichte*, 205) ter jo po našem mnenju neupravičeno povezuje z gradom Frauenburg, ki je nedvomno stal na Slatinah zahodno od Šmartnega ob Paki.
- 144** Na kunšperskega milita, imenovanega po vasi Prekopa v Savinjski dolini, smo naleteli prvič leta 1247, ko se je skupaj z Eberhardom Hekenberškim pravaljal z Gornjegrajskim samostanom (1247, december 2, Kamnik; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 44, 74; *StUB* II, št. 297, 398, 399 (k: 1232)). Več o tem v poglavju o gradu Hekenberg in izvoru Dravsko/Šoštanjnsko plemičev.
- 145** Posest »Bruen« locira Pavle Blaznik v Topografiji (I. del, 82) na območje vasi Šentandraž pri Velenju, kjer je res mogoče najti kmetijo Brunšek. Glede na lego te kmetije, med Andražem in Podgorjem pri Velenju, je takšna lokacija seveda povsem možna. Prav tako jo potrjujejo tudi podatki iz najstarejšega ohranjenega urbarja šoštanske gosposčine, v katerem vidimo, da je imela šoštajska gosposčina na področju severno od Šmartnega ob Paki bogata posestva, razdeljena v kar štiri urade (urbar iz cca 1498 v StLA Graz, Stockurbare f. 67/156). Zanimivo vprašanje, na katero pa je težje odgovoriti, je, kako je lahko Herman Podgorski (kot smo videli – pripadnik družine turnskih militov) prišel v položaj, da je lahko očitno prosto razpolagal s kmetijo iz šoštanskega urbarja? O tem, da je imela ta družina nizek socialni položaj, priča tudi dejstvo, da sta navedeno listino morala pečatiti Gebhard in Friderik Turnska, kajti Herman svojega pečata ni imel.
- 146** 1347, marec 11; po prepisu v: StLA Graz, št. 2309^a. Prepis tudi v: GZS na SAZU (»Ich Herman von Po^edgo^r mein wirtin vnd all vnser erben /.../ daz vnser genediger herre graf Fridreich von Cilli von vns gelöst hat daz gut mit samt den leuten und allez daz dar zue gehört, gesuchcz vnd ungesuchcz oder wi ez genant ist, daz gelegen ist im Bruⁿ in dem vrbar ze Schoⁿnstain /.../ vm zwelfmarch alter Graczer phenning ...«). Na listini je ohranjen pečat Gebharda Turnskega (ribja glava).
- 147** Žal ni mogoče ugotoviti, v kolikšni meri so na opisano katastrofo družine Turnskih (poleg v nadaljnjem besedilu opisanih dogodkov) vplivale tudi naravne katastrofe. Pri tem mislimo predvsem na hudo lakoto v letu 1279, ki je prisilila ljudi, da so jedli pse, mačke, konje ter celo človeška trupla, in o kateri nas obvešča vetrinjski opat Janez (povzeto po: Albert Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* V, Graz 1850, 423).
- 148** 1276, Pliberk; originalna perg. listina v ARS. Prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 82/54. Objavljeno v: MDC V, št. 195, 129.

Vovbrški izstavil Gornjegrajskemu samostanu in samostanskemu konventu reverz, v katerem je izjavil, da ga slednji postavljajo za odvetnika »super omnia bona ipsius ecclesie«. Priči tega dejanja sta bila »venerabilis archidiaconus Sauniae Leopoldus plebanus in Tiuer et dominus Eberhardus de Sancto Petro«. Leta 1286 je Ulrik Vovbrški v svojem imenu in imenu svoje žene Neže ter obeh svojih dedičev potrdil, da bo kot odvetnik ščitil samostan v Gornjem Gradu pred vsakršnim nasiljem, za kar bo prejemal le deset mark pfenigov in ne bo zahteval več.¹⁴⁹ Tudi pri izstavitvi te listine je kot priča sodeloval »her Eberhart von sand Petir«, poleg njega pa še Markvard Žleंबरški, brata Hartnid in Valter Guštanjnska, »Wulfing der Vischacher« gornjegrajski menih in drugi.

Pred Vovbržani (ali pa morda istočasno z njimi, vendar na drugih posestvih) so bili samostanski odvetniki gospodje Ptujski,¹⁵⁰ ki so se dokončno odrekli odvetništvu šele leta 1288.¹⁵¹ Friderik Ptujski je namreč takrat grofu Ulriku Vovbrškemu obljubil, da bo vojvodi Albertu (V. Habsburški, avstrijski in štajerski vojvoda od leta 1282; kot nemški kralj (1298–1308) je nosil naziv Albert I.) prepustil odvetništvo nad samostanom v Gornjem Gradu, vojvoda pa bo odvetništvo predal v roke Vovbržana. Kot priča je temu dejanju ponovno prisostvoval tudi Eberhard iz Šempetra (»von sand Peter«), ki se je kasneje preselil na Vrbovec, kjer je prevzel upravo patriarhovih posesti v Zgornji Savinjski dolini. Zakaj je bila ta zamenjava tako pomembna? Turnski, ki so bili kunšperški ministeriali, so se lahko nadejali pri Ptujskih, sorodnikih svojih seniorjev, prizanesljivega ravnanja ter so zato suvereno nastopali na svojih posestvih in tudi v odnosu do samostana. Takšen samozavesten nastop izpričuje npr. listina, ki jo je leta 1275 izdal Oto Turnski in zadeva škalsko cerkev.¹⁵² Vendar ravno ta listina skriva v sebi zanimivo vprašanje, na katero bo potrebno odgovoriti. Poglejmo si, za kaj gre v njej: ko je samostan postal lastnik škalske fare, so začeli menihi kot upravitelje cerkve nastavljeni svoje brate in ne več župnikov. Ti upravitelji so skrbeli tudi za infirmarij, okrevališče za bolne in ostarele brate, ki je bilo blizu cerkve.¹⁵³ Oto Turnski pa je leta 1275 podelil samostanu eno

¹⁴⁹ 1286, junij 30, Pliberk, grad. Objavljeno v: *MDC VI*, št. 16, 9–10.

¹⁵⁰ Primerjaj tudi: K. Tangl, *Die Freien von Suneck I*, 49, 82, 91 in 205.

¹⁵¹ 1288, maj 27, Ptuj; objavljeno v: *MDC VI*, št. 100, 66.

¹⁵² 1275, julij 12, Gornji Grad, prepis listine iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/53. Ohranjeni sta dve listini, ki se nanašata na to dejanje. Prvo je izdal Oto Turnski in je morala nastati malo pred 12. julijem, drugo pa je izdal gornjegrajski opat Janez 12. julija in je z njo potrdil prejem hube, ki jo je podelil Oto Turnski, in pristal na pogoj Otona v zvezi z nastavljanjem župnikov.

¹⁵³ To okrevališče je najverjetneje treba postaviti ob topli vrelec, ki je bil pri Zelcerju (domačiji v bližini škalske cerkve) in ki je deloval vse do ugrezanja tal zaradi izkopavanja premoga pod

hubo, ležečo v Brezovi pri Škalah,¹⁵⁴ na kateri se je tudi odpovedal pravici do odvetništva v zameno za oblubo, da tako subdiakoni kot diakoni ne bodo več opravljali bolniške nege, razen v nujnih primerih.¹⁵⁵ Očitno se je Otonu zdelo, da se samostanski diakoni, ki so po prevzemu fare upravljali cerkev, brigajo bolj za svoje bolne in ostarele brate kot pa za redno dušnopastirsko delo. Janez, opat Gornjegrajskega samostana, je 12. julija 1275. leta to podelitev potrdil ter zagotovil, da v Škalski fari ne diakoni ne arhidiakoni res ne bodo več opravljali bolniške nege (razen v najnujnejši sili).¹⁵⁶ Oto Turnski je najverjetneje spadal v tisti rod gospodov Turnskih, ki ga označuje uporaba petkrat predeljenega ščita kot grbovnega znamenja, s čimer se ločuje od Gundakerjevega rodu Turnskih, ki ga spoznamo po uporabi kola s tremi zvezdami v grbu. Toda: Oto Turnski je v listini imenoval Ulrika Vovbrškega za »dominus meus«.¹⁵⁷ Te oznake pa ne moremo domnevati pri kunšperški ministerialni družini. Ali je šlo v primeru Otona Turnskega

Škalami. V urbarju škalske fare iz leta 1510 se omenja tudi pustota »pey der padtstwbten« (urbar hrani PAM).

- 154 Kmetija se omenja enkrat kot »unum mansum meum situm in Trezow« in drugič kot »vnum mansum situm in Frezowe«. Ignaz Orožen je z vprašajem domneval, da gre za kmetijo v Tešovi pri Vranskem (*Das Benediktinerstift Oberburg*, 57 (op. 2), in *Das Dekanat Schallthal*, 15), sam pa se bolj nagibam k lociranju te kmetije v Brezovo, zaselek v Škalah v neposredni bližini gradu Turn in farne cerkve, saj v okolici Vranskega ne poznamo posesti gradu Turn. Res pa je, da so bili Turnski kunšperški ministeriali, za slednje pa seveda vemo, da so imeli večja sklenjena posestva pri Vranskem in torej ni mogoče Orožnove lokacije zavreči povsem brez zadržkov. Gotovo napačno pa je lociranje, ki ga predlaga Pavle Blaznik v *Historični topografiji slovenske Štajerske* I, 75, ko locira omenjeni zaselek v bližino Ponikve pri Žalcu, s čimer sledi lociranju, ki ga najdemo v *StUB* IV, št. 564, 338, in *StUB* IV, št. 565, 339, kjer pa gotovo ne grad Turn ne gospodje Kunšperški niso imeli svojih posesti.
- 155 »Ego Otto de Turri notum facio universis praesentem notulam inspecturis, quod ob reverentiam dei et remedium animae meae dedi monasterio de Obernburgk et plebi sancte Georgii de Schelach vnum mansum meum situm in Trezow cum iure advocatiae libere et absolute possidendum nihil mihi et haeredibus meis juris in eodem manso reservans, dominus autem Iohanes et conventus dicti monasterii promiserunt et firmiter statuerunt, quod de coetero nullus subdiaconus vel diaconus in plebe memorata de Schelach curam debeat generare infirmorum nisi summa necessitate cogente et super hoc dederunt litteras suis sigillis signatas.« Prepis iz 17. stoletja v NALj, KAL f. 82, št. 53; citirano po prepisu iz 19. stoletja v škalskem arhivu.
- 156 1275, julij 12, Gornji Grad, prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/53; prepis iz 19. stoletja v škalskem arhivu (»quod cum dominus Otto de Turri ecclesiae nostrae sancti Georgii apud Schalach vnum mansum situm in Frezowe propter deum et in augmentum suae salutis dederit, nos eidem domino Ottoni promissimus, quod deinceps nullus subdiaconus vel diaconus in plebe dictae ecclesiae nisi summa exposceret necessitas curam debeat gerere infirmorum«).
- 157 Zaradi tega tudi ne more držati domneva D. Kosa, da je po Oto I. Turnski sodil »v stransko vejo po skupnem očetu Gundakerju, ki je po Gundakerjevi naselitvi na Turnu ostala pri Kunšperku«. Turnski iz Kunšperka so bili kunšperški in ne vovbrški vitezi, kot je to izpričano bil Oto I.

le za osamljeni izlet enega samega predstavnika družine med vovbrške viteze? To se zdi še najbolj verjetna razlaga, čeprav temu oporeka nadaljna usoda gradu in njegovih prebivalcev, po kateri se takšen izlet v stran ne omeinja z besedo. Kot kaže, je pred letom 1275 prišlo do delitve družine Turnskih na tri veje, od katerih so Gundakerjeva in Güntherjeva ter Škodnikova ostale še naprej zveste Kunšperškim, medtem ko se je Otonova veja začela nagibati k taboru grofov Vovbrških.¹⁵⁸ Uporaba različnih grbov med člani iste družine ni nič nenavadnega. Nenazadnje poznamo ravno v obravnavani družini uporabljene kar tri različne grbe: že omenjeni kol z zvezdami pri Gundakerju in njegovih naslednikih, prečno predeljen grb v valovitem rezu pri Güntherju Velenjskem in Albertu Škodniku, in petkrat predeljen grb pri Otonu, Hermanu in Henriku; vsi navedeni pa se v različnih listinah označujejo kot bratje.¹⁵⁹ Dejstvo, ki ga je pomembno posebej izpostaviti, pa je, da je kljub izpričanemu statusu vovbrškega viteza Oto Turnski na področju Škal in v odnosu do škalske cerkve nastopal povsem samostojno in suvereno. To je pomembno posebej zato, ker bomo kasneje videli, da so ravno pripadniki ribjega rodu, torej vovbrških ministerialov nastopali sredi 14. stoletja proti grofom Celjskim ter branili svoje alodialne pravice do gradu Turn. Vrnimo se nazaj v zadnjo četrtino 13. stoletja in pogledimo kako se je dogajanje odvijalo naprej.

Le nekaj let po samozavestnem nastopu Otona Turnskega je bil Gundaker Turnski, pripadnik prvotne družine, prisiljen zaprositi Gornjegrajski samostan za pomoč. Leta 1291 se je namreč sin takrat že pokojnega Gundakerja, Engelšalk Turnski, odrekel odvetniškim pravicam nad cerkvijo v Škalah v zameno za povračilo posojila v velikosti 13 mark, ki si jih je sposodil njegov oče, ker je grozilo, da bo družina ostala brez sredstev za življenje.¹⁶⁰ Kdaj oz. kako je prišlo do te katastrofe? Leta 1288 sta se brata Gun-

¹⁵⁸ Glej genealoško tabelo *Poskus razrešitve družinskih povezav Kunšperških, Hekenberskih, Velenjskih in Turnskih* v poglavju *Priloge* ob koncu monografije (priloga 3, str. 446–447).

¹⁵⁹ Družinska slika družine Turnskih, za katere smo ugotavljali uporabo kar treh različnih grbov, je izredno zapletena. Kot omogočajo rekonstruirati ohranjeni viri, se je družina razdelila sicer relativno zgodaj, kljub temu pa lahko ugotovimo, da je ostala vendarle tesno povezana. To dokazuje tudi podatek iz 14. stoletja, ko Oto III. Turnski, ki se leta 1352 označi kot »Ottel Gundachers sun« in je torej spadal v vejo, izhajajočo iz Gundakerja I., za katero naj bi bila značilna uporaba kola s tremi zvezdami kot grbovnega simbola, uporablja kot svoj grbovni simbol petkrat predeljen ščit oz. tri bruna v ščitu (prim. 1352, april 8; originalna perg. listina v ARS CEI, št. 122). Njegov brat Gundaker IV. pa je upravljal bogata posestva v okolici Brežic in na Kozjanskem (prim. 1351, avgust 19, Sevnica; prep. v StLA Graz, št. 2429^b, in 1352, januar 6; prepis v StLA Graz, št. 2439^b), kljub temu da naj bi bil predstavnik tiste veje, ki je upravljala posesti v Šaleški dolini.

¹⁶⁰ 1291, julij 25, Mozirje; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1405. Prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/67. Prepis iz 19. stoletja v škalskem arhivu; ob-

daker in Hertnid Turnska odrekla odvetniškim pravicam nad cerkvijo sv. Jurija,¹⁶¹ in sicer (kot pravita) zaradi velike škode, ki sta jo povzročila cerkvi in njeni posesti (»pro magnis dampnis, que eidem cenobio intulimus indebite«). Za to da bi dejanje potrdila, sta dala listino pečatiti Ulriku, grofu Vovbrškemu, ki ga prvič nazivata kot »dominus noster«. To pomeni, da je bil prehod tudi druge turnske družine v vrste vovbrških vitezov izvršen do leta 1288. Navedena listina razkriva, kaj se je v tem času dogajalo v Šaleški dolini. Zapisali smo že, da je Ulrik Vovbrški postal gornjegrajski odvetnik leta 1286. Pred njim so bili odvetniki (delni?) gospodje Ptujski, ki so se tej službi in seveda z njo vezanim dohodkom odrekli šele v letu 1288, torej ravno v letu, ko sta se Turnska odrekla odvetništvu nad škalsko cerkvijo in prvič tudi imenovala za svojega gospoda vovbrškega grofa. Pred tem pa so bili Turnski v službi Kunšperških, stranske veje Ptujskih. Očitno je prišlo med Ptujskimi in Vovbržani do vojne za odvetništvo nad samostanskimi posestmi. V tej fajdi so na strani Ptujskih sodelovali tudi Turnski, ki pa so se morali (prav tako kot njihovi seniorji Ptujski) ukloniti močnejšim Vovbržanom. Priti je moralo celo do tako hude fajde, da so se bili Turnski

javljeno v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 12–14. Regest v: *MDC VI*, št. 191, 123, in I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 69, 70 (»Notum sit omnibus tam presentibus quam futuris, ad quos peruenerit presens scriptum, quod cum domestica expugnatione deuicta penuria videlicet inimica in Engelshalko de Turre non modica in alimoniis et aliis rebus necessariis necessitas immineret, reuerendus pater et dominus Otto, venerabilis monasterii Oberenburgensis abbas, cum tredecim marcis denariorum illius taliter defectum penurie releuauit, quas dedit mihi ac penarie persoluit nullo prorsus soluende pecunie denario pretermisso s(c) illicet quod relaxatis dampnis et grauaminibus offensis et iniuriis estimatis ad ualorem sexaginta marcarum denariorum et ultra quod mihi non existit incognitum, que et quas pater meus felicitis memorie Gundacharus de Turre Oberenburgensi monasterio et plebi de Shoelach contra iusticiam noscitur intulisse. Illud jus quod mihi ex progenitoribus meis in ecclesia ac dicte plebis de Shoelach hominibus bonis et possessionibus nomine aduocatie competebat et competere videbatur quocumque nomine censi posset de consensu fauore et bona uoluntate uxoris mee et liberorum nostrorum dedi donauit et tradidi monasterio Oberenburgensi resignationem et renunciationem faciens de amplius non reuocando dictam donacionem in manibus honorabilis domini Ottonis abbatis predicti pariter et conuentus renuncians nihilominus per presens scriptum omnibus exceptionibus tam canonicis quam cuilibet per quas istius facte donacionis effectus posset quomodolibet impedire. In cuius rei testimonium presens scriptum donauit predicto Oberenburgensi monasterio domini mei illustris comitis Vlrici de Hevnenburk et domini Eberardi de Altenburk et mei sigillorum munimine roboratum. Testes uero, qui dicte donacioni resignationi et renunciationi aduocacie et juris quod mihi competere dinoscebatur in illa nec non et omnium exceptionum ad recuperandam eandem interfuisse noscuntur sunt dominus Volkerus plebanus de Vraslantz, domini Ludavicus et Vlricus plebani de Probstperch et de Ryetz, Hermannus Carniolanus, Woluingus de Meynpach, Hermannus filius Hermanni predicti, Nycolaus de Ror iudex ibidem et alii.«).

161 1288, januar 17, Turn; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1324. Prepis iz 17. stoletja v NALJ KAL, f. 82/65. Prepis iz 19. stoletja v škalskem arhivu; objavljeno v: *MDC VI*, št. 75, 52; I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 11, 12.

prisiljeni ne samo odreči odvetništvu nad škalsko cerkvijo, temveč tudi za prositi samostan (katerega posesti so še malo pred tem napadali in uničevali, za pomoč), ker bi sicer ne imeli sredstev za preživetje. V tem boju so Vovbržani očitno povsem uničili posest gradu Turn, tako da je moral izpasti pridelek vsaj enega leta; le tako si lahko razložimo tako húdo in hitro obubožanje Turnskih.

Od leta 1288 so torej tudi »prvotni« Turnski priznavali Vovbržane za svoje gospode. V navedeni listini smo videli, da sta brata Gundaker in Hartnid Turnska prvič imenovala vovbrškega grofa Ulrika »dominus noster« in mu tako priznala svoj vazalni položaj. Zanimivo je opozoriti še na sledeče: čeprav se je bila bitka za odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom med Ptujskimi in Vovbrškimi, so se očitno Ptujčani v tej bitki v veliki meri naslanjali na posesti svojih sorodnikov Kunšperških. Ne samo, da so pravzaprav Kunšperški in ne Ptujski izgubili grad Turn, tudi nadaljnja usoda kunšperških posesti Hekenberg in Velenje kaže, da so bile njihove posesti vitalno prizadete in so jih morali v nekaj desetletij prodati ali zastaviti.¹⁶² V zvezi z obravnavano listino iz leta 1291 je zanimivo poudariti še dejstvo, da je bila spisana v Mozirju. To pomeni, da so za kraj, kjer se je Engelšalk Turnski odrekel tako pomembni zadevi, kot so bile odvetniške pravice nad škalsko faro, izbrali nevtrarno Mozirje, ki je bilo središče patriarhove posesti v Zgornji Savinjski dolini ter tako ni ležalo ne na samostanskem oz. vovbrškem ne na kunšperškem ozemlju.

Nesreče, v katero so zabredli Turnski, pa z letom 1291 še ni bilo konec. Zagata, v katero so se ujeli, je bila tako velika, da je bil Gundaker Turnski leta 1296 prisiljen prodati svojo polovico gradu z vsem, kar je k tej polovici sodilo, poleg tega pa še 14 hub, od katerih so bile nekatere njegova last/alod, druge pa patriarhov oz. vovbrški fevd.¹⁶³ Hube so ležale v Za-

¹⁶² Velenje in Hekenberg (na primer) so leta 1322 zastavili in kasneje prodali kar svojim sorodnikom Ptujskim.

¹⁶³ 1296, april 24, Pliberk/Bleiburg – grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1502^b; (nepopoln!) regest objavljen v: *MDC* VI, št. 348, 238: »Ich Gundacher von dem Tu^{re}n /.../ daz ich mit meiner hausv^{ro}n hant vroⁿ Katrein vnd mit ir willen vnd mit vnser payder erben guⁿst vnd willen verchauft haben recht vnd redlich dem edlen vnserm gnaedigen hern graf V^lreichen von Hewnnburg vnd seiner wirtin vnd sein chinden vnd allen iren erben vnserm tayl den tu^{re}n halben in dem Schaelachtal gelegen mit sampt dem puorchperg, dar auf der tu^{re}n gelegen ist, Daz vnser rechts aygen gewesen ist, vnd mit den hofsteten dabey gelegen, die zu dem tail gehorent vnd mit alle den vnd darzu^o geho^rt, gesu^ocht vnd vngesu^ocht, wie daz genant ist vmb sechszek marche silbers, der wir gancz vnd gar gericht vnd gewert sein. Auch haben wir in dar zu^o verchauft fu^mf hu^obe dacz Saboden gelegen, die wir von dem patriarch ze lehen gehabt haben, vnd drey hu^oben in der Gobolnicz gelegen, die wir von dem egenanten vnsern hern von Hewnnburg ze lehen gehabt haben, vnd vnser aygen gu^te dacz Prilog ain mu^l, vnd ze Goncz zwo hu^oben, vnd dacz Czerawe vier hu^oben, vnd zwo o^d hu^oben, vnd

vodnjah, »Gobolnitz«, Prelogah, na Goricah, v »Zerawe«, ob Velunji in na Plešivcu, naštetih pa so tudi vinogradi v Bevčah, na (Paškem) Kozjaku, pri gradu Turn in v »Gobolnitz«. Z izjemo nelociranih krajev »Gobolnitz« in »Zerawe« vsi kraji nedvomno ležijo v Šaleški dolini, oba nelocirana kraja pa so zgodovinarji ponavadi na splošno umeščali nekam v Šaleško dolino,¹⁶⁴ čeprav v dolini ni mogoče najti lokacije, ki bi jo lahko povezali z njima.¹⁶⁵ Že tri leta pred prodajo, leta 1293, se je Gundaker Turnski pomiril z gornjegrajskim opatom Otonom in tamkajšnjim samostanom: samostan mu je odpustil vso škodo, ki mu jo je povzročil, in tudi vse dolgove, ki jih je imel (»vericht han vmb alle die chrieg vmb alle die schulde vmb alle die gutter die zwischen mir vnd im gewesen sind«), zato pa je on v soglasju s svojimi brati podelil samostanu desetino v Zavodnjah (»ein zehent gen Sawode«).¹⁶⁶

Obe sporni lokaciji, »Gobolnitz« in »Zerawe«, je potrebno natančneje opredeliti. Obstajata dve listini, ki omogočata razrešiti to dilemo. 19. januarja leta 1275¹⁶⁷ je v Lembergu (pri Poljčanah) grofica Ana Lemberška (žena Ulrika I. Žovneškega, rojena grofica Sternberška) skupaj s svojima otrokoma, sinom Ulrikom (II.) in hčerko Ano, podelila Rudolfu Pingui¹⁶⁸ in njegovi ženi Jeri v fevd štiri hube v Dežnem (vas jugovzhodno od Maj-

ain zehent in der Pleswicz, vnd ze Belen ain zehent, die paid von dem patriarch ze lehent sint, vnd vier weingarten, der ainer gelegen ist ze Veltz, ainer ze Pochsruck, ainer ze Tuoren, ainer ze Gobelnitz. Vnd haben in den egenanten tuoren halben mit allew dew vnd dar ze gehoert, ez sei hie genant oder nicht, mit sampt den egenanten hofsteten huoben zehent muol vnd weingarten, vnd waz dar zu gehoert gemercht, mit aller vnser erben hant vnd willen.«

164 J. Zahn, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Dunaj 1893, 217, 518 (pri Velenju). P. Blaznik, *Topografija I*, 213; II, 539.

165 Glej tudi: T. Ravnikar, Gospodje Turnski v 13. stoletju, *Celjski zbornik 1992*, 13, kjer utemeljujem, zakaj je potrebno omenjena kraja locirati na področje Šmarja pri Jelšah.

166 1293, Gornji Grad (v cerkvi pred Marijinim oltarjem); originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1454. Regest je objavil I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 70.

167 1275, januar 19, Lemberg (pri Poljčanah); objavljeno v: *StUB IV*, št. 545, 326, 327; *CKL*, št. 45, 67.

168 Rudolf I. Pingui je spadal med žovneške viteze s področja okoli Lemberga. Enačiti ga moramo z Rudolfom Vaistom. S tem imenom se pojavi v listini v letu 1297, objavljeni v: *GZM II/82* (prim. tudi *CKL*, št. 61, 83, in št. 62, 84, kjer datira v 1297, februar 21). Listina je nastala v dveh verzijah, latinski in nemški. V prvi je Rudolf zapisan kot »Rvdolfus Pinguis«, v nemški pa kot »Rvdolf der Veitz«. Tudi njegov sin Henrik je uporabljal obe obliki imena (1310, februar 25, Slovenska Bistrica, regest v *RHSr*, št. 161, 47, kot »Heinrico dicto Pingui«, 1311, december 7, orig. perg. listina v ARS CE I, št. 13, objavljeno v: *CKL*, št. 96, 113, kot »Hainreich der Vaizt«). Opozorim naj, da je Rudolf II., brat Henrika Vaista (glej: 1324, avgust 19, Rogatec, orig. perg. listina v ARS CE III, št. 45: »Rudolf vnd Hainreich die Vaizten«), dobil leta 1339 od Gornjegrajskega samostana v dosmrtni zakup dvor v Podgradu pri Vranskem (1339, april 14, orig. perg. listina v NALj vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2185).

šperka) in eno hubo in en vinograd v Ješovcu (južno od Šmarja pri Jelšah), ki sta jih slednja kupila od Bertolda s Turna. Kdo je bil ta Bertold Turnski? V geslu »Turn, grad v Škalah pri Velenju« v Topografiji slovenske Štajerske P. Blaznika¹⁶⁹ ga zaman iščemo, prav tako ga ne najdemo navedenega pod katerim koli drugim geslom v navedenem delu. V četrti knjigi zbirke štajerskih listin pa najdemo Bertolda brez vprašaja lociranega v Škale pri Velenju. Omenjenega kasneje ne najdemo več navedenega, tako da ta edina listina, v kateri se pojavlja Bertold Turnski, ostaja brez trdnih odgovorov. Posest v okolici Majšperka in Šmarja pri Jelšah pa vendarle omogoča realno predpostavko, da je tudi Bertold pripadal isti družini kot že zgoraj omenjeni Turnski. S tem v zvezi želimo opozoriti še na listino iz leta 1327. Tega leta sta Guncel Turnski in njegova žena Katarina skupaj z Gunceljevim bratom Nikolajem prodala del posesti Cerovo (»Cerau«) gornjegrajskemu opatu Leopoldu in konventu za 8 mark srebra.¹⁷⁰ To Cerovo je gotovo potrebno enačiti z lokacijo »Zeraw« iz leta 1296. Nista pa zakonca v tem letu prodala vse svoje posesti le v tem kraju. Tako sta leta 1334 prodala za 10 mark srebra še dve hubi, ki sta ležali pri Cerovem (Czeraw), in dva vinograda v bližini.¹⁷¹ Značilno je, da je listino poleg Guncla Turnskega pečatil še eden najvidnejših plemičev iz Šaleške doline v tem času, Ulrik Mörtinger iz Ekenštajna, ter da so kot priče nastopali sami turnski vitezi: Herman iz Podgorja, Friderik iz Turna in Ulrik iz Forhteneka. V bližini Šmarja pri Jelšah, kjer smo videli, da je imel svoja posestva Bertold s Turna, leži kraj Cerovec,¹⁷² na področje med Šmarjami in Majšperskom pa je potrebno locirati tudi Gobolnitz. Za najverjetnejšo lokacijo (se zdi) lahko domneva-

¹⁶⁹ P. Blaznik, *Topografija II*, 443–445.

¹⁷⁰ 1327, oktober 2, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1964. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 104 (»Ich Guntzel von Turn vnd ich Katrei Guntzleins wirthin mit samt vnser chindern vnd ich Niclau Guntzleins pruder /.../ wir verchauft habn gut datze Cerau da Vlreich vnd sein sun auf gessen ist /.../ dem ersamen abt Leupolten vnd seinem conuentvnd dem Gotshause vnser Vraunn ze Obernburch ze richtem aygen vm acht march silber.«).

¹⁷¹ 1334, december 6; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2077^a (»Ich Guntzel von dem Turen vnd ich Katrei sein Wirtin vnd alle vnser erben /.../ das /.../ verchauft haben vnseren rechten aygen, zwo hueben di diz Czeraw gelegen sint da Oswalt vnd Vlreich auf gesezzen sint vnd zwen weingarten der ainer vnder Czeraw gesezzen ist, der ander in dem Duol vm zehen march silber, der wir schon vnd gaⁿtzlich gewert sein.«).

¹⁷² Lokacijo na področje Cerovca podpira tudi urbar Gornjegrajskega samostana iz leta 1426, kjer je v uradu Lemberg našeta tudi posest »Im Erlach«, Jevšje, oz. današnji Cerovec pri gradu Jelše/Erlahštajn, in sicer 4 hube. Primerjaj tudi zemljevid gornjegrajskih posesti v: F. Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426*; zemljevid vloženi med strani 480 in 481. Za lokacijo Cerovec primerjaj tudi: I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 5, Med Kozjanskim in porečjem Save, 27.

mo vas Grobelce pod Vinskim Vrhom pri Slivnici v občini Šmarje pri Jelšah. V prid te lokacije lahko navedemo še naslednji podatek: leta 1362 je Osvald iz Turna prodal Heniku III. Planinskemu¹⁷³ vse svoje pravice do stolpa v Zapužah, ki leži v gospostvu Planina.¹⁷⁴ Omenjeni stolp lahko lociramo v zaselek Turnče pri Zapužah (južno od Šentjurja). Da je Osvald s Turna res pripadnik prvotne rodbine Turnskih iz Šaleške doline, potrjuje v listini ohranjeni Osvaldov grb: kol s tremi zvezdami, kar ga uvršča med pripadnike tako imenovane prvotne družine Turnskih. Bertold, Guncel in Osvald so posedovali posestva med Šentjurjem in Šmarjem, zato domnevamo, da gre za stransko vejo družine,¹⁷⁵ ki je imela sicer večino svojih posestev na področju Šaleške doline.¹⁷⁶

Dogajanje v 90. letih 13. stoletja, vezano na usodo gradu Turn in še posebej vlogo Vovbržanov pri tem, lahko razložimo in razumemo le, če upoštevamo tudi širše dogajanje, v katero se je zapletla grofovsko rodbina. Če na kratko povzamemo: češki kralj Otokar Přemysl je Nežo in Ulrika III. Vovbrškega ob poroki prisilil, da sta se odrekla nasledstvu, ki bi ga Neža teoretično lahko zahtevala za sebe. Zato ni čudno, da Ulrika že zelo zgodaj najdemo v taboru nemškega kralja Rudolfa Habsburškega, izvoljenega 1273. leta. Vendar mu tudi to ni pomagalo, saj je Rudolf po zmagi ravnal enako kot njegov predhodnik in leta 1278 zakonca (ki sta pričakovala vsaj del pripadajoče jima dediščine) izplačal tako, da jima je podelil v fevd posestva Laško, utrdbo Klauzenštajn, Žaženberg in Freudenek (ki so bila sicer Nežina dediščina in sta se jim morala Ulrik in Neža najprej odpovedati, šele nato sta jih prejela v fevd), vendar brez pripadajočega vojaštva. Leta 1286 je nato vojvoda Albert odkupil posest Laško Vovbržanom za 6000 mark sre-

¹⁷³ Henrik III. Planinski je bil iz stranske veje Svibenskih, ki je izumrla z njegovo smrtjo leta 1363. Poročen je bil s pripadnico družine gospodov Žovneških. Zaradi svoje zadolženosti in zadolženosti svojega brata Ulrika je bil prisiljen predati svojo polovico gradu, gospostva, trg in deželsko sodišče Planina, dosmrtno pa je prejel celjsko polovico v sekundarni fevd (povzeto po: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 90).

¹⁷⁴ 1362, januar 7, orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA na Dunaju, rep. III: »Ich O'ssell von Tu'rren vnd ich Chu'nigu'nt sein hausuraw« predata »vnserm lieben gnedigen hern hern Heinreichen von Montpreis« vse svoje pravice »an dem tu'rren ze Sappelsach der gelegen ist in der herschaft ze Montpreis.«

¹⁷⁵ Da gre za pripadnike družine, ki ima svoje ime po gradu v Šaleški dolini, govori tako dejstvo, da je Guncel imel svoja posestva v Cerovcu in v Šaleški dolini (leta 1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1979c, se npr. imenuje »Guntzel von Turn purccraf zu Praesperch«), kot tudi dejstvo, da je imel Osvald enak grb kot družina Turnskih iz Šaleške doline: tri zvezde v kolu.

¹⁷⁶ Opozorimo naj še na to, da med Zapužami in Cerovcem leži vas Grobelce, ki jo morda lahko enačimo z nelociranim toponom Gbolnitz iz leta 1296.

bra. Ker smo o tem govorili že v prejšnjem poglavju, tukaj predstavljamo samo pomembno nadaljevanje dogajanja, ki govori o Ulriku Vovbrškem.

Ulrik Vovbrški z rezultatom seveda ni bil zadovoljen, zato je (tudi zaradi velikega rivalstva, ki je nastalo med njim in novim koroškim vojvodo Meinhardom II., grofom Tirolsko-Goriškim, ki je leta 1291 prejel v fevd posestva po Laškem) leta 1291 pristopil k veliki uporniški zvezi, ki so jo sestavljali nezadovoljni salzburški nadškof Konrad, bavarski vojvoda Oto, velik del štajerskega plemstva in tudi del koroškega plemstva. Proti Habsburžanom in še bolj proti Tirolcu pa se je obrnil tudi oglejski patriarh. Upor so poskusili izkoristiti Čehi, katerih kralj Václav I. je zahteval dediščino po očetu Otokarju, in Madžari, ki so po smrti kralja Ladislava IV., ki je bil zvest podanik nemškega kralja, izvolili za kralja Andreja III., izkoristili omenjeni upor in se osamosvojili. Upor je Albert s pomočjo svojega tasta Majnharda Tirolsko-Goriškega leta 1293 uspel zadušiti.¹⁷⁷ Na Habsburžanovi strani pa so se borili tudi Ptujski, ki so pripeljali s seboj kar 100 oborožencev.¹⁷⁸ Kako pomembna je bila za Ulrika Vovbrškega zahteva po ženini dediščini, govori dejstvo, da se je ravno on s svojimi pristaši najdlje upiral. Povsem zlomila pa ga je verjetno šele smrt njegove žene Neže 2. januarja leta 1295, po kateri se je umaknil na svoja posestva in (zagrenjen?) leta 1308 umrl.¹⁷⁹ Vpletenost Ulrika III. Vovbrškega v upor proti Albertu Habsburškemu se časovno ujema s padcem in katastrofo, v katero so zabredli Turnski. Verjetno upravičeno domnevamo, da je bila borba med grofi Vovbrškimi in gospodi Ptujskimi za odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom (katere del je bila tudi borba za posest gradu Turn v Šaleški dolini) le del velike borbe med Albertom Habsburškim, ki se je po smrti svojega očeta Rudolfa (nemški kralj med letoma 1273 in 1291, umrl 15. julija leta 1291) zapletel še v boj za nemško krono, in upornimi cerkvenimi in svetnimi fevdalci, ki so se iz različnih vzrokov uprli Habsburžanom. V to borbo, katere stransko bojišče je bilo tudi na tleh Savinjske in Šaleške doline, so se na strani Ptujskih in s tem na strani Alberta

¹⁷⁷ Primerjaj tudi: D. Kos, *Legenda o čarobnem prstanu in sijajna smrt Viljema Svibenjskega*, v: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan, Branko Marušič, Ljubljana 2001, 223–242 (posebej strani 226–231).

¹⁷⁸ Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, Graz-Wien-Leipzig 1942, 8.

¹⁷⁹ Za opis dogajanja v obravnavanem času in usodo omenjene »antihabsburške koalicije« glej: Claudia Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens I: Das Mittelalter*, posebej poglavje *Die Görz-Tiroler (bis 1335)* ter v okviru tega podpoglavje c: *Ulrich von Heunburg, Anführer der Kärntner Adelsaufstandes gegen Herzog Meinhard*, 351–360. Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, 8–16. August Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335 II*, 123–143. Alfons Dopsch, *Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292*, *MITÖG* 22/1901, 600–638.

Habsburškega gotovo angažirali tudi vitezi Turnski. Najdemo jih med tistimi 100 oboroženci, ki so jih s seboj pripeljali Ptujski, s čimer seveda možno lahko razložimo silno katastrofo, v katero so padli Turnski, in to kljub zmagi Habsbužanov in njihovih zaveznikov, med katerimi je seveda največ pomenila pomoč grofa Meinharda IV. (II.) Goriško-Tirolskega, koroškega vojvode in gospoda Kranjske, Slovenske marke in Slovenj Gradca, ki je bil tudi tast Albrehta I. Habsburškega in tako tudi družinsko povezan s Habsburžani.¹⁸⁰

Ptujski pa se niso spustili le v pravkar opisano avanturo na področju Savinjske in Šaleške doline, temveč v zanje še pomembnejši spor s svojim seniorjem, salzburškim nadškofom Rudolfom iz rodbine Hoheneck (1284–1290). Rudolf se je spustil v vojno proti Henriku Bavarskemu. Pridružili so se mu vsi njegovi štajerski ministeriali razen Friderik Ptujski. Ta se je čutil dovolj močnega, da se je nadškofu uprl in odklonil, da bi izpraznil grad Ptuj, ko je prišel ta na Ptuj, odklonil pa je tudi opravljanje vazalnih dolžnosti na drugih salzburških gradovih, ki jih je upravljal: Vurberk, Lipnica in Tamsweg. Nadškof je zaradi tega tožil Friderika Ptujskega na deželnem sodiču v Gradcu. To se je sestalo pod vodstvom sekavskega škofa Leopolda 3. februarja 1285, vendar se Friderik zasedanja ni udeležil. Zaradi tega je z odločitvijo tega sodišča 5. julija 1285 izgubil grad Vurberg, gradiščanstvo na Ptuj in druge salzburške fevde. Spor pa se s tem še ni končal, temveč je trajal še dve leti, ko se je Friderik Ptujski po nasvetu drugih plemičev nadškofu uklonil, mu vrnil grad Ptuj, ki ga očitno kljub odločitvi sodišča ni predal, in tudi obljubil poravnati vse zaostale obveznosti. Zato pa je dobil vrnjene vse salzburške fevde. Hkrati je dobil v upravljanje tudi oglejske fevde, ki jih je Friderik (sin Ortolf Slovenjgraškega) vrnil oglejskemu patriarhu Rajmundu (1273–1299) in mu jih je ta predal v fevd.¹⁸¹ Friderik Ptujski se tako v svoji nameri ni uspel osvoboditi pritiska salzburškega vazalstva, vendar rezultat zanj vseeno ni bil poguben. V sporu ni ničesar izgubil, v tem času pa se je uspel še utrditi na področju Savinjske in Šaleške doline ter (kot smo videli) tudi Mislinjske doline, kjer ga njegov ministerialni status ni omejeval in je izgubo gornjegrajskega odvetništva povsem kompenziral z utrditvijo na področju Dobrne in Šaleške doline ter s pridobitvijo oglejskih fevdov.

Vrnimo se sedaj k Ulriku Vovbrškemu. Ulrik se je gotovo zavedal, da ne more postati dedič babenberške dediščine in vojvodskega naslova, verjetno pa

¹⁸⁰ O Meinhardu Goriško-Tirolskemu: Hermann Wiesflecker, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, Innsbruck 1955,¹ 1995; za obravnavano obdobje posebej 247–254 in 273–284.

¹⁸¹ Povzeto po: Albert Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VI, 15–17.

je resno računal, da si bo uspel pridobiti Savinjsko marko, katere sedež Celje je bilo že prej v njegovih rokah.¹⁸² Sistematično si je krepil položaj v Savinjski dolini in leta 1286 prevzel Frideriku Ptujskemu odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom, s čimer je zaokrožil kontrolo nad Zgornjo Savinjsko dolino, kjer je imel že pred tem v fevdu patriarhovo Mozirje in Vrbovec z okolico. Z zgoraj omenjeno podelitvijo posesti v Laškem, Zidanem Mostu in okolici Prebolda in Hrastnika se je trdneje zasidral tudi v Spodnji Savinjski dolini. V okvir teh teženj pa lahko postavimo tudi pridobivanje in zaokroževanje posesti v Šaleški dolini, ki je služila tudi kot most med posestmi na Koroškem (Velikovec/Völkermarkt, Pliberk/Bleiburg) preko Raven na Koroškem v Savinjsko dolino. V tem smislu ga je moralo močno prizadeti, ko sta mu koroški vojvoda Meinhard IV. (od leta 1279 tudi kraljevi upravitelj Savinjske doline) in vojvodov upravitelj Savinjske doline Konrad Aufensteinski po propadu omenjenega upora leta 1292 odvzela odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom. Kaže pa, da je Ulrik v vojvodi Albertu Habsburškem našel razumevajočega zmagovalca, saj ni videti, da bi izgubil kaj svojih posesti. 25. januarja leta 1296 pa je pridobil nazaj tudi odvetništvo nad samostanom.¹⁸³ Tega dne sta gornjegrajski opat Wulfing I. in grof Ulrik Vovbrški končala spor, ki se je vrtel zaradi pravic do opravljanja odvetniških nalog. Ulrik je trdil, da advokatske pravice nad samostanskimi posestmi pripadajo njemu, medtem ko je opat trdil, da jih je odkupil za 100 mark srebra dunajske teže in 100 mark oglejske veljave. Zato sta oba izvolila vsak po dva razsodnika, ki naj odločijo o sporu. Na strani opata sta kot takšna razsodnika nastopala Eberhard Vrbov-

¹⁸² Tako tudi: H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark*, 10.

¹⁸³ 1296, januar 25, Dravograd; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1499°; regest objavljen v: *MDC VI*, št. 334, 230. Glej tudi: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 72 (»Nos Viricus comes de Ho^owemburch ad noticiam omnium praesentem paginam intuencium volumus peruenire quod super iure aduocatali quod nobis competit super possessionibus monasterii de Oberumburch, quod idem monasterium pro centum marcis argenti ponderis Wiennensis et centum marcis Aquilegiensibus sicut in priuilegiis inde confectis continetur detinet obligatum cum domino W^olffingo abbate et conuentu eiusdem monasterii ex una parte et nos ex altera compromisimus in quatuor arbitros ipsi pro parte sua in dominum Eberhardum de Altemburch et dominum Marquardum de Smieleburch et si ante prolacionem arbitrii vnus decesserit. Nos uero in parte nostra in duos fratres eiusdem conuentus quos tunc ad hoc duxerimus eligendos et quicquid illi quatuor super iure nostro remota omni fraude et dolo fuerint arbitrati nos et nostri heredes ratum tenebimus atque firmum erit eciam ad nostram requisicionem tale arbitrium proferendum. Et nos nichil utilitatis de iure nostro percipiemus donec ipsum fuerit promilgatum. Et ut omnia praemissa debitum forciantur effectum domino abbati et suo monasterio praesentem litteram damus. In huius rei testimonium et cautelam annotantes testes qui presentibus affuerunt dominum Dietricum plebanum de Ho^owemburch, dominum Eberhardum de Altemburch, dominum Marquardum, dominum Hertnidum et dominum Waltherum de Gu^otenstein, dominum Chonradum dictum Prenner Otzkonem officialem de Prausperch et alios quam plures. Actum in Traberch in conuersione sancti Pauli anno domini millesimo LXXXVI(!)«).

ški in Markvard Žlemberški, medtem ko si je grof za razsodnika izbral dva samostanska brata. Že izbor vseh štirih razsodnikov – Vrbovški in Žlemberški sta bila grofova ministeriala, medtem ko si je grof izbral samostanska brata, da ga zastopata – kaže na to, da je bil razplet reševan po mirni poti in da med obema stranema ni prišlo do resnejših nesporazumov.

Zaplet zaradi gradu Turn pa s tem še ni bil končan. Dušan Kos domneva, da so po pridobitvi polovice turnskih posesti leta 1296¹⁸⁴ in po konsolidaciji razmer po porazu v zgoraj opisanem uporuh grofje Vovbrški kmalu prišli tudi do druge polovice gradu. Gundaker naj bi takrat poleg polovice stolpa (gradu) in vsega, kar sodi k njemu in je skupaj ocenjeno na 60 mark, prodal še našteto posest, ki pa (kot to dokazuje dikcija listine) ni sodila k prodani polovici gradu, ampak je bila k tej polovici pri prodaji dodana. Na samem gradu pa naj bi naselili svojo rodbino, ki se je prav tako imenovala po Turnu: ločimo jih lahko po drugačnem grbu – ribi.¹⁸⁵ Uporaba tega grba govori, da so bili ti novi Turnski bližnji sorodniki vitezov, ki so se imenovali po bližnjem gradu Forhtenek.¹⁸⁶ Forhteneški so bili vovbrški ministeriali, ki so jih na Forhtenek naselili grofje po tem, ko so forhteneško gospoščino prejeli v fevd od samostana v Št. Pavlu. Na Turnu pa so ostali tudi še pripadniki stare rodbine Turnskih. Grad Turn in njegovi prebivalci so tako izumrtje Vovbržanov leta 1322 ter boj za njihovo dediščino dočakali v pisani sestavi. Čas po izumrtju grofov Vovbrških so izkoristili za to, da so začeli nastopati dokaj samostojno, čeprav so postali žovneški vitezi, kar je poravnava leta 1331 tudi posredno potrdila.¹⁸⁷ Dokončno pa je to dejstvo potrdilo šele sodišče (taiding), ki se je vršilo 24. februarja 1358 v Žalcu in na katerem so bratje Gebhard, Eberhard in Ekard Turnski potrdili, da pripadajo s telesom grofom Celjskim, tako kot so nekdaj tudi Vovbrškim.¹⁸⁸ Enako je meseca junija posebej potrdil še Hans Turnski, ki na sodišču v Žalcu ni prisostvoval.¹⁸⁹ Videli pa smo, da lahko pripadnika

¹⁸⁴ 1296, april 24, Pliberk/Bleiburg – grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1502b; regest objavljen v: *MDC VI*, št. 348, 238.

¹⁸⁵ Josef Krafler, *Steirischer Wappenschlüssel*, 230. Primerjaj tudi npr. listino: 1358, februar 24, Zalec, originalna perg. listina v: ARS CE III, št. 26.

¹⁸⁶ Prim. listino: 1317, december 20, Škale, orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1832a; prepis v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 42; regest v: *RHSr*, št. 916, 243. Brata Pepel in Gebhart Forhteneška sta podelila nekatera posestva cerkvi sv. Jurija v Škalah. V listini je ohranjen tudi poškodovan pečat Pepla Forhteneškega, za katerega D. Kos domneva, da gre v njem za stilizirano ribjo glavo, vendar je zaradi slabe ohranjenosti mogoče temu le težko pritrčiti brez zadržkov; prav tako bi lahko bila v grbu uporabljena tudi padajoča konica.

¹⁸⁷ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 101.

¹⁸⁸ 1358, februar 24, Zalec; originalna perg. listina v: ARS CE III, št. 26.

¹⁸⁹ 1358, junij 15; originalna perg. listina v: ARS CE I, št. 162.

tistih Turnskih, ki so bili vovbrški ministeriali in so predvidoma imeli v grbu ribo, najdemo na gradu že vsaj v letu 1275, ko je Oto Turnski v listini prvič imenoval grofa Ulrika III. Vovbrškega za svojega gospoda. Se pravi, da so vsaj nekateri pripadniki rodbine Turnskih že pred prehodom gradu iz kunšperških v vovbrške roke priznavali za svoje gospode grofe Vovbrške.

Kako zapleteni so bili odnosi med Turnskimi in grofi Vovbrškimi oz. po njihovem izumrtju svobodnimi plemiči Žovneškimi (po letu 1341 grofi Celjskimi), pa govori tudi dogajanje, ki je vezano na razsodbo, s katero so se v končni fazi Turnski podvrgli grofom Celjskim. Celoten postopek je bil zapleten in dolgotrajen. Že leta 1357 je Rudolf II. Vaist potrdil, da si je njegov prejšnji gospod Vovbrški podredil vse Turnske in so ti kot vovbrški ministeriali prešli pod njihove naslednike, gospode Žovneške, takrat že grofe Celjske.¹⁹⁰ Omenjena razsodba v Žalcu je to dejstvo potrdila, vendar so bratje Turnski – Gebhart, Eberhart, Erhart in Ivan – šele leta 1359 potrdili, da so od Friderika Celjskega ponovno prejeli v fevd¹⁹¹ polovico gradu in posesti Turn, ki so jo imeli že pred tem v fevdu od grofa in njegovih prednikov. Nato pa so potrdili, da so drugo polovico gradu in posesti, ki je bila njihov alod, predali Celjanom in jo nato od njih prejeli v fevd.¹⁹² Iz listine je razvidno, da Vovbržani pred svojim izumrtjem niso pridobili druge polovice gradu, kot se je domnevalo, temveč je ta ostala alod Turnskih. Poleg tega je zanimivo tudi dejstvo, da omenjeni bratje, ki so leta 1359 potrdili svojo pripadnost grofom Celjskim in jim predali še svojo polovico gradu, spadajo v tisto družino Turnskih, ki jo v grbu označuje riba, medtem ko so bili konec 13. stoletja alodialni lastniki gradu tisti Turnski, ki so imeli v grbu kol s tremi zvezdami. »Ribji rod« pa naj bi na grad prišel šele konec 13. stoletja skupaj z vovbrškim prevzemom polovice gradu in naj bi njegovi pripadniki sodili v vovbrško klientelo. Zato je še toliko bolj nenavadno, da se ravno ti pojavijo kot alodialni lastniki polovice posesti. Ali so to polovico odkupili od prve turnske rodbine, ko se je ta odselila z gradu, ali pa so bile družinske vezi med obema rodovoma tesnejše, kot se je to domnevalo, je danes težko ugotoviti. Vsekakor ostaja dejstvo, da je bila rodbina Turnskih v zadnji četrtini 13. in v prvi polovici 14. stoletja ena najv-

¹⁹⁰ 1357, maj 9; originalna perg. listina v: ARS CE I, št. 152.

¹⁹¹ 1359, maj 15; originalna perg. listina v: ARS CE I, št. 176.

¹⁹² »Auch veriehen wir daz wir den andern halben tail an dem selben turen der vnser rechtes aigen gewesen ist mit alle dew nvd darczwo gehort oder gehoren sol, lewt vnd güt stoch vnd stain holcz wazer waid wismad pimerch oder wye es genant alles in geslozzen nichts ausge-nomen als es von alter her chomen ist willichleich vnd gern auf geben haben, dem egenan-ten vnserm genedigem herren graf Friderich von Cili vnd allen sein erben vnd haben daz al-les mitsampt vnsern erben her wider von in rechten lehen emphanen.«

plivnejših rodbin v Šaleški dolini, ki je imela bogate posesti ne samo v Šaleški dolini, temveč tudi na področju Kozjanskega, v okolici Makol in Gomilškega v Savinjski dolini.¹⁹³ Borba za posest gradu Turn in s tem za pripadnost ministerialne družine Turnskih pa je prva, ki se je vršila med rodbinama Ptujskih (v tem primeru sicer stranske veje Kunšperških, vendar smo lahko pokazali na veliko vlogo Ptujskih v tej borbi) in Vovbrških in je pomenila prvo merjenje moči velikih rodbin na obravnvanih tleh.

Mirno pa ni bilo niti na zahodnem delu Šaleške doline. Že v zvezi z uso do gradu Šoštanj in njegovih prebivalcev smo zapisali, da domnevamo, da je družina Dravsko/Šoštanjskih izumrla pred letom 1246. Zadnja omemba pripadnika te rodbine je sicer iz leta 1268, vendar je v listini Eberhard Šoštanjski že označen kot pokojni, ne da bi bilo mogoče iz listine razbrati natančen datum njegove smrti. V prid našemu datiranju v čas pred letom 1246 pa lahko navedemo dva argumenta. Leta 1246 izvemo, da je grad Kacenštajn, ki je bil del posesti Dravsko/Šoštanjskih, že v rokah nove rodbine, Ptujskih.¹⁹⁴ V isto leto pa je datirana tudi listina, s katero se je Hartnid Ptujski v korist salzburškega nadškofa odrekel svojim posestim v pokrajini Lungau, za katere se tako Hans Pirchegger kot Ernst Klebel strinjata, da so jih Ptujski pridobili z dedovanjem po svojih sorodnikih Dravsko/Šoštanjskih.¹⁹⁵ Tako torej kar dve listini govorita o tem, da so v tem letu posesti, ki smo jih v prejšnjem obdobju spoznali kot Dravsko/Šoštanjske, sedaj v novih rokah Ptujskih.

Ni pa družina Ptujskih pridobila vseh posesti Dravsko/Šoštanjskih. Kot del teh posesti smo spoznali tudi posest gradu Hekenberg. V rokah dru-

193 1363, avgust 3; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 202 (»Ich Margret Erhartes witib von Turen« proda grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima svojo posest, in sicer: »ze Prekob / Prekopa pri Vranskem/ zwelf huben ainlef pesezzen vnd ain öd hub vnd da selbs drey hofstett pesezzen. Vnd in der Zopnik /Stopnik pri Vranskem/ siben vnd sibenczk ember weyn perchrecht mitsampt dem chlaynen rechten daz darzew gehört vnd drey weingart auch da selbs gelegen. An der Goriczen /Gorica pri Velenju?/ ain hoff vnd ain hofstat. Am Hard /Dobrovlje ali morda Dobrova pri Bevčah?/ ain huben da Gori auf gesezzen ist. Im Deschnik /Dežnikar?/ drey huben da Primas, Thomas vnd Mathe auf gesezzen sint. Im Tudras ain pesezzen vnd ain öd huben. Dacz Zell /Selo pri Velenju?/ ain hofstat da Herman auf gesezzen ist. Im Holz /?/ ain huben da Mert auf gesezzen ist, ze Zappelsach /Zapuže/ drithalb huben der ist zwo öd vnd auf den huben vnd auf der hofstat dacz Zell zwo garben zehent dye drit gehört dem pharrer ze Gomilczk /Gomilsko/, drey hofstet ze Zakel /Zakl, vas med Braslovčami in Gomilskim/ ain öd huben vnd in Godweyn /Gorvin, ime pri Vranskem, v bližini gradu Hekenberg/ ain hoff da Vlschalch auf gesezzen waz« vse skupaj za 200 mark starih graških fe-nigov.) Primerjaj še: T. Ravnikar, *Gospodje Turnski v 13. stoletju*, 12s.

194 1246; objavljeno v: Kos, *Gradivo* V, št. 896, 423; *StUB* III, št. 8, 61.

195 Natančno o tem dogajanju glej v poglavju *Savinjska in Šaleška dolina v 12. stoletju*.

žine je bil še v letu 1247,¹⁹⁶ vsaj v letu 1268 pa ima že nove lastnike. Tega leta namreč dve listini sporočata ime novega Hekenberškega viteza – Herman.¹⁹⁷ Pripadniki te nove rodbine pa niso bili lastniki gradu in posesti, temveč so bili le gradiščani, ki so upravljali posest za svoje seniorje Kunšperške, ki so bili pravi lastniki posesti. Oto Kunšperški je bil pripadnik stranske veje ptujske rodbine, tako da je potrebno to pridobitev hekenberške posesti postaviti v isto vrsto s ptujsko pridobitvijo posesti gradu Kacenštajn. Poleg Hekenberške posesti so imeli Kunšperški v lasti tudi posest gradu Velenje.¹⁹⁸ Kdaj in kako so prišli do nje, ni mogoče ugotoviti. Obe posesti, Hekenberg in Velenje, so vedno obravnavali skupaj in so obe skupaj tudi zastavili svojim sorodnikom Ptujskim, ko so leta 1323 zaradi škode, ki so jo utrpeli v službi pri Vovbržanih, zašli v hude finančne težave.¹⁹⁹ Vprašanje, ali je iz tega mogoče sklepati, da je tudi posest Velenja prišla v roke Kunšperških kot del dediščine po Dravsko/Šoštanjskih, pa ostaja neodgovorjeno, saj popolni molk virov ne daje nobenih temeljev za kakršnokoli sklepanje. Pomembnejše kot kunšperško dedovanje dela dravsko/šoštanjskih posesti pa je dejstvo, da posesti gradu Šoštanj ni pridobila ne ptujška ne kunšperška družinska veja, temveč jo najdemo v začetku 14. stoletja v rokah grofov Vovbrških, ki jih vežejo družinske vezi tudi z Dravsko/Šoštanjskimi.²⁰⁰

Preden se bomo posvetili vprašanju, povezanim z usodo Šoštanja konec 13. in v začetku 14. stoletja, je prav, da obdelamo še zadnjo posest Kunšperških v Šaleški dolini, grad Velenje. Po velenjskem gradu poimenovanega plemiča najdemo prvič omenjenega leta 1270,²⁰¹ ko je kot priča nastopal v listini, s katero je Oto Kunšperški podelil Henriku iz Stretwega pri Judenburgu na Štajerskem, njegovi ženi Kunigundi in svaku Henriku posest »Lizeyn« (verjetno kraj Liezen v Admontski dolini na Štajerskem), tudi

196 1247, december 2; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 44, 74; *StUB* II, št. 297, 399 (k 1232) (»Eberardum de Heckenberg«).

197 Spor med vojvodo Ulrikom III. Koroškim in Gornjegrajskim samostanom, ki je »kriv« za nastanek omenjenih listin, smo že natančno obravnavali.

198 Velenje se z imenom Gundakerja Velenjskega prvič pojavlja v virih leta 1270 v listini, nastali na gradu Kunšperk: 1270, maj 14, Kunšperk; objavljena v: *StUB* IV, št. 378, 227, kar dokazuje, da je bila velenjska gosposočina takrat že last Kunšperških.

199 1323, februar 3, Ptuj; originalna perg. listina v ARS; zbirka listin, ki so bile vrnjene iz HH-StA Dunaj.

200 Pri obravnavanju zgodovine 12. stoletja smo med ostalim opozorili na imeni Viljem in Pilgrim, ki sta skupni v obeh družinah, poleg tega pa tesno povezanost obeh družin dokazuje tudi sosedstvo posesti na Koroškem (posesti Dravskih v Podjuni so sosednje s posestvijo Vovbrških v Pliberku in okolici).

201 1270, maj 14, Kunšperk; objavljeno v: *StUB* IV, št. 378, 227.

»dominus Gundacherus de Welen«. Isti je nastopal v mnogo bolj aktivni vlogi pet let kasneje. Leta 1275²⁰² je prišlo do sodne odločitve v zvezi s sporom, v katerega se je zapletel Gundaker Kunšperški (iz družine kunšperških ministerialov, ki ji pripisujemo tudi turnske, hekenberške in velenjske plemiče), ki je storil večjo škodo krški cerkvi in njenemu škofu Dietriku II. (1253–1278). Zaradi te škode ga je ujel in imel zaprtega (sorodnik?) Engelbert Turnski s svojimi pomagači (»domino Engelberto de Turri alii-sque suis coadiutoribus«). Hartnid Celjski (iz družine gospodov iz Orta?), savinjski deželski sodnik, brata Viljem in Ulrik Svibenska, Leopold Konjiški in Kolon Mariborski so bili razodniki pri tem sporu in so razsodili, da mora Gundaker Kunšperški skupaj s svojima bratoma Albertom, imenovanim Škodnik, in Gunterjem poravnati škofu škodo v višini 40 mark denaričev do 25. julija (dan sv. Jakoba) in še 600 mark denaričev do binkošti naslednjega leta, ko se bo sodni zbor sestal še enkrat. Gundaker Velenjski in Leopold Ploštanjski sta v tej listini označena kot prijatelja imenovanih bratov, zato so ju bratje zaprosili, da sta bila poroka za 400 mark denaričev (te so morali za dobo šestih let zastaviti krškemu škofu ter bi jih dobili vrnjene, če v tem času ne bi prišlo do nobenih kršitev dogovorjenega miru). Vsota, ki so jo morali zastaviti škofu, je bila tako velika, da je bratje sami niso mogli zbrati, zato so jim posodili: brata Viljem in Ulrik Svibenska 100 mark, Hartnid Celjski 50 mark ter Gundaker Kunšperški, Leopold Konjiški, Leopold Ploštanjski, Henrik Turnski, Henrik Helfenberški, Wernher Lempaški, Wuluing Pernavski, Wuluing Prežinski, Engelšalk Ranšperški in Albert, imenovani Škodnik, vsak po 25 mark. Za zavarovanje tega pa sta bila poroka Gundaker Velenjski in Leopold Ploštanjski.²⁰³

Na posest Velenja pa je vezan še en dogodek. Leta 1264 namreč prvič srečamo kraj Velenje (sicer posredno z omembo prvih »tržanov« (»cives«), omenjen kot trg.²⁰⁴ O vsebini listine smo več govorili pri obravnavanju cerkvene zgodovine in vprašanju nastanka škalske fare. Ti »meščani« Velenja so tudi že kmalu vzbudili pozornost raziskovalcev srednjeve-

²⁰² 1275, maj 5, pri Podčetrtku; objavljeno v: *GZM* II/30; *StUB* IV, št. 554, 332, 333. Regest je objavil tudi I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 62, in isti, *Das Dekanat Drachenburg*, 401.

²⁰³ K tej listini se bomo pri obravnavanju Hekenberga in družine vitezov Škodnikov v nadaljevanju besedila vrnili še enkrat.

²⁰⁴ 1264, januar 13, Škale; original v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 643; prepis iz 19. stoletja v arhivu Škale; objavljeno v *StUB* IV, št. 125, 78; I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 123–125. Regesta v I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 45; med pričami: »Gebhardus ciuis de Weln /.../ Reynherus ciuis de Weln, Hermanus de Weln«.

ške preteklosti naših krajev.²⁰⁵ Sam termin »civis« ipd. dopušča različne možne razlage, zato so se pojavili dvomi, ali je upravičeno prištevati omenjena Gebharda in Rajnherja med velenjske tržane. D. Kos je opozoril, da v tem primeru slednja najverjetneje nista velenjska tržana temveč velenjska gradiščana. To trditev je utemeljil s sledečim: tržani v listinah nikoli ne nastopajo pred plemiči, temveč vedno za njimi, zato naj bi bili »pravi« tržani navedeni na koncu listine, ko so po Hermanu »de Weln« naštet še »David, Gotfridus, Henricus, Albero, Gunther«.²⁰⁶ Tudi on pa ni podvomil v nastanek trga Velenje v 13. stoletju, torej še v času gospodstva Kunšperških. Nekoliko drugačno mnenje si je o navedeni problematiki ustvaril Jože Curk, ki je sistematično raziskal nastanke in razvoj vseh slovensko-štajerskih mest in trgov.²⁰⁷ Na kratko bom povzel njegov pogled na nastanek trga Velenje. V knjigi *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem* na strani 137 zapiše: »Prvotni lastniki velenjskega ozemlja so bili Breže-Selški, nato njihovi sorodniki Vovbržani. Kako je gospodstvo po sredini 13. stoletja prešlo v posest Kunšperških, ne vemo. Tem so vsekakor leta 1323 sledili sorodni Ptujčani, po letu 1370 Liechtensteini, nato Stubenbergi, Liechtenbergi 1477–1541 ... Na stičišču te ceste /tj. cesta Strmec/Nova cerkev–Črna na Koroškem/ z ono iz Šaleka je nastala obcestna vas z vrstno parcelacijo, ki se med letoma 1374 in 1480 često omenja kot Stara vas ali Staro Velenje v nasprotju s takrat že obstoječo Novo (vasjo) ali Novim Velenjem južno od Pake pod grajskim gričem. Tržna naselbina s proščenskim sejmom je zaradi veljave bližnje cerkve sv. Martina gotovo že pred sredino 13. stoletja dobila omejene trške pravice, na kar kaže tudi omemba njenih treh tržanov iz leta 1264 ... Ustanoviti so jo morali enako kot Šoštanj Vovbržani, ki so kot visokosvobodni grofje in domini terrae edini v tej okolici (razen krških škofov) imeli to pravico, preden so to gospodstvo neznano kako izgubili na račun kunšperških ministerialov ...« V starejšem tekstu²⁰⁸ je postavil trditev, da se je prenos naselbine s področja današnje Stare vasi, kamor upravičeno postavlja prvotno vas Velenje, na področje današnjega Starega Velenja (torej pod grajski grič) zgodil šele po sredi 14. stoletja.

Gotovo je, da je prvotni kraj/vas z imenom Velenje nastal(a) na področju današnje Stare vasi, torej na prostoru, ki je bilo za naselitev tudi najugo-

²⁰⁵ Podrobno o tem v: Tone Ravnikar, Velenjski meščani v 13. stoletju?, v: *Šaleški razgledi* 8, Velenje 1992, 54–71.

²⁰⁶ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 103.

²⁰⁷ Jože Curk, O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju, *Celjski zbornik* 1962, 225–254: 249, 250 (geslo *Velenje*); J. Curk, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetka 20. stoletja*, Maribor 1991, 137 (*Velenje*).

²⁰⁸ Jože Curk, *O urbanistično-gradbenih zasnovah*, 249.

dnejše. Stara vas je namreč nastala na tako imenovani prvi rečni terasi, ki je nekaj metrov dvignjena od nižine ob reki Paki in ni bila podvržena poplavam. Na tej terasi so nastale poleg (Starega) Velenja še vasi Škale, Pesje, Gaberke in Družmirje. Šele dejstvo, da sta oba trga, Šoštanj in Velenje, potrebovala zaščito gradu in trškega gospoda, je povzročilo nastanek (prenos?) obeh trgov na do takrat prazen(?) prostor južno od Pake. Vse do srede 20. stoletja in do regulacije rečne struge so bile poplave v Velenju in Šoštanju skoraj vsakoleten pojav.

Do teh spoznanj so trditve J. Curka v glavnem natančne. Seveda pa ni več mogoče braniti teze, da je bilo Velenje last Vovbržanov in da so ti odgovorni tudi za dodelitev trških pravic naselbini. Nasprotno. Ohranjeno listinsko gradivo (ki je sicer skromno, vendar dovolj natančno), omogoča trditve, da grofje Vovbrški nikoli niso bili lastniki Velenja in da torej niso mogli biti oni tisti, ki bi Velenju podelili trške pravice. Od prve omembe Velenja dalje vidimo, da je bil grad Velenje in pod njim nastajajča naselbina v lasti Kunšperških, ki so jo šele v letu 1323 zastavili svojim sorodnikom Ptujskim. Kako torej odgovoriti na vprašanje, kdo je bil tisti, ki je podelil Velenju trške pravice? Ptujski – oz. njihova stranska veja Kunšperški – sami te pravice seveda niso imeli, toda ravno čas, v katerem se Velenje prvič omenja kot trška naselbina, omogoča, da to dejanje pripišemo ravno njihovemu prizadevanju. V letih 1254 in 1260 je bil ogrski kralj Bela IV. štajerski vojvoda. Njegov nastop proti štajerskemu deželnemu plemstvu pa je med ministeriali vzbudil nezadovoljstvo in privedel do upora.²⁰⁹ V letih 1257 in 1258 je prišlo do upora v Dravski dolini, kjer so štajerski plemiči pregnali ogrskega upravitelja Štefana Slavonskega izpred Marenberga. Eno vodilnih vlog pri tem je odigral ravno Friderik Ptujski, ki je nato Štefana pregnal še iz Maribora. Leta 1258 je Štefan oblegal Ptuj in upor začasno zdušil. Vendar se je štajersko plemstvo že naslednje leto ponovno uprlo, se povezalo z Otokarjem II. Přemyslom in koroškimi vojvodami Spanheimi ter leta 1260 pregnalo osovražene Ogre iz dežele. Videli smo že, da je pomembno vlogo odigral ravno Friderik Ptujski.²¹⁰ V letih od 1260 do 1270, ko je nastopil čas miru in sorazmerne politične stabilnosti, pa je bil seveda tudi čas za izstavljanje računov. Že v petdesetih letih so Ptujski in njihovi sorodniki Kunšperški svoj pogled intenzivno usmerili na področje Savinjske in Šaleške doline, saj je bilo področje matičnega Ptuja na eni strani zaradi ponavljajočih se ogrskih vdorov dokaj nestabilno, po drugi stra-

²⁰⁹ Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, 358–371.

²¹⁰ Poleg že citiranih del Jörga Hönscha prim še: Jože Mlinari, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, 29–31.

ni pa so bili Ptujski na področju Ptuja le ministeriali salzburškega nadškofa, zaradi česar so bili v svojem delovanju omejeni. Kaj je bilo bolj naravno od tega, da sta si dali družini »izplačati« svoje sodelovanje pri uporabi proti Ogrom tudi tako, da sta dosegli podelitev trških pravic za Velenje. Ptujski so si na primer ravno v tem času uspeli pridobiti tudi odvetništvo nad posestmi Gornjegrajskega samostana.

Prav tako je potrebno na novo definirati čas preselitve trške naselbine na novo lokacijo. Za to pa se je potrebno vrniti na citirano listino iz leta 1264 in jo natančneje analizirati. V listini smo spoznali Gebharda in Reynherja, ki se označujeta kot »civis de Weln«, ter Hermana Velenjskega, ki je naveden brez oznake »civis«. Kaj pomeni izraz »civis« v srednjeveški terminologiji? V srednjeveških listinah je ta termin do 12. stoletja označeval tako razvaline antičnega naselja²¹¹ kot tudi grad in njegove prebivalce.²¹² Očitno je, da do 12. stoletja termin *civitas* še ni terminus tehnicus v gospodarskem in pravnem smislu, temveč pomeni le zid oziroma zidano stavbo. Vendar se ta slika do 13. stoletja spremeni. Od tega obdobja dalje pomeni termin samo še trško in meščansko naselbino.²¹³ V tej luči ne more biti nobenega dvoma, da sta omenjena Gebhard in Reynhard bila tudi v resnici velenjska tržana. Toda D. Kos kljub temu opozarja, da s terminom »civis« v našem primeru nimamo opraviti z velenjskimi tržani temveč z velenjskimi gradiščani. Tržani namreč v listinah niso bili nikoli uvrščeni pred plemiči, temveč vedno za njimi, zato pravi, da so bili pravi tržani navedeni na koncu listine (od Davida naprej). Toda ali je res, da so v listini za obema »tržanoma« navedeni še plemiči? Med Gebhardom in Reynherjem najdemo le še nekega Konrada, ki je bil upravnik (oficial) Gundakerja Turnskega in torej sploh ni nujno, da je spadal med plemstvo. Ravno nasprotno, uradniki manjšega ministerialnega plemiča, kar so bili Turnski tudi po D. Kosu, so bili praviloma rekrutirani iz vrst statusno bolj stoječih podložnikov in ne iz vrst plemstva. Tako ni za tržani navedenih nobenih plemičev, zato navedeni Kosov argument odpade. Ne vidimo prav nobenega razloga, da ne bi smeli šteti vseh treh velenjskih tržanov med »prave« tržane, Velenja pa

²¹¹ Glej npr. *Conversio Bagoarioum et Carantanorum*, v: Sveta brata Ciril in Metod v zgodovinskih virih, *Acta ecclesiastica Sloveniae* 7, 33.

²¹² N. d., 39; Fran Zwitter, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, *ZČ VI–VII* (1952/53), 220.

²¹³ Vasilij Melik, Mesto(*civitas*) na Slovenskem, *ZČ XXVI* (1972), 3–4, 303: »pri pregledovanju objavljenih virov iz 13. stoletja za naše narodnostno ozemlje in njegovo najbližjo sosesčino nisem našel niti enega primera, v katerem bi se beseda *civis* ne nanašala na prebivalca trga ali mesta«.

za trg vsaj od leta 1264 dalje.²¹⁴ Na previdnost pa nas vendarle navaja primer sosednjega trga Žalec. Leta 1256 se namreč v listini omenjejo meščani (»cives«) Žalca, ki pa se nato leta 1259 navaja kot »villa«, torej kot vas in ne kot trg. Vendar se le nekaj let kasneje, med 1265 in 1267, omenja že (trški) sodnik v Žalcu, leta 1279 pa se samo naselje označuje kot trg (»de foro in Sahsenveld«),²¹⁵ kar pomeni, da je bilo ob prehodu naselja iz vaškega v trški status na začetku pri poimenovanju nekaj zmede. Vendar ni dvoma, da je tako v primeru Žalca kot tudi v primeru Velenja nazadnje prevladal pravno pomembnejši (in glede na dejansko stanje pravilnejši) naziv trg.

Zakaj je postalo Velenje trška naselbina? Na to je vplivalo več različnih dejavnikov. Prvi je gotovo njegova lega. Velenje leži ob križišču dveh cest: prva je peljala iz smeri Dobrna–Vinska Gora proti Škalam in nato naprej v Mislinjsko dolino, druga pa je pripeljala iz smeri Polzele ob Ložnici v Velenje. Staro Velenje ima še danes podobo, ki jo je določila ravno lega na omejenem križišču. Manjši trški prostor se je oblikoval prav na samem križišču teh dveh cest, tam, kjer danes pripelje Ljubljanska cesta v središče Starrega Velenja. Da ti dve cesti nista bili le lokalno pomembni, kaže morda tudi (po našem menjenju upravičena) domneva Franca Schumija, da je leta 1256 potoval koroški vojvoda Ulrik III. iz Topuskega na Hrvaškem preko Metlike,²¹⁶ Trebnjega, Mokronoga, Zidanega Mosta, Celja in nato ob dolini Pake (se pravi mimo Velenja ali/in Šoštanja) v Lavamünd/Labot, kjer je nato listinil aprila.²¹⁷ Druga pomembna determinanta pa je bila seveda lega neposredno pod gradom Velenje. Za nastanek trga je nedvomno zaslužna družina Kunšperških, ki so bili prvi znani lastniki Velenja. Sredina 13. stoletja je ravno čas, ko dosežejo Kunšperški svoj vrhunec. Oto I. Kunšperški je sodil v prvi polovici 13. stoletja med najpomembnejše plemiške osebnosti na področju Štajerske in Koroške, nasledniki pa po njegovi smrti okoli leta 1236 njegove veljave niso več dosegali. Vendar sta za nas pomembna njegov sin Oto II. (†okoli 1250) in vnuk Oto III. (1265?, 1275–1319). Slednji je v začetku 60. let 13. stoletja začel voditi politiko, ki je napravila Kunšperške vse manj odvisne od njihovih seniorjev salzburških nadškofov in je kot prvi prenesel težišče svojega delovanja povsem na področje Sa-

²¹⁴ Podrobno v: Tone Ravnikar, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 186–189.

²¹⁵ Za posamezne navedbe glej: P. Blaznik, *Topografija* II, 546, 547.

²¹⁶ Tu se je zadržaval še v januarju tega leta, ko je podelil cerkev sv. Petra v Črnomlju z vsemi filialami in posestmi v provinci Metlika nemškemu viteškemu redu v Ljubljani (1256, januar 16, F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde* I/1882, št. 11, 27). Z njim je potoval tudi gornjegrajski opat Janez, ki se v navedeni listini pojavi kot priča.

²¹⁷ F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde* I/1882, 83.

vinjske in Šaleške doline. Poleg tega je potrebno še enkrat opozoriti na anagažma v uporabi proti Beli IV. v letih 1257/1258 in nato še leta 1260, s katerim so Ptujski in s tem posledično tudi stranska veja Kunšperški (čeprav je bil Oto III. v času trajanja upora še mlad in se zato verjetno sam tega dogajanja ni udeležil) pridobili zasluge pri Otokarju II. Přemyslu in jih nato seveda vnovčili. Domnevamo lahko, da je Velenje dobilo trške pravice ravno v njegovem času. To pomeni, da Velenje ne bi moglo dobiti trških pravic mnogo pred prvo omembo leta 1264, saj je Oto III. postal polnoleten šele v začetku 60-ih in je lahko začel šele takrat voditi samostojno politiko.²¹⁸

Eden od glavnih virov gospodarske moči so bila predvsem mesta in trgi, ki jih je posamezni fevdalec obvladoval na svojem območju. Zato si lahko predstavljamo, da je imel trg Velenje najprej za Kunšperške in nato za njihove naslednike Ptujске zelo velik pomen. Ker je za Šaleško dolino značilno »večno« nasprotje med dvema trgoma, Šoštanjem in Velenjem, ki pa ne predstavlja le simpatične folklorne posebnosti ali celo občasne zavore v razvoju, temveč je ponavadi v veliki meri ravno ta konkurenca spodbujala napredek enega in drugega kraja, se postavlja seveda zanimivo vprašanje, kdaj je nastal trg Šoštanj. Prva omemba (čeprav posredna), ki govori o tem, da je Šoštanj že trg, je iz leta 1348, ko se v Šoštanju prvič omenja trški sodnik.²¹⁹ Za sam nastanek trga pa ponavadi (analogno razvoju Velenja) predvidevamo konec 13. ali najkasneje prvo desetletje 14. stoletja, vsekakor torej še čas, ko je Šoštanj pripadal Vovbržanom. Toda v letu 1318 sta grof Herman Vovbrški in njegova žena Elizabeta prodala lavantinskemu škofu Dietrichu za devet mark posesti v Družmirju pri Šoštanju, in sicer za 36 mark vagnega srebra. Od te vsote je škof vnaprej izplačal za dvaindvajset mark čiste zlate in 24 mark srebra graških novcev dunajske vage. Grof in njegova žena sta si izgovorila pravico do odkupa za šestdeset mark srebra dunajske vage v naslednjih treh letih, kar sta očitno tudi morala storiti. Ko razmišljamo o času nastanka trga Šoštanj, je potrebno opozoriti, da leta 1318 v listini trg še ni omenjen, temveč je govora le o vasi Družmirju in o gradu Šoštanj. Izstavitelja celo eksplicitno pravita, da ne bosta odkupila

²¹⁸ Posredno govori o povezavi med gradom oz. lastnikom gradu Velenje in trgov pod njim tudi dejstvo, da je cerkev Karmelske Matere božje v Starem Velenju skoraj gotovo nastala kot lastniška cerkev lastnikov velenjskega gradu. O tem priča spor med velenjskim graščakom Baltazarjem Wagnom in ljubljanskim škofom o tem, ali so imeli »odvetniške in lastniške pravice nad cerkvijo velenjski graščaki od nekdanj« ali ne in da so sami brez nasprotovanja škalskega župnika oz. škofa nastavljali pri njej duhovnike, kar se je vršilo v drugi polovici 16. stoletja (za spor glej: I. Orožen, *Das Dekanat Schalthal*, 169–234). Prav tako pa poznamo tudi poročilo, ki govori o tem, da so »emporno cerkev«, ki da je stala v cerkvi leta 1576, porušili, ker je razganjala zidove (I. Orožen, n. d., 181; R. Poles et al., *Sakralna dediščina*, 230).

²¹⁹ Prim. P. Blaznik, *Historična topografija II*, 409 in tam našete omembe.

od škofa le gradu, temveč bosta skupaj odkupila tako grad kot vas, saj je vas brez gradu brez vrednosti.²²⁰ Skoraj ni verjetno, da bi v tem času že obstajal trg Šoštanj, saj bi bil sicer gotovo omenjen. K vprašanju Šoštanja in njegove usode v času od druge polovice 13. stoletja do leta 1322 se bomo še vrnili.

Velenje se torej leta 1264 sicer že omenja posredno kot trg, vendar moramo pri tej omembi ohraniti še določeno mero skepse. Zato pa je naslednja omemba trga Velenje toliko bolj nedvomna. Prva neposredna omemba je ohranjena žal le v regestu, ki je nastal leta 1467 v stubenberškem družinskem arhivu. Stubenbergi so bili leta 1438 eni od dedičev Ptujskih. Tako so v njihov arhiv prišle tudi ptujske listine, ki jih je leta 1467 uredil pisar in napravil iz njih regeste. Velik del teh originalov se je do današnjih dni izgubil, na srečo pa se je ohranil seznam z regesti listin. Med njimi najdemo tudi sledečo: »Item, ain kauffbrieff umb ein hoff Sitmarenber zu Belen bey dem marcht, auch über dye wissen dasselbs gelegen, von Ulrich Mortinger und Etn Schurprant gebrudern aussgangen auff Herdegen und Fridrichen von Pettau lau(tund).«²²¹ Govori torej o prodaji dvorca Žitenberg²²² pri trgu

²²⁰ 1318, april 30, Pliberk/Bleiburg; prepis iz 14. stoletja v: Codex Henrici, ŠAM, f. 45, 132; regest v: *RHSt*, št. 961, 255; *MDC VIII*, št. 418, 126 (»Wir graf Herman vnd vnser wiertin grafın Elspet von Heunenburch, /.../ daz wir willechlichen vnd mit verdachtem muft vnsern lieben herren den ersam Bischof Dietrichen von Lauent cze chauffen geben haben pey Schonstain, Smerstorf, dez neu'n march geltz sint mit allen dem recht vnd zu dem vorgenanten Dorf geho'ret, leut vnd gut, gepawen vnd vngepawen, gesucht, vnd vnge sucht, in der Erden vnd auf der Erden, holtz, wismat vnd waid vnd swie ez genant sey vmb sechs vnd dreizzig march gewegenes Silbers da er vns fu'r geben hat, zwo vnd dreizzig march silber lotiges in pehaimischen Grozzen vnd vmb vier vnd zwainzig march gewegenes silbers greczer mu'nzz Weinniches gewichtes vnd sein des selben silbers nun gentslich von im gewert vnd loben den vorgenanten herren Bischof Dietrich daz vorgeschriben Dorf vnd gelt ze schermen vor alleransprach nach Landes recht. Ist auer daz wir von dem egenanten hern Bischof Dietrich daz vorgenant Dorf vnd gelt von sand Georgen tag der nun hin ist, inrr drein jaren her wider chaufen vmb seczg march silbers gewegenes Weinnichs gewichtes, so sol er vns daz selb dorf vnd gelt vmb daz vorgenant silber herwider ze chaufen geben an allen chrieg vnd ob vnser in der zeit niht werde, dez Got nicht gebe, so sol er vnser Erben dez widerchaufs gepunden sein rech alz vns selben. Wer auer, daz wir noch vnser erben daz vorgenant do'rf vnd gelt in den vorgenanten dreyn jaren nicht widerchaufen vmb sechtzig march silbers alz vorgeschriben ist, so sol er f'urbaz vns noch vnsern erben chains widerchaufs gepunden sein. Wir loben im auch daz er vns noch vnsern erben mit der purch ze Schonstain vnd mit dem gelt, den wir im daczu' geantwu'rt haben, chainz widerchaffez gepunden sein, wir chaufen dann dez oft genant dorf Smerstorf her wider, ee danne die purch oder doch mit samt der Pu'rge wand in daz selb dorf an die pu'rch ze nichte were ...«).

²²¹ J. Losert, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, št. 24, 79.

²²² Žitenberg je grič severovzhodno od Starega Velenja nad Rdečo dvorano. Danes je na tem griču drevesnica, o kakšnem dvorcu pa ni več sledov. Drugače je bilo še v času pred II. svetovno vojno, ko je na razglednici, posneti na začetku 30. let iz smeri gradu Velenje proti Šaleku, še videti sledove, ki bi morda lahko predstavljali ostanek temeljev omenjenega dvorca.

Velenje. Dvorec sta brata Ulrik Mörtinger Ekenštajnski in njegov brat Oto Schurbrand (»Rogovilež«) prodala ptujskima bratoma Hardegnu in Frideriku. Brata Mörtinger se prvič pojavita kot priči v listini iz leta 1320.²²³ V tej listini se še ne imenujeta po gradu Ekenštajn, kakor se je Ulrik začel imenovati od leta 1326 dalje.²²⁴ Ulrika Mörtingerja pa najdemo kot priči tudi v listini, s katero je grof Herman Vovbrški podelil Gornjegrajskemu samostanu v fevd posesti v vrednosti 10 mark, ležečih v njegovem urbarju v Rebrci (»Rechperch«) pri (Železni) Kapli (»auz der Chappelle«). To je grof podelil zato, ker je opatu za zastavo v Mozirju ostal dolžan odkupnino v vrednosti 100 mark.²²⁵ Vsekakor pa so Mörtingerji s pridom koristili izumrtje grofov Vovbrških in se v času boja za vovbrško dediščino poskušali osamosvojiti. Že leta 1324 je prišlo do spora med Konradom Aufensteinskim kot vovbrškim dedičem in Ulrikom Mörtingerjem v zvezi s pristojnostmi do gradu Ekenstein. Spor je z razsodbo rešil Hardegen Ptujski, z njo pa se je strinjal tudi grof Ulrik Pfanberski.²²⁶ Brata Mörtingerja sta nadaljevala prizadevanje za osamosvojitve in leta 1329 dobila od krškega škofa neposredno v fevd grad Ekenštajn (»di fest ze Ekenstein«).²²⁷

223 1320, november 13; objavljeno v: *MDC VIII*, št. 561, 165 (»Wolreich der Mertinger und sein pruoder Schvorprant«).

224 1326, april 4, Pliberk; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1948 (»Vlreich der Mertinger von Ekenstain«).

225 1320, junij 17, (Slovenska) Bistrica; prepis v: StLA Graz, vrsta listin, št. 1874^b; regest v: *MDC VIII*, št. 545, 161 (kjer pa je napačno transkribirano Vlrich der Moranger namesto prav Vlrich der Mortinger). Iz listine ni povsem jasno, ali je Rudolf, ki je brez predikata naštet med pričami eno mesto pred »našim« Ulrikom, njegov brat ali ne, glede na položaj vejice pa je najverjetneje, da je imel Ulrik starejšega (položaj med pričami!) brata, ki pa je moral kmalu nato umreti, saj ga ne najdemo več omenjenega. Za podelitev posesti samostanu v Gornjem gradu še: 1320, november 18, Pliberk; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1879^a, in 1321, marec 13, Mozirje; regest v: *MDC VIII*, št. 571, 167, 168.

226 1324, marec 22, Št. Vid (ob Glini na Koroškem); regesta objavljena v *MDC VIII*, št. 703, 204.

227 1329, december 15, Labot; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1989c; regest v: *MDC IX*, št. 298, 83 (»Ich Vlrich der Mertinger vnd ich Ott Schurprant sein bruder /.../ daz wir von vnsern genedigem herren dem ersamen bischof Perolt von Gurk enphangen haben di fest ze Ekenstain mit allem dem daz dat zu gehoert gesucht vnd vnge sucht ze rechtem lehen, hol tzt, waid vnd weingarten swie ez gehaizzen ist oder an swe ez leit, an chirchen oder an andrer herschaft vnd mit allem dem recht als ez di grafen von Hevnburch, da ez im von ledich worden ist vom im vnd von seinem gotzhaus ze lehen gehabt habent, vnd besunderlich haben wir enphangen zu der selben fest von im ze lehen, vier hueben dacz Preilicz, dacz Nider Perchsitz, sechs huoben, dacz Ober Perchsicz vier huoben, dacz sand Johans ein huob, vnder der fest ze Ekenstain sechs huoben, dacz Saeplach zwo huoben, dacz Cel ein huob, dacz Lukaw ein huob, dacz Pilchgrub ein huob, vnder der Linden ein huob, dacz dem Pribe zwo huben, an dem Lopatnich achs huben vnd hat er vns vnd vnsern erben die fest vnd auch der geot als si vor verschriben sint durch vnserm dienst, den wir im vnd seinem gozhaus ge-

V tej listini so naštetja tudi posestva, ki so spadala h gradu: štiri kmetije v Prelski (»zu Preilicz«), šest kmetij v Spodnji Pirešici (»Nider Perchsitz«), štiri kmetije v Zgornji Pirešici (»Ober Pirechsicz«), eno kmetijo pri cerkvi sv. Janeza (»zu Sand Johans«), šest kmetij pod gradom Ekenštajn (»vnder der fest ze Ekkenstein«), dve kmetiji »zu Saeplach«, eno kmetijo v Selu (»zu Cel«), eno kmetijo v Lokovini (»zu Lukaw«), eno kmetijo pri Polhovem (»zu Pilchgrub«), eno kmetijo v Podlipju, dve kmetiji »dacz dem Pribe« in osem kmetij na Lopatniku (»zu Lopatinch«). Ta seznam je zanimivo primerjati s seznamom posesti, ki so bila naštetja kot Ekenštajnska v listini, s katero je krški škof leta 1334 podelil grad in posest (tako kot so to imeli prej v fevdu Vovbržani) Žovneškim: v Prelski štiri kmetije, v Spodnji Pirešici šest kmetij, v Zgornji Pirešici štiri kmetije, pri sv. Janezu eno kmetijo, pod gradom Ekenštajn šest kmetij, v Selu eno kmetijo, v Lokovini eno kmetijo, pri Polhovem eno kmetijo, pri »Saepl« v Podlipju eno kmetijo, dve kmetiji »zu Pribe« in na Lopatniku osem kmetij.²²⁸ Če primerjamo oba seznama, vidimo, da se povsem ujemata. Zaradi tega pa lahko seveda brez strahu, da bi se zmotili, rekonstruiramo, kje vse je imel grad Ekenštajn svoje posesti. Seznam lahko primerjamo tudi z uradi, ki jih je obsegal najstarejši ekenštajnski urbariz konec 15. stoletja.²²⁹ Tu so naštetji naslednji uradi: Prelska, Spodnja Pirešica, Zgornja Pirešica, Gorica, Veternik, sv. Ožbolt (Cirkovce) in Plešivec, omenjajo pa se tudi kmetije na Selu in Lopatniku. V 15. stoletju je ekenštajnska gospoščina obsegala poleg že poznanih posesti še urade na Plešivcu in v Cirkovcah, sicer pa se razprostranjenost te gospoščine v tristo letih ni bistveno spremenila.²³⁰

Vrnimo se nazaj. Za datacijo regesta, v katerem se Velenje prvič omenja kot trg, je pomembno, da se brata Ulrik in Oto Mörtinger omenjata skupaj v letih od 1320 do 1329, po gradu Ekenštajn pa se imenujeta šele od leta 1326 dalje; Ptujski so pridobili Velenje od svojih sorodnikov Kunšperških

tan haben vnd noch getrewlich tuon schuellen, verlihen ze rechtem lehen vnd hat vns von besvndern gnaden vnd vnsern erben gelobt an den vrogenanten lehen vertreten mit rechten als ein herre von recht sein man tuon schol nach landes recht vnd sint diser sache gezeug der edel herre her Herdeg von Petav, her Dyepolt von Chaczenstain, her Pilgreim von dem Puchel, Ortel vnd Welfing von Lindek, vnd ander erber leut genoug, vnd dar vber geben wir paid im vnd seinem gotzhaus disen brief versigelten mit mein Vlreichs des Mertinger anhangendem insigel, wand mein bruoder Ott nicht aygen insigel hat.«.)

228 1334, maj 25, Vitanje; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 30; objavljeno v *CKL*, št. 149, 168, 169.

229 StLA, Stockurbare št. 9/16, urbar gospoščine Ekenstain.

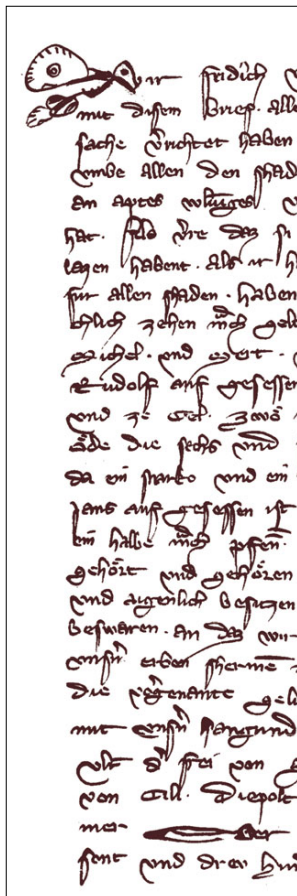
230 Prim. tudi T. Ravnikar, *Sledovi srednjeveške kolonizacije med Bevčami in Dobrno*, 170, 171.

leta 1323.²³¹ Tako je verjetno najbolj smiselno datirati nastanek regeste v čas od leta 1326 do 1329, ko so bili velenjski svetni gospodarji gospodje Ptujski, ki so poleg samega gradu imeli v neposredni bližini trga tudi dvor Žitenberg, in seveda, ko smemo z gotovostjo domnevati na gradu Ekenštajn tudi brata Mörtingerja. Ta regesta pa omogoča tudi sklep, da je v 20. letih 14. stoletja trška naselbina gotovo že ležala pod grajskim gričem in da je torej najkasneje takrat že bila izvedena prestavitev trga s področja Stare vasi na področje Starega Velenja. To prestavitev pa Jože Curk postavlja šele v drugo polovico 14. stoletja. S tem smo zaenkrat zaključili obravnavanje usode gradu in trga Velenje, zato je prav, da se preselimo k naslednjemu trškemu naselju, ki je nastalo v Šaleški dolini – Šoštanju.

Da so Vovbržani lastniki Šoštanja, izvemo prvič leta 1309 iz listine, s katero je gornjegrajski opat Leopold z grofoma Hermanom in Friderikom Vovbrškima in samostanskima odvetnikoma poravnal vse spore, do katerih je prišlo med njima in samostanom ter njegovim pokojnim opatom Wulfingom.²³² V pogodbi, ki so jo tega leta podpisali v Mozirju, so Vovbržani samostanu kot odškodnino podelili za

²³¹ 1323, februar 3, Ptuj; originalna perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj; uporabljen prepis listine iz *Gradiva za zgodovino Slovenecv*, ki ga je pripravil B. Otrepec in ga hrani Institut Milka Kosa na SAZU. Opozoriti je potrebno, da A. Muchar v šestem delu *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, Graz 1859, navaja podatek, da je Hardegen Ptujski kupil na binškotni ponedeljek (30. maj) leta 1322 od Friedrika in Neže Kunšperških trdnjavi Velenje in Hekenberg za 40 mark srebra. Našteva tudi priče, ki se do neke mere razlikujejo, tako da ni mogoče razločiti, ali gre pri Mucharju za napačno prebrano datacijo ali pa je uporabljal neko listino, ki nam (še?) ni poznana. V obeh listinah so kot priče naštetih Amelrik Ptujski, Haug Svibenjski, Sigfrid Kranihberski, Leopold Safen, Herbort Ernovški (Ernhausen); pri Mucharju pa najdemo še Erika iz Schwamberga, v listini iz 1323 pa Rajnprehta Mariborskega, Alberta Viltuškega, Hermana Kunšperškega (iz Turna pri Kunšperku, ministeriala Kunšperških!), Gundakerja Turnskega in Bertolda Helfenberskega.

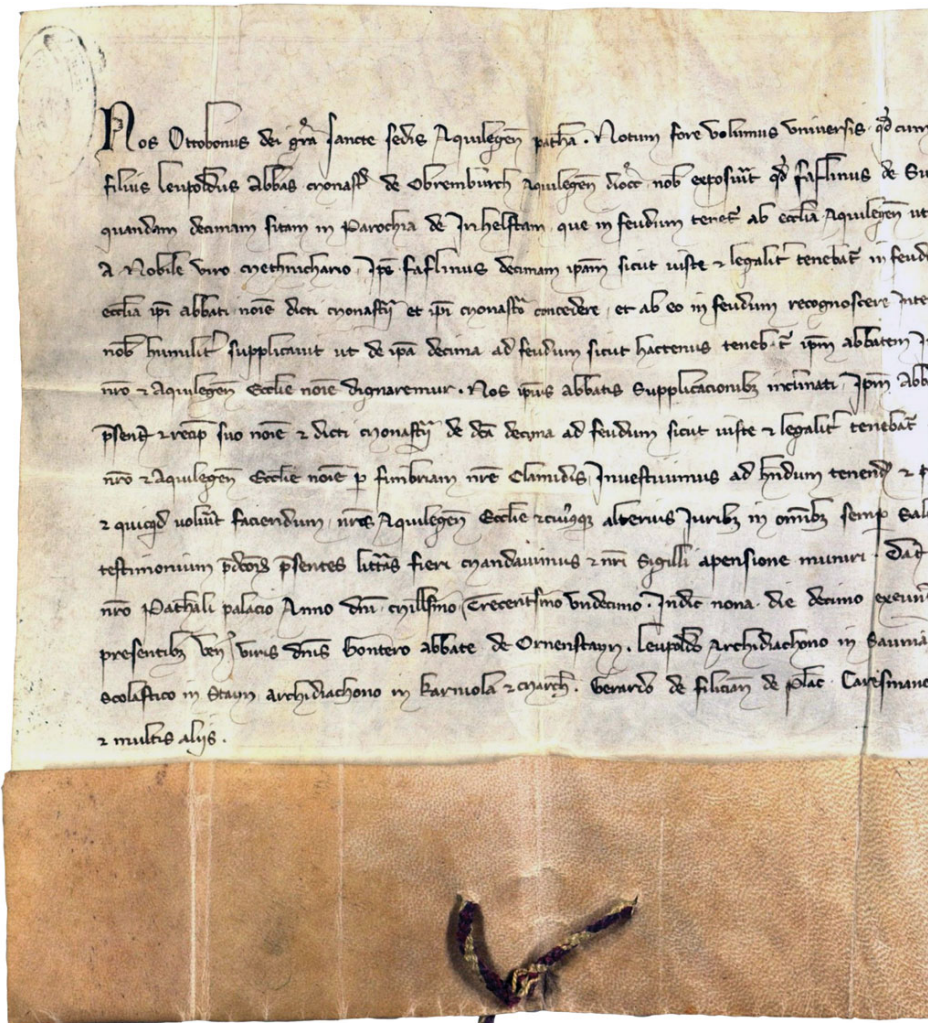
²³² 1309, februar 22, Mozirje; objavljeno v: *RHSr*, št. 63, 18; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 86; *MDCVII*, št. 510, 191; *CKL*, št. 81, 102. O sporu med Vovbržani in samostanom bomo več govorili v poglavju, posvečenem obravnavanju dogodkov v Savinjski dolini, zato na tem mestu listino le navajamo in iz nje črpamo tiste podatke, ki so za obravnavano vprašanje ključni.

und Herman Frauen von Leonenbuch und Erwin selbste. Diezen und Stunden
 in den. die in sehent lesent. o d' h'äent. Das wir uns leplich und gentalich aller
 mit unsern sündin hien. abt Leopolden und mit seiner sammlunge von Woldburg.
 en. Don wir und unser dien dem gotzins zu woldich getan haben. und auch
 andern. siwie den graden des gotzins von uns und von unsern dienen empfangen
 uns und unser dien alles des graden d' in gegeben ist gentalich lichen und ledich
 amptet dar über seit. die si uns geben haben. Dar über zu einer erzogunge
 wir in. aus unsern arden zu schonenstein. unsern rethen herren gütes. geben eyen
 des. der über mich geltet hacht an dem zolbeden. und an dem wofel. zu jarod und
 und zeme auf gegeben sint. und in stam. en frucht. und in dem leupst. da en
 ist. und zu humpst. zwö mich geltet da em zeme. und Erwin auf gegeben ist.
 mich geltet. zu stam. und en Thomas. und werguch auf gegeben sint. und die
 schickte pfennige geltet. und zu freuch am mich geltet an amte mit schickte pfenn
 wurde und em zeme auf gegeben sint. und in dem strafmür. am hül. da en
 der über und frumpst pfenn geltet. und in dem zolot. en müll geltet
 und haben in das selbe güte geben nurlich mit elwe der und zu den huben
 pol. deut und güte gesucht und empfielt sint. gendte ist. das si s ewiglich
 sulen als and' in güte. und sulen weder von nach empfinden si dar an mit nize
 sin. neyt sulen sein als and' des gotzins güte. Den selben gelt lobt von mit samt
 zu allem ist als man eyen pfennig pol. Das auch von mit samt unsern erben
 lido und fröte alle also stete besaltten. dar pol. habe nun in dyen brief gebe
 en in stam. zu woldich der warheit. Des sint aus gegeben. emp' sündig
 samet. d' edelhare von selkenb. ist d' stam. Das pfundt und wofel
 von stargenstem. da pfundt. Gungel von hertenb. und and' p' d' erbe lichte
 brief ist geben zu Woldburg. do von christes geburt gegangen waren zu
 die jar. dar nach in dem ampten jar. an stam. Oberholmens age:

30

Grofa Friderik in Herman Vovbrška ter grofica Adelajda potrjujejo,
 da sta jim gornjegrajski opat Leopold in gornjegrajski konvent opro-
 stila vso škodo in tudi ujetje opata Wulfinga, o čemer imajo tudi lis-
 tino. Zato pa podarijo samostanu iz svojega soštanjkega urbarja
 svoja lastna posestva v vrednosti desetih mark. Originalna listina v
 Arhivu republike Slovenije, vrsta listin.

31 ■

Faflin iz Šoštanja je kupil od plemenitega Metniharja (Otniškega?) desetine v polzel-ski fari, ki so bile fevd oglejskega patriarha, 21. junija 1311 pa je patriarha gornjegrajski opat Leopold prosil, da jih podeli samostanu. Original v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

10 mark posesti, in sicer 4 hube pri »Preileis« (Prelska), 3 hube pri »Ponikel« (Ponikva), 3 hube pri »Fresawe« (Brezova, del Škal), 3 pri »Cel« (Selo v Paki pri Velenju), 1 pri »Tresimir« (Družmirje) in 2 v »Hunstorf« (Pesje). Posesti v Prelski in Ponikvi spadajo v tisti sklop posesti, ki so jih Vovbržani pridobili s krškimi posestmi gradu Ekenštajn. Navedena listina sugerira, da v vzhodnem delu Šaleške doline Vovbržani niso upravljali le krških fevdov, temveč so imeli na tem področju tudi svoje alode, ki so jih lahko svobodno podarjali drugim. Navedene hube v Brezovi in Selu so sodile v sklop posesti gradu Turn, medtem ko je bila posest v Družmirju in tudi Pesju del šoštanjskih posesti.²³³

Kljub tej poravnavi se spor med samostanom in njegovimi odvetniki še ni docela pomiril. Zato so mu leta 1311 grofa Herman in Friderek Vovbrška ter grofica Adelajda iz svojega šoštanjkega urbarja podelili svoja lastna posestva v vrednosti 10 mark.²³⁴ Že dve leti prej so se Vovbržani obvezali poravnati škodo v višini 10 mark; zanjo so (kot smo videli) obljubili podeliti samostanu zgoraj navedene posesti. Ker je samostan kljub zavlačevanju grofov (katerim seveda ni ustrezalo, da se kar tako odrečejo svojim posestim) očitno vztrajal, da poravnajo dogovorjeno, so bili Vovbržani prisiljeni podelitev ponoviti, le da so tokrat obljubili nekoliko drugačne posesti. Odložili so se, da bodo podelili le posesti iz šoštanjkega in turnskega urbarja. Obljubili so podeliti za 4 marke posesti v Zavodnjah,²³⁵ za 2 marki v Pesju,²³⁶ za 2 marki v Selu,²³⁷ za eno marko posesti v Brezovi,²³⁸ 1 hubo v Družmirju,²³⁹

233 To trditev dokazujemo tudi s podatki iz ohranjenih šoštanjkih urbarjev, v katerih najdemo v okviru posesti gosposčine Šoštanj naštetih tudi posesti v Družmirju in Pesju. Najstarejši urbar je nastal konec 15. stoletja in ga hranijo v StLA Graz, Stockurbare, f. 67, št. 156. V isti zbirki so še ohranjeni urbarji iz let 1575, junij 4 (f. 68, št. 157); 1578, februar 28 (f. 69, št. 158), in 1594, januar 24 (f. 70, št. 159).

234 1311, avgust 24, Gornji Grad; regest v: *RHS*, št. 305, 85; *MDC VIII*, št. 60, 21; *CKL*, št. 90, 107.

235 »/A/n dem Zoboden und an dem Cosel, da Jacob und Michel und Mert und Jans auf gesessen sint, unt im Stan ein Michel, und in dem Lesnich, da ein Rudolf auf gegessen ist ...« Za lociranje glej: T. Ravnikar, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, *ČZN NV* 70 (1999), 1–2, 63s.

236 »Hunstorf da ein Jans und ein Geori auf gesessen ist.«

237 »/Z/e Cel da Marin und ein Thomas und Crepich auf gesessen ist« in še eno pustoto, ki je vredna 66 pfenigov.

238 »/Z/e Fresach ain march geltes an ains min zwainzech pfeninge, da ein Marko und ein witbe und ein Jans auf gesessen ist ...«

239 »/I/n dem Stresimir da ein Jans aufgesessen ist ...«

ki je bila vredna 54 pfenigov, in 1 mlin v Prelogah (Prelok), ki je bil vreden pol marke. V listini so pričali Ulrik »der frei von Sevnek«, Eberhard Vrbovski, Ulrik iz Safna, Rudolf in Ortolf Celjska, Dipold III. Kacenštajnski, »Pfeffel« in Guntzel Hekenberški. Z izjemo sorodnika grofov Vovbrških Ulrika Žovneškega so torej dogodku prisostvovali sami vovbrški vitezi. Z vidika proučevanja šaleške zgodovine pa je potrebno opozoriti na prisotnost Fefla. Samo dva meseca pred izdajo obravnavane listine ga namreč najdemo navedenega v Udinah/Vidmu z imenom »Faflinus de Suenenstain«, ko je od plemenitega (»a nobile viro«) Metniharja kupil desetine v polzelski fari, ki so bile fevd oglejskega patriarha.²⁴⁰ Ignaz Orožen domneva, da je ta Metnihar pravzaprav Motniški,²⁴¹ čeprav pri tem moti uporaba izraza »nobile viro« za pripadnika rodbine Motniških, ki so bili andeški ministeriali in katerih tako izvor kot položaj tega naziva seveda ne dopuščata.²⁴² Patriarha je o tem obvestil gornjegrajski opat Leopold, ki je hkrati izrazil tudi željo, da bi te desetine dobil v fevd samostan. To je patriarh Otobon v citirani listini tudi odobril. Faflin je bil očitno vovbrški gradiščan na šoštanjskem gradu, ki je kot uradnik za svoje seniorje upravljal del njihove posesti.²⁴³ Posest Šoštanja sta grof Herman Vovbrški in njegova žena Elizabeta prodala leta 1318 lavantinskemu škofu Dirihu za dobo treh let in s pravico do odkupa. Prodaja je obsegala za 9 mark posesti v Družmirju pri Šoštanju, ki so bile prodane za 36 mark vaganega srebra. Od te vsote je škof vnaprej izplačal za 22 mark čistega srebra čeških grošev (»pehaimischen grozzen«) in za 24 mark srebra graških novcev dunajske vage. Oba izstavitelja sta se tudi zavezala, da bosta vas in posest branila pred vsemi zahtevki, pridržala pa sta si tudi pravico do odkupa posesti do jurjevega leta 1321. Pri tem sta se zavezala, da bosta – če se bosta odločila za ponovni odkup – odkupila tako grad Šoštanj kot vas Družmirje, saj je bila ško-

240 1311, junij 21, Videm; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1751.

Regesta v: *RHS*, št. 295, 82 (»Notum fare volumus vniuersis quod cum dilectus filius Leopoldus abbas monasteriis de Obrenburch Aquilegensis diocesis nobis exposuit quod Faflinus de Suenenstain quandam decimam sitam in parochia de Inhelstain !/ que in feudum tenet ab ecclesia Aquilegensis ut iste emit a nobile viro Metnichario ipse Faflinus decimam ipsam sicut iuste et legaliter tenebat in feudum ab Aquilegensis ecclesia ipsi abbati nostri dicti monasterii et ipsi monasterio concedere et ab eo in feudum recognoscere intendit quorum nobis humiliter supplicauit ut de ipsa decima ad feudum sicut hactenus tenebat ipsum abbatem inuestire nostro et aquilegensis ecclesie nostre dignaremur«).

241 I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 88.

242 Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 32.

243 Tega vovbrškega gradiščana srečamo še leta 1318, ko je sicer brez pridevnika Šoštanjski na neglednem mestu pričal v listini, s katero sta Rudolf iz Mozirja in njegova žena podarila nekaj svoje posesti samostanu v Mekinjah za njuno hčerko, ki je bila nuna v tem samostanu (1318, maj 5, Mozirje; kopija iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 1839a; regest v: *RHSt*, št. 965, 256).

fu vas brez gradu nekoristna.²⁴⁴ Iz nadaljnje usode gradu in posesti (oboje je po izumrtju Vovbržanov prešlo leta 1322 v roke njihovih dedičev Žovneških) je očitno, da sta Vovbržana grad in posest Šoštanj tudi res odkupila nazaj od lavantinskega škofa. Poudarimo naj, da citirane listine govori o gradu Šoštanj in njemu pripadajoči vasi Družmirje, niti z besedo pa ni omenjen trg Šoštanj, kar prav verjetno pomeni, da je trg nastal šele kasneje, v času žovneškega gospodstva med letoma 1322 in 1348, ko smo videli, da se prvič omenja trški sodnik (»richter czu Scho^enstain«).

Pri preučevanju zgodovine Šaleške doline v času med padcem češkega kralja, avstrijskega, štajerskega in koroškega vojvode ter gospoda na Kranjskem – Otokarja Přemysla, pa do izumrtja grofov Vovbrških smo se pomikali od skrajnega vzhoda doline proti zahodu. Tako nam je ostala še gospodščina na skrajnem zahodu Šaleške doline – grad Kacenštajn. Z usodo gradu in družine, ki se imenuje po gradu, pa bomo začeli intenzivneje posegati tudi na področje Savinjske doline, saj je bila družina tesno vpeta v dogajanje severozahodno od svoje matične posesti.

Posesti družine Kacenštajnskih smo spoznavali že pri obravnavanju dogodkov v drugi polovici 12. stoletja, ko se grad leta 1173 prvič pojavi v virih, ter nato predstavili prehod gradu v nove roke (Ptujskih) in prihod rodbine »novih Kacenštajnskih«, ki so jih Ptujski pripeljali s seboj iz Koroške. Pripadnike te nove rodbine smo na področju Šaleške doline spoznali prvič leta 1243, ko tudi izvemo, da so že imeli svojo grobnico v Gornjegrajskem samostanu. Glede na to dejstvo je njihov prihod (in s tem tudi prehod gradu Kacenštajn v ptujске roke) upravičeno postaviti vsaj za nekaj deset let pred to prvo navedbo. To pomeni, da lahko upravičeno domnevamo, da so Ptujski pridobili posest gradu Kacenštajn že kmalu po letu 1200, torej takrat, ko je rodbina Dravsko/Šoštanjskih zgradila grad Šoštanj.

Dušan Kos je že postavil domnevo, ne da bi jo poskusil na navedenem mestu tudi dokazati, da so novi Kacenštajnski prišli na področje Šaleške doline s koroških posesti gospodov Ptujskih.²⁴⁵ To domnevo je mogoče s pomočjo dostopnih virov še podkrepiti. Pripadnike rodbine Kacenštajnskih srečamo prvič omenjene v listini, povezani s koroškimi posestmi Ptujskih, le dve leti po tem, ko jih sploh prvič spoznamo. 1245. leta sta ptujska

²⁴⁴ 1318, april 30, Pliberk; prepis iz 14. stoletja v: ŠAM, Codex Henrici, fol. 45, št. 132; regist v: *RHSt*, št. 961, 255; *MDC VIII*, št. 418, 126. Še: 1318, junij 16, Nürnberg; prepis iz 14. stoletja v ŠAM, Codex Henrici, fol. 53, št. 167; regesta v *MDC VIII*, št. 427, 129; *RHSt*, št. 980, 260. Tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 414s. Tega dne je prodajo odobril nemški kralj, Habsburžan Friderik (Lepi).

²⁴⁵ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73.

brata Friderik in Hartnid kot zvesta vazala samostana v Št. Pavlu (»cuius / monasterio sancti Pauli/ sumus fideles et vassali«) podelila le-temu patronatske pravice in vse druge pravice, ki jih imata do kapele sv. Jurija »apud Lapidem« (sv. Jurij pri Kamnu) v Labotski dolini ter odvetniško pravico nad posestmi imenovane cerkve.²⁴⁶ Pri tem nista pričakovala nobene odškodnine, temveč le »nebeško plačilo«. Priče tega dejanja sta bila med drugimi tudi »Wolvelinus et Hermannus fratres de Chatzensteyne« in Friderik Polzelski. Čeprav ta listina sama po sebi ne dokazuje nič drugega kot to, da so bili Kacenštajnski ptujski ministeriali, bomo videli, da nadaljnji dostopni podatki še dodatno osvetlijo in razložijo tudi to listino. Preden pa se posvetimo tem novim podatkom, je potrebno zapisati še eno misel, ki je povezana z zgoraj citirano listino. V listini so se Ptujski označili kot »fideles et vassali« šentpavelskega samostana, bili so torej šentpavelski vazali. Ostali pa so seveda še naprej ministeriali salzburške nadškofije, kar dokazuje tudi nadaljnji potek dogodkov. Naslednje leto je namreč to podelitev potrdil tudi ptujski senior, salzburški nadškof Eberhard II. (1200–1246).²⁴⁷ Potrditev nadškofa je bila potrebna, saj sta Ptujška brata podelila posestva in pravice, ki sta jih imela v fevdu od salzburške nadškofije.

Ko pregledujemo naslednje vire, vezane na Kacenštajnsko družino, nas že naslednja listina napoti na področje Koroške. Leta 1255 sta namreč brata Herman I. in Dipold II. Kacenštajnska podarila samostanu v Št. Pavlu hubo v kraju Mosern (severovzhodno od Št. Andraža/St. Andra v Labotski dolini). To daritev sta nato potrdila tudi brata Friderik mlajši in Hartnid Ptujška.²⁴⁸ Potrditev priča, da je šlo za posestva, ki so bila ptujška in sta jih Kacenštajnska lahko podarila le z dovoljenjem svojih seniorjev. Iz navedenega odlomka listine pa izvemo tudi, da sta bila oba kacenštajnska brata vazala Friderika Ptujškega; on ju namreč imenuje za takšna (»fidelis mei«). Friderikov brat Hartnid Ptujski pa v listini nastopa kot sopotrijevalec podelitve hube šentpavelskemu samostanu. Tokrat kot priče dejanja ne najde-

²⁴⁶ 1245, december 13, Ptuj; objavljeno v: *StUB* II, št. 463, 576; *MDC* IV, št. 2321, 334; Kos, *Gradivo* V, št. 872, 412.

²⁴⁷ 1246, september 13, Ptuj; objavljeno v: *MDC* IV, št. 2333, 341; Kos, *Gradivo* V, št. 888, 419.

²⁴⁸ 1255, marec 31, Ptuj; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 269, 271; *MDC* IV, št. 2596, 470; *StUB* III, št. 174, 256 (»Ego Fridericus iunior de Betow profiteor testimonio scripti huius, quod motus pietate nec non instantia fidelium meorum donationem quam fideles mei fratres de Chatzensteyne Hermannus et Dippoldus fecerunt eubam unam sitam in Mosarn ecclesie sancti Pauli in Lauent donantes, cum omnibus eius attinentiis ac proprietatis plenitudine qua ipsi eorumque coheredibus ac etiam heredibus competeat, dignum duxi favente plenius ad hec Haertnido fretre meo et una mecum eandem faciente presenti pagina confirmare.«).

mo nobenega pripadnika savinjskega ali šaleškega plemstva. Listina dokazuje, da so Kacenštajnski upravljali del ptujskih posesti tudi na področju Labotske doline. Pri tem pa je potrebno opozoriti še na eno listino. Leta 1247 sta koroški vojvoda Bernard II. Spanheimski (vojvoda med letoma 1202 in 1256) in njegov sin Ulrik III. (koroški vojvoda 1256–1269) odločila o patronatski pravici nad cerkvijo v Hodišah/Keutschach (južno od Vrbskega jezera na Koroškem), ki jo je Henrik Trušenski predal samostanu v Vetrinju/Viktring pri Celovcu.²⁴⁹ Kot priča tega dejanja je na prvem mestu naštet Hadmar Schönburški, ki smo ga spoznali pri obravnavanju nastanka gradu Žamberk nad Zavodnjami pri Šoštanju, na relativno skromnem enajstem mestu pa najdemo naštetega nekega »Fridericus de Chazzensteine«, torej Friderika Kacenštajnskega, ki ga A. Jaksch brez kančka dvoma postavlja na grad Kacenštajn v Šaleški dolini.²⁵⁰ Tega Friderika ne najdemo omenjenega ne prej ne kasneje.²⁵¹ Prav verjetno je, da je ta Friderik (verjetno brat ali bratranec omenjenega Hermana I. in Dipolda II.) zadnji predstavnik koroške veje Kacenštajnskih ter je brez potomcev umrl pred letom 1255, ko sta njegova sorodnika Herman I. in Dipold II. podelila samostanu v Št. Pavlu hubo pri Mosernu, ki je bila verjetno zadnji ostanek koroških posesti kacenštajnske družine, saj o njih ne najdemo več nobenih kasnejših podatkov.²⁵²

Po letu 1255 nekaj časa ne najdemo listin, vezanih na Kacenštajnske. Naslednja je iz leta 1288, ko sta se brata Gundaker in Hartnid Turnska odpovedala odvetništvu nad cerkvijo sv. Jurija v Škalah.²⁵³ Med pričami tega dejanja sta nevedena tudi »Wolfgangus et Sighardus de Chazenstein«. Nevedena sta na zadnjem mestu, celo za turnskimi militi Podgorskimi, kar govori o tem, da najverjetneje nista predstavnika matične Kacenštajnske družine, temveč sta bila najverjetneje pripadnika stranske veje, ki jo nato v 14. stoletju srečamo omenjeno z družinskim imenom Polani. Morda pa sta bila celo »le« pripadnika vojaške posadke na gradu Kacenštajn. Pripadni-

²⁴⁹ 1247, marec 17, Št. Vid/St. Veit; objavljeno v: *MDC IV*, št. 2355, 352, 353.

²⁵⁰ *MDC IV*, Namenregister, 797.

²⁵¹ Samo ime Friderik je v Kacenštajnski družini zelo redko. Šele leta 1338, torej skoraj sto let kasneje, izvemo, da je imel Dipold III. Kacenštajnski dva sinova, Kecla in Friderika. Ime je družinsko ime Ptujskih, Kacenštajnskih seniorjev. Prevzem imena seniorja pa nikakor ni osamljeno dejanje pri mnogih ministerialnih rodbinah in nas zato tudi takšen prevzem imena pri Kacenštajnskih ne sme presenetiti.

²⁵² Prim. Tone Ravnikar, Žvoneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini, v: *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja, zbornik mednarodnega simpozija*, Celje 1998, 71–85, zlasti 74.

²⁵³ Glej zgoraj odlomek o Turnskih. 1288, januar 17, Turn; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1324; objavljeno v: *MDC VI*, št. 75, 52; I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 11, 12. Prepis iz 19. stoletja v škalskem arhivu.

ke kacenštajnske družine pa srečamo ponovno omenjene šele leta 1305.²⁵⁴ Telega leta je Hartnid Ptujski potrdil poklone pokojnega Dipolda II. Kacenštajnskega (»dominus Dyetpoldus quondam de Chatzenstain pie memorie«) fari sv. Jurija v Škalah, ki je sodila pod Gornjegrajski samostan (»plebi in Schaelach ad Oberburgense monasterium pertinenti«), in sicer hubo v Hrastovcu²⁵⁵ (»vnum mansum situm in Aychperch cum omnibus suis attinenciis et iuribus quesitis et inquirendis, in quo Martinus tunc pro tempore residebat«) ter v korist Gornjegrajskega samostana odvetščino nad dvema hubama v fari sv. Mihaela v Družmirju/Šoštanju,²⁵⁶ ki jo je dobil Dipold od Ptujčana in kateri se je nato odpovedal (»iuri aduocatio quod in duobus mansis sitis in sancto Michaele habere a nobis et nostris progenitoribus videbatur, sano usus consilio renunciauerit tam liberaliter quam libenter, ipsum ius aduocatum Oberemburgensi monasterio in remissionem suorum peccaminum resignando«). Hartnid pravi, da je potrdil te podelitve, ker je Dipold zvesto služil Ptujskim (»Pensatis et ponderatis in nostre considerationis trutina ipsius domini Dyetpoldi fidelibus seruiciis, quibus se nostris predecessoribus et nobis pro tempore uite suo semper exhibuit liberalem, premissam donacionem et resignacionem tam in manso, quam in aduocacia domui Oberemburgensi et plebi in Schaelech salubriter per ipsum exhibitam, gratam et ratam habere uolumus ac presentibus confirmamus, tam salubris donacionis et ordinacionis in futuro seculo participes effici cupientes«).

Kmalu nato pa se konča ta idila v odnosih med Kacenštajnskimi in njihovimi seniorji Ptujskimi. Že leta 1311 najdemo Dipolda III. skupaj z Ulrikom Žovneškim, Eberhardom Nazarskim, Ulrikom Sefnerjem, Rudolfom in Ortolfom, vitezoma Celjskima, ter Guntzlom Hekenberškim med pri-

²⁵⁴ 1305, november 12, Ptuj; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1682; objavljeno v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 44, 45. Regesta v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 78.

²⁵⁵ Hrastovec se imenuje zaselek v Škalah, kjer leži grad Turn.

²⁵⁶ Lociranje je povzeto po Orožnu (n. d.), je pa možno tudi predpostaviti, da sta omenjeni dve hubi ležali v Šmihelu nad Mozirjem, saj je posest kacenštajnskega gradu, kot jo lahko spoznamo iz urbarja iz 15. stoletja, segala tako proti Šoštanju kot proti Šmihelu in Goltem. P. Blaznik, *Topografija II*, 194, pa predvideva, da imamo opravka z dvema kmetijama v radmirski fari, kar pa se nam kljub kacenštajnskimi posestim na področju Zgornje Savinjske doline, ki smo jih že spoznali, zdi manj verjetno. Primerjava posesti škalske fare, ki jo lahko spoznamo na primer v urbarju iz leta 1510 in 1605, pa vendarle govori o tem, da lahko najverjetneje predpostavimo, da gre v resnici za posest v Družmirju in ne pri Mozirju, saj poznamo v začetku 16. stoletja relativno bogato farno posest v Družmirju oz. pri trgu Šoštanju, medtem ko je pri Mozirju škalska cerkev ni (več?) imela (prim. T. Ravnikar, *Doslej neznani urbar fare sv. Jurija v Škalah iz leta 1605*, 426).

čami v vovbrški listini.²⁵⁷ Ker je ta listina vsebinsko vezana na Šaleško dolino, si seveda lahko razlagamo prisotnost Dipolda v njej tudi kot prisotnost zainteresiranega sosedu in ne nujno že kot njegovo udejstvovanje v službi Vovbrških. Povsem drugače pa je z listino iz leta 1315, s katero sta brata Friderik in Herman, grofa Vovbrška, potrdila podelitve v okolici St. Leonharda v Labotski dolini.²⁵⁸ V njej namreč najdemo med pričami naštetega tudi Dipolda III. Kacenštajnskega, kar pomeni, da je to prva listina, v kateri imamo nedvomno izpričano dejstvo, da je Dipold v vovbrški službi. V drugem desetletju 14. stoletja se je nato Dipold III. bojeval proti Čehom²⁵⁹ v vovbrškem vojaškem oddelku ter zato od Hermana Vovbrškega prejel v zahvalo dve hubi.²⁶⁰ V tej listini grof Herman imenuje Dipolda »zvesti služabnik«. Vojna za češko krono med grofi Tirolskimi (ki so si s poroko Koroškega vojvode Henrika in sestre zadnjega iz dinastije Přemyslov Vencla III. lastili pravico do nje) in Habsburžani (ki so po smrti Václava III. razglasili češki prestol za izpraznjenega in trdili, da jim kot tak pripada) se je vršila tudi v neposredni bližini obravnavanega področja. Leta 1308 so Habsburžanom zveste vojaške enote, ki so jih vodili krški škof Henrik, Friderik Vovbrški in grof Babanič, začele oblegati Slovenj Gradec, ki ga je sicer upravljal Konrad Aufensteinski, vendar so se morale umakniti pred vojsko, ki je prispela na pomoč Aufensteinskemu.²⁶¹ V službi Habsburžanov se je udi-

257 1311, avgust 24, Gornji grad; regest v *RHS*, št. 305, 85.

258 1315, maj 25, Pliberk; kopija iz 19. stoletja v: StLA vrsta listin, št. 1800a; regest v: *MDC* VIII, št. 275, 87; *RHS*, št. 733, 198.

259 Na Češkem je leta 1306 s smrtjo Václava III. izumrla dinastija Přemyslov. Prišlo je do vojne za nasledstvo med Habsburžani in grofi Tirolskimi; po štirih letih so češki magnati prekinili vojno z izvolitvijo Jana iz dinastije Luksemburških, sina nemškega cesarja Henrika VII. Cesar Henrik je umrl leta 1313 in takoj je prišlo do dvojnih volitev cesarja ter boja za nasledstvo med Habsburžanom Friderikom (Lepim) in bavarskim vojvodo Ludvikom Wittelsbachom. Slednji je slavil zmago na bojnem polju. Leta 1322 je premagal svojega habsburškega tekmeca pri Mühldorfu (za omenjeno dogajanje glej predvsem: H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, 18–21; z Bavarskega zornega kota pa: Max Spindler, Andreas Kraus, *Gefährdung der politischen Grundlagen. Der innere Fortschritt: Die Anfänge der Ständebildung. Ludvig IV. v: Das Alte Bayern. Von der Frühzeit bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts* II, München 1988, 110–152, in Heinz Angermeier, *Bayern in der Regierungszeit Kaiser Ludvig IV (1314–1347)*, n. d., 152–199). Z vojno proti Čehom, v kateri si je Dipold Kacenštajnski pridobil slavo, je mišljeno dogajanje, vezano na boj za češko krono, ki je (kot rečeno) potekal najprej med Habsburžani in Tirolskimi in nato še med Habsburžani in Luksemburškimi.

260 1318, junij 14, Pliberk; regest objavljen v: *RHS*, št. 978, 259; *MDC* VIII, št. 432, 130 (datira v junij 25.); F. Kommatar, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 19/1906, št. 28 (datira v junij 11.–17.).

261 1308, julij 1, regest v: *RHS*, št. 20, 6.

njal tudi Ulrik Žovneški.²⁶² Ravno v borbah grofov Vovbrških, ki so ostali zvesti Habsburžanom, proti Henriku, vojvodi Goriško-Tirolskemu in češkemu kralju, je potrebno videti tiste borbe »proti Čehom«, ki se jih je na vovbrški strani udeležil tudi Dipold III. Kacenštajnski.

V vovbrški službi se je Dipold III. Kacenštajnski nahajal še leta 1320,²⁶³ ko je v eni listini zopet označen kot »unser diener« grofov Vovbrških. Po njihovem izumrtju leta 1322 se je Dipold III. za kratek čas zopet pojavil v spremstvu Ptujskih. Tako ga najdemo 9. marca 1326 na Ptuj.²⁶⁴ Že istega leta, v mesecu avgustu, pa je skupaj z Wulfingom Edlingom iz Guštajna prevzel dolgove, ki jih je imel pri Židih Friderik Žovneški, v zastavo pa sta za to prejela gradove Žovnek, Lemberg in Rogatec.²⁶⁵ V tej listini sta imenovana viteza imenovala Friderika Žovneškega »vnser lieber herre«. O podrejenosti Žovneškim pa priča tudi listina iz 1. decembra 1327,²⁶⁶ s katero je Dipold skupaj s svojo ženo Trudo/Jero prodal določene posesti Gornjegrajskemu samostanu s pravico, da jih odkupi nazaj. V tej listini je kot svoji priči izbral »vnser genaediger herre her Fridreich von Saeneck« in svo-

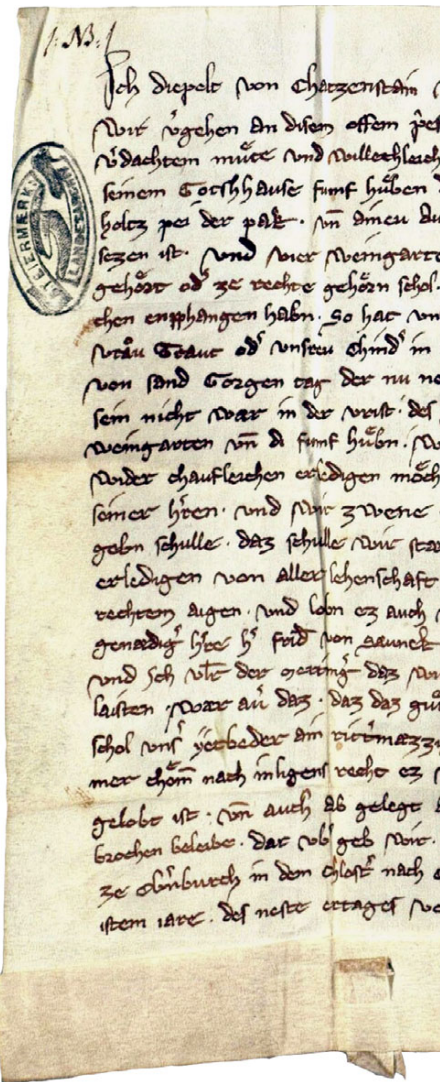
²⁶² 1308, julij; regist v: *RHSt* št. 26, 8. Prim. H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, 17–20.

²⁶³ 1320, julij 27, Slovenska Bistrica; originalna perg. listina v: ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj; in še 1320, november 13; originalna perg. listina v: ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj.

²⁶⁴ 1326, marec 9, Ptuj; originalna perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj. Prepis iz 19. stol. v StLA Graz, št. 1945c.

²⁶⁵ 1326, avgust 13, Celje; originalna perg. listina v ARS CEI, št. 18. Objavljeno v: *CKL*, št. 118, 128–129.

²⁶⁶ 1327, december 1, Gornji Grad; originalna perg. listina v: NALj, zbirka gornjegrajskih listin, št. listine 1966; delna objava v: *CKL*, št. 121, 133–134.

jega posebnega prijatelja Ulrika Mörtingerja (Ekenštajnskega). Kot podložen Žovneškemu nastopa ponovno leta 1329, ko grad Kostrivnico,²⁶⁷ ki ga je kupil od »dem edlem meinem herren hern Friderichen dem vreyen von Sannek«, temu ponovno proda.²⁶⁸ Omeniti je potrebno, da je grad Kostrivnico leta 1322, torej le sedem let pred zgoraj omenjenim dogodkom, kupil Friderik Žovneški od Friderika II. Podsreškega (iz rodbine Svibenjsko-Ptujskih)²⁶⁹ ter da ga je takoj nato prodal Dipoldu III. Kacenštajnskemu. Slednji je moral v grad vložiti večja sredstva, zaradi česar se je vrednost gradu in posestva do leta 1329 povečala. Zaradi tega sta Friderik Žovneški in Dipold Kacenštajnski določila v navedeni listini štiri cenilce: Henrika Planinskega, Dipolda Gutingerja, Vlišalka iz Ojstrice in Eberharda Dobrnškega, ki so morali določiti razliko, ki jo bo moral Žovneški Kacenštajnskemu še poravnati. Ta »prožovneška politika« pa Dipolda III. Kacenštajnskega ni motila, da se ne bi še v istem mesecu in nato še dvakrat v mesecu decembru pojavil v spremstvu Hardegna Ptujškega.²⁷⁰

Politika Diepolda III. se nam torej v prvi polovici 14. stoletja kaže kot izrazito oportunistična politika nekoga, ki je uspešno plaval med dvema gospodoma ter tako poskušal ohranjati relativno samostojnost. Takšna politika je seveda vedno bolj motila njegove (še vedno) seniorje Ptujške. Zaradi tega je nujno moralo priti do sporov. Ker pa je družina grofov Vovbrških s smrtjo Hermana Vovbrškega junija 1322²⁷¹ izumrla, se ta grozeči spor še ni uspel razviti. Latentna napetost, ki jo je povzročal ta dvojni status Kacenštajnskih, pa ni minila, temveč se je le prenesla – namesto rivalstva med Vovbržani in Ptujskimi je prišlo do le-tega med Žovneškimi in Ptujskimi; to pa je kulminiralo ravno v pravi fajdi za grad in posest Kacenštajn, o čemer bomo razpravljali v nadaljevanju.

²⁶⁷ Grad je ležal na pobočju Boča, severovzhodno od Drevenika pri Kostrivnici; prim. Ivan Stolar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 5, Med Kozjanskim in porečjem Save, 41.

²⁶⁸ 1329, november 18, Wildon; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 22; objavljeno v: *CKL*, št. 126, 139–141.

²⁶⁹ 1322, septembar 29, Ptuj, originalna perg. listina v ARS CE I, št. 16; objavljeno v: *CKL*, št. 113, 123, 124; regist v: *MDC VIII*, št. 634, 184, 185, in 1322, oktober 5, Vitanje; originalna perg. listina v: ARS CE I, št. 17; objavljeno v: *CKL*, št. 114, 124, 125.

²⁷⁰ 1329, november 29, Podčetrtek; objavljeno v: *MDC IX*, št. 286, 80; 1329, december 13, Vitanje, objavljeno v: *MDC IX*, št. 297, 83, in 1329, december 15, Labot; objavljeno v: *MDC IX*, št. 298, 83.

²⁷¹ 1322, junij 28; objavljeno v: *MDC VIII*, št. 624, 182.

Z e pri analizi ohranjenega pisnega gradiva, vezanega na področje Šaleške doline, smo se na več mestih srečevali tudi s področjem Savinjske doline in predvsem z različnimi pripadniki plemiških rodbin, ki so sicer imeli svoj sedež v Savinjski dolini, so se pa na različne načine vključevali tudi v dogajanje, ki je bilo povezano s Šaleško dolino. Takšna srečavanja so seveda še posebej pogosta na mejnem območju, torej na področju današnjega Šentandraža pri Polzeli, Šentilja pri Velenju in krajev Šentflorijan in Bele Vode na skrajnem zahodu Šaleške doline. Za dogajanje na področju Savinjske doline pa so gotovo najpomembnejša dogajanja, ki so povezana z uso- do Gornjegrajskega samostana, okoli katerega se je odvijalo praktično celotno dogajanje v Zgornji Savinjski dolini, zato je potrebno z njim tudi začeti.

Spremljali smo že dogajanje, vezano na Gornjegrajski samostan v času opata Janeza (1268–13. junij 1286)¹ in njegovega naslednika Otona (1286–

¹ V nekrologu dobrolskega samostana je zapisan kot datum smrti opata Janeza 13. junij. I. Orožen domneva, da se je to zgodilo šele konec meseca julija, ter se pri tem sklicuje na listino, ki jo datira v konec junija 1286 in pri kateri naj bi opat Janez še sodeloval (I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 66, 67). Vendar ta listina ne predpostavlja nujno, da je bil v času njegovega nastanka opat Janez še živ. Listina le pravi, da se Vovbržani obvežejo ščititi samostan pred vsemi sovražniki zaradi naklonjenosti in ljubezni, ki jo je njim izkazoval opat Janez in gornjegrajski konvent, ne pa da je takrat še živ. Original listine sicer manjka, ohranjen pa je prepis v latinskem in nemškem jeziku – listina je bila kot insert objavljena v listini koroških vojvod in grofov Otona, Henrika in Ludvika Tirolskih: 1302, april 17, grad Zenono, s katero so potrdili stare gornjegrajske privilegije; (orig. perg. listina v NALj vrsta gornjegrajskih listin, št. 1636, regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 75, 76); latinsko in nemško besedilo objavljeno v: *MDCVI*, št. 16, 9–11.). I. Orožen je na navedenem mestu citiral tri listine in vse datiral v leto 1286, vendar je pri dataciji ene napravil napako, saj je pravi datum 1276 in ne 1286 (1276, prepis iz 16. stoletja v: NALj KAL f. 82/54; prim. tudi *MDCV*, št. 195, 129).

1295). Naše osrednje zanimanje pa so odnosi med odvetniki Ptujskimi in Vovbrškimi ter borba med tema družinama za odvetniške pravice in v zvezi s tem tudi usoda gradu Turn v Škalah. Preden pa nadaljujemo, je potrebno opozoriti na dva dogodka, ki smo ju do sedaj pustili ob strani. 10. januarja leta 1286 je Oto II. iz Kozjega potrdil, da je do svoje smrti obdržal od samostana v Gornjem Gradu »duos mansos, quos pater meus beate memorie eidem monasterio dedit pro remedio anime sue et uxoris sue ac omnium parentum suorum in tali loco, qui uulgo dicitur apud Preyt^{2/} et uineam in Weintal^{3/} obtinui ab eis tali forma, quod omni anno daturus sum in festo s. Martini dimidiam marcam currentis monete.«⁴ Po njegovi smrti pa naj imenovana posest preide nazaj v last samostana, ne da bi njegovi (to je Otonovi) dediči imeli kakršne koli pravice na njej. Ti dve hubi je samostan torej pridobil od očeta Otona s Kozjega in je ležala v pilštanjanskem prafarnem okolišu. Obsegala je dve hubi in vinograd, od katerega je dobival vsako leto na dan svetega Martina (11. november) pol marke denarja. To posest, ki jo je podelil torej oče Otona s Kozjega Gornjegrajskemu samostanu za blagor svoje duše in duše svoje žene ter njenih prednikov, je potrebno postaviti skupaj vrsto s posestmi oz. pravicami, ki jih je Gornjegrajski samostan pridobil z inkorporacijo pilštanske prafare leta 1254.⁵ Pilštansko prafaro je samostan nato leta 1261 zamenjal za bližje ležečo škalsko prafaro, zaradi česar je najbolj smiselno predvidevati, da je do podelitve imenovanih posesti prišlo v času med letoma 1254 in 1261. Leta 1258 poznamo Kunigundo, vdovo po Frideriku s Kozjega, ki je takrat podelila samostanu nekaj posesti v Studenicah.⁶ Friderik s Kozjega⁷ in Kunigunda sta verjetno starša Otona II. – tista, ki sta Gornjegrajskemu samostanu podelila obravnavano posest.

V času gornjegrajskega opata Otona pa se je zgodil še en, za zgodovino Gornjegrajskega samostana izredno pomemben dogodek. Leta 1291 se je namreč Gebhard III. Žovneški v korist samostana odpovedal patronatu nad župnijo v Braslovčah.⁸ Že pri obravnavanju najstarejše zgodovine

2 Nelocirano ime, ki ga P. Blaznik (*Topografija* I, 55) umešča na območje Pilštanj–Drensko rebro.

3 Zaselek Vindol na Drenskem Rebru pri Kozjem (P. Blaznik, *Topografija* II, 466).

4 1286, januar 10, grad Kozje; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1278. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 132.

5 1254, avgust 12, Videm/Udine; objavljeno v: *Gradivo* VI/1, št. 240, 243, 244; *StUB* III, št. 147, 222, 223.

6 1258; objavljeno v: *StUB* IV, št. 257, 343.

7 Prvič omenjen: 1246; objavljeno v: *StUB* III, št. 9, 62; *MDC* II, št. 575, 38; regest v: M. Kos, *Gradivo* V, št. 897, 423, 424.

8 1291, objavljeno v: *CKL*, št. 60, 83. Glej tudi: K. Tangl, Die Freiein von Sunek, Ahnen der Grafen von Cilli, *MHVS* 11/1862, 192, 193 (nemški prevod); regest v: I. Orožen, *Das Bene-*

cerkve v Braslovčah smo lahko zapisali, da je ta nastala kot lastniška cerkev plemičev Žovneških in da so na njej tudi po tem, ko je bila inkorporirana Gornjegrajskemu samostanu, obdržali patronatske pravice. Leta 1291 pa se je Gebhard tem pravicam odpovedal. Originalna listina te odpovedi žal ni ohranjena, tako da se lahko opiramo le na prepis. Listino je izdal Gebhard v Gotovljah, zaradi česar verjetno I. Orožen upravičeno domneva, da je takrat v Gotovljah že moral stati nek dvorec Žovneških. Prisotnost tega dvorca dokazuje tudi dejstvo, da je bil kasneje v Gotovljah sedež deželskega sodišča,⁹ ki je bil gotovo vezan na nek plemiški sedež, očitno dvorec iz 1291. leta.

Gebhard je bil leta 1291 najverjetneje že star, saj je to tudi zadnja listina, ki jo je izdal. Pri tej podelitvi patronatskih pravic samostanu lahko domnevamo, da je šlo za odkup za vse gorje, ki ga je povzročil samostanu v mladih letih. Še enkrat naj spomnimo na sicer že podrobno obravnavano listino iz leta 1255, ki dokazuje, da je Gebhard napadal in uničeval samostanske posesti, pred smrtjo pa se je očitno želel odkupiti tako, da je samostanu podelil »ius patronatus, quod habere noscor a progenitoribus meis in ecclesia s. Marie plebis de Fraslau«. ¹⁰ Iz listine pa tudi vidimo, da je želel biti pokopan v družinski grobnici, ki so jo imeli Žovneški v Gornjegrajskem samostanu. Na prvem mestu med pričami je naveden samostanski brat Henrik, ki je prisostvoval temu dogodku kot Gebhardov spovednik, kar še potrjuje zgoraj navedeno domnevo, da je bil Gebhard takrat že težko bolan in se je pripravljaj na smrt.

diktinerstift Oberburg, 70; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I: Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli*, Graz 1883, 162 (št. 19).

9 Carl Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark* I, Graz 1822, 648 (geslo *Gutendorf*). Opis deželskega sodišča Gutendorf lahko najdemo v žovneškem urbarju iz leta 1524 (objavljeno v: Anton Mell, Hans Pirchegger, *Gerichtbeschreibungen*, 411) in tudi v urbarju iste gosposčine iz leta 1550 (original v StLA Graz, uporabil sem kseroks kopijo, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Celje), v katerem je opis natančnejši kot v objavi, ki sta jo pripravila A. Mell in H. Pirchegger, in ga zato iz tega urbarja tudi navajam: »Das vorgeschriben Ambt Guetendorf hat sein Aygen Landgerychtt welches sich anfecht zu Saxxenveldt am Tor neben den Scharhoff vnnnter des Schamnitsch hauß am Zalen maur auff dar freyung vnnnd get auf nach halber landtstrassen gegen sannt Petter im Saintall zu dem gemauerten Khreutz ist im Veldt auf der Wegschaydt gegen Haylenstain steet vnnnd von den Khreutz geradt vber der Veldt gegen Podla vberhalb des Clement Schuester hauß vnnnd vber den Pach Laßnitz fuetter vber der Tirperg vnd vber der perg Gradisch zu des Niclas Marakchn Boden von danen zu dem Grasantall vnd zu dem Perg Vruppeneken des prunn durch des Holtz Marckhenn scharkh für den prun daselbst darnach ob zwischen der dorffer Potlem vnd Laßnitz auf die alt marckht oder stat maur zu Saxxenveldt weider vmb zu den erstgemalten tor auf der freyung vnd auff die halb Landstrassen.«

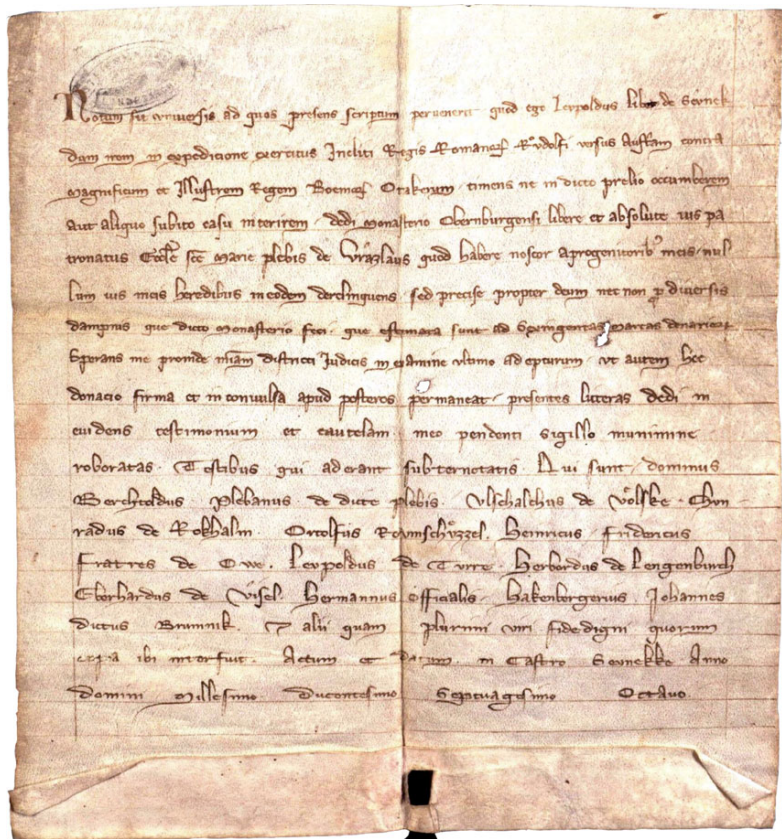
10 Po navedbi v K. Tangel, *Die Freiein von Suneck, Ahnen der Grafen von Cilli*, 192.

Ta podelitev »ius patronatus« pa ni bila prva podelitev patronata nad braslovško faro. Že leta 1278 je Leopold III. z Žovneka (»ego Levpoldus liber de Sevnek«), ko se je odpravljaj na bitko proti češkemu kralju Otokarju (»in expedicione exercitus incliti regis Romanorum Rv^odolfi versus Austriam contra magnificum et illustrem regem Boemorum Otakerum«), podaril Gornjegrajskemu samostanu patronat nad braslovško župnijo, ki ga je imel od svojih prednikov (»dedi monasterio Obernburgensi libere et absolute ius patronatus ecclesie sancte Marie plebis de Vrázlaus quod habere noscor a progenitoribus meis«), podelitev pa je izvedel tudi zato, da se odkupi zaradi škode, ki jo je storil samostanu in je znašala šestdeset mark pfenigov (»nec non pro diversis dampnis que dicto monasterio feci, que estimata sunt ad sexingentas marcas denariorum«).¹¹ Leopold III. je umrl leta 1286. Tega leta je namreč njegova žena Marjeta, roj. grofica Vovbrška (»Margareta comitissa relicta domini Levpoldi de Sevnek«), za dušni mir pokojnega moža podelila Gornjegrajskemu samostanu patronatske pravice nad faro v Braslovčah (»ius patronatus ecclesie sancte Marie plebis de Frazlauz«) in dvor v Rakovljah, ki si ga je njen mož prilastil in je pripadal samostanu. Vrnila je tudi desetino pri kmetiji, ležeči ob gradu Žovnek (»decimam unius manipuli sitam super Sevnek«), ki jo je brat njenega moža Gebhard Žovneški (»quam olim dominus Gebhardus frater mariti mei«) podelil samostanu za škodo, ki jo je skupaj s svojimi brati povzročil samostanu »in provincia Obernburgensi« in ki si jo je njen mož do tedaj nepravilno prilaščal. Poleg tega je temu dodala še drugi snop desetine (očitno gre za isto kmetijo »sitam super Sevnek«), vse za dušni mir njenega moža in za povračilo škode, ki jo je pokojni storil samostanu na posestvih v gornjegrajski provinci, na dvoru v Rakovljah in na samostanski posesti na Vologu¹² (»in provincia ipsorum et in curia ipsorum aput Ræklach ipsorum decimam detinendo, necnon in possessionibus ipsorum aput W^olog.«).¹³

11 1278, Žovnek; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1131; objavljeno v: *CKL*, št. 48, 70, 71. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 59, 60; K. Tangl, *Die Freien von Suneck. Ahnen der Grafen von Cilli*, 179 (nemški prevod listine).

12 Kateri Volog je pri tem mišljen, ni mogoče z gotovostjo zapisati. V Zadrecki dolini je potok Voložnica, drugi Volog pa je na južni strani poti, ki vodi iz Šmartnega ob Dreti v Vransko. Lahko domnevamo, da gre za isto vas, iz katere sta bila tudi brata Lenart in Ivan iz Vologa, ki sta leta 1231 oropala samostan in bila zato kaznovana (orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 480). O tem dejanju smo pisali že v poglavju, posvečenem patriarhu Bertoldu Andeškemu. Že iz tistega dokumenta pa je očitno, da sta bila omenjena brata samostanska podložnika in da je imel samostan torej že od začetka obstoja v lasti posest Volog.

13 1286, Žovnek; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1288a; objavljeno v: *CKL*, št. 53, 75, 76. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 63, 64; K. Tangl, *Die Freien von Suneck, Ahnen der Grafen von Cilli*, 183–185 (nemški prevod).

33

Liutpold III. iz Žovneka naznanja, da pred odhodom v bitko proti češkemu kralju Otokarju II. Přemyslu podarja Gornjegrajskemu samostanu patronatsko pravico nad župnijo sv. Marije v Braslovčah. Original v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

V listini so pričali Hartvig, polzelski župnik in dekan v Savinjski dolini, braslovški župnik Bertold, župnik Hartvig iz Žalca, župnik Hugo iz Gotovelj, Oto, župnik v Celju in vranski vikar Konrad, poleg njih pa še laiki Nikolaj Dobrnski, Eberhard z Žovneka, Ortolf Raumschüssel, brata Henrik in Friderik, imenovana »Ower« (verjetno iz Ložnice pri Žalcu), Herman Chrainar in Konrad iz Galenberga. Kljub dobremu namenu, ki ga je imela Margareta, pa takšna podelitev seveda ni bila veljavna, dokler je niso potrdili tudi drugi Žovneški. Zato je istega leta, verjetno le nekaj dni kasneje, skupaj z Ulrikom II. Lemberškim (sin Leopoldovega starejšega brata Ulrika I. Žovneškega/Lemberškega) ponovila podelitev patronata nad braslovško faro in dvora v Rakovljah.¹⁴ Odpoved Gebharda III. Žovneškega patronatskim pravicam nad braslovško faro je torej neke vrste zadnje dejanje, saj se je leta 1291 tej pravici tako odpovedal še zadnji od treh bratov Žovneških.

Ulrik II. je hitro uredil vsa možna odprta vprašanja dediščine po svojem stricu. Leta 1286 je dosegel, da mu je oglejski patriarh Rajmund podelil vse tiste oglejske fevde, ki jih je imel pred njim pokojni Leopold III.¹⁵ Čez dve leti pa je dosegel še sporazum s svojo teto, grofico Marjeto, ki mu je prepustila gradove Žovnek, Šenek, Ojstrico in Libenštajn, torej vse štiri matične družinske gradove.¹⁶ Grofica Marjeta je to podelitev izvedla pod določenimi pogoji: izgovorila si je doživljenjsko oskrbo z vsem potrebnim za življenje, poleg tega pa ji je Ulrik tudi zagotovil, da ji bo, če se bo preselila iz Savinjske doline, v treh mesecih izplačal 125 mark denaričev protivrednosti (»centum quinquaginta marcas currentis monete«) za grad Žovnek. Poleg tega je obljubil tudi, da ji bo dal pet mark posesti v zasedenih hubah za potrebe vzdrževanja dvora in še letno pet mark denaričev, ki jih bo porabila za dušni blagor svojega pokojnega moža Leopolda (»Item idem V^olricus de Seunek nobis post factam sibi in donacione predicta renovacionem promisit et disposuit nobis de donatis sibi per nos reditibus reditus quinque marcarum mansorum locatorum super terram ad usum curie et quinque marcas denariorum usualis monete pecunie numerate, quas singulis annis, quamdiu in ipsius provisione fuerimus constituti, pro sacrificio et oblacionibus atque remediis pro anima nostri mariti domini Leupol-

¹⁴ 1286, Žovnek; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1288; objavljeno v: *CKL*, št. 52, 73–75. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 64, 65; K. Tangl, K., *Die Freien von Suneck. Abnen der Grafen von Cilli*, 187, 188 (nemški prevod).

¹⁵ 1286, november 27, Videm/Udine; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 4; objavljeno v: *CKL*, št. 56, 78.

¹⁶ 1288, marec 23, Žovnek; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 5; objavljeno v: *CKL*, št. 57, 79–82. F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I: Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli, v. 12. Jahrhundert bis 1360*, Graz 1883, št. II, 115–117.

di habere et percipere tenebimur exercendis«). S tem dejanjem je uspel Ulrik II. ponovno združiti oba dela družinskih posesti, Žovneškega in Lemberškega, ki sta ju v času njegovega očeta in strica upravljali dve družinski veji.¹⁷ Marjeta se je še istega leta poročila drugič, tokrat z grofom Ulrikom Pfannberškim, tako da je zapustila grad Žovnek, na katerem bi sicer lahko ostala. Žal pa viri ne poročajo, kako je bilo z obljubljenimi stopetindvajsetimi markami, ki ji jih je Ulrik obljubil izplačati. Morda pa ravno molk virov govori o tem, da je bil dogovor izpolnjen in da zaradi tega ni bilo potrebno izdajati posebnih listin, ki bi urejale to terjatev, ali se celo pravdati in fajnati za omenjeno vsoto.

S tem dokumentom smo prišli do začetka obdobja, ki ga zaznamujejo predvsem vojne, ki so se odvijale najprej v času bojev v letih 1291/1292 med Albertom Habsburškim in njegovimi zavezniki na eni strani in salzburškim nadškofofom Konradom, oglejskim patriarhom Raimondom della Torre, bavarskim vojvodo Ludvikom II. Wittelsbachom in češkim kraljem Václavom II., katerim so se pridružili tudi mnogi koroški, štajerski in kranjski plemiči (med katerimi je bil tudi Ulrik III. Vovbrški), na drugi strani.¹⁸ Zanimivo je opozoriti, da se, kot nam sicer zelo skromni viri dajejo možnost razbrati, temu uporu ni pridružil Ulrik II. Žovneški, in to kljub tesnim sorodstvenim vezem z Vovbržani.¹⁹ V času vojne med Otokarjem II. Přemyslom in Rudolfom Habsburškim so se Žovneški postavili na stran slednjega in mu vojaško tudi odločno pomagali. Od tega časa dalje so Žovneški ves čas ostajali zvesti pristaši Habsburžanov, zato so se leta 1291 tudi znašli v zagati, ali pomagati svojim sorodnikom grofom Vovbrškim ali svojemu zavezniku in podporniku Habsburžanu. To zagato so rešili tako, da so se umaknili na svoje posesti in ostali v sporu nevtralni. Drugače pa je bilo potem v naslednjem velikem spopadu, v katerega so se intenzivno vpletli tudi plemiči iz naših krajev. To je bil boj med kraljem Albrehtom I. Habsburškim in njegovim sinom Rudolfom III. na eni strani ter vojvodo Henrikom Koroškim na drugi strani za izpraznjen češki prestol, ko so se (tokrat skupaj z grofi Vovbrškimi) postavili na stran Habsbur-

¹⁷ 1262, maj 14, Lemberg; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 1; objavljeno v: *CKL*, št. 31, 52–54; *StUB* IV, št. 65, 41, 42; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. I, 114, 115; dedna pogodba med bratoma Leopoldom III. in Ulrikom II. Žovneškim, ki je preprečevala, da bi družinska posest dokončno razpadla na več delov, in ki je tudi omogočila Ulriku III., da je lahko oba dela ponovno združil.

¹⁸ Prim. Alfons Dopsch, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, *MIÖG* 22/1901, 600–638. O tej borbi smo pisali že v poglavju, posvečenem borbi za grad Turn v Šaleški dolini.

¹⁹ Žovneški in Vovbrški so bili kar dvakrat sorodstveno povezani: Leopold III. je bil poročen s hčerjo grofa Ulrika III. Vovbrškega – z Marjeto Vovbrško, medtem ko je bil Ulrik II. poročen z njeno sestro Katarino.

žanov in napadali vojvodove pristaše, o čemer bomo več govorili v nadaljevanju razprave.

Ker smo o času upora in protihabsburške koalicije v letih 1291 in 1292 že več zapisali v poglavju, posvečenem borbi za grad Turn, dodajmo na tem mestu le še en podatek, ki je povezan z Gornjegrajskim samostanom. V čas tega upora in vojne Ulrika III. Vovbrškega proti Albertu Habsburškemu je namreč mogoče datirati odpoved vovbrškega grofa odvetniškim pravicam nad samostanskimi posestmi. Žal ni ohranjena listina, ki bi to dogajanje lahko natančno razjasnila, vendar nam ohranjena poravnalna pogodba iz leta 1296 med gornjegrajskim opatom Wulfingom in vovbrškim grofom Ulrikom III.²⁰ omogoča dokaj trdne zaključke. 25. januarja tega leta sta se v Dravogradu sestala opat in grof Ulrik III. Vovbrški ter sklenila poravnati spor, ki je nastal zaradi pravic do odvetništva nad samostanskimi posestmi. Grof je trdil, da odvetniške pravice pripadajo njemu, medtem ko je opat trdil, da jih je odkupil od Vovbrških za 100 mark srebra dunajske teže in 100 mark oglejskih pfenigov. Kot razsodnike sta določila vsak po dva zastopnika, ki sta ju zastopala pri poravnavi, in sicer opat Eberharda Vrbovskega in Markvada Žlemberškega, grof pa dva samostanska meniha.²¹ Že izbor vseh štirih razsodnikov kaže, da je bil sporazum prijateljski in da med opatom in grofom ni prišlo do večjih razhajanj in nesporazumov, saj sta bila namreč Vrbovški in Žlemberški vovbrška ministeriala. Kdaj naj bi torej uspel opat odkupiti od Vovbrških odvetništvo? Gotovo je najbolj logična domneva, da je Vovbrške v to dejanje prisilila nuja, v katero jih je privedel angažma v omenjenem neuspešnem uporu. Le nekaj mesecev kasneje pa je grof Ulrik Vovbrški kupil od gornjegrajskega opata Wulfinga še dva žrebca za 20 mark oglejskih pfenigov²² (»Wir grave Vlreich von Ho°wenburch /.../ daz wir zwen hengest haben gechovffen von vnserm lieben herren vnd frewent erberen apt Vo°lfing von Obernburch vmb zwainzik march aglaier.«). Ta denar naj bi imel opat v imenu odvetništva (»vnd sol er dise vorgeanten zwaintzigk march aglaier auf der vogtei«).

Leta 1296 pa so se grofje Vovbrški gotovo povsem opomogli po težavah, v katere so prišli zaradi sodelovanja v uporu leta 1291/1292. To dokazuje tudi listina iz leta 1296, s katero je Gundaker Turnski skupaj s svojo ženo

²⁰ Tudi ta pogodba ni ohranjena v originalu, temveč jo poznamo v potrdilni listini koroških vojvod in tirolskih grofov Otona, Henrika in Ludvika iz: 1302, april 17, grad Zenono; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1636.

²¹ Regest listine v: *MDC VI*, št. 334, 230, in I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 72.

²² 1296, julij 14, grad Pliberk; prepis v citirani potrdilni listini grofov Tirolskih in koroških vojvod iz 1302, april 17, grad Zenono (orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1636).

prodal grofu Ulriku III. Vovbrškemu del svoje posesti v Šaleški dolini.²³ Junija istega leta pa je dobil samostan tudi manjšo posest od Friderika Kunšperškega. 10. junija je namreč ta v listini, ki jo je spisal na svojem gradu Velenje, na prošnjo svojega viteza Alberta Škodnika podaril gornjegrajskemu opatu Wulfingu za eno marko in pol posesti v vasi Merinca pri Vranskem z vsemi pravicami, tako kot sta jih imela tudi Albert Škodnik in njegov brat Herman »der Schuler« (»Ich Fridreich von Chv^ongesperch /.../ daz ich von meins getrewen dieners pet Albrechs des Schkv^oniks, meinem herren dem apt Wu^oliungen von Obernburch geanturt han vnt gebn di aigenschaft anderhalben march gelts ze Mirinlok in dem dorf, mit allen zehrt als ez der Schv^odnik vnt Herman der Schv^oler sein bruder auz geret habent ...«).²⁴ Priče v listini so bili: »Albreht der Schv^odnik, Herman der Schv^oler, Herman der Schreiber, Wu^oluich sein bru^oder, Albreht des Schv^olers sun, Heinrich der Waldeker, Hartman der amman«. Ko smo obravnavali posest Ptujskih in njihovih sorodnikov Kunšperških v okolici Vranskega, smo opozorili na večjo strnjeno posest, ki so jo imeli v svoji lasti vitezi Kunšperški, upravniki gradov Velenje in Hekenberg. Ta posest se je razprostirala na območju Kal, Vologa, Tešove in Klokočovca. Vas Merinca pa je naravno nadaljevanje te posesti, saj leži le dober kilometer južno od vasi Kale. Kaže, da so vitezi Kunšperški uspeli ali alodirati ali pridobiti v fevd večjo strnjeno posest, ki je ležala severno in severozahodno od Vranskega.

Ta listina pa odpira tudi vprašanje sorodstvenih povezav med Škodniki in vitezi Velenjskimi in Turnskimi. Na to vprašanje je pozitivno odgovoril že Dušan Kos v večkrat citiranem delu.²⁵ Pripadnike družine Škodnikov srečamo prvič omenjene leta 1275. Tega leta je namreč prišlo do poravnave med krškim škofom Dietrikom in Gundakerjem iz Kunšperka, ki so ga imeli ujetega škofovi ljudje.²⁶ V listini izvemo le za enega od Gundakerjevih ječarjev, to je bil Engelbert Turnski, ki smo ga spoznali že v poglavju o usodi gradu Turn v Škalah. Njegovo pojavljanje med možmi krškega škofa Dietrika je presenetljivo le, če ne upoštevamo, da je bil kunšperški vitez in da je tako seveda tudi lahko nastopal med krškimi zavezniki. V tej listini sta kot brata Gundakerja Kunšperškega izrecno omenjena tudi Albert

²³ 1296, april 24, Pliberk/Bleiburg – grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1502b; regest v: *MDC VI*, št. 348, 238. Več glej v poglavju o gradu Turn in njegovih gradnikih v drugi polovici 13. stoletja.

²⁴ 1296, junij 10, Velenje; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1507. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 73.

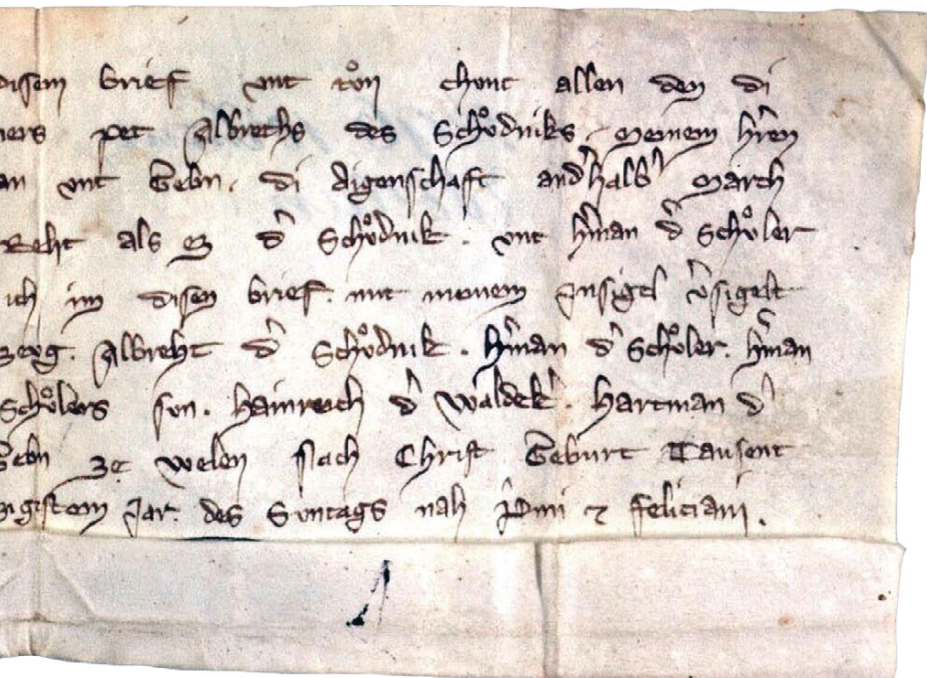
²⁵ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

²⁶ 1275, maj 5, Podčetrtek, objavljeno v: *GZM II/30*; *StUB IV*, št. 545, 332, 333. Prim. tudi: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 61, 62, in I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 401.

1. 11. 15
 Ich Fridrich von Chongestpach Ich an
 in hant. Das ich von meins Betreuer der
 dem Pape würlungen von Chongestpach. Gemeine
 Guts zu würlot in dem Dorf. mit allen
 sein brüd' aus Gort habe. Dar ob' die
 zu enen würlot die würlot. Des sine Ge
 die schreib' würlot sein brüd'. Albrecht des
 amman. sine and' würlot. Der brief ist
 für zwei hundert für. in dem Gort sine würlot.

34 ■

Friderik iz Kunšperka podeljuje
 na željo Alberta Škodnika Gor-
 njeograjskemu samostanu 1,5 mar-
 ke v Merincih. Original hrani
 Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

(imenovan Škodnik) in Gunter (»Gundacher et fratres sui Albertus dictus Scuednich et Guntherus«). Imenovani Albert Škodnik je oseba, ki smo jo spoznali v listini iz leta 1296. O možnih že zgoraj nakazanih sorodstvenih vezeh med Škodniki in Velenjskimi pa govori dejstvo, da sta Gundakerjeva prijatelja, ki sta se v listini skupaj z naštetimi zavezala, da bodo živel z Engelbertom Turnskim v miru, Gundaker Velenjski in Leopold Ploštanjski. (»Insuper dicti fratres cum duobus amicis domino Gundachero de Welen et Leupoldo de Plumenstain pro eis et eorum amicis causione puram, quam pacis osculo inierint, cum domino Engelberto de Turri aliisque suis coadiutoribus, qui unâ secum memoratum Gundacherum captivarunt ...«). Kot priče so v analizirani listini naštetih »dominus Gundacherus de Welen, Leupoldus de Plumenstain, Wluingus de Presingen, Hainzo de Lindeke, Ernestus de Saeldenberch, Heinricus de Helphenberch, Otto de Chungesperch«. Listina iz leta 1296 pa omogoča, da trem bratom Gundakerju, Albertu in Gunterju priključimo še Hermana »Schulerja«. Podelitev dela vasi Merinci iz leta 1296 je doživela v letu 1310 svoj drugi del. Tega leta je namreč Friderik Kunšperški obljubil ščititi Gornjegrajski samostan pri dveh hubah v Merincih, ki jih je samostanu podelil Albert

Škodnik s sinom Tomažem.²⁷ Med pričami je ponovno naštet »Heinrich der Waldeker«, poleg njega pa še »Nu°d /.../ von Tesach, Gunther von Hechenberch, Dy°polt vnd Dy°trich von Chungesperch«. Ohranjene listine omogočajo, da lahko med Henrikom Valdeškim (ki se v listinah redno pojavlja z značilno končnico -er, kar pomeni, da verjetno ni več bival na samem gradu Valdek, temveč da se je kot kaže udinjal pri Kunšperških kot poklicni vojščak) in Škodniki predvidevamo neke vrste sorodstvene povezave. Tako najdemo Henrika Valdeškega naštetega kot pričo med Albertom Škodnikom in Gunterjem Hekenberškim tudi v listini, s katero je Friderik Kunšperški prisegel gornjegrajskemu opatu in konventu »daz ich sev mit trewen mainen sol, und ir schaden wenden sol, und iren frum werben sol, und irev recht sagen sol, swa ich sev waiz oder irinnen wirdt«, ker je postal »des gotshouses man«, potem ko je od samostana prejel desetine pri Bizeljskem (»Visel in der gegendt«).²⁸ Že leta 1281 najdemo na gradu Valdek omenjenega Eberharda (»Eberhardo de Waldek«), ki je bil verjetno Henrikov starejši brat²⁹ in je tako prevzel upravljanje gosposčine (značilno je, da se nikoli ne pojavlja s končnico -er).³⁰ Poleg bratov Henrika in Eberharda poznamo še tri brate iz te družine – Otona, Bertolda in Ortolfa. Oton in Eberhard Valdeška sta leta 1320 prodala Wulfingu Lindeškemu štiri hube, ležeče v okolici gradu³¹. Kar je v citirani listini vredno poudarka,

27 1310, marec 4, Hekenberg; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1742a; regest v: *RHS*, št. 164, 47, in I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 87: »Ich Fridrich von Chungesperch /.../ das ich di aigenschaft zwaier hu°ben di ze Merilok gelegen sint vnd da Mychel vnd Nediel auf gesezzen sint ledichleich an alle vogtey dem gotshause ze Obernurch geben han baidev leut ainde gu°t von Albrechts des Scu°dincer vnd seines sunes Tomas per di das selbe gu°t von mir ze lehen haben schollt vnd durch ir selgerat von der lehenschaft gaeretten sint, vnd mit mein dienst dem Gotshaus geben habent.«

28 1310, julij 9, Gornji Grad; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: *RHS*, št. 206, 58; prim. še: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 87.

29 Ni pa povsem jasno, v kakšnem sorodstvenem razmerju z obema bratoma je Hadmar iz Valdeka (»Hadmarus de Waldegg«), ki se leta 1300 kot priča skupaj z Nikolajem iz Slovenj Gradca pojavi v listini grofice Margarete Pfanberske (regest v: *MDC* VII, št. 56, 22).

30 1281, junij 15, Zreče; originalna perg. listina v StLA Graz, št. 1191, povzeto po: A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* V, 439; prim. tudi: J. Mlinarič, *Kartuziji Žiže in Jurkloster*, 66 in 72.

31 1320, februar 22, Vitanje; orig. perg. listina v: StLA, vrsta listin, št. 1866^b (»Wifr Ott vnd Eberhart von Waldekk /.../ daz wir dem erberin manne Wulfingen von Lindek vnd seiner hausvrowen vnd seinen kinden vnd erben verchaffeth haben Freilich vnd ledichleich mit wol verdachtem mu°t vnd mith vnser baiden hausvrowen chinden vnd erben gunst vnd willen vier huoben di ain datz Luppoglav vnd zwo ligen pei sand Veit ob Waldek eur rechten aigen vnd dar vber ain hu°b pei der Mautt di von vnsern herren dem pischolf von Gurk lehen ist vnd haben in di selb vier huben verchaffet vnd geantwurth vnd leut vnd mit gut mit dem gericht vnd mit allem rech als wir sev gehabth haben, stock vnd stain gesu°cht vnd vngeu°cht swi ez genant ist vnd loben in ouch di selb hu°b alle vier mit allem daz dev zu° gehort vnd

je, da sta brata Valdeška, ki sta bila sicer patriarhova ministeriala, prodala štiri hube, ki so bile njuna last (»eur rechten aigen«). Kako sta lahko prišla do svojih alodov, ostaja povsem odprto vprašanje. Eberhard se omenja še leta 1321, ko je njegova žena »Diemu^t von Eberstain« (grad Eberstein pri Celovcu) iz svoje dediščine in s privoljenjem svoje hčere Kunigunde in sina Nikolaja podelila marenberškemu samostanu dohodke v višini štirih mark pfenigov v kraju Hochfeistriz pri Ebersteinu.³² Eberhard je v tej listini označen kot »Lo^csenczer von Waldeck«, se pravi kot Ložničan,³³ in je listino tudi pečatil. Njegov grb je zobato prečno deljen ščit, ki tako zelo spominja na grb Škodnikov (prečno deljen ščit v oblačnem rezu),³⁴ da tudi ta podatek podkrepljuje domnevo o sorodstvenih vezeh med družinama Škodnikov in Ložničanov. Ložniški bratje Oton, Eberhard, Bertold, Ortolf in Henrik so nato leta 1322 prodali Konradu Aufensteinskemu in njegovi ženi Diemuti grad Valdek (»haus Waldekk«) in dvor pod njim z vsem, kar sodi zraven, in s pravicami do gozda v Ponikvi skupaj s sodiščem (kar je vse bilo fevd oglejskega patriarha).³⁵ Obdržali so še nekaj posesti v okolici, vendar so jih tudi kmalu začeli prodajati.³⁶ Bertolda Ložniškega tako srečamo leta 1348 v Pilštanju, kjer je bil verjetno nameščen kot uradnik krškega škofa, ko je pečatil listino, ki jo je v korist Gornjegrajskega samostana izdala Kunigunda Fofoičer (»Chunegunt den Phophoytzerin«) in s katero

auch mit dem gericht auf den selben huben ze schermennach des landes recht an alles geverde vnd schullen si daz haben auf vnser trewen sonder auf allem daz wir haben vnd daz disev sach steth vnd vnverbrochen beleibe geben wir in disen prief gesigelt mith vnser baiden insigeln des sint auch zevg Ottel Gotschel vnd Heintzel von Lindek, Peter der Schenke vnd V^lschalkh von Weitenstain, Ru^cdolf von Lengburch vnd Jensel der Walich vnd ander piderb leut genu^og.«. V listini je tudi ohranjen grb Otona Valdeškega – polje grba prečno deljeno v oblačnem rezu.

32 1321, december 20; originalna perg. lista v: StLA Graz, št. 1894. Regest v: *MDC VIII*, št. 607, 177. Prim. tudi: J. Mlinarič, *Marenberški dominikanski samostan*, 77.

33 Lociranje Ložničanov je negotovo. H. Wiessner se mu je npr. pri pripravi VIII. in IX. zvezka *MDC* izognil, čeprav v obeh najdemo tudi pripadnike te družine. Najverjetnejša je lokacija v vas Ložnica pri Slovenski Bistrici, kamor je nekatere uvrstil tudi Pavle Blaznik (*Topografija I*, 457). Zanimivo pa je, da se je tudi on izognil lociranju »naših« Ložničanov iz Valdeka. Poleg te lokacije je možno tudi lociranje npr. v Ložnico pri Žalcu, enako pa je možno predpostaviti tudi, da je potrebno iskati Ložnico, po kateri so se omenjeni bratje imenovali, zunaj področja današnje Slovenije.

34 Grb Eberharda je ohranjen na citirani listini iz 1320, februar 22, Vitanje, original v: StLA, št. 1866b. Primerjaj tudi: Josef Krafler, *Steirischer Wappenschüssel*, 23 (*Hokenberg*) in 32 (*Waldeck*).

35 1322, julij 11, Dravograd; objavljeno v: *MDC VIII*, št. 627, 182.

36 Na primer leta 1324, april 23 (objavljeno v: *MDC VIII*, št. 714, 207). Tega dne je Eberhard Ložniški (»Eberhart der Loesentzer«) potrdil, da je v svojem imenu in imenu svojih dedičev prodal Konradu Aufensteinskemu sedem kmetij, ležečih v okolici gradu Valdek, za 41 mark srebra dunajske teže.

je samostanu podelila svojo hišo (skupaj z dvema kletema in oštatom) ležečo v Pilštanju pod hišo gornjegrajskega opata Ivana.³⁷ Bertold je v tej listini imenovan »Perchtold des Lösnytzer von Peilstain«, poleg njega pa je pečatil še Bertold, točaj iz Podčetrška.³⁸

Vrnimo se sedaj k opatu Wulfingu in njegovim prizadevanjem za pridobivanje in zaokroževanje samostanskih posesti. Leta 1298 je dosegel, da sta brata Oton in Wulfing iz Rebrce (grad Rechberg severno od Železne Kaple/Eisenkappel na Koroškem) zamenjala s samostanom dve hubi, ležeči »zu Duelach«, ki sta ju takoj nato prejela v fevd, tako kot je to storil pred njima že njun ujec Oton iz Rebrce.³⁹ Isti dan pa je njun bratranec (kot »vnser vetter Herman von Rechperg« imenovan med pričami v prvi navedeni listini) Herman iz Rebrce predal samostanu dve hubi, in sicer prvo ležečo »zu Clanzcach« (vas Glantschach/Klanče pri Dobrli vasi) in drugo »in Dolenzech« (vas Dolintschach/Dolinče prav tam), ki ju je takoj nato prejel nazaj v fevd.⁴⁰ Grad Rebrca/Rechberg je ležal ob pomembni prometni poti, ki je preko Jezerskega in Železne Kaple povezovala Gorenjsko in Koroško, poleg tega pa so bili v bližini tudi pomembni rudniki svinca, kar je seveda bistveno dvigalo pomen te posesti. Sam grad in njegovi ministeriali so bili sicer last koroškega vojvode,⁴¹ ekonomska moč, ki jim jo je da-

37 1348, april 24; orig. perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2352c. Jezikovno delno posodobljeno jo je objavil I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 112, 113; prim. tudi: n. d., 498.

38 Za zgodovino Valdeka tudi: Jože Koropec, Zemljiško gospostvo Valdek do konca 17. stoletja, *ČZN NV* 21 (1985), 1, 69–75, kjer pa je zgodovina vitezov Valdeških prikazana le shematično in pomanjkljivo.

39 1298, november 19, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1569, objavljeno v: *MDC VI*, št. 416, 281, 282 (»Ich Otte vnd mein pru^{er}der Vluinch von Rechperch /.../ daz wier vnseren rechten aigens aufgeben haben vileyleich vnd vnuersprochenleich zeu^o hu^oben die paide gelegent sind cze Du^olach, vnseren herren dem abbet Vluingen der du^o abbet was, vnd dem house cze Obernburch. Vnd daz selbe vorgeschribenes gu^ot, her wider emphanen haben cze rechten lehen, vnd vnseren erben sunnen vnd tu^ochteren an dem widerwexel dem vnser enne der her Otte von Rechperg getan hat, an dem gu^ot in dem Sulzpach mit dem hous cze Oberndorf.«).

40 1298, november 19, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1570. Regest v: *MDC VI*, št. 417, 282 (»Ich Herman von Rechperch /.../ daz ich meines rechten aigens aufgeben han vreileich vnd vnuersprochenleich czu^o hu^oben aineu^o leit cze Glanzach dew^o andereu^o cze Dolenczech meinem herren dem abbet Vluingen der du^o abbet was vnd dem hous cze Obernburch von daz selbe vorgeschribenes her wider amphanen hat cze rechtem lehen, mir vnd minem erben sunen vnd tu^ohtern an dem widerwexel, den wie im vatter der her Friderich von Rechperg getan hat an dem gu^ot in den Sulzpach mit dem hous cze Oberndorf.«).

41 Grad Rechberg je leta 1256 naštet med glavnimi gradovi koroškega vojvode: 1256, april 4, Sevnica; objavljeno v: *MDC IV*; št. 2627, 490, 491 (»castrum capitale Rechberg«).

jala lega njihovega gradu in seveda omenjeni rudniki, pa jim je omogočila, da so del posesti uspeli alodizirati, in iz te posesti so je del podelili Gornjegrajskemu samostanu.

Podelitve ali prodaje poseti samostanu so sledile nato še v letih 1301, ko je opat kupil od Friderika iz Zapric (sina pokojnega Ulrika Dyengarja)⁴² njegovo hišo, ležečo v mestu Kamnik pri vratih blizu farne cerkve, ki jo je tudi obljubil varovati pred vsiljivci in se je bil pripravljen podvreči obtagiju v Ljubljani, če tega ne bi uspel izvrševati;⁴³ nato v letu 1303, ko je od Leopolda Maympacherja kupil vse njegove v Gornjem Gradu ležeče posesti z izjemo enega mlina in 5 njiv za 18 mark breških pfenigov;⁴⁴ o podelitvi takrat že pokojnega Dipolda Kacenštajnskega, ki je škalski fari prepustil hubo v Hrastovcu ter se v korist Gornjegrajskega samostana odpovedal odvetništvu nad dvema hubama v Šmihelu (Družmirje) (vse za blagor svoje duše in duš njegovih prednikov) leta 1305, smo pisali že v poglavju o Šaleški dolini v drugi polovici 13. stoletja, spada pa tudi to dejanje med ostale pridobitve Gornjegrajskega samostana v času opata Wulfinga.⁴⁵

V letu 1306 pa je opat Wulfing uspel izvesti kar tri takšne nakupe: najprej je od kamniškega meščana Janeza (imenovanega Luitz) in v soglasju z Janezovim tastom Gregorjem in ženo Katarino kupil dve hubi v Okrogu pri špitalu pri cerkvi sv. Antona v Špitaliču za 17 mark oglejskih pfenigov;⁴⁶ le šest dni nato je kupil od v prejšnji listini omenjenega Gregorja (kamniškega meščana) še eno hubo, prav tako ležečo v Okrogu v bližini špitala,⁴⁷ nazadnje pa je od Wernherja, viteza iz (Škofje) Loke (»Wernher der retter von Lok«) in gradiščana na Zgornjem gradu v Kamniku,⁴⁸ kupil dve hubi,

42 Glej: Božo Otorepec, *Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku*, v: *Kamniški zbornik* II, Kamnik 1956, 67–100, navedeni podatek na str. 75.

43 1301, avgust 30, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1628.

44 1303, marec 12, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1647a. O osebi Ulrika, kamniškega »šolmoštra« in župnika v Gorjah, ki je nastopal kot priča v več listinah, med letoma 1296 in 1312 vezanih na samostan Gornji Grad, primerjaj prispevek: Božo Otorepec, *Kamniški šolmošter Ulrik (1296–1312)*, v: *Melikov zbornik. Slovenici v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosede*, Ljubljana 2001, 221, 222.

45 1305, november 12, Ptuj; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1682. Listino je objavil tudi I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 44, 45; prim. še: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 78.

46 1306, februar 2, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1685a.

47 1306, februar 8, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1685b.

48 Prim. B. Otorepec, *Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku*, 91.

ležeči v Spodnji Dobravi (»minderen Hart«) pri Tunjicah zahodno od Kamnika za 8 mark oglejskih pfenigov. Pri tem se je obvezal, da če se bo pojavil kdo, ki bo imel več pravic do teh dveh hub, kot jih ima sam, mu bo plačal 15 mark oglejskih pfenigov; če ne, je obljubil v Ljubljani obstagij.⁴⁹ Zadnja pridobitev, ki jo je uspel doseči opat Wulfing, datira v leto 1307, torej že v čas vojne za češko krono, ki je močno prizadela tudi obravnavano področje in kateri se bomo posvetili v nadaljevanju razprave. Leta 1307 sta brata Nikolaj in Wergand Pirso, imenovan »Göstel«, sinova pokojnega Pirsia iz Črnela/Rotenbüchel,⁵⁰ potrdila, da je njun pokojni oče predal opatu Wulfingu in samostanu v Gornjem Gradu vse pravice na desetinah pri Motniku, ki jih je imel pred tem v fevdu od samostana, ter da je za to prejel od opata Wulfinga 10 mark oglejskih pfenigov.⁵¹ Listino sta pečatila »Friedrich von Windischgretz« in »Nikolaus von Rotempühel«, kot pričé pa so bili prisotni še Ulrik, župnik v Gorjah (»pfarrer von Göriach«), ki je bil tudi učitelj v Kamniku (»schulmeister in Stein«), Ortolf iz Mengša (»Meingspurch«), Fritz »von Apetz«, Ernest »von Unselsdorf«, Willinus imenovan Skrobout, Herman, Albert in Ulrik, sodniki iz Kamnika in tamkajšnja meščana Gregor in Erazem.⁵²

Vidimo, da je bila doba opata Wulfinga za gospodarsko stanje Gornjegrajskega samostana izredno plodovita in donosna, zato so toliko bolj presenetljivi argumenti, s katerimi so grofje Vovbrški po koncu vojne za češko krono opravičevali svojo sovražno pozicijo do opata, ko so ga obdolževali delovanja proti koristim samostana. Vendar je, preden preidemo do te izjemno pomembne listine, ki odkriva marsikateri detalj in predvsem miselnost takratnega časa, potrebno natančneje predstaviti čas v letih 1306 do 1308.

4. avgusta 1306 je umrl zadnji predstavnik družine Přemyslidov, Václav III. Po njegovi smrti sta se pojavila dva pretendenta za češko krono, koroški vojvoda in tirolski grof Henrik in nemški cesar Albert I. Habsburški (cesar od 1298–1308), ki je proglasil češki prestol za izpraznjen in trdil, da pripada nemški kroni. S tem argumentom je leta 1306 postavil svojega sina Rudolfa III. za češkega kralja. Gornjegrajski opat Wulfing in samostan sta v tem sporu stopila na stran Henrika Koroškega iz tirolske veje Goriško-Tirolskih grofov, pretendenta na češki tron, ki je bil poročen s sestro zadnjega

⁴⁹ 1306, april 20; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1689a.

⁵⁰ Grad Črnelo/Rotenbüchel je ležal nad vasjo Turnše blizu Doba pri Domžalah (Ivan Jakič, *Vsi slovenski gradovi*, 81).

⁵¹ 1307, december 15, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1711.

⁵² Za vsa ta imena primerjaj posamezna gesla v: B. Otoresec, *Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku*, 71–92.

češkega kralja iz družine Přemyslidov Václava III.⁵³ Prišlo je do vojne med Henrikom in Habsburžani, na stran katerih so se postavili tudi grof Vovbrški in svobodni Žovneški. Seveda tudi Henrik ni ostal brez podpore. Že leta 1306 je z ogrskim kraljem Otonom in njegovim bratom, bavarskim vojvodo Štefanom, sklenil sporazum o pomoči proti vsem sovražnikom. V sporazumu so sicer zapisali, da ta ne velja proti Rinskemu cesarstvu, vojvodama Rudolfu in Frideriku Avstrijskima, bavarskima vojvodama Rudolfu in Ludviku ter brandenburškim mejnim grofom Otonu, Hermanu in Waldemarju, vendar je v tem sporazumu tudi dodatek, da če se kateri od naštetih prvi začne obnašati sovražno, potem velja sporazum tudi proti njemu.⁵⁴ Zanimivo pa je, da se na stran Henrika Koroškega niso postavili njegovi sorodniki grofje Goriški. Vojna med koroškim vojvodo in njegovimi zavezniki je večkrat neposredno prizadela tudi obravnavano ozemlje. Gornjegrajski opat Wulfing se je v borbi za češko krono postavil na stran koroškega vojvode, grofa Henrika Tirolskega. Ta je za svojega namestnika na področju Savinjske doline postavil tirolskega plemiča Huga s Taufersa, njemu pa se je zoperstavil zaveznik cesarja Alberta (oz. njegovega sina vojvode Friderika) Ulrik Žovneški. Hugo s Taufersa je kot vojvodov namestnik dobil v upravo gradova Vojnik in Žaženberg ter trg Žalec – vse deželnoknežje posesti na obravnavanem področju, kar dokazujeta dve listini. V spremstvu Huga s Taufersa je bil že leta 1306 sodnik Albreht iz Vojnika, Hugoova žena pa je smela po smrti moža zadržati te tri posesti, do katerih pa niso imeli njeni dediči nobenih pravic.⁵⁵

Zanimivo je, da najdemo februarja 1306 v Landshutu na Bavarskem v spremstvu vojvode Henrika Koroškega še vedno prisotne tudi Ulrika III. Vovbrškega in Ulrika II. Žovneškega.⁵⁶ Ulrik III. Vovbrški je nato skupaj z goriškima grofoma Henrikom in Albertom odpotoval na Štajersko, kjer sta se mu pridružila tudi njegova sinova in so nato v Judenburgu poravnali medsebojni dolg. Goriška grofa sta zastavila Ulriku III. Vovbrškemu in njegovima sinovoma Frideriku in Hermanu II. grad Kamen v Podjuni za 900 mark srebra. S tem sta poravnala dolg njunega očeta, ki je prvotno znašal 400 mark srebra, nato pa skupaj z obrestmi narasel na 900 mark. Kot poroka pri tej poravnavi so Vovbrški navedli »Wlrichen den edlen vreyen

⁵³ Prim. 1306, februar 28, Landshut; regest v *MDC VII*, št. 328, 126, v katerem je našeta vsa posest, ki jo je Henrik podelil kot doto in kot jutrnjo svoji ženi Ani, »uxori sue, ducisse Karinthe, sorori domini Wenceslai, Bohemie et Polonie regis«.

⁵⁴ 1306, september 8, Furt; regest v: *MDC VII*, št. 360, 137.

⁵⁵ 1311, maj 20, Dunaj; regest v: *RHSt*, št. 279, 78, 79. Prim.: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 212; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 105.

⁵⁶ 1306, februar 28, Landshut; regest v: *CKL*, št. 73, 93; *MDC VII*, št. 328, 126.

von Saunek und hern Fridrich und hern Haynrich von Stubenberch«. ⁵⁷ Toda medtem ko sta Stubenberška tudi prisostvovala dogodku, Ulrika Žovneškega kot kaže ni bilo v Judenburgu, vsaj med prisotnimi ga ni navedenega. Lahko pa ga najdemo marca tega leta, kako je prisostvoval pomiritvi mejnih sporov med Leopoldom IV. Konjiškim in Žičko kartuzijo v zvezi z mejo med posestvijo kartuzije in Konjiških. ⁵⁸ Sporna je bila predvsem tista zemlja, ki jo je kartuziji podelil Ulrik Žovneški. ⁵⁹ V tej listini je med pričami na prvem mestu naveden »her Hauch van Tevffen hauptman in dem Sevntal«, poleg njega pa je listino pečatil ravno Ulrik Žovneški.

Spor med Tirolskimi in Habsburškimi se je poglobil, ko je 4. junija 1307. leta umrl mladi Rudolf III. Habsburški, najstarejši sin kralja Alberta, ki ga je oče po smrti Václava III. proglasil za češkega kralja. Po Rudolfovi smrti je stranka Henrika Koroškega pridobila moč, predvsem pa je Henrik takrat uspel doseči splošen konsenz s češkimi plemiči, da so ga priznali kot češkega kralja. Vojna je ponovno vzplamtela. Vojvoda Friderik, mlajši brat pokojnega češkega kralja Rudolfa, je uspel skleniti sporazum z oglejskim patriarhom, goriškimi, ortenburškimi, vovbrškimi in pfanberškimi grofi ter nadškofom iz Salzburga in krškimi in bamberškimi škofom. Ta velika zveza je takoj pokazala rezultate. Jeseni istega leta sta Ulrik iz Walseeja ⁶⁰ in grof Henrik Goriški osvojila Koroško in Kranjsko, ⁶¹ o čemer nadrobno poročata tako opat Janez Vetrinjski ⁶² kot tudi

⁵⁷ 1306, julij 4, Judenburg; regest v: *MDC VII*, št. 345, 132; *CKL* št. 75, 95, 96.

⁵⁸ 1306, marec 17; objavljeno v: *CKL*, št. 74, 93. J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 83.

⁵⁹ Verjetno gre za del tiste podelitve, ki jo je Ulrik Žovneški podelil kartuzijanom in jo najdemo opisano v potrdilni listini grofa Hermana I. iz leta 1377, januar 11; uporabil sem regest iz: J. Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 80.

⁶⁰ O zgodovini družine Walsee na področju današnje države Slovenije je še vedno najboljše delo: Max Doblinger, *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur Österreichischen Adelsgeschichte*, Wien 1906. Osebo Ulrika I. Walseeja je obdelal na straneh 344–357.

⁶¹ O tem poroču vetrinjski opat Janez v: *Liber certarum historiarum* (»Ulricus vero de Walse, capitaneus Styrie, ad regis iussum et Friderici, ducis Austrie, qui maior natu fuerat et fratribus preeratque terre, Chunrado presule Salczpurgensi in persona propria se offerente (et cooperante), terras in brevi tempore subiciunt, quia potenciores terre cum Heinrico rege in Bohemia versabantur, Carniolam Heinricus, comes Goricie assistentibus sibi comitibus de Ortenburch et Slavice gentis potentibus (suis affinibus) subiugavit. (In utraque terra maxima desolacio facta est, quia disturbium hoc messis tempore agebatur.)). Cit. po: *MDC VII*, št. 416, 156, 157.

⁶² Janez Vetrinjski je gotovo najpomembnejši koroški zgodovinar srednjega veka. Bil je opat v samostanu v Vetrinju (1312–1345/47). Domneva se, da izhaja iz vzhodne Francije, za kar bi govorila njegov jezik in slog. Bil je dvorni kaplan in svetovalec češkega kralja Henrika V. in po njegovi smrti vojvode Alberta II. Avstrijskega. Poleg omenjenega glavnega dela je napisal še manj pomebno delo »Cronica Romanorum«, pripisuje pa se mu tudi predelava zgodovine vetrinjskega samostana »Historia foundationis cenobii Victorienensis«. (*Lexikon des Mittelalters V*, geslo *Johann v. Viktring* (Heinz Dopsch), 519, 520.)

Rimana kronika.⁶³ Toda v tem primeru ni šlo za popolno zmago. Vojaške moči Goriških grofov so bile vse prej kot premagane. 1. julija 1308 (vojna je kot kaže med zimo mirovala) je prišlo do obleganja Slovenj Gradca, ki je bil takrat last koroškega vojvode in ga je v njegovem imenu branil Konrad Aufensteinski. Mesto so oblegali krški škof Henrik, Friderik Vovbrški in grof Babanič ter ga 12. julija tudi zavzeli. Ker pa se je na gradu nad mestom utrdila večja vojska pod vodstvom Konrada Aufensteinskega, so se bili oblegovalci prisiljeni umakniti.⁶⁴

Še pomembnejše pa je dogajanje v zvezi z Gornjegrajskim samostanom. Zapisali smo že, da sta se samostan in njegov opat Wulfing postavila v borbi za češko krono na stran koroškega vojvode Henrika. Zato so opat in konvent samostana grofom Vovbrškim tudi odrekli pravico do opravljanja odvetništva nad samostanskimi posestmi. Tega Vovbrški seveda niso mogli mirno dopustiti. Vovbrški grof Ulrik III. je zato leta 1307 vdrl v Savinjsko dolino, kjer se je združil z vojsko svojega zaveznika Ulrika Žovneškega in napadel samostanske posesti in sam samostan. Vovbrškemu in Žovneškemu se je posrečilo ne samo opustošiti samostanskih posesti, temveč so tudi zavzeli samostan, ujeli opata Wulfinga in ga odpeljali na Koroško.⁶⁵ To je bilo seveda nezaslišano dejanje, tako da je v tem sporu posredoval sam patriarh. 13. maja 1308 je prišlo v Pliberku/Bleiburgu do sporazuma med Friderikom grofom Vovbrškim in opatom Wulfingom.⁶⁶ Ta listina predstavlja zaradi svoje vsebine enega najpomembnejših dokumentov, ki poma-ga razvozlati marsikatero odprto vprašanje o dogodkih v teh burnih časih. Že samo dejstvo, da je do podpisa sporazuma prišlo v Pliberku, centru vovbrških posesti, jasno govori o tem, katera stran je diktirala pogoje sporazuma. Grofje Vovbrški so seveda kot člani zmagovalne strani želeli to dejstvo čim bolj vnovčiti. Na strani samostana sta sporazum podpisala opat Wulfing in njegov namestnik in upravitelj kapitlja (»syndicus et procurator to-

63 Kroniko je sestavil Otokar iz Štajerske, najverjetneje identičen z »Otacher uoz der Geul« (Gaal), ki verjetno izhaja iz nižje ministerialne rodbine gospodov iz Strettwega (severozahodna Štajerska), besedilo pa obsega približno 100.000 vrstic. Otokar je sestavil kroniko, v kateri je opisal čas med smrtjo cesarja Friderika II. Staufa in do konca upora proti Frideriku Habsburškemu leta 1309. Ta kronika sodi med natančnejša in zanesljivejša dela te vrste (*Lexikon des Mittelalters* VI, geslo *Ottokar v. Steiermark* (Ursula Liebertz-Grün), 1587, 1588).

64 1308, julij 1, Slovenj Gradec; regest v: *RHSt*, št. 20, 6. 1308, julij 12, Slovenj Gradec, regest v: *RHSt*, št. 22, 7, in 1308, po julij 12, Slovenj Gradec; regest v: *RHSt*, št. 23, 7. Primerjaj tudi: H. Pirchegger, *Geschichte der Steiermark* II, 19. Johann Skuk, Zgodovina župnije Slovenj Gradec, *Koroški zbornik* 1, 23, v katerem nepravilno domneva, da so oblegovalci zavzeto mesto uspeli obdržati.

65 K. Tangl, Die Grafen von Heunburg, *AÖG* 25/1860, 265.

66 1308, maj 13, Bleiburg; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1716b; regest v: *RHSt*, št. 6, 2, 3; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 82–84; *MDC* VII, št. 472, 178.

cius capituli«) brat Leopold. Opat Wulfing je bil do tega časa zaprt pri Vovbržanih v Pliberku, brat Leopold pa je tako sodeloval pri tem dejanju v njegovem imenu in kot njegov namestnik. Sodnika pri tej poravnavi sta bila dobrolski prošt Janez in Ulrik grof Vovbrški (!). Opat je moral obljubiti, da ne bo sprejel nikogar v red brez soglasja samostanskega kapitlja, še posebej pa ne tistega, ki bi lahko samostanu in menihom prizadejal kakršne koli težave. Tudi mežnarja, kletarja in oskrbovalca infirmarija (>came-rarius infirmarius«) ter ostale samostanske uradnike bo nastavljal le s soglasjem celotnega konventa. Obljubiti je moral tudi, da pri cerkvah v Škalah in na Ljubnem ne bo nastavljal župnikov, temveč le (tako kot je bilo v navadi že pri njegovih prednikih) samostanske brate,⁶⁷ ter da ne bo prodal nobenega kosa samostanskega ozemlja brez soglasja kapitlja; nato je moral še obljubiti, da bo skrbel za oskrbo in oblačila menihov in nun (!?)⁶⁸ ter da bo izboljšal svoj nravstveni način življenja, da bo dosegel oprostitev iz cerkvenega izobčenja, v katerega je zapadel zaradi fizičnih napadov na duhovnike in zaradi neporavnana papeškega davka in davka patriarhu,⁶⁹ da bo žig samostana uporabljal le skupaj in v soglasju s konventom, ki ga je tudi

⁶⁷ Obljuba, ki jo je leta 1275 uspel doseči Oto Turnski, da pri cerkvi v Škalah ne bodo nastavljeni samostanski bratje temveč župniki, je bila izvajana očitno le kratek čas. Domnevamo lahko, da so gornjegrajski opati že ob katastrofi Turnskih v devetdesetih letih 13. stoletja pozabili na obljubo in da so že takrat začeli ponovno nastavljeni samostance. Prav tako vidimo, da je infirmarij ves ta čas živel in skrbel za ostarele in/ali obolele brate. Dejstvo, da ne naletimo več na pritožbe zaradi zanemarjanja duhovne službe v korist opravljanja bolniške nege, pa ne govori nujno, da teh težav ni bilo več, temveč kaže tudi, da v bližini ni bilo več družine, ki bi imela takšno moč, kot so jo imeli Turnski še leta 1275, ko so bili v položaju, da so diktirali svoje zahteve samostanu. Dikcija v listini, da so že Wulfingovi predniki nastavljali samostance, pa kaže, kako kratkega daha je bila obljuba iz leta 1275. Leta 1275 je bil v Gornjem Gradu opat Janez (1268–1286), tega je zamenjal opat Oto (1286–1294?), ki ga je nasledil omenjeni Wulfing (1295–1308, ko je odstopil s te funkcije). Torej lahko skoraj gotovo že v času opata Otona domnevamo, da so bile določbe o nastavljanju župnikov v Škalah iz leta 1275 pozabljene oz. kršene.

⁶⁸ Ali gre v tem primeru za nune iz samostana v Mekinjah ali pa je morda vendarle bil v Gornjem Gradu tudi ženski samostan?

⁶⁹ Kako je bilo vprašanje (ne)plačevanja davkov večplasten problem, govori listina iz leta 1306, junij 30, Videm/Udine (regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 80, 81), s katero se je patriarh Otobon obrnil na opata Wulfinga in mu sporočil, da je dobil pismo od papeškega legata, kardinala Neapoleona, v katerem zahteva plačilo stroškov za svoje legatsko potovanje. Čeprav patriarh izraža sožalje opatu, ker se zaveda, da mu nalaga še dodatne naloge, mu vendarle kot vicearhidiakonu v Savinjski marki nalaga, da pobere 53 mark novih dobrih beneških grošev in jih preda do 1. avgusta tega leta Francu Nautti, notarju v Vidmu. Hkrati mu ukazuje, naj tiste, ki se bodo upirali, javno naznani, da bo patriarh lahko ukrepal proti njim. Lahko si mislimo, da je bilo pobiranje takšnih izrednih davkov izjemno nevhvaležno delo, ki so se mu mnogi upirali, in da za zamude pri plačevanju ni bil nujno kriv le opat. O istih težavah priča tudi listina patriarha Otobona gornjegrajskemu opatu iz leta 1305, avgust 15, Videm/Udine (B. Otorepec, *Videmske*, št. 237, 64).

hranil zaklenjenega s trojnim ključem; nazadnje pa je še moral obljubiti, da bo pustil samostanske brate, ki že opravljajo posamezne službe, da te upravljajo še naprej, in sicer: brata Rudolfa kot župnika v samostanu (»dominus Rudolfus sit plebanus in monasterio«), brata Leopolda skupaj s Konradom iz Pernovega v Škalah (!)⁷⁰ (»dominus Leupoldus in Schoelach cum domino Chunrado Pernowario«) ter brata Rainherja v Ljubnem (»frater Reynherus in Lovuen«). Opat je na prošnjo Friderika Vovbrškega in v smislu razodbe oprostil Vovbržanom in njihovim privržencem vso škodo, ki so jo storili samostanu, prav tako pa je grofom Vovbrškim oprostil plačilo tiste vsote denarja, za katero jim je zastavil odvetništvo. Vse to je podkrepil s tem, da je predal patriarhovo pečateno listino, ki jo je sam pečatil še s svojim pečatom in s pečatom gornjegrajskega konventa. Opat je grofa Vovbrškega priznal kot pravega dednega odvetnika samostanskih posesti in potrdil, da mu mora slediti njegov najstarejši dedič. Obljubil je še, da bo sporna posestva, ki jih je zastavil Eberhardu Vrbovškemu za 300 mark oglejskih pfenigov, rešil zastave do naslednjih binkošti. Povsem na koncu pa je grofu in njegovim pomagačem tudi obljubil, da jih bo razrešil cerkvenega izobčenja. Kaže (čeprav ta podatek ni nikjer zapisan), da je opat ali pa verjetneje patriarh uporabil ta učinkovit in kar razširjen instrument prisile, ki so ga imele cerkvene institucije skoraj edinega na voljo v boju zoper samovlado svetnih plemičev. Kot priče so bili naštet Hartung kanonik dobrolskega korarskega avguštinskega samostana, polzelski župnik Peregrin, velikovski kanonik samostana avguštincev - eremitov Johan, Nikolaj iz Neuhaus pri Lavamündu (»Nycolaus miles de Novo Castro«),⁷¹ Ulrik »Peyzario«, Filip »scolastico« in Dieter, sodnik v Pliberku.

⁷⁰ Ali lahko ob tej dvojni zasedenosti škalske fare domnevamo, da se tako kaže dvojna narava le-te - brat Leopold je skrbel za infirmarij za bolne in ostarele samostanske brate, medtem ko bi bila naloga župnika(?) Konrada iz Pernovega naloga »normalnega« župnika, katerega skrb je bila usmerjena k župljanom, se ne da z gotovostjo zatrditi. Vendar je to kot kaže najverjetnejša razlaga. Vsekakor gre v tem primeru za nenavaden institut, ki ga srečamo le na tem mestu, kasneje pa ne vzemo več za takšno dvojno zasedenost fare.

⁷¹ Proviencia tega vovbrškega viteza ni povsem jasna. Koroški zgodovinarji ga brez izjeme vsi postavljajo na grad Neuhaus pri Lavamündu/Labotu, medtem ko je Dušan Kos pri objavi celjskih listin domneval, da je potrebno postaviti tega viteza na grad Dobrno/Neuhaus (prim. *CKL*, št. 58, 82; št. 66, 86, št. 67, 67, št. 81, 102). Glede na dejstvo, da je v ohranjenih listinah, v katerih nastopa kot pričča praktično brez izjeme naštet v vovbrškem spremstvu, in ker vemo, da Vovbržani niso imeli v lasti Dobrne, so pa posedovali Neuhaus pri Lavamündu/Labotu, ga sami umeščamo na Koroško. To potrjuje tudi dejstvo, da ga npr. leta 1325 (se pravi že po izumrtju seniorjev) najdemo v spremstvu šentpavelskega opata (1325, oktober 16; *GZM* III/76: »Nikla von Altenwurch«).

Poravnava iz 13. maja leta 1308 je imela svoj drugi del v listini, ki jo je oktobra istega leta izdal opat Wulfing.⁷² V tej listini je opat potrdil, da ga je grof Friderik Vovbrški ujel zato, ker je proti njegovemu (grofovemu) očetu Ulriku (zakonitemu odvetniku Gornjegrajskega samostana) in proti grofoma Frideriku in Hermanu nastopal (brez njihove krivde) sovražno in se jih je pri koroškem vojvodi in tudi na drugih mestih trudil očrniti. Prav tako jim opat ni izplačal vsote, ki bi jim pripadala kot zakonitim samostanskim odvetnikom, kar potrjujejo tudi listine v Gornjegrajskem samostanu in v konventu v Dobrli vasi. Zato je opat vse listine, ki lahko škodujejo grofom Vovbrškim, razglasil za nične. Zadnje dejanje spora pa je sledilo konec leta 1308, ko je patriarh Otobon potrdil, da je opat Wulfing prostovoljno odstopil z mesta opata Gornjegrajskega samostana.⁷³ Patriarh je zato ukazal, naj se v samostanu čim hitreje izvedejo nadomestne volitve, da ne bo (če bo predolgo brez opata) utrpel škode. Že naslednje leto najdemo v listinah zapisano ime novega gornjegrajskega opata – Leopolda, ki je na tem mestu ostal vse do svoje smrti, maja leta 1342.

V času Wulfingovega opatovanja je bilo seveda nemogoče pričakovati, da se bodo spori med njim in grofi Vovbrškimi pomirili. Po zamenjavi opata pa je lahko prišlo do novih pogajanj in v okviru teh do dokončne pomiritve med samostanom in Vovbrškimi. Gotovo je tudi, da sporazum, v katerem je bil opat Wulfing leta 1308 prisiljen, ni bil primerna osnova za trajno sožitje obeh strani. Sporazum je bil plod vojaške zmage ene strani nad drugo in ga je zato (tudi po vsebini) očitno vsilila zmagovalna stran. Predhodno analizirane listine in predstavljen angažma opata Wulfinga v korist samostana jasno govorijo, da mu vseh očitanih napak sploh ne moremo pripisati ali pa niso bile samo njegova krivda. Nova pogajanja, do katerih je moral priti takoj po nastopu novega opata, so se končala 22. februarja 1309 s sporazumom v Mozirju.⁷⁴ V tem sporazumu so opat Leopold in konvent potrdili, da so se sporazumeli s svojima odvetnikoma grofoma Friderikom in Hermanom Vovbrškima v zvezi z vsemi spornimi vprašanji, to je v zvezi z odvetniškimi in sodnimi pravicami v Gornjem Gradu ter v zvezi s škodo in zahtevami samostana do grofov zaradi ujetništva, v katerem so držali bivšega opata Wulfinga: 1) Samostan odstopi od vseh zahtev proti grofom Vovbrškim in tudi proti Eberhardu Vrbovškemu in njihovim dedičem in

⁷² 1308, oktober 9, Pliberk/Bleiburg; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1719c; regest v: *RHS* št. 35, 10; *MDC* VII, št. 492, 185, in I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 84, 85.

⁷³ 1308, december 3, Čedad; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1721b; regest v: *RHS*, št. 41, 12; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 85.

⁷⁴ 1309, februar 22, Mozirje; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1724b; regest v: *CKL*, št. 81, 102; *RHS*, št. 63, 18/19, *MDC* VII, št. 510, 191; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 86, 87.

vitezom, nastalih zaradi zgoraj navedene škode in zahtevkov. Zato pa dajo Vovbrški samostanu za deset mark posesti, in sicer štiri hube v Prelski (»zu Preileis«), tri v Ponikvi (»Ponigl«), tri v Brezovi (»Wresowa«), tri v Selu (»Cel«), eno v Družmirju (»Tresimir«) in dve v Pesju (»Huntstorf«).⁷⁵ 2) Samostan je priznal grofe Vovbrške za večne čase kot svoje odvetnike. Če bi samostan poskušal to službo grofom odtujiti in bi oni zaradi tega utrpeli kakršno koli škodo, dobijo grofi od samostana 500 mark oglejskih pfeningov, samostan pa mora tudi vrniti opisanih in podeljenih 10 mark posesti. 3) Samostan odstopa tudi od vseh sodnih postopkov proti grofom v zvezi z omenjenimi spori. 4) Samostan je potrdil vse listine in sporazume, ki so jih imeli grofje Vovbrški od opatov Janeza in Wulfinga; vse ostale listine, ki lahko škodijo grofom Vovbrškim in so v nasprotju z dogovorjenim v tem sporazumu, so neveljavne.

Sporazum so pečatili: »den erben probst Johansen von O^eberndorf und sein capitel und hern Leupolden den erzyagen in dem Sevntal und Chernen den hern Vleichen den erzyagen in Chernden und hern Vleichen den edlen vreyen von Sevnek.« Priče pa so bili: »her Hauch von Teuffen, her Rudolf von Scherfenberch, her Eberhart von Altenburch, her Niela von dem Newen hause, her Friderich von Chv^ensperch, Rudolf von Prausperch«.

Jezik in poudarki v tem sporazumu so seveda povsem drugačni, kot smo jih lahko še videli v sporazumu, zapisanem le eno leto pred tem. Samostan očitno tudi po odstopu opata Wulfinga ni odstopil od zahtev za povračilo škode, ki so mu jo povzročili grofje Vovbrški, iz besedila pa se da tudi razbrati, da so na sodišče (deželno?) vložili zahtevek in upali na ugodno razrešitev. Da bi se izognili sodni razpravi in očitno pričakovanemu porazu v njej, so grofje zato raje odstopili del svojih posesti v Šaleški dolini in vzhodno od nje. S podelitvijo teh posesti se jim ni ravno mudilo, vendar so samostan in njegov opat še stopnjevali pritisk na Vovbrške in tako dosegli, da

⁷⁵ Prelska je vas vzhodno od današnje Vinske Gore (Šentjanž na Peči); s pojmom Brezovo je verjetno mišljen zaselek na Ponikvi pri Žalcu (P. Blaznik, *Topografija* I, 75) – vzhodno od Silove pri Velenju (možno pa bi bilo misliti tudi na Brezovo, zaselek v Škalah, kjer vemo, da so imeli grofje Vovbrški v lasti polovico gradu Turn in obširno posest, pripadajočo temu gradu). Selo je ali Janškovo selo, zaselek na področju današnje Vinske Gore (P. Blaznik, *Topografija* II, 276), kjer je imel svoje posesti grad Ekenstein, ki so ga imeli grofje Vovbrški v fevdu, lahko pa mislimo tudi na vas Selo severno od Velenja ali (kar pa je morda najverjetneje) na Silovo, vas na področju današnjega Šentilja, kjer vemo, da je gosposčina Šoštanj imela svojo posest; Družmirje je bila vas vzhodno od Šoštanja, kjer je ležala tudi farna cerkev sv. Mihaela, Pesje pa je vas med Velenjem in Šoštanjem. Tudi vas Pesje je bila enako kot Družmirje žrtev izkopavanja premoga in je danes prestavljena na sam južni rob doline. Nekdaj je vas Pesje ležala mnogo bolj na sredini dolinskega dna in je torej ležala v bolj neposredni bližini Družmirja, kot je to videti po današnji legi Pesja.

so leta 1311 brata Friderik in Herman Vovbrška ter Friderikova žena Adelajda, rojena Aufensteinska, potrdili podelitev in podelili samostanu posest v vrednosti desetih mark. Vendar so tokrat podelili drugo posest, kot je bila mišljena leta 1309.⁷⁶ K temu je gotovo pripomogel tudi konec vojne med avstrijskim vojvodo Friderikom Habsburškim in bavarskim vojvodo Otonom Witelsbachom, ki je divjala od leta 1309 do 1311 ter se končala z mirom v marcu leta 1311.⁷⁷ Imenovani grofje so v listini najprej potrdili, da so jim opat Leopold in konvent oprostili vso škodo, ki so jo storili samostanu, in tudi dejstvo, da so imeli v ujetništvu bivšega opata Wulfinga, v zvezi s čimer imajo tudi listino. Zato pa so samostanu iz svojega urbarja »ze Scho^enenstain« podelili lastna posestva v vrednosti desetih mark: od tega ležijo štiri marke v Zavodnjah (»an dem Zoboden und an dem Cosel, da Jacob und Michel und Mert und Jans aufgesessen sint, unt im Stan ein Michel, und in dem Lesnich da ein Rudolf auf gegessen ist«),⁷⁸ dve marki v Pesju (»zu Huntsdorf, da ein Jans und ein Geori auf gesessen ist«), dve marki v Selu (»ze Cel da Marin und ein Thomas und Crepich auf gesessen sint«), pustoto, ki je vredna šestinšestdeset pfenigov, nato eno marko v Brezovi (»ze Fresach ainmarch geltes an ains min zwainzech pfeninge, da ein Marco und ein witbe und ein Jans auf gesessen sint«) in eno hubo v Družmirju (»in dem Stresimir da ein Jans aufgesessen ist«), ki prinaša 54 pfenigov, ter en mlin v Prelogah⁷⁹ (»in dem Prelok«), ki je vreden pol marke. Listino so pečatili izstavitelji, kot priče pa so podpisani: »unser swager Vlrich der frei von Sevnek, her Eberhart von Altenberch, Vlrich der Sefner, Rudolf und Ortolf von Cili, Diepolt von Chatzenstain, der Pfeffel, Guntzel von Hechenberch«. Glede na to, da je bila v tej listini posest, ki so jo grofje podarili samostanu, natančno določena in ne več le splošno opisana, kot je to še slučaj v sporazumu iz leta 1309, lahko upravičeno predpostavljamo, da sta bila tokratni sporazum in z njim povezana podelitev tudi udejanjena. V zvezi z lokacijo posameznih podeljenih posesti, ki smo jo sicer v opombi že natančno obdelali in predstavili tudi posamezne nejasno-

⁷⁶ 1311, avgust 24, Gornji Grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1753b; regist: v: *RHS* št. 305, 85; *MDC* VIII, št. 60, 21.

⁷⁷ Max Spindler, Andreas Kraus, *Gefährdung der politischen Grundlagen. Der innere Fortschritt: Die Anfänge der Ständebildung, Ludvik IV, v: Das Alte Bayern. Von der Frühzeit bis zum Ausgang 18. Jahrhunderts* II, München 1988, 135–137.

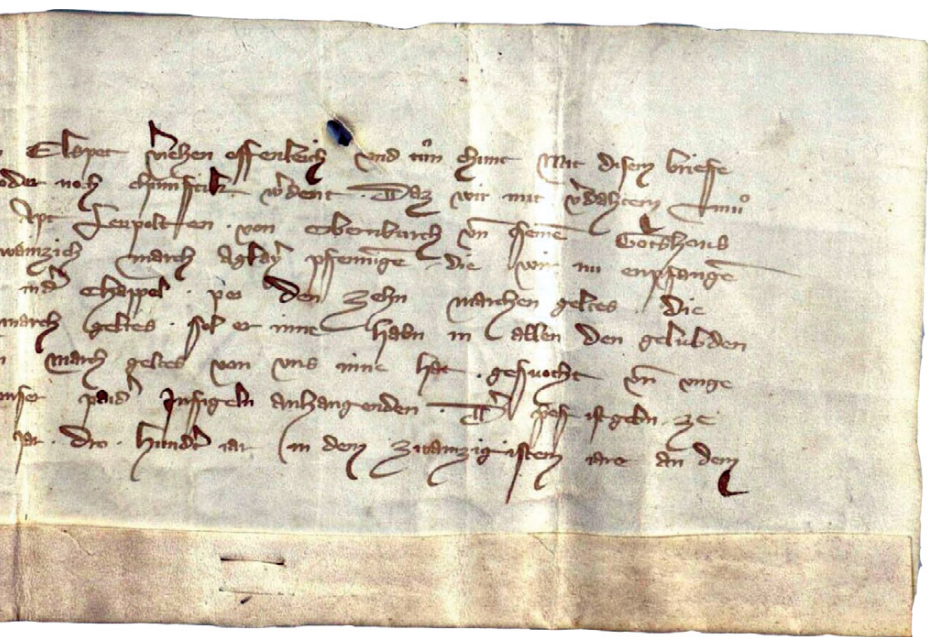
⁷⁸ Za lokacijo toponimov »Zoboden« – Zavodnje, »Cosel« – Koželjnik, kmetija v Zavodnjah, »Stan« – Stanovšek, kmetija na mejnem področju med Ravnami pri Šoštanju in Zavodnjami, in »Lesnich« – Lešnik, kmetija pri Velenju? glej: P. Blaznik, *Topografija*, odgovarjajoča gesla, in: Tone Ravnikar, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, *ČZN NV* 35 (1999), 1–2, 63.

⁷⁹ Preloge so bile vas vzhodno od Šoštanja, ob Paki, na kateri je tudi ležal podeljeni mlin.

sti oziroma dileme, bi želeli opozoriti še na sledeče. V obravnavani podelitveni listini iz leta 1311 so grofje Vovbrški jasno zapisali, da podeljujejo samostanu posest iz šoštanskega urbarja. To dejstvo pa zmanjšuje verjetnost lociranja imena Selo v Janško selo pri Vinski Gori in Brezove v zaselek Brezovo pri Ponikvi, temveč kaže na večjo verjetnost lociranja omenjenih dveh krajev na področje Šaleške doline. Če primerjamo te podatke z najstarejšim ohranjenim urbarjem gosposčine Šoštanj, ki je nastal konec 15. stoletja (najverjetneje okoli 1498),⁸⁰ potem je najverjetneje potrebno enačiti Selo s krajem Silova južno od Velenja, saj niti v Janškovem selu niti v Selu pri Paki gosposčina Šoštanj ni imela svojih posesti, imela jih pa je v Silovi in Kotah – na področju današnjega Šentilja pri Velenju. Kot najverjetnejša lokacija za kraj Brezova pa se iz istih razlogov kaže zaselek Brezova v Škalah in ne Brezovo pri Ponikvi. V zvezi s sporom med Gornjegrajskim samostanom in grofi Vovbrškimi je potrebno opozoriti še na eno, le na prvi pogled nepomembno podrobnost. Prvi sporazum med Vovbrškimi in opatom Wulfingom leta 1308 je bil sestavljen in podpisan v Pliberku/Bleiburgu, matičnem gradu grofovske rodbine; drugi sporazum med grofi in opatom Leopoldom je bil dosežen v Mozirju, nevtralnem kraju, katerega lastnik je bil oglejski patriarh, a so ga imeli v fevdu Vovbrški vsaj od leta 1241 dalje (glej zgoraj), zadnja listina z dokončnim besedilom pa je nastala že v Gornjegrajskem samostanu. Tudi iz tega se vidi, kako je pobuda v sporu prehajala iz rok Vovbrških, ki so na začetku izkoristili vojno za češko krono in vojaško premagali opata Wulfinga (ki se je v tem sporu opredelil drugače kot sami), v roke samostana, ki je očitno uspešno izkoristil pretirano grobo ravnanje grofov z opatom, si pridobil moralno premoč in (moderno rečeno) politično pobudo ter jo na koncu uspel tudi materializirati. Pomembno vlogo pa je odigralo tudi dejstvo, da so bile odvetniške pravice, ki so jih izvrševali Vovbrški na posestih samostana, tudi finančno preveč mamljive, da bi jih bili pripravljene ogroziti z nepotrebnim sporom.

Vovbrški so imeli ves čas v upravljanju tudi oglejska posestva v Zgornji Savinjski dolini, katerih središča so bili gradovi Gornji Grad, Mozirje in Vrbovec. O Mozirju in predvsem vprašanju izvora Friderika iz Castella smo več razpravljali že v poglavju o Zgornji Savinjski dolini v prvi polovici 13. stoletja. Grofje Vovbrški so bili na področju Mozirja zagotovo oglejski fevdniki.

⁸⁰ Urbar hrani StLA Graz, Stockurbare f. 67/156. Razlog, da smo se odločili za datiranje raje v čas okoli 1498 kot okoli 1480, kot je to na primer datiral Pavle Blaznik v *Topografiji*, je, da najdemo v urbarju gosposčine Kacenštajn, ki sestavlja del urbarja gosposčine Šoštanj, na dveh mestih zapis, datiran v leto 1498. Tako črnilo kot pisava nas tudi prepričujeta, da je bil cel urbar sestavljen istočasno oziroma od istega pisarja in da nimamo opravka z mlajšima oz. kasnejšima pripisoma.

35 ■

Groß Herman z Vovberka in žena, grofica Elizabeta, potrjujeta, da sta Gornjegrajskemu samostanu izročila za prejetih 20 mark oglejskih denaričev dve marki denaričev v Reberci na avstrijskem Koroškem. Original v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

Hertneith wirtin /.../ dem Gotshause ze Obernburch gebn haben ze rechen aygen di hueben im Miel da Georg auf gesezzen ist mit alle dem rechen als wir in mit sampt der huben von vnsern vordern gehabt haben ze selgeraete vns vnd allen vnsern vordern selen.<.>⁸⁴ Opat Leopold pa je dovolil, da lahko Hartnid to hubo uporablja vse do svoje smrti ter da bo šele takrat prešla v samostanske roke. Dve leti kasneje pa je Hartnid (ponovno skupaj s svojo ženo) potrdil Gornjegrajskemu samostanu, da bo desetina, ki jo ima od samostana v okolici Mozirja za dvanajst mark srebra oziroma dvajset mark oglejskih pfenigov, po njegovi smrti povsem prosta in vrnjena samostanu (>daz der cehent des gotshauses von obernburch, der mir da stet tzwelf march silbers oder tzwaintzech march aglayer pheninge, der da ist in der gegent ze Prausperch des got nicht welle swenne mein nicht waert dem vorgeantem Gotshause ledich sein schulle an alle losunge vnd an alle wider rede<.>⁸⁵ Obe navedeni listini je potrdil tudi njegov brat (?) Rudolf. Oba Mozirska se nato do leta 1322, ko družina grofov Vovbrških izumre, še večkrat pojavita v njihovih listinah. Najpomembnejša med njimi je listina iz leta 1320, s katero grof Herman Vovbrški izpričuje, da je opatu Leopoldu ostal dolžan sto mark »an der losunge an Prausperch<.>. Zato je zastavil samostanu deset mark dohodkov v svojem urbarju v Rebrci (>Rechperch<.>) in v Železni Kapli (ouz der Chappelle<.>⁸⁶ Isti dan je grofica Elizabeta izpričala, da je porok za svojega moža Hermana Vovbrškega za dolžnih sto mark oglejskih pfenigov.⁸⁷ Novembra istega leta sta Herman in Elizabeta izdala še eno listino, v kateri sta potrdila, da sta opatu Leopoldu za prejetih dvajset mark podelila dve marki denarja v Železni Kapli, ležeči zraven že pred tem podeljenih desetih mark in z enakimi pravicami kot omenjenih deset mark.⁸⁸ Rudolfa Mozirskega najdemo nato naštetega med pričami vse do izumrtja grofov Vovbrških leta 1322.⁸⁹ Zadnjič se pojavi v listini septembra leta 1322, ko skupaj s

se ne opredeli, kje naj bi to Melje oz. Meliše ležalo, verjetno pa je mislil Meliše, vas južno od Radmirja. Kljub drugačnemu zapisu imena kraja, kot jih najdemo v drugih istočasnih listinah (>Nelish<., »Nels<.> ipd; glej P. Blaznik, *Topografija* I, 552), je najverjetnejša Orožnova lokacija v Meliše.

84 1317, september 29; orig. perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1830. Regest v: *RHS*, št. 896, 238; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 93.

85 1319, december 17, Mozirje; orig. perg. listina v NALJ, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1861; regest v: *RHS*, št. 1134, 300.

86 1320, julij 27, Slovenska Bistrica; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj. Regest v: *MDC* VIII, št. 545, 161.

87 I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 96.

88 1320, november 18, Pliberk/Bleiburg; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1879. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 97.

89 Npr.: 1321, avgust 24, Mozirje; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1891. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 98.

Hartnidom Mozirskim priča v listini, s katero je grof Ulrik IV. Pfannberški potrdil, da sta ga gornjegrajski opat in konvent izvolila za samostanskega odvetnika, in se zavezal, da bo spoštoval vse zaveze, ki jih je s samostanom sklenil pokojni samostanski odvetnik Herman Vovbrški.⁹⁰ Kmalu po tem, ko so Pfannberški in Žovneški razrešili dediščino po Vovbrških, tako da je Mozirje pripadlo slednjim, pa se je moral Rudolf iz Mozirja izseliti. Leta 1329 je tako na Mozirju že novi upravitelj posesti, to je bil Guncel s Turna v Šaleški dolini (»Guntzel von Turn, purcgraf zu Praezprech«).⁹¹

Na Vrbovec pa so grofje Vovbrški malo pred letom 1286, ko se Eberhard I. prvič poimenuje kot »de Altenburg«,⁹² naselili družino, ki je prišla v Savinjsko dolino iz Kamnika preko Slovenj Gradca.⁹³ Dušan Kos postavlja tudi domnevo, da mnogo pred tem datumom verjetno ni prišlo do selitve. Te domneve sicer ni razreševal dalje, vendar pregled dostopnih virov to trditev delno potrjuje. Še leta 1284 se je namreč oglejski patriarh Raimondo della Torre (1273–1299) pravalda s Friderikom iz Lempacha⁹⁴ zaradi gradu Vrbovec, ki spada »de iure ad Aquilegenssem ecclesiam« in ki ga je imenovani Friderik »contra iustitiam« zadrževal v svoji lasti. Ker se obe strani nista mogli dogovoriti (oziroma ker Friderik ni bil zadovoljen z razsodbo na nižji instanci, da mora namreč patriarhu grad vrniti, ter je trdil, da je bila sodba nepravilna in da so jo sprejeli njemu nenaklonjeni razsodniki), je spor prišel na višje sodišče.⁹⁵ Kaže, da je Friderik iz Lempacha smatral vrbovsko gosposčino za svoj pravi fevd, do takrat pa vemo, da so jo upravljali od patriaha nastavljeni gradiščani (od katerih smo spoznali Wulfinga

90 1322, september 4, Gornji Grad; regest v: K. Tangl, Die Freiein von Suneck, *MHVSt* 13/1864, 61; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 100; *CKL*, št. 112, 123.

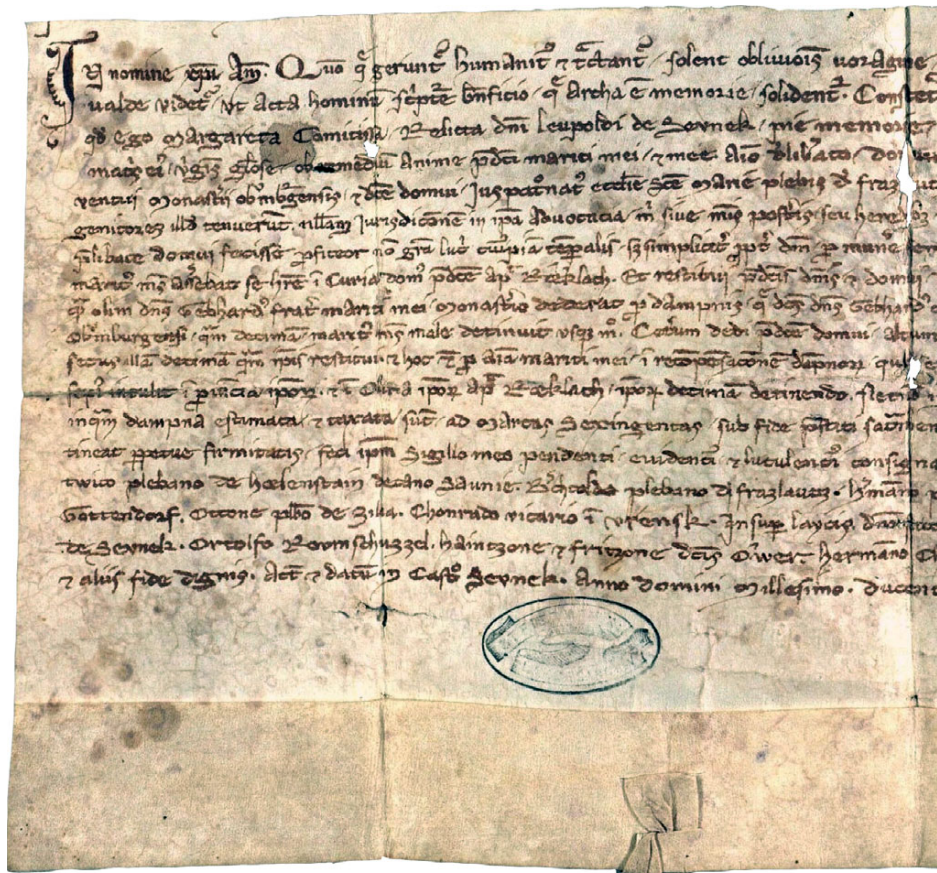
91 1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1979^e.

92 1286, Žovnek; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1288a. Objavljeno v: *CKL*, št. 52, 73–75.

93 Vprašanje izvora Vrbovških je razrešil Dušan Kos, *Med gradom in mestom*, 105, 106, ki je pokazal, kako je potekalo preseljevanje in razdeljevanje družine iz Kamnika (Zapric) preko Slovenj Gradca na Vrbovec. Za andeške ministeriale in njihove rodbinske zveze glej: D. Kos, Ministeriali grofov Andeških na Kranjskem (do srede 13. stoletja), v: *Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku*, Kamnik 2000, 185–255.

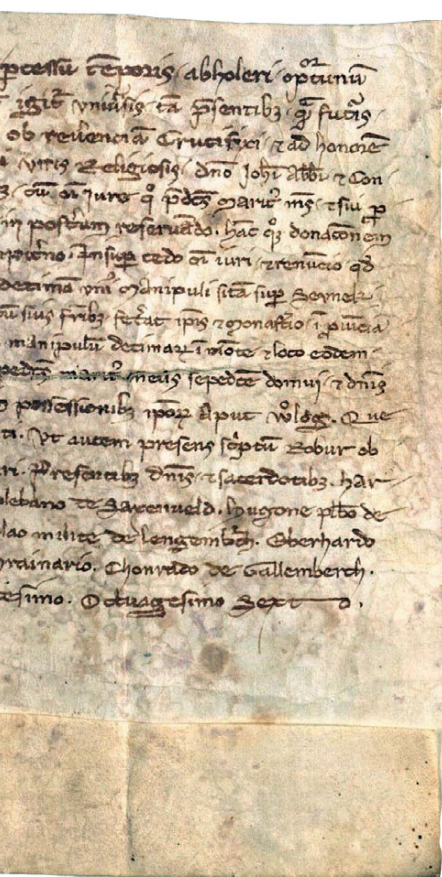
94 Kateri je ta Lempach, po katerem se je imenoval Friderik, je težko z gotovostjo zatrditi. Pri Mariboru leži grad Limbuš (Lembach), na katerem pa je takrat rezidirala družina Limbuško-Mariborsko-Viltuških, v kateri zaman iščemo ime Friderik. Morda bi lahko tudi mislili na katerega od srednještajerskih Lembachov (glej seznam pri R. Baravalle, *Burgen und Schlösser der Steiermark*), kjer prav tako zaman iščemo ime Friderik.

95 1284, oktober 13, Čedad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1259e. V istem času sta se Friderik in patriarh pravalda tudi zaradi hiše v Slovenj Gradcu, ki bi jo prav tako moral Friderik patriarhu vrniti, pa je z istim argumentom zadevo peljal na višjo instanco (1284, oktober 13, Čedad, prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1259.

36 ■

Vovbrška grofica Marjeta, vdova Liutpolda III. z Žovneka, naznanja, da se je za dušni mir svojega pokojnega moža odpovedala patronatu nad župnijo Braslovče, domcu pri Rakovljah in številnim desetina v korist Gornjegrajskega samostana. Originalna listina v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

iz Letuša) ter da je zaradi tega prišlo do spora. Kakšna je bila pri tem vloga grofov Vovbrških, ki so v istem času dobili v fevd oglejsko Mozirje in so si seveda želeli zaokrožiti posest še z Vrbovcem, ni mogoče ugotoviti. Vsekakor si Vovbrški tudi kasneje niso uspeli podrediti posesti gradu, čeprav so bili Eberhard I. Vrbovški in njegovi sinovi vovbrški ministeriali.⁹⁶ Sama posest Vrbovca pa je ostala še naprej oglejska. Eberhard I. torej res ni prišel do upravljanja gradu mnogo pred letom 1286, ko se po Vrbovcu prvič imenuje. Vendar to ni edina posest, ki jo je imel v upravljanju Eberhard.

V istem času kot Vrbovec je namreč Eberhard I. upravljal tudi oglejsko posest v Šempetru, ki je bila prav tako vovbrški fevd. V listini iz omenjenega leta 1286, s katero se je grof Ulrik II. Vovbrški kot odvetnik Gornjegrajskega samostana zavezal, da ga bo branil pred vsem, kar mu lahko škoduje, se Eberhard navaja kot »her Eberhart von sand Petir«.⁹⁷ Prav tako tudi še leta 1288 (»Eberhardo de sancto Petro«,⁹⁸ »her Eberhart von sand Peter«⁹⁹) in nazadnje leta 1304 (»her Eberhard von St. Peter«).¹⁰⁰ Njegovi sinovi pa tega naziva niso več uporabljali. Ta podatek pa omogoča tudi nekoliko drugačen premislek o prihodu (in predvsem o času prihoda) družine v Savinjsko dolino. Eberhard je tako na področje Šempetra kot kasneje Vrbovca prišel kot patriarhov ministerial s po-

⁹⁶ Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 106.

⁹⁷ 1286, junij 30, Pliberk (grad); objavljeno v: *MDC VI*, št. 16, 9, 10.

⁹⁸ 1288, februar 4, Ljubljana; objavljeno v: *MDC VI*, št. 76, 52, 53.

⁹⁹ 1288, maj 27, Ptuj; objavljeno v: *MDC VI*, št. 100, 67.

¹⁰⁰ 1304, avgust 6, Dravograd; regist v: *MDC VII*, št. 252, 98.

dročja Kamnika. Prvotno je torej spadal med andeške ministeriale v Kamniku oz. njegovi okolici, kar dokazuje tudi listina iz leta 1332, v kateri je Konrad Vrbovški podaril Gornjegrajskemu samostanu štiri hube v okolici Smednika.¹⁰¹ Selitev andeških ministerialov pa lahko domnevamo ali v času oglejskega patriarha Bertolda Andeškega (leta 1218 oz. verjetneje šele po smrti njegovega brata vojvode Henrika IV. (1228–1251)) ali pa morda še v času Ulrika III. Spanheimskega, ki je podedoval andeške posesti in z njimi tudi andeške ministeriale.

Eberhard I. se je hitro povzpел med najpomembnejše vovbrške plemiče. Verjetno je družina že v njegovem času uspela priti tudi do upravljanja tretjega oglejskega gradu na obravnavanem področju, Gornjega Gradu.¹⁰² Svoj delež na gradu so prodali grofu Frideriku Celjskemu šele leta 1349 (prvo tretjino Eberhard III. Vrbovški) in 1350 (drugo tretjino Friderik in Viljem Vrbovska in tretjo tretjino Friderik Vrbovški in njegovi sinovi Nikel, Friderik, Hensel in Ulrik, ki so svojo tretjino kupili od Friderikovega brata Viljema).¹⁰³ V tej listini je natančno opisano in naštet, kaj vse je zajemal ta preostali del posestva Vrbovških. K posesti je bil vključen delež na planini in trgu Rečica, vse skupaj ocenjeno na 800 mark graških pfenigov.¹⁰⁴ Opis

101 1332, april 5, Gornji Grad; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2026*; prim.: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 108, 109.

102 Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 200, in D. Kos, *Med gradom in mestom*, 106.

103 1349, december 14; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 104; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 130; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 148, 169, in 1350, maj 8, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 107 in št. 108; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 131, in F. Krones, *Die Freiein von Saneck*, št. 152, 170.

104 Poleg tega je bilo vključeno še: »dem Virst hinder Rudenstein ain huob vnd da pei auf der Negonicz /Negujnica v Poljanah SV od Okonine/ ain huob. Dacz Eyban /Juvanje/ ain hueb, dacz Cholnicz ain hub /Homce, vas pri Šmartnem ob Dreti/, dacz Preichaw /Prihova/ ain hub, ze Muldorff /Nizka pri Rečici ob Savinji/ drey huben, dacz Suflez /Solčava/ drey huben, ze Dul /pri Rečici?/ drey huben, ze Traynas /Trnavče, pri Mozirju/ ain hub, ze Tresting /Breznik pri Trnavčah?/ drey huben, pei Sand Veit /Št. Vid nad Mozirjem/ zwo huben, vnder dem purchstal ain hub, ze Chorling /Skorno/ vir huben, in der Chareslaw /Na logu, del zaselka Lepa Njiva pri Mozirju/ ain hub, vnder dem Wenden /Podpečnik v Lepi Njivi nad Mozirjem/ drey huben, im Olbach/?/ zwo huben der ist ainew öde, in Weizzenpach /Bele Vode/ ain hub, pei der Lufey /Libija/ ain hub vnd ain müll, ze Erlaw /Jelšovnik, Olšovnik?/ zwo huben, ze Gorišsach /Gorče pri Braslovčah/ vir huben, dacz Dachbrechts /Dobreša vas/ sechs huben, ze Pīrpawm /Grušovlje/ ain hub, ze Dobru†testorff /Dobriša vas pri Petrovčah/ ain halb huben, ze nest ob Sand Petter /Šempeter v Savinjski dolini/ ain hub, ze Pu†dlo†g /Podlog/ ain hub, ze Ro†dein /Roje pri Rečici ob Paki?/ ain hub, dacz Zesi-esch /Šešče/ ain hub, ze Sand Lorencz /pri Žalcu/ ain hub, dacz Gaberk /Gaberke pri Šoštanjju/ zwo huben, in Furten /Brod, del Gaberk/ ain hub, ze Erendorff /Orlova vas/ ain hub vnd ain müll ze Hassel /dvorec Lešje pri Homcu, J od Rečice v Savinjski dolini/, zwen di†nstman auf den Rain /Pobrežje v Savinjski dolini/ da pei, zwen dienstman vnd dem tail an

priča, da je bila posest gradu Gornji Grad zelo velika in raztresena tako po Zgornji in Spodnji Savinjski dolini kot tudi po Šaleški dolini ter je zato interes grofov Celjskih, da si jo pripojijo, še toliko bolj razumljiv.

Grad v Gornjem Gradu so patriarhi do 13. stoletja dajali v upravo gradiščanom, ki so vsi izhajali iz vrst ministerialnega plemstva viteškega izvora iz Zgornje Savinjske doline.¹⁰⁵ V 14. stoletju se je uprava spremenila. Gornjegrajski grad, posest in deželno sodišče so dobili v navaden fevd bivši oglejski ministeriali, vitezi iz Vrbovca. Kdaj točno se je to zgodilo, ni mogoče ugotoviti, verjetno pa še v času Eberharda I. Vrbovskega (1286–1320). Dušan Kos domneva, da so poleg Vrbovških, ki so upravljali grad v Gornjem Gradu, živeli v trgu ali na katerem dvoru v bližini še drugi plemiči ministerialnega izvora, ki pa z gradom samim niso imeli nič (več?) opraviti. V že zgoraj navedeni listini iz leta 1310 sta tako med pričami našeta Rainher in Jakob Gornjegrajska,¹⁰⁶ med letoma 1302¹⁰⁷ in 1349 pa poznamo nekega Nikolaja iz Gornjega Grada. Prvič ga lahko najdemo omenjenega v listini, s katero je prodal gornjegrajskemu opatu Leopoldu pet hub na Tajni za 13 mark oglejskih denaričev in 20 mark savinjskih denaričev. Te kmetije je opat obljubil vrniti Nikolaju takrat, ko bo ta predal samostanu pet hub v Trbojah (»am Treffpach«) na Savi, ki mu pripadajo od Kunšperškega.¹⁰⁸ Nikolaj se je v Gornji Grad preselil verjetno iz Kamnika, vsekakor pa iz Gorenjske, o čemer poleg omenjenih hub v Trbojah govori tudi listina iz leta 1316, v kateri je Bernhard iz Kamnika označen kot sin pokojnega gornjegrajskega sodnika Nikolaja.¹⁰⁹ Bernhart je v tej listini podelil Gornjegrajskemu samostanu za dušni blagor svojih prednikov vse pravice, ki jih ima na dveh hubah »ze Salositz« (Zalesnik severno od Gornjega Grada?), odvetništvo v Melišu (ze Nelisch«), ki je fevd grofov Vovbrških, in vse pravice v okolici Gornjega Grada. Nekaj podatkov v tej listini je vred-

den zehenden in dem Schelachtal bei der Pak vnd in dem Sewntal.« Vse skupaj je bilo tako naštetih 56 celih in ena polovična huba, dva mlina ter še štirje uradniki (dinstmani) v Savinjski in Šaleški dolini, skupaj z desetninami.

105 Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 68.

106 1310, julij 9, Gornji Grad, orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: *RHS*, št. 206, 58; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 87 (»her Raynher, her Jacob von Obernburch«).

107 1302, marec 12, Kamnik; po regestu v: F. Schumi, *Archiv für Heimatkunde* II/1887, št. 61, 246 (»Niklaw von Obernburch«); 1349, november 19; prepis iz 16. stoletja v: NALj KAL f. 83, 40; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2398.

108 1314, marec 27; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1790b; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 91.

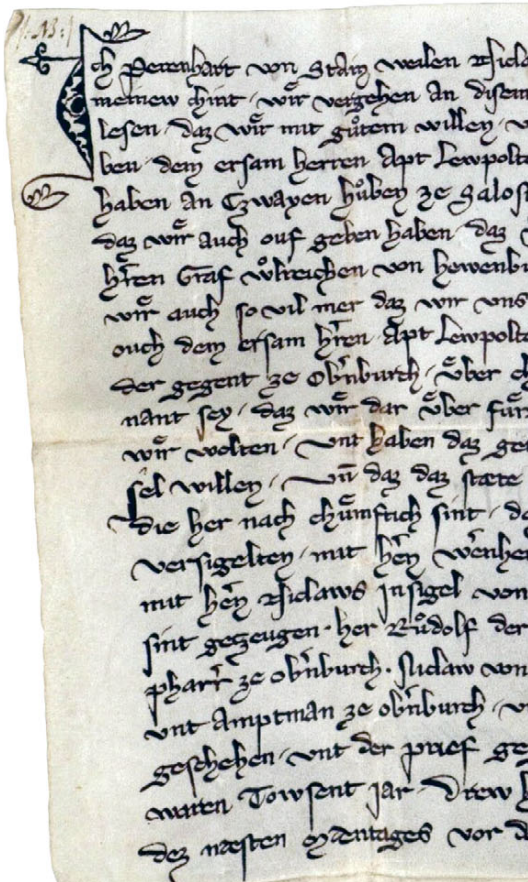
109 1316, maj 17, Kamnik; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1816. Regest v: *RHS*, št. 807, 216; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 92 (»Perenhart von Stain«, sin pokojnega »Niclaws von Obernburch dez richter«).

37 ■

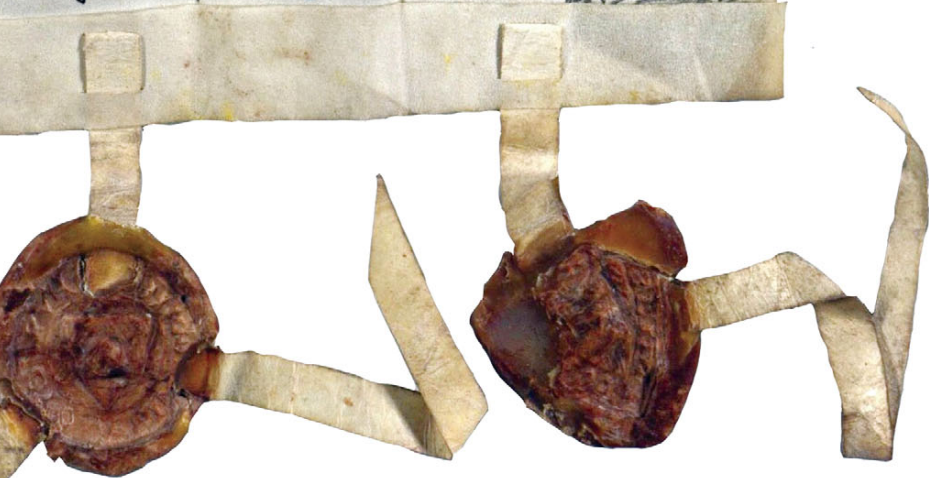
Bernhard iz Kamnika, sin pokojnega sodnika Nikolaja iz Gornjega Grada, podari Gornjegrajskemu samostanu za dušni blagor prednikov dve hubi v Zalošah pri Podnartu, odvetščino v Melišah, ki jo je dobil kot fevd od grofa Ulrika Vovbrškega, ter posest v okolici Gornjega Grada. Originalna listina v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

nih poudarka. Prvi je vsekakor ta, da je Nikolaj v tej listini označen kot pokojni. Če vemo, da poznamo Nikolaja iz Gornjega Grada še v listinah vse do leta 1349, je očitno, da govorimo o dveh pripadnikih družine, očetu in sinu, ki sta nosila isto ime. Drugi podatek, ki ga je potrebno izpostaviti, pa je služba sodnika, ki jo je pokojni Nikolaj opravljal v Gornjem Gradu. Ta podatek pomaga odkriti in razložiti, kaj je bil razlog, zaradi katerega se je Nikolaj I. sploh preselil iz Kamnika v Gornji Grad. Dejstvo, da je Bernhart označen kot Kamniški ter da srečamo njegovega brata Nikolaja II. še naprej na področju Zgornje Savinjske doline, tudi priča, da se je družina razdelila na dve veji – kamniško in gornjegrajsko, ki sta ju vodila oba omenjena brata. Izpostaviti pa je potrebno še podatek, da je Nikolaj I. Gornjegrajski imel odvetništvo nad samostanskimi posestmi v vasi Meliše, kjer pa je imel »ze rechten aygen« vsaj eno hubo tudi Hartnid Mozirski.¹¹⁰

¹¹⁰ 1317, september 29, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1830 (»Ich Haertneid von Praesperch vnd ich Hacute hern Hertnei-

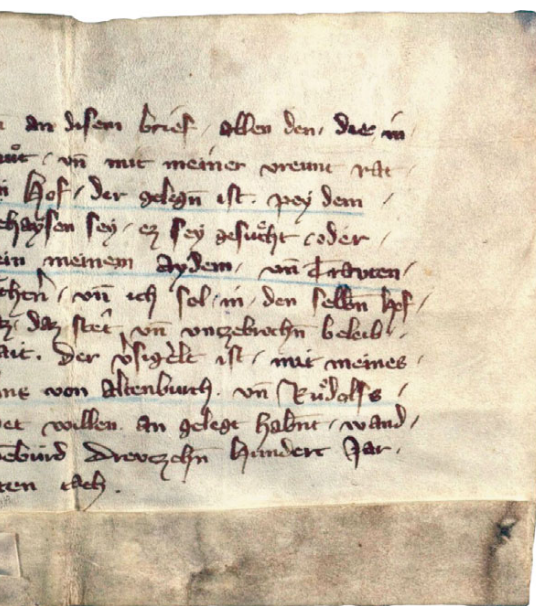

wo sun von Obereuburch des rucht dem got rucht genaden vnt
 offem prief vnt tinen chunt allen des die in selent oder hoerent
 vnt mit wol verdachtem müte eller vntrew recht ouf gelien sa
 en vnt vnser nramen gotthouf ze Obereuburch dew wir gehabt
 t von des wozgenanten gotthouf wozgen. Wir vgehen auch mer
 wirtrecht ze fleisch des wir ze lehen haben gehabt von dem seelm
 vnt dem auch vnser herre got rucht genaden. Dar vber so vgoch
 dusem vnt ouf gelien haben dem oft genantem gotthouf vnt
 en gemainchleichen eller dew recht dew wir gehabt haben in
 durt vnt vber lanch vber chlay vnt vber groz swie so es ge
 paz nimm mer chur anspriach haben schülley noch mügen ob
 an ze wurdigt durch got vnt durch aller vnser worderen
 vnt vnüproben leleibe von vns vnt von vnser chomen
 vnt vber gel wir dyen prief zu amem warem gezeuge
 des erjam lutt von lot an hangentem insigel vnt
 rottempübel vnt mit fuzen insigel von apoz Des
 puz ze obuburch. h chumtat d pernaw. her chumtat der
 obereuburch. lew ozerten sun von stary penhart d rucht
 vnt ander erfer leut die der warheit wol gestent. Das ist
 gelien ze stary. Du nach christos geburdtagangen
 vnt dundert jar vnt dar nach in dem gechgehentem jar
 vnt oufart vnsero hrey.

 Ich Nikolaj von Obernburg von am meinen Erben vorn offentlich
 sehen horen oder lesen das ich williglich mit bedachten an
und zu der zeit du ich es wohl geuen möcht auf geben hän meinen
mante das er mit dein mit wesen mit holz wie das ge
angefucht mit allen dem verzeen ale ich an ingehalt hän fridlich
meiner tochter seiner würdin von ir später erben hün von to
scherm von verzeen für alle anspruch nach landes rechte des
des gib ich in diesen offen brief ze dyner verhind der warheit
hün ab hanfen von Obernburg hün fridliche von williglich
des waistert an hangundem fridlich die es durch meiner sp
ich dygene insigels mücht hän der gehn ist nach christus et
dar nach in dem Neuen in vierzigstem an sand etep

Nikolaj iz Gornjega Grada (Obernburg) izročā zetu Frideriku in njegovi ženi ter svoji hčeri Truti dvor pri trgu v Gornjem Gradu. Originalna listina v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

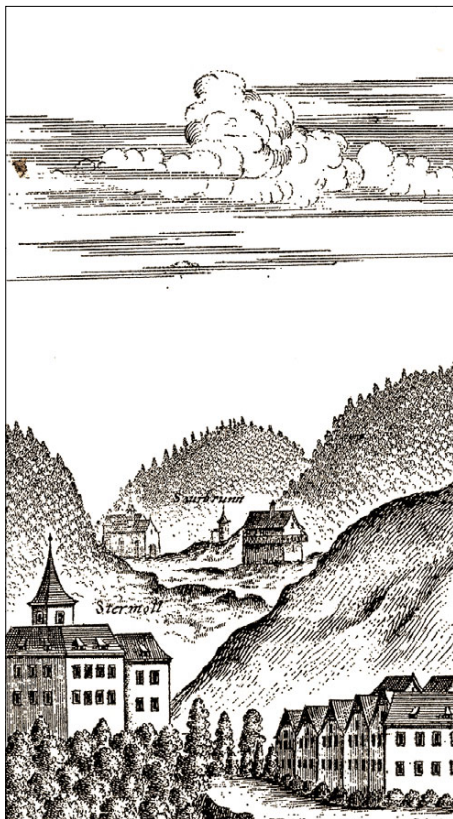
Sodnika Nikolaja I. iz Gornje-
ga Grada je nasledil okoli leta 1316
njegov sin z enakim imenom, ki je
že istega leta prvič izstavil listino v
korist Gornjegrajskega samostana.
Samostanu je podelil štiri hube, ki
so ležale v območju Ljubnega.¹¹¹ Is-
tega najdemo kot pričo omenjene-

th wirtin« poklonita samostanu v Gor-
njem Gradu »ze rechten aygen di hueben
in Miel da Georg auf gesezzen ist«).

- 111 1316, oktober 31; orig. perg. listina v
NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. li-
stine 1819a; regest v: *RHSI*, št. 834, 223;
I. Orožen, *Das Benediktinerstift Ober-
burg*, 93 (»Ich Niela von Obernbur-
ch vnd meine erben /.../ daz wir mit gu-
tem willen vnd mit verdachtem mute
verchauft vnd avf gebn haben vnserem
genaedigem herren apt Leupolten von
Obernburch vier huben mit allen denm
rechten vnd vnd wie si habn gehabt. Der
erstes leit in Wezowiz /Bezovšek, kmeti-
ja pri Radmirju/ di hab wir halbe gebn
ze selgeraete vnd vur halbe hab wir acht
march pfeninge emphanzen vnd genom-
men. Der ande leit vnder dem Ter /ver-
jetno blizu vasi Okonina/, da Wulfinch
auf ist gesezzen. Der dritter leit ze Wein-
garten /Okonina/ da der Pentiger auf si-
tzet di wir vm einen genanten cins habn
gehabt alleu iar. Der vierder leit datz Vis-
schern /vas Grušovlje vzhodno od Oko-
nine/ da Haintz auf ist gesezzen ... Vnd
daz daz staet vnd vneprochen belei-
be dar vber geb wir im disem prief mit
des vrogenanten Nielaus insigel an vn-
ser aller stat zu einem waren vrhinde,
vnd sint auch der gezevge di erbern her-
ren des gotshause von Obernburch, her
Rudolf der prior, her Chunrat der Paer-
nawer, her Chunrat der pharrer ze Lau-
ven, her Volker der chuster, Jans der Cha-
elner, Pernhard vnd Perholt di ampleute
des selben Gotshauses vnd ander erber le-
ute.«).

ga še v listinah iz leta 1329¹¹² in leta 1340.¹¹³ Leta 1349 pa je predal svoj dvor pri gornjegrajskem trgu v Rorah¹¹⁴ svojemu zetu Fridleinu in hčeri Gertrudi,¹¹⁵ kar kaže na to, da je bil v tem letu Nikolaj II. verjetno že starejši in je zato svoj dvor predal svojemu zetu in hčeri. Ker se v listini omenjajo tudi drugi Nikolajevi dediči, lahko domnevamo, da predstavlja omenjeni dvor le del njegovih posesti, h katerim je potrebno poleg savinjskih šteti gotovo tudi še posesti v Kamniku in okolici.

Že ob opisu dogodkov v času vojne za češko krono smo opozorili, da je na stran Habsburžanov stopil tudi Ulrik II. Žovneški. Čas med smrtjo svojih dveh stricev, Leopolda III. (†1286) in Gebharda III. (†1291), in letom 1306 je Ulrik II. izkoristil za to, da je učvrstil svoje položaje na sedaj enotnih družinskih posestvih ter da je ta še razširil. V tej nalogi se posvečamo predvsem dogodkom na področju Savinjske in Šaleške doline, zaradi česar smo pustili ob strani (tako pri Vovbrških kot tudi pri Žovneških) dogajanje, ki je vezano na njihove bolj oddaljene posesti, bodisi na Koroškem ali na Kranjskem. Opozorimo naj le na to, da so imeli Žovneški vsaj od leta 1241 dalje v fevdu posestva oglejskega patriarha na Dolenjskem v okolici Turjaka in da

¹¹² 1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1979c; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 106 (»Niclau von Obernburch«).

¹¹³ 1340, oktober 4; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2172; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 119, 120.

¹¹⁴ I. Orožen domneva, da gre za lovski dvor, današnjo kmetijo Kolenc v Rorah.

¹¹⁵ 1349, november 19, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2398; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 129, 130.

ROHITSCH

39 ■

Grad Rogatec, sedež ene najmogočnejših slovenskoštajerskih srednjeveških plemiških rodbin, na litografiji iz okoli leta 1681.

40 ■

Grad Zbelovo na litografiji iz okoli leta 1681 je bil alodialni grad Konjiških in od začetka 13. stoletja dalje sorodnikov Rogaških, od 14. stoletja dalje pa je skupaj z njegovimi gradiščani prešel v interesno sfero Žovneških oz. grofov Celjskih.

so tega leta v dveh listinah imenovali Herbarda Turjaškega kot svojega vazala (»Herbordo de Awersperch fideli nostri«).¹¹⁶

Glavna pridobitev Ulrika II. Žovneškega leta 1301 pa je nakup gradu Rogatec z vsem pripadajočim. Grad je bil sicer krška lastnina, ki pa ga je škofija oddajala v fevd. Rogaški gospodje so bili stranska veja pomembnih deželnoknežjih ministerialov s Konjic, ki so konec 12. stoletja prejeli v fevd Rogatec.¹¹⁷ Henrik I. Rogaški, sin Alberta Rogaškega – prvega predstavnika rogaške veje konjiških gospodov, je imel tri sestre: Zofijo, ki je bila poročena z Riherjem iz Juneka na Koroškem, Getrudo, poročeno z Viltuškim, in Rihco, ki se je poročila z Otonom I. Kunšperskim. Zofija je postala že leta 1237 vdova brez otrok, zato se je odločila, da bo svoja dedna posestva uporabila za ustanovitev špitala, ki naj bi na temelju le-teh zaživel po njeni smrti. Njena sestra Rihca pa je to njeno volilo še dopolnila z 20 hubami na Dravskem polju, kar je postalo skupaj z Zofijino doto osnova za ustanovitev dominikanskega samostana v Studenicah.¹¹⁸ Rogaška veja je izumrla pred letom 1300 s Henrikovim enako imenovanim sinom Henrikom II. Rogaški fevd pa ni prešel v roke Konjiških, temveč Liechtensteinov. Zakaj se je to zgodilo, iz virov ni povsem ja-

¹¹⁶ 1241, maj 8, Perovo; objavljeno v: *CKL*, št. 25, 46, 47; regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 765, 370, 371; *MDC* IV, št. 2228, 286; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 12/1863, 80, 81 (k 1241, maj 18); F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 3, 161.

¹¹⁷ Po imenu nepoznana hči Ortolfja I. Konjiškega se je poročila z nekim Albertom in mu za doto prinesla gospostvo Rogatec, kjer se je tako izoblikovala stranska linija Konjiških (D. Kos, *Med gradom in mestom*, 74).

¹¹⁸ 1237; objavljeno v: *StUB* II, št. 363, 472; regist v: Kos, *Gradivo* V, št. 683, 325, 326.

sno. Morda pa Hans Pirchegger nakazuje dober odgovor. Henrik II. Rogaški je leta 1283 predal vojvodi Albertu svoje deželno knežje fevde, slednji pa jih je nato predal v zajem Otonu III. Liechtensteinskemu in njegovima sinovoma (Otonu IV. in Rudolfu I.). Hkrati je želel vojvoda Albert kupiti tudi deželsko sodišče Rogačanov na Dravskem polju, s čimer je prišel v spor s Friderikom V. Ptujskim, ki si je kot pranečak Otona Kunšperškega in Rihce Rogaške to želel pridobiti za sebe. Morda je tako že takrat Albert želel (uspeš?) pridobiti grad in trg Rogatec.¹¹⁹

Okoli leta 1300 je torej Oton III. Liechtensteinski pridobil krški fevd Rogatec ter ga nato leta 1301 prodal Ulriku II. Žovneškemu za 700 mark srebra.¹²⁰ Še isti dan sta oba Otonova sinova, Oton IV. in Rudolf I., dala k tej prodaji svoje soglasje.¹²¹ Ulrik II. Žovneški je nato čez tri leta izdal listino, v kateri je krškemu škofu Henriku III. potrdil, da je prejel v fevd grad Rogatec z vsem, kar sodi zraven. V listini se v svojem imenu in imenu svojih naslednikov zavezuje, da škof zaradi njih ne bo trpel nobene škode.¹²² Niso pa Liechtensteini prodali Žovneškim vsega, kar so dobili od Henrika Rogaškega. Leta 1312 sta se brata Oton IV. in Rudolf I. odpovedala vsem pravicam do svojega deleža na gradu Konjice in ga prodala Henriku II. in Albertu II. Viltuškim za 200 mark srebra.¹²³ Iz te prodaje je bil izvzet grad Zbelovo, vitezi Zbelovski ter vsa posest, ki so jo imeli slednji od Liechtensteinskih v fevdu, nato posest v Konjicah (in drugod), ki jo je imel od njih v fevdu Durinh Schwanberški, fevdi Bertolda Schwanberškega, fevdi Fritzla iz Jablan (na Dravskem polju) v kraju Dobrovce ter fevdi Gotfrida, sina Wacherleina iz Ptuja v kraju Jablane in pri Sv. Lovrencu.¹²⁴ Da so Liech-

119 Prim. Hans Pirchegger, *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters 3, Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark XVI*, Graz 1958, 237–246. Tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 193.

120 1301, avgust 18, Judenburg; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 6 (»Ich Otte von Liechtenstaine chamberer in Steyer /.../ daz ich dem edlem manne herm Vlreichen dem vreyen von Sevnecke Rohats daz haus ce chauffen geben han um siben hundert march silbers gewegens unt leut unt gu^ot mit elleu deu und dar zu^o geho^ort hat von alten dingen und geho^oren sol, versu^oht unt unversu^ocht, benant unt unbenant, verchumbert und unverchumbert, verlehent unt unverlehent, manschaft, langeriht daz ich ingewer gehabt han oder an reht entwert bin ...«).

121 1301, avgust 18, Judenburg; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 1; objavljeno v: *CKL*, št. 67, 87.

122 1304, februar 5, Slovenska Bistrica; objavljeno v: *CKL*, št. 72, 92; regist v: *MDC VII*, št. 216, 86.

123 1312, februar 24, Maribor; objavljeno v: *GZM III/14*. Regest v: *CKL*, št. 99, 115; *RHS* št. 367, 103.

124 »/D/es geben wir niht: daz ist des ersten daz havs ze Planchnstain, da Planchenstainer selb, swie si genant sint, vnt allez daz, di Planchenstainer von vns ze lehen habent, swaz her Durinch von Swannberch ze Gonewitz oder anderswo von vns ze lehen hat, swaz Fritzel von Ja-

tensteini obdržali relativno velika posestva na tem področju tudi po tem, ko so prodali Rogatec, posredno govorita tudi dve listini, ki so ju izdali v korist žičkega samostana. Najprej je leta 1302 Oton III. Liechtensteinski, štajerski deželni komornik, v kartuziji naredil duhovno ustanovo ter ji v ta namen podaril vas Markečico ob Oplotniškem potoku z vsemi pravicami. Zato so žički menihi sprejeli Otona v bratovsko zvezo ter mu zagotovili vse »duhovne milosti«, tako v življenju kakor po smrti, ki so jih deležni sami.¹²⁵ Leta 1311 pa sta Otonova sinova Oto IV. in Rudolf I., štajerska komornika in deželna sodnika, izjavila, da tudi onadva priznavata žičkim menihom vse tiste pravice in privilegije, ki jim jih je potrdil avstrijski in štajerski vojvoda Friderik in ki so jih menihi prejeli od svojih ustanoviteljev, avstrijskih in štajerskih vojvod. Zlasti pa priznavata določilo Friderika, da morajo Liechtensteinski, ki imajo v rokah deželno sodstvo na Štajerskem, varovati žičke posesti in ljudi.¹²⁶

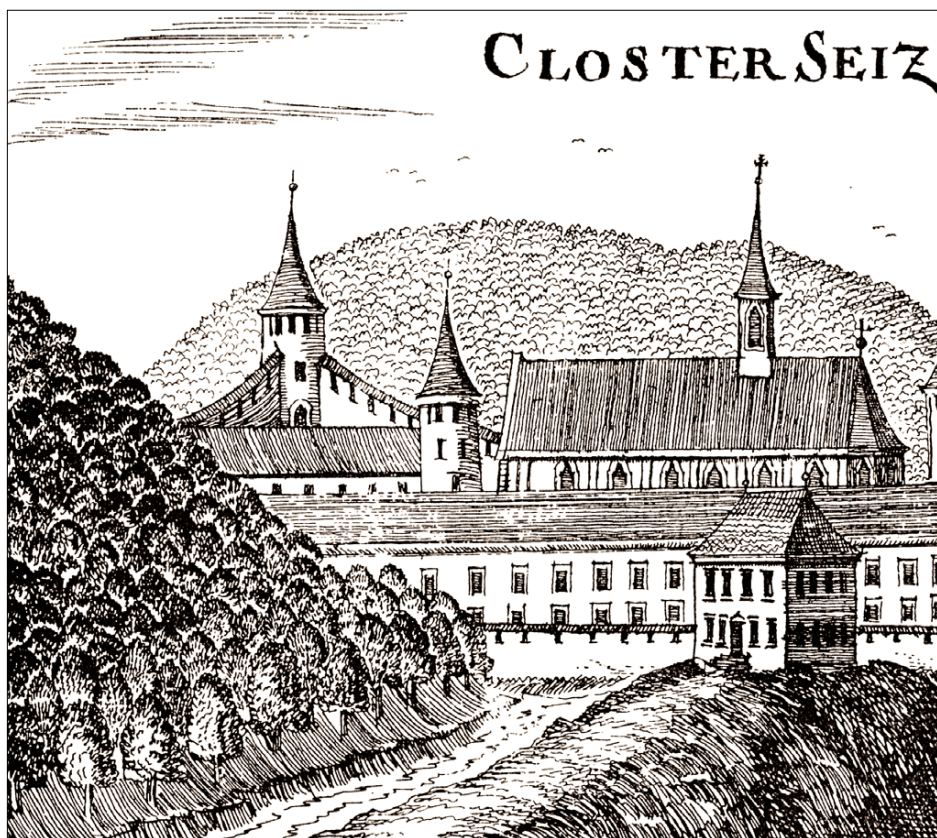
Vrnimo se sedaj k plemičem Žovneškim v začetku 14. stoletja. Leta 1304 je oglejski patriarh Otobon z listino, spisano v Huminu/Glemoni, prenesel na Ulrika II. Žovneškega vse fevde, ki so jih imeli Ulrikovi predniki od oglejske cerkve. Tem pa je dodal še desetine v župnijah na Ponikvi in Sv. Križu, ki ležijo na območju ob reki Sotli, ki jih je imel prej v fevdu Ortenbuški grof Meinhard I. in se jim je odpovedal.¹²⁷ Obe pridobitvi Ulrika II. sta bili seveda namenjeni zaokroževanju njegovih posesti v okolici Lemberga. Očitno je, da je bilo glavno zanimanje Ulrika usmerjeno rav-

blanah ze Jablanah, ze Hard vnt anderswa von vns ze lehen hat, swaz Go^tfridus, Waekherleins svn von Pettaw ze Jablanah, ze Sand Lavrencen vnt anderswa von vns ze lehen hat, vnt dar zvⁿ, swaz der andern sint, di von in niht enphangen habent.«

125 Jože Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 79.

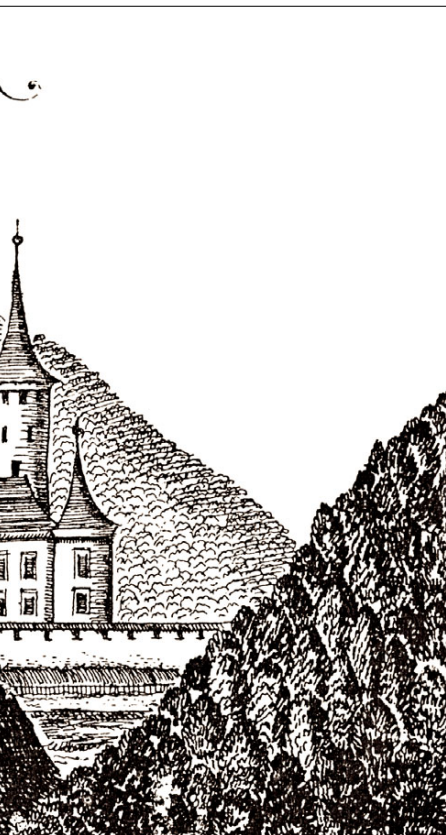
126 1311, september 14, Dunaj; orig. perg. listina in prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 1754a; regest v: *RHS*, št. 310, 87; A. Muchar, *Geschichte* VI, 184.

127 1304, Humin; orig. perg. listina in ARS CE I, št. 8; objavljeno v: *CKL*, št. 71, 90, 91; regest v: *MDC* VII, št. 207, 81 (>Nos Ottobonus dei gratia sedis Aquilegensis patriarcha /.../ quod manu propria per fimbriam nostre clamidis investivimus nobilem virum Vlrichum liberum de Seuneh de omnibus rectis iustis it legalibus feodis que ipse et antecessores sui habuisse et tenuisse ab ecclesia Aquilegensis et predecessoribus nostris hactenus iuste et legaliter dinoscuntur, nostris et Aquilegensis ecclesie ac cuiuscumque alterius partis iuribus in omnibus semper salvis, qui Vlrichus nobis fidelitatis prestitit iuramentum quod prestari in talibus consuevit. Item cum magnificus vir Maynardus comes de Otemburch fidelis noster nomine et vice Vlrici comitis de Phanemberch fidelis nostri, a quo se mandatum ad infrascripta faciendi assererat habere, resignaverit in nostris manibus omnis iuri quod ipse comes Vlrichus habebat et habere videbatur et poterat in decimis sitis in plebe Sancte Crucis et in plebe de Ponichel, ex ista parte atque que vulgariter dicitur Zotel, qua a nobis et ecclesia Aquilegensis tenebat in feodum. Nos prefatum Vlrichum liberum de ipsis decimis in feodum per fimbriam nostre clamidis manu propria investivimus nostris et Aquilegensis ecclesie ac cuiuscumque alterius persone iuribus in omnibus semper salvis.«.)

41 ■

Kartuzija Žiče je bila eno najpomembnejših verskih in kulturnih središč srednjeevropskega prostora v poznem srednjem veku. V njej je med 1300 in 1350 deloval Filip Žički, ki je zložil ep o Marijinem življenju, ki šteje kar 10.133 verzov (slovenski prevod je izšel pod naslovom *Kartuzijanskega brata Filipa Marijino življenje*, Maribor 1904). V kartuziji se je od 1335 do 1355 nahajal sedež nemške province kartuzijanskega reda, od leta 1391 do 1410 pa sedež generalnega priorja rimske obediencie. S tem so Žiče za skoraj 20 let postale metropola vzhodnega kartuzijanskega reda. V letih 1398–1410 je od tod deloval generalni prior Štefan Macone, prijatelj sv. Katarine Sienske, ki je napisal tudi svetničino biografijo.

no na to področje in manj na področje matičnega družinskega gradu Žovnek. K istemu cilju je stremela tudi že obravnavana listina, s katero je Leopold IV. Konjiški pred svojo smrtjo potrdil in določil meje med svojo posestvijo in posestvijo žičke kartuzije ter posestvijo Ulrika II. Žovneškega okoli omenjenega samostana.¹²⁸ Posest Ulrika Žovneškega »in dem selben do rfe ze Sÿts« je skoraj gotovo del tiste posesti, ki jo je slednji pridobil z rogaškim gospostvom.¹²⁹ To dokazuje tudi prisotnost »warhafte leute« pri določanju meje: Leopolda – konjiškega župnika, Henrika Lindeškega, Bertolda Rogaškega, Henrika Lušperškega, Henrika Viltuškega, Bertolda Freudenberškega in Viganta iz Koblja. Vidimo, da so dejanju prisostvovali mnogi člani Konjiško-Rogaške družine (Rogaški, Freudenberški, Viltuški, morda tudi Lindeški in Lušperški, ki oba nosita tradicionalno rogaško ime Henrik). Listino sta pečatila Hugo iz Taufersa »hauptman in dem Sevtal« in Vlrik »der vreye van Sevnekke«.

Istemu cilju je sledil Ulrik tudi januarja leta 1307, ko se je poravnal s svojim nečakom Ulrikom Marenberškim, sinom Ofa Emerberškega in Ane Žovneške (sestre Ulrika II.), in njegovo ženo Benedikto (Wendel) glede gradu Lemberg. Ulrik Marenberški in Benedikta sta od Ulrika II. Žovneškega prejela 425 mark srebra dunajske teže.¹³⁰ Posest, ki je gotovo kot dota pripadla Ani Žovneški, je ležala »in der gegende zu Lengenburch oder bei der Treun« (se pravi posesti pri gradu Lemberg in ob Dravinji) in je bila sesta-

¹²⁸ 1306, marec 17; objavljeno v: *CKL*, št. 74, 93–95.

¹²⁹ Prim. tudi D. Kos, *Med gradom in mestom*, 75.

¹³⁰ 1307, januar 30, Maribor. Orig. perg. listina v ARS CE I, št. 9; objavljeno v: *GZM* II/116; *CKL*, št. 76, 96; F. Kronos, *Die Freien von Saneck*, št. III, 118.

vljena iz alodov, fevdov in ozemlja, ki so ga kupili od Henrika Freudenberškega in Valterja iz Ljutomera (»es lehen oder aygen sein, oder von Hainrich von Vreudenperch, oder von hern Walther von Luetenperch oder von swen ers chaft hat«). Posebej podatek, da je šlo tudi za posest, ki so jo Žovneški kupili od Freudenberškega, je (če upoštevamo, da so bili Freudenberški stranska veja Konjiško-Rogaških) v luči nakupa Rogatca leta 1301 zelo pomemben. Ulrik II. Žovneški je gotovo ravno zaradi zgoraj omenjene soseščine postal tudi zaščitnik kartuzijanskega samostana v Žičah.¹³¹ Avstrijski in štajerski vojvoda Friderik III. ga je prosil, naj na prošnjo žičkega priorja Gotfrida, njegovega kaplana (»religiosus vir frater Gotfridus domus vallis sancti Iohannis in Seicz«), ščiti samostan »contra invasores et molestatores«. V listini so posebej izpostavljene posesti žičkega samostana v vaseh Žiče, Konjice, Rogoza in Prepolje na Dravskem polju (»et specialiter iuxta villas videlicet Sæicz, Gonwitz, Rogoz ac Prepu^l«). Pomembno je še izpostaviti, da je prior Gottfrid pred vojvodo pohvalil skrb Žovneških za žički samostan.

Opozoriti je potrebno še na eno regesto, ki ga hrani stubenberški arhiv in ga je objavil leta 1308 J. Loserth v *Beiträge zur Kunde steiermärkische Geschichtsquellen*. Kot večina regest, nastalih v 15. in 16. stoletju v imenovanem arhivu, je tudi ta žal skromna in komaj zadostna. A vendarle, glasi se takole: »Ain kaufbrief von Ulrichen frei(en) von Sanegkh, verkauft herrn Hartneiden von Pettau 35 hueben, 3 ½ hofstatt in dem ambt Dabursch. Datum anno 1307 iar. «¹³² Čeprav je regesta, skromna, poroča o obsežni prodaji posesti, ki jih je prodal Ulrik II. Žovneški Hartnidu Ptujskemu. Pomembno vprašanje je seveda, kam lahko pravilno lociramo »Dabursch«. Glede na že opozorjeno začasno umikanje Žovneških pred grofi Vovbrškimi na področju Savinjske doline, je tudi to prodajo najbolj smiselno postaviti ravno v ta kontekst in poiskati »Dabursch« nekeje na tem področju. Najverjetnejša lokacija se nam pokaže vas Dobrič, vas, ki leži na pobočju Gore Oljke, pod katero vemo, da so imeli Ptujski svojo posest na območju današnjega Šmartnega ob Paki in kamor je segala tudi posest ptujskega gradu Kacenštajn. Domnevamo torej, da so Žovneški najverjetneje prodali Ptujskim tisti del posesti, ki jim je pripadel po dedovanju po gospodih iz Orta. Manj verjetno je, da bi posegali v svoje matične posesti na področju Šeneka ali/oz. Žovneka. Zaradi skromnosti regeste pa je trdost takega lociranja lahko žal le hipotetična.

¹³¹ 1310, maj 27, Gradec/Graz; objavljeno v: *CKL*, št. 85, 104, 105; regest v: *RHSt*, št. 186, 53; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 12/1863, 67. Primerjaj še: Jože Mlinarič, *Kartuziji Žiče in Jurklošter*, 77, 78.

¹³² J. Loserth, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, *Btr.* 37/1908, št. 131, 103.

42, 43 ■

Žiče so se lahko v drugi polovici 15. stoletja pohvalile z izjemno knjižnico: v tamkajšnji knjižni fond naj bi sodilo vsaj 2000 knjig (vaticanska knjižnica je v istem času razpolagala s komaj 500 zvezkov večjim inventarjem!). Samostan je bil leta 1782 razpuščen.

Dejstvo, da je Ulrik II. svojo politiko naslonil na dva temelja – posest v okolici Lemberga in in zaveznitvo s Habsburžani, pa najbolje odslkava njegova naslednja, le na prvi pogled nerazumljiva poteza. Leta 1308 je namreč Ulrik II. svoja alodna gradova Žovnek in Ojstrico ter stolpa Šenek in Libenštajn z vsem pripadajočim in tudi posest, ki jo je kupil od Huga iz Taufersa, zastavil vojvodi Frideriku Avstrijskemu in Štajerskemu in nato vse to prejel nazaj v fevd¹³³. Ulrik II. je torej zastavil tisto posest, iz katere je družina izhajala in ki je predstavljala temelj, na osnovi katerega so lahko nosili naziv svobodnih plemičev. Seveda pa je v tem primeru šlo za zelo dobro premišljeno potezo. Ulrik se je sicer odrekel alodialnim pravicam do te posesti in s tem tudi postal na njej deželnoknežji ministerial, vendar se sami posesti ni odrekel in je tudi ni izgubil. Prav tako je ostala nedotaknjena posest Lemberga in vse, kar je v tem delu Štajerske ali kupil ali dobil v fevd in na kateri je predvsem gradil svojo moč, predvsem pa si je pridobil mogočnega zaščitnika, od katerega se je upravičeno nadejal mnogih koristi. Takšno predvidevanje se je v naslednjih letih in desetletjih pokazalo še kako pravilno. Ulrik II. Žovneški je s tem dejanjem naredil še en pomemben korak, katerega posledice so se pokazale leta 1311. Ko se je leta 1308 podredil Habsburžanom, se je namreč podredil štajerskemu vojvodi in ne kranjskemu gospodu, kamor je leta 1308 Savinjska krajina še vedno spadala. V letu 1308 je bil deželni gospod Savinjske krajine koroški vojvoda in pretendent za češko krono Henrik Goriško-Tirolski, z naslonitvijo na štajerskega vojvodo pa je Ulrik naredil prvi korak v tisto smer, v katero se je dokončno usmeril razvoj Savinjske krajine po letu 1311, ko ob razrešitvi vojne za češko krono pripade Savinjska k vojvodini Štajerski. Leta 1308 je tako Ulrik II. Žovneški tudi formalno prestopil v vrste štajerskih deželanov, kamor so ga gotovo že pred tem usmerjale njegove posesti v okolici

133 1308, april 22, Graz/Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 80, 101, 102; F. Krones, *Die Freiein von Saneck*, št. IV, 118–120: »Ich Vlreich vrey von Sevnek /.../ daz ich daz haus ze Sevnek und das haus ze Osterwitz in dem Sevntal und die tuern Scheynek und Liebenstain und swaz dar zu gehoret, verlehent und unverlehent, versuecht und unversuecht, gestiftet und ungestiftet ze dorf, ze veld swi ez genant ist, mit leuten und mit guet, daz ich umb meine aygen guet von hern Haug von Teyffen und von seiner hausvrowen greffinne Margareten geschauft han, recht und redelich, und auch die aygenschaft, die ich von erbe dar an gehabt han, auf geben han ledichlich, vrellich und umbecwungenlich mit meiner vreunde rat, meinem lieben genedigen herren hertzoge Friderichen von Osterrich und von Steyr, und hat er mir, meiner hausvrowen Katherin und usnern erben, sunen und tochttern, her wider gelichen ze rechtem lehen di vorgeanten hauser mit leuten und mit guet, und swaz dar zu gehoret, swie ez genant ist, als vor verschriben ist. Und han ich im hin wider gelobt bei meinen trewen, daz ich meinem herren, dem ro'mischen chunig Albrechten und im meinem herren, herczog Friderichen und seinen bruedern und ieren erben mit gertewelichen dienst dienen, die weil ich lob.«

Poljčan in Rogatca,¹³⁴ predvsem pa njegov interes poiskati si čim močnejšega zaveznika. Poudariti pa je potrebno, da pred tem časom zaman iščemo predstavnike družine na štajerskih deželnih zborih, kar nedvomno kaže, da se pred tem časom niso šteli za štajerske deželane. Ulrik je znal seveda dobro vnovčiti svoj prehod v tabor Habsburžanov. Tako si je zagotovil, da so mu pripadli vsi gradovi, ki jih je osvojil v goriško-habsburški vojni.¹³⁵ Pozicija Žovneških kot svobodnih plemičev (»liber«, »frei«) je bila v tem času že pravi anahronizem, tako da jih v latinskih listinah pisarji niso več titulirali z »liber« temveč z »libertinus«, kar pa pomeni pravzaprav osvobojenec; tehnični izraz za posebno kasto visokosvobodnega plemstva je bil v tem času (tako kot sama kasta) že povsem pozabljen.¹³⁶

Ulrik II. pa je kljub temu še naprej v listinah dosledno uporabljal naziv svobodni vitez z Žovneka (»vrei von Seunek«, »libertino de Sevnেকে«, »frey von Sevnেকে« ipd.), vendar ga lahko več srečamo na področju Lemberga in okoliških posesti kot pa v Savinjski dolini. Leta 1311 je tako skupaj s krškim škofom Henrikom III. (iz Helfenberga) razsodil spor med Eberhardom II. Prežinskim in Ulrikom s Safna glede fajde zaradi krškega gradu Prežin in vsega gospodstvu pripadajočega.¹³⁷ Istega leta pa sta Hartnid iz Lipnice/Leibnitz na Avstrijskem Štajerskem in njegova žena Neža imenovala Ulrika II. za poroka ptujskemu židu Suezleinu za 59 mark srebra.¹³⁸ Nasploh lahko ugotovimo, da ohranjene listine govorijo o relativni pasivnosti Žovneških (Ulrika II. in Friderika) v času drugega desetletja 14. stoletja. Seveda pa ta ugotovitev velja le za dejavnost na področju, ki je osrednji predmet našega interesa, medtem ko je Ulriku naslonitev na Habsburžane in s tem tudi prehod v vrste štajerskih deželanov omogočila na eni strani odprte roke pri delovanju na področju Lemberga, na drugi strani pa je že ob pomiritvi med Habsburžani in Goriškimi leta 1311, ko je tudi Savinjska dolina postala del Štajerske, uspel pridobiti v svoje roke pomembno in seveda primerno donosno službo deželnega glavarja Kranjske in Slo-

¹³⁴ Prim. H. Dopsch, Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Auftieg zu Grafen von Cilli, v: *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*, 23–34.

¹³⁵ Prim. H. Dopsch, *Die Freien von Sannegg als steirische Landherren*, 30.

¹³⁶ H. Dopsch, n. d., 30.

¹³⁷ 1311, september 20, Podčetrtek; objavljeno v: *CKL*, št. 91, 108, 109; regist v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 31, 162; *MDC VIII*, št. 16, 5; *RHS*, št. 311, 87, 88, in 1311, september 20, Podčetrtek; objavljeno v: *CKL*, št. 92, 110, 111. O Prežinu in vzrokih za fajdo med Prežinskimi in Safni primerjaj: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 230; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

¹³⁸ 1311, december 7; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 13; objavljeno v: *CKL*, št. 96, 113. Regist v: *RHS*, št. 331, 94; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 32, 162; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 12/1863, 71.

venske marke.¹³⁹ To relativno mrtvilo v delovanju na matičnem področju Savinjske doline pa se je spremenilo šele s smrtjo zadnjega vovbrškega grofa Hermana, ki je umrl leta 1322 in po čigar smrti so se Žovneški intenzivno vrgli v boj za čim večji kos dediščine, ki so si jo sicer delili še z grofi Aufensteinskimi in Pfannberškimi. Edino izjemo pri tem relativnem mirovanju pomeni pridobitev večjih posesti v Kotljah na Koroškem. Leta 1313 je grof Ulrik IV. Pfannberški naznanil, da nima več nobenih pravic nad posestmi v Kotljah, ki jih je dobrovoljno predal svojemu stricu Ulriku II. Žovneškemu.¹⁴⁰ Naslednje leto je Ulrik II. kupil za 50 mark srebra še triintrideset hub v Kotljah in okolici od bratov Ditrika s Pukštajna, Friderika Purkheimerja in Merchla – sinov Markvarda z Žlemberka/Schmiernberga.¹⁴¹

Podobno pojemanje moči (ki ni bilo le začasno in le neke vrste zajemanje zaleta za nadaljnje širjenje, temveč je kazalo na resno krizo družine) pa lahko opazujemo tudi pri Kunšperških. Že pri obravnavanju usode gradu Turn in borbe med Kunšperškimi in grofi Vovbrškimi za to gosposčino smo ugotovili, da so se morali Kunšperški ukloniti močnejšim od sebe. Postavili smo tudi tezo, da je eden od vzrokov tudi borba med Vovbrškimi in Ptujskimi za odvetniške pravice nad posestmi Gornjegrajskega samostana. Ni pa bil to edini vzrok. Oto III. Kunšperški je v šetdesetih letih 13. stoletja, ko je postal polnoleten, prestavil težišče svojega delovanja v Savinjsko dolino. K temu so ga prisilili predvsem nemirni časi na meji z Ogrsko in Hrvaško, kjer se je krški škof, Otonov senior, zapletel v vojno. Vojaške spopade s hrvaškimi vitezi je v imenu krškega škofa vodil ravno Oto III. Leta 1267 sta se oba, Oto III. in krški škof Dietrik II., sporazumela s Hrvati o

¹³⁹ Prim. H. Dopsch, *Die Grafen von Cilli*, 13, in še posebej: isti, *Die Freien von Sanegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli*, 23–34, zlasti 30, 31.

¹⁴⁰ 1313, februar 2, orig. perg. listina v ARS CE I, št. 14; objavljeno v: *CKL*, št. 14, 118, 119. Regest v: K. Tangl, *Die Freiein von Suneck*, *MHVSt* 12/1863, 71; F. Krones, *Freien von Saneck*, št. 33, 162; *MDC* VIII, št. 142, 51; *RHS*, št. 487, 134 (»Wir Graf Vlreich von Phanwerch /.../ daz unser vater noch unser veter noch wir dhain reht zw'e dem guet datz Chotulach naben noch ze allem dem daz dar zw'e gehort, und ob wir chain reht dar auf gehabt hient, die hab wir unsemr hohaim Vlreich dem vreyen von Seunek mit guetem willen aufgeben, wand ez sein rechtez aigen ist.«).

¹⁴¹ 1314, februar 24, Maribor, orig. perg. listina v ARS CE I, št. 15; objavljeno v: *GZM* III/30; *CKL*, št. 106, 119, 120. Regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 12/1863, 72; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 34, 162; *MDC* VIII, št. 203, 67; *RHS*, št. 616, 166 (»Ich Dietreich von Puechenstain und ich Fridreich der Purchaimer und Märchel wir drey prueder hern Marchwarts su'n von Smielenwrch /.../ daz wir /.../ verriht haben mit dem edlen herren hern Vlreich dem vrey von Seunek um drey und dreizich hueb datz Chottelach und um Chottelach liegent ... Und hat uns der vor genant her Vlreich der vrey von Seunek dar um geben funfezich march silbers, der wir schon gewert sein.«).

premirju.¹⁴² Po smrti Otona III. okoli leta 1270 pa sta njegova sinova Oto IV. in Friderik spremenila svojo usmerjenost in se naslonila na novega salzburskega nadškofa Friderika iz Walchna (1270–1284). S krškim škofom sta se zapletla celo v vojno in okupirala nekaj krških posesti, vendar so le-te morali oba brata in njuna sestra Ana leta 1275 skupaj s tržno pravico pri Št. Petru pod Svetimi gorami (danes Bistrica ob Sotli) vrniti.¹⁴³

Pojemanje moči družine pa kaže predvsem obdobje po letu 1300, ko je bil Friderik Kunšperški prisiljen posesti prodajati. Svojemu svaku Zifridu s Chranichberga je prodal najprej leta 1301 štiri hube »dacz Nevsicz czwo huebe vnd dacz Jegernpach¹⁴⁴ czwo huebe«,¹⁴⁵ nato pa še svojo posest: osem domcev v trgu Cmureku/Mureck, šest kmetij in pol v vasi »Koztischendorf (vas Gosdorf pri Cmureku), tri hube »zu Rutzendorf« (vas Ratschendorf pri Cmureku), eno hubo pri »Bratten« (Frattendorf pri Cmureku) in eno hubo pri kraju »Lint« (Lind pri St. Vidu pri Vogauu) za 70 mark graških pfenigov, s tem da si je pri tej prodaji zadržal pravico do ponovnega odkupa.¹⁴⁶ Leta 1312 je na svojem gradu Velenje izročil svoji hčeri Gertrudi za doto (ko se je ta poročila z Gotfridom iz Maribora) 500 funtov graških pfenigov.¹⁴⁷ Pri tem se je zavaroval tako, da si je zagotovil, da posest preide nazaj v njegove roke, če zakonca ne bi imela otrok, oziroma da ima pravico do gradu Zgornji Maribor, če Gotfrid ne bi naložil denarja tako, kot je bilo v pogodbi določeno. Listino so pečatili med drugimi tudi njegovi vitezi Herman Turnski, Gunter Hekenberški, Gundaker Turnski, Tomaž Škodnik¹⁴⁸, Herman Podgorski, Herman »der Czotler«,

¹⁴² 1267, junij 2, Zagreb; objavljeno v: *StUB* IV, št. 252, 153. Primerjaj: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 77.

¹⁴³ 1275, junij 26, Maribor; objavljeno v: *GZM* II/32, *StUB* IV, št. 562, 337 (»Ceterum presentimus protestamur, quod liberaliter cessimus et renunciavimus annalibus nundinis aput sanctum Petrvn prope Chvnsperch et omni consuetudini et violentie, quam hucusque nobis usurpavimus, qua eciam terminos proprietatis predictae ecclesie Gvrcensis de facto et non de iure tenuimus occupatos.«).

¹⁴⁴ Obe lokaciji sta nedoločeni. Prim. P. Blaznik, *Topografija* I, 308, in *Topografija* II, 13.

¹⁴⁵ 1301, junij 24, uporabil sem prepis v *GZS* SAZU.

¹⁴⁶ 1311, maj 25, Cmurek; regest v: *RHS*, št. 282, 79.

¹⁴⁷ 1312, oktober 2, Velenje; objavljeno v: *GZM* III/20. Regest v: *RHS*, št. 435, 121.

¹⁴⁸ Tomaža Škodnika lahko spremljamo v virih med letoma 1310 in 1357. Bil je brat Alberta II. Škodnika in je sodil v isto družino kot Günter Hekenberški (Velenjski), Gundaker Turnski, Oto in Herman Hekenberška itd. (glej genealoško tabelo na koncu razprave). Leta 1320 se navaja med pričami kot »Tomas von Hechenberch« (1320, september 29; po prepisu v *GZS* na SAZU), leta 1329 in 1357 pa kot »Thomas der Schudnik von Hechenberch« (1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALJ, št. 1979^c in 1357, april 30.; po prep. iz 19. stol. v *StLA* Graz, št. 2600^c). Zanimivo je, da je njegov grb leta 1329 v oblačnem rezu prečno razdeljen grb, medtem ko je grb iz leta 1357 prerisan v *StLA*, in sicer kot prečno predeljen ščit;

Dipold Skornski in Ušalk iz Prekope. Ta seznam govori o tem, katera področja so imeli Kunšperški v tem času še v svoji posesti oz. so jih vsaj kontrolirali v Savinjski in Šaleški dolini. Nekoliko presenetljiva je prisotnost obeh Turnskih, za katere smo že ugotovili, da so postali konec 13. stoletja vovbrški vazali. Če pa upoštevamo dejstvo, o katerem smo že razpravljali, namreč da so vitezi Turnski, Velenjski in Hekenberški sorodniki, v isto družino pa lahko prištevamo tudi Škodnike, potem je njihova prisotnost pri nastanku listine razumljiva.¹⁴⁹ Verjetno s to pridobitvijo posesti lahko povežemo tudi kupno pismo Gotfrida Mariborskega za Friderika Ptujskega iz leta 1321 za deset mark posesti, ki ležijo »umb Hertenberg und Schadalal«. ¹⁵⁰ V pojmu »Schadalal« moramo namreč prepoznati Šaleško dolino, natančneje posest, ki je pripadala gradu Velenje. Da je takšno enačnje pravilno, nas prepričuje tudi listina iz leta 1359, s katero je Gotfrid Mariborski svojemu stricu (>mein lieben o

desno polje je šahirano, levo pa potemnjeno. Verjetno gre kljub opisani razliki za isti grb: prečno predeljeno polje v oblačnem rezu, kot ga tudi sicer poznamo za družino Hekenberških.

¹⁴⁹ Opozoriti je potrebno na dejstvo, da je leta 1305, torej sedem let pred nastankom obravnavane pogodbe, prisostvoval zastavi gradu Kunšperk, ki ga je Friderik Kunšperški zastavil krškemu škofu Henriku, od prej naštetih savinjskih in šaleških vitezov le Albert Škodnik, poleg njega pa še Friderik »der Chutenpacher« (iz Hudinje ali iz Hotunjščice?; glej zgoraj). To je podatek, ki že govori o krizi Kunšperških in o prestopanju njihovih vitezov drugim, močnejšim seniorjem (1305, februar 25, Mokronog; regesta v: *MDC VII*, št. 271, 106).

¹⁵⁰ Pismo je ostalo le v regestu; uporabljena izdaja: *GZM III/60*.

44 ■

Grad Velenje v podobi, kakršno je dobil konec 16. stoletja. Litografija je iz okoli leta 1681. Izdal jo je Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

torej v Savinjski dolini pri gradu Hekenberg in pri Velenju.¹⁵¹ To posest je priključil k posesti, ki jo je imel (kot smo že videli) od prej v okolici teh dveh gradov. Pri tem je potrebno opozoriti še na dve listini, ki sta nastali sočasno in se obe nanašata na isto transakcijo. 21. decembra leta 1348 so namreč brata Meinward in Leopold ter njuna sestra Geysel, vsi trije iz »Altenperga«, potrdili, da bodo posest, ki jim jo je zastavil Janez Kunšperški s svojo ženo Elizabeto za stotriintrideset goldinarjev in leži pri Velenju, Pesju in ob Paki, varovali pred vsemi nepravičnimi zahtevki ter da jo bodo vrnili takoj, ko jim bo Kunšperški vrnil zastavno vsoto. Listina je nastala na gradu Viltuš, Viljem Viltuški pa je bil pozvan tudi za poroka temu dejanju.¹⁵² Ta je nato izdal posebno listino, v kateri potrjuje to zastavo in obljubo vseh treh Altenpergov ter potrjuje, da je slednjim porok za to, da bodo tudi v resnici obljubljeni izvršili.¹⁵³ Potrebno je zapisati, da čeprav vemo, da so Vrbovški/Altenbergi imeli svojo posest tudi v Šaleški dolini,¹⁵⁴ ni mogoče Mainwarta, Leopolda in Geysel šteti v to družino, temveč je potrebno iskati grad Altenperg nekje drugje na Štajerskem.

¹⁵¹ 1359, januar 29, Maribor; objavljeno v: *GZM* IV/83.

¹⁵² 1348, december 21, Viltuš; orig. perg. listina v: ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2373¹ (»Ich Mainwart von den Altenperge vnd ich Leopold sein pruoder vnd ich Geysel ir paidir swester /.../ veriehen /.../ daz wier dem edelen herren hern Johansen von Chuningesperch seiner wiertinne vrawen Elspeten vnd allen ieren erben daz guoter daz si vns versatz habent vmbe hundert vnd vmbe drei vnd dreizich guoter guldeiner florin oder ye fuer ainen florin fuefn vnd achtzech alter graetzer pheningen daz gelegen ist bei Belen vnd datz Huntstorf vnd bei der Pak vnd anderswa als vnser prief sagt den wier von in der veber haben daz selbe guot schulle vier in wider ze loesen geben an alle widerred vnd an alle taidinge swanne si vns oder vnser erben ermant mit als vil guoter glorin oder graetzer phening als vor geschriben stet vnd swanne si von vns loesent vor sand Georgen tag so ist in daz guot ledich /.../ vnd darvmbe /.../ gebe wier in disem prief mit hern Wilhalmes von Wilthausen anhangendem insigel gesigelt ze ainem vrchunde der warhait ...«).

¹⁵³ 1348, december 21, Viltuš; orig. perg. listina v: ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2373^m (»Ich Wilhalm von Wilthausen mein wirtinne vnd vser erben wir veriehen ... daz der prief vnd der hantfest die vns her Hans von Chuningesperch vnd sein wiertinne vnd ier erben verschrieben habent vmbe den gelt vnd vmbe daz gut bei dem haus ze Belen gelegen, datz Huntstorf vnd bei der Pak vnd anderswa daz vns verschrieben ist ze ainem satz vmb hundert vnd vmbe drey vnd dreizich guldein guoter florin daz dev selbev handfest ain nicht ist vnd in nicht schaden mag nach schol wand iz durch ain sicherhait geschehen ist nach des erber diener pet Mainwart von dem Altenpere swanne von dem oder von seinen erben geloest wiert daz vorgeante guot so ist ez auch von vns gar vnd gaentzlich ledich, daz lobe wir in bei vnserm treuwen also staet ze behalten an allez geuaerd ...«).

¹⁵⁴ Prim. 1371, april 10; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 260; listina, s katero je Hans Vrbovški z ženo in dediči prodal grofu Hermanu Celjskemu svojo desetino v Šaleški dolini in pri Šentilju pri Velenju (»den zehend gelegen in dem Schelchthal vnd zu sand Gilgen«), ki je ostala prosta po smrti Burkharda Vrbovskega.

Leta 1310 je Friderik Kunšperški postal tudi vazal Gornjegrajskega samostana. Julija tega leta je namreč prisegel kot vazal samostana (»daz ich sev mit trewen mainen sol, und ir schaden wenden sol, und iren frum werben sol, und irev recht sagen sol, swa ich sev waiz oder ir innen wirdt«), potem ko je od njega prejel v fevd desetino na Bizeljskem (»ze Visel in der gegendt«) in ki jo je pred tem imel v fevdu Žamerški in je po njegovi smrti postala prosta.¹⁵⁵ Priče temu dejanju so bili samostanski in kunšperški ministeriali: Konrad iz Pernovega, Rajnher in Jakob iz Gornjega Grada, Albert Škodnik, Henrik Valdeker, Gunter iz Hekenberga in Dipold iz Kunšperka. Sam akt prisega je seveda pomenil le, da je postal Friderik vazal samostana na podeljeni desetini v Bizeljskem, ne pa da je postal s celoto svojih posesti samostanski človek. Kar je pri navedenem dejanju bolj presenetljivo, je dejstvo, da je imel Gornjegrajski samostan na področju Bizeljskega posestva, na katerih je imel pravico do pobiranja desetine. Teh posesti ne najdemo opisanih ne v samostanskem urbarju iz leta 1426 ne v kateri drugi listini, tako da ne vemo niti, kdaj jih je samostan pridobil, niti kako in kdaj jih je nato izgubil.

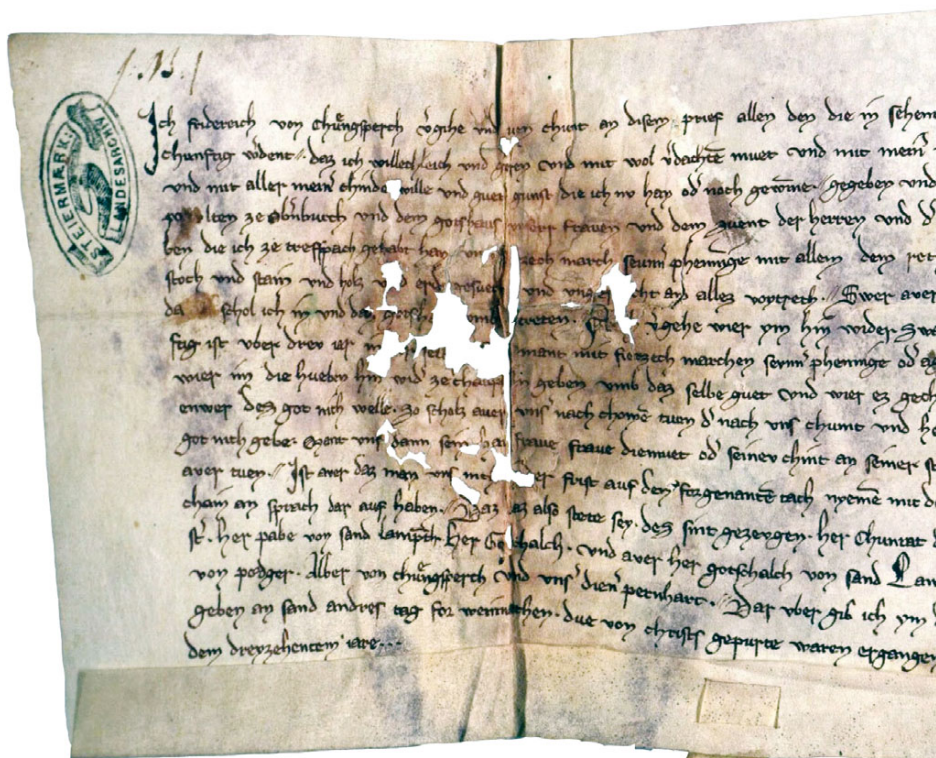
Leta 1313 je nato Friderik Kunšperški skupaj s svojo ženo Diemuto prodal gornjegrajskemu opatu Leopoldu še štiri hube v Trbojah(?)¹⁵⁶ (»fier hueben die ich in Treffpach gehabt«) za štirideset mark savinjskih pfenigov.¹⁵⁷ Če drži Orožnova umestitev kraja »Treffpach« v Trboje na Gorenjskem, se seveda postavi vprašanje, kako in kdaj so prišli Kunšperški do posesti pri Smledniku, ki ga je v tem času upravljala veja Planinskih iz družine Svibenčanov? Manj verjetno je, da bi ta posest izhajala iz sorodstvenih vezi med Svibenjskimi in Ptujskimi, saj sta bili verjetno nekje od srede 13. stoletja obe veji, Ptujška in Kunšperška, med seboj že ločeni. Seveda pa ravno opravljena analiza zgodovine gradu Turn v Škalah v zadnji četrtini 13. stoletja govori o tem, da tudi te možnosti ni mogoče povsem zavreči.

Dokončni udarec kunšperškim posestim na področju Savinjske in Šaleške doline pa je zadala zastava, v katero je bil leta 1322 prisiljen Friderik s Kunšperka. Tega leta na binkoštni ponedeljek je Hardegen Ptujski od Friderika in Neže Kunšperške kupil trdnjavi »Welen« (Velenje) in »Haggenberg« (Hekenberg) za 40 mark srebra. Priče temu dejanju so bili Amalrich Ptujski, Haug Svibenjski, Sigfrid Kranihberški, Leutold von Safen, Her-

¹⁵⁵ 1310, julij 9, Gornji Grad; regest v: *RHSt*, št. 206, 58, I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 87.

¹⁵⁶ Treffpach lokalizira I. Orožen v Trboje ob Savi na Gorejskem v bližini Smlednika, J. Zahn pa se v *Ortsnamenbuch der Steiermark*, 146, na splošno opredeli za nekam ob Sotlo.

¹⁵⁷ 1313, november 30; orig. peg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1786a. Regest v: *RHSt*, št. 581, 158; I. Orožen, *Das benediktiner Stift Oberburg*, 91.

45 ■

Friderik iz Kunšperka proda s soglasjem žene Diemute Gornjegrajskemu samostanu za 40 mark savinjskih denaričev štiri hube v Trbojah pri Kranju. Original hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

der herrere lesen die nu sint od her-nach
 hauffrauen sauen diemueten rat vnd willen
 vchaupter hay den erbeten herren apt. Lev
 samuige spruch sand Bndelen vnder fier hie
 b. Ich sey gehat hay in nizz vnd in gewer
 in vnd das goet hauf vobis dar vmb an sprache
 my er vns von sand Gorgen sach der nu chun
 gleier od silber das da fuer gezeuch so schulle
 haupber haben. Vnd ob das wet das vnser nich
 erre vner. Vnd auch ob fern nich enwere des
 mit den fragenante guete so schulle vner es
 in guet ment so schol fuer paz nimer mer meine
 der permauer. her Rudolf d'papper ze de chlo
 vprech. Vnd ferman der chuenpacher herma
 der prief mit meinem in sigel. Der prief ist ge
 cauffen er vnd drey hundert iar vnd my

ward Ernovski in Erick von Schwamberg.¹⁵⁸ Ker je šlo za zelo pomembno dejanje, je trajalo nekaj časa, preden je bil ta prvi dogovor tudi uresničen. Najprej je pisni pristanek k temu dejanju dala žena, Neža Kunšperška, dejanje samo pa je sledilo le dva dni po prvem podpisu akta, 1. junija.¹⁵⁹

¹⁵⁸ 1322, maj 30, Ptuj; povzeto po: A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* VI, 226.

¹⁵⁹ 1322, junij 1, Ptuj; originalna perg. listina v StLA, št. 1903 (»Ich Agnes vnd mein erben (prazen prostor), die ich mit meinem wirt hern Fridereichen von Chu'nigspersch han, vergich mit disen prief, vnd tu'n chunt allen den die in sehent ho'rent, oder lesent, daz wir mit wolbedachtem mu't den gewerbt vnd den chauf den vnser O'haim her Herdegen von Pettowe mit vnserm wirt vnd vater hern Friderichen von Chu'nigspersch erworben hat vmb die zwo veste Welen vnd Heckchenerch vnd vmb v'rtzich march geltes stett habe. Vnd mit vnsern gunst vnd rat geschehen ist, vnd wir darumb von im gänztlich vnd volllichleich verricht sein wir, vnd vnser wirt vnd vater her Fridreich von Chu'nigspersch, wir lobn auch im dem vorgeantenn herrn Herdegen von Pettowe die egenantenn zwo vest Welen vnd Hekchenberch, vnd die v'rtzich march geltesschermen vor alter ansprache vnd vertreten nach Landes reht vnd nach aigens reht, taten wir des nicht swelhen schaden er des näm, er oder seinen erben desn schol er oder sein erben auf vns habn vnd auf alle deu vnd wir habn. Daz im hern Herdegen von Pettowe, diser chauf vnd die vorgeschriben gelu'bd stät vnd vnuerbrochen beleiben im vnd seinen erben daru'ber gebn wir im disen prief versigelten mit meinen anhangundem insigel ze einem vrchu'nd der warheit. Des sint getzeugen her Amelreich von Pettowe, her Haukch von Scherfenberch, Seifrid von Chranichperch, her Leutolt von Safin, her Wu'lfinch von dem Holrmu'z, her Herwort von Erenhausen, her Erekk von Schwannberch, vnd ander piderb leutt genu'ch. Der

Dokončno je bila transakcija sklenjena naslednje leto, ko sta Herdegen in Friderik Ptuj-ska izpričala, da jima je njun stric Friderik s Kunšperka zastavil svoja gradova Velenje in Hekenberg s 40 markami in imetja za 200 mark srebra zaradi škode, ki jo je utrpel v službi Vovbrških na poti proti Frankfurtu. Priče pa so bili: »her Amelreich von Pettawe, her Hauch von Scherfenberch, Seyfrid von Chranchperch, Rainprecht der Marchpurger, Albrecht von Wilthausen, Leutold von Saefen, her Herbort von Erenhausen, Herman von Chu^ongesperch, Gundacher von dem Turn, Perchtold von Helfenberch«. ¹⁶⁰

Niso pa Kunšperški zastavili celotne svoje posesti, ki so jo imeli na tem področju. Ostanek nekoč velike in strnjene posesti so kasneje prodajali še po kosih. Tako je Erhart Turnski za petnajst mark starih graških fenigov kupil od Hansa Kunšperškega gozd v Šaleški dolini, ki je ležal med Škalami in Velenjem. Hans Kunšperški pa si je izgovoril, da lahko gozd po desetih letih ali on ali njegovi potomci odkupi nazaj za isto vsoto (»Ich Erhart von dem Turn vnd mein erben ...daz wir von hern Hansen von Chunsperch ain vorst chaufft haben der gelegen ist czwischen Sand Georgen vnd Welen in dem Schaelachtal tze czechen iaren von sand Georgen tag der shierist chumb vber tzechen iar mit solhen gelubde swann vns der vorgeante her Hans oder sien erben mit fu^emfczechen march alter grae-czer phening ernant ...«). ¹⁶¹

chauff ist geschehen vnd ist der prief gebn ze Pettawe nach Christes gepurt Tausent iar dreuhundert iar vnd darnach in dem zwai vnd zwaintzigistem iar des erigtags in den hailigen Phingst veiertagn.«).

¹⁶⁰ 1323, februar 3, Ptuj; orig. perg. listina v: ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj.

¹⁶¹ 1340, april 17; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj. Uporabil sem prepis v GZS na SAZU.

HEGGENBERG

46 ■

Grad Hekenberg/Stopnik nad Vranskim
na litografiji iz okoli leta 1681. Izdal jo je
Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia
ducatu Stiriae*.

Posest okoli gradu Hekenberg pa je bil Friderik s Kunšperka prisiljen prodajati že pred tem časom. Težave svojega seniorja so izkoristili tudi kunšperški upravitelji posesti. Gunther II. Hekenberški je leta 1320 od Friderika Kunšperškega odkupil dvanajst hub za »zwelf march gelts ze chaufing geben han vmb fünf und zwainzech march vnd vm hundert march phening alter grezer vnd sint die gelegen in dem Laz (Laze. Katere?)¹⁶² ain huob da Georg auf gesezzen ist, in dem Merchtlein (Tržec, vas ob Polskavi pri Ptujju)¹⁶³ auf einer huob ist gesezzen Herman auf einer Hainreich auf einer Volreich auf einer Hertweich dacz Gaberk (Gaberik, zaselek v Platu severno od Podčetrčka?)¹⁶⁴ auf einer Marin auf einer der Supan datz Praproschach (Praprče, vas zahodno od Vranskega) auf einer Predan auf einer sein sun Marin auf einer Tomas vnderm Cholm auf einer Marin auf einer Iank ist gesezzen.«¹⁶⁵ Posest, ki jo je kupil Gunther, je ležala torej tako okoli Hekenberga kot vzhodnejše v okolici matičnih posesti Kunšperških. Sam grad Hekenberg pa je ostal prosta posest (alod) Kunšperških in so ga kot takega leta 1323 tudi zastavili Hardegnu in Friderku Ptujskima. Nekaj manjše posesti pa so Kunšperški v okolici Hekenberga še obdržali, kar dokazujejo kasnejše zastavitve te posesti.¹⁶⁶ Da so vitezi Kunšperških v času velike krize te družine uspeli pridobiti nekatera posestva, ki so prvotno spadala k posesti gradu Hekenberg, priča tudi listina iz leta 1335, v kateri je Herdegen Ptujski (štajerski maršal) Guncleinu Lindeškemu podelil v fevd posest pod gradom Hekenberg, ki jo je pred tem kupil od Tomaža Škodnika, bližnjega sorodnika Hekenberških.¹⁶⁷ Tipično hekenberško ime Linde-

¹⁶² P. Blaznik, *Topografija I*, 409, locira z vprašajem na splošno zahodno od Celja, kar povzame po: J. Zahn, *Ortsnamenbuch*, 298.

¹⁶³ P. Blaznik, *Topografija II*, 441.

¹⁶⁴ P. Blaznik, *Topografija I*, 198.

¹⁶⁵ 1320, september 29; orig. perg. listina v: ARS, listine vrnjene iz HHSStA Dunaj.

¹⁶⁶ Primerjaj npr. 1358, junij 24 (uporabil sem prepis listine v: GZS na SAZU), ko je Hans Kunšperški zastavil za tri marke imetja pod Hekenbergom v Čepļah (»ze Scheplach«) za 64 zlatnikov bratoma Juriju in Hermanu iz Leskovca (»aus dem Haslech«). Prim. tudi D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

¹⁶⁷ 1335, februar 6, (Slovenska) Bistrica; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2079^b (»Ich Herdegen von Pettov^e marsch(alk) in Steyr vergih mit disem prief vnd tuen chunt allen den di in sehent hoerent oder lesent, daz ich Chuⁿczlein dem Lyndeker seiner Hausfraw vnd seinn erben den Hof pey dem Pav^mgarten vnder dem Hau^s ze Hechenberck, den ich von Thomasen dem Scuednich gehau^ft han, ze rechtem lehen verlihen han ewichleichen ze besitzen mit aller dev vnd darzu^o geho^rt gesuecht vnd vngesuecht gepa^wen vnd vngepa^wen gestift vnd vngestift ze holcz ze velde waid wazzer wisnad rayn vnd swie ez genant ist, vnd mit allen den rechten, als Thomas vnd sein voruarn den selben hof her pracht habent, an daz der hof von mi^r vnd meinn erben lehen sein sol. Vnd lob ich vnd mein Erben im Chuⁿczlein vnd seinn erben den vorgeantent hof ze schermen nach lehens recht vnd als daz lant in Ste-

škega – Guncel, pa nas napeljuje tudi na misel, da je morda tudi ta pripadal eni od stranskih vej Hekenberških.

Čvrstejši položaj kot Kunšperški pa so si uspeli ustvariti njihovi sorodniki Ptujski. Čeprav smo videli, da so v borbi proti grofom Vovbrškim izgubili odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom, so uspeli to izgubo kompenzirati z zaokrožitvijo posesti okoli Dobrne in Lemberga in s pridobitvijo oglejskih fevdov po Frideriku Slovenjgraškem.¹⁶⁸ Kacenštajnski vi-tezi, ki so bili ptujski ministeriali, so se sicer začeli obnašati oportuno in so se v veliki meri začeli naslanjati na grofe Vovbrške¹⁶⁹ in jim služiti kot najemniški vojaki,¹⁷⁰ vendar sta grad in njegova posest ostala ves čas alod Ptuj-skih, kar dokazuje tudi nadaljnje dogajanje, povezano s to posestvijo.¹⁷¹

V nekaj letih po koncu vovbrško-ptujске borbe za odvetniške pravice do posesti Gornjegrajskega samostana – ta se je končala leta 1286 oziroma leta 1288, ko se tem pravicam dokončno odrečejo tudi gospodje Ptujski – se je na obravnavanem področju ustvarilo krhko premirje med dvema glavnima posvetnima posestnikoma, grofi Vovbrškimi in gospodi Ptujskimi. Svobodni Žovneški pa so se osredotočili predvsem na dogajanje, ki je bilo vezano na njihove posesti, katerih središče je bil grad Lemberg pri Poljčanah. Tega ravnotežja ni porušila niti za Gornjegrajski samostan tako nesrečna epizoda, ko se je opat Wulfing v boju med Habsburžani (kraljem Albertom in vojvodo Rudolfom III.) in Henrikom, vojvodo Koroško-Tirolskim, izrekel za stran slednjega ter se tako sprl tako z grofi Vovbrškimi kot z Žovneškimi plemiči in bil v tem boju poražen, ujet in prisiljen na sklenitev ponižujočega premirja. Po zamenjavi opata je novi uspel konsolidirati razmerje z Vovbrškimi, ki so nato do leta 1322 nemoteno izvajali odvetniške pravice na samostanskih posestvih. V to ne ravno najbolj stabilno ravnotežje moči

yr mit gewonhait her pracht pat ...«). Za sorodstvo obeh družin, Hekenberških in Škodnikov, glej: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

168 Glej podpoglavje Področje Šaleške doline v poglavju *Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških*.

169 Prvič v vovbrški listini leta 1311, avgust 24 (*RHS*, št. 305, 85). Več o tem zgoraj, poglavje o Kacenštajnu.

170 Prim. listino iz 1318, junij 24 (*MMK* 19/1905, št. 28; *MDC* VIII, št. 432, 130; *RHS*, št. 978, 259), s katero prejme Diepold Kacenštajnski, zvesti služabnik grofa Hermana Vovbrškega, za svojo vojaško službo v vojni proti Čehom dve hubi. Več o tem zgoraj, poleg tega primerjaj še: Tone Ravnikar, Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini, v: *Celjski grofje, stara tema – nova spoznanja*, Celje 1998, 79. Nazadnje najdemo Kacenštajnskega v službi Vovbrških še leta 1320, kjer je v listini 1320, julij 27, Slovenska Bistrica (orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: *MDC* VIII, št. 545, 161) imenovan »unser diener«.

171 Prim. T. Ravnikar, *Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini*, 79–82, in D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73, 74.

(saj so se posesti Ptujskih zarivale kot klin med posesti grofov Vovbrških, kar je naravnost klicalo po novi fajdi) je kot bomba udarila novica, da je bil 28. junija umorjen zadnji Vovbrški grof Herman,¹⁷² ki z ženo Elizabeto ni imel potomcev. Naenkrat je bilo potrebno razdeliti ogromno dediščino Vovbrških, katere središče se je ravno v času druge polovice 13. in v prvih dveh desetletjih 14. stoletja vse bolj premikalo v Savinjsko in Šaleško dolino s centrom v Celju in za katero se je potegovalo več dedičev.

¹⁷² 1322, junij 28; *MDC VIII*, št. 624, 182 (»IV Kalendas Julii comes Hermannus de Hewnburch est interfectus«).

Delitev vovbrške dediščine in svobodni plemiči Žovneški

Grof Herman Vovbrški in njegova žena Elizabeta, rojena grofica Goriška, sicer nista imela potomcev, zato pa je imel Herman tri sestre, katerih možje oz. potomci so bili upravičeni do dedovanja po njegovi nasilni smrti 28. junija leta 1322.¹ Prva sestra Elizabeta je bila prvič poročena z grofom Hermanom Pfanberškim in drugič z grofom Henrikom von Hohenlohe – oba zakona sta ostala brez otrok. Druga sestra Marjeta je bila prvič poročena z Leopoldom Žovneškim, ki pa je kmalu umrl (1268), zaradi česar se je drugič poročila z grofom Ulrikom IV. Pfanberškim. Marjeta je bila sicer v času smrti grofa Hermana Vovbrškega že pokojna, zato pa sta se njena otroka, sin Ulrik V. Pfanberški in njegova sestra Elizabeta, žena Henrika Planinskega, potegovala za dediščino po stricu. Tretja sestra Katarina, poročena z Ulrikom II. Žovneškim, je bila prav tako že pokojna, a sta se za veliko vovbrško dediščino tudi potegovala njena otroka Friderik I. Žovneški in njegova sestra Ana, poročena z Rudolfom Liechtensteinskim. Čas od smrti grofa Hermana Vovbrškega pa vse do konca petdesetih let 14. stoletja tako na obravnavanem področju zaznamujejo najprej borbe med vsemi tremi dediči, iz katerih so izšli kot najmočnejši svobodni Žovneški, in nato še borba med njimi in gospodi Ptujskimi, katerih posesti so bile Žovneškim oz. po letu 1341 grofom Celjskim napoti.

Glavni dediči, ki so se potegovali za vovbrško dediščino, so bili torej Elizabeta von Hohenlohe, grof Ulrik V. Pfanberški in Friderik Žovneški. Žal

¹ 1322, junij 28; nekrolog kapele, posvečene sv. Moritzu na gradu Strassburg; objavljeno v: *MDC VIII*, št. 624, 182 (»IV. Kalendas julii comes Hermannus de Hewnburch est interfec-tus.«). Kdo in zakaj je umoril zadnjega predstavnika vovbrške rodbine, ohranjeni viri žal ne poročajo.

ni ohranjena delilna listina med temi dediči, tako da marsikatero vprašanje ostaja brez natančnega odgovora, na kar bomo v nadaljevanju besedila še opozorili. A že raziskovalci, ki so se ukvarjali z zgodovino Vovbrških in Žovneških, so prišli do splošnih ugotovitev, ki veljajo v grobem še danes: Elizabeta je dobila vovbrške posesti na zgornjem Štajerskem, poleg teh pa še Dravograd, Marenberg in Žlembek/Schmierenberg,² Ulrik V. Pfanberški je dobil posestva na Koroškem, medtem ko je Frideriku I. Žovneškemu pripadla dediščina v Savinjski in Šaleški dolini.³ Delitev med slednjima pa ni bila izvedena tako, da bi vsak dobil v last celotno posest na omenjenem področju, temveč sta si nekatere (očitno pomembnejše) posesti razdelila; predvsem pa sta kot kaže večkrat posegala drug drugemu v teritorije, zaradi česar je prihajalo do stalnih sporov in fajd. Razdelila sta si na primer Celje, katerega polovico je prejel Friderik Žovneški, polovica pa je ostala vдови Elizabeti in Ulriku Pfanberškemu; prav tako sta si razdelila tudi posest Guštanja.

Preglejmo ohranjeno listinsko gradivo in pogledjmo, kaj lahko iz njega zaključimo. Le nekaj dni po smrti moža je grofica Elizabeta Vovbrška nanzanila, da je vzela v zaščito gornjegrajskega opata Leopolda in samostan, ker ji je opat obljubil zvestobo, tako kot je to prej obljubil tudi njenemu pokojnemu možu. Hkrati je tudi potrdila, da imata opat in samostan pravico prosto izbirati svojega odvetnika.⁴ Listino sta poleg ostalih pečatila tudi oba glavna dediča, grof Ulrik Pfanberški in Friderik Žovneški. Oba sta takoj, ko sta izvedela za smrt Hermana Vovbrškega, prihitela v Pliberk, očitno z mislijo na delitev dediščine. Predvidevamo, da so se pogajanja o delitvi med obema strankama začela takoj. Elizabeta se je čez dve leti ponovno poročila, tokrat z grofom Viljemom Schaumberškim.⁵ Njen delež dote po Hermanu Vovbrškem je bil ocenjen na 400 mark, za kar je dobila od Ulrika Pfanberškega v zastavo gospostvo Trušnje, ki ga je smela obdržati tako dolgo, dokler ji ta ni izplačal omenjene vsote.⁶ Že leta 1323 pa sta Ulrik Pfanberški in Elizabeta zastavila svojo polovico posesti v Celju koroškemu maršalu Konradu iz Aufensteina. V listini pravita, da sta za dobo treh let zastavila »vnsers rechten erbaigen Cylie die purch vnd den marcht

2 Prim. K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 13/1864, 51.

3 Povzeto po: F. Krones, *Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli, v. 12. Jahrhundert bis 1360*, 56–58.

4 1322, julij 10, Pliberk; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1903a; regest v: *MDC VIII*, št. 626, 182; *CKL*, št. 111, 122, 123; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 99.

5 1324, marec 20, Št. Vid (na Koroškem); regest v: *MDC VIII*, št. 701, 203.

6 K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 51.

drunder vnd den turn, der in den marcht leit, vnd die edeln leut die in dem mart(!) gesezzen sint, vnd die manschaft die dazú gehort, mit allen den rechten vnd zu dem marchte gehoerent leut vnd gu^ot mit anderm gelt auzzerhalb des marchtes« za vsoto 500 mark »wer (!) silbers in dem land ze Chaernden wienis gelo^t.«⁷ Niti Ulrik Pfanberški niti Elizabeta pa se očitno nista zanimala za posesti v Savinjski dolini, zato sta jih takoj, ko je bilo to mogoče, zastavila.

Drugače pa je s Konradom Aufensteinskim. Družina Aufensteinskih je bila v tem času v izjemnem vzponu. Na Koroško so prišli po že zgoraj natančno opisanem uporu proti Habsburžanom v letih od 1291 do 1293, ko je koroški vojvoda Meinhard podelil maršalsko službo in posest Karlsberga v večni fevd Konradu Aufensteinskemu.⁸ Aufensteinski se je v službi koroških vojvod in s tem tudi s pomočjo Habsburžanov zelo hitro povzpел med najpomembnejše osebe na Koroškem. Tako ga najdemo skupaj z njegovim vojaštvom, ki je štel kar 97 mož, v spremstvu koroškega vojvode Henrika na pohodu v Italijo leta 1324. V Padovi je Konrad od leta 1321 dalje (s kratkim premorom v letih 1324 in 1325) opravljal tudi službo glavarja. V tej funkciji se je leta 1327 še enkrat podal v vojno v severno Italijo, kjer pa je pri tem pohodu doživel poraz. Vendar ga to ni zaustavilo, saj je tudi iz tega poraza znal potegniti za sebe finančno korist. Leta 1328 je namreč vojvoda Henrik priznal, da je za njegove stroške (ki jih je imel pri omenjenem pohodu v Italijo) dolžan Konradu 1500 veronskih mark.⁹ Ob smrti zadnje-ga Vovbržana je njihov matični grad Pliberk s posestvom prešel v roke Ulrika Pfanberškega, ki pa ga je (enako kot polovico Celja, ki mu je pripadla) leta 1332 skupaj z gospostvom Vovbre in polovico Guštanja zastavil Konradu Aufensteinskemu.¹⁰ Ta je leta 1325 od Elizabete in njenega nove-

7 1323, januar 30, Celje; objavljeno v: F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, št. V, 120, 121. Regest v: *MDC VIII*, št. 646, 188. Za topografijo Celja je seveda najbolj pomemben podatek, ki ga prinaša listina o obstoju stolpa v trgu ter o »plemenitih ljudeh«, ki imajo tam svoj sedež. To je eden najstarejših dokumentov, ki neposredno govori o tem, da so se že kmalu po nastanku trških in mestnih naselij na tleh današnje Slovenije v njihovih naseljevali tudi plemiči in si v njih poiskali udobnejša bivališča. Gotovo pa je bila za njih poleg same udobnosti, ki jo je prinašalo bivanje v trških oz. mestnih naselbinah, pomembna tudi neposredna povezanost s trgovci in s tem bližina denarja, ki se je počasi toda nezadržno selil iz gradov v mesta.

8 C. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 360, 361.

9 1328, maj 17, Gries (Južna Tirolska); regest v: *MDC IX*, št. 177, 50; tudi C. Fräss-Ehrfeld, n. d., 388, 389.

10 1332, Nürnberg; regest v: *MDC IX*, št. 537, 165 (nemški kralj Ludvik Bavarski potrdi omejnjeni nakup). Tudi: A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II (1246–1335)*, 224; C. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 393.

ga moža Viljema Schaumberškega za dve leti uspel dobiti v zastavo grad in posest Guštanj, skupaj s 50 markami posesti, za 300 mark dunajske teže.¹¹ Leta 1327 je nato uspel zastavo podaljšati, vendar tokrat kar za 450 mark srebra,¹² le nekaj dni pred tem pa je od Viljema in Elizabete Schaumberške odkupil tudi trg in sodišče Železna Kapla za 500 mark srebra.¹³ Že pred tem je Konrad uspel pridobiti v svoje roke gospostvo Slovenj Gradec, ki mu ga je podelil češki kralj Henrik v skladu z dogovorom z oglejskim patriarhom (ta je bil seveda še vedno lastnik Slovenj Gradca),¹⁴ in tri leta za tem še grad in gosposčino Valdek, ki je spadala k velikemu oglejskemu gospostvu na slovenjgraškem, kupili pa so ga od bratov Otona, Eberharta, Bertolda, Ortolfa in Henrika, imenovanih »Lo^osniczer«.¹⁵ Verjetno je s temi pridobitvami potrebno povezati tudi spor, ki ga je vodil Konrad Aufensteinski s kamniškimi meščanom Hermanom »Lewowitz«. Konrad je imel Hermana nekaj časa celo v ujetništvu. Spor se je nazadnje rešil tako, da je Herman kot očitno manj »močna stran« odstopil od vsega, kar je zahteval od Konrada.¹⁶ Če upoštevamo sorodstvene povezave med kamniškimi in slovenjgraškimi meščani,¹⁷ je gotovo, da je prišlo do spora zato, ker je Konrad želel razčistiti vsa lastniška razmerja na novi pridobljeni posesti.

Konrad si je tako v relativno kratkem času uspel pridobiti velik del vovbrške dediščine, ki mu je ob že tako čvrstem položaju, ki ga je imel kot deželni glavar in maršal na Koroškem, omogočal izjemno agresivno nastopanje.¹⁸ Zato nas ne čudi, da so se Ulrik V. Pfanberški, Friderik Žovneški, Hartnid Vivšniški¹⁹ in Henrik III. Planinski združili v vojaški pakt, s katerim so

11 1325, marec 9, Karlsberg; regest v: *MDC VIII*, št. 759, 217, in *MDC VIII*, št. 760, 217, 218. Primerjaj tudi 1325, april 7, Karlsberg; regest v: *MDC VIII*, št. 769, 220, ko so grof Konrad Schaumberški, Hans iz Železne Kaple in Ekhart »Tanner« izjavili, da so poroki Konradu Aufensteinskemu nasproti Viljemu Schaumberškemu in njegovi ženi Elizabeti v zvezi z zastavo gradu Guštanj.

12 1327, marec 21, Dravograd, regest v: *MDC IX*, št. 87, 125.

13 1327, marec 1, Dravograd; regest v: *MDC IX*, št. 83, 23, 24. Primerjaj tudi: A. Jaksch, *Geschichte Kärntens bis 1335, II (1246–1335)*, 222, 223; C. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 393.

14 1319, julij 17, Innsbruck; regest v: *MDC VIII*, št. 490, 147.

15 1322, julij 11, Dravograd; regest v: *MDC VIII*, št. 627, 182. Značilno je, da je Eberhard Ložniški ob tej prodaji gradu izgubil tudi predikat »Ložniški iz Valdeka«, ki ga je nosil do tedaj, in se je začel ponovno imenovati le Ložniški (prim. 1325, maj 4; regest v: *MDC VIII*, št. 774, 222: »Eberhart der Losenzen«).

16 1324, avgust 24, Žalec; regest v: *MDC VIII*, št. 734, 212.

17 Za to predvsem D. Kos, *Med gradom in mestom*, 180–182, 190–192.

18 O pomenu Konrada Aufensteinskega za koroško zgodovino glej tudi: Günther Hödl, *Kärnten und Österreich im Mittelalter*, predvsem 190–200.

19 Grad Vivšnik/Weissenegg pri Rudnem blizu Velikovca.

podprli štajerskega glavarja Ulrika I. Walseejskega in Amelrika Ptujskega v njunem boju proti koroškemu glavarju in maršalu Konradu Aufensteinskemu.²⁰ Koalicijo je povezoval predvsem skupni interes v borbi za vovbrško dediščino. Ulrik V. Pfanberški in Friderik I. Žovneški sta videla svojo korist v tem konfliktu ravno kot dediča po Vovbrških, enako pa velja seveda tudi za Henrika Planinskega, ki je bil poročen z Elizabeto Pfanberško, hčerjo Ulrika IV. Pfanberškega in Marjete Vovbrške, torej sestro Ulrika V. Pfanberškega. Nastopanje Amelrika Ptujskega, ki sam sicer ni bil dedič po grofih Vovbrških, si lahko razložimo s sorodstvenimi vezmi, ki so povezovala Ptujске, Walseejske, Pfanberške in Žovneške. Edini, ki se je priključil protiaufenštajnski koaliciji ne da bi bil možni dedič vovbrške dediščine, je bil Hartnid Vivšniški. V konflikt z Aufensteinskimi je prišel predvsem zaradi posesti in sodišč, ki si jih je uspel pridobiti na račun Vovbržanov po njihovem porazu v upor proti vojvodi Meinhardu leta 1291/1293, s čimer se je nujno moral zaplesti v spor s Konradom Aufensteinskim, ki se je na področju Koroške čutil naslednika na vovbrških posestvih. Tako so Vivšniški uspeli pridobiti nekdanj vovbrška deželna sodišča v Vovbrah, Št. Lenartu/St. Leonhard v zgornji Lavantinski dolini²¹ in v spodnji Lavantinski dolini.²²

V boju med dvema stranema za vovbrško dediščino in prevlado na Koroškem in Štajerskem je najbolj nesrečno končal Hartnid Vivšniški, ki je bil umorjen leta 1328.²³ Vendar Konrad Aufensteinski kljub tako drastičnemu dejanju ni uspel pridobiti posesti Vivšniških za svojo družino. Slednji so leta 1331/1332 prodali svoja gradova Vivšnik in Hartneidstein gospodom Walseejskim.²⁴ Potrebno je izpostaviti še dejstvo, da je bil Friderik I. Žovneški poročen z Diemuto, hčerjo Ulrika I. Walseejskega, deželnega glavarja na Štajerskem in enega od vpletenih v konflikt, kar seveda še jasneje razloži njegovo udeležbo pri tem spopadu. Kako resen je bil ta spor, potrjuje tudi dejstvo, da sta bila v njem na različnih straneh angažirana koroški deželni glavar Konrad Aufensteinski in na nasprotni strani štajerski deželni glavar Ulrik II. Walseejski, obema pa so se pridružili predstavniki najpomembnejših in najmočnejših rodbin v deželah.

Razumljivo je, da je imel posebej velik motiv v sporu s Konradom Aufensteinskim Friderik I. Žovneški, saj mu je Konrad grozil, da ga bo počasi

²⁰ 1325, december 21, Gradec; *CKL*, št. 116, 126, 127. Regest v: *MDC VIII*, št. 825, 240.

²¹ 1323, oktober 26, Fala; orig. perg. listina v ŠAM; regest v: *MDC VIII*, št. 679, 197; Anton Ožinger, *Listine lavantinske škofije v Pokrajinskem arhivu Maribor*, Maribor 1989, št. 5, 11.

²² C. Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, 394.

²³ 1328, maj 18, Gries; regest v: *MDC IX*, št. 181, 51.

²⁴ Poleg že citirane literature tudi: Max Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 125.

izrnil iz velikega dela vovbrške dediščine na današnjem slovenskem Štajerskem. Zato logično domnevamo, da je imel v sporu z Aufensteinskimi glavno vlogo ravno on in si v tem smislu lahko razložimo tudi zastavo družinskih posesti bratom Ulriku II., Frideriku III. in Jansu I. iz družine Walsee-Graz v letu 1329. Tega leta je namreč Friderik Žovneški omenjenim bratom zastavil svoje gradove Rogatec, Kostrivnico, Lemberg pri Poljčanah, Žovnek, Ojstrico, Smladnik, Šoštanj, Mozirje in odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom za 8000 graških mark srebra.²⁵ S to zastavo si je Friderik prizadeval tesneje pritegniti na svojo stran tako pomembno silo, kot so bili štajerski glavarji Walseejci. Max Doblinger pa verjetno upravičeno domneva, da ta zastava potem ni bila nikoli udejanjena.²⁶

Zanimivo je tudi poudariti, da čeprav so bili grofje Pfanberški eni od dvojih dedičev, ki so imeli pravico do vovbrški posesti, so se sami očitno umaknili iz borbe za to dediščino ter so se pri omenjenem sporu postavili le v vlogo stranskih opazovalcev dogajanja, svoj delež pri dediščini pa so raje zastavili Aufensteinskim. To si najverjetneje lahko razlagamo tako, da se Ulrik Pfanberški zaradi svojih posesti, ki jih je imel tako na Koroškem kot na Štajerskem, ni želel zameriti ne koroškemu ne štajerskemu deželnemu glavvarju. Spor, ki se je kot rečeno reševal predvsem med Aufensteinskimi in Žovneškimi, se je končal šele leta 1331 z razsodbo vojvode Otona²⁷ oziroma leta 1333, ko je prišlo do menjave med Konradom Aufensteinskim in Friderikom Žovneškim,²⁸ o čemer bomo več govorili v nadaljevanju besedila.

Preden se posvetimo temu dogodku, je potrebno opozoriti še na nekaj poskusov osamosvajanja manjših viteških družin, ki so želele izkori-

²⁵ 1329, december 30, Gradec; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 2; objavljeno v: *CKL*, št. 127, 141–144; F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, št. VI, 122, 123 (v leto 1330, december 29): »Ich Vlri'ch, Fridreich und Jans prueder von Walsee, dye weyl hauptleut in Styer, /.../ daz wir durch der trewen willen und uns unser liber swager her Fridreich der vrey von Seunekk getan hat an dem satz, /.../ aller seiner vest Rochatz, Kostrauntz, Lengenburch, Seunek, Osterwytz, Vlednyk, Schonenstain, Prausperch, di sein sein aygen oder sein lechen, mit leuten und mit guete, mit manschaft mit weyngarten, mit hofen, mit wysmad, mit echern, gesu'cht und ungesu'cht, gestift und ungestyft, gepawen und ungepawen, ze holtz, ze veld, ze stain, ze wazzet, ze merchen oder swie es genant ist, und di voytayt ze Oberbu'rch nit allen den rechten ... um acht tausent march silber Gretzer gewichtes.«

²⁶ M. Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 125.

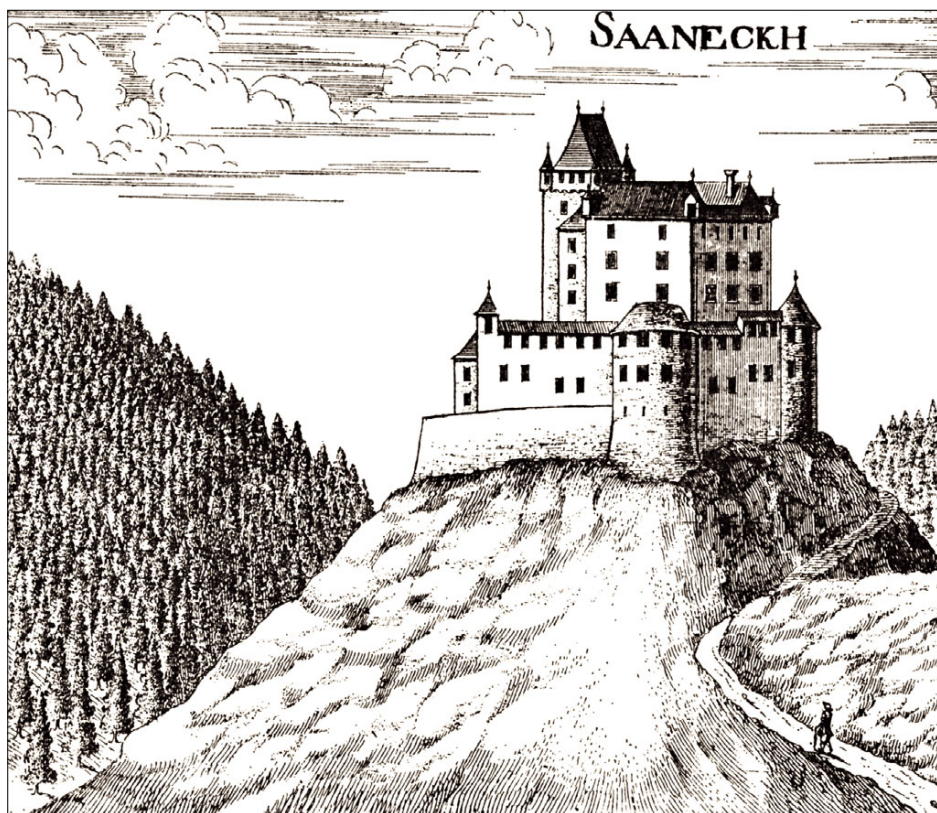
²⁷ 1331, september 27, Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 136, 148–150, in št. 137, 150–153. K. Tangl, *Die Freien von Suneck, MHVSt 13/1864*, 73. Regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 49, 163. *MDC IX*, št. 476, 146, 147.

²⁸ 1333, februar 28, Celje; originalna perg. listina v ARS CE III, št. 3; objavljeno v: *CKL*, št. 146, 163–165; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. VII, 123–124. Regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck, MHVSt 13/1864*, 74 (z napačnim datumom: 1332, marec 15); *MDC IX*, št. 570, 173.

47, 48 ■

Grad Žovnek je danes le še mogočna ruševina, ki pa še vedno priča o njegovi nekdanji veličini. Na fotografijah sta prehod proti grajskemu jedru in mogočna gotska rondela v jugozahodnem vogalu gradu, kjer je bila nekoč tudi grajska kapela.

49

Grad Žovnek na Vischerjevi topografiji iz leta 1681. To je edina ohranjena podoba gradu pred opustitvijo in poružitvijo v naslednjem stoletju.

stiti praznino po smrti zadnjega Vovbržana in na svojih posestvih doseči večjo samostojnost. Prvi tak poskus, o katerem pa nas obvešča le ena listina, se je zgodil na področju Šaleške doline. Leta 1324 je namreč grof Ulrik V. Pfanberški obljubil, da bo upošteval odločitev, ki jo je izrekel njegov sorodnik/ujec Hardegen Ptujski v zvezi s sporom med Ulrikom Mörtingerjem in Konradom Aufensteinskim v zvezi z gradom Ekenštajn v Šaleški dolini.²⁹ Postavi se nam predvsem vprašanje, kakšna je bila v tem sporu vloga Konrada Aufensteinskega. Prihod Ulrika Mörtingerja na grad Ekenštajn smo že obravnavali v poglavju o Šaleški dolini v času druge polovice 13. stoletja. Postavili smo trdno domnevo, da lahko prihod rodbine Mörtinger na ta grad postavljamo v čas malo po letu 1314, ko se Oto Ekenštajnski preseli z Ekenštajna na sosednji Šalek in se ekenštajnski grad »sprazni«. Jasno je tudi, da je Ulrik Mörtinger poskusil izkoristiti kaotične razmere, ki so nastale po izumrtju grofov Vovbrških, in se na svojih posestvih čim bolj osamosvojiti, ni pa jasno, kako, kdaj in predvsem na kakšni osnovi je Konrad Aufensteinski lahko začel zahtevati pravice do krškega gradu Ekenštajn, ki je bil del vovbrške dediščine le zato, ker so ga imeli Vovbržani v fevd in so ga naprej podeljevali v sekundarni fevd (>afterlehen<), nazadnje ravno Mörtingerjem.

Vemo, da je Konrad Aufensteinski leto pred tem dobil v zakup polovico gradu Celje s pripadajočimi posestmi, vendar k tej polovici gotovo ni pripadal tudi Ekenštajn, ki je bil krška posest. Glede na to, da je iz listine razvidna podpora Ulrika Pfanberškega Ulri-

²⁹ 1324, marec 22, Št. Vid; regist v: *MDC VIII*, št. 703, 204.

ku Mörtingerju, s katerim je ostal tudi naprej v dobrih odnosih,³⁰ je še toliko bolj logično, da moramo iskati podlago za vpletanje Konrada v krško posest v Šaleški dolini drugje, v sami posesti Ekenštajna pa moramo videti pfanberški del vovbrške dediščine. Sklepamo torej lahko, da je poskušal Konrad Aufenstainski sistematično pridobiti k sebi tudi krške vovbrške fevde, ki so ob delitvi verjetno pripadli Ulriku Pfanberškemu. Ta listina pa dokazuje tudi, da je bila razdelitev vovbrške dediščine med grofa Ulrika Pfanberškega in Friderika Žovneškega zapletena, saj je očitno, da je Pfanberški pridobil z dediščino tudi krške fevde, ki so sicer ležali v neposredni bližini Žovneka in s tem v interesni sferi slednjih.

Kakor koli, čeprav nam citirana listina o poravnavi med Ulrikom Mörtingerjem in Konradom Aufensteinskim ne sporoča, kako sta se poravnala, je iz nadaljnje usode gradu razvidno, da je grad Ekenštajn ostal Ulriku Mörtingerju. Ta ga je leta 1329 prejel od krškega škofa Gerolda celo v neposredni fevd.³¹ Navedena listina je izjemno pomembna, saj natančno našteva posest, ki je pripadala gradu in ki sta jo prejela v fevd Ulrik Mörtinger in njegov brat Ott Schurbrand: »di fest ze Ekenstein«, skupaj s »vier hueben dacz Pretlicz (!) (Prelska pri Št. Janžu na Peči/Vinska Gora), dacz Nider Perchsitz (Spodnja Pirešica) sechs huoben, dacz Ober Perchsicz (Gornja Pirešica) vier huoben, dacz sand Johans (Št. Janž na Peči/Vinska Gora) ein huob, vnder der fest ze Ekenstain sechs huoben, dacz Saeploch (verjetno Čepelnik, ledinsko ime v Škalah pri Velenju) zwo huoben, dacz Cel (Janškovo Selo pri Št. Janžu ali pa manj verjetno Selo pri Šaleku pri Velenju) ein huob, dacz Lukaw (Lokovina vzhodno od vasi Prelska) ein huob, dacz Pilchgrub (Polhovšek, ime na področju Laz pri Velenju) ein huob, vnder der Linden (Podlipje) ein huob, dacz dem Pribe (izginulo ime, verjetno med Lipjem in Lopatnikom) zwo huben, an dem Lopatnich (Lopatnik, gora severno od Vinske Gore) achs huben«³². Da gre pri opisani posesti res za natančen opis posesti gradu Ekenštajn, potrjuje tudi listina iz leta 1334, s katero je krški škof podelil Frideriku I. Žovneškemu v fevd omenjeni grad.³³ Med letoma 1329 in 1334 se je moral Ulrik Mörtinger ukloniti močnejšim od sebe, Žovneškim.

³⁰ Na primer: 1326, april 4, Pliberk/Bleiburg; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1948; delna objava v: *CKL*, št. 117, 127; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 102, 103.

³¹ 1329, december 15, Labot/Lavamünd; prep. iz 19. stoletja v: *StLA Graz*, št. 1989c; regest v: *MDC IX*, št. 298, 83. Regest v *MDC* se ne sklada z vsebino listine. Posesti gradu Ekenštajn so naštete drugače, očitno je prišlo pri sestavljanju regesta do napake.

³² Za posamezne lokacije glej: P. Blaznik, *Topografija*, I in II (odgovarjajoča gesla). Poleg tega primerjaj še: T. Ravnikar, *Sledovi srednjeveške kolonizacije med Bevčami in Dobrno*, 167–177.

³³ 1334, maj 25, Vitanje; orig. perg. listina v *ARS CE I*, št. 30; objavljeno v: *CKL*, št. 149, 168, 169.

Vendar so Mörtingerji ostali na Ekenštajnu še naprej, in sicer kot sekundarni vazali. V listini iz leta 1334 so prav tako navedena posestva, ki spadajo k ekenštajnskemu gradu, ta seznam pa se skoraj povsem ujema s seznamom, ki smo ga navedli iz listine iz leta 1329. Za področje gradu Ekenštajn se je ohranil tudi urbar, ki je nastal konec 15. stoletja³⁴ in v katerem je posest razdeljena na skoraj popolnoma iste urade, kot smo jih spoznali že v obeh listinah skoraj dvesto let pred tem.³⁵ Konec 15. stoletja so nekateri stari uradi združeni v večje (npr. Prelska in Janškovo selo v en urad Prelska), na novo pa sta dodana še urada v Škalskih Cirkovcah in na Plešivcu. Razen te spremembe pa je ostala posest gradu Ekenštajn nespremenjena ves čas srednjega veka.

Vendar Ulrik Mörtinger ni bil edini med bivšimi vovbrškimi ministeriali, ki je želel izkoristiti praznino po smrti zadnjega grofa Vovbrškega. Nekoliko bolje kot dogajanje v zvezi z gradom Ekenštajn nam je iz virov poznan spor med Gornjegrajskim samostanom in gospodi Vrbovškimi, nekdanjimi vovbrškimi ministeriali; do le-tega je prišlo, ker so slednji protipravno³⁶ postavili grad Rudenštajn v hribih nad Ljubnim.³⁷ Vrbovški so grad zgradili na robu samostanskega ozemlja, ki so ga (kot to dokazuje listina iz leta 1364) smatrali za svoj alod. Leta 1364 je namreč Hans Vrbovški v navzočnosti svojih dveh bratrancev Nikolaja (»Niklein«) in Frica (»Friczlein«) predal svoj grad Rudenek in pripadajočo posest grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima, med našteto posestjo pa je tudi navedena posest pri zaselku Negujnica, kjer je stal takrat že porušeni grad Rudenštajn.³⁸ Ozemlje, na katerem so Vrbovški zgradili Rudenštajn, je ležalo na težko dostopnih hribih nad Zgornjo Savinjsko dolino ter je bilo verjetno

³⁴ StLA Graz, Stockurbare, št. 19/16.

³⁵ Našteti so uradi: Prelska, Spodnja Pirešica, Zgornja Pirešica, Gorica, Veternik, Št. Ožbalt (Škalske Cirkovce) in Plešivec. Primerjaj tudi: Tone Ravnikar, *Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku*, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 188, 189.

³⁶ Da se na cerkvenih tleh ne sme graditi gradov brez dovoljenja cerkvenega gospoda, je odločila »Confoederatio cum principibus ecclesiasticis«, ki jo je leta 1220 izdal v korist cerkvenih gospodov nemški cesar Friderik II.

³⁷ Grad je ležal na gorskem sedlu na južnem pobočju Tera nad naseljem Poljane pri Rečici v Zgornji Savinjski dolini. Za lokacijo glej: I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 4, Med Solčavskim in Kobanskim*, 86.

³⁸ 1364, december 15; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 212: »Ich Hannsel von Altenburch« preda »vnser vest Ru°denberch« skupaj z »ain hof vnder der vest Ruedenberch gelegen, ze Chappel ain huoben, ze Hasel ain hub, ze Syban ain öde hub, ze Nagoniz ain öde hub, im Chrewczperg zwo huben, dacz Ryec z drei hofstett, am Leytn ain hub, dacz Brokonik ain öde hub, dacz dem Kalisch ain öde hub, am der Lok ain mull, ze Luka ain huben, dacz Lewcz zwo huben vnd ain hofstat, dacz sand Peter ain huben.« Vse skupaj je nato prejel nazaj v fevd. Klitini se bomo vrnilo še enkrat in takrat poskusili tudi razrešiti lociranje naštetih krajev, ki so sodili h gradu.

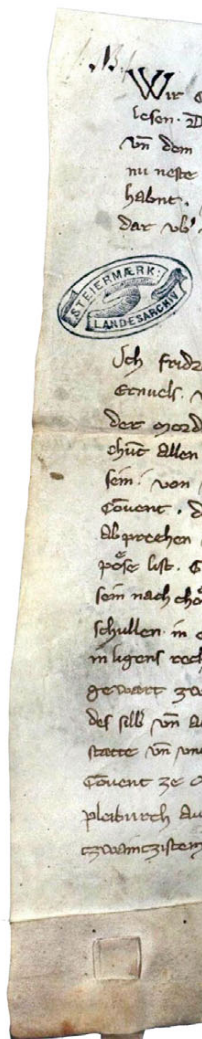
v začetku 14. stoletja še neizkrceno, zaradi česar so Vrbovški smatrali, da samostan ne more na njem uveljavljati lastniških pravic. Za samostan je gradnja Rudenštajna seveda predstavljala veliko nevarnost, saj bi takšen grad postal alodni grad Vrbovških, kar pa bi seveda pomenilo prvi in odločen korak k osamosvojitvi družine. Gradnjo gradu Rudenštajn je potrebno domnevati v letu 1324 ali 1325.³⁹

Takoj po izgradnji gradu je prišlo do spora med Vrbovškimi in Gornjegrajskim samostanom, katerega odvetnik je v tem času že bil Ulrik V. Pfanberški. Samostan je verjetno tudi zaradi tega spora prišel v hude finančne težave in je bil prisiljen zastaviti svojo posest na Furlanskem v krajih Budrija in Kozica ter svojo hišo v Čedadu za 200 mark, da je lahko poravnal stroške, ki so nastali v vojni z Vrbovškimi. 8. aprila leta 1326 je nato samostan izplačal teh 200 mark priorju Valterju v Furlaniji z nalogo, da reši omenjene samostanske posesti zastave.⁴⁰ To se je zgodilo le štiri dni po tem, ko se je grof Ulrik Pfanberški zavezal, da bo do 1. maja tega leta podrl grad Rudenštajn.⁴¹ Sočasno so se kot poroki grofu Pfanberškemu zavezali »Ich Fridreich der vrey von Saunek vnd ich Wulfinch von Ernuels vnd ich Wulfinch der Edlinch von Gu'tenstein vnd ich Eberhart der Orpor vnd ich Dietmar der Mordax vnd ich Vlreich der Mertinger von Ekenstain,« da se bodo zaprli v gostišče na Koroškem, če se grof ne bi držal zaveze (»daz wir in varn schullen in ein leithaus in swelhe stat er uns gepeutet in Chærnten«), ter ne bodo šli iz njega, dokler ne bo grad Rudenštajn podrt in ne bo samo-

³⁹ V leto 1324 jo postavlja A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VI, 237, medtem ko I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, domneva, da je do spora zaradi gradnje med samostanom in Vrbovškimi prišlo v letu 1325.

⁴⁰ 1326, april 8; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 103.

⁴¹ 1326, april 4, Pliberk; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1948 (»Wir graf Vlrich von Phanberch vergehn an disem offen prief vnd tun chunt allen den si sehen oder ho'nt lesen, daz wir gelobt habn pei vnserm trewn vnseren vrowen vnd irem gotshause ze Obernburgh vnd dem ersam herren abt Leupolten vnd dem conuent da selbe, daz wir vor sand Philippen tage der im neste chumphtik ist abprechen vnd storen schullen Rudenstein di veste di di Altenburger gepaun habnt, vnd dar vbersetze wir ze purgh di edeln vnd di erbern leute die haer geschribn sint, di dar vber mit lobent daz den vogenanten veste nicht furpaz da be-laiben schulle.«).

traf wie von pphänlich Nagehn an diesem offem pef und ein chut allen den di sehen od' höre
 das wir gelobe haben bei unsin ewen. unsir vorwren von nem goethhauß ze obnbuoch
 wem hien abt leupolten von dem coueno da selbe. das wir vor stand pphluppen tage d'
 chumfere ist ab precken und storen schulden zudenstam di wete di di Alcenburg gepelun
 und die wß setze wir ze puzgel. di oddn von di coln leuce di hat nach gesehn sint. di
 mit sine mit lobent das den wogentenen wete nicht furpas da beleben schulle

ich der woz von samet und ich heuened von weigeneh und ich wulfinch von
 und ich wulfinch d' d'nech von ewentem von ich ehhaet der woz. von ich diezmer
 ge. von ich wie der oerung von ehentem. wie Nagehn an diesem offem pef von ein
 den di in sehen od' höre lesen. das wir willechlichen von mit wadstans mit puzgel wete
 unser genedigen hien wraf wie von pphänlich. gegen dem ewem hien abt leupolten von dem
 et goethhauß unsir vorwren ze obnbuoch. das wir wogentene hie wraf wie von pphänlich
 von storen schol. di wete zudenstam. vor stand pphluppen tage d'nu wete chumfere ist an alle
 schach des nicht so schulle wie des gepunten sem. fawere mit coueno d' wogentene abt od'
 in ab sem nicht wie in d' wete des got nicht welle. od' sem coueno. das wir in woren
 in lachau in welle stac et wir gepunten in ehentem von schulden dar aus imm chum nach
 et. ez wete den wogentenen wete ab geprochen. von d' abt in sem goethhauß wete
 ey hundert wach silb. wond alles des schaden den der abt und das goethhauß von obnbuoch
 ich von d' wete empheuge. das los wir bei unsin ewen von an d' wete stac. und das das alles
 geprochen beibe. dar wß geb wie dem oft genantem goethhauß von dem abt von dem
 obnbuoch diesen offem pef. Nagehn mit unsir alles migel. das ist gesehn von d' pef regeln ze
 f dem hause nach ehente gepunten wß wäusent iac d' wete hundert iac. von in dem sechfund
 iare des andn wretages nach wete

50

Grof Ulrik iz Pfafenberga obljublja Gornje-
 grajskemu samostanu, da bo pred sv. Filipom
 (14. november) porušil grad Rudenštajn, ki
 so ga zgradili gospodje z Vrbovca; v ta namen
 imenuje tudi več porokov dejanja. Original
 hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

stanu izplačanih 200 mark srebra za škodo, ki jo je ta utrpel (»obstajij«).⁴² Kot smo videli, je samostan 200 mark srebra že čez štiri dni takoj porabil za poravnavo zastave na Furlanskem, kar seveda pomeni, da je Ulrik Pfanberški svojo zavezo izpolnil v nekaj dneh.

Glavni boji za vovbrško dediščino so se torej bili za področja v Savinjski dolini in med njimi seveda v prvi vrsti za posest gradu in trga Celje. V tem smislu lahko tolmačimo tudi vsebino listine iz leta 1326, s katero sta celjska tržana, brata Janez in Henrik, zastavila Frideriku Žovneškemu več kmetij v okolici, ker jima je ta pred tem posodil sto goldinarjev.⁴³ Obravnavali smo že zastavo polovice posesti (ki je pripadla Ulriku Pfanberškemu) Konradu Aufensteinskemu iz leta 1323. Utrditev Aufensteinske rodbine na področju Savinjske doline je bila seveda napoti stremljenjem Friderika Žovneškega, ki si gotovo ni želel tako neprijetnega soseda ob svojem matičnem gradu Žovnek. Nevarnost se je še povečala, ko je Konrad Aufensteinski uspel pridobiti v zakup tudi grad Guštanj najprej leta 1325 in nato še leta 1327, obakrat za dve leti. Vprašanje, ki se pri tem postavlja, je, ali gre pri obeh zastavah za celo posestvo ali le za polovico posesti Guštanja, saj vemo, da je Ulrik V. Pfanberški leta 1332 prodal Konradu Aufensteinskemu svojo polovico Guštanja. Kot kaže, pa je Guštanj kot edina vovbrška posest na področju današnje Slovenije v celoti pripadel Elizabeti in Viljemu Schaumberškima in sta ga slednja tudi v celoti oddala v zakup dvakrat za dve leti. Domnevati smemo, da zakup leta 1329 ni bil še enkrat podaljšan, temveč da je posest prešla nazaj v roke družine Schaumberških in da so v času med letoma 1329 in 1332 ti polovico gradu prodali Frideriku Žovneškemu. Vemo namreč, da je leta 1332 polovico Guštanja kupil od Schaumberških Konrad Aufensteinski in nato naslednje leto zamenjal svojo polovico v Celju za žovneško polovico v Guštanju.⁴⁴ Se pravi, da so do takrat Žovneški kupili polovico guštanjске posesti.

Da imajo Žovneški v rokah polovico posesti Guštanja, prvič izvemo leta 1331, ko sta Oton IV. iz Liechtensteina in Hardegen iz Ptuj (kot zastopnika avstrijskega in štajerskega vojvode Otona I.) razsodila spor med Friderikom Žovneškim in Wulfingom Edlingom iz Guštanja glede gradu Žamberk v Zavodnjah.⁴⁵ To rzsodbo je potrebno obravnavati skupaj z rzsod-

⁴² Listino je delno, brez izjave Ulrika Pfanberškega, objavil D. Kos v: *CKL*, št. 117, 127, 128. Regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 102, 103; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 41, 163.

⁴³ 1326, maj 12; listino najdemo navedeno v: Franc Kos, Doneski za kraljeve kronike, *ČZN XV* (1919), 90. F. Kos jo je prepisal v HHStA na Dunaju. Zaman pa jo iščemo v *Celjski knjigi listin I*.

⁴⁴ 1333, februar 25, Celje; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 3.

⁴⁵ 1331, september 27, Gradeč; objavljeno v: *CKL*, št. 138, 153, 154. Regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 50, 163; K. Tangl, *Die Freien von Suneck* 13/1864, 74.

bo lavantinskega škofa Ditrika, Otona IV. in Rudolfa I. z Liechtensteina, štajerskih komornikov in Hardegna Ptujskega, štajerskega maršala, ki so kot razsodniki razsodili spor med Konradom Aufensteinskim in njegovimi pomagači, med njimi je poimensko naštet grof Herman Ortenburški (»graf Herman von Artenwurch«) na eni strani, in štajerskim glavarjem Ulrikom II. z Wallseeja in Friderikom Žovneškim in njunimi pomagači na drugi strani.⁴⁶ Se pravi z razsodbo, ki je končala omenjeni dolgotrajni spor za vovbrško dediščino. Neke vrste predigra tega dogodka je bila, kot kaže, odločitev avstrijskih in štajerskih vojvod Habsburžanov Otona I. in Albrehta II., da za 3023 mark srebra zastavita Ulriku Wallseeju gradove in urbarialne dajatve v Vojniku, Žaženberku (nad Preboldom) in Žalcu, ki sta jih pred tem odvzela koroškemu glavarju Konradu Aufensteinskemu.⁴⁷ Konrad je navedene posesti dobil v zakup od koroških vojvod leta 1319, ko so navedene posesti postale proste po smrti vdove Huga s Taufersa, namestnika tirolskega vojvode na področju Savinjske doline. Vdova je sicer tudi po tirolski izgubi Savinjske doline leta 1311 smela ostati na posesti, ki je pripadla njenemu takrat že pokojnemu možu za opravljanje službe deželnega upravitelja. Leta 1319 sta dobila to posest v zakup od deželnega kneza goriški grof Henrik in Konrad z Aufensteina, vendar je prvi kmalu odstopil svoj delež drugemu,⁴⁸ kar je leta 1320 potrdil tudi kralj Friderik Habsburški.⁴⁹ Kot je videti iz listine, je bila potrditev kralja Friderika Habsburškega namenjena proti Henriku Goriškemu, češkemu kralju. V listini namreč potrjuje Konradu z Aufesteina, da lahko obdrži gradove »ze Hohenekke«, »ze Sachsenwart« in »ze Sachsenvelt« kljub možni vojni med njim in češkim in poljskim kraljem Henrikom (Goriškim). Konrad Aufensteinski pa se mora zavezati, da »sol stile sitzen, di wile der stoez vnd der krieg wert«. To posest sta leta 1331 habsburška vojvoda Oton in Albreht Aufensteinskim odvzela in jo predala štajerskemu glavarju Ulriku II. Wallseejskemu.

Najpomembnejši dogodek pa se je nedvomno zgodil septembra leta 1331, ko je prišlo do dokončne pomiritve spora. Navedli smo že listino (na-

⁴⁶ 1331, september 27, Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 136, 148–150, in *CKL*, št. 137, 150–53. Dve listini z identično vsebino, vendar stilističnimi razlikami, za kateri Dušan Kos tudi po našem mnenju upravičeno domneva, da predstavljata dva originala, od katerih je eden pripadal aufensteinski in drugi wallseejski strani.

⁴⁷ 1331, junij 29, Dunaj. Navedeno po: A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark VI*, 254. Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 105, 109.

⁴⁸ 1319, december 5, Trbiž; regest v: *MDC VIII*, št. 508, 151 (Grof Henrik Goriški potrjuje, da je »Chunrat von Auuenstain aller der gu^lte, die er uns an der werung umb Hohenek gelten sol« razglasil za proste, Konrad Aufensteinski pa mora zato obljubiti, da bo njemu, grofu, »ze diensten mit harmisch chumt, so er peste mag«.).

⁴⁹ 1320, januar 30, Graz; regest v: *MDC VIII*, št. 518, 154.

tančneje sodno odločbo), ki so jo izrekli izbrani razsodniki na sodni poravnavi na deželnem sodišču v Gradcu in je ostala ohranjena v dveh (delno različnih) izvodih.⁵⁰ Poravnava je vsebinsko razdeljena na trinajst različnih določb, ki so jih izrekli razsodniki in ki rešujejo vsa odprta vprašanja med sprtima stranema. Začetne odločbe so splošne, z njimi pa razsodniki ukazujejo, da mora med sprtimi stranmi veljati mir in da se morajo dolgo- vi, ki so nastali v zvezi z vojno, pomiriti in poravnati. Pomembna je četrta točka, s katero je bilo odločeno, da naj Konrad Aufensteinski prepusti Frideriku Žovneškemu svojo polovico Celja za 250 mark srebra.⁵¹ Gre seveda za tisto polovico, ki jo je Aufensteinski pridobil od Ulrika V. Pfanberškega leta 1323, vendar je bila takrat ocenjena na petsto mark srebra (»vmb funfhundert march wer (!) silbers in dem lande ze Chærnden wenis gelo^t«).⁵² Skupaj s posestvom so si razdelili tudi ljudi, ki so prebivali na zgornjem gradu v Celju in v trgu. O tem, da so v trgu Celje imeli svoje bivališče pripadniki vovbrškega oziroma kasneje žovneškega in aufensteinskega (pfanberškega) viteškega moštva, govori že citirana listina iz leta 1325, s katero sta Elizabeta, vdova po Hermanu Vovbrškem, in Ulrik Pfanberški zastavila polovico Celja Konradu Aufensteinskemu.⁵³ V listini namreč zastavljata »Cylie die purch vnd den marcht darunder vnd der turn, der in den marcht leit, vnd die edeln leut die in dem marcht gesezzen sint, vnd die manschaft die dazu gehort«, se pravi zgornji grad (kot sedež gospodstva) ter trg, v katerem je stal trški obrambni stolp⁵⁴ in v katerem je prebivala tudi viteško zmožna posadka. V poravnalni listini iz leta 1331 pa sta naštetata pripadnika dveh rodbin, katerih pripadnost posameznemu gospodu je bila verjetno najbolj problematična. Prvi je Wulfing »den Edling« (Guštanjski), drugi pa Nikolaj Vrbovski. Za prvega listina pravi, da ima svoj sedež v ti-

⁵⁰ 1331, september 27, Graz; objava v: *CKL*, št. 136, 148–150, in št. 137, 150–153.

⁵¹ »Wir sprechen auch, daz her Chunrat von Aufenstein Zili halbez und zwaz dar zu geho^rt ze lo^sen schol gebn um drithalb hundert march silber dem frein von Saneck.«

⁵² 1323, januar 30; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 5, 120, 121; regist v: *MDC VIII*, št. 646, 188. To dejstvo seveda ne pomeni, da je vrednost polovice Celja v tako kratkem času padla za polovico, temveč bolj govori o tem, da je Celje Konradu Aufensteinskemu toliko pomenilo, da je bil pripravljen zanj pošteno preplačati, da bi ga le dobil. Tudi s tega vidika je relativno hitra prodaja, za katero sta se odločila Ulrik V. Pfanberški in Elizabeta, bolj razumljiva. Upoštevaty pa je potrebno, da je zelo verjetno, da vsota 250 mark srebra ni realna vrednost te polovice Celja. O tem govori tudi dejstvo, da je moral Friderik Žovneški leta 1333 doplačati 200 mark srebra, ko je menjal svojo polovico Guštanja za aufensteinsko polovico Celja. Ni namreč verjetno, da bi bila polovica gradu in trga Guštanj ocenjena le na 50 mark srebra.

⁵³ 1323, januar 30, Celje; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 5, 120, 121.

⁵⁴ V tem stolpu je morda mogoče videti predhodnika celjskega knežjega dvora, ki so ga grofje Celjski, verjetno v času okoli leta 1400, povsem prezidali in mu dali obliko poznogotske palače.

sti polovici Celja, ki je pripadla Frideriku Žovneškemu in da bo zato pripadal slednjemu, medtem ko je Nikolaj Vrbovski, ki je imel sedež v pfanberški polovici, zato pripadel Konradu Aufensteinskemu.

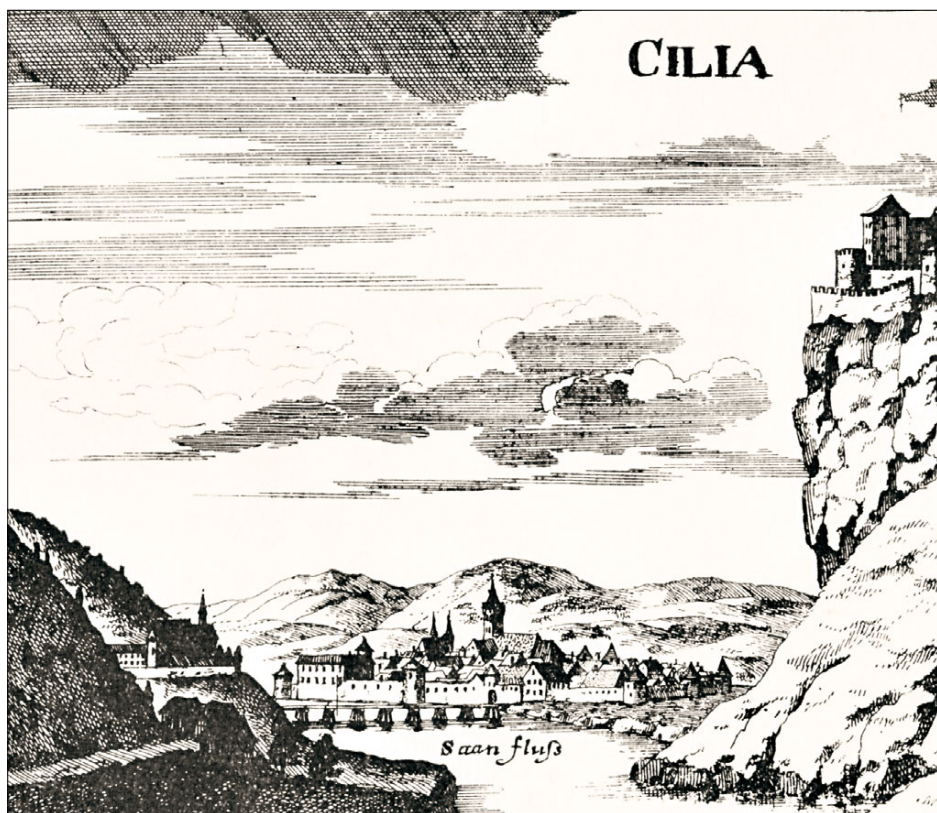
Odnosi med Wulfingom Guštanjskim in Friderikom Žovneškim pa so imeli svojo (pred)zgodovino, ki se je dotikala predvsem spora zaradi gradu Žamberk v Zavodnjah. Za ta spor pa listina pravi, da bo o njem odločil vojvoda Oto; in res je slednji še isti dan izdal poravnalno listino tudi v zvezi s tem sporom. Poleg tega so razodniki odločili, da naj (oglejska) desetina pri Novi Cerkvi pripade Frideriku Žovneškemu.

Razsodniki so še zaukazali, da se ne sme nadaljevati spor, ki je bil povezan z umorom nekega sorodnika Hartnida Vivšniškega (»Hertlein dem Weizeneker«), ki je bil wallseejski vazal (»diener«) (o čemer smo govorili že zgoraj), in spor v zvezi z umorom vazala Konrada Aufensteinskega – Otona Mordaxa (»Ortlein den Mardax«).⁵⁵ V vojni očitno nobena stran ni uspela pridobiti bistvenih argumentov (ne »političnih« ne vojaških) za svojo stran, zato je razsodba temeljila na načelu vsakemu pol.

Del mirovne pogodbe predstavlja že omenjena razsodba v zvezi s posestvijo gradu Žamberk v Zavodnjah.⁵⁶ »Wulfing der Edling« Guštanjski je bil verjetno potomec rodbine guštanjskih vitezov – ministerialov gospodov iz Orta, ki so po izumrtju družine iz Orta (ki je imela Guštanj v fevdu od bamberske škofije) prešli med vovbrsko klientelo. Ob delitvi Guštanja so Wulfing in njegovi sorodniki ostali na žovneški polovici. Ugotovili smo že, da je do delitve Guštanja na dve polovici prišlo najverjetneje šele po letu 1329, saj sta ga Viljem Schaumberški in žena Elizabeta do tega časa oddala (kot kaže) v celoti v zakup Konradu Aufensteinskemu dvakrat po dve leti. Leta 1329, ko je potekla druga pogodba o zakupu, pa sta ga zakonca očitno polovico prodala Frideriku I. Žovneškemu. O tem, da ima slednji pravico do polovice Guštanja, izvemo ravno v navedeni poravnalni listini iz leta 1331, v kateri je odločeno, da se bosta Wulfing Guštanjski in Friderik Žovneški poravnala v medsebojnih sporih, ki jih imata v zvezi s

55 Pri tem je potrebno izpostaviti dejstvo, na katero je opozoril že Dušan Kos (*Med gradom in mestom*, 69), namreč, da je bil grb Fricleina Guštanjskega, pripadnika tiste guštanjske rodbine, ki je živela na pfanberški oz. aufensteinski polovici posesti, enak, kot je grb družine Mordaxov (prekrižani sekiri). Prav verjetno je, da je zgoraj omenjeni umor Otona Mordaxa v neposredni zvezi z bojem za vovbrško dediščino ravno na področju Guštanja in ga smemo verjetno postavljati v zvezo s poskusi osamosvajanja pripadnikov druge guštanjske družine, žovneških vazalov, katerih najvidnejši predstavnik je bil Wulfing Edling Guštanjski in o čemer bomo pisali v nadaljevanju.

56 O nekaterih vidikih tega vprašanja smo pisali že v poglavju Posesti družine iz Orta na obravnavanem področju.

51, 52

Mesto Celje v 17. stoletju ni spremenilo svojega še poznosrednjeveškega značaja, ki ga je dobilo po izgradnji mestnega obzidja sredi 15. stoletja. Na litografski podobi iz okoli 1681 leta je videti še neporušen stari grad nad mestom, ki je v zadnjih desetletjih deležen temeljite obnove. Na fotografiji je poznogotski stolp v vzhodnem delu grajskega jedra.

posestjo gradu Žamberk v Zavodnjah. Že v poglavju o posestih gospodov iz Orta v Savinjski in Šaleški dolini smo utemeljevali, da moramo šteti posest gradu Žamberk v Zavodnjah med prvotno guštanjsko posest in da je zato tudi lahko prišlo do omenjenega spora. Wulfing Guštanjski je bil očitno še eden od nekdanjih vovbrških ministerialov, ki je želel izkoristiti izumrtje seniorske rodbine za vsaj delno osamosvojitve. Tako kot Mörtingerjem na Ekenštajnu in Vrbovškim na Rudenštajnu tudi njemu namera ni uspela. V listini iz leta 1332 je Wulfing Edling Guštanjski že imenoval Friderika Žovneškega za svojega gospoda in s tem tudi priznaval, da je njegov vazal.⁵⁷ To dejstvo je ugotovila že poravnalna listina iz leta 1331, ko je bilo odločeno, da pripade Wulfing Guštanjski Žovneškemu.⁵⁸ Poudariti je še potrebno, da je med pričami v navedeni listini nastopal skupaj z braslovškim župnikom Janezom, Ortolfom s Horneka, s polzelskim komturjem Hansom in Wulfingom Vaistom tudi Dipold Kacenštajnski, s katerim je Wulfing Edling Gu-

⁵⁷ 1332, januar 25, Braslovče, orig. perg. listina v ARS CE I, št. 25; objavljeno v: *CKL*, št. 140, 155; regist v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 53, 164; *MDC IX*, št. 489, 152 (»Ich Wulfing der Edling von Guttenstein /.../ daz ich lazzen han alle mein sache an mein herren hern Friderichen den edlen vrein von Sennek ...«).

⁵⁸ 1331, september 27, Graz; objavljeno v: *CKL*, št. 137, 152: »So sprechen wir ouch umb hern Wulfingen den edelingen und umb ander, swi si genant sind, die in dem tail sitzent, der dem frey /tj. Žovneškemu/ gesprochen ist, daz die des freyen sullen sein nach dem tailbrief, den er hat daruber von graf Ulrichen von Phannwerch und nach unsers lieben herren hertzog Albrechts spruchbrief, den er ouch daruber hat und sprechen, doch daz also daz si unkolten sein gegen dem freyen an leib und an gu't, darumb, daz si dem von Ouuenstain kegen im zu' gelegt habent.«

štanjski večkrat nastopal v listinah in sta se skupaj lotevala tudi nekaterih podvigo, kar bi morda lahko celo govorilo o nekakšnem, žal povsem nejasnem, sorodstvenem razmerju.⁵⁹

Leta 1333 sta se nato Konrad Aufensteinski in Friderik Žovneški dokončno dogovorila za pogoje, pod katerimi sta zamenjala polovico Celja, ki jo je predal Konrad Frideriku, za polovico Guštanja, ki jo je, nasprotno, Friderik predal Konradu. Konrad z Aufensteina je prepustil Frideriku Žovneškemu svojo polovico Celja skupaj s pripadajočim delom v trgu, sodstvom, plemenitimi in neplemenitimi ljudmi, z urbarjem in vsemi pravicami za polovico Guštanja z ravno takšnimi pravicami in vsem pripadajočim, s tem da je moral Friderik Konradu doplačati še dvesto mark srebra, s čimer sta poravnala razliko v vrednosti med obema posestvoma.⁶⁰ V listini se poudarja, da gre za zamenjavo tako razdeljenih polovic, kot sta si jih pred tem razdelila že Ulrik Pfanberški in Friderik Žovneški. S tem aktom je bil med glavnima akterjema dokončan boj za vovbrško dediščino. Žovneškim oz. njihovemu predstavniku Frideriku je preostala le še naloga, da poskrbi za tiste, ki so se na ozemlju, ki je dokončno pripadlo njegovi rodbini, v vmesnem obdobju poskusili dvigniti nad siceršnjo vlogo.

Prva gosposčina, pri kateri je uredil vprašanje »previsokih ambicij malih plemičev«, je bila že omenjena rodbina Mörtingerjev, ki so leta 1329 sprejeli grad Ekenštajn od krške škofije celo v neposredni fevd. 25. maja 1334 je Friderik Žovneški že dosegel, da mu je krški škof Lovrenc podelil v fevd grad Ekenštajn s pripadajočim posestvom, tako kot so ga pred tem imeli v fevdu grofje Vovbrški.⁶¹

⁵⁹ Prim. npr. 1318, junij 14, Bleiburg/Pliberk; regest v: *RHSt*, št. 978, 259; *MDC VIII*, št. 432, 130; *MMK 19/1905*, št. 28 (Wulfing priča v listini, s katero je Herman Vovbrški obljubil Dipoldu Kacenštajnskemu 2 hubi za njegovo zvesto službo v vojni proti Čehom); 1320, november 13; regest v: *MDC VIII*, št. 561, 165 (Dipold Kacenštajnski kot priča v listini, s katero sta grof Herman Vovbrški in njegova žena Elizabeta prodala Wulfingu Guštanjskemu desetino v Šentilju pri Velenju); 1326, avgust 13, Bleiburg/Pliberk; orig. perg. listina v *ARS CE I*, št. 18; objavljeno v: *CKL*, št. 118, 128, 129 (Wulfing Guštanjski in Dipold Kacenštajnski prejmeta v zastavo gradove Žovnek, Lemberk pri Poljčanah in Rogatec od Friderika Žovneškega v zameno za obljubo, da bosta poravnala vse dolgove, ki jih je imel Friderik do Židov in drugih upnikov).

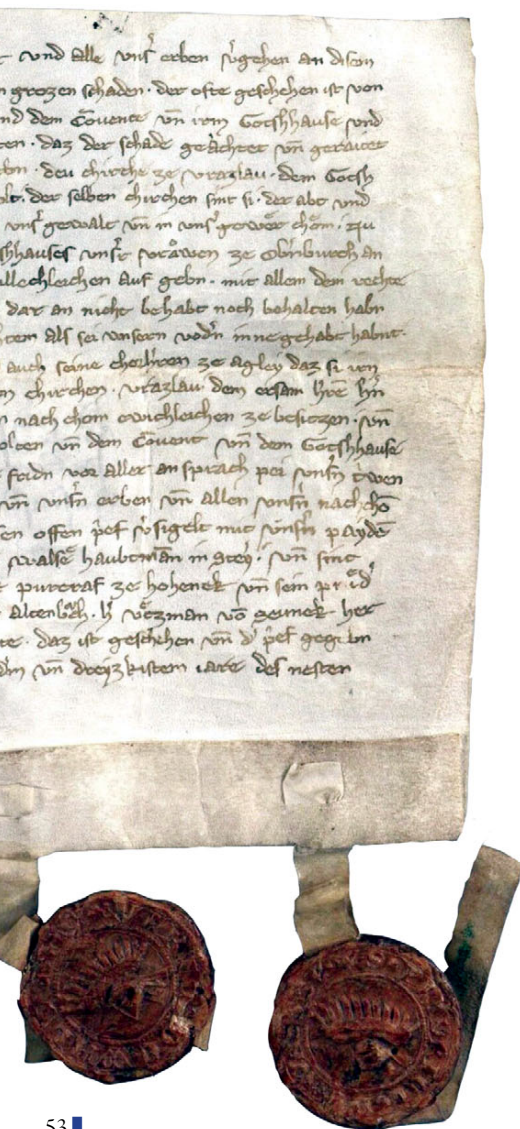
⁶⁰ 1333, februar 28, Celje; orig. perg. listina v *ARS CE III*, št. 3; objavljeno v *CKL*, št. 146, 163, 164; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. VII, 123, 124 (delno izpuščen tekst); regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 74 (pod 1332, marec 15), *MDC IX*, št. 570, 173.

⁶¹ 1334, maj 25, Vitanje; orig. perg. listina v *ARS CE I*, št. 30; objavljeno v: *CKL*, št. 149, 168, 169; regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 67, 165; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 79, 80; *MDC IX*, št. 655, 196, 197 (»Wir Larenz von gots gnaden bischof ze Gurk /.../ daz wir dem edelm mann hern Fridreichen dem vreyn von Seunek durch lieb vnd vriuntschafft vnd durch di dienst, di er vns vnd vnserm gotshaus wol getu^n mag vnd schol, seiner haus-

Že dve leti pred tem, leta 1332, pa je Friderik Žovneški uredil tudi svoje odnose z Gornjegrajskim samostanom. Skupaj z ženo Diemuto, roj. Walseesko, je najprej predal pravico do patronatstva nad župnijo Braslovče (»ius patronatus et presentacionis plebani seu rectoris plebis sive supradicte ecclesie de Vrazlau«),⁶² in sicer (kot pravi) zaradi velike škode in neprijetnosti, ki jih je samostan doživel na svojih posestvih, ter za rešitev svoje duše in duš svojih prednikov, ki počivajo v imenovanem samostanu v družinski grobnici. Le tri mesece kasneje pa sta z ženo predala samostanu kar celotno braslovško župnijo, in to zato, ker (kot pravi) sta videla resnične dokumente (»gueten urchunde habn gesehen«), ki so dokazovali veliko škodo, ki so jo samostanu prizadejali njegovi predniki in je znašala 600 mark savinjskih denaričev; obdržala sta le odvetništvo nad župnijo.⁶³ Vidimo veliko spremembo v vsebini in dikciji listine iz aprila in listine, ki je bila izdana le dva meseca kasneje. V prvi izdani listini Friderik ne ve nič o že izvršenih predajah patronatskih pravic nad braslovško župnijo, ki so jih izvedli njegovi predniki, temveč se obnaša, kot da ima še vedno vso pravico do patronatskih pravic nad njo; ne ve pa tudi nič o škodi, ki jo je utrpel samostan ravno zaradi posameznih postopkov njegovih prednikov oz. sorodnikov. Žal lahko le ugibamo, ali je k temu res pripomoglo dejstvo, da so mu samostanci pokazali (kot pravi v listini) stare listine, ki dokazujejo, da so že Friderikovi predniki podelili samostanu patronatske pravice nad braslovško faro, pa tudi to, da so eden glavnih krivcev za vse nesreče, ki jih je samostan doživel, ravno ti njegovi predniki, ali pa je k tej spremembi pripomoglo še kaj drugega. Vsekakor je nato Friderik s pričujočim pisanjem poslal savinjskega arhidiakona in braslovškega župnika Johanna iz Zbelovega k oglejskemu patriarhu Paganu della Torre (1318–1332),⁶⁴ saj je braslovška župnija sodila neposredno pod jurisdikcijo oglejskih patriarhov. Ta mu

vrawn vnd allen iren erben ze rechten lehen verlihen haben die vest ze Ekkenstein mit allem dem, daz dar zu° geho°ret, gesu°cht vnd ungesu°cht, es sei holcz, waid, weingarten, vogta°, chirschlehen vnd ander herschafft, swie di gehaizzen ist vnd an swo° di leit mit allem dem recht als ez di grafen von Heunburch, da ez von ledich worden ist, ze lehen gehabt habent von vnserm vorgenantem gotshaus ...«).

- 62 1332, april 24, Braslovče, orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2029; objavljeno v: *CKL*, št. 141, 156, 157; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 75 (kot: 1332, april 23); regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 54, 164; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 109, 110.
- 63 1332, junij 28, Graz, orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. list. 2033; objavljeno v: *CKL*, št. 142, 157–159; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 76, regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 55, 164; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 110, 111.
- 64 1332, junij 29, Graz; insert v listini iz 1332, junij 18/20. Videm, orig. perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. list. 2035; objavljeno v: *CKL*, št. 143, 159, 160. Regest v: F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 56, 164.

53

Friderik, svobodnik iz Žovneka, in njegova žena Diemut, roj. Wallsee, naznanjata, da sta Gornjegraj-skemu samostanu predala župnijo Braslovče (Vraz-lau), in sicer kot odškodnino za povzročeno škodo v višini 600 mark savinjskih denaričev, pridržita pa si odvetščinsko pravico. Original hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

je nato v mesecu juliju istega leta po-delitev tudi pisno odobril.⁶⁵ Dva dni kasneje pa je to potrdil tudi oglejski kapitelj.⁶⁶

Dejanje Friderika Žovneškega je bilo naravnano izrazito pragmatično. S tem dejanjem je uspel urediti odno-se med svojo družino in najpomemb-nejšo cerkveno institucijo na svojem matičnem interesnem področju – z Gornjegrajskim samostanom, kjer so Žovneški nenazadnje imeli tudi svo-jo grobnico in katerega odvetništvo je prinašalo tako velik in stabilen pri-hodek, da so se pred njim že njego-vi predniki grofje Vovbrški intenziv-no borili, da so ga lahko obdržali. V tem smislu moramo gledati tudi na-slednji Friderikov korak. Leta 1335 je namreč z naslednikom patriar-ha Pagana, patriarhom Bertrandom (1334–1350), sklenil nov sporazum, s katerim mu je patriarh prepustil v fevd različne desetine v farah Lem-berg, Nova Cerkev, Št. Peter v Sa-vinjski dolini, Braslovče, Mozirje in v Šaleški dolini, prav tako pa vse ti-ste fevde, ki jih je pred njim imel že njegov ujec grof Vovbrški od oglejske cerkve (»Item omnia feuda que pre-dictum nobilem et suos heredes con-

⁶⁵ 1332, julij 18, Videm; orig. perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. list. 2035; objavljeno v: *CKL*, št. 144, 160, 162; regist v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 76, 77; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 57, 164; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 112–114.

⁶⁶ Pripisano dva dni kasneje kot dodatek k listi-ni patriarha Pagana iz 1332, julij 18, Videm.

tingunt ex parte suorum avunculorum comitum de Heumburch, et eciam que ipsi et antecessores sui a predecessoribus nostris et ab ecclesia Aquilegensis dignoscuntur habuisse sive illa sint gratia vel servitio.«.⁶⁷ Vidimo, da je Friderik Žovneški dobil dosti več prihodkov od cerkvenih posesti, kot pa jih je izgubil, s tem da je prepustil Gornjegrajskemu samostanu braslovško faro. Vendar je sprejem teh listin pomenil izjemen uspeh tudi za Gornjegrajski samostan, ki je s tem štiriinpetdeset let po tem, ko je Leopold Žovneški leta 1278 prvi predal patronatske pravice Gornjegrajskemu samostanu, le-te vendarle dokončno uspel pridobiti zase. Po sprejetju obravnavanih dokumentov namreč to vprašanje ni prišlo več na dnevni red in je bilo dokončno rešeno.

Naslednji logični korak Friderika Žovneškega v odnosih z Gornjegrajskim samostanom je bil ta, da je za »vse večne čase« uredil vprašanje odvetništva nad samostanom in njegovimi posestmi. Po smrti zadnjega vovbrškega grofa leta 1322 je samostan za svojega odvetnika najprej izbral Pfanberškega grofa Ulrika IV.⁶⁸ Možnost, ki se je pokazala kot prva – da bi namreč odvetniške naloge opravljala vdova Hermana Vovbrškega, grofica Elizabeta,⁶⁹ je bila možna le kot začasna rešitev, saj ženska načelno ni bila primerna avtoriteta, da bi zagotavljala samostanu mirno življenje. Ulrik IV. Pfanberški je kot samostanski odvetnik nastopal leta 1326 v sporu med samostanom in Vrbovškimi glede protipravne gradnje gradu Rudenštajn, ko se je zavezal, da bo grad podrl v roku pol leta, o čemer podrobno pišemo v posebnem poglavju.⁷⁰

Enkrat med letoma 1326 in 1329 pa je odvetnik samostana postal Friderik Žovneški. 1329. leta je namreč to odvetništvo zastavil bratom Walsejskim skupaj z gradovi Rogatec, Kostrivnica, Lemberg, Žovnek, Ojstrica, Smlednik, Šoštanj in Mozirje za vsoto 8000 graških mark srebra.⁷¹ Naloga te zastave je bila oskrbeti Žovneškega z dovoljšnjo količino sredstev v boju proti Konradu iz Aufensteina za vovbrško dediščino. Že ko smo to dogajanje podrobno obravnavali, smo opozorili, da ta zastava verjetno nikoli ni

⁶⁷ 1335, april 1. Videm; orig. perg. listina v ARS CE I, št 33; objavljeno v: *CKL*, št. 158, 178, 188; regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 78; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 61, 164 (oba regesta sta datirana v 1334, april 1).

⁶⁸ 1322, september 4, Gornji Grad; regest v: *CKL*, št. 112, 123; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 100.

⁶⁹ 1322, julij 10, Pliberk/Bleiburg; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1903.

⁷⁰ 1326, april 4, Pliberk/Bleiburg, originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1948.

⁷¹ 1329, december 30, Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 127, 141–144.

bila udejanjena ter da so Walseejci kot sorodniki Friderika Žovneškega – Friderik je bil poročen z Diemuto Walseejsko – temu na ta način pomagali. Potrebno pa je poudariti, da v mirovnem sporazumu iz leta 1331, ki sicer dokaj natančno obravnava delitev dediščine med obe stranki, odvetništva nad samostanskimi posestmi sploh ne omenja. To lahko pomeni, da le-to ni bilo sporno in zato ni bilo stvar pogajanj ali pa da zaradi tega, ker je bilo takrat formalno v rokah bratov Walseejskih, ni moglo postati del mirovne rzsodbe. Tudi leta 1332, ko sta Friderik Žovneški in njegova žena predala Gornjegrajskemu samostanu braslovško faro, se Friderik ne omenja oz. ne opredeljuje kot odvetnik samostana, kar gotovo pomeni, da v tem času teh nalog ni opravljal. Postavi se vprašanje, ali je v tem času samostan sploh imel svojega odvetnika. Prav tako se Friderik Žovneški brez navedbe odvetniških nalog pojavlja v listini, s katero mu je leta 1335 oglejski patriarh Bertrand podelil v fevd desetine pri cerkvah v Lembergu, Novi Cerkvi, Šentpetru v Savinjski dolini, Braslovčah, Mozirju in Šaleški dolini (Škale), kot so jih pred tem imeli v fevdu grofje Vovbrški.⁷² Friderika v tej listini patriarh sicer spoštljivo označuje kot »nobilis et potens vir dominus Fridericus libertinus de Sewnek Carniole et Marchie capitaneus generalis«, nikjer pa niso omenjene odetniške naloge. In res dve listini iz leta 1337 govorita o tem, da je Friderik Žovneški zastavil odvetništvo nad Gornjegrajskim samostanom skupaj s sodiščem v Gornjem Gradu, in to samemu samostanu oz. njegovemu opatu Leopoldu.⁷³ Samostan pa očitno tega odvetništva ni podelil naprej nobenemu drugemu. Istega leta pa je Friderik nato to zastavo rešil (jo izplačal), zaradi česar sta mu jo opat in konvent samostana podelila nazaj, vendar sta ga tokrat imenovala za »ainem ewigen vogt«. To pa ni veljalo le zanj osebno, temveč sta se opat in konvent zavezala, da bosta odvetnika vedno volila med njegovimi nasledniki. Friderik je torej uspel pridobiti dedno odvetništvo nad samostanskimi posestmi za sebe in svoje naslednike, kar je predstavljalo pomembno finančno postavko, ki je skupaj z ostalimi pridobitvami in/oz. posestmi pomenila osnovo za prodor Žovneških v »visoko politiko«.

Med posestmi, za katere v zgodovinopisju velja, da spadajo med izvorno vovbrško posest, je tudi posest gradu in trga Šoštanj. Že ob obravnavanju dogodkov v 12. in 13. stoletju smo predstavili našo rešitev, v kateri predvidevamo, da Šoštanj ni prišel v roke družine grofov Vovbrških mnogo pred letom 1268 ter da je bil ta predel pred tem v rokah družine Drav-

⁷² 1335, april 1, Videm; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 33, objavljeno v: *CKL*, št. 158, 178, 179.

⁷³ 1337, avgust 9; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 38; objavljeno v: *CKL*, št. 169, 191. 1337, avgust 9; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 39; objavljeno v: *CKL*, št. 170, 192.

54, 55 ■

Na umeščenost štajerskega plemstva in med njimi svobodnih Žovneških tudi v širšo, »evropsko« plemiško kulturo svojega časa opozarjajo poleg drugega tudi slovstveni spomeniki tedanje dobe. Wolfram von Eschenbach tako v svojem *Parzifalu* opisuje prigode Parsifalovega strica Trevrezenta v okolici Rogatca in pri tem omenja »windische Herre«. V *Kodeksu Manesse* (nastal med 1300 in 1340) je najti hipotetično upodobitev viteškega pesnika Žovneškega – Der von Suonegge (domnevno Konrada I. Žovneškega; slika zgoraj; *Codex Manesse*, 202v), ki se je leta 1224 skupaj z bratom Luitpoldom III. udeležil turnirja v Brežah. Tega je priredil znameniti vitez in minnesänger Ulrich Liechtensteinski, le-ta pa ve v svoji pesnitvi *Služba dami* (*Frauentienst*, 1255) povedati, da je bila na Koroškem tudi v plemiških krogih v rabi slovenščina, kajti vojvoda Bernhard Spanheimski naj bi potujočega viteza in njegovo spremstvo ob prihodu v Ziljsko dolino pozdravil kar s slovenskim nagovorom: »Bug waz pri mi, gralva Venus / Bog vas sprejmi, kraljica Venera/.« Minnesänger je imel namreč na šlemu okrasje s podobo boginje ljubezni (slika spodaj; *Codex Manesse*, 237r).

sko/Šoštanjskih. Vsekakor pa je od tretje četrtnine 13. stoletja dalje predstavljal predel Šoštanja enega od temeljev vovbrške posesti na področju Šaleške doline oz. Savinjske marke. Z delitvijo vovbrške dediščine leta 1322 je posest Šoštanja prešla v roke svobodnih Žovneških, ki so jo imeli v lasti od takrat dalje vse do izumrtja družine leta 1456. Tega dejstva ni spremenila niti zastava Šoštanja (skupaj z nekaterimi drugimi posestmi) leta 1329 njihovim sorodnikom Walseejcem,⁷⁴ o čemer smo že razpravljali. Za grofe Celjske so posest Šoštanja upravljali trški sodniki,⁷⁵ samo upravo gradu pa so upravljali gradiščani – upravniki.

Posest v okolici Šoštanja je bila relativno zanimiva za nižje štajersko plemstvo, kateremu so grofje dajali v fevd dele te posesti. Leta 1342 je tako Friderik Haller skupaj s svojo ženo Kunigundo podelil iz svoje (!) posesti v Ravnah pri Šoštanju za dve marki posesti marenberškemu samostanu za svojo sestro Ano, ki je bila nuna v tem samostanu.⁷⁶ Ali je ta posest tudi del nekdanje vovbrške oz. sedaj celjske posesti, je manj verjetno, saj sta izstavitelj in njegova žena pri tem dejanju delovala povsem samostojno in nista za prodajo potrebovala dovoljenja Celjskih. Povsem nejasno je tudi, kako sta prišla Hallerja do te posesti. Ali je bila ta morda celo del forhteneške in ne

⁷⁴ 1329, december 30, Gradec.; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 2; objava v: *CKL*, št. 127, 141–143.

⁷⁵ Trški sodnik v Šoštanju je prvič omenjen v letu 1348, april 10 (kopija iz 19. stoletja v StLA Graz), prvi z imenom znani sodnik pa je bil Seydlein, ki je bil sodnik v letu 1378, april 11 (*MMVK* 1906, št. 212, 113).

⁷⁶ 1342, maj 25, Marenberg; orig. perg. listina v StLA Graz, št. listine 2204; prepis iz 19. stoletja, prav tam (»Ich Fridreich der Haller vnd mein wirtin vraw Chwngund vnd all vnser erben /.../ daz wir mit verdachtem muot, vnd mit guoten willen vnser lieben tochter Suester Ann in dem chloster zu Mernberch vnd da selbs dem Conwent geben han zwo march gelt di gerait sint, zu vroner chost, mit allem dem vnd dar zu gehört, vnd wir es entherpracht haben in nutz vnd in gewer gesucht oder vngesucht, wi es gennant sei daz gelegen ist daz Schönstain am Rawn, da auf gesezzen ist Jans in dem Paungart, vnd Vlrich sein pruder. Daz selb gut sol vnser tachter swester Ann zu ir Sunder di weil si lebt mit auz genomnen red, wenn vnser tochter nicht nnwre(!) so sullen sew mir, oder meiner wirtinn der vrogenanten vrawen Chwngueden oder vnsern erben di vrogenanten vraewen datz Mernberg in dem chloster di vrogenanten zwo march gelt wider geben zu lösen an allen chrieg vmb zehen march silber gut landswerung, wär awer daz wir daz gut geaygen möchten von der erbschaft, da ez von zu lehen ist, so sullen di vrogenanten zwo march gelt meiner tachter swester Ann vnd den vrogenanten chloster eewichleich pe leiben. Vnd luben in di zu schermen vnd fur antworten vor aller ansprach nach landes recht, ob wir vns der an ver gäzzen welchen schaden sew dez nämen, den swo pei iren trewen sagen möchten an alles gewärd dem lob wir in sampt ab zu legen, vnd sullen den haben zu vnd vnd zu vnsern trewen, vnd auf alle dew wir haben daz in daz stät vnd vntzeprochen peleib der vber geb wir in disen offen prief mit mein vrogenanten Fridreich dez Haller anhangendum insigel zu ein vrchund der warhait dez sint auch geczeugen her Ott von Saldenhofen zu dem zeiten Purgraf zu Merenberch, Mathey von Mernberch, Chvnrat der phuntan zu den zeiten Schafer zu Mernberch, Hainrich vnser Schreiber vnd ander erber lewt genuckh.«).

šoštanjске posesti? Vemo le, da so bile omenjene posesti v Ravnah pri Šoštanju samo del posesti, ki so jo imeli Hallerji v Šoštanju. Družina Haller je ostala v Šoštanju prisotna še naprej. Leta 1362 je Rudolf Polan s Kacenštajna izjavil, da je kot dediščino po smrti »dem erbern knecht Hansen dem Haller« zapustil 24 dukatov, ki jih je prejel od Hainza Minndorferja, poleg tega pa še šest domcev v trgu Šoštanj ter vso posest v trgu in zunaj nje-ga, ki je pripadala Rudolfu.⁷⁷

Drugače je z listino iz leta 1355. V njej je Kunigunda iz Slovenj Gradca, vdova po pisarju Hansu iz Kotelj, podelila (vrnila?) posesti, ki jih je dobila za doto od svojega pokojnega moža - ta je obsegala hišo in 5 domcev v trgu Šoštanj, pet polj za trško cerkvijo (sv. Mihael v Družmirju) ter še deset in pol hub, vse iz šoštanskega urbarja (»daz havs ze Scho^ennstain vnd funf hofstet in dem marcht gelegen vnd funf acher hinder de chirchen ze Schonnstain gelegen vnd zehent halb hueb in dem vrbar ze Schonnstain gelegen«) -, in sicer vse skupaj za vsoto 80 mark graških denaričev.⁷⁸

Sistematično delo Friderika Žovneškega pri zaokroževanju posestev na področju Savinjske in Šaleške doline se je nadaljevalo še v naslednjih letih. Potem ko je uspel rešiti odnose z Mörtingerji ter preprečiti njihove poskuse, da bi se osamosvojili, se je leta 1335 lotil sosednjega, starejšega in pomembnejšega gradu Šalek. Na gradu je živela družina šaleških vitezov, ki so imeli v rokah grad kot neposredni fevd krške škofije. O tem priča listina iz leta 1287, s katero je želel Seifrid Šaleški brez vednosti krškega škofa Hartnida Liechtensteinskega (1283–1298) zastaviti grad Šalek Helfenberškim, vendar je to škof preprečil, Seifrid pa je moral obljubiti, da tega ne bo storil brez škofovega dovoljenja.⁷⁹ Takšen neposredni fevd je seveda motil Friderika, ki si je želel prevzeti nadzor nad vsemi cerkvenimi posestmi na svojem interesnem področju. Ni poznano, kdaj so Šaleški prodali/zastavili(?) polovico gradu Šalek Hertlu Kollnitzerju. Ta jo je nato prodal naprej

77 1362, junij 9; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj, III. rep.; 1362, junij 12; orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj (uporabil sem prepis v GZS na SAZU).

78 1355, januar 21; originalna perg. listina v ARS CE I, št. 143; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2527.

79 1287, oktober 3; objavljeno v: *MDCVI*, št. 61, 41 (»/D/er selb Syffrid hat auch vor uns sinen vo^rvaren lange vor gelobt hat, daz er sin reht an dem haus cze Schalekke unt an allen dem gu^te, daz er dar umb hat unt gehabt hat, nieman verschauffen noch versetzen solt noch sol an der herren willen, die byscholf sint unt ê byscholf waren bei sinen czeiten. Dise rede ist ellelu mit siner hausvrawen wille unt mit siner erben wille geschehe unt swaz Syffrid versatz dem Helphenberger hat oder umb Schalekke ander iemen, tu^t er dez niht, so sol es der byscholf ledigen mit reht oder swie er mach unt umb sweu er es gelo^sset, daz sol er von Syffriden wider nemen, swanne er ez lo^sset mit sin selbs gu^t unt niht mit vremdem gu^te...«). Za Sigfrida Šaleškega še: 1264, december 2, Pilštanj; objavljeno v: *StUB IV*, št. 147, 91, 92.

Frideriku Žovneškemu, od njega pa sta brata Nikolaj in Otel Šaleška to polovico odkupila za 54 mark srebra, s čimer sta poravnala zastavo, in nato to polovico skupaj z drugo polovico posesti prejela od Friderika nazaj v fevd.⁸⁰ Iz te transakcije je bila izvzeta le cerkvena posest. Posebej je bilo namreč poudarjeno, da pri tem ni zaobjeta posest cerkve sv. Martina pri Šaleku, ki smo jo že v poglavju »Izgradnja cerkvene mreže do 13. stoletja« spoznali kot lastniško cerkev svobodnih Šaleških in do katere so si poskušali še do leta 1264 lastiti določene pravice njihovi nasledniki na gradu. Kot priče v listini so nastopali Henrik Viltuški, Ulrik Mörtinger, Mert Rogaški, Oton »der Schurprant« in Rudolf z Žovneka. Posebej zanimivo je dejstvo, da v seznamu prič med bratoma Ulrikom Mörtingerjem in Otonom Schurprantom nastopa Mert Rogaški, sin Uzmana iz Lemberga pri Poljčanah, ki se je po Rogatcu le imenoval, sicer pa je živel na žovneškem Lembergu.⁸¹ Ali to dejstvo morda govori o sorodstvenih povezavah med obema družinama? Temu bi lahko pritrdjevali tudi dve listini iz leta 1328, v katerih je Ulrik II. Planinski s privoljenjem svojega brata Henrika III. in sestre Alhajde prodal Frideriku Žovneškemu in njegovi ženi Diemuti grad Smlednik (ki je bil njegov alod) za 2000 mark srebra in nato še za 1012 mark srebra.⁸² V obeh listinah sta med pričami skupaj navedena tudi »her Mert von Rohats, Ott der Schurprant«. Predstavniki družine Rogaških so se udinjali v vojaški in upravni službi pri Žovneških. Srečujemo jih kot gradiščane na gradovih Žovnek,⁸³ Rifnik,⁸⁴ Rogatec in Lemberg. Značilno za narašča-

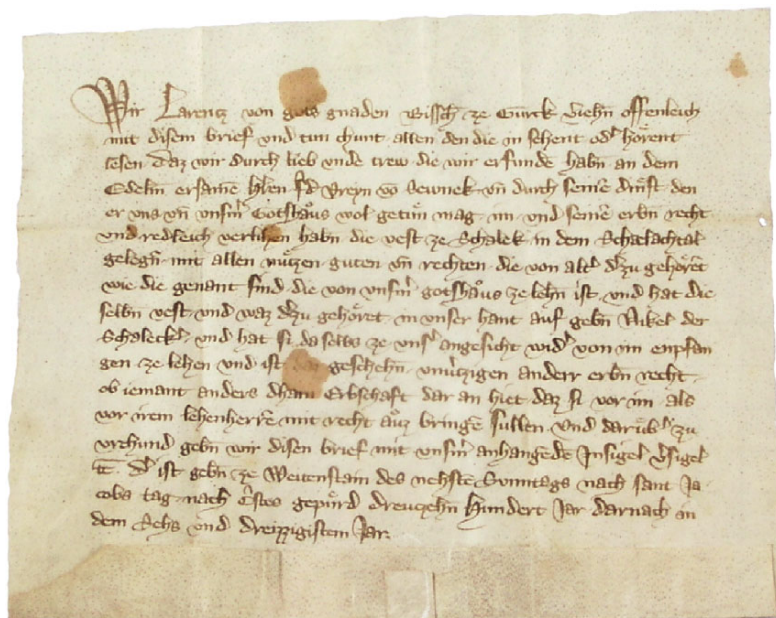
80 1335, avgust 30, Braslovče; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 34; objavljeno v: *CKL*, št. 159, 180, 181 (»Ich Niela der Schaleker und mein brueder Ottel und unser erben /.../ das wies von dem edeln unserm herren hern Fridreichen vreyen von Sewnek /.../ gelo^ost und chauffet haben daz halbe haus Schalek, in dem Schelachtal gelegen, mit alle deu und dar zu^e geho^ort, wi^e daz genant ist, als unz Hertel der Cholntzer verchauffet het, an di chirchen nicht und waz dar zu^e geho^ort, daz haben wir in nicht verchauffet, auer daz ander allez haben wir von in chauffet umb wi^r und fu^mfczig march silber ... Und sol ich genanter Niela und mein brueder und unser erben daz selbig halbe haus von in ze lehen haben, daz wi^r von in chauffet haben, mit sampt dem andern halben haus und mit alle und zu dem egenanten haus Schalek geho^ort, wie daz genant ist, daz haben wi^r von in ze rechtem lehen, an di chirchen ze Sand Merten nicht und waz dar zu^e geho^ort.«).

81 Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 80, 93.

82 1328, julij 25, Ljubljana; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 26, objavljeno v: *CKL*, št. 124, 137, 138; regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 77 (datirano v: 1332, julij 25); F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 58, 164 (datirano v: 1332, julij 25), in 1328, julij 25, Ljubljana; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 27; objavljeno v: *CKL*, št. 125, 138, 139.

83 Npr. 1345, julij 7, Celje; po prepisu v StLA Graz, št. 2261d (»Vtzman de Savnek«; grb!).

84 Npr.: 1342, december 13, Celje; po prepisu v StLA Graz, št. 2216d (»Hans von Reihenek ertzbrister im Sevntal vnd pfarrer ze Laybach vnd ich Mertel vnd ich Hensel hern Mertel saelig sun von Reihenek«); 1345, oktober 3; prepis v StLA Graz, št. 2268b (»Mert vnd Hans von Reichenek /.../ oheim Rudolf von Seuneck«).

56 ■ Krški škof Lovrenc je potrdil, da je predal grad Šalek v fevd Frideriku Žovneškemu, po tem, ko mu ga je vrnil Nikolaj Šaleški. Original hrani Arhiv republike Slovenije.

jočo samozavest ministerialnega in militskega viteštva pa je destvo, da so vsi Rogaški ohranili originalen družinski grb z manjšimi variacijami (poln kvadrat v zgornjem levem ali desnem delu grbovne plošče), ki tudi omogoča, da spremljamo gibanje posameznih predstavnikov družine.

Vrnimo se k zgodbi o gradu Šalek in njegovem prehodu v žovneške roke. Leta 1336, torej eno leto po obravnavani transakciji in prevzemu gradu in posesti Šalek po Frideriku Žovneškem, je to dejstvo priznal tudi krški škof Lovrenc (1336–1337). Škof pravi, da je grad Šalek predal v fevd Frideriku Žovneškemu zaradi zveste službe, potem ko mu ga je vrnil Nikolaj Šaleški in ga nato ponovno sprejel od Friderika.⁸⁵ Nikolaj Šaleški se je iz samega gradu takrat tudi (moral?) izselil. Že v obravnavanih listinah iz let 1335 in 1336 je nosil v imenu tipično končnico -er. Iz nadaljne zgodovine je očitno, da je ostal v službi pri krškem škofu. Leta 1370 ga tako srečamo kot upravnika krškega gospostva v Podčetrtku; tega leta se je namreč s sinom Ekehardom poravnal glede posesti v okolici Podčetrтка.⁸⁶ Oba sta zbrala za razsojevalce Bertolda iz Wolfsawa, njegovega brata Otona, njenega bratranca (»vetern«) Otona iz Wolfsawa in Štefana Helfenbergerja, katerim sta prepustila odločanje in obljubila, da se bosta pokorila njihovi razsodbi. Med Nikolajem in njegovim sinom je prišlo do spora zaradi tega, ker se je Nikolaj drugič poročil z neko Elizabeto, s katero sta očitno tudi imela otroke, sin Ekehard iz prvega zakona pa si je očitno želel zagotoviti, da ne bo ostal brez očetove dediščine. Večina spornih posesti je sicer ležala v okolici Podčetrтка, listina pa nam tudi poroča, da so Šaleški obdržali večjo posest še v Šaleški dolini. Tako je pri delitvi posesti pripadla Nikolaju med ostalimi posestmi v okolici Podčetrтка tudi planšarija pri Šaleku, ki letno daje štiristo hlebcev sira (»vnd die swaig pey Schalek gelegen die da dienet vier hundert ches sprech wir auch Niclan dem Schaleker«), Ekehard pa je prejel večjo posest, ki je ležala okoli gradu Šalek (»So sprech wir an dem andern tail allez daz vmb Schalek gelegen ist wie daz genant ist ez sein dorfer oder hof huoben oder hofstet holtz oder veld echer oder wisnad denn die swaig nicht, daz sprech wir Ekharten dem Schaleker vnd seinen erben.«).

⁸⁵ 1336, julij 28, Vitanje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 36. Regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 85 (datira v: 1336, junij 25); F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 72, 165 (»Wir Larenz von gots gnaden bisscholf ze Gurck /.../ das wir durch lieb unde trew, die wir erfunden haben an dem edelem ersamen herren Fridreichen vreyen von Sewnek und durch seinen dir̄nst, den er uns und unserm gotshau's wol getu'n mag /.../ recht und redlich verlihen haben die vest ze Schalek in dem Schelachtal gelegen /.../ und hat die selben vest und waz darzu gehor̄ret in unser hant auf geben Nikel der Schalecker und hat si da selbs ze unser angesicht wider von im empfangen ze lehen ...«).

⁸⁶ 1370, maj 26; orig. peg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj, II. rep, št. 34; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 3082.

Ekehard je uspel obdržati posest v okolici Šaleka še vse v 15. stoletje. Leta 1404 je tako njegova hči Doroteja dobila v fevd od krškega škofa dvor pri gradu Šalek z 31 kmetijami, 2 planšarijama in gorskopravnimi vinogradi.⁸⁷

V času Nikolaja Šaleškega je grad Šalek od leta 1353 dalje upravljal Nikolaj iz Ojstrice pri Dravogradu⁸⁸. Tega leta mu je namreč celjski grof Friderik I. podelil v fevd grad Šalek, sam pa se je zavezal, da bo za grofa in njegove naslednike grad ves čas odprt. Leta 1371 pa je grof Herman Celjski podelil grad Šalek v zakup Mertu Rifniškemu.⁸⁹ Njegova hči je leta 1428 prodala grad Sebriachom, ki so se obdržali na Šaleku (s krajšim premorom okrog leta 1437) vse do 16. stoletja.⁹⁰

Vrnimo se sedaj k Frideriku Žovneškemu in njegovim prizadevanjem za pridobitev vseh posesti, ki so ležala okoli Celja in Žovneka. Le nekaj mesecev pred pridobitvijo gradu Šalek je Friderik dosegel tudi, da mu je šentpavelski opat podelil v fevd grad Forhtenek, tako kot so ga imeli pred njim v fevdu grofje Vovbrški.⁹¹ S tem dejanjem je Friderik prejel v fevd praktično vso cerkveno posest na območju, ki ga je (upravičeno) štel za svoje področje. Izjemo pri tem je predstavljala le posest krške škofije na področju Dobrne, Lemberga in Ranšperka, ki je ostala trdno v rokah gospodov Ptujskih. Poleg te posesti so imeli ti še vedno v rokah vso posest v Savinjski in Šaleški dolini, do katere so prišli ali kot sorodniki po izumrlih Dravsko/Šoštanjskih ali kot dediči po gospodih iz Orta ali pa s prevzemanjem pose-

⁸⁷ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 223.

⁸⁸ 1353, november 11; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 138, prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2492d. Ime, ki spominja na izvirne Šaleške, bi morda dalo slutiti, da je Nikolaj v neke vrste sorodstvenem razmerju z Wulfingom iz Šaleka, ki je bil poročen z Dravograjsko in smo ga v nalogi že spoznali.

⁸⁹ 1371, maj 18, Celje; po prepisu iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 3106d (»Ich Mert von Reichenek vergich für mich vnd für mein leiperben vnd tun chunt mit disem brif, daz uns der edel unser gnediger lieber herr graf Herman von Cili von sundern gnaden, di er zu uns hat, verlihenhat die vest Schallek mit aller zugehörung, wi di genant oder gehaizzen ist, zu rechten lehen, als der brif sait und wir haben im gelobt und verhaizzen mit unsern trewn an aides stat und pinden uns des auch mit disem gegenwertigen brif, daz wir im und seinen erben mit der egenanten vesten Schallek gewertig sein sullen sew und ir dyner von iren wegen in und auzz zelazzen zu allen iren nordurften, als oft si des bedürffen an allez genad.«).

⁹⁰ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 223. Primerjaj tudi: Tone Ravnikar, Grad Šalek – zgodovinski oris, v: Danijela Brišnik, Tone Ravnikar, *Grad Šalek*, Velenje 1999, 27.

⁹¹ 1336, marec 24, Št. Pavel; objavljeno v: *CKL*, št. 162, 184; regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 84; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 70, 165 (»Wir Hainreich von gots genaden abt ze Sand Pauls in dem Lauental ... wir dem edeln herren hern Fridreichen vrey von Sa^wnekk /.../ verlihen habn die vest Fu^rrtenekk und waz wir im ze recht leihen scholten, als ez unser herren die edeln von Ha^unnburch saeligen von unserm gotshaus ze lehen gehabt habnt.«).

sti njihove stranske veje, gospodov Kunšperških. Vse bolj je začelo prihajati do jasne polarizacije na dva pola oziroma na dva posestnika, ki sta obvladovala celotno obravnavano območje. Če postavimo nasproti velikost žovneških posesti posestim, ki so bile last gospodov Ptujskih, je seveda hitro jasno, da je bila premoč izrazito na strani Žovneških, ki so zato začeli vse bolj agresivno nastopati proti posestim Ptujskih. Ta so jim seveda predstavljala podoben tujek, kot smo to opazovali že slabega stoletja pred tem pri odnosih med Ptujskimi in grofi Vovbrškimi. Spor je bil ponovno neizogiben.

Položaj Gornjegrajskega samostana v prvih desetletjih po izumrtju grofov Vovbrških

Gornjegrajski samostan je bil (kot smo to lahko opazovali že v predhodnjih obdobjih) nedvomno najpomembnejša cerkvena institucija na obravnavanem področju, tako s svojo moralno avtoriteto kot še bolj z razprostranjenimi posestmi, ki so obsegala velika strnjena področja Zgornje in Spodnje Savinjske ter Šaleške doline¹ in posesti na področju Furlanije, poleg tega pa je opravljal tudi arhidiakonatske pravice na svojih inkorporiranih farah. Gornjegrajski samostan je pomenil pomembno postavko ne samo na obravnavanem območju, temveč tudi širše na ozemlju današnje slovenske države, upoštevati pa so ga morali tudi vsi svetni gospodje, ki so želeli doseči prevlado na tem območju. Videli smo že, kako se je ponesrečil poskus vitezov Vrbovških, da bi se ravno na račun samostana osamosvojili na področju severno od Ljubnega, saj je v bran samostanu stopila cela koalicija, sestavljena iz pripadnikov takrat najpomembnejših družin, ki so imele svoje interese v Savinjski dolini. Takšna akcija seveda ni bila rezultat kakšne posebne ljubezni do samostana (čeprav ne smemo podcenjevati moralne avtoritete cerkvenih institucij, ki so skrbele za večni blagor duš vseh okoli sebe), temveč moramo odgovor za tako hitro in učinkovito reakcijo iskati predvsem v tem, da so Vrbovški ne samo prekržali račune samostanu in njegovim posestim, temveč enako tudi segali v interese tistih

¹ Za razprostranjenost posesti Gornjegrajskega samostana je najbolje primerjati podatke, ki jih nudi ohranjeni urbar iz leta 1426. Original hranijo v NALj GG A, f. 1; objavljeno v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 215–322. Prim. F. Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju iz leta 1426*, ZČ 6/7 (1952/1953), 473–514. Najnovejši prispevek: Matjaž Bizjak, *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospostev na Slovenskem*, Ljubljana 2003, zlasti 211–224.

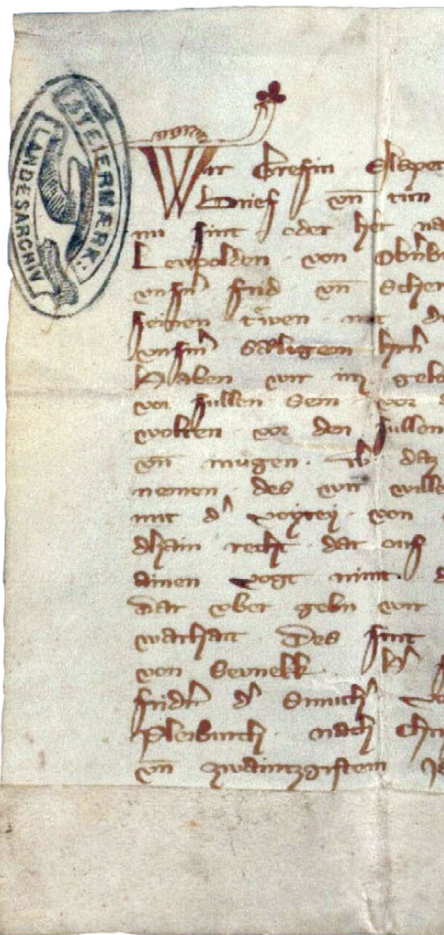
družin, ki so si predvsem na račun odvetništva nad samostanskimi posestmi obetale finančno korist.

Ob smrti zadnjega Vovbržana se je njegova vdova grofica Elizabeta, rojena Goriška, najprej zavezala, da bo skrbela za samostanske posesti tako, kot je počel to pred njo že njen pokojni mož,² hkrati pa je tudi potrdila, da imata samostan in njegov opat pravico, da si odvetnika izbereta sama. Takšna zaščita je bila za samostan seveda premalo trdna, zato je že 4. septembra istega leta odvetništvo nad samostanskimi posestmi prevzel (vsaj po naslovu najpomembnejši) vovbrški dedič grof Ulrik V. Pfanberški, ki se je zavezal, da bo spoštoval vse zaveze, ki jih je dal pisno ali ustno pokojni samostanski odvetnik Herman Vovbrški.³ Najpomembnejše posredovanje Ulrika Pfanberškega kot samostanskega odvetnika je bilo gotovo že obravnavano posredovanje v zvezi s protipravno gradnjo gradu Rudenštajn. Sicer pa lahko ugotovimo, da ohranjene listine omogočajo rekonstruirati čas dvajsetih let 14. stoletja kot relativno mirno obdobje v zgodovini samostana. To dejstvo nas glede na v prejšnjem poglavju obravnavano borbo za vovbrško dediščino, ki je potekala v sosesčini samostanskih posesti, vsekakor preseneča.

Leta 1323 pa je izšla listina, ki priča, da za samostan vse vendarle ni šlo povsem gladko. Nečak gornjegrajskega opata Leopolda, Ko-

² 1322, julij 10, Pliberk; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1903a; regest v: *MDC VIII*, št. 626, 182; *CKL*, št. 111, 122/123; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 99.

³ 1322, september 4, Gornji Grad; regest objavljen v: *CKL*, št. 112, 123; K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, 61. Prim. tudi I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 100.

-wibo von Barmenbirch Siehen offentlich an diesen
 chum allen den di in sehen oder hören lesen di
 ch samstent werden. Das wir den schen abt
 und ein sein gotshaus in Leut und gut an
 men ränzlich genommen haben. dar umb das er so
 nste gelobe hat pa uns ze beluben als er mit
 on wir mit geiven dienst vnz her thomen ist.
 t gerulich in vlenzlich das wir in gewalt
 allen den di in in dem gotshaus gewalt ein
 wir in friden in schermen als ere wir schinnen
 wir des vlt red wurden. Das wir dinen vnt polen
 n noch mit haben. so sol er in dem gotshaus
 ons fürpa aller dinge ledich sein. in suln dar nach
 iehen ze haben in hat danne den gewalt das er
 d in frigt. Das in das vnt in vngewalt belobe
 in diesen offen brief. Zu dinem irhunde der
 vzeuge Graf vlt von Phambert frid d' frey
 und von Gessig. D' gotshalt von pleburch d'
 schat in and erde Leut. D' brief ist gelt ze
 stes gelut. Dreyzehn hunde jar in den quarn
 n. Des nächten samstags vor sand Margreten tag.

57

Grofica Elizabeta z Vovberka jemlje Gornjegraj-
 ski samostan v svoje varstvo in zaščito, ker ji je opat
 obljubil tako zvestobo kot njenemu pokojnemu
 možu. Če pa bi se morda poročila, bi si samostan lah-
 ko sam izbral odvetnika po svoji izbiri. Original v
 Nadskofijskem arhivu v Ljubljani.

nrad, je namreč 10. marca tega leta v Čedadu potrdil, da je krivično in nepravilno ravnal proti opatu in Gornjegrajskemu samostanu na samostanskih posestvih v Budriji in v Čedadu ter da so listine, ki jih je pri tem uporabljal, ponarejene in nepravilne, zaradi česar prosi samostan in opata za oprostitev in se zavezuje, da bo vrnil vse dotične listine.⁴ Iz nam dostopnega regesta ni mogoče razbrati vsega, kar se je dogajalo v zvezi s furlanskimi posestmi Gornjegrajskega samostana, kot kaže, pa je želel Konrad izkoristiti svoje sorodstvene vezi z gornjegrajskim opatom in je razglasil nekatere samostanske posesti (med katerimi je našeta posest v kraju Budrio in hiša v Čedadu) za družinsko posest. Iz gradiva pa je tudi očitno, da ni bil le Konrad tisti, ki se je želel okoristiti s samostanskimi posestmi na Furlanskem v času borbe samostana z gospodi Vrbovškimi. Leta 1330 je namreč prišlo še do enega sodnega zbora v Vidmu, pred katerega so bili poklicani gornjegrajski opat Leopold skupaj z duhovnikom Henrikom na eni strani in bratje Nikolaj, Rapotton in Odorik na drugi strani, in sicer zaradi škode, ki so jo bratje povzročili samostanu na njegovih posestih v vasi Budrijo. Ker se bratje niso odzvali sodnemu pozivu, jih je patriarh Pagan kot predsedujoči sodnega zbora na pobudo opata Leopolda obsodil zaradi upora ter odločil, da morajo poravnati vso škodo, ki so jo povzročili samostanu, in obenem zaukazal, da nimajo nobenih pravic do samostanskih posesti ter jim odvzel pravico do odvetniških pravic.⁵ Kot je videti, je bilo ravno protipravno okoriščanje s sled-

4 1323, marec 10, Čedad; objava v: G. Bianchi, *Documenti per la storia dell Friule* II, št. 336, 557; prepis iz 19. stoletja v StLA, št. 1911⁴; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 100.

5 1330, marec 13, Videm; objavljeno v: G. Bianchi, *Documenti per la storia dell Friuli*, št. 610, 386; dva prepisa iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1991⁴; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 107 (»Coram reverendissimo in Christo patre et domino domino Pagano dei et apostolica gratia sancti sedis Aquilegensis patriarcha in iudicio pro tribunali sedente, comparuit venerabilis vir dominus Lupoldus una cum presbitero Henrico /.../ abbas monasterii Oberburgensis ordinis sancti Benedicti non revocando procuratores suos et dicti monasterii, sed potius confirmando proponens et dicens una cum Federico notario quondam ser /!/ Galvagni de Utino procuratore et syndico dicti monasterii, quod cum nuntio ipsius dominus patriarche fecerat precipere dominis Nicolao, Rapotto et Odorico de Budrio fratribus ut ipsi deberent hodie inter nonam et vespervas esse in Utino coram ipso domino patriarcha respondere ipsi domino abbati de violentia per ipsos ter facta super bonis dicti monasterii sitis in villa de Budrio et circa quod volebant habere advocatiam, et cum ante horam et hora termini dictus abbas se presentaverit et suam querelam interposuerit, et hora termini advenerat diutius expectata, ipsis Nicholao, Rapotto et Odorico non comparentibus vocatis sententialiter semel, secundo et tertio per preconem infrascriptum ut moris est, adhuc non comparentibus petivit prefatus dominus abbas cum procuratore, contra ipsos dominos Nicolaum, Rapottum et Odorlicum, tanquam occupatores bonorum ecclesiasticorum per constitutionem provincialem spiritualiter procedi, ostendens ibi quondam priuilegium in quo continebatur quod quondam Pelegrinus patriarcha dedit ipsi monasterio decem massaricias in Budriach ibidem lectum, continens sententias anathematis Ananie et Saphire. Quare petebat excutioni mandandum et procedi temporaliter contra ipsos non comparentes citatos. Super quibus querente dicto domino patriarcha a circumstanti-

njimi glavni predmet spora.⁶ Težave s Furlanskimi posestmi pa so se nadaljevale še naprej. Samostan je pred letom 1335 prišel tudi v spor z bratoma Ivanom in Henrikom, sinovoma Ingelperta iz Cucanea, ki sta bila odvetnika nad samostanskimi posestmi v vasi Budrio. Srž spora je v tem, da sta imela imenovana brata nad štirimi kmetijami v vasi v desetletnem zakupu pravico do opravljanja odvetniških nalog – in seveda do tega, da sta pobirala tem nalogam pripadajoče dohodke. Zakup je leta 1335 potekel, samostan pa ga očitno ni želel podaljšati. Po drugi strani pa sta bila oba brata seveda zainteresirana, da bi še naprej pobirala dohodke iz naslova odvetščine. Ker se obe strani nista mogli sporazumeti, je moral aprila tega leta v spor poseči celo sam patriarh, ki ga je po pričakovanjih odločil v korist samostana.⁷ Samostan je nato v maju, torej le en mesec kasneje, predal vso svojo posest na Furlanskem (to je vasi Artezza in Kosica) ter omenjene štiri hube v vasi Budrio

bus quid juris esset, sententiatum fuit, quod si prefatus dominus abbas cum procuratore poterat probare terminum hodiernum ut probavit ibidem sententialiter per Mathiam preconem communis Utini quod, prefatus dominus patriarcha debeat dare; et sic dedit dictum Mathiam preconem in nuntio quod, prefatus dominus abbas et procuratori ad accipiendum de bonis predictorum de Budrio ad altressum cum dampnis et expensis de hiis de quibus jurabit salva faxatione de expensis, et precipiendo ipsis de Budrio quod de cetero non debeant gravare bona dicti monasterii et habere aliquondam advocatioam super illis et banno curie.«).

6 Primerjaj tudi: 1330, september 14, Čedad; regest v: Otorepec, *Videmske*, št. 625, 130.

7 1335, april 25, Videm; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2082^d (»Coram reverendo in Christo patre et d(ominis) Bertrando sancte sedis Aquilegensis dignissimo patriarcha nobiles viri d(omini) Iohannes et Henricus fratres quondam d(omini) Ingalpreti de Cucanea in iudicio pro termino quem dicebant eis per ipsum d(ominum) patriarcham esse ordinatum, consituti docere et fidem facere de processibus factis in questione mota eiusdem per d(ominum) abbatem Obremburch super eo quod dictus d(ominus) abbas assererat ipsos fratres convincere uti ac injuriari quatuor suis mansis monasterii Obrumburch, sitis in villa Budrii, super quibus mansis dicti fratres advocatiam et jus advocatie dignoscitur habere, produxerunt ibidem quoddam publicam instrumentum scriptum manu Nicolai notarii filii magistri Antonii notarii Civitattensis sub dictis anno ac indictione inter cetera continens quod premissi d(omini) Iohannes et Henricus fratres adeo in dicta quaestione cum dicto d(omino) abbate Obrumburch litigaverunt coram dicto d(ominum) patriarcha quod per laudum et sententiam curie extitit difinitum, quod si dicti fratres possent probare, prout legitime probaverunt et sententialiter fecerunt plenam fidem, se fuisse in possessione advocatie dictorum mansarum iam decem annis elapsis, prefatus d(ominus) abbas si ipsos fratres d(ominum) Johanes et Henricum convincere intendit, ipsos debeat civiliter, sive temporaliter et non spiritualiter convincere, tum ipse actor sequator forum rei, tum quia ipsa advocatia est quod civile et feudum dignoscitur. Quo instrumento ibidem vulgariterato et lecto prefati d(omini) Johanes ac Henricus fratres domino patriarche devote et humiliter supplicaverunt, quod coram eo maxime partibus presentibus difinitum est, illud executioni dignetur mandare, et non committere alicui persone audire questionem hujusmodi quia de consuetudine Forijulii et provincie de feudo proprio ac territorio solus d(ominus) patriarcha habet questiones audire.«).

58 ■

Oglejski patriarh Bertranus di San Genesio potrjuje, da je dal gornjegrajski opat Leopold čedadskemu meščanu Konradu pl. Neuburgu (»de Neuburch ciuitati Austrie«) za 9 mark soldov v doživljenjski zakup v Julijski krajini ležeče »villam de Cosiza« in »de Arteza« ter posest »in Budrio«. Original v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

doživljenjsko v fevd nečaku gornjegrajskega opata Leopolda Konradu »de Neunburch« iz Čedadu za devet mark letno.⁸

Težave na Furlanskem pa niso preprečile opatu Leopoldu, da ne bi skrbel za nadaljnje širjenje posesti Gornjegrajskega samostana. Istega leta je tako od kamniških meščanov Martina Walcha in njegovega sina Leva, z dovoljenjem žena obeh meščanov, kupil kmetijo v Spodnji Bistrici v uradu Poreber skupaj z blizu ležečim mlinom – vse za 21 mark oglejskih fenigov.⁹ 17. septembra istega leta pa je opat Leopold zaokrožil posest samostana v okolici Kamnika še z nakupom kmetije, ležeče pri Trobelnem severno od Šmartna v Tuhinjski dolini (»Trobel«), od Gerolha Pircherja in njegovega sina Bartolomeja.¹⁰ V prvi omenjeni listini navedeni Martin Walch je leta 1330 prodal samostanu tudi hubo v Zagorici (pri Rovah) za 18 mark oglejskih pfenigov.¹¹

Po rešitvi spora med samostanom in Vrbovškimi v letih 1325 in 1326 je opat Leopold nadaljeval širjenje samostanskih posesti. Leta 1327 je

⁸ 1335, maj 16, Videm; orig. perg. listina v NALj, št. listine 2084 (»Bertrandus miseratione diuina sancte sedis Aquilegensis Patriarcha, dilecto nobis Conrado de Neunburch Civitati Austrie Comoranti. Salutem et omne bonum. Nuper tu in nostra presentia constitutus nobis exponere curavisti, quod religiosus vir frater Lupoldus Abbas Monasterii Obremburgensis nostre diocesis considerans grata et accepta seruicia per te dudum, eisdem Abbati et Conuentui prestare poteris dante domino in daturum tibi ac uitam tuam quas dam eiusdem monasterii villas uidelicet villam de Cosiza et de Arteza, nec non mansos et bona que iidem Abbas et Conuentus habent in Budrio, pro nouem Marcharum solidarum soluendarum per te uel alio nomine dictis Abbati et Conuentui ad officium seu sub censu annuo locanentur, ac eciam concesserunt. Quarum nobis humiliter supplicasti, ut locationem et concessionem huiusmodi confirmare de speciali gracia dignaremur. Nos igitur attendentes quod huiusmodi locacio et concessio facta extitit pro utilitate et augmento predicti Monasterii, tuisque etiam supplicacionibus inclinati, ac uolentes te propterea fauore prosequi gracioso, dictam locationem et concessionem ratificamus et approbamus et eam siue eas de speciali gracia tenore per impensa (?) fideliter et deuote, et que eisdem Abbati et Conuentui presentium autoritate ordinaria confirmamus. Mandates nichilominus omnibus et singulis massariis et personis aliis, quibuscumque quos huiusmodi tangit negocium, quatenus tibi vel tuo speciali procuratori seu nuntio obediant in omnibus ac parent fideliter et imediate. Aliquin penas seu mulctas quas tu seu idem nuntius uel procurator, rite tuleris seu tulerit in rebelles ratas et gratas habebimus et faciendas eas auctore domino usque ad satisfactionem condignam iniuolabiter obseruari.«).

⁹ 1323, maj 13; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1915; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 101.

¹⁰ 1323, september 17; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1916^a, regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 101.

¹¹ 1330, september 29; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1996c; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 107. O po izvoru italijanski družini Walchov prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 182, in B. Otorepec, *Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku*, 82.

tako odkupil najprej posesti od Guncla Turnskega v Cerovem in nato še od Dipolda Kacenštajnskega v Šaleški dolini. 2. oktobra 1327 je Guncel s Turna, skupaj s svojo ženo Katarino in svojim bratom Nikolajem, prodal posest »datz Cerau da Ulreich vnd sein sun auf gesessen ist /.../ ze richtem aygen vm acht marcht silber die wir gaentzleichen emphanngen habn«. ¹² Posest gospodov iz Turna v okolici Šmarja pri Jelšah smo obravnavali že v poglavju *Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških* in dokazovali upravičenost lociranja te posesti v okolico Šmarja in ne v Šaleško dolino, kot je do sedaj sprejeto v literaturi.

Konec istega leta pa sta samostanu prodala del svoje posesti tudi Dipold Kacenštajnski in njegova žena Jera skupaj z obema (neimenovanima) otrokoma. Prodala sta pet kmetij, od katerih sta dve ležali v Paški vasi, ena v gozdu ob Paki, ena na Križni gori in ena na Skornem, skupaj s štirimi vinogradi ob Paki za 55 mark savinjskih fenigov (»Ich Diepolt von Chatzensta in vnd mein wirtin frau Traut vnd vnser paidet chinder vnd erben /.../ daz wir /.../ verchauft haben dem ersam herren abt Leupolten von Obernburch vnd seinem gotskhause fumf huben der sint zwo gelegen in dem dorfe an der Pak, vnd einem in dem holcz pei der Pak, vnd ainen auf dem Chraeutzperg, vnd ainnen auf dem Zcoerling da Jacob auf geseze ist, vnd vier weingarten an der Pak /.../ vm fumf vnd fumstzig march Saeuner pheninge.«). ¹³ Pri tem sta si Dipold in žena izgovorila pravico, da lahko v naslednjih dveh letih imenovane posesti ponovno odkupita, če pa tega v tem času ne bi izvršila, bi našeta posest dokončno pripadla samostanu v popolno last. Dodatek k tej kupni pogodbi je priložena tudi izjava obeh porokov Dipolda Kacenštajnskega »vnser genaediger herre her Fridreich von Saeneck vnd vnser besunder vreunt Vlreich der Mertinger«, da bosta skrbela, da se res vse izpelje tako, kot je zapisano, če pa ne bi bilo tako, bosta skupaj s svojimi vitezi (»rittermazzigen chnecht«) odšla v gostišče v Žalcu in ostala tam, dokler se vse dogovorjeno ne bo izpolnilo (»obstagij«).

Omeniti je potrebno še eno pridobitev samostana. Leta 1334 je Nikolaj I. Vrbovski skupaj s svojo ženo Jero prodal samostanu hubo v Juvanju za 10 mark oglejskih denaričev s pravico do ponovnega odkupa. ¹⁴ V tej listini sta

¹² 1327, oktober 2, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1964; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 104.

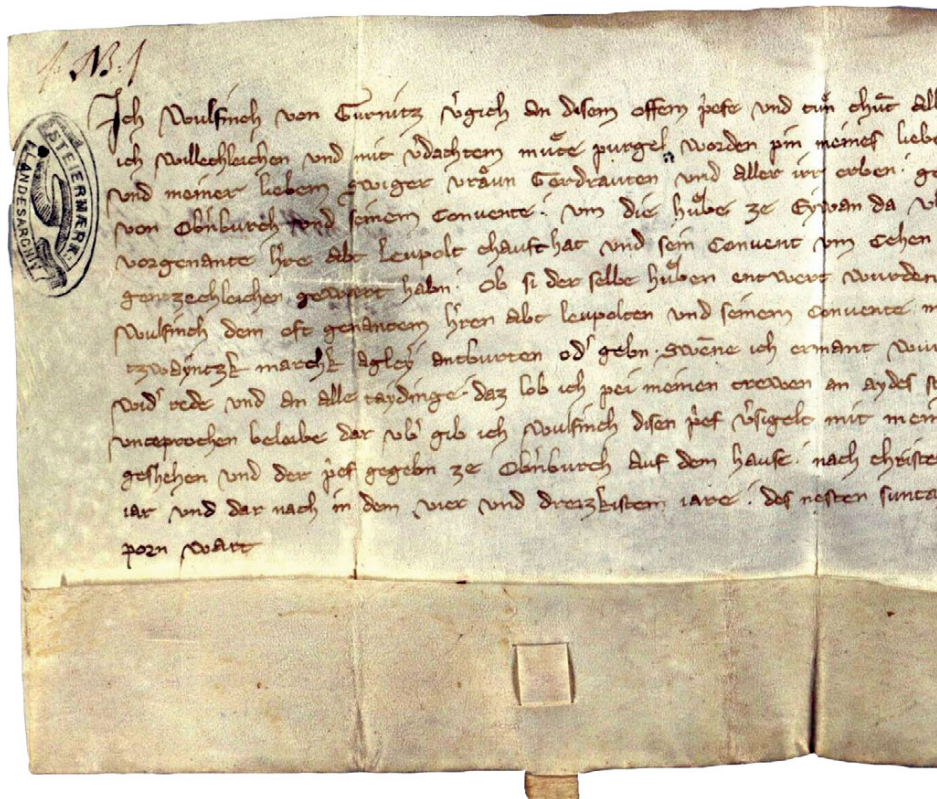
¹³ 1327, december 1, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1966; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 104, 105.

¹⁴ 1334, september 11, Gornji Grad; orig. perg. listina v: NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 2070; StLA Graz, št. 2070. Prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2070; regist v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 115 (»Ich Niclau von Altenburch vnd ich Gerdraut Niclaus wirtin vnd alle vnser erben ... Daz wir /.../ verchauft haben aine hu⁴ben ze Eywan vnser rech-

oba izstavitelja imenovala za poroka svojega svaka (v listini sicer imenovan »vnsern lieber aydem«, torej zet, vendar je iz naslednje citirane listine videti, da gre za svaka, saj Wulfing imenuje Nikolaja Vrbovskega za »meines lieber swacher«) Wulfinga (II.) iz Podkrnosa,¹⁵ ki je to svojo voljo še istega dne tudi pisno potrdil.¹⁶ Prednik Wulfinga II. iz Podkrnosa, njegov enako imenovani oče ali morda celo ded Wulfing I.,¹⁷ je imel že konec 13. stoletja tesne stike z Gornjegrajskim samostanom. Tako je leta 1296 predal samostanu v last Margareto, ženo Walhuna iz »monte beati Stephani« (Štefanja gora pri Cerkljah na Gorenjskem).¹⁸

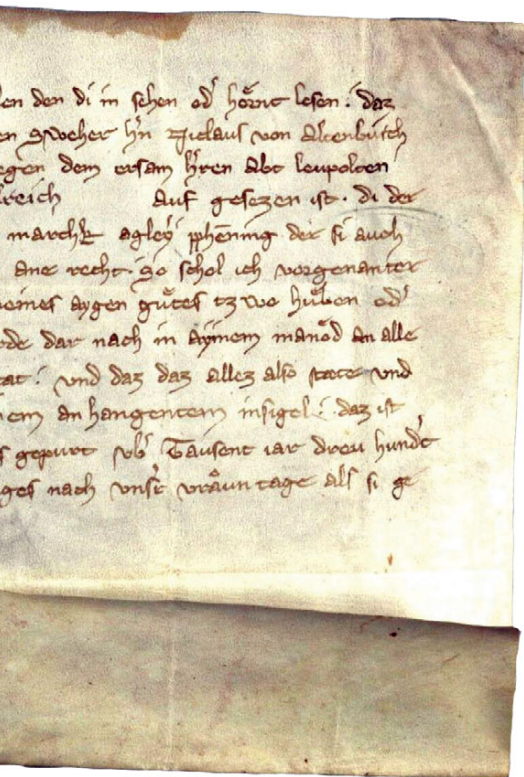
ten aygen da Vlreich auf gesezen ist mit alle den vnd dar zu gecho^rt acher vnd wismad stok vnd stain ez sei gepaun oder vngepaun dem ersam herren abt Leupolten von Obernburch vnd seinem conuent vnd auch dem gotshause ze Obernburch vm cehen march agleyer phening di wir auch gentzleichen vnphang haben vnd lobn diselben hu^ben dem vorgenanten herren abt Leupolten vnd seinem conuent vnd allen irm nachcho^m vnd irm gotshause ze scherm vnd ze fridn vor aller ansprach nach landes rechte. Geschech auer daz des got nicht enwelle daz der vorgenante herre abt Leupolt oder sein conuent oder ire nachchom der ofte genanten hu^ben an recht entwert worden. So schulle wir in die selben hu^ben selb ander widerlegen vnd wider entwurten swenne wir oder vnsere eben ermant werden mit disem priefe in aynem manod daz lob wir an aydes stat pei vnser trewen, vnd setzen der vber zu samt vns ze purgel vnsern lieber aydem Wulfing von Gurnitz, vnd daz daz allez also staet vnd vn ceprochen beleibe dar vber gib ich Niclau von Altenburch vnd ich Gerdraut Niclus wirtin disen offen perif versigelt mit vnern payder an hangenden insigeln. So hat auch vnser der vorgenante here abt Leupolt vnd der conuent daz gelobt ob wir in oder seinen conuent ermanen mit den selben cehen marchen agley phening von sand G^orgen tage der nu neste chumstik ist in den tzwayen iarn so schol vns der vorgenant abt Leupolt vnd sein conuent di vorgenanten hu^ben wider ze chaufen gebn an alle wider rede ...«).

- 15 Wulfing iz Podkrnosa je bil poročen z Nežo Vrbovske, sestro Eberharta Vrbovskega, kot to priča listina iz leta 1358, november 25 (prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2676a), s katero je ta potrdila, da je desetino pri Šentpetru v Savinjski dolini predala Cejskemu grofu Frideriku, ki ji za to ni bil nič dolžan, vendar pa ji je iz posebne milosti naklonil 50 mark graških denaričev.
- 16 1334, september 11, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, št. listine 2070^a; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 115 (»Ich Wulfing von Gurnitz /.../ daz ich willechleich vnd mit verdachtem mu^te purgel worden pin meines lieben swacher hern Niclau von Altenburch vnd meiner liebem swiger vraun Gerdrauten vnd aller ier erben gegen dem ersam herren Abt Leupolten von Obernburch vnd seinem Conuente vm die hu^be ze Eywan ...«).
- 17 Najverjetneje gre za očeta in sina. V listini iz leta 1300, december 21, izvemo, da je imel Wulfing I. iz Podkrnosa (ki je bil poročen z neko Elizabeto) brata Henrika, ter v listini iz 1301, marec 12., še za sina z imenom Ditmar, medtem ko o drugem sinu Wulfingu ni zapisane besede. Vendar je razpon med letoma 1296 in 1334 zelo velik, tako da lahko predpostavimo, da je imel Wulfing I. iz Podkrnosa (vsaj) dva sinova, Ditmarja in Wulfinga II., ki je bil poročen z Nežo Vrbovske.
- 18 1296, maj 22, Cerklje; orig. perg. listina v StLA Graz, št. 1505 (»Ego Wluingus de Gurenz presentibus profiteor me legasse annuente consensu et uoluntate Heinrici fratrei mei, Conuentui ordinis sancti Benedicti domus in Obernburch, Margaretam vxorem Walchuni de monte beati Stephani cum suis heredibus quos habet et habita est.«).

59

Vulfing iz Podkrnosa naznanja Gornjegrajskemu samo-
 stanu, da se postavlja za poroka Nikolaju iz Vrbovca in
 njegovi ženi Neži pri prodaji hube v Juvanju. V primeru,
 da si bo kdo lastil to hubo, pa bo od svojega posestva sa-
 mostanu dal dve hubi ali pa 20 mark oglejskih denaričev.
 Original v Nadškofjskem arhivu v Ljubljani.

Nekaj let pred navedenimi dogodki se je zgodil še en pomemben dogodek, ki je imel posredno tudi velik vpliv na Gornjegrajski samostan in zaradi katerega je moral opat Leopold reagirati in urediti na novo nastale odnose. Leta 1323 je bil namreč Friderik Kunšperški svojima nečakoma Hardegnu in Frideriku Ptujskima prisiljen zastaviti svoja gradova Velenje in Hekenberg skupaj s štiridesetimi markami imetja za dvesto mark srebra zaradi (kot pravi) škode, ki jo je utrpel v službi Vovbrških na poti proti Frankfurtu.¹⁹ Friderik te zastave ni mogel rešiti, zato sta oba gradova ostala v rokah Ptujskih vse do njihovega izumrtja leta 1438. Kdaj je Friderik Kunšperški spremljal Ulrika Vovbrškega v Frankfurt, iz listine ni mogoče določiti, kot tudi ne, ali je šlo pri omenjeni škodi zgolj za stroške poti ali pa še za kakšne drugačne nepredvidene stroške, ki jih je imel Kunšperški na tem potovanju. Kakor koli, iz te listine kot tudi še iz nekaterih drugih je tako očitno, da je bil Friderik Kunšperški v tem obdobju v res hudih težavah. Leta 1320 je Zigfridu s Chranichprega (s Cmureka) prodal svojo posest okoli Cmureka, in sicer osem domcev v trgu Cmureku, poleg tega še enajst hub, od katerih jih je šest ležalo v »Cosdichendorf« (morda vas Gosdorf severovzhodno od Cmure-

¹⁹ 1323, februar 3, Ptuj; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 272; A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VI, 226.

ka), tri v »Nuczendorf«, eno v »Jansdorf« (Janežovci, vas pri Ptujju?)²⁰ in eno v vasi »Lint« (Lipje, vas pri Velenju?)²¹ za šestindvajset mark srebra.²²

Istega leta je moral Friderik Kunšperški prodati še del posesti. Tokrat je prodal Gunterju Hekenberškemu dvanajst hub za »zwelf march gelts ze chaufen geben han vmb fünf und zwainzech march vnd vmb hundert march phening alter grezer vnd sint gelegen in dem Laz ain huob da Georg auf gesessen ist, in dem Merchtlein auf einer huob ist gesezzen Herman auf einer Heinrich auf einer Volreich auf einer Hertweich, dacz Gaberk auf einer Marin auf einer der Supan, datz Praprotschach auf einer Predan auf einer sein sun Marin auf einer Tomas, vnderm Cholm auf einer Marin auf einer Iank«.²³ Lociranje teh štirih krajev je predstavljalo kar nekaj težav. Pavle Blaznik jih je lociral v Gaberke, zaselek v Platu severno od Podčetrčka, Tržec, vas ob Polskavi pri Ptujju, Laze pa z vprašajem zahodno od Celja, medtem ko Prapreč ni lociral.²⁴ Seznam prič, ki so prisostvovala temu dejanju, pa nas vendarle prepričuje, da je bolj smiselno poiskati lokacije v okolici gradu Hekenberg in morda tudi na območju gradu Velenje, saj so oba upravljali pripadniki iste družine²⁵. Vsaj za Prapreče lahko z gotovostjo trdimo, da so vas zahodno od Vranskega, Laze pa so najverjetneje ali Laze v Tuhinjski dolini (del posesti gosposčine Hekenberg) ali pa Laze pri Velenju (del posesti gosposčine Velenje). Dušan Kos prav tako domneva, da je Gunther Hekenberški kupil od Friderika Kunšperškega posest v okolici gradu Hekenberg in ne kje drugje.²⁶

Kunšperški leta 1320 niso zastavili prav vse posesti, ki so jo imeli v lasti pri Velenju in Hekenbergu. Vendar so kmalu morali prodati tudi te ostan-

20 Lociranje po P. Blaznik, *Topografija* I, 302; glede na to, da naj bi bile vse lokacije blizu Cmureka/Murecka, je morda bolje domnevati, da gre za vas Janhovo med Radgono in Cmurekom.

21 Lociranje po P. Blaznik, *Topografija* I, 434. Glede na to, da v listini Friderik pravi, da podeljuje posest v okolici Cmureka, je lociranje »ze Lint« v okolico Velenja vsaj vprašljivo in je verjetno pravilneje omenjeni toponim locirati v vas Lind bei St. Veit am Vogau, zahodno od Cmureka.

22 1320, marec 8; navedeno po GZS v SAZU.

23 1320, september 29; uporabil sem prepis v GZS na SAZU.

24 P. Blaznik, *Topografija* (odgovarjajoča gesla).

25 Kot priče so naštet: »her Wlfinch von Guotenstein, her Diepolt von Chazenstain, Gundacher von Rohats, Fridman der Chutenpacher, Tomas von Hechenberch, Vlschalch von Oztewicz vnd Voschalch von Precop«. Vidimo, da so vsi vitezi iz Savinjske in Šaleške doline, edini izjemi sta Wulfing Guštanjski, za katerega pa smo že zgoraj ugotavljali, da je verjetno v sorodstvenem razmerju z Dipoldom Kacenštajnskim, in Gundaker Rogaški, katerega ime dovoljuje trditev, da pripada družini Hekenberških in da je eden iz uradniškega plemstva, ki so jih Žovneški naseljevali v Rogatcu (prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 193). Še enkrat naj opozorim tudi na verjetno sorodstveno povezavo med Mertom Rogaškim in Otonom Schurprantom iz Ekenštajna, o kateri smo že govorili.

26 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

ke, ki so jih po letu 1323 še uspeli zadržati. Leta 1340 je Hans Kunšperški prodal Erhardu s Turna gozd med Velenjem in Škalami za petnajst mark starih graških pfenigov.²⁷ Večjo posest na področju Šaleške doline – pri Velenju, Pesju in ob Paki, se pravi na področju, za katerega vemo, da je pripadalo ali gradu Turn ali Velenje, nekdanjima Kunšperškima alodoma – pa je Hans Kunšperški zastavil pred letom 1348 za 133 zlatnikov Meinwartu »von den Altenperge« in Viljemu Viltuškemu. Leta 1348 sta tako prvi kot drugi proglasila zastavo za poravnano.²⁸

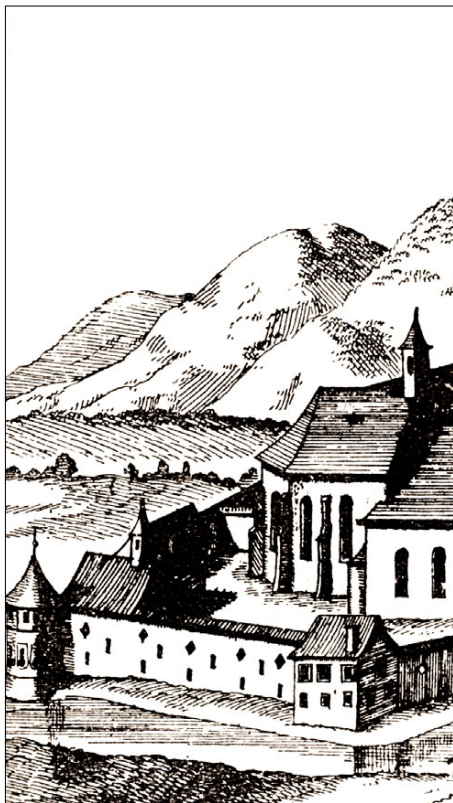
Kaj je pomenila sprememba na Hekenbergu in Velenju za Gornjegrajski samostan? Predvsem je bilo potrebno na novo rešiti vprašanje odvetništva nad tistimi posestmi v okolici Vranskega, ki so jih Kunšperški podedovali.

²⁷ 1340, april 17; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj (»Ich Erhart von dem Turn vnd mein erben wir veriehen /.../ daz wir von hern Hansen von Chunsperch ain vorst chaufft haben der gelegen ist czwischen Sand Georgen vnder Welen in dem Schaelachtal tze czehen iaren von sand Georgen tag der shierist chumb vber tzehen iar mit solhen gelubde swann vns der vorgenante her Hans oder sien erben mit fu^mfczehen march alter graeczter phening ernant vnd vns die geben in den vorgenanten tzehen iaren alle weg vor sand Georgen tag mit ir aygeleichen gu^t in selb cze pehalten so schullen wir in dem vorgenanten vorst hin wider tze chaufen geben vm dieselben phening vnd ledich lazzen an alle wider red mit allen den vnd er vns in geantwrt hat.«).

²⁸ 1348, december 21, Viltuš; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj (»Ich Mainwart von den Altenperge vnd ich Leupold sein pruoder vnd ich Geysel ir paider swester /.../ veriehen /.../ daz wier dem edelen herren hern Johansen von Chuⁿgesperch seiner wiertinne vrawen Elspeten vnd allen ieren erben daz guoter daz si vns versatzt habent vmbe hundert vnd vmbe drei vnd dreizich guoter guldeiner florin oder ye fuer ainen florin funef vnd achtzech alter graetzter pheningen daz gelegen ist pei Belen vnd daz Huntstorf vnd pei der Pak vnd anderswa als vnser prief sagt den wier von in der veber haben daz selbe guot schulle vier in wider ze loesen geben an alle widerred vnd an alle taidinge swanne si vns oder vnser erben ermant mit als vil guoter glorin oder graetzter phening als vor geschriben stet vnd swanne si von vns loesent vor sand Georgen tag so ist in daz guot ledich ...«). In: 1348, december 21, Viltuš; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj; prepis iz 19. stol. v StLA Graz, št. 2373^c (»Ich Wilhalm von Wilthausen mein wirtinne vnd vser erben wir veriehen /.../ daz der prief vnd der hantfest die vns her Hans von Chuⁿgesperch vnd sein wiertinne vnd ier erben verschrieben habent vmbe den gelt vnd vmbe daz gut pei dem haus ze Belen gelegen, dazt Huntsdorf vnd pei der Pak vnd anderswa daz vns verschrieben ist ze ainem satz vmb hundert vnd vmbe drey vnd dreizich guldein guoter florin daz dev selbey handfest ain nicht ist vnd in nicht schaden mag nach schol wand iz durch ain sicherhait geschehen ist nach des erber diener pet Mainwart von dem Altenpere swanne von dem oder von seinen erben geloest wiert daz vorgenante guot so ist ez auch von vns gar vnd gaentzlich ledich, daz lobe wir in pei vnserm treuwen also staet ze behalten an allez geuaerd ...«). Prepis obeh listine je tudi v: GZS na SAZU. Čeprav je na prvi pogled najbolj logično Meinwarda »von dem Altenpere« povezovati z gradom Vrbovec (Altenburg), je potrebno zapisati, da na Vrbovcu v tem času ne poznamo viteza s tem imenom in da tega imena tudi sicer ne najdemo med Vrbovškimi. Poleg tega nam oznaka »erber diener«, ki jo uporabi Viljem Viltuški, govori o tem, da imamo verjetno opravka s pripadnikom majhne militske rodbine in da je zato potrebno iskati poreklo Meinarda, njegovega brata Leopolda in žene Gisele med Viltuškiimi militi.

lili samostanu, a so na njih še vedno opravljali odvetniške naloge in jih branili. In res je iz leta 1328 ohranjena listina med štajerskim maršalom Hardegnom (v listini Neitdegen) Ptujskim in gornjegrajskim opatom Leopoldom in konventom v zvezi z odvetništvom nad posestmi, ki so nekdaj pripadale Hekenbergu in jih je Hardegnov ujec Friderik Kunšperški zastavil samostanu za 20 mark fenigov (»umb die vogtey, die von alter zue Heckhenberg hat gehört unnd dabey gelegen ist, die mein oheim herr Friderich von Khungsperg versatz hat umb zwainzig marckh phening«). To odvetništvo je po sporazumu sedaj pripadlo Hardegnu Ptujskemu brez zastave, vendar se je moral obvezati, da se bo držal le tistih odvetniških pravic, ki so tem hubam pripadle že od nekdaj.²⁹ Skoraj gotovo je, da je tudi do zastave odvetništva Gornjegrajskemu samostanu, o kateri govori listina, prišlo ravno zaradi omenjenih finančnih težav, v katere je zabredel Kunšperški. Po drugi strani pa je prav verjetno, da sta tako Friderik Kunšperški kot njegov nečak Hardegen Ptujski želela za lastne koristi izrabiti čas, ko je bil Gornjegrajski samostan brez svojega odvetnika, čas, ko se je grof Ulrik IV. Pfanberški že umikal s področja Savinjske doline, odnosi med Konradom iz Aufensteina in Friderikom Žovneškim pa še niso bili urejeni.

Gunther iz Hekenberga se je torej na svojih posestih uspel delno osamosvojiti in prejeti v fevd posest tako od Kunšperških kot tudi od Gornjegrajskega samostana. Leta 1329 je iz te svoje posesti podelil samostanu dve kmetiji, od katerih je ena ležala v Prekopi in jo je

²⁹ 1328, junij 18, Ptuj; prepis v NALj KAL f. 83/33; re-
gest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 105.

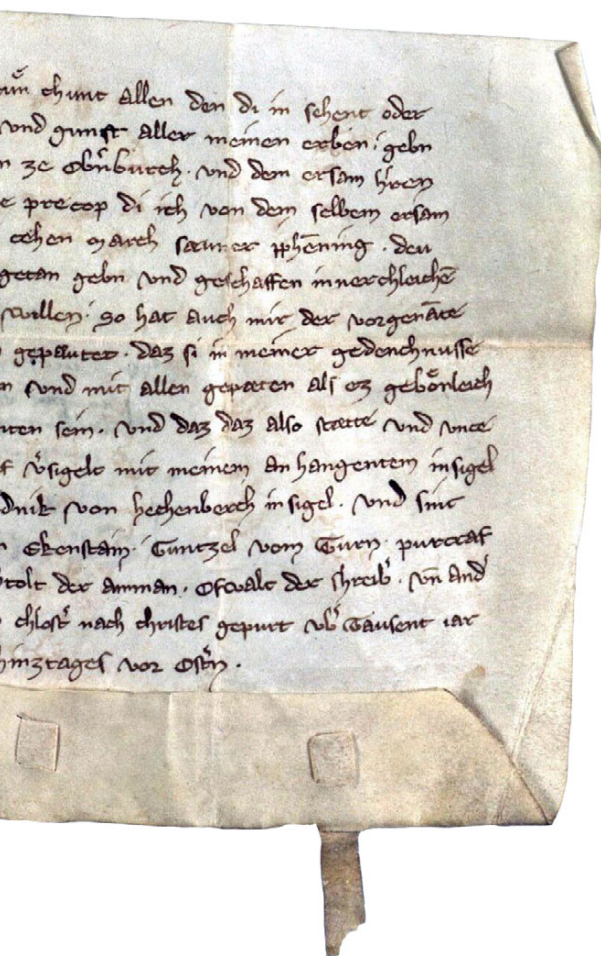
60, 61 ■

Litografija kompleksa nekdanjega benediktinskega samostana, ki je nastala okoli leta 1681 in jo je izdal G. M. Vischer, prikazuje seveda že v veliki meri barokizirano podobo dvora ljubljanskega škofa. Obzidje, ki obdaja kompleks, in tudi cerkvena ladja ter prezbiterij pa še dajejo slutiti, kakšna je bila poznosrednjevska podoba kompleksa v času, preden je opatija prenehala delovati. Na fotografiji je poznobaročno pročelje gornjegrajske bazilike, ki je nastalo ob zidavi nove cerkve leta 1752.

Ich Gunter von Hekenberch legich in diesem offnem iose und
 hoze lesen. Das ich mit rüdachtem müte und mit gueten willen
 und geschaffen hab nach meinem vade dem Gortshauße vnser vruen
 abt leupolten und seinem conuente zwo huben. den erste leit z
 hven abt leupolten vn von seinem conuente chaufte han von
 and' leit ze Teßau di ich von dem Seyr chaufte han. in han das
 durch got. pond durch meiner. und durch aller meiner worden sele
 hoc abt leupoit und der conuente das gelobt. soverne got vñ mich
 den selben tag. erwehlichen begen schullen mit sigil vn mit yeste
 14. iar tage ze begen. seu vn wie nach chom schullen der gelubdes gepun
 prochen belobe. dar vñ gib ich gunter und alle meine erben disen iose
 und mit hermanes insigel von chungspich und mit thomas des schu
 des geseuge di edel und di erbin manne. Nleich der vorting von
 ze praupsich. zuchlan von obnburch. ynharo der zucht vn amman. pch
 col' leure vil. das ist gescheln vn der iose gegeben ze obnburch in dem
 dreu hundert iar. vn in dem zcam und zwanzestem iare des 14

Gunter iz Hekenberga daruje Gornjegrajskemu samo-
 stanu za aniverzarij dve hubi: eno v Prekopi, ki jo je kupil
 od gornjegrajskega opata za 10 mark savinjskih denari-
 čev, in eno v Tešovi, ki jo je kupil od samostana Žiče. Ori-
 ginal v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani.

Gunther pred tem kupil od opata in konventa za 8 mark savinjskih fenigov, druga pa na področju Tešove (pri Vranskem) in jo je kupil od nekega Geyerja.³⁰ V zameno za ti dve

³⁰ 1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 1979; prepis v NALj KAL, f. 83/34; regest v I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 106: »Ich Gunther von Hechenberch vergich an disem ofen priefe vnd tun chunt allen den disen sehent oder hoerent lesen daz ich mit verdachtem muete vnd mit gutem willen und gunst aller meinen erben, geben vnd geschaffen hat nach meinem tode dem Gotshause dem Gotshause vnser vran un ze Oberburch vnd dem ersam herren Abt Leopolten vnd seinem conuent zwo huben, den erste leit ze Precop, di ich von den selben ersam herren Abt Leupolten vnd von seinem conuente chaufft han vm achtn march sauner phening. Den ander leit ze Tessau di ich von dem Geyr chaufft han.« Omemba tega Geyerja je posebej zanimiva pri raziskovanju usode gradu Kacenštajn. Leta 1351 je bil namreč izdan sodni narok, h kateremu se bomo še vrnili in s katerim je Friderik Walssee razsodil, da se grad Kacenštajn in njegovi prebivalci razdeli med grofa Friderika Celjskega in Hardegna Ptujskega (1351, maj 30, Maribor; objavljeno v: *GZM* IV/54). Hardegen Ptujski je takrat prejel tudi »Geyr turn«, ki ga ni mogoče natančno lokalizirati in ga ponavadi na splošno štejejo za del samega gradu (npr. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73). Omenjena omemba nekega »Geyerja«, ki smo jo spoznali v listini

hubi si je Gunther pri opatu in konventu samostana izprosil, da bodo po njegovi smrti obhajali obletnico z mašami, priprošnjami in vigilijami³¹. Listino so pečatili trije sorodniki: sam izstavitelj, Herman iz Kunšperka in Tomaž Škudnik iz Hekenberga (»Thomas der Schuednik von Hechenberch«),³² kot priče pa so sodelovali vitezi z obravnavanega področja, ki smo jih v raziskavi že spoznavali: »Vreich der Mertinger von Ekenstain, Guntzel von Turn purccraf zu Prasperch in Niclau von Obernburch«.

V času do ureditve vprašanj dedovanja med Žovneškimi in Aufenstein-skimi je poznana še ena pomembna listina, ki se dotika usode posesti Gornjegrajskega samostana in smo jo podrobneje obravnavali že ob pregledu usode krških posesti v Šaleški dolini in še posebej gradu Ekenštajn v poglavju *Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških*. Leta 1331 je namreč »Ulrich der Meringer von Ekkenstain« izjavil, da je posest pri Mozirju (»ze Prausperch«), ki jo je zastavil opatu Leopoldu in samostanu v Gornjem Gradu za 56 mark srebra, sedaj rešena zastave, saj je Ulrik prejel zastavno vsoto. Zato se je Ulrik tudi zavezal, da bo do naslednjega mihaelovega (20. september) vrnil samostanu vse zadevne listine, ki jih še ima.³³ V isto obdobje pa lahko prištevamo še listino iz leta 1332, s katero je Konrad z Vrbovca podelil Gornjegrajskemu samostanu štiri hube na Kranjskem v vasi Zapoge pod Smednikom (v fari Vodice) za obhajanje aniverzarija.³⁴ Pogoj je bil, da najmanj dvanajst menihov obhaja aniverzarij za njega, njegovo ženo in njegove prednike dva dni v letu v osmih dneh pred vsemi svetimi. Zato pa je činž, ki ga dajejo omenjene štiri hube, razdelil tako, da je prejel polovico konvent, četrtnina je pripadla opatu samostana, zadnjo četrtnino pa so dobile sestre oz. nune, denar pa je moral biti porabljen za hrano. Denar je moral dobiti upravitelj samostana, ki je nato poskrbel za na-

iz leta 1329, pa seveda omogoča tudi drugačne zaključke. Predvsem se nam zdi smiselno iskati »Geyer turn« med mnogimi srednjeveškimi stolpi oz. utrjenimi hišami, ki jih je bilo dosti več, kot to omogočajo razbrati samo pisni viri. Opozoriti želimo le na dejstvo, da smo na raziskovalnem taboru Šmartno ob Paki 2001 uspeli samo na širšem področju občine Šmartno ob Paki z gotovostjo določiti kar tri (!) takšne lokacije.

31 »So hat auch mir der vorgeante herre Abt Leupolt vnd der conuent daz gelobt saine /?/, Got vber mich gepautet. Daz si in meiner gedenchnusse den selben tag Ewichlichten begen schullen mit vigili vnd mit messen vnd mit allen gepaetten als ez geboenleich ist, iar tage ze begen. Seu und ire nachchoem schullen des gelub des gepunten sein.«

32 O sorodstvu teh treh primerjaj poglavje *Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških*. Tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70.

33 1331, junij 16; StLA, št. 2010^a; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 108; uporabil sem prepis v: GZS v SAZU.

34 1332, april 5, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2026a; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 108, 109.

kup hrane. Priče tega dejanja so bili »mein prueder her Seifrid erziagen in Chrain der sein redner ist gewesen vnd mein prueder Niclau vnd Wilhelm vnd der erber ritte her Niclau von Rotenpuhel vnd meiner wirtin prueder Fridreich, her Gerloch, Perchtold, Niclau von gerlochstain, Thomas der Zender purger vnd richter ze Stain«.

Omemba nun v listini je seveda izjemno zanimiva, saj je to ena redkih omemb nun, ki so jih mnogi povezovali tudi z Gornjim Gradom. I. Orožen pri tem opozarja, da obstaja izročilo, po katerem naj bi bila pokopališka cerkev sv. Magdalene v Gornjem Gradu³⁵ ostanek nekdanje nunske cerkve ter tako razlaga tudi podatek iz urbarja, da so v uradu Tirovsek med drugim pobrali tudi 300 kosov t. i. »Nunnenkäse«.³⁶ Pri tem pa seveda ne gre za sir, ki bi ga uporabljale nune oz. bi bil namenjen v nunski samostan, temveč gre za, tako kot je to pokazal že Ferdo Gestrin,³⁷ ovčji sir, ki so ga v urbarju označevali kot »Nunnenkäse« za razliko od kravjega sira, ki je označen kot »Herrenkäse« oz. »caseos vacinos«. Nenazadnje je že Ignac Orožen na citiranem mestu v opombi verjetno pravilno opozoril, da gre pri omembi nun v obravnavani listini verjetneje kot iskati nek ženski samostan v Gornjem Gradu misliti ali na ženski dominikanski samostan v Velesovem, ustanovljen leta 1238, ali pa gre za nunski samostan v Meki-njah, ustanovljen leta 1301.³⁸

Opozoriti je potrebno še na en podatek v obravnavani listini, in sicer na prisotnost Sigfrida Vrbovskega, ki je bil v tem času arhidiakon na Kranjskem. Med ljudmi, ki izhajajo z obravnavanega področja, je Sigfrid napravil verjetno največjo cerkveno kariero. Najprej je bil župnik v Podjuni,³⁹

35 Za cerkev glej: I. Stopar, Sv. Magdalena v Gornjem Gradu, v: *ZUZ XIX/1983*, 9–14.

36 I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 109.

37 F. Gestrin, *Gospodarska in socialna struktura*, 482.

38 Na mestu pa je sledeče opozorilo: 4. aprila leta 1438 je gornjegrajski opat Rudolf podelil notarju Janezu iz Yssenhausna in njegovi ženi Heleni »celico nasproti hiše božje z vrtom za celico, potlej domec, ki ga je prej posedoval Pertzack, sadovnjak, njivo in hlev«, zato pa morata slednja poleg drugega vzdrževati celice /»die Klausen«/ z vsemi pritklinami, izvzemši tamkajšnje cerkev, v dobrem stanju« (orig. perg. listina v NALj GG št. 5585; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 179, 180). Poleg cerkve, s katero je po vsej priliki mišljena podružnica sv. Magdalene, se torej v listini omenja še celica – die Klausen. Te besede ne moremo prevesti kot zaporo ali sotesko, saj lokacija takemu pomenu nikakor ne ustreza. Isti izraz pa najdemo uporabljen tudi leta 1600, ko je ljubljanski škof Tomaž Hren posvetil pokopališko cerkev Marije Magdalene »trans pontem«, ki se navadno imenuje »in der Clause« (M. Zadnikar, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, 235). Ta oznaka pa se vendarle lahko nanaša na meniško celico, se pravi na domnevni ženski samostan.

39 1307, marec 8; regest objavljen v: *MDC VII*, št. 609, 222 (»Sifrid von Altenburg, plebanus ecclesie sancti Michaelis de Juna«).

nato župnik v Laškem,⁴⁰ koroški⁴¹ in kranjski arhidiakon in sočasno tudi kanonik v Čedadu.⁴² Izvrstno kariero tega moža je seveda treba pripisati v prvi vrsti njegovim lastnim sposobnostim, gotovo pa smemo in moramo videti tudi v njegovi karieri rezultate takrat že dvestoletne prisotnosti in delo Gornjegrajskega samostana, ki nikakor ni bil samo fevdalec, kakršen se nam kaže v veliki večini ohranjenih listin, temveč je predstavljal silno moralno avtoriteto, ki je na široko širila svoj blagodejni cilj. Tako kot je to dejstvo zasijalo v osebi Sigfrida Vrbovskega, se je vpliv samostana gotovo videl tudi v gradbeništvu pri gradnji farnih in podružničnih cerkva in pritegnitvi kvalitetnih gradbenih delavnic na področje Savinjske in Šaleške doline. Ker pa je samostan prenehal delovati že v 15. stoletju in je njegov vpliv »prekrila« dejavnost njegove naslednice ljubljanske škofije, pa je bilo »krivo«, da so takšni vplivi ostali manj vidni in preučeni.

Opat Leopold je ostal na svojem položaju zelo dolgo. Že pri obravnavanju odonosov njegovega predhodnika opata Wulfinga in grofov Vovbrških smo preučili veliko zagato, v kateri se je znašel Gornjegrajski samostan, ker se je njegov opat v vojni za češko krono odločil za stran Henrika Tirolsko-Goriškega in se tako postavil nasproti tudi svojemu odvetniku grofu Ulriku Vovbrškemu. Leta 1308 je nato opat Wulfing prostovoljno (!?) odstopil, njega pa je na položaju opata zamenjal opat Leopold, ki naj bi bil pred tem avguštinski menih. Njegovo uspešno prizadevanje za pomiritev z grofi Vovbrškimi ter za usodo samostana in vso zapletenost položaja v času boja za vovbrško dediščino smo že obravnavali. Prav tako smo opozorili tudi na težave, ki jih je opat z veliko muke razreševal na svojih furlanskih posestvih. Kljub temu pa bi lahko njegovo dobo označili v zgodovini samostana za uspešno, saj se je položaj samostana ponovno konsolidiral in uspel pridobiti tudi večje število posesti. A konec njegovega obdobja je zaznamovan z afero, ki je na vsa dobra dela opata vrgla temno luč. Leta 1341 je opat Leopold namreč moral priznati, da je svojemu nečaku Konradu »de Neuburg« ostal dolžan 40 mark na račun oskrbe, ki je je bil deležen opat, njegovi spremljevalci in njihovi konji, ki so prebivali pri imenovanem nečaku,

⁴⁰ 1315, september 14; regest v B. Otorepec, *Videmske*, št. 361, 83 (»Discretus vir dominus Syuridus de Althemburch plebanus de Tyuir«); 1332, junij 28, Graz; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2033; objavljeno v: *CKL*, št. 142, 157–159 (»her Seifrid von Altenburch pharrer ze Tyuer und sein prueder her Fridreich und Eberhart von Altenburch«).

⁴¹ Na tem mestu je nasledil svojega strica Ulrika I. (1307, marec 8.; regest objavljen v: *MDC VII*, št. 609, 222).

⁴² 1319, maj 28. Čedad; regest v: B. Otorepec, *Videmske*, št. 415, 93 (»Syurido de Altymburch canonico ecclesie Civitatis«); 1319, junij 2; regest v: B. Otorepec, n. d., št. 417, 93 (»Syurido de Althimburch plebano de Tyuir«); 1335, april 1, Videm; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 33; objavljeno v: *CKL*, št. 158, 178 (»Syfrido de Altinburch canonicis Ciuitatis«).

ter za odejo, ki so jo opat in njegovi spremljevalci kupili v Čedadu pri obrtnikih Gubertinu in Lottu. Opat se je z vsem premoženjem samostana (!) zavezal, da bo imenovani dolg povrnil nečaku do naslednjega mihaelovega (20. september).⁴³ Pri izstavitvi te listine so bili prisotni: samostanska brata »Federik von Obbradraf« in »Nikolaus von Neuburg«⁴⁴ ter vitezi Dipold Kacenštajnski, Peter, sin pokojnega Lupolda iz Čedada, »Sanda« iz Čedada, Nikolaj, sin pokojnega Cirulina iz Čedada, in Nikolaj, sin pokojnega »Prugnusii de Thaglans«. Se pravi, da je poleg dveh bratov spremljal opata na poti iz Zgornje Savinjske doline v Furlanijo leta 1341 le Dipold Kacenštajnski.

Pri vsebini te listine se moramo seveda vprašati, ali je samostan v tem času res zašel v takšne finančne težave, da je moral zastaviti za dolg v višini 40 mark kar celotno premoženje. Listinsko gradivo takšnega sklepa vsekakor ne dopušča. Stanje samostana (kot ga je mogoče preučiti in spoznati iz gradiva) verjetno res ni bilo brezhibno, gotovo pa tudi ne tako težavno, kot daje vtis ta opatova dramatična zastava. Verjetno je Ignaz Orožen v citiranem delu pravilno sklepal, da je ta listina najverjetneje rezultat finančnih in morda še kakšnih težav, v katere je zabredla družina Neuburg, ki si je očitno želela pomagati s sorodstvenimi vezmi z gornjegrajskim opatom. I. Orožen navaja tudi listino, ki je nastala 17. oktobra istega leta in ki razkriva težave samostana in predvsem opata Leopolda. V njej je navedena pritožba proti patriarhu, ki je bila tega dne obravnavana pred patriarhom Bertrandom. V tej pritožbi se navaja, da je bil opat Leopold imenovan na svoj položaj potem, ko je moral zaradi nekega daljnega procesa izstopiti iz reda avguštinskih bratov, da kot opat ni dobro varoval in upravljal samostanska posestva, temveč da je ravnal z njimi kot najemnik, in nazadnje – da je živel neprimerno življenje. Opat je bil oproščen prvih dveh obtožb. Rzsodišče je ugotovilo, da je s posestmi ravnal primerno ter da je hišo v Kamniku – kar je bil eden glavnih očitkov v obtožnici – res prodal, da pa le-ta samostanu ni koristila in da je namesto nje kupil boljšo v Čedadu. Spoznan pa je bil za krivega po tretjem delu obtožnice, da je namreč živel neprimerno življenje. Zaradi starosti proti njemu niso sprožili hujšega postopka. Moral se je zavezati, da se bo odtlej pokoraval in vedel svojemu položaju primerno, da ne bo nosil laičnih spodnjih oblek v znamenje pokore ter da ne bo jedel mesa noben ponedeljek in da bo šel vsak petek k spovedi. Samostanskemu

⁴³ 1341, avgust 7, Čedad, originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2192; prepis iz 17. stoletja v: NALj KAL f. 83/44. Prim.: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 121.

⁴⁴ Verjetno gre še za enega sorodnika opata in Konrada »de Neuburg«.

priorju in celotnemu konventu pa je bilo ukazano, da morajo z opatom, ki je očitno ostal še naprej v samostanu, ravnati spoštljivo ter ga še vedno priznati kot svojega opata in upravitelja.⁴⁵

Iz vsebine patriarhove razsodbe se torej da razbrati, da je bil opat v tem letu že star in bolehen. Umril je že pred majem naslednjega leta 1342, ko so na volitvah izvolili novega opata, nekdanjega braslovškega župnika Janeza II. Vladavina opata Leopolda, ki se je tako burno začela v senci spora z Ulrikom Vovbrškim, se je nato tudi burno končala, in to – simptomatično – skoraj istega leta, ko so bili nasledniki Vovbrških, svobodni plemiči Žovneški, povišani v grofovski stan.

Obdobje opata Janeza II. je bilo relativno kratko. Naloge opata je opravljal med letoma 1342 in 1352, ko ga najdemo zadnjikrat omenjenega v kakšni listini.⁴⁶ Poleg navedene listine, ki se ji bomo posvetili nekoliko kasneje, je potrebno omeniti še eno pomembno listino, ki je tudi nastala v zadnjem letu Janezovega opatovanja. Februarja 1352 je namreč grof Friderik I. Celjski izpričal, da je opatu Janezu, priorju Nikolaju in konventu samostana v Gornjem Gradu za letno dajatev 50 mark graških denaričev prepustil nižje sodstvo in odvetništvo nad samostanskimi posestmi. Dajatev je bila plačljiva ob božiču, izjema pa je bilo krvno sodstvo in odvetništvo nad cerkvama v Braslovčah in Škalah (»di vogte ze Vrazzla vnd ze Sand Jo^or gen in Scha^olechtal«), ki ostanejo grofu.⁴⁷ Če samostan ne bi plačal 50 mark, ima grof pravico do samostanskih posesti v omenjeni vrednosti. Istočasno je samostan v listini priznal Celjske kot svoje večne odvetnike. V času opata Janeza se je leta 1345 razrešil tudi spor med samostanom in Ptujskimi v zvezi s protipravno gradnjo gradu Rudenek, o čemer bomo tudi več razpravljali v nadaljevanju razprave.⁴⁸

Finančne težave, v katere je zabredel Gornjegrajski samostan in ki smo jih spoznali že ob koncu opatovanja Janezovega predhodnika opata Leopolda, so se nadaljevale še naprej. Leta 1347 je tako opat Janez zastavil Eberhardu iz Vrbovca, njegovi ženi in potomcem desetine pri Vrhpolju (»Aerendorf«), Šentjanžu pri Vrhpolju (»St. Johannis in dem Dorf«) in pri Pobrežju (»Pobersach«) za 100 mark oglejskih denaričev. V listini so določili, naj desetine pri Pobrežju po štirih letih brez denarnih nadomestil pripadejo nazaj samostanu, medtem ko se naj zastava desetini v Vrhpolju in Šentjanžu po izteku štirih let podaljša še za šest let, in če samostan

45 Povzeto po: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 122–123.

46 1352, november 21; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 128.

47 1352, februar 19; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 120; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2440.

48 1345, april 21, Dunaj; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2258c.

po izteku teh šestih let ne izplača 100 mark oglejskih denaričev, so te povsem proste in pripadejo Vrbovskim.⁴⁹ Ignaz Orožen opozarja na listino iz leta 1476, ki dokazuje, da omenjena zastava do tega leta še ni bila rešena.

Seveda pa samostan oz. njegov opat nikakor nista posesti le zastavljala. Nasprotno. Prav tako, kot smo lahko za prejšnja obdobja ugotavljali aktivno politiko kupovanja in zaokroževanja samostanske posesti, lahko o nadaljevanju tega trenda (le da morda z nekoliko manjšim tempom) trdimo tudi za čas opatovanja Janeza II. Leta 1348 je Kunigunda Fofojčer skupaj s svojim sinom Ivanom prodala samostanu 2 kleti in domec, vse ležeče pod gradom Pilštanj.⁵⁰ Listino je pečatil njen mož Bertold Ložničan iz Pilštanja. Ložničani, ki so bili na gradu Pilštanj krški vitezi, so konec 13. in v prvi polovici 14. stoletja upravljali tudi grad Valdek pri Doliču,⁵¹ kar dodatno osvetljuje povezavo te sicer (krške viteške) družine s samostanom v Gornjem Gradu.

Če lahko zatrdimo, da je bila vladavina opata Janeza II. relativno kratka in tudi relativno mirna (o nekaterih dogodkih, vezanih na odnose posameznih plemiških rodbin s samostanom iz časa opata Janeza, smo že razpravljali, o nekaterih pa še bomo na drugem mestu), pa je zadnja njegova listina zelo zanimiva. V njej se namreč prior in konvent samostana v Gornjem Gradu zavezuje, da bodo v primeru, če bo opat Janez odstopil, skrbeli za njegovo preživetje, kot je to določil grof Friderik Celjski. Zakaj je bil ta celjski grof tako zainteresiran za usodo opata Janeza? Na to vprašanje nam lahko odgovori listina iz leta 1359. V turjaškem arhivu se je ohranila listina, s katero so se gornjegrajski opat Ulrik, ki je leta 1353 zamenjal opata Janeza, prior Nikolaj in konvent dogovorili z vitezom Rudolfom s Kacenštajna in njegovimi dediči (lastniki Kacenštajna) za mašo, ki naj se dnevno opravlja v kapeli sv. Martina v samostanu, kjer so imeli Kacenštajnski svojo grobnico. Za opravljanje maše je prejel samostan od Rudolfa 70 mark graških denaričev.⁵² Vendar je ta listina še dodatno zanimi-

49 1347, avgust 15, originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 2329^a; prepis iz 16. stoletja v NALj KAL f. 83/46; primerjaj I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 127.

50 1348, april 24; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 2352^a; I. Orožen, *Das Bendiktinerstift Oberburg*, 128; I. Orožen, *Das Dekanat Drachenburg*, 112.

51 Prim. 1320, februar 22, Vitanje; originalna perg. listina v StLA Graz, št. 1866^b (»Wir Otto vnd Eberhart von Waldeck«) in še: 1321, december 20; originalna perg. listina v: StLA Graz, št. 1894 (»Diemu^t von Eberstain, Eberhartz des Lo^senczer von Waldeck wirtib«).

52 1359, januar 25, po prepisu v StLA Graz, št. 2686^d; regist v: *MMVK* 18/1905, št. 120, 185 (»Wir Vlreich von gotes gnaden abt des gotshaus ze Obernburch, Ich Nycla prior vnd aller conuent daselbs, wir verichen offenleich mit disem prief, vnd tu'n chunt, allen den die in sehent oder ho'rent lesen, daz der erber ritter her Ru'dolff von Chatzenstain, vnd all sein nach chomen, die Chatzenstain inn habent, sich mit vns veraint, vnd gentzlich verrichtt habent

va, saj sta v njej ohranjena grba opata Ulrika in konventa. Grb opata Ulrika je predstavljal stoječo figuro opata, desno od nje je bil ščit s tremi zvezdami, levo pa ščit z dvema brunama.⁵³ Očitno gre za stari in novi celjski oz. žovneški grb; dejstvo, da ga je lahko uporabljal opat Ulrik kot svoj osebni grb, pa nedvomno dokazuje, da je opat Ulrik moral biti iz rodbine grofov Celjskih. Najverjetnejša je domneva, da gre za nezakonskega Friderikovega sina, ki ga je želel oče spraviti na primeren položaj, ki bi bil po eni strani vreden njegovega potomca, po drugi strani pa Ulrik kot nezakoniti sin ne bi mogel izražati kakršnih koli zahtev po očetovi dediščini. Dobra cerkvena služba, sploh če je bila to v njihovem »domačem« samostanu, je bila naravnost idealna za takšne zahteve. Zato se je Friderik Celjski tudi tako potrudil, da je opatu Janezu priskrbel primerno odpravnino in s tem napravil prostor za svojega sina.

Sicer moramo zapisati, da je bila tudi kariera opata Ulrika na čelu Gornjegrajskega samostana kratkotrajna in da se je končala prav tako neslavno kot pred njim že opisano obdobje opata Leopolda. Opat Ulrik je sedel na čelu samostana med letoma 1353 in 1365, ko ga najdemo zadnjič omenjenega kot samostanskega opata.⁵⁴ Verjetno najpomembnejši dogodek v času njegovega upravljanja samostana je bila borba za grad Vrbovec med vrbovškima bratoma Nikolajem II. in Friderikom II., celjskima grofoma Ulrikom I. in Hermanom I. in samostanom, o čemer bomo več pisali v zadnjem poglavju razprave. Ko je Ulrik leta 1365 prenehal službo opata, ni umrl ali se prostovoljno umaknil, temveč je bil (tako kot njegov prednik opat Janez) opatsko službo prisiljen zapustiti. V listini iz januarja leta 1363 najdemo zapisano izjavo opata Ulrika, da vrača samostanu vso posest, ki jo je le-temu protipravno odtujil, ter da bo poravnal vso škodo, ki jo je storil, in da brez dovoljenja grofov Ulrika I. in Hermana I. Celjskega ne bo več sklepal novih poslov in imel opravka s posli samostana.⁵⁵ Očitno je, da je bilo ravnanje opata za gospodarsko stanje samostana izrazito škodljivo in da je bilo

vmb ain mēss, die wir alle tag tēglich vnd auch ewichleich an allez geu'r, singen oder sprechen su'llen, in sand Merteins Cappell ze Obernburch in dem mu'nster da des vorgenanten hern Ru'dolfs vatter, vnd mu'tter vnd alle sein vordern inn ligent. Da haben wi'r vmb von in emphan gen sybentzich march grätzer phenning, der wi'r gar, vnd gēntzleich von in gewert sein. Vnd wi'r weysen seu darumb auf vnsers gotshaus zehenten der gelegen ist ze sand Gyligen in dem Schēlachtal. Wann daz wer, daz wir vns daran vergezzen, vnd die mess nicht volfu'rten als wir in verhaizzen haben, so schu'llen si vns ermanen mit dem vorgenanten zehenden.«).

⁵³ Uporabil sem opis grba iz StLA Graz.

⁵⁴ 1365, marec 12; po: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 138.

⁵⁵ 1363, januar 21; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 197; prim.: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 137, 138.

že nastalo škodo potrebno omejiti ter novo preprečiti. Prav lahko si predstavljamo, da se je opat Ulrik zaradi svojega pokolenja počutil skorajda nedotakljivega in da si je zaradi tega privoščil več, kot bi si sicer. Kljub sorodstvenim vezem pa sta se oba celjska brata obnašala v tem primeru kot prava samostanska odvetnika ter poskrbela za dobrobit zaupane jima institucije. Po obravnavani listini iz leta 1363 lahko opata Ulrika najdemo le še v že omenjeni listini iz marca 1365. leta. Že julija istega leta najdemo v listini (s katero sta Ortel von »Preiß« (Greiß = Griže!) in njegova žena Jera zastavila Gornjegrajskemu samostanu in njegovemu opatu Nikolaju dve hubi »datz Cilli« pri »St. Ilggen«⁵⁶ za 40 mark graških denaričev, ki naj pripadeta samostanu, če ju zakonca ne odkupita do prihodnjega jurijevega) ime novega samostanskega opata – Nikolaja.⁵⁷ Se pravi, da je med marcem in julijem 1365 prišlo do zamenjave opata. Nadaljnje dogajanje pa dokazuje, da se opat Ulrik z odstavitvijo ni kar tako sprijaznil. Ulrik ni priznal novega izvoljenega opata Nikolaja ter se je sam še naprej štel za legitimnega gornjegrajskega opata. Zaradi tega je prišlo med njim in Nikolajem do spora, na strani katerega je stal tudi samostanski konvent. Spora obe strani nista zmogli sami končati, zaradi česar je moralo priti do posredovanja grofa Hermana I. Celjskega. 10. januarja leta 1369 sta se na sodnem zboru v Celju zbrali obe vpleteni strani ter del celjskega viteštva, ki so o sporu odločali. Razsodišču je seveda predsedoval grof Herman I. Celjski, pod taktirko katerega je prišlo do razrešitve nastale situacije. Do danes so ostale ohranjene tri listine, ki omogočajo dokaj natančno rekonstrukcijo dogajanja in odločitev, ki so bile sprejete tega dne v Celju⁵⁸. Opat Nikolaj in konvent samostana sta najprej predala grofu Hermanu Celjskemu v roke faro sv. Jurija v Škalah z vsem, kar je imel pred tem v posesti prejšnji župnik (brat samostana) Nikolaj Vaist (»dar vber geben habent, vmb di pharrchichen ze sand Jörgen in dem Schalach tal, daz wir diselbe chirchen mit alle dew vnd darzu gehort sei daz gehaizzen ist, swi sey pruder Nikla der Vaizzt innegehabt hat«). Ta je nato to faro lahko predal naprej, vendar je smel to napraviti le enkrat (šlo je torej za izjemo, ki je verjetno predstavljala tisti kompromis, na katerega sta na koncu pristali (morali?) obe sprti strani) in nikoli več (»zu ainigen mal vnd furbazz nicht mer«). Pogoj, ki ga je moral upoštevati tako grof

⁵⁶ Gre za vas Silovo pri Šentilju pri Velenju. Primerjaj listino: 1356, julij 15; orig. perg. listina v NALj, št. 2577, s katero je »Ortell von Greizz« zastavil isti dve kmetiji samostanu za dobo šestih let za vsoto 20 mark oglejskih denaričev. Zastava omenjenih dveh kmetij v Silovu se je očitno že večkrat podaljšala.

⁵⁷ 1365, julij 4; prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 83/57.

⁵⁸ 1369, januar 10, Celje; originalna perg. listina v NALj, št. listine 3044 in 3044^a in 1369, januar 10, Celje; originalna perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj, rep. II.

kot tudi ta, kateremu je bila fara namenjena, je bil, da so morali vsi davki, vključno s papeškim, pripasti samostanu in jih nihče ni smel oddajati neposredno (»Vnd swen wir si also lazzen vnd emphelhen, geben vnd antwurten, der sol dem abt vnd dem conuent vnd dem gotshaus ze Obernburch dhaines dinstes, noch dhain gehorsame nicht gepunden sein, noch von derselbe chirchen zegeben dhain gehorsame nicht gepunden sein, noch von derselbe chirchen zegeben dhain zins noch des pabstes zehende, noch collecten den legaten, noch dem patriarchen«). S tem so si samostanci zagotovili nepretrgan pritok finančnih sredstev iz Škal in se zavarovali pred nevarnostjo, da bi se škalska fara oz. njen župnik osamosvojila. Tako je ostala inkorporacija te fare samostanu še naprej nespremenjena, prejemnik fare pa je lahko ostal na položaju škalskega župnika vse do svoje smrti oz. dokler ne bi dobil boljše namestitve (»vnd er sol di chirchen schuldig vnd freilich mit allen iren nutzen innehaben vntz an seine tod oder als lang vntz dz er mit ainer pezzern gotsgabe beraten wirdet«). Ko je Herman Celjski prejel to faro v svoje roke, jo je z ozirom na staro prijateljstvo (tudi v tej formulaciji se verjetno skriva namig na njuno sorodstveno razmerje) med njim in bivšim gornjegrajskim opatom Ulrikom le-temu tudi predal (»Nu haben wir angeschen di freuntshaft di der erber mann her Vlreich der alt abt te Obernburch zu uns hat, vnd haben im geben, vnd geben im auch mit disem brif di eigen chirchen ze sand Jo^rrgen in dem Schalachtal, mit alle dew vnd darzu gehort mit allen nutzen vnd mit allen wirden vnd rechten in aller der mazze, als vor in disem brif begriffen worden ist«).

Kot zadnji je izdal listino še bivši gornjegrajski opat Ulrik. V njej se je dokončno odpovedal vsem zahtevkom, ki jih je imel do novega opata Nikolaja, oziroma se je odpovedal zahtevkom, da bi sam ponovno prevzel dolžnosti opata (»Ich Vlreich pharer ze sant Jörgen in dem Schalachtal, vergich mit disem briefe vnd tun chunt daz ich lobe vnd gelopt han pey mein trewen an aydes stat vnd pinde mith sein auch mit disem brief vmb alle dy stozz chrieg, vnd vordrung, dy ich an ainem tail vnd abbt Nycla vnd der conuent des Gotshaus ze Obernpurch an dem andern tail gehabt haben vmb dy abbtey da selbs daz ich darvmb willicheich vnd gern, vnd vnbetwungeleich gentzleich vnd gar gangen han, vnder dy edeln mein gnedigen Herren graf Vlreich vnd graf Herman bruder von Cyli, vnd waz dy oder ir ainer dar vmb ervindent vnd prechent daz lobe ich alles an meinem tail gentzleich stet ze haben vnd volfuren an all anzzüg vnd widered vnd an alles geverde vnd sol da vnder nicht tun mit Worten noch mit wercken, heimleich noch offenleich, ewichleich«). Prav tako se je zavezal vrniti vsa pisma, ki jih je imel in so pripadala samostanu (»vnd der vber han ich in ze ainer

vrchunde vnd ze ain stathait gebn vnd geantwurt all mein briefe, dy ich gehabt han, oder noch vinden mochte an alles gewerd über dy egenante abtey, /.../ wie die sein si sein weltlich oder geistlich, gen Christen oder gen Juden, di dem egenanten abbt Nyclan vnd dem conuent, vnd dem Gotshaus ze Obernpurch ze frumen oder ze schaden chomen mochten, das ich in die vnuerzogenleich gebn vnd antwurten sol an alles geuerd«). Listino sta poleg samega Ulrika pečatila še dva celjska viteza, ki izhajata iz dveh najpomembnejših gradov v Šaleški dolini v tem času, Rudolf Kacenshtajnski in Ulrik iz Turna. Ulrik iz Turna je bil predstavnik prvotne družine Turnskih in je uporabljal v grbu še kol s tremi zvezdami, medtem ko je uporabljala druga družina Turnskih za svoj simbol v grbu ribo (ta družina je v tem času upravljala sam grad Turn⁵⁹). Zanimivo je poudariti, da tokrat bivši opat Ulrik v svojem grbu ni več uporabil celjskih simbolov, temveč je pečatil z zelo grobo narejenim pečatom, na katerem je bil upodobljen stoječi sv. Jurij s kopjem in z le eno zvezdo ter napisom: S.VLRICI.P.S'.GEORII IN SCHELACH. Pečatil je torej že kot župnik fare sv. Jurija v Škalah. Listinjenje januarja 1369 je imelo za nalogo »le« formalizirati stanje, ki je že bilo vpeljano.

S tem dejanjem se je končal spor, ki je resno grozil zamajati delo in obstoj Gornjegrajskega samostana. Opat Nikolaj, ki je tako burno in s toliko težavami prevzel svoj položaj, je nato živel in vodil samostan vsaj do leta 1405, ko se v listinah omenja zadnjič.⁶⁰ Glede na to, da se njegov naslednik opat Wulfing II. omenja prvič kot opat šele leta 1408, lahko predpostavljamo, da je opat Nikolaj umrl v obdobju med letoma 1405 in 1408.⁶¹ Doba opata Nikolaja je bila ne samo eno najdaljših obdobj, ko je bil samostan pod vodstvom ene osebe, temveč tudi eno najmirnejših obdobj v zgodovini samostana. Kot da bi se samostan pripravljal na burne dogodke v 15. stoletju, ki so dosegli svoj vrh s smrtjo zadnjega celjskega kneza leta 1456 in razpustitvijo samostana v letu 1461.

⁵⁹ Več o vprašanju Turnskih in o dokončnem priznanju njihove podrejenosti grofom Celjskim v naslednjem poglavju.

⁶⁰ 1405, marec 25; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 4206 (»erwirdigen geistlichen fürsten abt Nicklasen ze Obernburch«).

⁶¹ Prim. I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 162.

Poskus dokončnega zedinjenja posesti gospodov Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih, v Savinjski in v Šaleški dolini

Takoj po tem, ko je Friderik Žovneški uredil svoje odnose z Aufensteinskimi leta 1332 in nazadnje v letu 1333 z njimi zamenjal še polovico posesti v Guštanju za polovico v Celju, se je intenzivno lotil urejanja razmer v neposredni bližini svojih matičnih gradov: Žovneka, Ojstrice, Šeneka in Libenštajna ter seveda novega centra Celje. Že v času borbe za vovbrško dediščino smo videli, kako je poskuse po večji samostojnosti uspel preprečiti plemičem Mörtingerjem na Ekenštajnu, Vrbovskim in Wulfingu Guštanjskemu ter uspel priti do cerkvenih fevdov tako krške škofije kot Gornjegrajskega in Šentpavelskega samostana.

V poglavju, v katerem smo obravnavali dogodke v drugi polovici 13. stoletja, smo se že podrobno posvetili gradu Helfenberg, njegovemu nastanku in predvsem sorodstvenim povezavam Helfenberških z Ranšperško/Lemberškimi, Konjiškimi in Freudenberškimi. Pri tem smo se posvečali predvsem najpomembnejšemu predstavniku rodbine Henriku I. Helfenberškemu. Na tem mestu pa je potrebno zgodovino razvoja gradu nadaljevati ter si pogledati, kaj se je dogajalo z gradom in njegovimi prebivalci v teh prelomnih časih. Henrik I. Helfenberški je umrl verjetno pred letom 1275. Tega leta je namreč v poravnalni listini med kunšperškim vitezom Gundakerjem in krškim škofom nastopal kot priča Henrik Helfenberški, ki pa je med pričami naštet na skromnem mestu, kar priča o njegovem nizkem statusu, zaradi česar domnevamo, da že imamo opravka z njegovim enako imenovanim sinom Henrikom II. Helfenberškim.¹ Ugled in pomen Henrika II. je nato konec 13. stoletja zrasel, saj ga najdemo med pričami ved-

¹ 1275, maj 5, Podčetrtek; objavljeno v: *GZM* II/30; *StUB* IV, št. 554, 332.

no naštetega na vodilnih mestih.² O izboljšanju njegovega statusa in pomena med krškimi vitezi pa priča tudi njegovo (sicer neuspešno) prizadevanje, da bi v svoje roke pridobil še en krški grad – Šalek. Leta 1287 je namreč krški škof Hartnid Sigfridu iz Šaleka preprečil namero, da podeli del posesti pripadajočega gradu Šalek v zakup (Henriku) Helfenberškemu. Podelitev bi se izvršila brez škofovega dovoljenja, česar slednji seveda ni mogel dopustiti.³

Henrik II. je imel (vsaj) dva sinova, Alhoha⁴ in Bertolda.⁵ V času skupnega življenja Alhoha in Bertolda je prišlo tudi do delitve posesti Helfenberg med oba brata. Po Bertoldovi smrti pred letom 1330 pa so se začele na področju Helfenberga stvari zaostrovati. Tega leta (po smrti Haincleina Helfenberškega, verjetno Bertoldovega sina) je Bertoldov delež na gradu Helfenberg dobil v fevd od krškega škofa Gerolda Ringel s Kozjega.⁶ Zakaj je bil ravno Ringel upravičen do tega deleža, danes ni mogoče z gotovostjo ugotoviti. Ker vemo (kot bomo videli tudi kasneje), da je imel Ringel dedne pravice do Bertoldovega deleža, zaradi katerih je prišel v spor z Alhohom, je najverjetnejša domneva, da je bil Ringel poročen s sestro Haincleina Helfenberškega (Bertoldovo hčerko), ki je imela po bratovi smrti pravico do očetovega deleža na gradu. Iz listine, nastale leta 1341, sicer tudi iz-

2 Npr. 1286, september 1; Gospa Sveta na Gosposvetskem polju; po regestu objavljenem v: *MDC VI*, št. 27, 19. 1287, oktober 3; objavljeno v: *MDC VI*, št. 61, 41, 42.

3 1287, oktober 3; objavljeno v: *MDC VI*, št. 61, 41, 42 (»Der selb Syffrid hat auch vor uns sinen vo^rvaren lange vor gelobt hat, daz er sin reht an dem haus cze Schalekke unt an allen dem gu^ote, daz er dar umb hat unt gehabt hat, nieman verschaffen noch versetzen solt noch sol an der herren willen, die byscholf sint unt è byscholf waren bei sinen czeiten. Dise rede ist ellleu mit siner hausvrauen wille unt mit siner erben wille geschehe unt swaz Syffrid versatz dem Helphenberger hat oder umb Schalekke ander iemen, tu^t er dez niht, so sol es der byscholf ledigen mit reht oder swie er mach unt umb sweu er es gelo^oset, daz sol er von Syffriden wider nemen, swanne er ez lo^oset mit sin selbs gu^ot unt niht mit vremdem gu^ot ...«).

4 Alhoh se še kot Henrikov sin prvič omenja: 1309, september 1, Maribor; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj (»Hainreich von Helfenberch /.../ Alhoch des Haelfenbergaers sun«), nato pa samostojno še npr: 1318, oktober 24, Podčetrtek (regest v: *RHS*, št. 1001, 265; *MDC VIII*, št. 446, 133); 1326, december 18, Vitanje (prepis iz 19. stol. v: St.LA, št. 1954^f; regest v: *MDC IX*, št. 66, 19).

5 1323, februar 3, Ptuj; orig. perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Dunaj. Zanimivo je, da se v edini listini, v kateri najdemo Bertolda Helfenberškega kot udeleženca nekega dejanja, vsebina le-te ne nanaša na posesti krškega škofa, temveč gre za listino, s katero sta Hardegen in Friderik Ptujška potrdila, da jima je njun stric Friderik s Kunšperka zastavil svoja gradova Velenje in Hekenberg s 40 markami in imetja za 200 mark srebra zaradi škode, ki jo je utrpel v službi Vovbrških na poti proti Frankfurtu. Med pričami je Bertold naštet na povsem zadnjem mestu, kar priča o njegovem zelo nizkem statusu. Ali je možno, da je Bertold Helfenberški sledil svojim sorodnikom Ranšperškim in postal ptujski vitez?

6 1330, avgust 28, Breže; regest v: *MDC IX*, št. 364, 106.

vemo, da je bilo Ringlovi ženi ime Adelaida, vendar listina žal ne razkriva njene provincience.⁷

Celotno dogajanje, ki je povezano z vprašanjem dedovanja in delitve Helfenberske dediščine, je dodatno zakompliciralo dejstvo, da se je vsa zgodba odvijala v času, v katerem je Friderik Žovneški uspel urediti spor v zvezi z dediščino po grofih Vovbrških s Konradom Aufensteinskim.⁸ S tem dejanjem je Friderik Žovneški uspel pridobiti za svojo družino veliko posest v Savinjski dolini, ki jo je pridružil svoji matični posesti in začel ustvarjati temelje za kasnejši veliki celjski imperij. Prvi in najbolj logičen Friderikov korak je bil usmerjen v zaokroževanje posesti okoli svojega novega sedeža Celja. Pri tem se je srečal z interesi in posestmi različnih cerkvenih in svetnih fevdalcev. Pri posestvih cerkvenih fevdalcev je bil njegov interes usmerjen predvsem v prizadevanje za pridobitev odvetniških pravic nad samostanom v Gornjem Gradu in za pridobitev fevdov, ki jih je na obravnavanem področju imela največ ravno krška škofija. Pri tem pa je nujno moral slej ko prej pokazati tudi interes do posesti gradu Helfenberg. Kot smo videli, sta na Helfenbergu od leta 1330 dalje živela in upravljala vsak svojo polovico Alhoh Helfenberski in Ringel s Kozjega. Hans Pirchegger⁹ in za njim tudi Dušan Kos¹⁰ sta domnevala, da je Ringel s Kozjega kmalu prodal svojo polovico Frideriku Žovneškemu, ki je to polovico združil s tisto, ki jo je že pred tem pridobil od Alhoha. Ringel s Kozjega naj bi se kmalu odselil z gradu, medtem ko naj bi Alhoh na gradu ostal. Alhoha naj bi našli omenjenega tako le še leta 1335 kot pričó v listini, s katero je »Gebhard der Scheraer« iz Sezčnika¹¹ prodal škalskemu župniku Henriku hubo, ležečo na Vrhu pri Razdelu pri Šentilju, skupaj s pripadajočim gozdom in vinogradom.¹²

7 1341, januar 27, Strassburg; prepis iz 19. stol. v StLA Graz, št. 2178^a (»Ich Ringel von Trachenberch ritter vnd ich Adelhat sein eleich haisvraw ...«).

8 Poravnalna listina: 1331, september 27, Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 136, 148–150, in št. 137, 150–153. Leta 1333 pa je Konrad iz Aufensteina zamenjal s Friderikom Žovneškim svojo polovico gradu Celje za Friderikovo polovico gradu Guštanj (1333, februar 28, Celje; objavljeno v: *CKL*, št. 146, 163–165).

9 H. Pirchegger, *Untersteiermark in der Geschichte*, 227.

10 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 71.

11 Gora in zaselek med današnjim Šentiljem pri Velenju in Šentandražem pri Polzeli.

12 1335, april 23; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 2082 (»Ich Gebhard der Scheraer von dem Tzelsnykch vnd ich (prazen prostor) sein wirtyinne vnd aller vnser erben /.../ daz wir willichleich vnd auch mit verdachtem mute verhoffet haben ain hube vnser rechten aigen, die auf dem Wurch ob Razdel pei sant Yligen gelegen ist, vmb funfzehnen marckh savnaer pheninge, der wir schon gewert sein, dem erbaren vnd gaitleichem maine hern Hainreiches pharer ze sand Jorgen vnd dem selben gotshause, lewt vnd gut, holtz vnd ai-

To sliko razvoja usode gradu Helfenberg konec 30. let 14. stoletja pa je potrebno nekoliko popraviti in predvsem dopolniti. Prvi pomislek je, da je iz dostopnih virov mogoče ugotoviti, da je krški škof podelil grad Helfenberg v fevd Frideriku Žovneškemu šele leta 1340 in ne že v 30. letih, in še to šele po ostrih sporih in posredovanju ter razsodbi vojvode Albrehta II.¹³ Za čas pred tem pa nimamo nobenega neposrednega dokaza, da naj bi imel Friderik Žovneški v lasti grad Helfenberg.

Za grad in posest sta se namreč vse do novembra 1339 pravdala Alhoh Helfenberški in Ringel s Kozjega. Šele 22. novembra leta 1339 je krški škof Konrad z razsodbo razrešil sporno posedovanje gradu in odnose med obema stranema.¹⁴ Iz listine je razvidno, da sta se Alhoh Helfenberški in Ringel s Kozjega sprla zaradi pravic do tiste polovice posesti in gradu Helfenberg, ki jo je zapustil pokojni Bertold Helfenberški. Obe strani v tem sporu očitno nista izbirali sredstev in sta se zatekali tudi k fizičnemu nasilju in celo umorom, saj krški škof Konrad poudarja ravno prepoved takšnih dejanj in grozi s kaznijo tisti strani, ki ne bi upoštevala te prepovedi. Kot zanimivost in prispevek h kazenskim in k moralnim normam tega časa je potrebno izpostaviti še, da je škof razdelil takšne prekrške na velike (»grozzen sachen«) in male (»minnere sachen«) in seveda določil različno visoke kazni glede na to, ali bi prišlo do velikih ali le do malih prekrškov. Med t. i. velike prekrške je štel uboj in ujetništvo samih vpletenih vitezov oz. članov njunih ožjih družin (»mit to^odslegen, mit vanchnu^esse di an in selber, an irn chinden oder iren hausfrawen beschahen«), medtem ko je k t. i. manjšim prekrškom štel nasilje nad člani spremstva (»diener«), podložniki (»seinen leuten«) oz. posestvijo.

Obe strani sta si pred razsodbo izbrali vsaka po tri zastopnike, ki naj bi poskrbeli za poravnavo med njima. Na strani Ringla s Kozjega so kot tak-

nen weingarten, gesuchet vnd vngesuchet, swie so daz gehaizzen ist. Daz zu der vorgeanten hube gehoret vnd haben daz pei vnsern trewen daz wir im vnd dem vorgeanten gotshause ze sant Jorgen in dem Schaelach tal die vorgeanten hube mit samt dem weingarten schermen sulen vnd verantworten vor aller ansprache nach des landes recht. Tat wir des nicht, swelchen schaden des der vorgeante Hainreich oder sein nach chomen, oder daz oft genante gots haus ze sant Iorgen naeme, den sule wir in ablegen an allen chriekch vnd an aller taidinch, vnd sulen den haben auf vnser vnd auf alle deu vnd wir haben ... dar vber habe wir geben disen prief versigelt mit Fridreiches von dem Tvren anhangenden insiel ze ainem vrchvnde der warhait war ich Gebhart aigens insigels nicht han. Es sint gezevgen: Alhoch von Helfenberch, Perholt der Liebenstainer, Herman von Podegor, Vlreich von der Awen, Rypel der screiber vnd ander erber lievte.«).

¹³ 1340, julij 6, Vitanje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 56; objavljeno v: *CKL*, št. 203, 225, 226, in 1340, december 14, Vitanje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 59; objavljeno v: *CKL*, št. 206, 228, 229.

¹⁴ 1339, november 22, Vitanje; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2148b.

šni poravnalci nastopali Ulrik, župnik pri Novi Cerkvi, Viljem Vrbovški in Konrad iz Safna, medtem ko so na strani Alhoha iz Helfenberga nastopali Friderik iz (Slovenj) Gradca, Herman iz Svibnega in Pilgrim iz Gradesa (grad na Koroškem). Ker izbrani razsodniki očitno niso uspeli najti primerne formule za razrešitev, so predali stvar v roke krškemu škofu (»Dieselben sprecher gaben dar nach mit paider tail willen vns dem vorgenannten bischof Chunraten dise sachen in vnser hant«), ki je bil lastnik gosposčine Helfenberg in kot fevdni gospod najbolj pristojen za razrešitev spora.

Iz listine je videti, da je bil sporni Bertoldov delež razdeljen na tri celote. Prvi del je ležal pri Radgoni¹⁵ in je obsegal dvajset hub, iz katerih naj bi Alhoh prejel šest mark. Če bi bil ta delež vreden več kot šest mark, bi moral razliko deliti z Ringlom, če pa bi bil vreden manj, naj bi Alhoh to vsoto kljub temu prejel. Ostalo dediščino po Bertoldu sta morala Alhoh in Ringel deliti na polovico, tako da je vsakemu pripadel enak delež. Prav tako naj bi razdelila tudi dvajset mark vredno posest, ki jo je kupil Alhoh in za polovico katere naj bi Ringel plačal Alhohu za odkup štirideset mark srebra, kot je za njo plačal pred tem že Alhoh. S tem naj bi bilo vprašanje delitve Bertoldove dediščine končano, zaradi česar je škof Konrad tudi zagrozil obema stranema s strogimi kaznimi za tistega, ki bi dogovor prekršil.

Potrebno je omeniti še priče, ki so prisostvovala temu dogodku. Poleg šestih že omenjenih razsodnikov, ki so zastopali obe strani, so bili pri tem dejanju prisotni še: »her Dyepolt von Chaczenstain, Sygmar von Blu^mstain, Ekchart der Traener, Albrecht der Su^zzenhaimer, Elbel von Weytenstain, Mathei von Strazpurch«. Med pričami so torej naštetih sami krški ministeriali oz. gradiščani. Krški gradovi so bili Ploštajn, Žusem, Vitanje in Strassburg, Ekhard iz Pogrenje (Treunski) pa je zadnja leta svojega življenja preživel kot krški gradiščan v Podčetrtku. Edino izjemo med njimi pa predstavlja prisotnost Dipolda Kacenštajnskega, ki je bil nominalno ptujski ministerial, dejansko pa se je v tem času že povsem približal taboru Friderika Žovneškega in deloval skupaj z njim. Postavlja se vprašanje, ali je njegovo navzočnost morda mogoče razložiti tako, da je bil Dipold pri tem sporu zastopnik interesov Žovneških?

Pomembno je poudariti in izpostaviti naslednje: celoten obravnavani spor se je vršil zaradi polovice gradu Helfenberg, in sicer tiste polovice, ki je

¹⁵ Pavle Blaznik je umestil »vmb Raklspwech« v okolico Radgone (P. Blaznik, *Topografija* II, 226). Omemba helfenberških posesti v okolici Radgone deluje na prvi pogled neprepričljivo, vendar je ta lokacija vendarle najbolj verjetna. Leta 1362 je namreč Štefan Helfenberški potrdil, da je prejel od vojvode Rudolfa v fevd dve vasi »Dyeding vnndt Tueber gelegen bey Rakkespurch«, kot je to imel že pred tem od Wildonskih (1362, maj 10; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2820). K listini se bomo kasneje še vrnili.

63

Litografska podoba gradu in naselja Kozje na litografiji iz 17. stoletja. Izdal jo je Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

nekdaj pripadala Bertoldu Helfenberškemu, medtem ko v listini druga polovica, ki je pripadala Alhohu Helfenberškemu, ni omenjena niti z besedo. Ali lahko torej predpostavimo, da je Alhoh svojo polovico gradu in posestva že prej prodal Frideriku Žovneškemu in se je tudi zato želel polastiti nekdanje bratove polovice, saj je nedvomno živel na gradu vsaj do leta 1339? V tem primeru bi bilo seveda tudi lažje razložiti prisotnost Dipolda Kacenštajnskega pri razsodbi novembra leta 1339 v Vitanju. Tudi če je bilo tako, pa domnevana prodaja Alhohovega dela Frideriku Žovneškemu ni bila izvedena s privoljenjem krškega škofa. O tem nas prepričuje dogajanje, ki je vezano na grad Helfenberg naslednje leto – 1340.

Iz leta 1340 so ohranjene tri listine, ki dokončno razrešujejo nastalo situacijo v zvezi s helfenberškim gradom. Julija tega leta je krški škof Konrad po razsodbi vojvode Albrehta II. najprej podelil polovico gradu Helfenberg Frideriku Žovneškemu, za drugo polovico pa naj bi mu škof povrnil škodo do martinovega (11. november) z drugo (v listini neimenovano) posestvijo.¹⁶ Kaže, da je prišlo med Friderikom Žovneškim in krškim škofom do spora zaradi pravic do gradu Helfenberg. Spor je prišel pred vojvodo Albrehta, ki je razsodil v korist Žovneškega. To dejstvo pa govori o tem, da je imel Friderik v rokah trdne argumente za upravičeno posedovanje gradu: domnevamo, da je Friderik Žovneški izkoristil neznosno stanje, ki je vladalo na gradu Helfenberg med Alhohom Helfenberškim in Ringlom s Kozjegaja. Ta dva sta si polovico gradu po razsodbi krškega škofa

¹⁶ 1340, julij 6, Vitanje, orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 56; objavljeno v: *CKL*, št. 203, 225, 226.

iz leta 1339 delila na pol, medtem ko je bila druga polovica verjetno takrat že v žovneških rokah. Friderik Žovneški je (kot kaže) vsaj od Alhoha takoj odkupil tudi njegov delež na nekdanjem Bertoldovi polovici. Videti je, da se je to zgodilo brez vednosti ali vsaj brez dovoljenja krškega škofa, zaradi česar je prišlo do spora. Vendar je vojvoda razsodil v Friderikovo korist, kar (kot že omenjeno) dokazuje, da so bili Friderikovi argumenti vendarle dovolj trdni. Katero polovico je škof takoj predal v roke Žovneškemu, pa listina žal ne navaja eksplicitno, vendar je najverjetneje, da je škof Frideriku takoj predal tisto polovico, ki jo je slednji domnevno že pred letom 1339 odkupil od Alhohe Helfenberskega. Vsekakor pa je zaščitna klavzula v listini določala, da če škof ne podeli nadomestne posesti za drugo polovico gradu, pripade tudi ta Frideriku. In ravno to se je tudi zgodilo. Decembra istega leta je krški škof Konrad podelil cel grad s pripadajočo posestviijo (>die ganczen vest Helfenberch /.../ mit alle und dar zu geho^{er}t oder gehoren sol, ez sei gesu^{ch}t oder ungesucht, lewt und gu^t, edel und unedel, manschaft, vogte, vorstrecht, gericht, wi^c daz genant ist<) v fevd Frideriku Žovneškemu.¹⁷

To dejanje pa je imelo svoj izvor v sporu in njegovi razrešitvi, do katere je prišlo med krškim škofom Konradom in Ringlom s Kozjega zaradi Ringlovega deleža na gradu Helfenberg.¹⁸ Videti je, da je škof želel razrešiti vpra-

¹⁷ 1340, december 14, Vitanje.; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 59; objavljeno v: *CKL*, št. 206, 228, 229.

¹⁸ 1340, oktober 26, Vitanje; prepis iz 19. stoletja v StLA, št. 2172^b (>Wir Johans von Reyche- nek pfarrer zu^o Leybach, Nyklav von Trachenberch brobst ze Gurencz, Chuⁿrat der Saefner vnd Albrecht von Weytenstain sprecher vnd ich Pilgreim pfarrer zu^o Windischgratz obman zwischen dem ersamen herren bischof Chuⁿraten von Gurk an einem tail vnd hern Ringlein von Trachenberch an dem anderm tail in der sach vmb den chauf halber vest Helfenberch vnd swaz dar zu^o geho^{er}t, haben mit paider tail willen gesprochen, der ersten, daz der vorge- nant vnser herre von Gurk vmb halb vest Helfenberch, fu^mf weingarten da pei gelegen vnd vmb einen halben vorst dacz sand Johans gelegen vmb einen halben vorst ze Lieecz gelegen, vmb ein wise da selbs, vmb ein wise vnder der vest vnd vmb einen hof da Ru^del auf gesessen ist, hern Ringlein vnd seinen erben geben schol anderhalbhundert march silbers ie fu^r das lot zwainczig alter Graetzer oder Guldein oder Aglayer oder ander lantwernung die dann in dem land gib vnd ga^b ist als sich da getzevhet, vnd ob vnser vorgeanter herre des gu^tes er- arites nicht here, so schol er in da fu^r antw^orten ze pfand ein vest dev des gu^tes verd ist. Wir haben auch gesporchen swaz her Ringel dem selben vnserm herren hu^bgeltes antw^orret nit der halben vest Helfenberch da schol er im als vil hu^b geltes wider antwu^orten bessens fu^r bessens, o^odes fu^r o^odes, bei der vest gelegen, dev im ze pfand geantw^ort wirt. Es schol auch der vorgeant vnser her gewalt haben swenn er wil ze lo^sen di selben vest vmbdaz vorgeant gu^t vnd daz hu^bgelt, ie di march geltes vmb zehen march alter Graetzer oder Lantwernung als vor geschriben ist. Er schol auch das Hu^bgelt nicht lo^sen an di vest, aber di vest mag er wol lo^sen an daz hu^bgelt vmb anderhalb hundert march als vor geschriben ist, vnd schol der selb vnser herre hern Ringlein vnd seinen erben di vorgeantanten gelu^bd an gefa^rd volfu^ren

šanje večih lastnikov na gradu tako, da bi še pred 11. novembrom, ko je potekel rok, ki mu ga je dal vojvoda Albrecht, dobil v svoje roke tudi tiste dele gradu, ki sta si jih delila Alhoh in Ringel. Z Alhohovim deležem (kot je videti) ni bilo težav. Molk virov priča ali o tem, da ga je Alhoh brez težav prodal krškemu škofu, ali pa da ga je (kar je morda celo verjetneje) do takrat že prodal Frideriku Žovneškemu ter ostal na gradu kot celjski vitez, o čemer priča podatek iz leta 1398, ko se omenjajo Alhoh II., Štefan in Hans Helfenberški (na kar bom opozoril v nadaljevanju). Z Ringlom s Kozjega pa stvari niso šle tako zlahka, zaradi česar je prišla zadeva pred razsodnike: Janeza iz Rifnika – župnika v Ljubljani, Ringlovega brata Nikolaja s Kozjega – prošta v Podkrnosu, Konrada iz Safna, ki je bil kot tak določen že v listini iz novembra 1339, in Alberta iz Vitanja. Razsodišču pa je kot »obman« predsedoval Pilgrim – župnik v Slovenjem Gradcu. Razsodniki so določili vsoto, ki jo je moral Ringlu plačati škof za polovico gradu Helfenberg, ter posest, ki je spadala k tej polovici: pet ob gradu ležečih vinogradov, polovico gozda v Vinski Gori, polovico gozda pri Letušu skupaj z zraven ležečim travnikom,¹⁹ travnikom pri gradu in dvorom; vse to je bilo ocenjeno na 150 mark srebra in izplačljivo v kateri koli v deželi sprejemljivi valuti. Razsodniki so še določili, da če škof ne izplača Ringla v denarju, mu lahko namesto tega preda v koriščenje kakšen drug grad oz. posest v enaki vrednosti. Prav tako so tudi določili, da če Ringel ne vrne (ali ne more vrniti) škofu navedenih posesti gradu Helfenberg, mu mora dati enake posesti v enaki vrednosti. Ringel je moral navedene posesti povsem osvoboditi vsakršnih obveznosti in jih vrniti do andrejevega (10. november), torej le en dan, preden je moral škof Frideriku Celjskemu predati tudi drugo polovico gradu oz. v nadomestilo druge enakovredne posesti. Listina je bila izdana 26. oktobra, torej se je morala celotna transakcija izvršiti v le nekaj dneh, kar predstavlja še en dokaz več, kako se je škofu mudilo urediti vprašanje

zwischen hinnen vnd sand Andres tag dem naehstem, oder geschach daz nicht swaz dev dann des schaden naemen, den schu'llen sev zu des selben vnsers herren gnaden haben. Wir haben auch gesprochen daz her Ringel der vnserm vngenanter herren vnd seinem goczhaus di vorgeschriben halb vest vnd swaz ir zu° geho'rt ledichleich auf geben hat, schaffen sol inrent dem vorbenentem zel daz sein hausfrawe vnd ir paider erben sich der selben halben vest vnd swaz ir zu° geho'rt gantzleihen vertzeihen vnd schu'llen dar vber gu't brief geben mit hern Ringleins vnd mein des vngenanter Nyklas brobstz von Gurentz seines bru'ders insigeln versigelt. Vnd des alles zu° einem offem vrchu'nde haben wir vngenanter obman vnd di sprecher vnd auch dar zu° wir bischof Chu'nrat von Gurk vnd ich Ringel von Trachenberch vnser aller insigel gehangen an disen briff, vnd sint getzeug di vngenanter sprecher vnd der obman, Wilhelm von ...eitburch, Greif der Sa'fner, Herman der Presinger, Pilgreim der Mu'ttel vnd ander er(ber) leut genu'g.<.>

¹⁹ Lokacija »Liecz« je povzeta po P. Blaznik, *Topografija* I, 423. Ker je to edina omemba posesti gradu Helfenberg pri Letušu, jo je mogoče sprejeti le z zadržkom.

lastništva gradu, da je lahko nato brez težav celotno posest gradu Helfenberg predal v fevd Žovneškim.

Z dejanjem 11. novembra leta 1340 je bil prehod gradu Helfenberg v roke Žovneških dokončno izveden, s čimer se je Helfenberg priključil že prej pridobljenim krškim fevdom Šaleku in Ekenštajnu, Friderik Žovneški pa je lahko zaključil še eno dejanje, ki predstavlja le kamenček v mozaiku, imenovanem imperij celjskih knezov.

Preden končamo zgodbo o gradu Helfenberg in prehodu le-tega v roke Žovneških, je potrebno zapisati še to, da je Ringel na začetku leta 1341 dobil namesto 150 mark srebra od krškega škofa v zajem stolp pri Pilštanju.²⁰ Družina Alhoja Helfenberskega pa je ostala na gradu in ga upravljala za Celjske grofe. Alhoh je moral imeti vsaj enega sina, in sicer Štefana Helfenberskega, ki se prvič omenja leta 1362, ko je potrdil, da mu je avstrijski, štajerski in koroški vojvoda Rudolf podelil v fevd dve vasi – Dieding in Drvajo. Te vasi je imel pred tem v fevdu od Viltuških.²¹ Nato se Štefan omenja še leta 1375,²² ko se je moral odreči vsem zahtevkom do vasi Kočno pri Slovenski Bistrici (»dorf gehaizzen Sulzpach, oder Windische Gatschach«), ki je pripadala samostanu v Studenicah, in nato skupaj s svojim

²⁰ 1341, januar 27, Strassburg; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2178^a (»Ich Ringel von Trachenberch ritter vnd ich Adelhat sein eleich hausvraw veriehen offenleich mit disem prief, daz wir fur vnser selber vnd vnser erben mit vnsern trewen an aides stat gelobt haben vnd loben mit disem prief dem erwirdigen vnserm gnaedigem herren pischof Chunraten von Gurk vnd seim goczhaus, daz wir im vnd seinen nachkomen den turn ze Peylnstain der des /.../ Helfenbergers gewesen ist mit dem hu^abgelt als er vns ze pfand geantwort ist vmb den chauf halber vest Helfenberch vnd des darzu^o geho^rt oder ain ander vest vnd hu^abgelt di vns an des selben turns stat geantwert wurden, ze losenn geben schollen, swenn an allen furzug swen sev oder ir gewissen potten daz an vns vordrent vnd vns ermanent mit ander halb hundert marchen silbers, ie zwaintzig alter Graetzer pfening fur ain lot silbers ze raitem oder ander lantwerung di dann in dem land gab ist als sich dafur getzvehet vnd vns auch da zu^o beweisent sibenzehen march geltes an hu^abgelt als vil wir n auch mit der halber Helfenberch vormals gaben oder vns gerichtent fur ie di march besses geltes zehen march alter Graetzer pfening.«).

²¹ 1362, maj 10, prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2820 (»Ich Stephan von Helfenberch veriech /.../ vmb die zway dörrffer Dyeding vnnndt Tueber gelegen bey Rakkespurch die von den Wildoninger herkhomen seint vnnndt die ich von dem Wilthauser vor zu lechen gehabt hab, das der edl hochgebohren fürst mein genädiger herr herczog Rudolph zu Österreich zu Steyer vnnndt zu Kernten mier vnd meinen erben, dieselben zway dörrffer verlichen hat, zue rechen lechen, wass er mier zu recht daran leichen soll inne zu haben vnnndt zu niessen, alss lechenss vnnndt landtrecht ist«). Primerjaj tudi: A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* VI, 361, v kateri pa je napačno navedeno Štefan Hekenberski namesto Štefan Helfenberski.

²² 1375, avgust 7; dve orig. perg. listini v: StLA Graz, št. 3228^a; primerjaj tudi: A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* VII, 7.

sinom Hansom še leta 1392.²³ Leta 1398 pa so se po gradu imenovali trije bratje: Alhoh II., Štefan (župnik v Mengšu) in že leta 1392 omenjeni Hans,²⁴ ki so najverjetneje v Vitanju prisostvovali sporazumu med krškim škofom Johannom in ženo Chunczla iz Globasnice, v tistem času gradiščana v Vitanju. Kljub temu da so gospodje s Kozjega prodali oz. zamenjali svoj delež na gradu Helfenberg, so vendarle ostali še naprej povezani z družino Helfenberških. Še leta 1406 je v listini, ki sta jo v korist Wolfa s Kozjega izdala Henrik »von Celsnik« in njegova žena Diemuta, pričal »erber herr herr Stefan der Helfenberger die czeit pharrer zu Mangespurch« njun (tj. obeh izstaviteljev) posebni prijatelj Hans Slovenjgraški.²⁵

Istočasno, ko se je Friderik Žovneški potegoval za posest gradu Helfenberg, je uspel pridobiti tudi posest gradu Pakenštajn oz. posest ob spodnjem toku reke Pake. Posest na področju današnje vasi Šmartno bo Paki smo spoznali v drugi polovici 13. stoletja v rokah družine gospodov iz Orta. Postavili smo že domnevo, da je ta del dediščine po Ortih prešel v roke gospodov Ptujskih. Žal pa smo zelo malo poučeni, kaj se je dogajalo na Pakenštajnu v zadnjih desetletjih 13. in v prvih desetletjih 14. stoletja. Carl Schmutz edini navaja podatek, da sta leta 1339 brata Konrad in Ortoľ iz Horneka prodala stolp pri sv. Martinu Frideriku Žovneškemu za 126 mark srebra.²⁶ Pri tem pa je najverjetneje napravil napako, ki se v literaturi vleče vse do današnjih dni, saj je zamenjal stolp v Šmartnem v Rožni dolini s stolpom v Šmartnem ob Paki; navedba se seveda ne nanaša na stolp v Šmartnem ob Paki, temveč na stolp v Šmartnem v Rožni dolini.²⁷ Verjetnejša je domneva, da je bila posest Pakenštajna od izumrtja gospodov iz Orta pa vse do prve polovice 14. stoletja v rokah gospodov iz Ptuja ter da

²³ 1392, maj 28, Mokronog; regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 259, 134, 135. »Steffan von Helfenberg« in njegov sin Hans sta prisostvovala poročni pogodbi med Hansom iz Čreteža in Marjeto, hčerjo Fru^ata iz »Mayrhofen«. Štefan Helfenberški je v listini nastopal kot svak Hansa Čreteškega.

²⁴ 1398, marec 25 (Vitanje?); original v arhivu Krka v KLA; po prepisu v: StLA Graz, št. 3935^b (»Dabey sind gewesen herr Stephan, her Aloch her Hans gebruder von Helfenberch«).

²⁵ 1406, februar 3; po regestu v: Fr. Kommtar, Ein Cartular der Karthause Pletriach, *MMVK* 14/1901, št. 13, 40.

²⁶ Carl Schmutz, *Historisch Topographisches Lexicon* III, 92s. Primerjaj tudi: H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 202, kjer povzema to isto poročilo. Listine, na osnovi katere je C. Schmutz navajal podatek o prodaji stolpa, danes ni več mogoče najti; tako je ne prinaša niti *CKL* niti je ni bilo mogoče odkriti pri delu v StLA v Grazu.

²⁷ 1338, oktober 7, Celje; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 8; objavljeno v: *CKL*, št. 178, 198, 199 (»Ich Chuⁿrnat von Hoⁿnek und mein bruder Ortoľ /.../ ze chauffen geben haben dem edeln unserm lieben herren hern Fridreichen vreyen von Sewnek /.../ den tu^rpn pey Sand Mernten, da der Rosenberger auf gesezzen was ...«).

so Žovneški pridobili (kupili?) to posest neposredno od njih. Ta domnevni nakup stolpa pri sv. Martinu se povsem sklada z že dosedaj predstavljenim delovanjem Friderika Žovneškega na področju matične Savinjske in Šaleške doline. Vsekakor pa lahko verjetno v Hermanu »an der Pak«, ki je kot priča nastopal v listni iz leta 1358, povsem upravičeno domnevamo celjskega upravitelja gradu Pakenštajn.²⁸

V približno istem času je uspel Friderik Žovneški pripojiti k svojim posestim še eno krško posest, in sicer posest gradu Prežin.²⁹ Na grad oziroma njegove prebivalce smo v nalogi sicer že večkrat naleteli, kljub temu pa je potrebno na tem mestu napraviti kratek ekskurz in si v nekaj črtah ogledati njegovo zgodovino do pripojitve k Žovneškim. Grad Prežin je nastal v 12. stoletju na strateško pomembnem mestu nad dolino reke Voglajne.³⁰ Že kmalu po izgradnji gradu se omenja tudi njegov prvi prebivalec Eberhard I. Prežinski.³¹ Ta podatek potrjuje tudi poročilo kronista krške škofije, da je škof Roman I. dal zgraditi štiri gradove, med katerimi je naštet tudi Prežin.³² Njemu je sledil Herman I., ki je živel približno do leta 1189.³³ Zapustil je tri sinove: Hermana II., Eberharda II. in Janeza. Herman II. je bil poročen z Marijo iz Žamerka in je imel hčer Benedikto, morda pa tudi sina Wulfinga. Ker sta oba Hermanova brata, Janez in Eberhard II., umrla še pred Hermanom II., je družinsko posest vodil Benediktin mož Hartwig, ki je prevzel ime po Prežinu. Njegov naslednik Wulfing Prežinski se

²⁸ 1358, julij 21; po prepisu v GZS na SAZU.

²⁹ Grad je ležal na strmi vzpetini v Šentjanžu pri Štorah, na mestu, kjer danes stoji podružnična cerkev sv. Janeza (prim. I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji 3, Spodnja Savinjska dolina*, 118). Kot zanimivost naj opozorimo še na sledeče: I. Stopar išče v imenu gradu Prežin slovenske korenine in ga izpeljuje iz glagola »prežati« ter opozarja na izredno razgledno lokacijo gradu, s katerega je bilo mogoče oprezati za sovražnikom, in domneva na mestu gradu tudi neko starejšo, predgrajsko prežo. Po drugi strani pa npr. Janez Stanonik išče v imenu langobardske korenine (J. Stanonik, *Die Heiligenkulte im spätmittelalterlichen Slowenien ...*, v: *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze* II, 830).

³⁰ Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93, in H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 230, 231.

³¹ 1137, Breže; listina objavljena v *SUB* II, št. 176, 259 (»Eberhardus de Presigin«).

³² 1167, april 3; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 489, 247 (»4 castra construxit / Romanus Gurcensis episcopus, / Strazburch et Pockstain, Predsiggin et Wolchenburch«). To so gradovi Strassburg pri Krki na Koroškem, Pöckstein severovzhodno od kraja Althofen na Koroškem, Prežin na Štajerskem in Wolkenburg pri Obli Gorici pri Primskovem.

³³ Npr. 1158, junij 20, sv. Radegunda pri Althofnu; objava v *MDC* I, št. 210, 163; regest v: Kos, *Gradivo* IV, št. 373, 190 (»Hermannus de Presingen«). 1163, maj 13, Strassburg; objava v: *MDC* I, št. 233, 181–183 (»Hermannus de Presingen«); 1173, maj 27, Breže; objava v: *MDC* I, št. 279, 211–214 (»Hermannus de Presingen«). 1189, junij 22, Strassburg; objavljeno v: *MDC* I, št. 343, 256, 257 (Hermannus de Bresingen senior).

prvič omenja šele leta 1275³⁴ in se ni nikoli vmešaval v posle na matičnem gradu, temveč je opravljal naloge krških gradiščanov na Pilštanju, večkrat³⁵ pa ga srečamo tudi v škofovem spremstvu, med drugim tudi pri ustoličenju Meinharda Tirolskega na Gosposvetskem polju.³⁶ Zapustil je štiri potomce: Weiganda, Elbla, Wulfinga II. in Henrika (»nos fratres uterini Weigandus, Elblinus, Wolffinus et Heinricus de Presingen«), ki se omenjajo leta 1293, ko so prepustili samostanu v Žičah posest, ki je ležala med Ddnim vrhom in Globočami v okolici Vojnika in se je raztezala vse do reke Oplotnice.³⁷ Kako so Prežinski bratje prišli do tega, da so imeli v lasti posest med Vojnikom in Zrečami, razkriva podatek v isti listini, v kateri je Merchlin iz Lindeka označen kot njihov ujec (»patruus«), se pravi stric po očetovi strani. Ta listina pa nam omogoča tudi dopolniti oz. popraviti zgodovino gradu in njegovih prebivalcev, kot je bila poznana in predstavljana do sedaj. Oče naštetih štirih bratov Wulfing I. Prežinski je nosil tipično ime družine Lindeških in ne Prežinskih. Za slednje sta tipični imeni Eberhard in Herman. Tudi pri naštetih štirih bratih ne najdemo tipičnega prežinskega imena. To se pojavi ponovno šele v naslednji generaciji z Eberhardom III. in Hermanom III. Najverjetneje je predpostaviti, da Wulfing I. ni bil brat Benedikte Prežinske, kot to npr. predpostavlja D. Kos, temveč je bil njen sin. Herman II. Prežinski, za katerega Kos domneva, da je oče tako Benedikte kot Wulfinga, se namreč omenja leta 1224, medtem ko se Wulfing I., njegov domnevni sin, omenja prvič šele leta 1275. Četudi bi bil Wulfing ob smrti očeta še zelo majhen otrok, je razlika v letih omemb med njima vendarle sumljivo velika. Mnogo bolj logična pa je slika razvoja, če predpostavimo, da je bil Wulfing I. sin Benedikte in Hartwiga ter da slednji pripada družini Lindeških. To dokazuje tako tipično družinsko ime njegovega sina – Wulfing – kot dejstvo, da je bil Merchlein Lindeški sinovom Wulfinga I. stric po očetovi strani, »patruus«. Povsem preprosto pa lahko na ta način razložimo tudi, kako so imenovani štirje brati prišli do posesti v okolici Lindeka. Vrnimo se k nadaljnji usodi gradu in njegovih prebivalcev. Poudariti je potrebno še eno zanimivost. Navedeni štirje bratje se označujejo kot »fratres uterinus«, se pravi kot bratje »po materni-

34 1275, maj 5, Podčetrtek; listina objavljena v: *GZM* II/30; *StUB* IV, št. 554, 332 (»Wulungo de Presingen«).

35 Prim. D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93; H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 230. Zelo površno tudi: I. Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji* 3, 118.

36 Povzeto po: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

37 1293, februar 20, Lindek; orig. perg. listina v: StLA, vrsta listin, št. 1429 (»de agris et suis attinenciis situatis in confinjs, que vulgariter Dedenwerch et Glowotschach dicuntur circa et ultra aquam, que Oplotz nuncupatur«).

ci«, kar ponavadi pomeni, da gre za polbrate po materini strani. Neznana žena Wulfinga I. je bila, kot kaže, poročena dvakrat in je imela vse štiri sinove iz obeh zakonov. S kom oz. iz katere rodbine je bil njen prvi mož, lahko le ugibamo. Glede na vrstni red in imena, ki jih nosijo bratje, lahko z veliko verjetnostjo ugotovljamo, da sta bila prva dva (Weigand in Elbl) sinova prvega moža, medtem ko sta bila Wulfing II. in Henrik sinova Wulfinga I. Prežinskega.

Pomembnejši kot omenjeni štirje bratje je Eberhard III., verjetno sin Wulfinga II., ki je prevzel družinske posesti. V njegovem času je med njim in sorodniki Safni začelo prihajati tudi do sporov³⁸ v zvezi s pravicami do gradu. Prvič je prišlo do spora, ki sta ga morala reševati krški škof Henrik III. in Ulrik II. Žovneški že leta 1311. Med Eberhardom III. Prežinskim (ki sta mu stala ob strani tudi Ulrik Vojniški in Ernest s Kozjega) na eni strani in bratoma Ulrikom in Konradom s Safna (ki sta jima pomagala tudi Alram Bistriški (na Štajerskem pri Ilzu) in Konrad iz Ljutomera) je prišlo do spora zaradi pravic Safnov do dela prežinske posesti. Brata Safenska sta bila namreč sinova neimenovane hčerke Elbla Prežinskega in sta bila torej Eberhardova bratranca. Razsodnika, krški škof in Ulrik II. Žovneški, sta razsodila, da imata oba Safna pravico do materinega deleža oz. deleža njenega očeta Elbla Prežinskega.³⁹ S tem je prišlo do delitve posesti med dve družini, ki je še naprej povzročala težave in stalne spore med pripadniki obeh vej. Leta 1325 je prišlo do ponovne poravnave med bratoma Eberhardom III. in Hermanom III. Prežinskim s bratoma Konradom in Ulrikom Safnom. Spor sta tokrat reševala Hardegen in Amelrich, brata Ptujška. Brata Safena sta priznala, da pripadata krškemu škofu, Eberhard in Herman Prežinska pa sta jima morala vrniti njuno polovico gradu Prežin, iz katere sta ju očitno pred tem pregnala.⁴⁰ V spor se je vmešal tudi Viljem z Vrbovca, zaradi česar Hans Pirchegger domneva, da je bila tudi njegova mati (tako kot mati obeh Safnov) iz družine Prežinskih in da gre v tem primeru za spor med tremi vejami bratrancev.⁴¹ Vsekakor so stalne spore izkoristili Žovneški. V štiridesetih letih so od posameznih dedičev sistematič-

³⁸ Družina Safnov izhaja s področja današnje avstrijske Štajerske.

³⁹ 1311, september 20, Podčetrtek; objavljeno v: *CKL*, št. 91, 108, 109. Regest v: *MDCVIII*, št. 16, 5; *RHS*, št. 311, 87, 88; F. Krones, *Die Freien von Saneck*, št. 31, 162 (datira v: 1311, februar 23).

⁴⁰ 1325, marec 6, (Slovenska) Bistrica; regest v: *MDCVIII*, št. 758, 217. Prim. tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

⁴¹ Hans Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 230.

no odkupovali posamezne dele prežinske posesti.⁴² Greif Safen je del svoje posesti leta 1343 prodal Hansu Rifniškemu in njegovima bratrancema Mertu in Hansu,⁴³ od njih pa so nato ta delež takoj odkupili Celjski.⁴⁴ Leta 1346 pa so od Konrada Safna in njegove žene Jere odkupili še preostali delež posesti (ki je obsegal oba deleža na gradišču in 5 domcev) za 220 mark starih graških denaričev,⁴⁵ s čimer so postali grad in velika večina posesti last grofov Celjskih.⁴⁶ V naslednjih letih so Celjski nato sistematično kupili še ostale deleže, ki so jih Prežinski oz. njihovi sorodniki še obdržali.⁴⁷ Priključitev krške posesti Prežin, ki je nato ostala fevd Celjanov z rednimi potrditvami krških škofov, moramo postaviti v isto vrsto kot tudi druge pridobitve cerkvenih fevdov, o katerih smo že govorili in so predstavljali enega od finančnih temeljev moči grofov Celjskih.

Za gospode Žovneške oz. od leta 1341 dalje grofe Celjske⁴⁸ pa je ostalo še vedno odprto vprašanje tistih posesti, za katere so imeli svoj interes go-

42 1341, marec 4, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 60, objavljeno v: *CKL*, št. 207, 229, 230. 1341, marec 29, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 63, objavljeno v: *CKL*, št. 208, 230, 231. 1341, marec 29, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 61; objavljeno v: ARS CE I, št. 209, 232, 233. 1341, marec 29, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 62; objavljeno v: *CKL*, št. 210, 233, 234. 1342, april 30, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I.

43 1343, marec 25; po prepisu v StLA Graz, št. 2221^b (»Dem hochgebohrnen fürsten, meinem genedigen herrn Herzog Albrechten zu Österreich, zu Steyer vnnndt zu Kernten entbiete ich Greiff Sefner mein dienst mit treuwen. Mein thail an dem walt der haisset an der Alben (Mrzla Planina, zaselek na Javorniku jugozahodno od Prežina), vnnndt von euch zu lechen ist, hab ich verkhaufft herrn Hannsen von Reicheneg erzbriester in Seunthal vnnndt pfarren zu Laybach vnnndt seines bruedern herren Merten sählichen khindern, Merten vnnndt Hannsen, vnnndt ihren erben vnnndt sent euch dem auf an dissem brieff, also dass ihr in den vorgenanten herrn Hannsen von Reicheneg vnnndt seines bruedern khindern, vnnndt ihren erben leicht das bitt ich euer genadten fleissigleich«).

44 1344, marec 9, Celje, po prepisu v: GZS v SAZU (brata Mertel in Hensel iz Rifnika sta prodala svojo polovico gradu Prežin Frideriku Žovneškemu za 600 mark starih graških denaričev), 1344, marec 24, Celje, po prepisu v StLA Graz, št. 2240b (brata Mertel in Hans iz Rifnika prosita avstrijskega in štajerskega vojvodo Albrehta, da smeta prodati svoj delež na gozdu, imenovanem Alben (Mrzla Planina, zaselek v Javorniku jugozahodno od Prežina), ki ga imata od njega v fevdu (glej zgornjo opombo: 1343, marec 25), sedaj grofu Frideriku Celjskemu), in 1344, marec 26, Strassburg; po prepisu v: StLA Graz, št. 2240c (Krški škof Konrad je potrdil, da sta mu brata Martin in Hans iz Rifnika skupaj z njunim skrbnikom Rudolfom iz Žovneka vrnila fevde s polovico gradu Prežin, od katere je bila polovica od Eberharda Prežinskega in četrtnina od Greifa iz Safna; te fevde škof sedaj podeli grofu Frideriku Celjskemu).

45 1346, februar 26, Celje; po prepisu v: GZS v SAZU.

46 Primerjaj tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 93.

47 Npr. 1346, junij 29; prepis iz 19. stoletja v StLA Graz, št. 2284^b.

48 1341, april 16, München; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 65; objavljeno v: *CKL*, št. 212, 235–238. A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VI, 290. F. Krones, *Die Freien von Saneck*, 174, 175. O samem aktu povzdignjenja gospodov Žovneških in naziv grofov Celjskih je

spodje Ptujski. Ptujsko posest smo spoznali na področju gradov Velenja, Kacenštajna in Hekenberga, kjer so imeli Ptujski svoje alodialne posesti, ter na področju Dobrne, Lemberga in Ranšperka, kjer so imeli v rokah fevde krških škofov. Med njihovo potencialno posestvijo smo omenjali tudi področje Šmartnega ob Paki oz. področje gradu Pakenštajn, vendar je za to področje slika manj jasna, zato je nemogoče z gotovostjo zapisati, ali je to območje kdaj (predvsem pa za koliko časa) tudi res spadalo v njihov teritorij, vsekakor pa se omemba iz leta 1339, ki jo v literaturi srečujemo dostikrat, ne nanaša na grad Pakeštajn, temveč najverjetneje na stolp v Šmartnem v Rožni dolini.⁴⁹ Zanimali pa so se tudi za področje Zgornje Savinjske doline, kar bomo videli v nadaljevanju ob obravnavanju spora, ki je povezan z lastništvom gradu Rudenek pri Rečici ob Savinji.

Poleg naštetega je bil v 13. stoletju v lasti njihovih sorodnikov Kunšperških tudi grad Turn pri Škalah pri Velenju, za katerega pa smo videli, da so ga slednji izgubili že konec 13. stoletja v sporu z grofi Vovbrškimi. Usodo gradu, njegovih prebivalcev in predvsem njegov dolgotrajni prehod v roke najprej grofov Vovbrških ter kasneje svobodnih plemičev Žovneških oz. grofov Celjskih, smo opisali že v poglavju *Obdobje od srede 13. stoletja do izumrtja grofov Vovbrških*, zato bomo na tem mestu le povzeli najpomembnejše in izpostavili tisto dogajanje, ki je pomembno za nadaljevanje razprave.

Po pridobitvi polovice turnskih posesti leta 1296⁵⁰ naj bi grofje Vovbrški kmalu prišli tudi do druge polovice gradu. Na to polovico pa naj bi naselili novo družino, ki je sicer po gradu prevzela ime, od stare pa se loči po novem grbu. Stara družina Turnskih je uporabljala kot svoj simbol v grbu kol s tremi zvezdami, nova družina pa ribjo glavo. To novo družino naj bi grofje Vovbrški pripeljali na grad Turn s sosednjega gradu Forhtenek, ki so ga le malo pred tem pridobili v fevd od samostana v Št. Pavlu. V takšni pisani sestavi pa naj bi grad in njegovi prebivalci dočakali tudi izumrtje Vovbrških. Opozorili pa smo, da so prvi Turnski priznavali grofe Vovbrške za svoje seniorje vsaj od leta 1275 dalje. Tega leta je namreč Oto Turnski označil gro-

bilo že zelo veliko napisanega (primerjaj najnovejši prispevek H. Dopsch, *Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihre Aufstieg zu Grafen von Cilli*, 23–35, in tam našteto literaturo). Ker je samo dejstvo o povzdignjenju Žovneških v grofovski stan za obravnavano temo in predvsem časovni okvir, ki ga ta naloga zaobjema (čas do sredine 14. stoletja), manj pomembno, se mu v tej nalogi nismo natančno posvečali, kar pa seveda ne pomeni, da ne gre za enega najpomembnejših dogodkov srednjeveške zgodovine na današnjih slovenskih tleh.

⁴⁹ Prim. Ivan Stopar, *Grajske stavbe* 4, 61, 62.

⁵⁰ 1296, april 24, Pliberk/Bleiburg – grad; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 1502^b; regest objavljen v: *MDC* VI, št. 348, 238.

fa Ulrika Vovbrškega za »dominus meus«. ⁵¹ Otona Turnskega najdemo omenjenega v virih med letoma 1264 do 1299, vendar se kot vovbrški ministerial omenja le leta 1275, kar morda pomeni, da je šlo za relativno kratkotrajen izlet tega viteza v vovbrške vode. Čas bojev za vovbrško dediščino so Turnski izkoristili za to, da so začeli nastopati dokaj samostojno, čeprav so de iure postali žovneški vitezi. Vendar so gospodje Žovneški oz. tedaj že Celjski grofje uspeli tudi de facto podrediti Turnske gospode šele s pomočjo sodišča (taidinga), ki se je vršilo leta 1358 v Žalcu in na katerem so bratje Gebhard, Eberhard in Erhard potrdili, da pripadajo s telesom grofom Celjskim, tako kot so nekdaj tudi grofom Vovbrskim. ⁵² To je potrdil štiri mesece kasneje tudi četrti brat Ivan, ki ni prisostvoval taidingu v Žalcu. ⁵³

Sam akt iz leta 1358 pa je imel svoje predhodno dejanje v dveh potrditvah dejstva, da Turnski res pripadajo Celjskim grofom. Maja 1357 je Ožbolt Turnski (pripadnik prvotne veje Turnskih, ⁵⁴ ki pa, kot to dokazuje končnica -er v njegovem priimku (»Oswalt der Turner«), že ni več živel na gradu) potrdil, da pripada Žovneškim. V listini pravi: »Ich Oswalt der Turner /.../ daz ich daz bechenne vnd mir wol gewizzen ist vnd von mein gnedigen selig herrn die von Hewnburch ye vnd ye in aigens gewer her pracht habent vnd auch mit dem leib zw^o gehört haben vnd sunderleich Gebharts, Eberharts, Erharts vnd Henssel vatter vnd muoter ir mit dem leib gewesen sint vnd vns all also her pracht habent vnczen an mein gnedigen herrn dem edeln graf Fridreich von Cili daz sag ich pei mein trewen an aides stat vnd wil sein auch gesten wa man sein bedarf.« ⁵⁵ Se pravi, da je potrdil, da je tako sam kot tudi štirje bratje – Gebhard, Eberhard, Erhard in Ivan Turnski – spadal »s telesom in imenjem« med vovbrške ljudi ter je kot tak nato prešel med ljudi grofa Friderika Celjskega. ⁵⁶

⁵¹ 1275, julij 12, Gornji Grad, prepis iz 17. stoletja v NALj KAL f. 82/53.

⁵² 1358, februar 24, Žalec; orig. perg. listina v ARS CE III, št. 26.

⁵³ 1358, junij 15; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 162.

⁵⁴ V navedeni listini je ohranjen grb Ožbolta Turnskega, v katerem je upodobljeno deblo s tremi zvezdami. Pečat je sicer poškodovan, tako da je od napisava moč prebrati le ...DT TVR...

⁵⁵ 1357, maj 1; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 151.

⁵⁶ V dveh noticah, prvi datirani med leti 1343–1380, drugi pa med leti 1381–1399 (pravilneje 1387 – glej dalje), se omenjata kot sekavska fevdnika neki Erhard oz. v drugi Ekchart »dem Schalekker« oz. »der Schaleker« (Alois Lang, *Die Leben des Bistums Sekau*, št. 295, 201, 202). V lasti sta imela sekavski fevd v vasi Dietmansdorf pri reki Rabi, ki ga je leta 1387 kupil od Ekchardove vdove Nikolaj Zankel (A. Lang, *Die Leben des Bistums Sekau*, št. 375/4, 251). A. Lang pri lociranju omenjenih dveh »Šaleskih« postavlja vprašaj, ugotoviti pa moramo tudi, da osebni imeni nikakor ne moremo povezati z imeni na gradu Šalek, zato pa najdemo ime Erhard med pripadniki t. i. »ribjega rodu« na gradu Turn. Že ob obravnavanju gradu Turn ter njemu podrejenega dvora v Podgorju pri Velenju smo opozorili, da se enkrat turn-

Teden dni za to izjavo je podal podobno izjavo tudi Rudolf Vaist.⁵⁷ On potrjuje, da je slišal od svojih staršev ter da je to dejstvo tudi njemu samemu znano – da je namreč njegov gospod grof Vovbrški vse Turnske priključil k svojim ljudem in da so mu ti pripadali tako s telesom kot z imetjem ter da so nato Turnski na enak način pripadli grofu Frideriku Celjskemu (»Ich Ruedolff der Vaist /.../ daz ich daz von mein elteren gehort han vnd als ver ich selb gedenche daz mir daz wol gewizzen ist daz dye edeln mein genedig herren dye von Hewnburch seligen all Turner ye vnd ye in aigens gewer her pracht habent vnd mit dem leib ir sint vnd sew all also her pracht habent vnczen an dem edeln mein genedigen herren graf Fridreich von Cili vnd der sew auch also her pracht hat, daz sag ich pei mein trewen an aides stat vnd wil sein auch gesten wa man sein pedarff.«).

V čas zaokroževanja posesti na področju Savinjske in Šaleške doline sodi tudi izjava Ulrika in Ahaca Mörtingerja, ki sta leta 1357 podala vazalno izjavo grofu Frideriku Celjskemu. Že zgoraj smo obravnavali poskus osamosvojitve Ulrika Mörtingerja, ki se je končal do leta 1334, ko je Friderik Žovneški uspel od krškega škofa Lovrenca pridobiti v fevd grad Ekenštajn ter ga nato podelil Ulriku Mörtingerju v sekundarni fevd. Ker je Friderik Celjski želel dokončno rešiti vsa vprašanja in odpraviti vse možne težave na posestvih, ki so bila najbližja matičnemu gradu Žovnek in novemu sedežu Celju, je pripravil tudi Ulrika in njegovega brata Ahaca, da sta mu podala tudi formalno vazalno izjavo.⁵⁸ Ahac v tem času ni več bival na gradu Ekenštajn, kljub temu pa je še vedno uporabljal tudi predikat »Ekenštajnski«, vendar že z značilno končnico -er. Leta 1361 je prišlo do razsodbe spora

ski vitez označuje najverjetneje kot vitez iz Šaleške doline, prav tako pa smo opozorili, da se imeni Šalek in Škale, kjer stoji grad Turn, v srednjeveških listinah zapisujeta enako. Ali je torej mogoče v Erhardu in Ekhardu »Šaleškima« iz sekavskih listin videti pripadnika rodu, ki je rezidiral tudi na gradu Turn v Šaleški dolini? Če je res tako, to vsekakor ne bi bil osamljen primer. V nadaljevanju bomo opozorili na osebo Eberharda III. Vrbovskega, ki je bil dežel-ski sodnik v Judenburgu, prav tako pa je možno domnevati v Wulfinu Rosenbergerju iz sekavskih listin pripadnika istega rodu, ki je imel v fevdu krški grad Rosenberg v Rožni dolini. Morda najbolj tipičen primer pa predstavljajo vitezi Kacenštajnski, ki so dobili 19. aprila leta 1357 v fevd deželnoknežjo posest in grad Strechau (prepis v: StLA Graz, št. 2599^d), ki pa so jo bili primorani prodati svojim gospodom grofom Celjskim dve leti kasneje, 2. januarja 1359 (orig. perg. listina v: ARS CE III, št. 28).

⁵⁷ 1357, maj 9; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 152.

⁵⁸ 1357, maj 25; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 154 (»Ich Vlreich vnd ich Achacz prueder di Mertinger veriehen mit disem prif fuer vns vnd fuer vnser erben daz wier daz erchennen mit ainer ganczen arhait daz wier niemands sein den des edlen vnserd gnedigen herren graf Fridreich von Cili vnd seiner erben vnd vns inn aigens gewer also her pracht habent vnd ob iemand nach vnd sprach daz sullen sew on der gewer verantwurten vnd sullen wier mit getrewen dinst von in nimmer geschaiden.«).

med Viljemom Svibenjskim in grofoma Ulrikom in Hermanom Celjskima glede nekaterih posesti, ki so jih Viljemov oče in strici že prej prodali grofoma, Viljem pa naj o tem ne bi nič vedel. Spor, ki so ga razsodili Friderik iz Wallseeja, Friderik Lipniški, Janž Kunšperški in Henrik II. Svibensko-Planinski, se je dotikal tudi pravice do Sigaun, žene Ahaca Ekenštajnskega, do katere si je lastil pravico tudi Viljem Svibenjski. Njegova zahteva po njej in njenih otrocih je bila zavržena, prav tako pa je moral Svibenjski vrniti njej in njenemu možu fevde ter povrniti škodo na zaplenjenih posestvih.⁵⁹

Spor glede pripadnosti štirih turnskih bratov pa se je končal (kot smo videli) leta 1358 z odločitvijo Rudolfa Liechtensteinskega (opolnomočenca vojvode Rudolfa Avstrijskega, Štajerskega in Koroškega) na sodnem zboru v Žalcu. Listina, ki jo je izdal Rudolf Liechtensteinski, nadrobno opisuje ne samo odločitev, da Turnski bratje pripadejo s telesom in imetjem grofu Frideriku Celjskemu, temveč tudi dokaj natančno opisuje sam potek pred sodnim zborom, zaradi česar jo imamo za eno najpomembnejših listin iz poznega srednjega veka, ki je nastala na obravnavanem območju in opisuje razmere na njem. Zato jo je smiselno tudi v celoti navesti:

»Ich Ru^edolf Ott von Liechtenstein chamrer in Steyer vergich mit disem brif. Als mir der hochgepoern vnd mein gnaediger herre herczog Rudolf ze Osterreich ze Steyr vnd ze Chernden mit sein offenn prief ernstleich enpholen hat vmb di ansprach als graf Fridreich von Cili hat gehabt gen Gebharten, Eberharten vnd Erharten den Turnern daz ich in ze paider seitt ainn genanten tag fur mich gaeb vnd beschied von sein wegen vnd die sach verhoerte vnd swaz sich nach landes recht erfunde daz yetweder tail da pei peleibe vnd des genuzz an seinen

⁵⁹ 1361, april 9, Slovenska Bistrica; ARS ZL (»So sprechen wir des ersten vmb des Eckenstainer wirtinn wrowen Sigaun vnd vmb alle ire chind da Wilhalm von Scherfenberch nach gesprochen hat vmb aigenschaft der selben voderung vnd ansprach sol dy vrow vnd ire chind ledich sein vnd sol in des der vorgenant Wilhalm gut brif geben zwischen hinn vnd phingsten dy schirist choment daz er noch sein erben darumb dhain voderung noch ansprach hincz der vorgenanten wrauen vnd hintz iren chinden nimmer mer haben noch gewinnen /.../ daz dorff ze dem Tall vnder dem Leiz /.../ daz ander gut alles wy dez genant ist daz sol Wilhalm leihen Achaczen dem Eckenstainer vnd seiner wirtinn wrowen Sygawn vnd allen iren erben sun vnd tochtern vnd sol in des gut brif geben als vmb lehen gewonleich ist. Auch schol der egenant Wilhalm dem egenanten Ekenstainer widercheren vnd gelten all dy nucz dy er genom hat ab dem güttern der er sich vnderwunden hat an waz er genomen hat ab dem dorff ze dem Tall ... Auch sprechen wir vmb den Pirzaph purger ze Ratschach da der Ekenstainer gicht er hab im mit dem rechten anpehbt vor dem richter ze Ratschach zehen march grezzer phenning vnd da Wilhalm der Scherfenberger gicht er sol recht von im tun seit der chnecht riczet mit aigen ruch in dem marcht vnd vnsern herren dem herczogen dient mit cinz vnd mit stewer er tut pilleich recht vnd neme es auch vor dem richter vnd waz in da daz recht erfunden hat oder noch erfindet daz sol er leiden ...«).

rechten desselben als mir mein vorgeanter herre der herczog empholhen hat han ich dem genanten grafen von Cili vnd auch den obegenanten Turnern paidenthalben ainn tag geben vnd benannt fuer mich hincz Saxenueld auf hevtigen tag. Da chom der vorgeant graf Fridreich von Cili fuer mich da ich an dem rechten sazz vnd pat gerichtis mit ain vorsprechen vnd chlagt auch hincz den obgenanten Turnern daz die in aigens gewer an seinn vordern vnd an in her chomen waern vnd auch sein rechts aygen vordern mit dem leib vnd dasselb wolt er weisen vnd bezaigen als ein landes recht waer. Do chom auch Gebhart vnd Eberhart die Turner fuer mich vnd fuer daz recht vnd namen ainn vorsprechen vnd geerten einer sprach di ward in ertailt von derselben sprach gieng do Gebhart an antburtt vnd eham nicht wider fuer recht. Vnd Eberhart alain chom wider fuer daz recht da pat der graf ze vragen seid sev paid ainn vorsprechen gnomen hieten vnd nevn der ain herwider waer chomen vnd der ander nicht waz daruber recht waer. Da wart in ertailt vnd veruolgt von erbern herren von rittern vnd von chnechten von Steyr vnd von Chrain vnd ab der Marich maecht er daz weisen vnd bezaigen als er sich vermezzen hiet er genuzze sein an sein rechten do antburtt Eberhart alain vnd fuer sich selv vnd iah also er wolt den grafen allen andern pewaerung vberleben vnd swaz er solh pei seinn trewen sait vnd sprach daz wolt er in gelauben vnd sich desselben lazen genuegen, do sprach der graf vnd seit pei seinn trewn daz der vorgeant Eberhart der Turner an seinn vordern vnd auch an im her waer chomen in aigens gewer vnd waer auch sein aygen mit dem leibe. Daruber vnd darnach wart auer geuragt waz nu recht waer. Da ertailten die erbern herren ritter vnd chnecht seid sich Eberhard der sag von den grafen also hiett lazen genuegen als der graf mit seinn trewn hiett gesagt, so scholt er Eberhart dem grafen vnd allen sein erben sweren fur aigen fur sich selv vnd auch fur sein erben als ein aygen man sein herren durch recht sweren scholt getrewlich ze dienn, desselben swuer der vorgeant Eberhard vor main auf der stat vnd auch vor der erbern herren rittern vnd chnechten di da warn ze gesichten. Darnach pat auch der graf ze vragen seid di andern zwen Turner Gebhart vnd Erhart nicht da waren vnd in der tag auf hevtigen tag benant waer vnd chunt getan vnd Gebhart ainn vorsprechen hiett genomen vnd an antburtt vom rechten vnd ab der sprach waer gangen waz daruber recht waer. Da wart auer dem grafen von den erbern herren von rittern vnd von chnechten ertailt vnd veruolgt macht er daz war machen mit zwayn der Turner. Germagen daz sev die Turner Gebhart vnd Erhart an seinn vordern vnd auch an im rechter aygens gewaer her chomen waern vnd auch sein aigen waern mit dem leib er genuzz sein an seinem rechten. Daz macht der graf da war vor mein als im mit ainen rechten erfunden vnd ertailt wart als hie vor geschriben stet. Vnd seid er sev di genaten Turner Gebharten vnd Erharten mit noetred vnd wir dem rechten hiett behabt vnd pestactigt

si waern in veruallen leibs vnd guets vnd macht damit wol tun wie er wolt. Vrc-hund diczs priefs gesigelt mit mein anhanunten insigel vnd geben dacz Saxenu-eld nach Christi gepurd drezehen hundert iar darnach in dem achtoden vnd fünfzigsten jare des sunntags an sand Mathias tag des hailigen zwelfpotenn.«

Na taidingu v Žalcu torej ni bil prisoten Ivan Turnski, v imenu teh bratov pa je govoril Eberhart, ki je bil najverjetneje najstarejši in zato primeren za zastopanje družinskih interesov. Na zaslišanju je najprej pričal celjski grof Friderik, ki je »mit seinn trewn« zagotovil, da so Turnski pripadli s telesom in vsem pripadajočim njegovim prednikom in tako tudi njemu. Za tem pa je svojo izjavo podal tudi Eberhart Turnski. Po tem, ko je Friderik Celjski ponovno prisegel »pei seinn trewn«, da Turnski res pripadajo s telesom in orožjem njemu, so navzoči razsodniki zahtevali od Eberharta, da priseže Celjskemu kot njegov vazal. Ta prisega pa je po odločitvi razsodišča veljala tudi za brata Gebharta in Erharta, če pa se slednja ne bi temu pokorila, bi lahko grof z njima in njunim imetjem prosto razpolagal. Listina predstavlja dovolj natančen opis sodnega postopka pred plemiškim razsodiščem in tako pomeni izvrsten pripomoček za razumevanje sodnih procesov in načinov odločanja na njih v poznem srednjem veku.

Kot rečeno, se je celotna zgodba v zvezi s prebivalci gradu Turn v Škalah pri Velenju zaključila 15. junija leta 1358 s posebno izjavo še zadnjega brata Hansa, ki ni prisostvoval sodnemu zboru v Žalcu. V izjavi pravi, da je od svojih najtesnejših in najstarejših prijateljev izvedel, da so vsi štirje bratje res pripadali grofom Vovbrškim, da so nato prešli v vrste grofa Friderika Celjskega in da zato to dejstvo priznava tudi sam ter se priznava za njegovega človeka.⁶⁰

Vendar vprašanje pripadnosti vitezov Turnskih ni bilo tisti glavni problem, okoli katerega se je odločil spor med Žovneškimi oz. grofi Celjskimi in gospodi Ptujskimi. V ta spor se Ptujski (kot smo lahko videli) niso vmešavali, saj jim je bilo jasno, da ni mogoče, da bi lahko na področju Turna karkoli iztržili. Drugače pa je bilo na dveh drugih gradovih, za posest katerih so se z vso silo potegnili. Gre za gradova Kacenštajn na skrajnem zahodnem robu Šaleške doline in Rudenek nad Rečico v Savinjski dolini. Ka-

⁶⁰ 1358, junij 15; ARS CE I, št. 162 (»Ich Hans von dem Turen vergich mit disem prif vnd tuon chunt vmb den chrieg den mein prueder vnd ich mit meinen gnedigen herren von Cili haben, daz ich mich des erfare han von meinen nesten vnd eltisten vrenten daz wir di edel vnser gnedig herren von Havnburch mit dem leib zu gehoert haben vnd vns in aigens gewer her pracht habent vncz an den edeln mein gnedigen herren graf Fridreich von Cili der vns auch also her vncz an dem chrieg pracht hat, des wil ich fuerbazz dehain chrieg sein duricht iemand pezzet recht zu mier ze haben daz verantwrten mein herren von Cili von mier als recht ist.«).

cenštajn in Kacenštajnske smo v naši nalogi že spoznali in predvsem opozorili, da so se, čeprav so formalno pripadali gospodom Ptujskim, obnašali že v začetku 14. stoletja zelo oportuno.

Poglejmo si razvoj odnosov med Kacenštajnskimi in Ptujskimi. 12. novembra 1305 imenuje Hartnid Ptujski pokojnega Diepolda I. Kacenštajnskega za »svojega zvestega« ter kot senior potrjuje določene podelitve posesti Gornjegrajskemu samostanu, ki jih je izvedel že pokojni Diepold.⁶¹ Kmalu nato pa se ta idila pokvari. Že leta 1311 najdemo Diepolda II. skupaj z Ulrikom Žovneškim, Eberhardom Nazarskim, Ulrikom Safnom, Rudolfom in Ortoľom - vitezoma Celjskima, ter Guntzljem Hekenberškim med pričami v vovbrški listini. V drugem desetletju 14. stoletja se je nato Diepold bojeval proti Čehom v vovbrškem vojaškem oddelku ter zato prejel od Hermana Vovbrškega v zahvalo dve hubi.⁶² V tej listini ga Herman imenuje »zvesti služabnik«. V vovbrški službi se Diepold nahaja še leta 1320,⁶³ ko je v eni listini zopet označen kot »unser diener« grofov Vovbrških. Po izumrtju grofov leta 1322 se Diepold za kratek čas zopet pojavi v spremstvu Ptujskih. Tako ga najdemo 9. marca 1326 prisotnega na Ptuj.⁶⁴ Že istega leta, v mesecu avgustu, pa je skupaj z Wulfingom Edlingom iz Guštanja prevzel dolgove, ki jih je tako pri Židih kot pri kristjanih imel Friderik Žovneški (»Daz wir /Wulfing in Diepold/ uns aller der guolt vervangen haben, die unserre vorgeant herre herre Fridreich vrey von Sennek gelten sol zden Juden oder zden Christen, wa er gelten sol«), v zastavo pa sta za to prejela gradove Žovnek, Lemberg in Rogatec (»daz uns paiden unverschaidenlich unser lieber herre herre Fridreich der edel von Seunek geantwort hat alles das, daz er hat: Seunek, Lengenbug, Rohatz und allez daz, daz dar zu° gehoret, gesu°cht und ungesu°cht, swie es genant ist«).⁶⁵ V tej listini sta imenovana viteza imenovala Friderika Žovneškega »vnser lieber herre«. O podrejenosti Žovneškim pa priča tudi listina iz 1. decembra 1327, s katero je Diepold skupaj s svojo ženo Trudo prodal določene pose-

61 1305, november 12, Ptuj; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1682; objavljeno v: I. Orožen, *Das Dekanat Schallthal*, 44; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 78.

62 1318, junij 14, Pliberk/Bleiburg; regest v: F. Kommtar, *MMK* 19/1905, št. 28; *MDC* VIII, št. 432, 130; *RHS*, št. 978, 259.

63 1320, julij 27, Slovenska Bistrica; orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: *MDC* VII, št. 545, 161 (»unser diener Diepolt von Chazenstein«). 1320, november 13; orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj; regest v: *MDC* VIII, št. 561, 165 (»her Diepolt von Chazenstein«).

64 1326, marec 9, Ptuj; orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHStA Dunaj.

65 1326, avgust 13, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 18; objavljeno v: *CKL*, št. 118, 128. F. Krones, *Die Freien von Saneck*, 186. Regest v: *MDC* IX, št. 38, 10.

sti Gornjegrajskemu samostanu s pravico, da jih odkupi nazaj.⁶⁶ V tej listini je izbral kot svoji priči »vnsner genaediger herre her Fridreich von Saeneck« in svojega posebnega prijatelja Ulrika Mertingerja (Ekenštajnskega). To pa Diepolda ni motilo, da se ne bi novembra in decembra v letu 1329 še trikrat pojavil v spremstvu Hardegna Ptujškega.⁶⁷ Politika Diepolda se nam torej v prvi polovici 14. stoletja kaže kot izrazito oportunistično obnašanje nekoga, ki je uspešno plaval med dvema gospodoma ter tako poskušal ohranjati relativno samostojnost.⁶⁸

Takšna politika pa je seveda vedno bolj motila njegove (še vedno) seniorje Ptujške. Zato se je moral Diepold leta 1334 v njihovo korist odpovedati svojemu delu gradu.⁶⁹ Tri leta kasneje pa so Wulfing III. Polan in njegovi sinovi Wulfing IV., Herman II. in Diepold V. izdali prodajno listino za grad Kacenštajn.⁷⁰ Očitno je prišlo do delitve družine na dva dela: Polane, ki so verjetno ostali zvesti Ptujskim, ter na Kacenštajnske (Diepolda IV. in njegove sinove), ki pa so leta 1338 obljubili zvestobo Frideriku Žovneškemu.⁷¹

66 1327, december 1, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, zbirka gornjegrajskih listin, št. listine 1966. Regest v: *CKL*, št. 121, 134; I. Orožen, *Das Benediktierstift Oberburg*, 104, 105.

67 1329, november 29, Podčetrtek; regest v: *MDC IX*, št. 286, 80 (»her Dyepolt von Chazenstein«); 1329, december 13, Vitanje; regest v: *MDC IX* št. 297, 83 (»dominus Dypoldus de Chazenstein«); 1329, december 15, Labot/Lavamünd; regest v: *MDC IX* št. 298, 83 (»her Dyepolt von Chazenstein«).

68 Opozoriti bi želeli še na en podatek. V družini Kacenštajnskih se pojavljata dva različna grba. Prvotni družinski grb je tisti, ki upodablja vzpenjajočo se mačko. Od srede 14. stoletja pa lahko najdemo tudi grb, ko mačka stoji na tristopenjski piramidi (npr. 1351, marec 20, Celje, orig. V *ARS CE I*, št. 112, kjer sta brata Rudolf II. in Diepold IV. uporabljala vsak svoj grb). Lahko predpostavljamo, da so Kacenštajnski pridobili piramido s poroko s predstavnikom (predstavnico) družine vitezov Pesniških, ki so v svojem grbu imeli ravno tristopenjsko piramido (prim. Franc Kovačič, Vitezi Pesničarji, v: *ČZN IX* (1912), 1–41), vendar nam za potrditev te domneve manjkajo trdni dokazi.

69 1334, januar 1; regest v: J. Losert, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, št. 52, 80. Prim. tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73 (»Item ain verzeichbriff ausgangen von Dyppolten von Chazenstein lautund dem herrn von Pettau umb seyn tail derselben vesten. Datum im 1300 und im 34 jar an samtag nach dem Prehemtag.«).

70 1337, april 23. Regest v: J. Losert, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, št. 53, 81 (»Item ain chauffbriff lautund auff Chazenstein den herrn von Petaw ausgangen von Wolff der Polam von Chazenstein und Wulfing und Dyepolden sein sun. Datum in 1300 und in 37 jar an St. Jergen abent.«).

71 1338, oktober 15, Braslovče; orig. perg. listina v: *ARS CE I*, št. 43; objavljeno v: *CKL*, št. 179, 199, 200. Regest v: K. Tangl, *Die Freien von Suneck*, *MHVSt* 13/1864, 89; F. Krones, *Die Freien von Saeneck*, št. 83, 166 (»Ich Diepolt von Chazenstein und mein sun Chezel und Fridreich veriehen an disem brif und tuen chunt /.../ daz wier loben und gelobt haben dem edelm herren hern Fridreichen dem vreyon von Sewnek howpman in Chrain und seiner howsvrown und iern erben pey unser trewn an aydes stat, daz wier mit getrewn dinst von in nimmer chomen sullen, wier sullen ewichleichen pey in beleibein.«).

Ptujski in Žovneški so si bili tem času nasprotni tako zaradi ptujskih posesti v Zgornji Savinjski dolini kot zaradi (tudi ptujskih) posesti v Šaleški dolini. Očitno so se Žovneški odločili narediti konec alodialnim ptujskim žepom v obeh dolinah, ki so samo razbijali posestno enotnost Žovneških ter onemogočali zaokrožitev posesti, ki so jih Žovneški šteli za svoj domači predel. V boj za svoje posesti so se intenzivno podali po letu 1341, ko jim cesar Ludvik podeli naziv grofje Celjski (»und geben in grafen namen von Cyli«).⁷² Tako so najprej v pravi fajdi dosegli, da so se morali Ptujski uma kniti iz Rudeneka.⁷³ Grad Rudenek je nastal verjetno le malo pred njegovo prvo omembo leta 1345.⁷⁴ Gotovo je, da ga leta 1326, ko se je vršila že obravnavana fajda v zvezi s protipravno gradnjo Rudenštajna med Vrbovškimi in Gornjegrajskim samostanom, še ni bilo. Dušan Kos domneva, da je grad Rudenek nastal kot nadomestna vrbovska gradnja za leta 1326 podrti grad Rudenštajn. Le nekaj let po izgradnji gradu pa je že prišlo do fajde med Ulrikom Walsejskim, krškim škofom, grofom Ulrikom Pfanberškim, grofi Celjskimi in grofi Ortenburškimi in Planinskimi na eni strani ter bratoma Hardegnom in Friderikom Ptujskima na drugi strani (»Vmb den chrieg vnd aufflouf so gewesen ist von des powes wegen Rudenek zwischen vnsern getrewn Vlreich von Walse, den erwidrigen bischof Vlrich von Gurkk, graf Vlreich von Pfannberch, n, dem grafen von Cili, den grafen von Ortenburch, n, dem Muntpreiser allen irn wegen gewesen sind an ainem tail. Vnd Herdegen vnd Fridreichen gebrudern von Pettowe vnd allen irn vreunden helfern vnd dienern vnd ouch allen andern wie die gnant sind di in den chrieg von irn wegen gewesen sind an den andern tail.«).⁷⁵ Žal je ostala ohranjena le ena listina, ki nam tako le delno razkriva vpogled v ozadje spora. V citirani listini je namreč avstrijski, štajerski in koroški vojvoda Albreht II. odločil, da začasno prevzame sporni grad in ga zadrži tako dolgo, dokler mu obe sprti strani ne predočita listin, s katerimi bi dokazale svoje pravice do posesti (»Vnd wellen ouch daz bayd tayd von denselben purchstals wegen Rudeneck viertzehen tag nach dem heiligen tag ze phingsten der schirest chumt zu vns chomen gen Wienn vnd mit in bringen ir vrchund vnd chuntschaft da mit si vns ires rechten zu dem purchstal Rudeneck beweisen.«).

⁷² 1341, april 16, München; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 65; objavljeno v: *CKL*, št. 212, 235–238; A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VI, 290; F. Krones, *Die Freien von Saneck 2: Die Cillier Chronik*, 174, 175.

⁷³ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 97, 98.

⁷⁴ Grad je ležal na manjši vzpetini severno od Rečice ob Savinji.

⁷⁵ 1345, april 21, Dunaj; po prepisu GZS na SAZU; regest v: I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 125.

64, 65 ■

Ruševine gradu Rudenek pri Rečici ob Savinji. Grad je bil sredi 14. stoletja predmet intenzivnih in napetih bojev, ki so v marsičem odločili nadaljnje razmerje moči med Žovneškimi oz. grofi Celjskimi in ostalimi plemiškimi rodbinami na Savinjskem. Fotografija: arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine, območna enota Celje.

Prvo vprašanje, ki se postavlja, je seveda, zakaj je prišlo do spora. Hans Pirchegger išče rešitev v listini iz leta 1364, s katero je Hansel Vrbovški (1350–1392) prodal svoj grad Rudenberg (»vnsner vest Ru°denberch«) grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima skupaj z: »ain hof vnder der vest Rudenberch gelegen, ze Chappel /Kokarje/ ain huoben, ze Hasel /Lešje, dvorec pri Holmcu pri Rečici v Savinjski dolini/ ain hub, ze Syban /?/ ain öde hub, ze Negonicz /Negujnica nad Ljubnim/ ain öde hub, im Chrewczperg /ali Kriška vas med Gornjim Gradom in Radmirjem ali »Kriška gora« pri Nazarijh na Dobrovljah, ali področje Križniškega vrha med Mozirjem in Rečico ob Savinji/ zwo huben, dacz Ryecz /Rečica ob Savinji/ drei hofstett, am Leytn /verjetno kmetija Drč, severno od Ljubnega, manj verjetno kmetija Rebernik v Podveži pri Lučah/, ain hub, dacz Brokonik /?/ ain öd hub, dacz dem Kalisch /verjetno območje kmetije Kalšak v območju Ljubnega v Savinjski dolini/ ain öde hub, am der Lok ain mull /potok Lučnik severno od Rečice ob Savinji? /, ze Luka /kmetija Lukež, južno od Šmartna ob Dreti/ ain huben, dacz Lewcz /Luče ali Letuš?/ zwo huben vnd ain hofstat, dacz sand Petter /Šempeter v Savinjski dolini/ ain huben«, ter od grofov vse skupaj prejel nazaj v fevd.⁷⁶ H. Pirchegger upravičeno postavlja trditev, da sta Rudenek in Rudenberg ena in ista stavba ter da je bil grad očitno vrbovški alod. Do spora leta 1345 pa naj bi prišlo, ker se Vrbovški niso mogli odločiti, kateri strani bi ga prodali.⁷⁷

Dušan Kos pa opozarja na dejstvo, da so vsi udeleženci spora dediči grofov Vovbrških in da je spor za grad Rudenek najverjetneje še zadnji odmev boja za vovbrško dediščino.⁷⁸ Nedvomno dejstvo je, da je na strani Celjskih grofov ponovno zbrana skoraj popolna »protiaufenštajnska« koalicija, ki smo jo spoznali pri obravnavanju boja za vovbrško dediščino. Po drugi strani pa gospodje Ptujski niso bili potencialni dediči po grofih Vovbrških. Njihovo vmešavanje v zgornjesavinjsko posest je torej moralo temeljiti na drugačni osnovi. Pri tem pa se je ponovno potrebno spomniti na domnevo Hansa Pircheggerja: posest Vrbovških in tudi gradu Rudenek (ki je nastal na njihovi alodialni zemlji, kar nedvomno dokazuje citirana listina iz leta 1364) je ležala v neposredni sosesčini kacenštajnskih posesti, ki pa so bile takrat še vedno ptujске. Po drugi strani smo Vrbovske že spoznali kot vovbrške ministeriale in so bili kot takšni tudi zaobjeti v boju za vovbrško dediščino. Še enkrat spomnimo na dejstvo, da sta si Konrad Aufensteinski in Friderik Žovneški med vsemi ministeriali poimensko razdelila le Nikola-

⁷⁶ 1364, december 15, orig. perg. listina v ARS CE I, št. 212.

⁷⁷ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 198, 199.

⁷⁸ D. Kos, *Med gradom in mestom*, 98.

ja Vrbovškega in Wulfinga Edlinga iz Guštanja.⁷⁹ Domnevamo, da so Ptujski, ki sicer niso bili (to je potrebno še enkrat poudariti) vovbrški dediči, želeli razširiti svojo posest v Zgornjo Savinjsko dolino. Kot edina možnost se je tako pokazal nakup dela posesti, ki je bila last vrbovških vitezov in so jo zato kot svojo lahko tudi prodajali. Če bi Ptujski uspeli uresničiti svojo namero, bi priključili k posesti gradu Kacenštajn, ki je ležala na prehodu med Zgornjo Savinjsko in Šaleško dolino, še pomemben del ozemlja severno od Vrbovca; pomen te posesti je bil predvsem v tem, da je ležala ob pomembni trgovski poti, ki je peljala iz Kamnika preko Gornjega Grada proti Spodnji Savinjski dolini in s svojim stranskim krakom tudi na Koroško.

Celjski grof Friderik I. se je seveda začutil ogroženega. Ptujске posesti na področju Savinjske in Šaleške doline so že tako predstavljale tujek in stalno motnjo v sicer enovitem posedovanju ali vsaj nadzorovanju obravnavanega območja, po drugi strani pa so vrbovški vitezi (kot nekdanji vovbrški ministeriali) po delitvi med Žovneškimi in Aufensteinskimi pripadli prvim in je zato za Celjske grofe takšno poseganje v posest, ki so jo šteli za svoje interesno področje, seveda predstavljalo nedopustno dejanje, na katerega so morali reagirati. Da so se pri tem sporu sklicevali predvsem na svoj status vovbrških dedičev, dokazuje že omenjena koalicija, ki so jo ponovno zbrali okoli sebe. Domnevamo lahko, da so se Ptujski v tem sporu sklicevali predvsem na to, da je omenjena posest alod Vrbovških in da je bil zato poskus nakupa (pridobitve teh posesti) izpeljan pravilno, žal pa ni ohranjena listina, ki bi poročala o razpletu spora. Kaže pa, da sta grad Rudenek in njegova posest ostala vse do leta 1364, ko ga Vrbovški prodajo grofoma Celjskima, v rokah Vrbovških in da smemo domnevati, da je bila rzsodba vojvode Albrehta salomonsko nevtralna, da torej ni dosodil gradu ne eni ne drugi sprti strani, temveč ga je pustil prvotnim lastnikom.

Za družino Vrbovških lahko tudi sicer ravno za čas okoli leta 1360 ugotovimo, da je zapadla v veliko krizo, ki se navzven kaže predvsem v tem, da so svoje posesti začeli na veliko prodajati grofom Celjskim. Obravnavali smo že vrbovško prodajo patriarhovega gradu Gornji Grad, ki so ga upravljali verjetno vse od začetka 14. stoletja in ga nato konec 40. let po delih prodali Celjskim,⁸⁰ leta 1364 pa so prodali tudi svojo posest in grad Rudenek. Kriza, ki jo je povzročilo predvsem zadolževanje pri Židih ali

⁷⁹ 1331, september 27, Gradec; objavljeno v: *CKL*, št. 137, 150–152.

⁸⁰ 1349, december 14, Celje; orig. perg. listina v: *ARS CE I*, št. 104. 1350, maj 8, Celje; prep. iz 19. stoletja v *StLA*, št. 2406^h in 2406^h.

pri drugih plemičih,⁸¹ pa se je še kar nadaljevala. Leta 1360 so bratje Nikel II., Friderik II. in Ulrik prodali opatu Ulriku in samostanu v Gornjem Gradu eno hubo v Trebežu pri Ljubnem (»ze Trebs«), ki jo je v tem času obdeloval Nikolaj Golec za 10 mark oglejskih denaričev.⁸² Verjetno isto hubo je skupaj s hubo v Melišu leta 1353 Elizabeta (hči pokojnega Konrada iz Vrbovca) že predala Gornjegrajskemu samostanu, s tem da je obe hubi nato prejela doživljenjsko nazaj v fevd.⁸³ Kaže, da je Elizabeta do leta 1360 umrla in da je prišlo do vprašanja dedovanjskih pravic do omenjenih dveh hub med ostalimi Vrbovškimi, zaradi česar so ti nato s samostanom rešili lastništvo tako, da jim je ta plačal za hubo v Trebežu. V oči pade tudi dejstvo, da so bili Vrbovški relativno številčna družina. Sredi 14. stoletja je bilo v obeh vejah naenkrat živih kar deset moških pripadnikov družine, zaradi česar je prihajalo do delitve premoženja, kar je seveda še doodavno oslabilo enotnost in moč družine. Poleg tega pa se je večje število Vrbovških udinjalo bodisi pri Žovneških bodisi pri drugih gospodih ter si tako iskalo možnost za preživetje oz. za pridobitev lastnega premoženja. Verjetno najboljše poznan je primer Eberharda III. (1332–1360). Ta se je že relativno zgodaj začel pojavljati v spremstvu vojvode Alberta II. (1330–1358) ter kasneje tudi v spremstvu Albertovega sina vojvode Rudol-

66, 67 ■

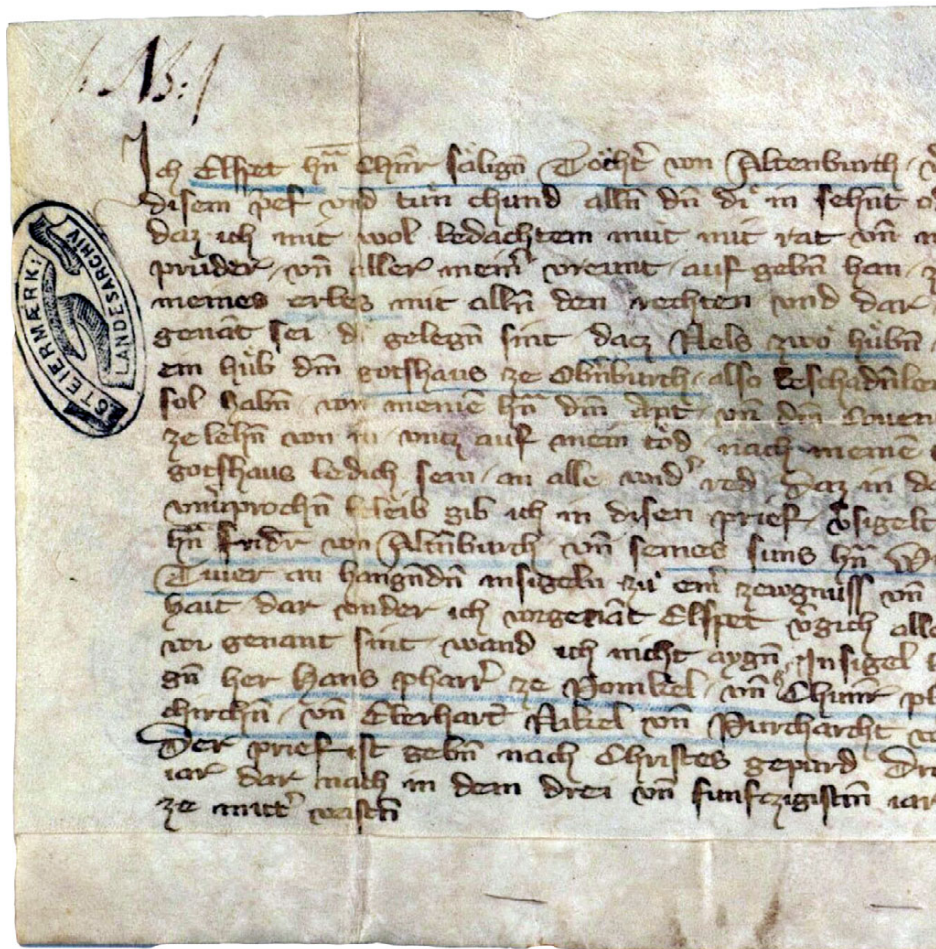
Litografska podoba gradu Vrbovec in samostana Nazarje na litografiji iz 17. stoletja. Izdal jo je Georg Matthaeus Vischer v: *Topographia ducatus Stiriae*.

⁸¹ Npr. 1353, april 17; orig. perg. listina v ARS, listine, vrnjene iz HHSta Dunaj, rep. XIV; 1353, julij 4; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 160; 1355, marec 11; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 144.

⁸² 1360, februar 2; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listina, št. 2728.

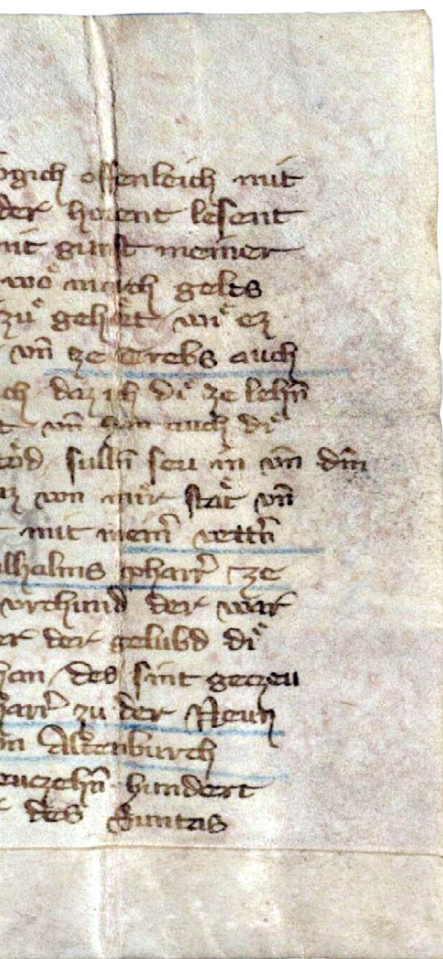
⁸³ 1353, marec 3; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 2466; prepis v: NALj KAL f. 83/49.

68

Elizabeta, hči pokojnega Konrada z Vrbovca, podari Gornjegrajskemu samostanu od svoje dediščine dve marki denarja, in sicer dve hubi v Melišah in eno hubo v Trebežu, pod pogojem, da ju dobi nazaj v doživljenjski fevd. Original hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani.

fa IV. (1358–1365). V vojvodovem spremstvu ga najdemo večkrat kot poslanca v diplomatski službi. Kot tak je vodil vojvodovo poslanstvo v Furlanijo ob smrti oglejskega patriarha Bertranda ter prisostvoval mirovnemu posredovanju vojvode Alberta II. med patriarhom ter Goriškimi grofi junija 1350⁸⁴. V Furlaniji je nato ostal vse do avgusta tega leta, saj ga najdemo julija prisotnega pri sporazumu med Hardegnom iz Ptuja in Rudolfom Ottom iz Liechtensteina s furlanskima mestoma Vidmom in Gemono, avgusta pa je pričal v listini, s katero je vojvoda Albert II. Konradu iz St. Daniela in njegovemu nečaku Lisiju podelil v zajem avstrijske fevde v Furlaniji.⁸⁵ Kot Albertov poslanec je leta 1357 potoval tudi na papeški dvor v Avignonu. Tu pa ni nastopal le kot vojvodov odposlanec, temveč je hotel uresničiti tudi lastne cilje. Na papeža Inocenca VI. (1352–1362) je namreč naslovil prošnjo za ustanovitev avguštinskega samostana v Judenburgu. Zavezal se je, da bo samostanu iz svoje posesti, ki jo ima v Judenburgu tako v mestu kot pri utrdbi in je zelo bogata in donosna («multum fertili et opulento»), podelil področje, na katerem bo mogoče postaviti samostan.⁸⁶ Zanimivo je, da je v listini Eberhard III. označen kot »dilecti filii nobis viri Eberhardi de Altembburg militis Secoviensis diocesis«, prav tako je tudi mesto Judenburg označeno kot »opido sive castro dicto Judenburg Seccovien. dioc.«. Sam Eberhard pa je opredeljen kot »miles et ambassiator devoti filii vestri

⁸⁴ 1350, junij 20; objavljeno v: Joseph v. Zahn, *Austro-Friulana*, *FRA* II/40, 66.

⁸⁵ 1350, julij 13, Udine, v: *FRA* II/40, 67–69, in 1350, avgust 9, Venzona, v: *FRA* II/40, 72.

⁸⁶ 1357, april 23, Avignon, v: Alois Lang, *Acta Salzburgo-Aquilejensia* II, št. 565, 410, in št. 566, 411.

domini Alberti ducis Austrie«, se pravi kot vitez in odposlanec vojvode Alberta. Kako je Eberhard iz Vrbovca (Zgornje Savinjske doline) prišel do pomembnih posesti v Judenburgu? Fritz Popelka, ki se je prvi ukvarjal z Eberhardom, je na osnovi listine iz leta 1353 postavil trditev, da je imel Eberhard Vrbovški od vojvode v zakupu deželско sodišče Judenburg-Liechtenstein ter da je zaradi tega tudi prišel do posesti v Judenburgu.⁸⁷ Ker pa sam ugotavlja, da je lahko postal deželski sodnik sodišča Judenburg-Liechtenstein le tisti, ki je imel posest v t. i. »viteškem mestu« v Judenburgu, se pravi v tistem delu mesta, ki je pripadalo deželnemu vojvodi, kjer so imeli vojvodove fevde skoraj izključno plemiči in ki ga je potrebno ločiti od t. i. »meščanskega mesta« (oba sta bila tudi ločena z obzidjem in stolpom z vrati),⁸⁸ je potrebno domnevati, da je Eberhard najprej (iz nam dosedaj nepoznanega razloga) pridobil relativno bogato posest v Judenburgu ter nato šele na tej osnovi pridobil pravico do pridobitve deželskega sodišča v zakup. Odprto pa ostaja vprašanje Hansa »Altenburgerja«, ki ga kot sekavskega vazala najdemo med letoma 1381 in 1399,⁸⁹ oz. njegovih možnih sorodstvenih povezav z obravnavanim Eberhardom III. V vrbovški genealogiji poznamo nekega Hansla, ki ga lahko spremljamo v letih od 1350 do 1392, stanje virov pa nam ne omogoča povleči paralele med njim in Hansom iz Judenburga. Na primeru Eberharda III. Vrbovskega smo lahko spoznali, kako so se plemiči, ki jih je prevelika gneča in konkurenca v okviru lastne družine na matičnih posestvih preveč omejevala v njihovih ambicijah, brez vsakršnih zadržkov angažirali tudi daleč stran od matičnih posesti ter tudi v službi pri drugem seniorju. Še enkrat naj spomnimo na obravnavano dejstvo, da lahko podobne tendence spremljamo tudi pri Kacentstajnskih in Turnskih, morda pa tudi pri Roženberških.

Kljub temu da se je Eberhard III. angažiral predvsem v službi vojvod Alberta II. oz. kasneje Rudolfa IV. ter bil aktiven v Judenburgu in okolici, pa se ni odrekel svojim zahtevkom do matičnih zgornjesavinjskih posesti. Leta 1360 sta tako brata Eberhart III. in Burkhard Vrbovški prodala Ulriku in Hermanu I. Celjskima polovico gradu Vrbovec, ki jo je nato oglejski pat-

⁸⁷ 1353, junij 5, Dunaj; v: StLA Graz št. 2479^b. Fritz Popelka, Eberhard von Altenburg und das Judenburger Augustinerkloster, *ZHVS* LIII/1962, 37–44. Kot zanimivost naj navedemo še dejstvo, na katerega opozarja tudi F. Popelka, da je namreč bil eden od Eberhardovih predhodnikov na mestu deželskega sodnika v Judenburgu tudi Ottokar von der Gaal, slavni štajerski kronist in avtor *Štajerske rimane kronike*.

⁸⁸ Fritz Popelka, Die Judenburger Ritterstadt und das karolingische Wehrsystem in Karantaniën, *MIÖG* 62, 299ss.

⁸⁹ A Lang, *Die Lehen des Bistums Seckau*, št. 5, 21.

riarh kot lastnik gosposčine grofoma podelil v fevd.⁹⁰ Tudi drugo polovico Vrbovski niso več dolgo zadržali. V dogajanje, ki je vezano na prehajanje posesti gradu Vrbovec Celjskim grofom, se je vmešal tudi vojvoda Rudolf IV., ki je leta 1362 izdal listino, v kateri je zatrdil, da imata vrbovska brata od njega v fevdu polovico gradu (»die halben vest ze Altenburch vnd swaz darczu^o gehort die von vns ze lehen ist«) in da dovoljuje, da to polovico sedaj zastavita Gornjegrajskemu samostanu.⁹¹ Osnovo za takšno vmešavanje vojvode v zgornjesavinjske razmere, kjer sicer ni imel prav nobenih posesti ali realnih zahtevkov, lahko vidimo ravno v povezavi med Eberhardom III. z avstrijskim in štajerskim vojvodom. Vendar to vmešavanje vojvode Rudolfa ni imelo osnove v realni moči vojvode. Celjski so takšnemu vmešavanju nasprotovali ter še istega leta dosegli poravnavo z bratoma Nikolajem in Friderikom Vrbovškima, ki sta prodala svojo polovico gradu gornjegrajskemu opatu Ulriku in bistriškima bratoma Otonu in Hansu, prepustila pa sta jim pravico do ponovnega odkupa.⁹² Grad je do leta 1367 dobil štajerski deželni glavar Kolon Vuzeniški, ki ga je tega leta zastavil grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima za 1000 zlatnikov (»gueter guldein«).⁹³ Dokončno pa je bilo vprašanje gradu Vrbovec za Celjske grofe rešeno leta 1369, ko je oglejski patriarh Markvard (1365–1381) podelil grofu Hermanu I. fevde: grad Gor-

90 1360, marec 15, št. Vid na Koroškem; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 180. Prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2734. 1360, april 28, Celje; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 183 (brata Eberhard III. in Burkhard Vrbovska prodata grofoma Ulriku in Hermanu Celjskima za 521 mark in 50 oglejskih denaričev »vest halbe Altenburch mitsampt dem purchperg darauf si gelegen ist, vnd die gu^ttter darczw, dy^e geschriben stent: ze Podigor ain hub da Michel der suppan auf siczet, vnd noch ain hub da selbs da Philipp auf siczet, ze Erlaw zwo huben da Vl. vnd Mathei auf sitzent; ze Gortschach drei huben da Vl. Wu^lfinch vnd Paul auf siczent; ze Dobrutesdorff ain hub da Lubse auf siczet; ze Pugold ain hub, ze Rodein zwo^e hu^ben da Jane vnd Wulfinch auf siczent; vnderm Ochsenperg ain hub da Mert auf siczet; ze Colerat ain hub da Vl. auf siczet; ze der Zell zwo huben da Thomas vnd Nikla der Gollob auf gesezzen sint; zem Chrewzperg ain hub da Gori auf siczet; ze Traynas zwo huben da Oswalt vnd Andre auf siczent; ze Du^ll ain hub da Janes auf siczet; zem Colem ain hub da Janes aufsiczet; ze Cholnicz ain hub da Vl. vnd Martin auf siczent; zem Werebmek ain hub da Perchtolt auf siczet; ze Tettenueld drei huben, da Vl. Thomas vnd Chuⁿr. auf gesezzen ist vnd noch da selbs ain hub da Jorg auf gesezzen ist; ze Vreichaw ain hub da Ulr. Uaf gesezzen ist; ze Tresting ain hub da Heinr. auf siczet; ze Wertasch ain hub; ze Gozdech ain hub da Oswalt auf siczet; ze Arendorff ain hu^b, ze Trebs ain hub, ze Lewcz ain mu^ll, ze Altenburch ain mu^ll, ze Chappel ain hofstat, ze Tettenueld drey hofstat da Nikla, Vl. vnd Nikla auf siczent; ze Mainpach ain hoff mitsampt dem vorst vnd ain hoff gelegen bei der vest Altenburch, vnd vnsern tail an der huben ze Nu^zzpawm, vnd auch vnsern tail an den hofstetten in dem marcht ze Rietz mit sampt dem gericht darauf, vnd vnsern weingart gelegen in der Slattein.«).

91 1362, november 12, Dunaj; po prepisu v: GZS na SAZU.

92 1362, december 20; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 196; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 2848.

93 1367, junij 22, Gradec; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 235.

nji Grad, grad Vrbovec, ki ga je dobil od Vrbovških, grad Mirna, desetine v Lembergu, Novi Cerkvi, Šempetru v Savinjski dolini, Braslovčah, Mozirju, Škalah, vse fevde, kot so jih imeli prej grofje Vovbrški, vse oglejske fevde, kupljene od Ulrika Polhograjskega, desetino v Rečici pri Laškem in vse, kar je nekoč že imel v fevdu Leopold svobodni Žovneški od Ogleja, ter končno še desetine v farah Ponikva, Sv. Križ ob Sotli, Sevnici in Krškem do Krke (kupljeno od Svibenjskih) ter sodišče v Tehobaju, kupljeno od Kolomana Svibenjskega.⁹⁴ Burkhard Vrbovški je obdržal še svojo posest v Šaleški dolini, ki jo je po njegovi smrti njegov nečak Hans Vrbovški predal Hermanu I. Celjskemu, ta pa mu jo je nato vrnil nazaj v zajem. Leta 1371 je Hans te desetine dokončno prodal celjskemu grofu.⁹⁵

Odkup gradu in posesti Rudenek leta 1364 pa je omogočilo predhodno dogajanje v sporu med grofi Celjskimi in gospodi Ptujskimi – namreč boj za sosednji grad Kacenštajn, ki so ga Ptujski izgubili, s čimer so izgubili tudi zadnjo večjo oporo svojim posestim v Savinjski in Šaleški dolini, z njo pa je upadel tudi njihov interes do posedovanja gradu Rudenek, kar je odprlo pot za prodajo gradu grofoma Celjskima.

Kot je zapisano, je fajdi za posest gradu Rudenek leta 1345 kmalu sledil nov zaplet. Konec štiridesetih let 14. stoletja je prišlo do spora v zvezi s pripa-

94 1369, november 13, Vipava; orig. perg. listina v: ARS CE I, št. 252; prepis iz 19. stoletja v: StLA Graz, št. 3068 (»Bona uero feudalia et scriptis per ipsum dominum Hermanum comitem data et assignata, et per eum posessa, de quibus per praefatum dominum patriarcham extitit inuestitus, sunt haec, uidelicet castrum Oberburg et castrum Altenburg, quae emerunt ab Altenburgere, item castrum Neideg, quod emerunt ab Henrico de Gradeneg, item decima in Lemburga, item decima in noua Ecclesia, item decima in sancto Petro in Seventhal, item decima in Fraslau, item decima in Presberg, item decima in Schalachthal, item omnia feuda, quae praeditum comitem et suos heredes contingunt ex parte suorum Auunculorum, comitem de Heumburg et omnia quae ipsi et antecessores sui a praedecessoribus dicti domini patriarchae, et ab Aquilegenesi ecclesia dignoscitur habuisse et habere siue illa sunt gratia, saouere uel seruitio, item omnia feuda, quae tenuit Vdalricus de Piligras ab Aquilegenesi ecclesia quae uendidit dicto domino comiti, item decima in Retschitz, item in praedio Tüffer, item omnia feuda quae quondam dominus Leopoldus de Sunneg libertinus tenuit ab Aquilegenesi ecclesia, in quibus idem dominus comes iure haereditario successit, item decimae sitae in plebibus Ponigel et sancte Crucis ex ista parte aquae, quae dicitur uulgariter Sadel, item decima in Lichtenwald et Gurckfeld, usque ad ripam quae dicitur Gurch, quae emerunt a Scherffenbergero, item iudicium in Tethenoi, emptum a domino Colone Scherffenberger.«).

95 1371, april 10; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 260 (»Ich Hans von Altenburg /.../ vmb den zehend gelegen in dem Schelchthal vnd zu sand Gilgen, der dem edeln vnsern gnedigen herren graf Herman von Cili von Purkharten den Altenburger seligen ledig worden ist, vnd den er vns her wider gelihen gehabt hat. Den selben zehend haben wir vnsern egenanten herren Graf Herman von Cili vnd seinen erben hin wider verchaufft recht vnd redlich mit aller seiner zugehörung, wi di gehaizzen oder benant ist, vmb ain gut, der si vns schon gericht vnd gewert habent, gar vnd genzlich daran vns wol benuget ...«).

dnostjo družine vitezov Kacenštajnskih. V naši razpravi smo jih že spoznali kot ptujske viteze, opozorili pa smo tudi na izrazito oportuno obnašanje njenih pripadnikov, ki niso imeli zadržkov udinjati se pri močnejših seniorjih. Spor se je stopnjeval tako, da je prišlo leta 1351 do poravnave med Ptujskimi in Celjskimi.⁹⁶ Poravnavo med Friderikom Celjskim in Hardegnom Ptujskim je izvedel njun sorodnik Friderik III. Wallseejski iz graške linije te družine.⁹⁷ Slednji je kot razsodnik v tem sporu nastopal kot sorodnik tako Celjskih kot Ptujskega, kar ga je seveda postavljalo v vlogo nevtralnega in primerne razsodnika. Izrek rozsodbe je bil razdelan v desetih točkah, v katerih je najprej ugotovil, da sta obe sprti stranki predali sporno zadevo v njegove roke in se obvezali spoštovati vsakršno rozsodbo, nato pa je na splošno pozval obe vpleteni stranki k prenehanju vseh sporov in sovražnosti. V tej poravnavi je Hardegen Ptujski izgubil vse fevde in vse posesti, ki so sodile h Kacenštajnskemu delu gradu in ki jih je prej imel Hardegen. Po tej poravnavi je Friderik Celjski pridobil naslednje: vse zahteve, ki jih je imel Hardegen do Kacenštajnskih, so postale nične; Hardegnu je ostal »Geyer turn« in dvajset hub, ki so sodile k tistemu delu gradu Kacenštajn, ki je ostal po delitvi kaceštajnske družine na dve polovici v rokah družine Kacenštajnskih; desetine v Novi Cerkvi, ki jih je imel Hardegen, so tudi prešle k Frideriku Celjskemu, Hardegen pa je dobil še štiri kmetije, ki so pripadale Polanom; ravno tako je povsem pripadla Celjskemu sporna posest okoli Krškega. Skratka, z izjemo štiriindvajetih hub in »Geyer turna« so Ptujski izgubili celotno kacenštajnsko posest. Da se je dejanje tudi v resnici tako izvršilo, dokazuje listina iz leta 1359, v kateri gornjegrajski opat Ulrik označi Rudolfa II. Kacenštajnskega kot »der ehrbare ritter herr Ruedolff von Chatzenstain /.../ welche Chatzenstain innehaben«,⁹⁸ torej kot lastnika gradu. Čeprav listina o tem ne govori eksplicitno, je iz nje vendarle mogoče predpostaviti, da je prišlo vsaj med Kacenštajnsko vejo družine, ki je v tem času že povsem Celjska, in Ptujskimi, ki so se borili za obstoj in samostojnost svojega ozemlja, tudi do oboroženega boja. Na to verjetno namiguje dikcija 8. točke sporazuma, ki pravi: »So sprich ich auch vmb di nevn hueben, als dez Lindekker brief sagt, den er von harm Diepolten dem Chatzenstainer hat: den selben bref sol der Lindeker

⁹⁶ 1351, maj 30, Maribor; objavljeno v: *GZM IV/54*.

⁹⁷ Friderik Celjski je bil poročen z Diemuto Wallseejsko, Amelrich in Friderik Ptujška sta bila poročena z Walseejskima, prav tako pa sta se dve hčerki Hardegna Ptujskega poročili z walseejskima ženinoma (H. Pirchegger, *Die Herren von Pettau*, 21), kar je omogočilo, da so Ptujski po izumrtju graške veje Walseejev leta 1361 dedovali po njih obsežno posest na Štajerskem in Koroškem (D. Kos, *Med gradom in mestom*, 94). Prav tako so po graški liniji Walseejskih dedovali obsežno posest Celjski grofje (M. Doblinger, *Die Herren von Walsee*, 134, 135).

⁹⁸ 1359, januar 25. Regest v: F. Kommatar, *MMK 18/1905*, št. 120, 185; I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 135. Prim. tudi: D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73.

den Chatzenstainern wider geben vnd sullen di Chatzenstainer dem Lindeker geben v^rrtig march gretzer phening vnd sullen in der richten auf sand Michels tag, der schirist chumt, vnd sullen si im die verwizzen, da er gewisheit genu^g an hat, vnd sol aler schad ab sein, den der Lindeker des gu^ts genomen hat vnd der schad sol auch sein, den Herdegen dem Chaetzlein getan hat vmb di hengst, di er im genomen hat, da sol Chaetzel noch sein erben hintz Herdegen noch hintz seinen erben furbaz chain vadrung noch ansprach nymmer mer gehalten noch gewinnen sullen.« Govori torej o spornih devetih hubah, ki so jih imeli Lindeški od Kacenštajnskih in zaradi katerih je očitno prišlo do prave fajde. Razsodnik namreč razsoja, da jih morajo Lindeški vrniti Kacenštajnskim, za kar pa so jim ti dolžni 40 mark graških pfenigov, s čimer je bila poravnana tudi vsa škoda, ki so jo utrpeli Lindeški, in tudi tista, ki jo je utrpel Kecel (Dipold IV.) Kacenštajnski⁹⁹ zaradi Hardegna Ptujskega. Kacenštajnski se je moral odpovedati tudi vsakršnim nadaljnjim zahtevkom za povračilo škode. Zanimivo je poudariti še to, da predstavlja zadnji del listine dodano izjavo Hardegna Ptujskega, s katero se obvezuje, da se bo držal vsega dogovorjenega v zgoraj zapisanem dogovoru.¹⁰⁰ To dejstvo govori o tem, da je bil izvod listine, ki je ostal ohranjen do danes, mišljen kot tisti, ki ga je prejel Friderik Celjski, morda pa nakazuje tudi na to, da je bil Hardegen v tem sporu izrazito slabša in podrejena stranka.

⁹⁹ Kecel Kacenštajnski se v tej listini imenuje vedno le z imenom Kecel. Prav tako se imenuje v listini iz leta 1338, v kateri se pojavlja skupaj s svojim očetom Diepoldom III. in bratom Friderikom, se pa navaja v listini iz leta 1351, maj 15., kot »Diepolten den Chaetzlen von Chazenstein« (listina, v kateri je postavil Viljem Svibenjski celjskega grofa Friderika, Albrehta Viltuškega, Kacenštajnska brata Rudolfa in Dipolda ter Nikolaja Kimberskega za poroke nasproti celjskima Židoma Mušu in Hačimu za 50 mark oglejskih denaričev; uporabil sem prepis v GZS na SAZU). Kaj je razlog za takšno dvojno poimenovanje, je težko ugotoviti. Najbolj enostavna, ne pa nujno tudi točna razlaga bi lahko bila, da je Dipold dobil (so mu ga dali) dodatek Kecel kot opomin na matični grad, ki ga je moral njegov oče pod prisilo prodati Ptujskim leta 1334 (*Beiträge* 35/1906, št. 52, 80) in se je takrat kacenštajnska veja iz njega verjetno morala izseliti, na Kacenštajnu pa so vsaj za kratek čas »zavladali« sorodniki Polani. Ptujski so se v tridesetih letih 14. stoletja intenzivno trudili, da bi stanje na njihovem Kacenštajnu konsolidirali in umirili neposlušne viteze. Leta 1337 so tako tudi od Wolffa Polana iz Kacenštajna in njegovih treh sinov, Wulfinga, Hermana in Dipolda, zahtevali, da so predali svoj delež na gradu v ptujске roke (*Beiträge* 35/1906, št. 53, 81).

¹⁰⁰ »So vergich ich vrogenanter Herdegen von Pettaw^e an disem brief vnd verpind mich mit meinem trewn alles daz, daz mein swager Fridr(eich) von Walsse zwischen dem grauen von Cili vnd mir vnd vnsrer paider erben gesprochen hat, als ez an disem brief geschriben stet, daz lob ich alles staet ze behalten vnd ze volfu^rn mit meinn trewⁿ an geuerd. Daz diser spruch furbaz staet vnd vnebrochen beleib, daru^ber zu^e eim vrchund der warhait, gib ich vrogenanter Herdegen von Pettaw^e disen offen brief, versigelten dem edeln graf Fridr(eich) von Cili vnd seinen erben fur mich vnd fu^r mein erben mit meinem vnd mit meines swager Fridr(eichen) von Walsse, der diser sach spruchman gewesen ist, anhangunden insigeln versigelten.«

Postavlja se še eno zanimivo vprašanje: kam lahko lociramo »Geyer turn«. Hans Pirchegger in za njim Dušan Kos¹⁰¹ sta zapisala le, da je omenjeni stolp spadal h Kacenštajnu. Listina govori o stolpu in dvajsetih hubah, ki sodijo h kacenštajnskemu delu Kacenštajna, kar pa enako (kot da so bile del samemu gradu) lahko pomeni samo, da je omenjena posest sodila v tisto posest, ki so jo šteli k posesti Kacenštajnskih. Hube, ki so spadale k družini Polan (kot smo videli), so namreč našteje posebej. Arheološki sondažni izkop, ki smo ga delavci Muzeja Velenje izvršili leta 1995, je pokazal,¹⁰² da je risba, ki jo je objavil Georg Mathias Vischer na zemljevidu leta 1678, presenetljivo natančna. Pokazali so se temelji velikega, rahlo ovalno oblikovanega bergfrida, ki ga vidimo tudi na risbi. Poleg tega stolpa pa je grad sestavljalo samo še stanovanjsko jedro. Ali je torej možno, da je bil z »Geyer turnom« mišljen ta obrambni stolp?

Domnevo, da gre v resnici za stolp, ki je bil del samega gradu ali pa je ležal vsaj v neposredni bližini samega grajskega jedra, podkrepljuje tudi nadaljnje dogajanje. Leta 1386 je namreč vojvoda Albreht podelil Georgu Auerju fevde v Ložnici (pri Žalcu?), stolp pri Kacenštajnu, dvor v Kotah (del Arnač južno od Velenja) in dvor »Salmonshof« (Slom?).¹⁰³ Se pravi, da tudi ta listina potrjuje dejstvo, da obstaja v 14. stoletju nek stolp pri Kacenštajnu, ki je najverjetneje zgoraj omenjeni »Geyer turn« in je predstavljal neko samostojno pravno entiteto, ki jo je bilo mogoče posebej oddajati naprej. Ptujski so očitno ostanke svoje posesti na področju Savinjske in Šaleške doline relativno hitro prodali naprej, saj jim takšni »osamelci« niso nič več koristili, na kar bomo še opozorili.

Nekoliko drugačno možnost razlage lokacije Geyer turna pa morda ponuja listina iz 20. aprila 1329.¹⁰⁴ V tej listini namreč Gunther Hekenberški podeljuje Gornjegrajskemu samostanu dve hubi. Prva je ležala v Prekopi, ki jo je Gunther pred tem kupil od samostana, druga pa v Tešovi, ki pa jo je kupil od nekega Geyra.¹⁰⁵ Kdo ali kaj je omenjeni Geyer? Pregled listinskega gradiva nam ponuja dva možna odgovora. Najenostavnejši bi bil seveda ta, da je imel omenjeni Geyer v lasti (upravljanju) stolp pri Kacenštajnu, ki je po njem dobil svoje ime (je bil torej njegov graditelj) in ga nato srečamo tudi v zgoraj obravnavani poravnalni listini. Vendar ta domneva ne more zdržati, saj je že

¹⁰¹ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 208; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73.

¹⁰² Prim. Danijela Brišnik, Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše, v: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, 76, 77.

¹⁰³ 1386, december 21, Merano; po: A. Muchar, *Geschichte der Steiermark* VII, 34.

¹⁰⁴ 1329, april 20, Gornji Grad; orig. perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. listine 1979c.

¹⁰⁵ »Deu ander leit ze Tessau di ich von dem Geyer chaufft han.«

omenjeni arheološki sondažni izkop na Kacenštajnu jasno pokazal, da je bil stolp, ki bi bil lahko iskani Geyer turn, zgrajen sredi 13. stoletja. V same temelje stolpa sta bila namreč (po položaju obeh predmetov lahko brez dvoma zatrdimo, da so ju na to mesto vzdali namerno) vzdana podkev in novec Bele IV., madžarskega kralja, ki je bil v letih 1254–1260 štajerski vojvoda; in ravno v ta čas smemo tudi datirati gradnjo tega stolpa. Verjetnejša razlaga o imenu in izvoru Geyer turna v kacenštajnski listini je sledeča: v ptujskih listinah iz 14. stoletja lahko spoznamo tudi brate Ortolfa, Wulfinga in Ulrika Geyerje,¹⁰⁶ istega leta, kot je nastala zgoraj omenjena listina, pa ponovno nastopa v neki drugi listini kot priča omenjeni Wulfing Geyer.¹⁰⁷ Vsi trije bratje so se imenovali po stolpu Geyer v bližini Ptujja. Pri tem pade v oči tudi dejstvo, da je nosilno družinsko ime pri Polanih in Geyerjih isto – to je Wulfing. Ali je torej možno, da so Kacenštajnski (kot ptujski vitezi) pridobili v upravljanje tudi ta stolp pri Ptujju ter da je z »Geyer turnom« iz delilne listine mišljen ravno ta stolp? Zgovorno je tudi dejstvo, da se Polani ne pojavijo več v neposredni zvezi z gradom Kacenštajn, kar bi sicer pričakovali, če bi sami res ostali na delu gradu. Leta 1378¹⁰⁸ izvemo le, da je bila neka Jera Polanska že vdova ter da je imela hčer Elzo, o sinovih pa ni besede. Obe sta za enajst mark prodali dva vinograda ob Paki »svojima ljubima prijateljema« Diepoldu in Rudolfu Kacenštajnskima. Prav verjetno je, da sta bili omenjeni zadnji iz svojega rodu. Dejstvo, da o Polanih ne izvemo praktično ničesar več, pač priča o tem, da so morali zelo hitro izginiti z zgodovinskega prizorišča. O tem govori tudi dejstvo, da so Ptujski svoj del kacenštajnskih posesti že leta 1388 prepustili deželnemu knezu.¹⁰⁹ Morda pa lahko v vitezu Dipoldu iz Hekenberga iz leta 1364¹¹⁰ domnevamo pripadnika družine iz Kacenštajna?¹¹¹

¹⁰⁶ 1303, november 25, Ptuj; po prepisu v GZS na SAZU (»Ortolf der Geyer«), in 1307, julij 14, Ptuj; po prepisu v GZS na SAZU (»Wulfing Geyer, Ulrich der Geyer«).

¹⁰⁷ 1329, oktober 31; objavljeno v: *GZM* III/90 (»Wulfinch der Geir«).

¹⁰⁸ 1378, april 11; regest v: F. Kommatar *MMK* 19/1906, št. 212 (»Getraut Poellains säligen wityb und Else ihre tochter verkaufen fur freies lediges Erbe ihren lieben Freunden hern Diepolten und Rudolffen brudern von Chaczenstein 2 Weingärten, die gelegen sind an der Pag in dem paumgarten, um aylif marg graczer.«).

¹⁰⁹ H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 208.

¹¹⁰ Tega leta je podelil grof Ulrik Celjski, deželni glavar na Kranjskem, rogaškemu tržanu Janezu (»Janesen purger ze Rohats«) in njegovim dedičem hubo v Prekopi pod gradom Hekenberg, ki jo je kupil od »Dypolten von Hechenberch« (1364, februar 2, Celje; originalna perg. listina v ARS, listine vrnjene iz HHStA Wien, rep. III).

¹¹¹ Drugače meni D. Kos, *Med gradom in mestom*, 70, kjer domneva, da je Dipold Hekenberški pripadal družini Turnskih, kar pa se nam zdi manj verjetna rešitev. Proti njej govori tako tipično kacenštajnsko ime – Dipold, kot dejstvo, da je Herman Turner pripadal tisti družini Turnskih, ki so imeli kot svoj grb tri bruna v ščitu in je torej pripadal tistim, ki so imeli večino svojih posesti na Kozjanskem in ne v Savinjski oz. Šaleški dolini.

Hekenberškega s tem tipičnim Kacenštajnskim imenom najdemo kot pričr še v listini iz leta 1399.¹¹²

Za razliko od Polanov pa je druga veja rodbine, Kacenštajnski, doživljala svoj vrhunec. Brata Dipold IV. in Rudolf I. sta postala tako bogata, da sta (kot to slikovito opiše Dušan Kos) začela sama »zbirati« gradove in gospodstva.¹¹³ Njun status med vitezi Celjskimi je bil visok. To dokazuje med ostalim tudi dejstvo, da sta eden ali drugi nastopala na strani grofov kot aktivna udeleženca pri mnogih pravnih aktih. Leta 1355 je bil tako Dipold Kacenštajnski eden od štirih zastopnikov grofa Friderika Celjskega pri pomirjanju spora zaradi meja med salzburškim posestvom Brežice in krškim gospodstvom Podsreda, ki ga je imel grof v fevdu.¹¹⁴ Leta 1357 sta dobila kacenštajnska brata od avstrijskega vojvode Alberta v zastavo tudi grad Strechau. Ta grad jima je vojvoda zastavil zato, da je tako poravnal dolg v višini 8000 guldnov, ki ga je imela do njiju njegova mati, bavarska vojvodinja Margareta. K zastavi je spadal grad skupaj z običajnim pomirjem ter z vsemi dajatvami, ki pripadajo gradu od vojvodovega urada v Auseeju.¹¹⁵ Vse skupaj je letno prinašalo 800 guldnov, grad in pripadajoče pa naj bi ostalo v zastavi, dokler ne bi bila dolžna vsota poravnana. Pomen soli in solnih rudnikov iz Auseeja in okolice je seveda poznan. Zato ni čudno, da je po tem uradu takoj dobil apetite celjski grof Friderik, ki je dve leti kasneje, leta 1359, odkupil dolg 8000 guldnov od obeh kacenštajnskih bratov, sam pa je prejel v zastavo grad Strechau s pripadajočim od avstrijskega, štajerskega in koroškega vojvode Rudolfa.¹¹⁶ K odkupni vsoti, ki jo je Friderik Celjski plačal Rudolfu Kacenštajnskemu za grad Strehau, je gotovo potrebno šteti tudi grad Boštanj na Savi s pripadajočo posestvijo, ki ga je aprila leta 1359 kupil za vsoto 800 mark oglejskih denaričev.¹¹⁷

112 1399, april 1, Velenje; originalna perg. listina v NALj, vrsta gornjegrajskih listin, št. 3968.

V tej listini je ohranjen (žal precej poškodovan) pečat Dipolda Hekenberškega. Pečat opiše Dušan Kos kot »enostopenjsko razcepljen ščit«, poškodba pečata pa je tolikšna, da ni mogoče nedvoumno blazoniranje grba. J. Kraßler (*Wappenschlüssel*, 23) navaja za leto 1399 grb nekega (istega) »Hokenberga«, ki ga opiše kot enkrat prelomljen kol v ščitu. Kot kaže, gre za povsem nov grb, ki ga ne moremo povezati ne z že opisanimi Kacenštajnskimi ne s Turnskimi grbi.

113 D. Kos, *Med gradom in mestom*, 73.

114 1355, oktober 18, Ptuj; originalna perg. listina v ARS CE III, št. 23.

115 1357, april 19, Dunaj, prepis iz 19. stoletja v StLA, št. 2599^d.

116 1359, januar 2; originalna perg. listina v ARS CE III, št. 28. Prepis iz 19. stoletja v: StLA, št. 2683.

117 1359, april 24, Celje; orig. perg. listina v ARS CE I, št. 174; prepis iz 19. stoletja v StLA, št. 2693^a.

Celotna transakcija je Kacenštajnskim očitno prinesla dovolj dobička. Ta je omogočil, da je lahko Rudolf Kacenštajnski med drugim leta 1363 za 120 funtov dunajskih denaričev kupil od Pilgrima iz Straewna polovico hiše na Dunaju na trgu sv. Mihaela (zraven hiše Henrika Ptujskega).¹¹⁸ Rudolf in Pilgrim, ki je obdržal drugo polovico hiše, sta se še dogovorila, da bosta po potrebi hišo delila, pri tem pa sta dala zapisati še, da imata pravico do predodkupa, če bi eden od njiju želel svojo polovico prodati. Istega 1363. leta pa najdemo kot poslanca avstrijskega vojvode Rudolfa navedene ga nekega Ulrika (?) Kacenštajnerja, ki je kot »ambasiator« potoval na patriarhov dvor ter skupaj z Janezom Šteberškim (neuspešno) posredoval v vojni med vojvodo in patriarhom.¹¹⁹

O pomenu, ki so ga Kacenštajnski dosegli v tem času, pa pričajo tudi poroke, ki so jih sklepali. Elizabeta, hči Dipolda IV. Kacenštajnskega, je bila poročena s »Zyprianom« iz Villandersa, južnotirolskim plemičem,¹²⁰ druga hči Ana pa je bila poročena s Hansom Turjaškim, predstavnikom ene najpomembnejših kranjskih plemiških rodbin.¹²¹

Ob obravnavanju Kacenštajna in njegovih prebivalcev smo opozorili na oportuno – ali morda bolje – od seniorjev relativno neodvisno obnašanje kacenštajnskih vitezov. Tako kot niso bili ravno vzor zvestobe do Ptujskih, katerim so »uhajali« h grofom Vovbrškim in nato Žovneškim oz. grofom Celjskim, lahko enako ugotavljamo tudi naprej. Tudi Celjskim grofom Kacenštajnski niso bili povsem zvesti. Že na primeru gradu Strechau smo videli, da so se začeli neodvisno od svojih seniorjev gibati v krogu Habsburžanov, za svojega »zvestega« pa so Rudolfa imeli tudi grofi Ortenburški.¹²² V šestdesetih letih pa se je Rudolf Kacenštajnski v habsburški službi udeležil tudi vojnega pohoda v Furlanijo, pri tem dogajanju pa je dejavno sodeloval, kot smo v prejšnjem odstavku že poudarili, njegov sorodnik Ulrik. Leta 1372 je vojvoda Albreht III. potrdil, da je ostal takrat že pokojnemu Rudolfu dolžan za stroške, ki jih je imel slednji. Zaradi tega je njegovima neča-

¹¹⁸ 1363, junij 2, Dunaj; regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 140, 41. 1363, junij 3, Dunaj, regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 141, 42.

¹¹⁹ Miha Kosi, *Potujoči srednji vek*, 88. Opozorimo naj, da omenjenega Ulrika s Kacenštajna ne najdemo nikjer drugje in ga je le težko (tudi zaradi povsem netipičnega imena) povezati v družinsko genealogijo.

¹²⁰ 1359, november 29; regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 124, 186.

¹²¹ 1380, maj 17; regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 222, 117 (»Anna Hansen von Awersperch seligen witib Dieppolts von Khaczenstain seligen tochter«). Prim. Andrej Komac, Vzpon Turjaških v srednjem veku, *ZČ* 54 (2000), št. 1, 36.

¹²² 1364, avgust 3; regest v: *MMVK* 1906/XIX, št. 152, 47, 48.

koma Dipoldu V. in Rudolfu III. še naprej podelil desetine (ki sta jih imela od njega v zastavi že od prej), ležeče pri »Arch«, v vrednosti 200 guldnov.

Vsekakor predstavlja izgubljena bitka gospodov Ptujskih za grad Kacenshtajn in s tem očitno povezana odpoved nadaljnjim prizadevanjem za pridobitev gradu in posesti Rudeneka tudi dokončen konec ptujskim prizadevanjem za večjo vlogo na področju Savinjske in Šaleške doline. Od nekdanje velike posesti, katere vrhunec predstavlja leto 1323 in pridobitev posestva gosposčin Hekenberga in Velenja od svojih sorodnikov Kunšperških, jim je od srede 14. stoletja dalje ostala le še posest teh dveh gradov. Vso prvotno alodialno posest, ki so jo pridobili v veliki meri kot dediščino po Dravsko/Šoštanjskih in tudi kot dediščino po gospodih iz Orta ali z nakupi, so do srede 14. stoletja izgubili v konfliktih z močnejšimi od sebe. Najprej so bili to grofje Vovbrški, nato pa njihovi nasledniki grofje Celjski, ki so jim z odvzemom Kacenshtajna zadali zadnji in odločilni udarec. V kako veliki stiski so se v Savinjski in Šaleški dolini znašli gospodje Ptujski, priča tudi dejstvo, da so bili leta 1362 prisiljeni zastaviti svoj grad Velenje vojvodi Rudolfu Habsburškemu in so ga nato prejeli nazaj v fevd.¹²³ S tem dejanjem so si pridobili mogočnega zaveznika, ki jih je lahko obvaroval pred skoraj nevzdržnim pritiskom Celjskih grofov. Po Rudolfovi smrti je grad ponovno prešel v last Ptujskih, posest na področju Savinjske oz. Šaleške doline pa je za Ptujске izgubila že skoraj ves pomen.

Kako malo je Ptujskim po tem obdobju pomenila posest na obravnavanem področju, govori tudi dejstvo, da so (Hans Pirchegger domneva, da okoli leta 1380)¹²⁴ ob poroki Hansa Liechtensteinskega iz judenburške linije in Ane Ptujске mirno predali Ani kot doto posest gradu in trga Velenje.¹²⁵ Do poroke je moralo priti nekoliko prej, kot je to domneval Hans Pirchegger, in sicer nedvomno pred aprilom 1377. Ob poroki je namreč med Hansom Liechtensteinskim in njegovo ženo Ano na eni strani ter njenim bratrancem Hartnidom V. Ptujskim na drugi prišlo do spora, vezanega skoraj gotovo na vprašanje dedovanja. Kaže, da se je Hartnid V. Ptujski uprl temu, da bi Ana podedovala po svojem očetu vsa njegova posestva. Aprila leta 1377 so nato štajerski glavar Rudolf iz Walseeja, Haug Devinski in Oto

¹²³ 1362; po regestu v: J. Losert, *Das Archiv des Hauses Stubenberg*, št. 33, 79 (»Item, ain lehnbrief von erczherczogen Rudolffen zu Osterreich dem virden /sic!/ ausgangen umb die veste Wellen und ander guter darzu gehorent Frydreichen von Pethau lautnd. Des datum stet 1300 seins gewalts im virden iar.«).

¹²⁴ H. Pirchegger, *Die Landesfürst und Adel* III, 64.

¹²⁵ Prim. H. Pirchegger, *Die Untersteiermark in der Geschichte*, 210; D. Kos, *Med gradom in mestom*, 103.

iz Ernfelsa kot razsodniki ta spor poravnali.¹²⁶ Poravnalna listina žal ne razkriva vseh podrobnosti, ki bi bile zanimive, domnevamo pa lahko, da je bila ena od točk spora tudi ptujska posest v Šaleški in Savinjski dolini.

Prehod posesti gradu Velenje iz rok družine Ptujskih na Liechtensteinske je želel izkoristiti grof Herman II. Celjski in se v tem trenutku polastiti še predzadnje ptujske posesti, vendar je moral po razsodbi vojvode Albrehta 21. aprila 1393 grad in posest Velenje vrniti Hansu Liechtensteinskemu.¹²⁷

Posest gradu Hekenberg je ostala Ptujskim vse do njihovega izumrtja leta 1438, ko so jo najprej pridobili do leta 1441 Stubenbergi, nato pa so se je vendarle uspeli polastiti knezi Celjski. Toda tudi njihovo posedovanje je bilo le kratkotrajno, saj je leta 1456 tudi ta družina izumrla, grad in posest Hekenberga pa sta prešla v roke deželnega kneza. Grad Velenje je nato enako, kot so ga najprej dobili Liechtensteinski, s poroko dobil Friderik Stubenberški, ki se je poročil z neko pripadnico iz družine Liechtensteinskih.

Poleg obeh manjših gradov pa so Ptujski vendarle ohranili pomembno posest. To so bili trije fevdi krške škofije ter gradovi Dobrna, Lemberg in Ranšperk. Vsi trije so tvorili pomembno geografsko celoto in predstavljali stabilen finančni vir, kateremu se seveda niso bili prirpavljeni odpovedati. Kljub temu pa lahko rečemo, da je po izgubi Kacenštajna in po koncu borbe za grad Rudenek Savinjska dolina izgubila svoj prejšnji pomen v družinski politiki, s tem pa se je končalo več kot dvestoletno obdobje borb velikih plemiških rodbin za posest in prevlado na področju Savinjske in Šaleške doline, borbe, ki se je začela po razpadu velike krajišniške posesti v prvi polovici 11. stoletja oz. po umiku zadnjih velikih grofovskih družin iz Bavarske, ki so do srede 12. stoletja obvladovale dogajanje na tem področju. To so bile družine grofov Bognov in mejnogrofovske družine Cham-Vohburških, svoje posesti pa so na zahodu Savinjske doline imeli tudi grofje Spanheimski. Po tem času pa se začne obdobje stalnih napetosti med posameznimi plemiškimi družinami, ki so se vse trudile, da bi dosegle prevlado. Najprej so se v ta prizadevanja intenzivno vključili grofje Vovbrški, gospodje iz Orta in gospodje Ptujski, po izumrtju Vovbrških in Ortov pa jih zamenjajo za kratek čas najprej gospodje Aufensteinski, predvsem pa svobodni

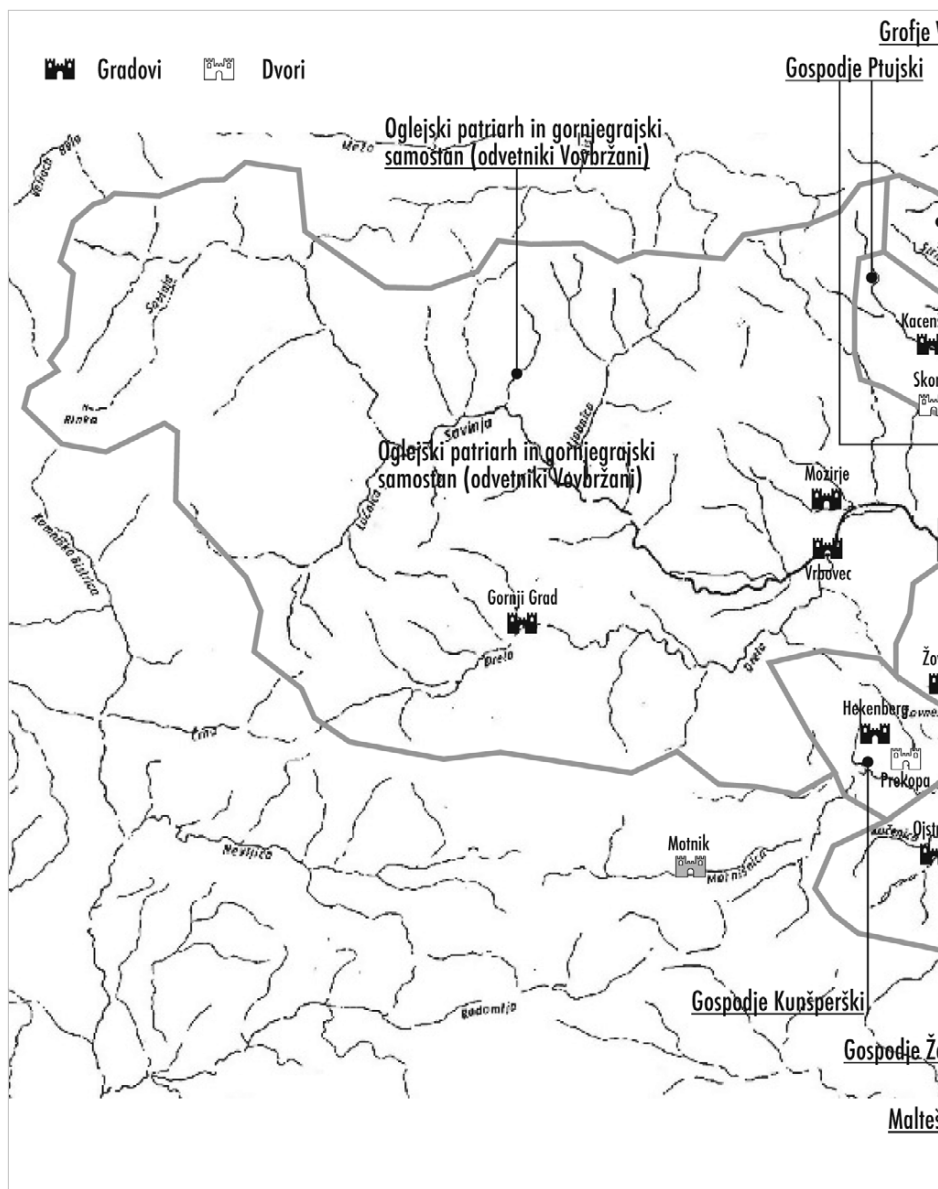
¹²⁶ 1377, april 13; original v Hofkammerarchiv na Dunaju, mikrofilm v ARS, uporabil sem prepis v GZS na SAZU.

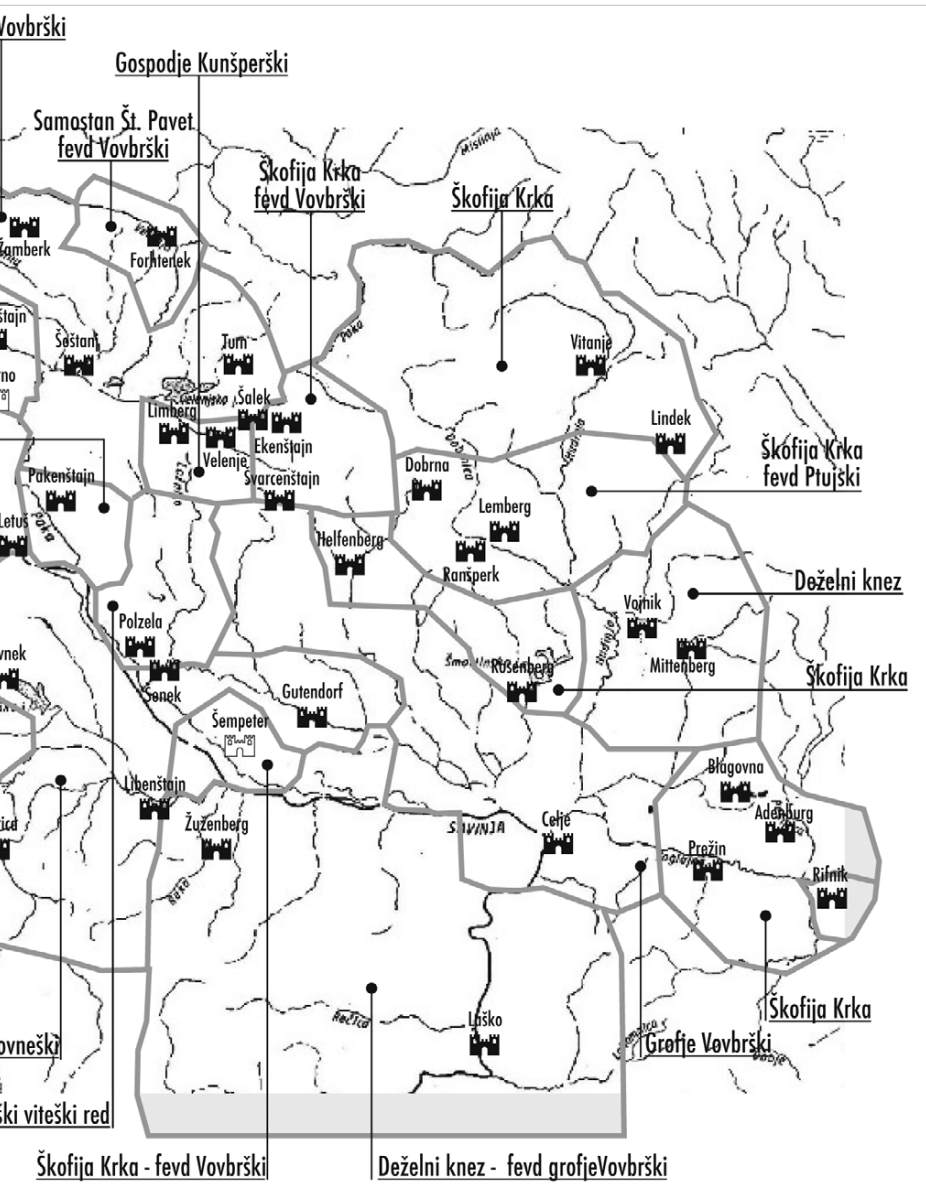
¹²⁷ 1393, april 21, je vojvoda Albreht odločil spor med Hansom Liechtensteinskim in grofom Hermanom I. Celjskim. Slednji je prvemu protipravno odvezel grad »Walem« (Velenje), zato pa je ta zaprl nekega župnika v Šaleški dolini. Povzeto po: A. Muchar, *Geschichte des Herzogtums Steiermark* VII, 47, kjer pa je napačno datiran dogodek v 31. april, kar je nato povzel tudi I. Orožen, *Das Benediktinerstift Oberburg*, 155, in isti, *Das Dekanat Schallthal*, 272.

Žovneški, katerim v drugi polovici 14. stoletja uspe obravnavano področje tudi bolj ali manj povsem združiti pod svojo oblastjo.

Ravno usoda obeh nazadnje obravnavanih gradov, Hekenberga in Velenja, ki ju Celjski grofje nikakor niso uspeli pridobiti v svojo last, pa je tista, ki upravičuje naslov zadnjega poglavja *Poskus dokončne zedinjenja ...* Kljub velikim naporom, ki so jih vlagali grofje Celjski, da bi na področju svojega matičnega Celja ustvarili zaokroženo ozemlje, jim to v celoti namreč ni uspelo. Četudi to dejstvo seveda ni predstavljalo nikakršne slabitve njihovega položaja, vendarle verno odslíkava in izraža sliko tistega razvoja medplemiških odnosov na obravnavanem področju, ki je bilo cilj naše raziskave.

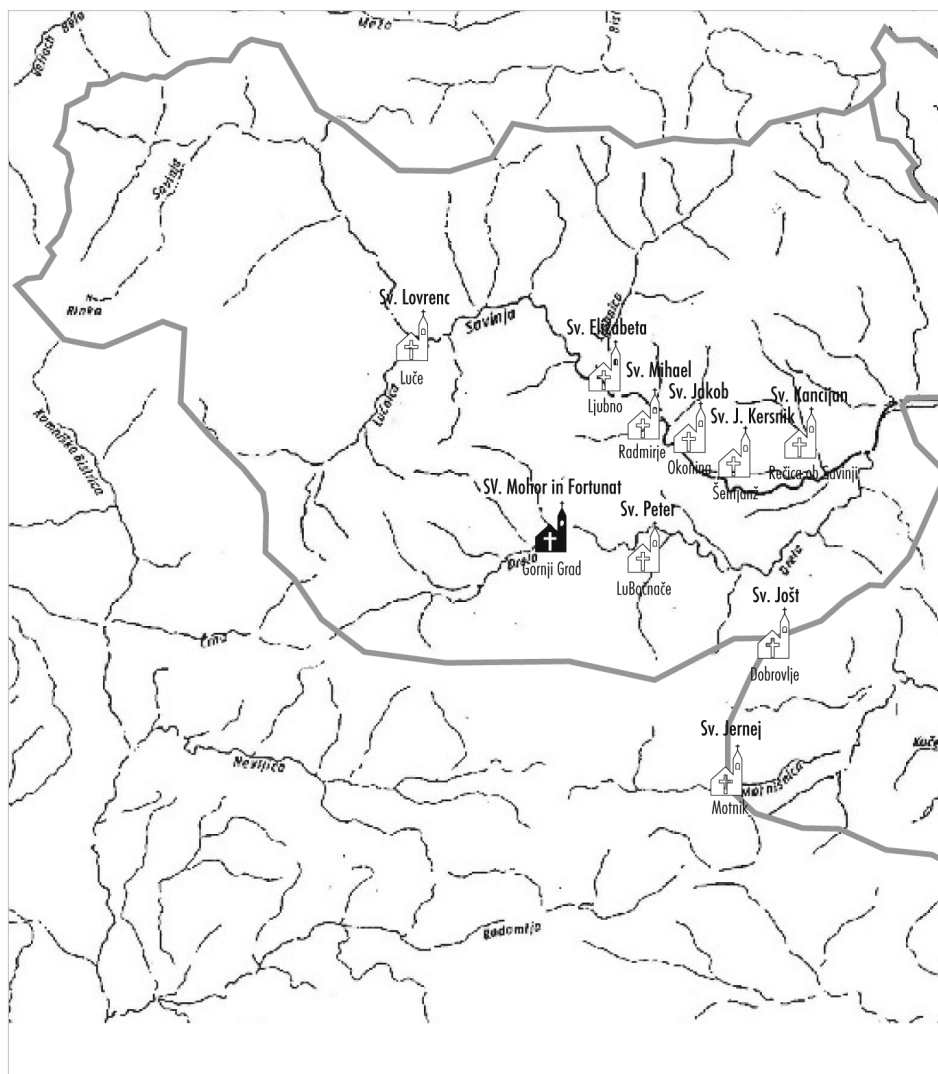
- 1: Posestna struktura v Savinjski in Šaleški dolini
- 2: Cerkevna pokrajina v Savinjski in Šaleški dolini
- 3: Poskus razrešitve družinskih povezav Kunšperških, Hekenberških, Velenjskih in Turnskih
- 4: Genealoška tabela družine Kacenštajnskih (1243–1428)
- 5: Genealoška tabela Kunšperših (1174–1388)
- 6: Genealoška tabela družine iz Orta (1151–1262)
- 7: Poskus razrešitve genealogije družine Ranšperško-Lemberških
- 8: Genealoška tabela družine Turnskih – ribji rod (1317–1438)
- 9: Genealoška tabela družine iz Prežina (1137–c. 1350)
- 10: Genealoška tabela Ehrneških (?–1173)
- 11: Genealoška tabela družine Vrbovških (1230?–p. 1405)
- 12: Izsek iz genealoške tabele svobodnih Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih (c. 1125–1456)
- 13: Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Šentiljskih«, Ranšperških, Helfenberških in Freudenberških
- 14: Poskus razrešitve genealoških povezav družin Vovbrških, Dravsko-Šoštanjskih in Machlandskih
- 15: Izsek iz genealoške tabele grofov Vovbrških (1050–1322)
- 16: Genealoška tabela gospodov Ptujskih (c. 1106–1438)

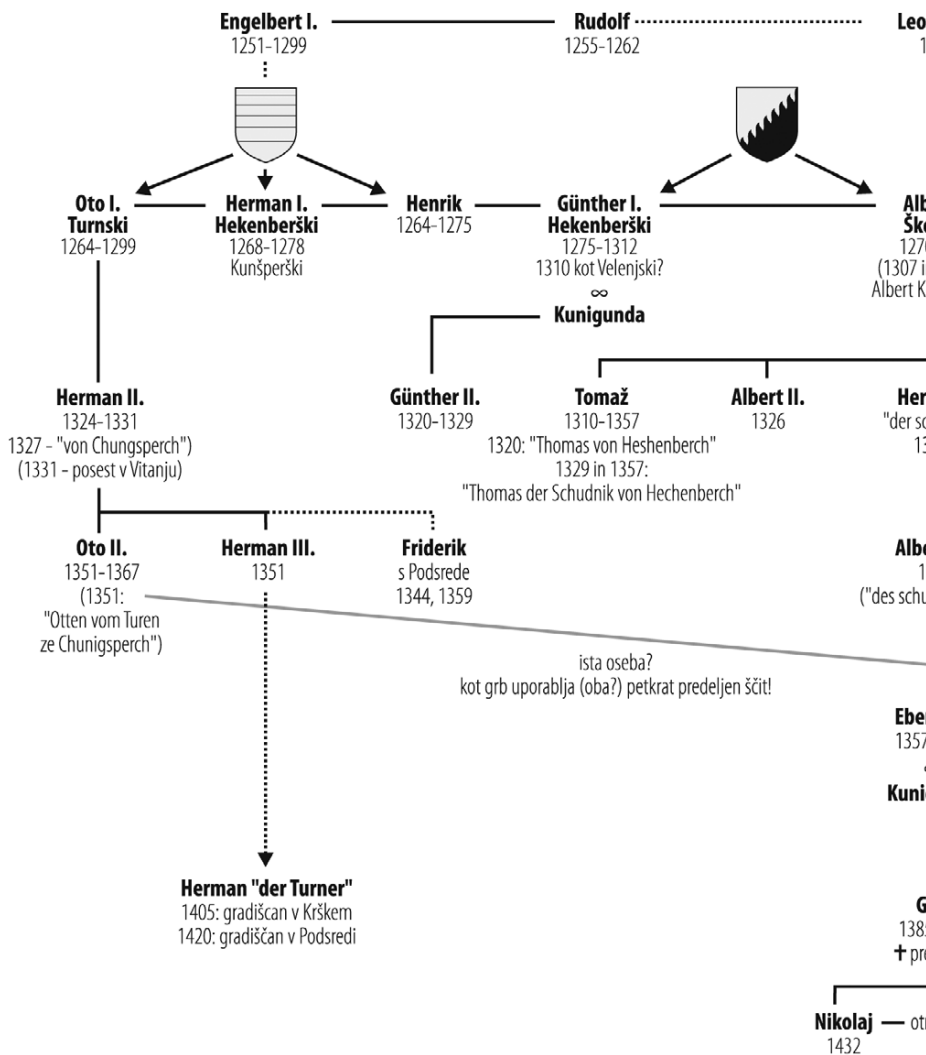

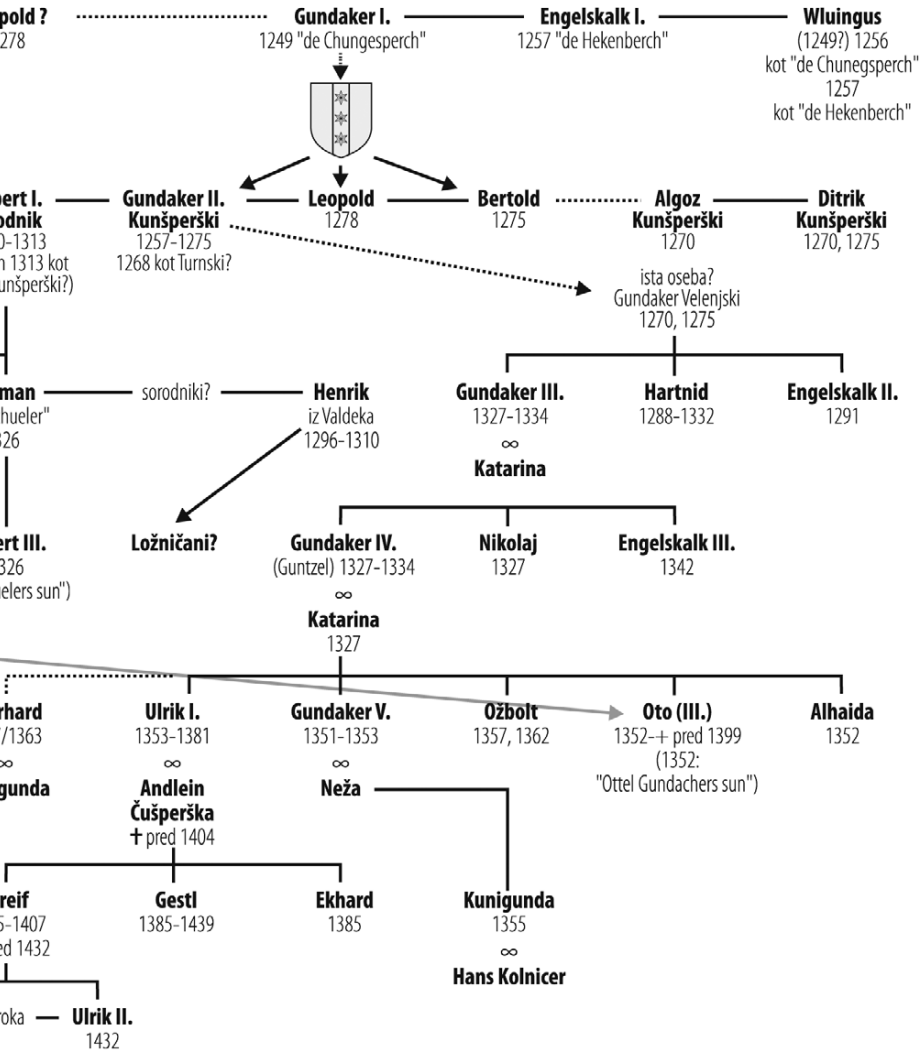

Priloga 1

Posedna struktura v Savinjski in Šaleški dolini.

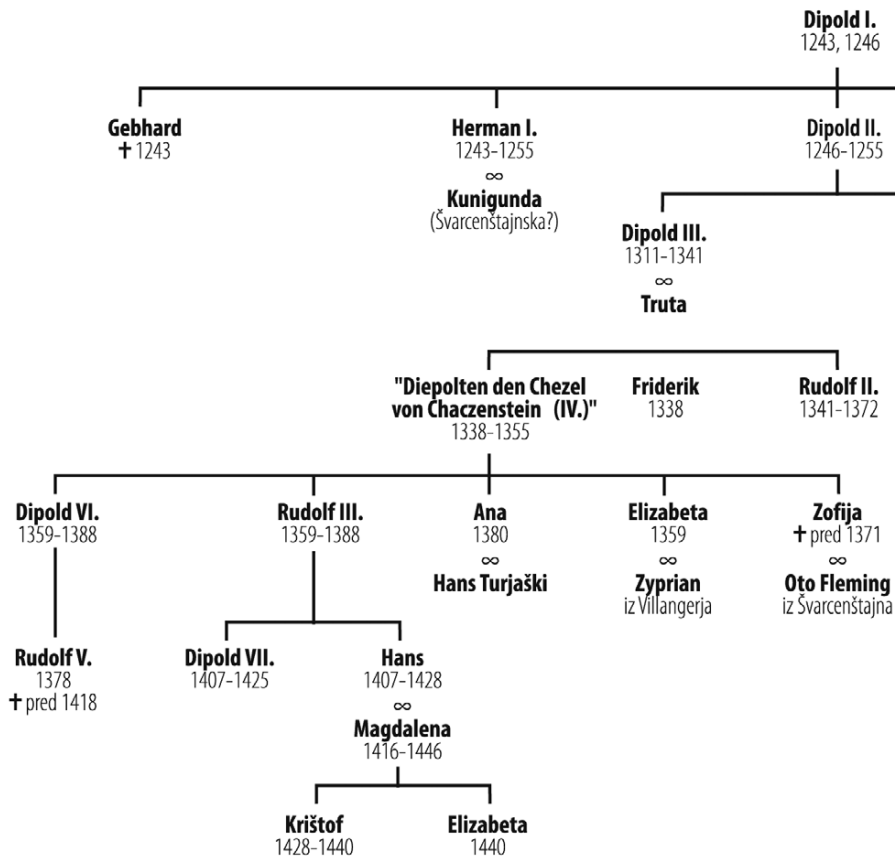

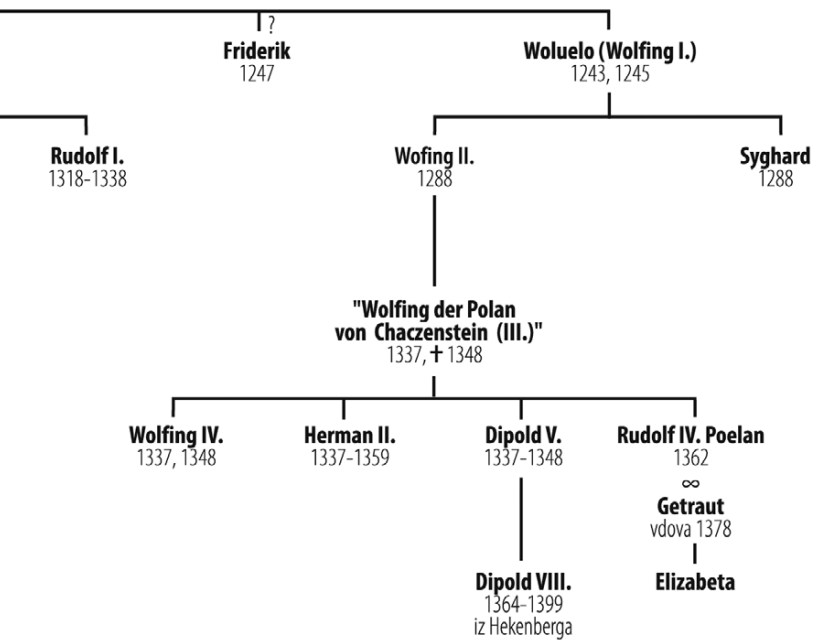
Priloga 3

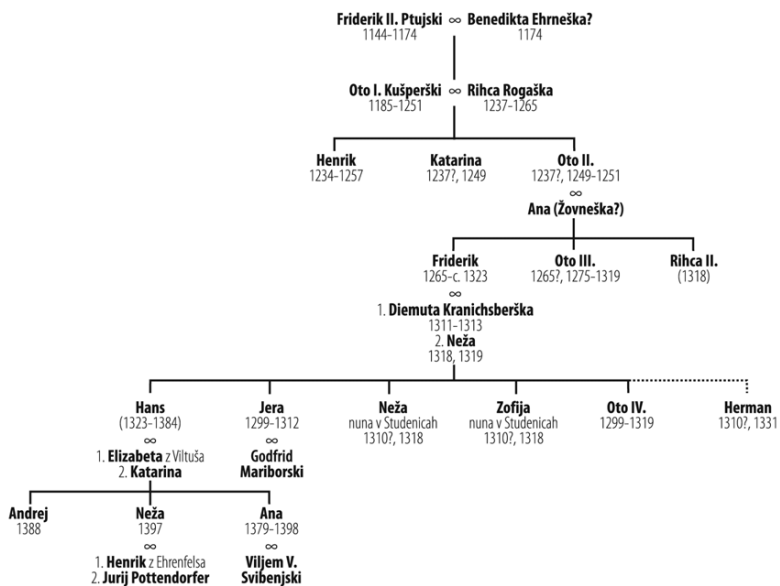
Poskus razrešitve družinskih povezav Kunšperških, Hekenberških, Velenjskih in Turnskih.

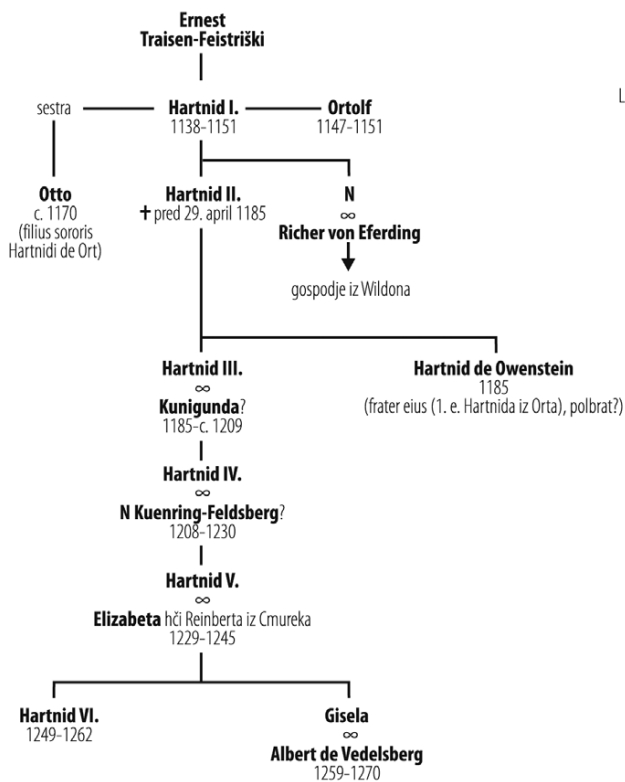
■ Priloga 4
Genealoška tabela družine Kacenshtajnskih (1243-1440).

Eberhard I.
(Šoštanjski)
1173
|
Eberhard II.
(Šoštanjski)
(1243)

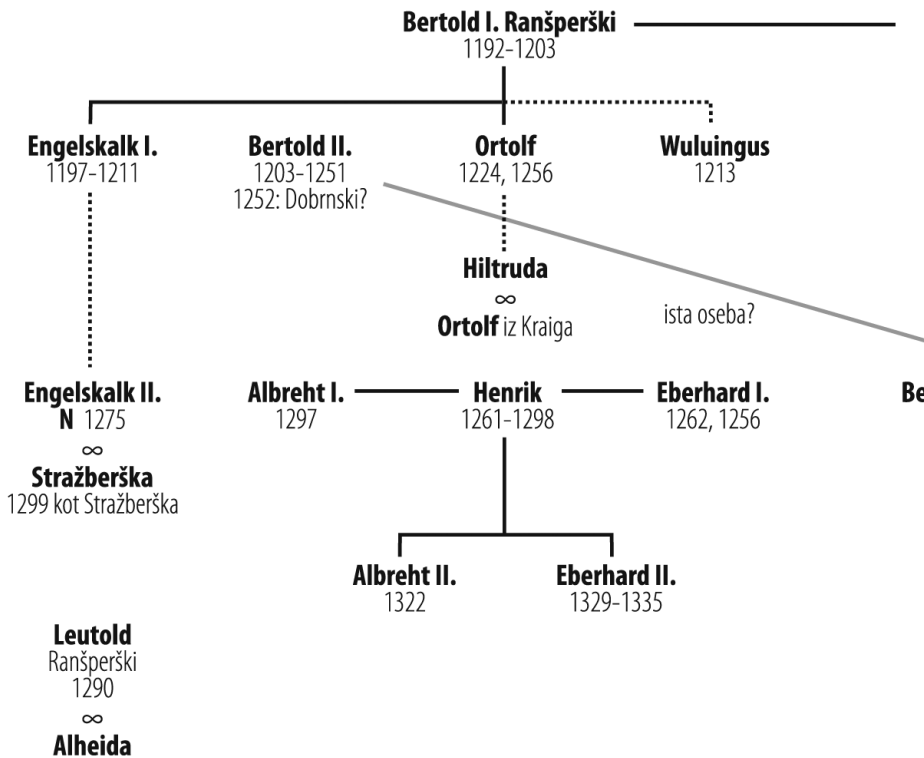

Priloga 5 ■
Genealoška tabela Kunšperskih
(1174–1388).

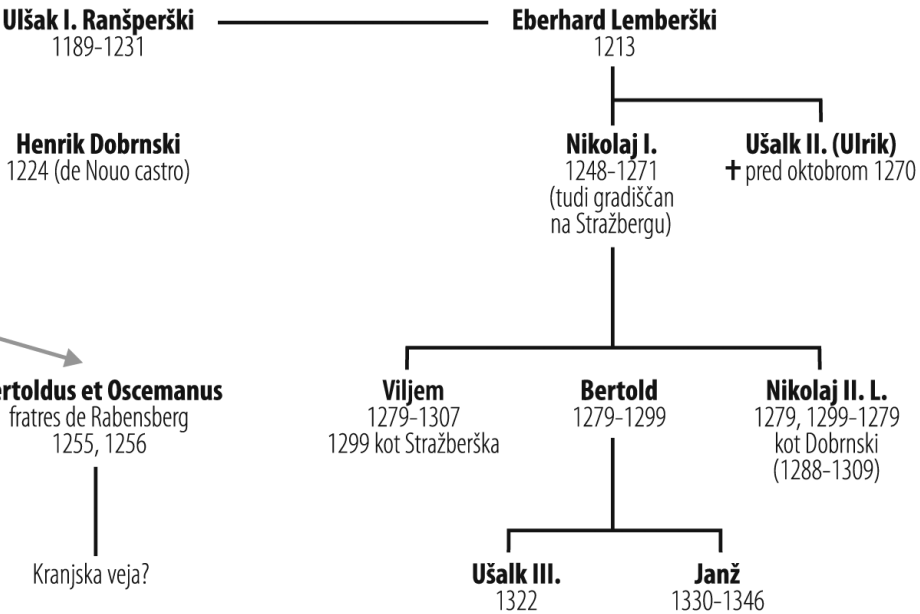
■ Priloga 6
Genealoška tabela družine iz
Orta (1151–1262).

Hartwig
v. Reidling
∞
hči **Dietmarja**
Lungavskega-Dornberška

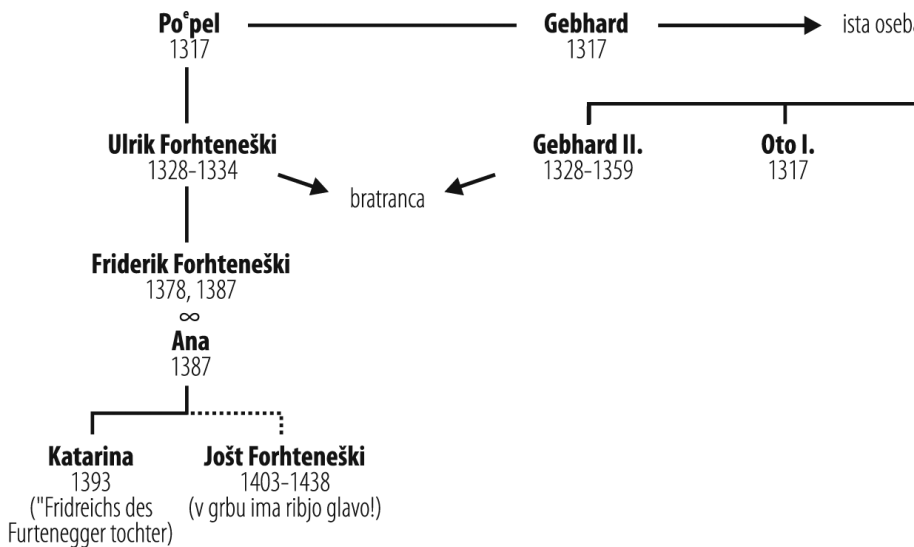

■ Priloga 7

Poskus razrešitve genealogije družine Ranšperško-Lemberških.

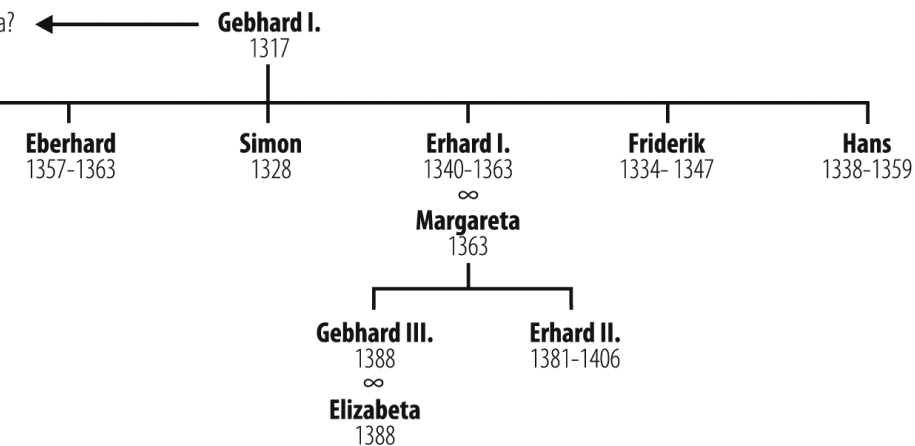

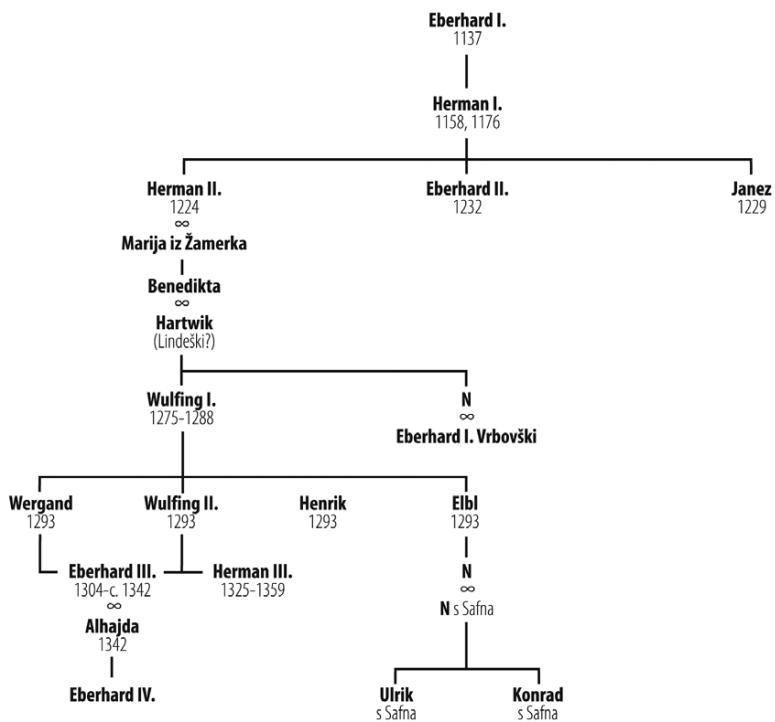
Forhteneški

■ Priloga 8
Genealoška tabela družine Turn-
skih – ribji rod (1317–1438).

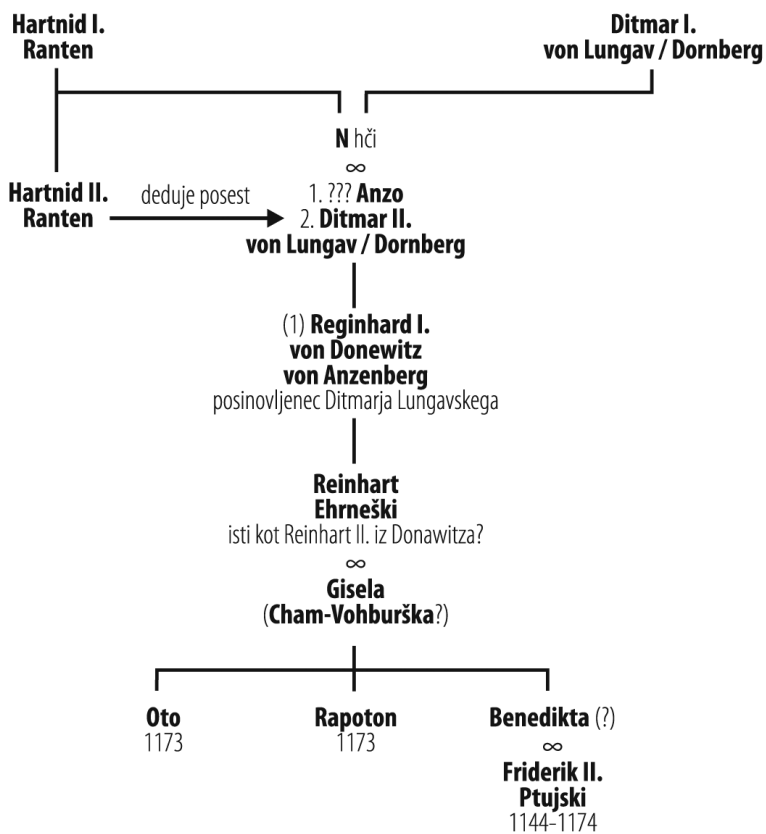
Turnski

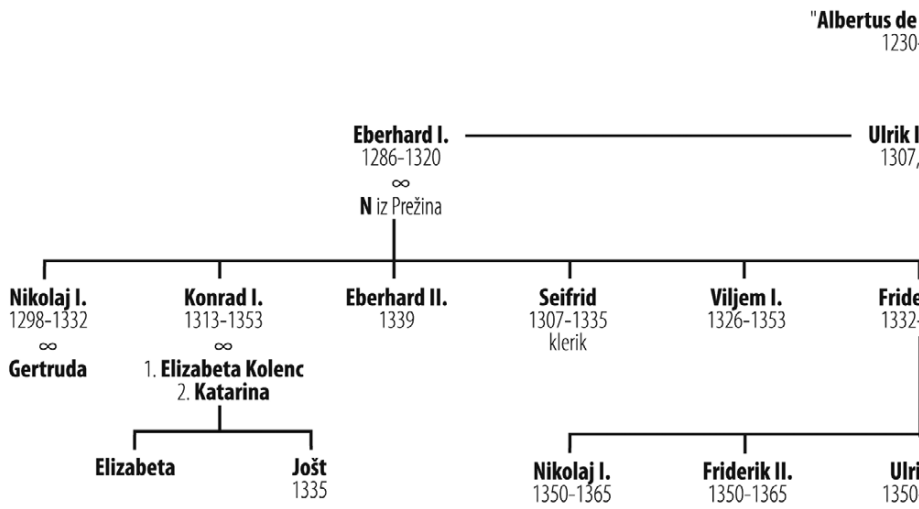

■ Priloga 9

Genealoška tabela družine iz Prežina (1137–c. 1350).

Priloga 10 ■
Genealoška tabela Ehrneških
(?–1173).

"Albertus de
1230

? Kata
13

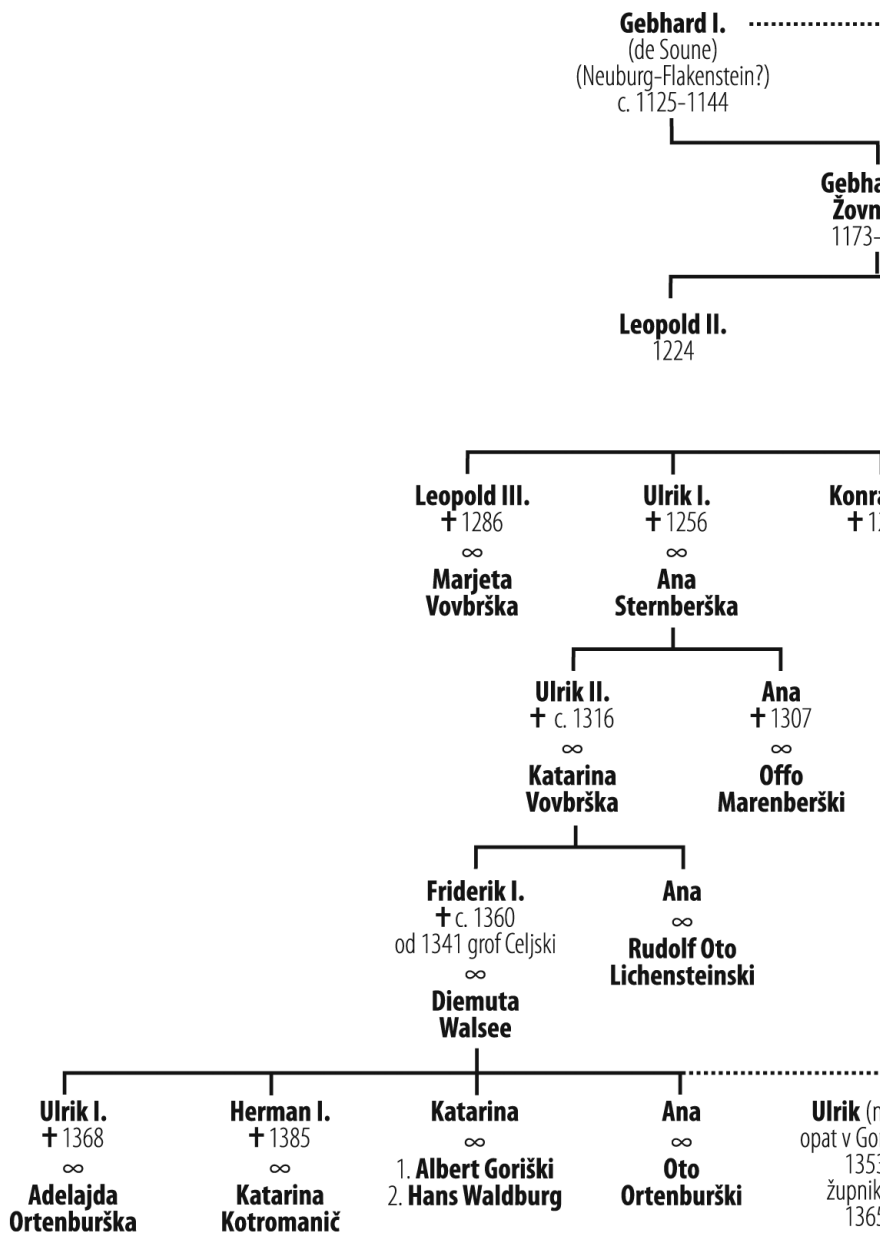
Altenburch"?

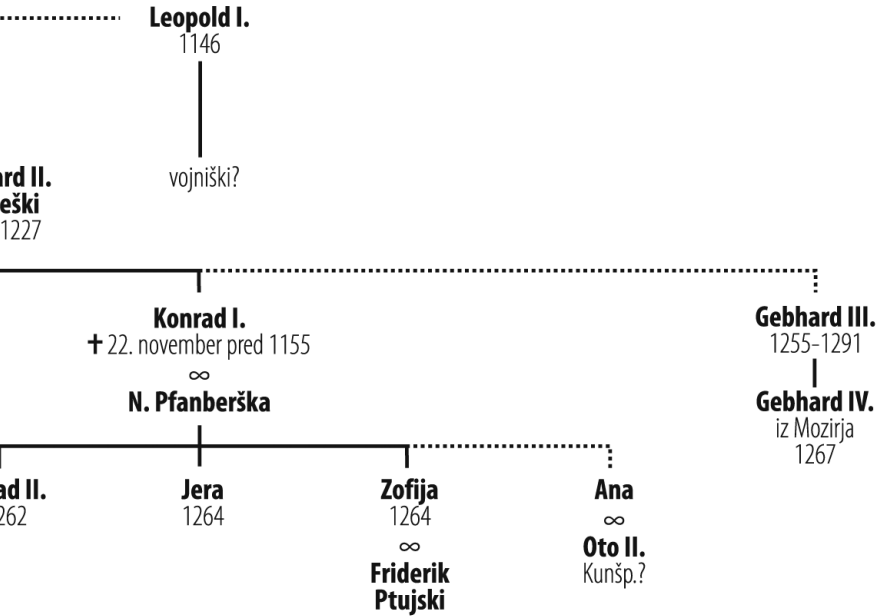
-1232

, klerik
-1309rik I.
-1353k II.
-1360arina
-148**Bertold**
† pred 1340∞
Margareta
1340**Eberhard III.**
1332-1362
† pred 1368
∞
N Dobrnka**Burkhard**
1353-1360**Seidman**
1349**Neža**
1358
∞
Wulfing
iz Podkrnosa**Ulrik II.****Katarina**
1348**Hans**
1350-1392**Eberhard IV.**
1375-1386∞
Jurij
† pred 1405

■ Priloga 11

Genealoška tabela družine Vrbovških
(1230?–p. 1405).

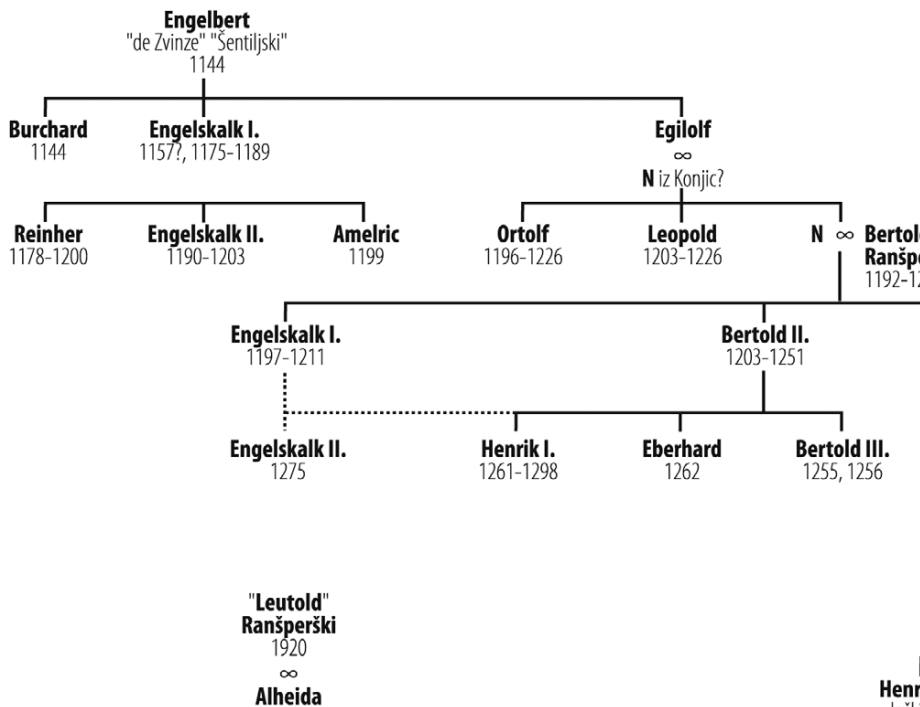

Priloga 12 ■

Izsek iz genealoške tabele svobodnih Žovneških, od leta 1341 grofov Celjskih (c. 1125–1456).

ezakonski)
njem Gradu
3-1365
v Škalah
5-1374

■ Priloga 13

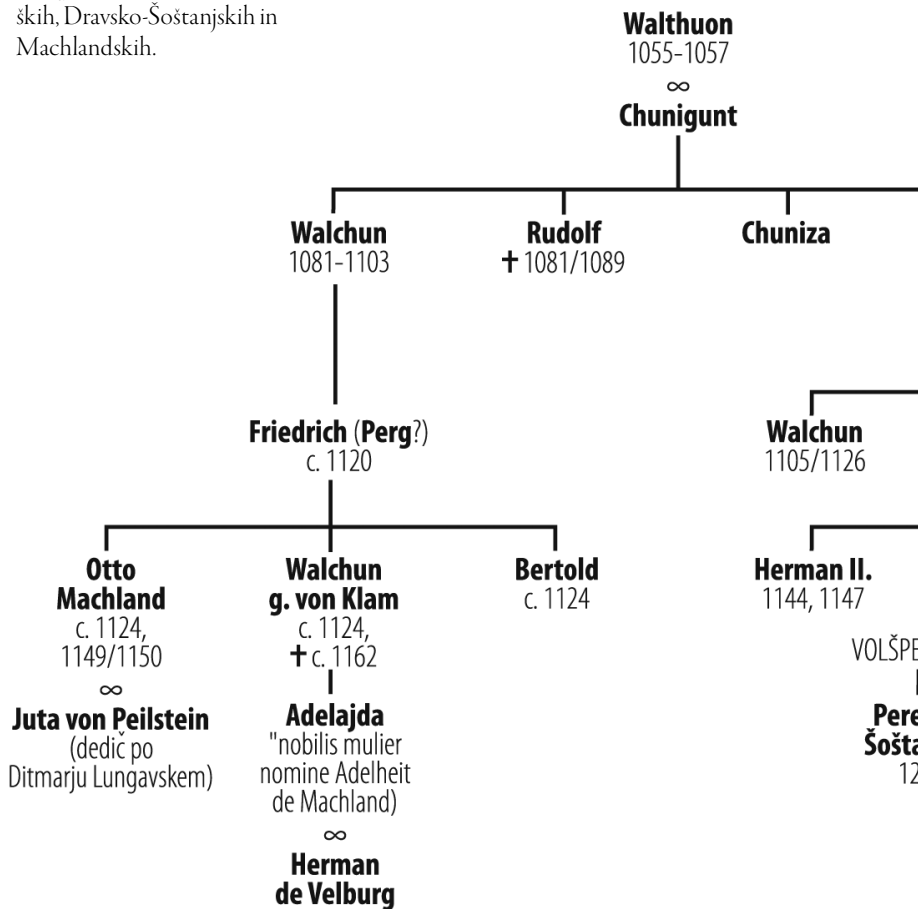
Poskus rekonstrukcije rodbinskih povezav družin »Šentiljskih«, Ransp.ških, Helfenberskih in Freudenberskih.

Henr
kršk
1298

Alhe
1397

■ Priloga 14
 Poskus razrešitve genealoških povezav družin Vovbrških, Dravsko-Šoštanjskih in Machlandskih.

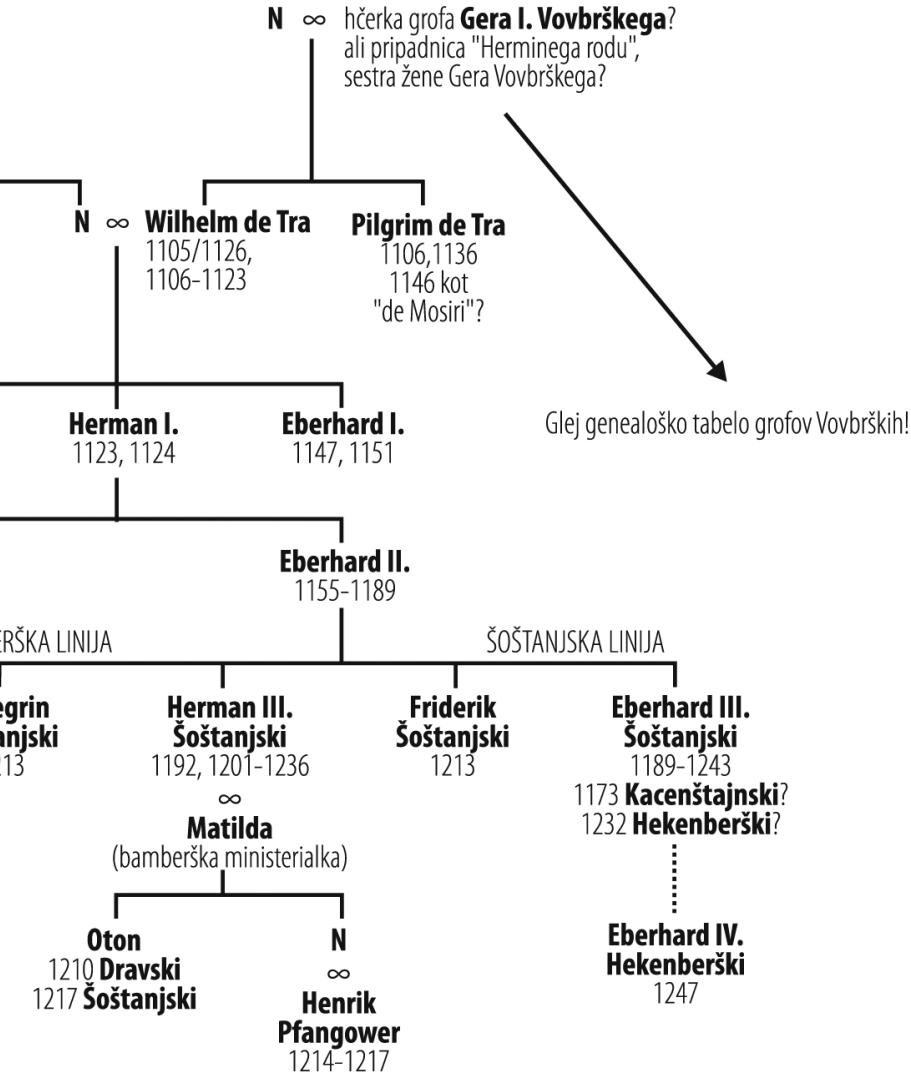
Machlandi

VOLŠPE
 Pere
 Šošta
 12

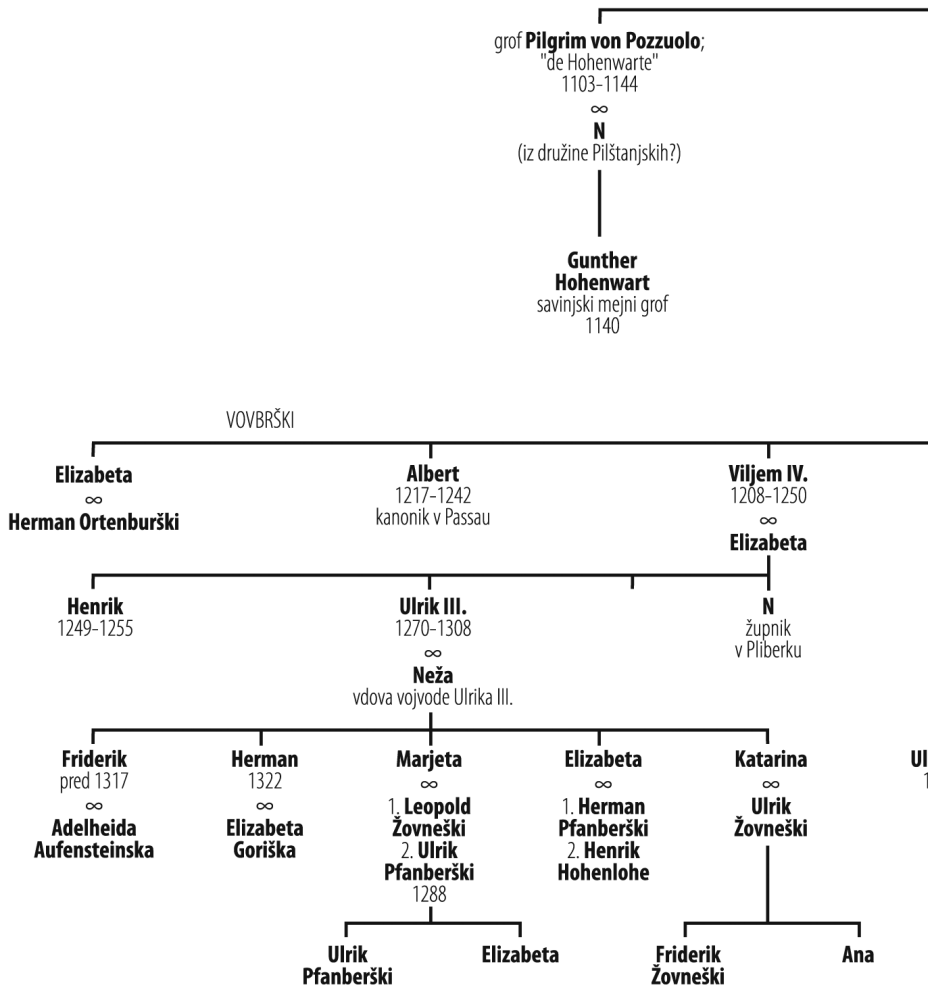
Vovbrški

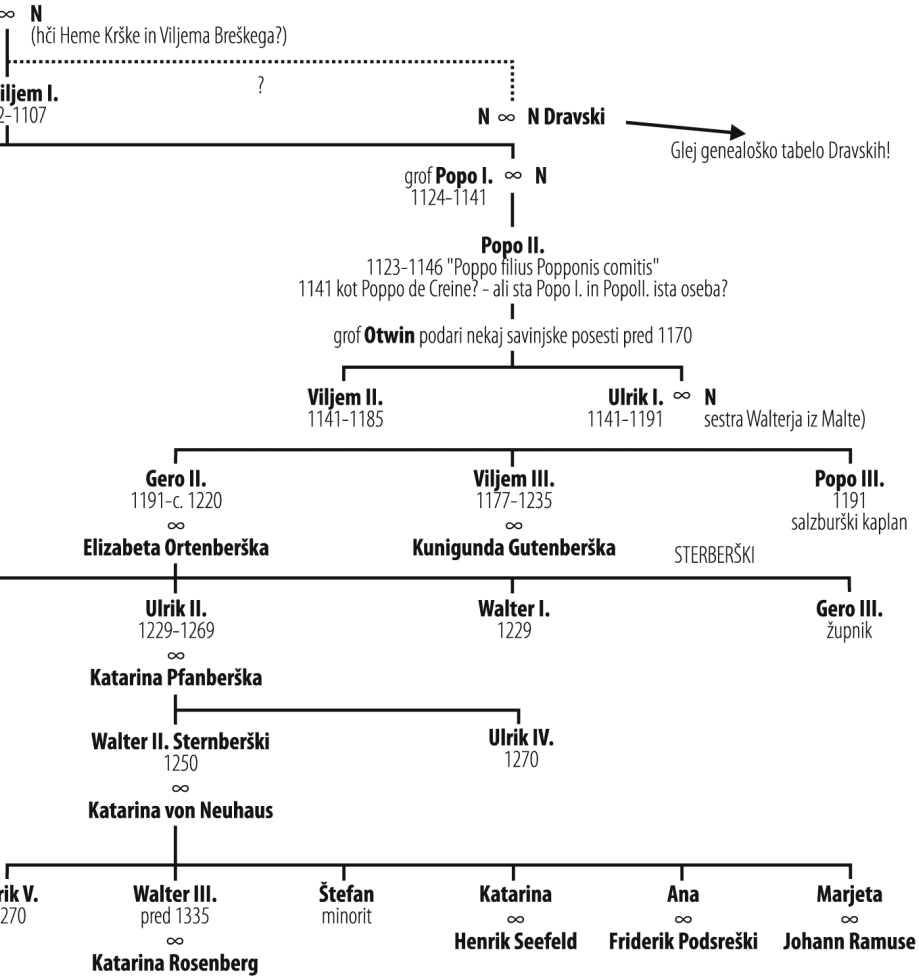
vsko/Šoštanjski

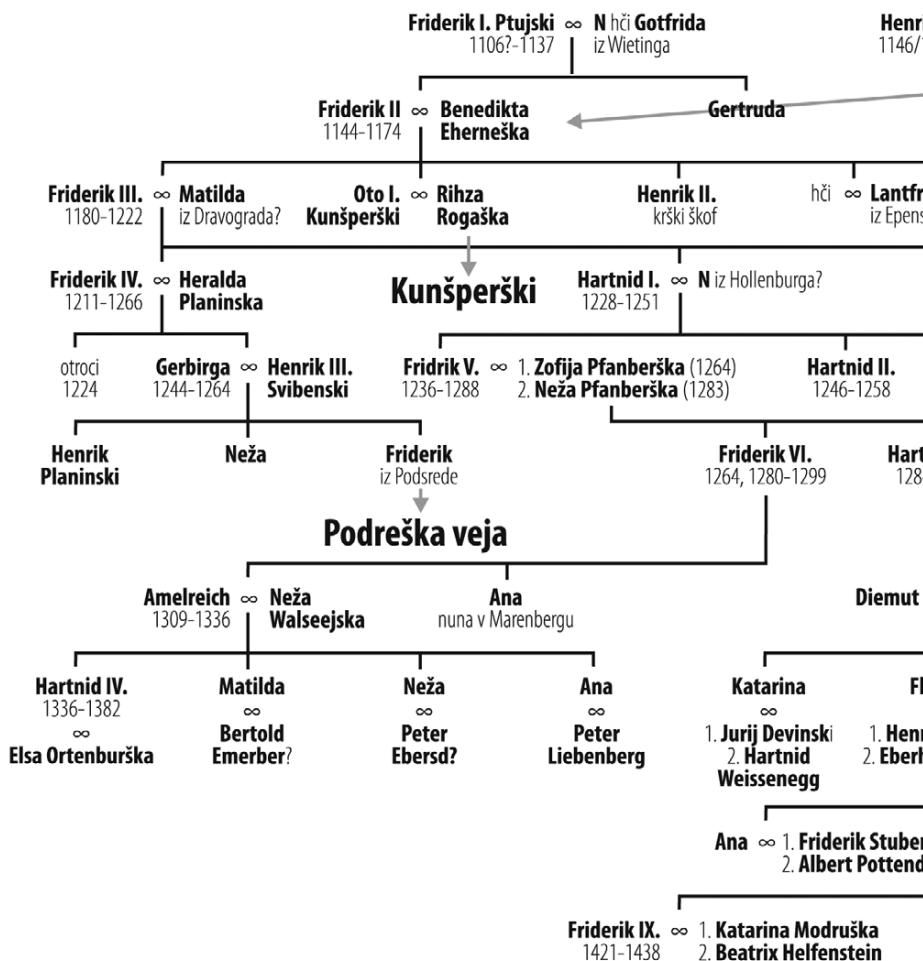
grof **Gero I. Vovbrški**
1050-1073

grof **V**
107

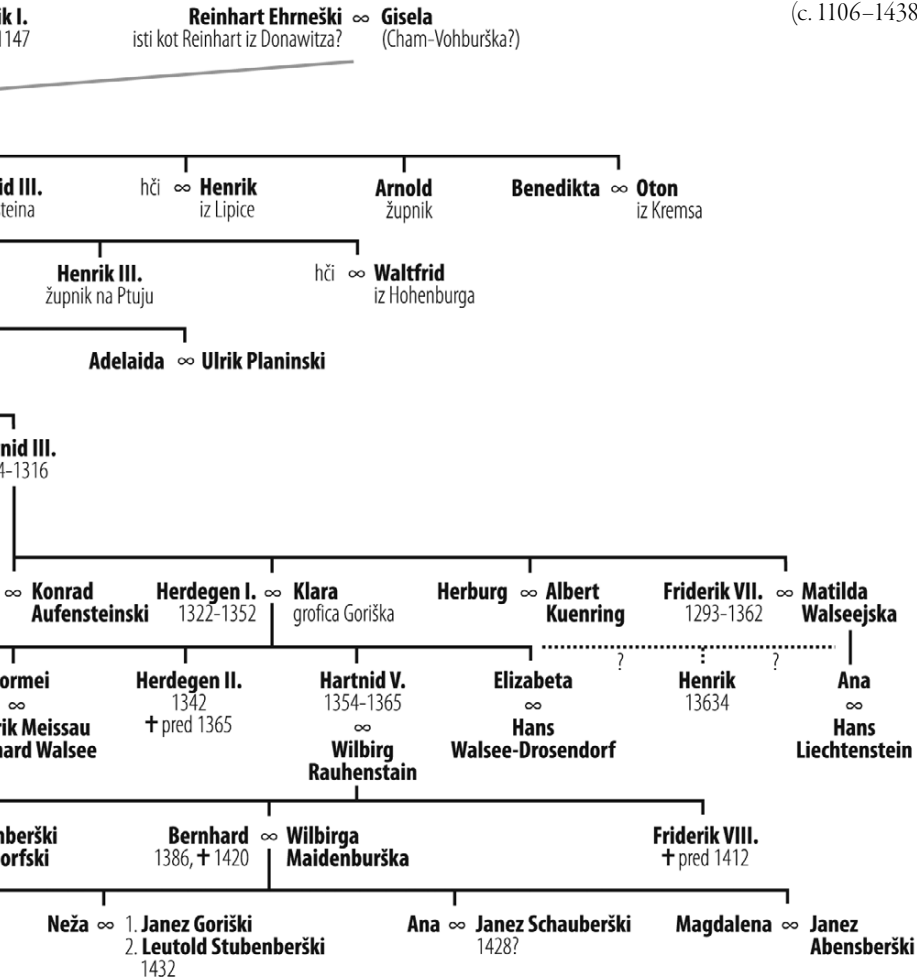

Ptujski

Ehrneški

Priloga 16 ■
Genealoška tabela gospodov Ptujskih
(c. 1106–1438).

Geografsko območje Zgornje in Spodnje Savinjske ter Šaleške doline je relativno zaključena celota, ki jo na treh straneh obdaja višje gorovje (Kamniško-Savinjske Alpe, Pohorje, Zasavsko hribovje), le proti vzhodu je nekoliko bolj odprta proti Kozjanskemu. Vse tri doline pa med seboj ločujejo nepomembne naravne pregrade (ožina med Mozirjem in Letušem, ki ločuje Zgornjo in Spodnjo Savinjsko dolino, ter nizko Ložniško gričevje med Polzelo in Velenjem, ki ločuje Šaleško in Savinjsko dolino). Zaradi tega nas ne čudi dejstvo, da je bilo to območje v zgodovini vedno tesno povezano, zato je nemogoče in »nenaravno« ločevati zgodovino tega območja na posamezne doline. To je bil tudi razlog, da smo se v nalogi odločili celotno območje obravnavati kot celoto. Čeprav naslovi poglavij (ki na prvi pogled ločujejo dogodke v Šaleški dolini od dogodkov v Savinjski dolini) sugerirajo drugače, bo pozorni bralec z lahkoto opazil, da v nalogi celotno območje pojmuje in obravnavamo kot eno celoto. Šele tako je bilo mogoče ustvariti kolikor toliko popolno sliko dogajanj v visokem in poznem srednjeveškem obdobju. Mnogokrat je bilo potrebno seči tudi širše in v razpravo vključiti dogodke in osebe iz Koroške, Štajerske, Kranjske, Salzburške in celo Bavarske dežele. Kljub temu pa je bil primarni cilj naloge preučiti in predstaviti dogajanje na relativno geografsko ozko omejenem prostoru in v dokaj kratkem časovnem razponu. S to nalogo smo tako predvsem želeli izpostaviti pomen »mikrozgodovine«, se pravi zgodovine, ki je na prvi pogled geografsko in časovno sicer strogo omejena, po drugi strani pa ravno zaradi tega zahteva od raziskovalca silno precizen in podroben pristop, pri katerem ne more biti dovolj »le« preučiti zgodovinopisne vire (jasno pa je, da ta segment dela nujno ostaja temelj, na katerem je mo-

goče graditi dalje), temveč je potrebno vključiti še etnološke, umetnostno-zgodovinske in arheološke raziskave (kolikor so te sploh opravljene), preučiti geografijo prostora, krajevna, vodna in druga imena, ki se pojavljajo, ter poskusiti tudi iz tega potegniti čim več drobnih, a za celotno sliko še kako pomembnih podatkov. Takšen pristop zahteva seveda dolgotrajno preučevanje terena, njegovo natančno poznavanje, obvladovanje vseh razprav, ki se dotikajo zastavljenega cilja, naj bodo še tako minuciozne ali pa (po drugi strani) presplošne in morda celo preveč poljudne. Z določenega vidika je takšen pristop celo zahtevnejši od širšega, bolj analitičnega pogleda na neko obdobje, pri katerem je pri generaliziranju slike nekega področja vendarle možno določeno odstopanje. Kljub morda marginalnim rezultatom, ki jih lahko ponudi takšna mikrozgodovinska slika, pa si ne moremo predstavljati, da bi bilo mogoče zgodovino srednjega veka na področju današnje Slovenije relevantno spisati brez takšnih opravljenih raziskav.

Poudarili smo, da je obravnavano področje v veliki meri enotna in zaključena celota. To se je pokazalo tudi v drugi polovici 10. stoletja, ko se je to območje tudi formalno politično povezalo v Savinjsko marko. Ta je bila prvotno še neposredno pod oblastjo koroškega vojvode, nato pa se je okoli leta 1002 osamosvojila. Obsegala je porečje Savinje in Pake ter na jugu prečkala reko Savo in segala vse do reke Krke.

Časovno je naloga omejena z dvema mejnikoma. Prvi je prva polovica 11. stoletja, to je čas izumrtja mogočnega krajišniškega rodu, ki ga v slovenskem zgodovinoписju najbolj poznamo pod imenom Hemin rod, ko se tudi na obravnavanem območju na novo strukturirajo odnosi med posameznimi fevdalnimi rodbinami. Od 11. stoletja dalje pa se začne kristalizirati tudi zgodovinoписna slika, saj je to čas, ko se začnejo v večji meri pojavljati pisni viri (najprej predvsem listine, nato pa tudi urbarji in drugi pisni viri – kronike ipd.), prav tako pa v ta čas datiramo tudi najstarejše ohranjene stavbe (gradove in cerkve), katerih stavbnozgodovinske analize dajejo pomembne in koristne podatke. Raziskavo končujemo s sredino 14. stoletja, ko se zgodita dva med seboj tesno povezana dogodka. Prvi je povzdignjenje gospodov Žovneških v stan grofov Celjskih, s čimer dokončno in odločno vstopi na zgodovinsko prizorišče družina, ki nadaljnjih sto let povsem obvladuje dogajanje na obravnavanem območju. S tem pa je povezano tudi intenzivno prizadevanje Žovneških oz. po letu 1341 grofov Celjskih po zedinjenju celotnega območja Savinjske in Šaleške doline, kjer sta v njihovih rokah ležala tudi oba matična centra posesti – gradova Žovnek in Celje. Z zaključkom tega procesa (v drugi polovici 14. stoletja) tudi kon-

čujemo razpravo, saj »čas Celjskih grofov« zahteva drugačen – širši »srednjeevropski« pristop.

Osamosvojitve Savinjske krajine je bila torej rezultat prizadevanj rodu, katerega najvidnejši predstavnik na savinjskih tleh je bil Viljem II., savinjski krajišnik, ki ga je leta 1036 umoril njegov koroški nasprotnik grof Adalbero Epenštajnski. Ker so bile cesarske darovnice, s katerimi je rodbina Viljema in njegove žene Heme pridobila izjemno moč, naslovljene neposredno na Viljema in njegovo družino in ne na funkcijo, ki jo je opravljal, je po njegovi smrti vsa velika krajišniška posest prešla v roke Viljemove vdove in ni mogla biti uporabljena za podelitev novemu potencialnemu mejnemu grofu. S tem je praktično prenehala obstajati funkcija mejnega grofa Savinjske marke, ogromno posest pa je vdova Hema razdelila in uporabila za ustanovitev samostanov v Krki (iz katerega je nastala leta 1072 prva koroška škofija) in Admontu. Ni znano, koliko velik, vendar nedvomno še vedno zelo velik del posesti pa je bil razdeljen med sorodnike. Kot takšni so na ozemlje ob Paki in Savinji prišli grofje Vovbrški, med sorodnike Vilhelincev oz. med pripadnike t. i. Heminega rodu pa smemo verjetno šteti tudi svobodne plemiče Žovneške. Po razpadu velike enotne krajišniške posesti so v relativno kratkem času na obravnavano ozemlje prišle mnoge nove družine, med katerimi so gotovo najpomembnejši koroški vojvode Spanheimi, stranska veja bavarskih mejnih grofov Cham-Vohburgov, bavarski grofje Bogni, poleg že omenjenih grofov Vovbrških in svobodnih plemičev Žovneških pa tudi iz bavarske izvirajoči Dravsko/Šoštanjski in stranska veja gospodov iz Orta, mogočne gornjeavstrijske rodbine Traisen-Valdeških.

Takšno večinoma še prazno in neposeljeno področje, kot je to postalo področje Savinjske marke, je bilo zanimivo in privlačno predvsem za mlajše plemiške sinove, ki si na matičnih družinskih posestvih niso imeli možnosti ustvariti svoje družine. Za te sinove sta bili na voljo le dve poti: ali kleriška kariera ali pa kariera »profesionalnega« viteza – vojaka, ki se je bil pripravljen udinjati pri vsakem seniorju, ki je potreboval tovrstne usluge in iz katerih se je npr. nanovačilo tudi največje število križarskih vojakov. Priložnost, ki se je ponudila na jugu nemške države, konkretnije na področju Savinjske krajine, in ki je tudi tem mlajšim sinovom ponudila možnost ustvariti si svojo družino, je bila tako redka, da so jo seveda vsi, ki so to možnost dobili, zgrabili z obema rokama. Normalno je torej dejstvo, da najdemo kot posestnike na tleh Savinjske in Šaleške doline našete skoraj izključno predstavnike stranskih družinskih vej: Ceizolf Spanheimski, ki je imel v lasti posesti v okolici Vranskega, Dipold Kager, predstavnik družine

Cham-Vohburg, ki je posedoval Zgornjo Savinjsko dolino, savinjski mejni grof Gunther – predstavnik stranske veje grofov Vovbrških, takšni pa so tudi člani družine Dravsko/Šoštanjskih, katerih matične posesti so ležale (kot to dokazujemo v nalogi) v okolici kraja Schönstein, ki leži med Chamom in Bognom na vzhodnem Bavarskem.

Ohranjeni viri ne omogočajo natančneje določiti časa prihoda posameznih naštetih družin na obravnavano ozemlje. Ker pa vemo, da sta do konca 11. stoletja brata Starkhand II. in Werigand, predstavnika Heminoga rodu, nosila naziv savinjskega mejnega grofa in veljala za »najmočnejše gospode na vsem Koroškem, ki jima ni ugovarjal nihče iz umrljivih ljudi«, je očitno, da so nasledniki Viljema in Heme tudi po njuni smrti obdržali v svojih rokah velik del posesti in tudi funkcijo savinjskega mejnega grofa. Šele po razpletu boja za investituro, v katerem je v vzhodnih Alpah zmagala papeška stranka (njen najvidnejši predstavnik v vzhodnih Alpah je bil salzburški nadškof), na strani katere so se povzpeli tudi grofje Spanhemski, je mogoče domnevati, da je večina nekdanje krajišniške posesti prešla v druge roke, v rokah Heminih dedičev pa je ostala le manjša posest okoli Celja (grofje Vovbrški) in v Spodnji Savinjski dolini (svobodni plemiči Žovneški?). V to obdobje je mogoče datirati tudi spanheimsko pridobitev posesti v okolici Vranskega. Glede na to, da so bili bavarski mejni grofje Cham-Vohburgi v investiturnem boju zvesti pristaši cesarja, je verjetno, da je družina Kagerjev pridobila svojo zgornjesavinjsko posest nekoliko prej, kot so to uspeli Spanheimi – torej še v času večjih uspehov cesarske strani med letoma 1077 (»romanje v Canosso«) in 1084 (cesarska vojska vdre v Rim, odstavi papeža Gregorja VII. (1073–1085)). Prav tako ni mogoče nič zapisati o tem, kdaj so pridobili v svoje roke posest okoli Dobrne grofje iz Bogna. Za njihovo kranjsko posest vemo, da so v 12. stoletju po poroki Bertolda I. z Liutkardo, hčerjo istrskega in kranjskega mejnega grofa Popona II. iz družine Weimar-Orlamünde, podedovali del posesti nekdanje mejnogrofovske družine na Kranjskem (gospoščino Krško med rekama Mirno in Krko). Ni pa mogoče kar brez zadržkov domnevati, da so hkrati pridobili tudi Dobrno. Verjetno je celo, da je bila Dobrna že pred poroko Bertolda z Liutkardo v rokah družine.

Še mnogo bolj kot na področju Savinjske doline je nejasna slika v Šaleški dolini. Za čas pred sredo 12. stoletja nimamo na voljo nobenih podatkov, ki bi kakor koli pomagali odgrniti tančico nad dogajanjem. Šele od leta 1154 dalje lahko sledimo prve omembe vitezov, za katere domnevamo, da so tod posedovali svojo posest. Prvi se pojavijo pripadniki rodbine svobodnih Šaleških (»de Scalach«, »de Shalach« ipd.), šele konec stoletja (pr-

vič okoli leta 1189) pa svobodni Šoštanjski (»de Schonensteine«, »de Shonenstain« ipd.). Pri obeh družinah je potrebna določena mera previdnosti glede njune dokončne umestitve na tla Šaleške doline, saj predstavnikov ene ali druge družine nikoli ne najdemo omenjenih v listinah, povezanih z našimi kraji. V nalogi narejena analiza pa je pokazala, da je grad Šalek nedvomno nastal že sredi 12. stoletja (torej v času, ko se v virih prvič pojavijo tudi vitezi Šaleški), tako da je vsaj mogoče, če že ne gotovo, pravilno umeščati viteze »Šaleške« na grad Šalek v Šaleški dolini. Čistejša in jasnejša pa je slika, ki jo je dala analiza gradiva, vezanega na gospode Šoštanjске. Ti se v virih pojavijo šele od konca 12. stoletja naprej, in sicer vedno v spremstvu salzburškega nadškofa ali krškega škofa, zaradi česar so raziskovalci domnevali, da gre za salzburške ministeriale, ki torej ne morejo biti prebivalci Šoštanja, ker Salzburg (prav tako kot tudi ne krška škofija) ni imel svojih posesti. Analiza pa je pokazala, da je njihovo pojavljanje v virih pravzaprav vezano na gospode Ptujске, katerih ali sorodniki ali (manj verjetno) ministeriali so bili. Ptujски so imeli v Šaleški dolini svoje bogate posesti, s čimer je odpravljen osnovni pomislek proti umeščanju te družine na njeno področje. Iz samih virov tudi izhaja, da je potrebno družino Šoštanjskih izenačiti z družino, imenovano po Dravskem dvoru na Koroškem. V pomanjkanju boljšega izraza smo v nalogi pripadnike te družine poimenovali kot Dravsko/Šoštanjске. Družino Dravskih, za katero ni nobenega dvoma o njenem libertinskem statusu, pa lahko spremljamo v virih vse od začetka 12. stoletja, ko se v njih prvič pojavijo njeni predstavniki. Sprememba statusa družine iz visokosvobodne v ministerialno govori o socialnem spustu, ki ga je družina doživela konec 12. stoletja, s čimer se pridružuje mnogim drugim družinam tega časa, katerih finančni in vojaški položaj jih je silil, da so sprejele varstvo močnejšega seniorja. Analiza osebnih imen, ki se pojavljajo v družini Šoštanjskih, je pokazala, da je gotovo potrebno iskati tesne sorodstvene povezave te družine z družino grofov Vovbrških, ki so (tudi) kot njihovi nasledniki odigrali zelo pomembno vlogo na obravnavanih tleh v 13. stoletju. K nadaljnjim korakom pa je pomagala analiza posesti družine Dravskih. Salzburške listine razkrivajo, da je bil pomemben center gospodarske moči Dravsko/Šoštanjskih v pokrajini Lungau. Ravno posestne povezave z Otonom Machlandskim (ter skupna uporaba osebnega imena Walchun v obeh družinah) in Dietmarjem Lungavsko/Dornberškim pa so pokazale, da moramo iskati prave korenine družine Dravsko/Šoštanjskih na vzhodnem Bavarskem oz., natančneje, v pokrajini Bayerischer Wald. Preko sorodstvene povezave z družino Lungavsko/Dornberških in s tem povezave z družino Ehrneških pa verjetno izhaja njihova po-

vezava s Ptujskimi. Iz iste bavarske pokrajine kot Dravsko/Šoštanjski pa izhajata oz. sta imeli v tej pokrajini pomemben center svoje moči še dve pomembni bavarski grofovski rodbini, ki sta bili prisotni na tleh Savinjske in Šaleške doline – to sta že omenjeni rodbini grofov Bognov in mejnih grofov Cham-Vohburških. Skoraj točno na polovici poti med krajem Bogen in Cham lahko najdemo kraj z imenom Schönstein, od koder (v to skoraj ne more biti dvoma) izhaja družina, katere člani so si ob preselitvi na tla Koroške nadedli ime po novem (v času njihove preselitve na Koroško verjetno že obstoječem) sedežu – Dravskem dvoru, ko pa so si v drugi polovici 12. stoletja na tleh Šaleške doline zgradili nov grad, so mu nadedli staro družinsko ime Schönstein/Šoštanj. Tako vidimo, da čeprav ne najdemo pripadnikov te družine v virih niti enkrat neposredno omenjenih v zvezi z dogajanjem na tleh Šaleške oz. Savinjske doline, je analiza genealoških povezav ter strukture posesti Dravsko/Šoštanjskih pokazala, da ne more biti nobenega dvoma v upravičenost povezovanja članov te družine z gradom v Šaleški dolini. Grad Šoštanj pa ni bil prvi, ki so ga pripadniki te družine zgradili na tleh Šaleške doline. Iz virov lahko razberemo tudi, da so še pred Šoštanjem zgradili grad Kacenštajn. Zanimivo in za dokaz o veliki in tesni povezanosti družine Dravsko/Šoštanjskih z Bavarsko je pomembno dejstvo, da tudi na Bavarskem najdemo grad z imenom Katzenstein, ki je ležal v neposredni bližini gradu Lechsgemünd, s katerega izhaja družina grofov, imenovanih ali po tem gradu ali pa tudi kot grofje iz Pinzgaua oz. grofje iz Mittersila. Tudi pripadnike te družine najdemo večkrat povezane z dogodki na obravnavanih tleh ter tesno povezane z grofi iz Plaina in z grofi Bogenskimi. Čeprav pomanjkanje virov onemogoča trdno postaviti nekatere genealoške povezave med omenjenimi družinami, ni nobenega dvoma o tem, da izvira družina Dravsko/Šoštanjskih iz Bavarske in da je bila tesno (najverjetneje sorodstveno) povezana s pomembnimi bavarskimi družinami, katerih predstavniki (večinoma je šlo za mlajše sinove, ki si na matičnih družinskih tleh niso imeli možnosti oblikovati svoje družine) so se močno angažirali na tleh Savinjske in Šaleške doline. Potrebno je poudariti, da je bila družina Dravsko/Šoštanjskih ob svojem prihodu v Šaleško in Savinjsko dolino že v svojem zatonu; njeni pripadniki so torej izgubili svoj libertinski status in se stopili z drugimi ministerialnimi družinami. Kmalu po letu 1243 pa je umrl tudi zadnji moški predstavnik te družine, s čimer je njena posest prešla v roke njihovih sorodnikov Kunšperških (grad Hekenberg), Ptujskih (grad Kacenštajn) in Vovbrških (grad Šoštanj).

Za čas 12. stoletja je torej značilna prevlada svobodnih/libertinskih družin, ki še vse izhajajo iz starega visokosrednjeveškega plemstva. Situaci-

ja pa se je, tako kot tudi drugod po nemškem cesarstvu, dramatično spremenila ob prelomu 12. v 13. stoletje. Stare plemiške rodbine so v tem obdobju ali izumrle ali pa so v veliki večini obubožale ter izgubile pomen in moč, po drugi strani pa se je ravno v tem obdobju začel oblikovati nov plemiški stan – ministeriali. In ravno iz takšnih ministerialnih krogov izhajata dve družini, ki sta na obravnavano območje prodrli na prelomu iz 12. v 13. stoletje ter si tu ustvarili enega od centrov moči. To sta družini gospodov iz Orta in gospodov Ptujskih. Z analizo virov, povezanih z eno in drugo družino, smo uspeli dokazati, da so imeli gospodje iz Orta v lasti ali v upravljanju posesti v okolici Prekope vzhodno od Vranskega, Polzele, Andraža nad Polzelo, Zaloga pri Žalcu, Šmartnega ob Paki, Šentilja pri Velenju – to je področje vasi Laze, Ložnica in Arnače ter zaselek Kote (kot je to pokazala analiza genealoških razmerij med družinama Kacenštajnskih, Ptujskih in Ortov), posest severno od Celja ob Hudinji (grad Rožemburg) in v fevdu krški grad Prežin. Poleg tega pa se je njihova guštanjska posest razširjala tudi na območje Zavodenj in Šentvida v Šaleški dolini. Posesti gospodov iz Ptuja (skupaj s posestmi njihove stranske veje, gospodov iz Kunšperka) pa so obsegale posesti gradu Hekenberg pri Vranskem, Velenje, Turn v Škalah, Kacenštajn, po smrti Ortov so pridobili posest okoli Šmartnega ob Paki, v 13. stoletju pa so dobili v fevd tudi krške gradove Dobrna, Lemberg in Ranšperk. Obe družini sta si torej na obravnavanem območju pridobili relativno velike posesti, ki so dajale trdne gospodarske temelje, na katerih sta družini lahko gradili svojo prihodnost in svoj status. To pa je kmalu začelo motiti najmočnejšega posestnika, grofe Vovbrške. Ti so verjetno kot stranska veja Heminega rodu že v 12. stoletju pridobili Celje, nato pa so v 13. stoletju začeli vse bolj predstavljati svojo dejavnost v Savinjsko dolino. V to so jih silile zunanje okoliščine, predvsem razmere, ki so se ustvarile ob izumrtju pomembnih vojvodskih rodbin Andeških (1224 oz. 1251), Babenberžanov (1246) in Spanheimov (1269) in jih je še dodatno zapletla smrt zadnjega cesarja iz družine Staufov, Friderika II., leta 1250. S tem se je začelo nemirno in vojn polno obdobje interregnuma. Vovbržani pa so izkoristili tudi izumrtje družine Dravsko/Šoštanjskih ter po njih podedovali Šoštanj in smrt zadnjega Orta Hartnida VI. leta 1262, ko se je izpraznilo večje ozemlje, ki so si ga razdelili gospodje Ptujski, Žovneški in seveda grofje Vovbrški. Analiza virov kaže, da je bil Hartnid Guštanjski, ki je nastopal v 70. in 80. letih 13. stoletja kot savinjski deželski sodnik in je v tem času upravljal tudi krški fevd Lemberg, najverjetneje prav tako član družine iz Orta, kar pa v ničemer ne spremeni predstavljene slike o času in načinu razširjanja posesti grofov Vovbrških na tleh Savinjske in

Šaleške doline. Ravno v obdobju od leta 1270 do 1300 lahko namreč v virih zasledimo prve podatke o tem, da imajo Vovbržani v lasti ali upravljajnu nove posesti: grad Turn v Šaleški dolini, posest Šoštanja, verjetno tudi posest gradu Švarcenštajn, šentpavelski fevd Forhtenek, krška fevda Ekenštajn in Prežin, deželnoknežji fevd Laško, Žalec, Žaženberg, Klausenštajn in Freudenek, ter da prevzamejo odvetništvo nad posestmi Gornjegrajskega samostana in posestmi oglejskega patriarha v Zgornji in Spodnji Savinjski dolini (Šempeter). S pridobitvijo teh novih posesti, fevdov in donosnih odvetniških služb postanejo grofje Vovbrški najpomembnejši in najmočnejši fevdalec na področju Savinjske in Šaleške doline. S tem pa se tudi srečajo in spoprimejo s svojimi največjimi rivali, gospodi Ptujskimi. Ti so sicer v spopadu za premoč izgubili gornjegrajsko odvetništvo in posest gradu Turn v Šaleški dolini, vendar so to uspeli kompenzirati s pridobitvijo velikih krških fevdov – Dobrne, Lemberga in Ranšperka. Te so pridružili svojim posestim Kacenštajn in Šmartno ob Paki, ki so jih pridobili po izumrtju družine iz Orta. Ravno ob nasilni smrti zadnjega grofa Vovbrškega leta 1322 pa so gospodje Ptujski pridobili še posesti gradov Velenje in Hekenberg, ki so jih do tega časa upravljali člani ptujske stranske veje, gospodje Kunšperški, ti pa so jih bili prisiljeni tega leta zaradi velikih finančnih težav prodati svojim sorodnikom. Analiza virov je pokazala, da je bilo poleg pridobitve dediščine po izumrlih družinah odločilno tudi širše dogajanje, predvsem angažiranje naštetih družin v času interregnuma, ko so si dale družine svoj angažma na pravi strani tudi izplačati, še bolj pa angažiranje v času upora koroških, štajerskih in kranjskih plemičev proti Albertu Habsburškemu leta 1291 in 1292 ter angažma v času boja za češko krono, ko je želel Ulrik Vovbrški vnovčiti svoj angažma na strani Habsburžanov.

Ta Ulrikova težnja je prišla posebej do izraza v njegovem odnosu do Gornjegrajskega samostana oz. njegovega opata Wulfinga. Opat Wulfing se je v omenjenem sporu postavil na stran koroškega vojvode in češkega kralja Henrika Goriško-Tirolskega, se pravi na nasprotno stran kot Ulrik. Vovbržani so zato skupaj s svojimi zavezniki Žovneškimi leta 1307 celo napadli in opustošili samostanska posestva in nato opata celo odpeljali v ujetništvo. Po zmagi Habsburžanov je zato grof Ulrik leta 1308 najprej prisilil opata Wulfinga v večje koncesije, nato pa ga je še prisilil, da je »prosto-voljno«
odstopil s položaja opata. Oba akterja sta prišla prvič v manjši spor že leta 1296, ko je bilo potrebno po koncu neuspešnega angažiranja Ulrika Vovbrškega v uporu proti Albertu Habsburškemu ponovno rešiti vprašanje odvetništva nad samostanskimi posestmi. Ta prvi spor sta opat in grof rešila po mirni poti in brez velikih pretresov, leta 1308 pa Ulrik ni bil več

tako popustljiv, vendar je Wulfingov naslednik opat Leopold uspel doseči, da so grofje Vovbrški v naslednjih letih (1309-1311) priznali, da so imeli opata Wulfinga protipravno ujetega, ter je dosegel, da so zato predali del posesti iz svoje šoštanjske gosposčine samostanu.

V drugi polovici 13. stoletja, za katerega velja, da je eno najbolj burnih in nemirnih v srednjeveški zgodovini slovenskih dežel, pa lahko domnevamo, da so na obravnavanem območju nastala prva srednjeveška trška naselja. Velenje je nastalo kot trško naselje okoli leta 1264, kar je bilo sad prizadevanj gospodov Kunšperških in Ptujskih, Žalec se prvič omenja kot trg morda že leta 1256, gotovo pa od 1265–1267 dalje, drugi srednjeveški trgi (Braslovče, Mozirje, Gornji Grad, Šoštanj, Lemberg) pa se sicer kot takšni omenjajo šele v 14. stoletju, vendar je mogoče vsaj za nekatere od njih domnevati, da so kot trške naselbine vendarle starejši in da izhajajo že iz 13. stoletja.

Potrebno je tudi poudariti, da se Žovneški v dogajanje na področju Savinjske doline, se pravi na področju njihove matične – alodialne posesti, v zadnjih dveh desetletjih 13. in v prvih dveh desetletjih 14. stoletja skoraj niso vmešavali, temveč so skoraj vse svoje aktivnosti vodili na področju gradu Lemberg pri Poljčanah. Očitno so ocenili, da ob mogočni družini grofov Vovbrških ne bi mogli uveljaviti svojih ambicij in zahtev ter so se taktično raje umaknili.

Nasprotje, ki se je začelo ustvarjati med grofi Vovbrškimi in gospodi Ptujskimi v zadnji četrtini 13. in prvih dveh desetletjih 14. stoletja in ki ga je umirjalo krhko ravnotežje moči med obema strankama, se je porušilo leta 1322 po nasilni smrti zadnjega grofa Vovbrškega grofa – Hermana.

Za njihovo dediščino so se potegovali pripadniki treh družin: grofje Pfanberški, gospodje Žovneški in Aufensteinski. Medtem ko so Pfanberški relativno hitro odstopili od svojih zahtev in so se poravnali tako z Žovneškimi kot z Aufensteinskimi, pa je prišlo med tema dvema družinama do tekmovanja in večjih napetosti. Delilna listina med družinami ni ohranjena, zato smo pri rekonstruiranju dogajanja vezani na sklepanje, ki ga omogočajo druge listine, predvsem poravalna listina med Žovneškimi in Aufensteinskimi iz leta 1333, s katero se je končal spor za savinjske posesti.

Smrt Hermana Vovbrškega je tudi povsem spremenila odnos Žovneških do prizadevanj na področju svojih savinjskih posesti. Če smo za čas skoraj štirih desetletij pred izumrtjem Vovbrških lahko ugotavljali, da se Žovneški skoraj povsem umaknejo iz dogajanja v Savinjski dolini, se ta situacija takoj drastično spremeni. Friderik Žovneški je začutil priložnost in se je z vso energijo posvetil boju za vovbrško dediščino. Glavnina spora se je vrte-

la okoli vprašanja posedovanja trga in gradu Celje, kjer je seveda ležal ekonomski ključ savinjskih posesti. Prav tako pa sta se tako Friderik kot Konrad Aufensteinski z vso silo angažirala, da bi pridobila v upravljanje krške fevde. Friderik Žovneški je svojo moč črpal predvsem iz svojih lastnih posestev in tudi iz sorodstvenih povezav, ki so mu omogočale, da je v ključnem trenutku zbral okoli sebe vojaško močno in »politično« vplivno kolicijo. V prvi vrsti se je lahko zanašal na pomoč svojih sorodnikov iz mogočne družine Walsejskih. Konrad Aufensteinski pa si je okreplil svojo pozicijo predvsem s svojim udejstvovanjem na strani Habsburžanov in Goriško-Tirolskih grofov v vojni s češkim kraljem Otakarjem II. Přemyslom in kasneje kot upravitelj deželnoknežjih posesti na tleh Savinjske doline – Vojnik, Žaženberg, Klausenštajn in Zalec. Tako sta imela oba akterja spora na voljo precejšnjo vojaško in ekonomsko moč, kar je dajalo spopadu še dodatno razsežnost.

Za čas takoj po smrti Hermana Vovbrškega smo lahko ugotavljali tudi velika prizadevanja pripadnikov manjših ministerialnih družin, ki so želeli izkoristiti brezvladje, se osamosvojiti in nastopati samostojno. Prvi takšen primer, ki ga omogočajo rekonstruirati listine, so vitezi Mörtingerji iz Ekenštajna, ki so kot kaže kljub nasprotovanju Konrada Aufensteinskega uspeli obdržati grad Ekenštajn v neposrednem krškem fevdu. Drugi takšen primer predstavljajo vitezi Vrbovski, ki so okoli leta 1325 na svojem alodialnem ozemlju brez dovoljenja zgradili grad Rudenštajn. Ta je predstavljal posebej veliko nevarnost za Gornjegrajski samostan, saj je grozilo, da bi se lahko vrbovski vitezi počasi povsem osamosvojili izpod samostanskega seniorata. Na strani samostana se je angažiral njegov takratni odvetnik grof Ulrik Pfanberški ter obljubil, da bo do 1. maja 1325 grad podrl. Težnje po izkoriščanju brezvladja so pokazali tudi (novi) vitezi Šaleški, ki pa so že konec 13. stoletja (vsaj od leta 1278 dalje) uspeli pridobiti grad Šalek v neposredni fevd in se s tem osamosvojili izpod vovbrške oblasti.

Spor za bogato vovbrsko dediščino na tleh Savinjske in Šaleške doline (na usodo koroških vovbrških posesti vezano dogajanje smo v naši študiji pustili ob strani, saj ni relevantno za obravnavano temo) se je končal s sodno odločbo leta 1331 in sporazumom med obema glavnima pretendentoma, Friderikom Žovneškim in Konradom Aufensteinskim leta 1333. Posest sta si razdelila tako, da je savinjska in šaleška posest pripadla Žovneškemu, medtem ko je dobil Konrad Aufensteinski v zameno posest Guštanja in še dodatno odškodnino. Rezultat spora nedvomno pomeni velik uspeh za Friderika Žovneškega, ki je s tem uspel zaokrožiti svojo posest okoli svojega starega središča, gradu Žovnek, oz. okoli novega središča – gradu in

trga Celje. Pri tem so mu seveda še naprej ostala njegova druga posestva na Štajerskem, katerim je priključil (sam oz. že njegovi predhodniki) tudi bogato posest na Kranjskem, kjer je tudi opravljal naloge deželnega glavarja. To ostalo žovneško posest in naloge smo v naši razpravi puščali ob strani, potrebno pa je še enkrat poudariti, da je za celotno razumevanje vloge Žovneških oz. kasneje grofov Celjskih treba imeti ves čas v mislih celotno sliko in dogajanje v vseh deželah, v katerih so bili angažirani. Vendar je bil cilj, ki smo si ga zastavili na začetku naloge, predvsem preučiti odnose in medplemiška razmerja na relativno ozko omejenem prostoru, ne pa preučiti zgodovino družine gospodov Žovneških, zaradi česar smo si tudi lahko dovolili takšno (sicer nedopustno) izpuščanje velikega dela posesti neke družine. Enako smo seveda morali narediti tudi v primeru družine Ptujskih in njihovih posesti v okolici Ptuja, drugod po severni Štajerski in na Koroškem. Prav gospodje Ptujski pa so postali tista ovira, za katero se je Friderik Žovneški odločil, da jo bo odpravil kot naslednjo.

Po tem, ko se je poravnal s Konradom Aufensteinskim, se je Friderik Žovneški intenzivno in uspešno lotil zbiranja cerkvenih fevdov ter v relativno kratkem času (do srede 14. stoletja) uspel v svojih rokah združiti tako odvetništvo nad posestmi Gornjegrajskega samostana kot posesti oglejskega patriarha v Zgornji Savinjski dolini ter okolici Šempetra. Prav tako je tudi dosegel, da so mu vse tiste ministerialne družine, ki so pred tem za Vovbrške grofe upravljale njihove krške ali šentpavelske fevde, prisegle zvestobo in so njihovi člani vstopili v žovneško službo. Ovira so ostale le posesti gospodov iz Ptuja, ki so jih ti imeli v svoji lasti (Velenje, Hekenberg, Kacenštajn) ali v fevdu (Dobrna, Lemberg, Ranšperk). Ptujski, ki so bili sicer salzburški ministeriali, so na tleh Savinjske in Šaleške doline nastopali suvereno in neodvisno od svojega seniorja. Zaradi tega so jim te posesti tudi toliko pomenile in so se bili na njih pripravljene angažirati z vsemi močmi. Tudi sami so začutili priložnost, ki jim jo je ponudila smrt zadnjega iz mogočne grofovske družine Vovbrških, ter so po tem, ko se gospodje Vrbovski s svojo namero – gradnjo gradu Rudenštajn leta 1324 – niso uspeli vsaj delno osamosvojiti izpod seniorata Gornjegrajskega samostana (grofov Vovbrških kot njihovih seniorjev ni bilo več, vprašanje razdelitve njihove dediščine pa se je leta 1325 šele reševalo), od njih okoli leta 1345 odkupili nekaj ozemlja v Zgornji Savinjski dolini skupaj z gradom Rudenek pri Rečici ob Savinji. Grad je verjetno nastal kot nadomestna gradnja za leta 1325 podrti grad Rudenštajn. Proti tej nameri so takoj in zelo odločno nastopili grofje Celjski, ki so okoli sebe ponovno uspeli zbrati skoraj celotno »protiaufenštajnsko koalicijo« ter so uspeli namero Ptujskih s pomočjo razsodbe av-

strijskega, koroškega in štajerskega vojvode prepričati. Čeprav jim ni uspelo, da bi sami prevzeli posest gradu Rudenek, so dosegli vsaj to, da je posest v svoje roke prevzel vojvoda in odločil, da jo bo podelil naprej šele po daljšem premisleku.

Takoj po tem uspehu pa se je Friderik Celjski lotil še sosednjega gradu Ptujskih, Kacenštajna. Za posest tega pomembnega gradu, ki je nastal že malo pred letom 1173, se je razvila prava vojna, ki se je končala šele leta 1351. Na sodišču v Mariboru, ki ga je vodil Friderik Walseeski, so odločili, naj pripade skoraj celoten grad Kacenštajn s pripadajočo posestvijo Celjskim, medtem ko so Ptujski smeli zadržati le manjše dele posesti. S to izgubo se je tudi povsem zlomil ekonomski temelj ptujskih posesti na obravnavanem področju, s tem pa so tudi sami Ptujski izgubili zanimanje za preostanek posesti. Ta posest se je skrčila na posest dveh manjših gradov – Hekenberga in Velenja. Hekenberg so obdržali Ptujski vse do svojega izumrtja leta 1438, Velenje pa so dali za doto svoji hčeri. Oba torej nikoli nista prišla v celjske roke. Poleg krških fevdov Dobrne, Lemberga in Ranšperka sta tako ostala edini dve posesti na obravnavanem področju, ki ju grofje Celjski niso uspeli pridobiti v svojo last.

Skozi celotno obravnavano (in v tem povzetku na kratko predstavljeno) dobo smo spremljali tudi usodo najpomembnejše cerkvene institucije – Gornjegrajskega samostana. Po krizi v začetku 14. stoletja, v katero je zapadel samostan zaradi angažmaja opata Wulfinga v habsburško-goriških borbah za češko krono na strani Goriško-Tirolskega grofa in češkega kralja Henrika, se je življenje pod novim opatom Nikolajem umirilo. Samostan in njegovi prebivalci so se lahko posvetili svoji primarni nalogi – delu na duhovnem področju in delu za ekonomsko utrditev samostana ter s tem povezano tudi angažiranje pri pridobivanju novin v Zgornji Savinjski dolini. Uspehe na tem področju lahko pomagajo rekonstruirati (poleg listinskega gradiva, ki priča o delovanju samostana oz. samostanskih bratov) predvsem podatki, ki jih daje najstarejši ohranjeni urbar iz leta 1426. V njem je mogoče razbrati velikost novih izkrčenih področij. Kljub zapisanim nedvomnim uspehom, ki jih je imel Gornjegrajski samostan tako v karitativni kot v gospodarski dejavnosti, pa ta institucija ni imela srečne roke pri izbiri svojih opatov. Za opatom Wulfingom, čigar usodo smo že omenili, sta bila nato svojo službo kot opata prisiljena predčasno končati tudi njegov naslednik opat Nikolaj in nato še opat Ulrik. Za slednjega so viri pokazali, da pripada žovneški družini ter da je najverjetneje v njem potrebno domnevati polbrata Ulrika III. (I. kot grof Celjski), Hermana I., Katarine in Ane (nezakonskega sina Friderika I. Žovneškega). Grofje Celjski so mu

odprli pot do položaja opata v Gornjem Gradu tako, da so njegovega prednika opata Janeza prisilili, da je prostovoljno odstopil. Ulrik pa se je pokazal nesposobnega za službo opata (morda je le preveč brezkompromisno izkoriščal svoje družinsko zaledje – viri niso dovolj natančni), zato sta bila njegova polbrata kot samostanska odvetnika prisiljena reagirati in ga premestiti na položaj župnika v Škalah.

Za konec še enkrat poudarimo to, kar se je v razpravi pokazalo kot bistveno. Čeprav je bilo obravnavano področje že večkrat temeljito raziskano in čeprav je bilo z izdajo Celjske knjige listin I. narejeno ogromno delo, ki je v marsičem razjasnilo dogajanje, je naloga vendarle pokazala pomembno vrednost takšne mikrostudije. Ta je z analizo plemiških družin in njihovih medsebojnih odnosov uspela drugače ovrednotiti nekatera dejstva in jih predvsem prikazati v drugačni luči, kot je bilo to do sedaj mogoče zaslediti v obstoječih raziskavah. Posebej bi želeli izpostaviti nove podatke, ki jih prinaša raziskava v zvezi z vprašanji, vezanimi na dogodke in predvsem medsebojna razmerja plemiških družin v 11. in 12. stoletju in na njih temelječo drugačno sliko dogodkov v nadaljnjem obdobju. V raziskavi pa se je tudi pokazalo, da so bili za dogajanje na obravnavanem področju v celotnem obravnavanem času odločilni predvsem medplemiški odnosi. Ugotovili smo lahko, da so glavne bitke ves čas potekale med pripadniki najmočnejših (ponavadi le dveh) družin in da je bilo to dogajanje končano šele nekako v drugi polovici 14. stoletja, ko so grofje Celjski uspeli popolnoma nadvladati in prevzeti kontrolo nad obravnavanim območjem. Tega v ničemer niso mogle spremeniti niti enklave, ki so jih gospodje Ptujski uspeli zadržati na področju Vranskega, Velenja in na področju krških fevdov v okolici Dobrne in Lemberga.

The geographical region of the Upper and Lower Savinja valley and the Šalek valley is a relatively closed integrity, on three sides surrounded by higher mountain ranges (the Kamnik-Savinja Alps, the Pohorje, the Zasavje mountains), yet in the east this region is more open towards the Kozjansko region. All three valleys can only be distinguished by insignificant natural barriers (a narrow passage between Mozirje and Letuš separating the Upper and Lower Savinjska valley and the low Ložnica hills between Polzela and Velenje, separating the Šalek valley and the Savinja valley). Thus, it is not surprising that during its historical development this region was always closely connected. For this very reason it would not be appropriate and would seem quite »unnatural« to consider the history of this region from the perspective of its individual valleys. As already explained this was the main reason for studying the whole region in its integrity in the thesis. Although the titles of individual chapters (at first sight separating the events in the Šalek valley from the events in the Savinja valley) suggest some other approach, a profound reader will have no difficulty in recognizing the aim of the thesis, i.e. to study the whole area as one integrity. This was the only way to be able to produce a picture of events in the High and Late Middle Ages as complete as possible. Many times it was necessary to consider the wider perspective and draw the events and persons from the Carnyinthia, Styria, Carniola, the Bavarian and the Salzburg countries in the discussion as well. Nevertheless, the primary goal of the thesis was to research and present the events in a relatively geographically closely limited region in a relatively short time span. The purpose of this thesis was primarily to expose the meaning of »microhistory, i.e. the his-

tory, which is geographically and timely strictly limited on one hand, yet it demands utmost precision and detailed approach on the part of the researcher on the other hand; with this approach one should not rely »only« on historiographical sources (this segment of research being the necessary foundation for further upgrading), but should also take into account ethnological, archeological research and research pertaining to the history of art (provided they were carried out at all), further, one should study geography of the space and the local names, water names and other names appearing; from all these one should get as much partial information as possible, which are of utmost importance for creating the whole picture. Such an approach demands long-term territory investigation, expert knowledge, familiarity with all the treatises in connection with the set goal, regardless of their being too detailed, too general or even too popular. In a way such an approach is even more demanding than a broader, more analytical approach view on a certain era, because at generalizing the picture of a certain area digression is allowed to some extent. The results achieved with the assistance of such a microhistorical picture may be marginal; however, one cannot imagine any relevant historical description of the Middle Ages in the present Slovenia without including such research.

It has already been emphasized that the studied region is a unified and closed integrity to a great extent. This was also the case in the second half of the 10th century, when this region was formally and politically linked to the Savinja march, which was originally subjected to the authority of the Duke of Carinthia, yet around 1002 it gained independence. The march comprised the river basins of the Savinja and the Paka, crossed the Sava in the south and ranged up to the Krka.

The thesis is limited in time by two turning points. The first turning point being the 1st half of the 11th century, i.e. the time period of the extinction of the markgraves known in Slovenian historiography under the name of the the Hema's family; in this period the re-establishment of the relationships between individual feudal families in this particular territory could be witnessed. From the 11th century onwards the historiographical picture became more elaborate due to the occurrence of written sources to a higher degree (first mainly the documents, later followed by land registers and other written sources – chronicles, etc); also the oldest preserved buildings (castles and churches) date from this period, the building-historical analyses of which are a source of important and useful information. The research is brought to an end with studying two closely connected events in the middle of the 14th century. The first such event was

the raising of the freemen of Žovnek into the rank of the Counts of Celje, which also meant the final and resolved entrance of the family to the historical stage, which was in absolute control of the situation in the studied region in the next hundred years. In this connection intensive endeavours of the freemen of Žovnek and the Counts of Celje after 1341 respectively to unify the whole territory of the Savinja valley and the Šalek valley, where both centres of their property, i.e. the castles of Žovnek and of Celje were situated. The dissertation ends with the final stage of this process (in the 2nd half of the 14th century), because »the period of the ruling of the Counts of Celje« would need a different and broader »Middle European« approach.

The independence of the Savinja region was therefore a result of the endeavours of the family, whose main representative in the Savinjska region was William II, the markgrave of the Savinja region who was murdered in 1036 by the Count Adalbero Epenstein, his Carynthian enemy. Due to the fact that the Emperor's deeds of donation, by which the family of William and his wife Hema gained enormous power, were addressed to William and his wife Hema personally, and did not apply to the function he was performing, all the great regional property was inherited by William's widow after his death and could not be distributed to the potential new margrave. Thus, the function of the margrave of the Savinja march practically ceased, the widow Hema distributed the vast property and used it to establish the cloisters at Krka (from which in 1702 the first Carynthian bishop's diocese arose) and in Admont. Not specifically defined, yet undoubtedly still a very big part of the property was divided among relatives, such as the Counts of Vovberg, who occupied the territory along the Paka and the Savinja; among William's relatives and the members of the so called Hema's family respectively, the freemen of Žovnek are to be counted. After the disintegration of the big unified regional property many new families settled in the studied region in a relatively short period of time, the most important among them being the Carynthian Dukes of Spanheim, the side branch of the Bavarian margraves of Cham-Vohburg, the Bavarian Counts of Bogni beside the already mentioned Counts of Vovberg and the freemen of Žovnek and also the freemen of Drava/Šoštanj deriving from Bavaria and the nobles of Ort, the side branch of the mighty Upper Austrian family of Traisen-Valdek.

The relatively empty and uninhabited area of the Savinjska march was particularly interesting and attractive to younger sons, who had no opportunity of setting up their own families on their family properties. They

were offered two possibilities: either a clerical career or a career of a »professional« knight – soldier, who would be willing to offer his services to any senior in need of them; out of those knights the greatest number of crusading soldiers were recruited. The opportunity offered to those young sons to set up their own families in the south of the German country, more specifically in the Savinja region, was a very rare one, so it was seized without hesitation. Thus, it is not surprising that landowners in the Savinja region and the Šalek region were almost exclusively the representatives of the side family branches: Ceizolf of Spanheim who owned the properties in the vicinity of Vransko, Dipold Kager, the representative of the family Cham-Vohburg, who owned the Upper Savinja valley, the Savinja margrave Gunther, the representative of the side branch of the Counts of Vovberg, such are also the members of the Drava/Šoštanj family, whose central properties were situated in the vicinity of the place Schönstein between Cham and Bogno in the Eastern Bavaria, as is being proved in the dissertation.

It is not possible to determine the exact time of the arrival of the enumerated families to the researched territory on the basis of the preserved sources. Knowing that to the end of the 11th century the brothers Starkhand II and Werigand, the representatives of the Hema's family were carrying the title of the Savinja margrave and had a reputation of being »the most powerful feudal lords in the whole Carynthian territory, who were not objected by any living man«, it is obvious that heirs to William and Hema managed to keep a great part of the property as well as the function of the Savinja margrave also after the death of the two. Not earlier than after the outcome of the fight for feoffment, in which the party of Pope won in the Eastern Alps (its main representative in the Eastern Alps was the Archbishop of Salzburg); on this side the Counts of Spanhem rose, thus it is possible to speculate that the majority of the former regional property changed hands; there remained only a smaller property around Celje (the Counts of Vovberg) and in the Lower Savinja valley (the freemen of Žovnek) in the hands of the heirs to Hema. It can also be claimed that the acquisition of the property of Spanheim in the vicinity of Vransko dates from this period. Considering the fact that the Bavarian margraves of Cham-Vohburg were faithful supporters of the Emperor in the fight for feoffment, it is most likely that the Kager family acquired its property in the Upper Savinja region a little bit earlier than the Spanheims managed to do the same, probably in the period of greater achievements of the Emperor's side during years 1077 (»pilgrimage to Canossa«) and 1084 (the

Emperor's army invades Rome, removes Pope Gregor VII. (1073–†1085). Likewise it is not possible to establish the time of the acquisition of the property around Dobrna by the Counts of Bogna. It is known for their Carniolan property that in the 12th century after Bertold I had married Liutkarda, the daughter of the Istryan and Carynthian margrave Popon II of the family Weimar-Orlamünde, they inherited part of the property of the former margrave's family in Carniola (the property of the nobles of Krško between the rivers Mirna nad Krka). However, one cannot speculate without certain reservations that they acquired Dobrna at the same time. It is even possible that Dobrna was in possession of the family before the marriage of Bertold and Liutkarda.

The situation in the Šalek valley is even more unclear than in the Savinja valley. There are no data at disposal for the time period prior to the 12th century, which would help clarify the events. As late as from 1154 onwards we can trace the first mentioning of the knights, who are assumed to have owned their property in that region. The first to appear were the members of the free Šalek family (»de Scalach«, »de Shalach«, etc.), only at the end of the century (for the first time around 1189); however, the free Šoštanj family (»de Schonensteine«, »de Shonenstain«, etc.). With both families a certain degree of caution is needed at their final placement in the Šalek valley, as no representatives of either families have ever been mentioned in documents connected with those places. The analysis carried out in the dissertation showed that the Šalek castle was undoubtedly built in the middle of the 12th century (i.e. in the very period of time when the Šalek knights appeared in the sources), which at least makes possible if not beyond doubt to place the Šalek knights on the Šalek castle in the Šalek valley. A much clearer picture was produced by the analysis of the material connected with the nobles of Šoštanj. They appeared in sources only from the end of the 12th century onwards regularly in the company of the Archbishop of Salzburg or the Bishop of Krško, for which reason the researchers assumed they had been the ministerials of Salzburg, who could not have been the inhabitants of Šoštanj, because neither Salzburg nor the Bishop's diocese of Krško was in possession of their own properties. The analysis showed that actually their appearance in sources is related to the nobles of Ptuj, whose relatives (or less likely) ministerials they were. The nobles of Ptuj owned rich properties in the Šalek valley, which proves that the basic doubts as to the placement of this family in the Šalek valley can be dismissed. It also derives from the sources that the Šoštanj family should be made equal to the family named after the Drava court in Caryn-

thia. Lacking a better expression the members of this family are called the Drava/Šoštanj family in the dissertation. There are no doubts as to the libertine status of the Drava family, which can be traced in the sources up to the beginning of the 12th century, when its representatives first appeared in them. The change of the family status from the highly free into a ministerial one gives evidence about the social decline of this family at the end of the 12th century, which was a common feature of many other families of that period, whose financial and military situation forced them to accept the protection from a more powerful senior. According to the analysis of the personal names in the Šoštanj family it is necessary to search for a close relationship of this family with the family of the Counts of Vovberg, who (also) as their successors played a very important role in the researched territory in the 13th century. The analysis of the property of the Drava family was of importance for the next steps to take. The documents of Salzburg reveal that in the Lungau province there was an important centre of the economic power of the Drava/Šoštanj family. The property connections with Oton Machland (and the use of the personal name Walchun in both families) and Dietmar of Lungau/Dornberg were the very reason for searching the real roots of the Drava/Šoštanj family in Bavaria or more precisely in the region of Bayrisches Wald. It can be assumed that they are connected with the nobles of Ptuj through their relations with the Lungau/Dornberg family and consequently with the Ehrens family, too. Two other important Bavarian families of Counts present in the Savinja valley and the Šalek valley are the previously mentioned families of the Counts of Bogno and the family of margraves of Cham-Vohburg; they originated from the same Bavarian region as the Drava/Šoštanj family. Almost exactly half the way between the places Bogen and Cham there is a place called Schönstein, which is the origin (there can hardly be any doubt about that) of the family whose members moved to Carynthia and named themselves after the new (already existing in time of their movement to Carynthia) seat – the Drava court; when in the second half of the 12th century they built a new castle in the Šalek valley, it was named after the old family name Schönstein/Šoštanj. Although the members of this family are never directly mentioned in connection with the events in the Šalek valley and the Savinja valley, the analysis of the genealogical connections and the structure of the property of the Drava/Šoštanj family showed that there could be no doubt as to the just connection of the members of this family with the castle in the Šalek valley. However, the Šoštanj castle was not the first to be built in this area by members of this family. As can be inferred from the

sources prior to the Šoštanj castle the Katsenstein castle was built. It is an interesting proof about an important and close connection of the Drava/Šoštanj family with Bavaria that a castle called Katsenstein was also built in Bavaria and was situated in the immediate neighbourhood of the castle Lechsgemünd, from which a family of the counts named after this castle or the counts from Pinzgau and the counts from Mittersil originated. Also the members of this family were often associated with the events in the researched territories and in close connection with the Counts from Plain and the Counts Bogen. Although it is impossible to establish solid genealogical connections with members of those families due to the lack of sources, there can be no doubt as to the Bavarian origin of the Drava/Šoštanj family and further of its close connection (probably they were related) to important Bavarian families, whose representatives (they were mostly younger sons who had no possibilities to set up families of their own in the homeland) were very active in the Savinja valley and the Šalek valley. It should be pointed out that the Šoštanj/Drava family was already in decay when it arrived in the Savinja valley and the Šalek valley, its members having lost its libertine status and merged with other ministerial families. Soon after 1243 their last male representative died and consequently their property passed into the hands of their relatives of Kunshperg (the Hekenberg castle), the nobles of Ptuj (the Katsenstein castle) and the nobles of Vovberg (the Šoštanj castle).

In the 12th century the prevalence of independent/libertine families was significant, all of which originated from old high-medieval nobility. The situation, however, changed drastically as was also the case in other regions of the German empire at the turn of the 12th and the 13th century. In this period the old aristocratic families either became extinct or extremely poor, they were no longer important and powerless; on the other hand, in this period the new nobility – ministerials emerged. Two families which pierced to the researched territory at the turn of the 12th into the 13th century and established one of the centres of their power there, i.e. the families of the nobles of Ort and the nobles of Ptuj, derived from the very ministerial circles. Through source analysis of both families we managed to prove that the nobles of Ort were in possession of managed the property in the vicinity of Prekopa, east of Vransko, Polzela, Andraž above Polzela, Zalog at Žalec, Šmartno at Paka, Šentilj at Velenje, i.e. the region of the villages Laze, Ložnica and Arnače and a small village Kote (as shown by the analysis of genealogical relationships between the families of Katsenstein, Ptuj and Ort), further the property north from Celje at Hudin-

ja (the Rozhemberg castle) and had the Krško castle called Prežin in feud. Apart from that their Gustin property was spreading also to the territory of Zavodnje and Šentvid in the Šalek valley. The properties of the nobles of Ptuj (together with the properties of their side branch, the nobles of Kunzperk) comprised the properties of the Hekenberg castle at Vransko, Velenje, Turn at Škale, Katsenstein; after the death of the nobles of Ort they acquired the property around Šmartno at Paka, however, in the 13th century they got in feud the Krško castles Dobrna, Lemberg and Ransperk. Thus, both families acquired relatively large properties in the researched territory, which provided stable economic basis, on which the families could develop. This fact soon began to disturb the most powerful proprietors, the Counts of Vovberg, who had acquired Celje as early as in the 12th century, probably as a side branch of Hema's family, whereas in the 13th century they began to extend their activities more and more to the Savinja valley. This was mainly due to outer circumstances, i.e. the new established conditions after the extinction of important ducal families of Andez (1224 and 1251 respectively), of Babenberg (1246) and Spanheim (1269), which were additionally complicated by the death of Friderik II, the last Emperor of the family of Stauf, in 1250, triggering a turbulent period of interregnum with many wars. The nobles of Vovberg utilized the extinction of the Drava/Šoštanj family by inheriting Šoštanj, and the death of Hartnid VI, the last member of Ort, in 1262, when a larger territory was evacuated and distributed among the nobles of Ptuj, the nobles of Žovnek and of course the Counts of Vovberg. The source analysis proves that most likely Hartnid of Gustin, who was a country magistrate of the Savinja region in 70s and 80s of the 13th century and also managed the Krško feud Lemberg, was also a member of the family from Ort, the fact which by no means changes the already presented picture about the time and way of spreading of the property of the Counts of Vovberg in the Savinja valley and the Šalek valley. In the very period between 1270 and 1300 the first data can be assembled from the sources about the possession and management of the new properties by the nobles of Vovberg: the castle Turn in the Šalek valley, the property of Šoštanj, probably also the property of the castle of Shwartsenstein, the St. Paul's feud Forhtenek, the Krško feuds Ekenstein and Prezhin, the feud of a country principedom Laško, Zhazhenberg, Klausenstein and Freudenek; they take over the advocateship over the properties of the monastery of Gornji grad and over the properties of the Patriarch of Oglej in the Upper and Lower (Šempeter) Savinja valley. Through acquisition of these new properties, feuds and profitable legal professions

the Counts of Vovberg became the most important and the most powerful feudal lords in the Savinja valley and the Šalek valley. At the same time they also met and clashed with the nobles of Ptuj, their arch rivals. The latter lost the advocateship at Gornji grad and the ownership of the castle Turn in the Šalek valley in the series of engagements, however they managed to make up for it by acquiring the big feuds of Krško, Dobrna, Lemberg and Ransperk. They attached these feuds to their properties Katsenstein and Šmartno at Paka, which was gained after the extinction of the family of Ort. It was at the time of the violent death of the last Count of Vovberg in 1322 that the nobles of Ptuj acquired the properties of Velenje and Hekenberg castles, which had been managed by the members of the nobles of Kunsperk, the side branch of the nobles of Ptuj, who were forced to sell those properties to their relatives because of great financial problems in the same year. The source analysis showed that beside coming into inheritance after extinct families the wider engagement of the mentioned families, mainly in the period of interregnum was crucial, because they had their engagement on the right side paid; thus, their engagement in the rebellion of the aristocrats in Carnynthia, Styria and Carniola against Albert of Hapsburg in 1291 and 1292 and their engagement in the fight for Czech throne paid off even more, when Ulrich of Vovberg wanted to make profit from his participation on the side of the Hapsburgs.

This tendency of Ulrich was particularly expressed in his attitude to the monastery of Gornji grad and its Abbot Wulfing, who in this dispute sided with the Duke of Carnynthia and Henrik of Gorica/Tyrolia, the Czech King, contrary to Ulrich. For this reason the nobles of Vovberg together with their allies the nobles of Zhovneg in 1307 even attacked and devastated the monastery properties; the Abbot was taken prisoner. Therefore, after the victory of the Hapsburgs the Count Ulrich first forced the Abbot Wulfing to grant significant concessions in 1308 and subsequently made him »voluntary« resign from his post of the abbot. Both actors picked a quarrel with each other as early as 1296 when at the end of unsuccessful engagement of Ulrich Vovberg in rebellion against Albert Hapsburg the advocateship over the monastic properties was to be reconsidered. This minor dispute between the Abbot and the Count was settled peacefully with no big emotions, yet in 1308 Ulrich was no longer that indulgent. Nevertheless, Wulfing's successor, the Abbot Leopold managed to achieve the confession of the Counts of Vovberg in the subsequent years (1309-1311) that the Abbot Wulfing had been taken prisoner illegally; as a conse-

quence they transferred part of their property under the ownership of the nobles of Šoštanj to the monastery.

In the second half of the 13th century, which is known as one of the most turbulent and relentless periods in medieval history of the Slovenian countries, one can assume that the first settlements of a borough were set up in the researched territory. Velenje was founded as a borough settlement around 1264, which was the fruit of the endeavours of the nobles of Kunsperk and Ptuj. Žalec was first mentioned as a borough maybe as early as 1256, but with certainty from 1265-1267 onwards; other boroughs (Braslovče, Mozirje, Gornji grad, Šoštanj, Lemberg) were mentioned as such no sooner than in the 14th century, yet it is possible to assume that at least some of them are older as borough settlements originating from the 13th century.

Further, it should be mentioned that in the last two decades of the 13th and in the first two decades of the 14th century the nobles of Zhovneg hardly ever interfered with the events in the Savinja valley, i.e. their homeland – alodial – property; almost all their activities were focused on the territory of the castle Lemberg at Poljčane. Obviously they estimated that their ambitions and demands could not be realized because of the too powerful a family of the Counts of Vovberg; they made a tactical move by withdrawing.

The opposition which arose between the Counts of Vovberg and the nobles of Ptuj in the last quarter of the 13th century and in the first two decades of the 14th century and which was neutralised to a slight extent by a subtle balance of power on both sides, was destroyed after the violent death of Herman, the last Count of Vovberg, in 1322.

The members of three families claimed their inheritance: the Counts of Pfanberg, the nobles of Zhovneg and of Aufenstein. Whereas the nobles of Pfanberg dropped their demands very quickly and settled with both the nobles of Zhovneg and of Aufenstein; however, the latter families encountered intense competition and tension. The dividing document between the families is not preserved, therefore when reconstructing the events we are about to draw conclusions on the basis of other documents, mainly on the conciliation document between the nobles of Zhovneg and Aufenstein from 1333, with which the dispute for the properties in the Savinja valley was brought to an end.

The death of Herman Vovberg also changed the attitude of the nobles of Zhovnek to their activities on their properties in the Savinja region. If

in almost four centuries before the extinction of the family of Vovberg we could establish that the family of Zhovneg almost entirely withdrew from the activities in the Savinja valley, the situation was now drastically changed. Friderik of the Zhovnek family recognised the opportunity and spent his entire energy to fight for the legacy of the nobles of Vovberg. The dispute was predominantly about the property of the borough and the castle of Celje, which was a key to the properties in the Savinja valley in economic sense. Both Friderik and Konrad of of Aufenstein were tremendously active in acquiring the Krško feuds. The power of Friderik of Žovnek lay mainly in his own properties and also family relations enabling him to gather military powerful and »politically« influential coalition in crucial moments. Firstly, he could rely on help from the powerful Wallsee family. Konrad of Aufenštajn strengthened his position when he sided with the Hapsburgs and the Counts of Gorica-Tyrolia in war against the Czech King Otokar II Premisl and later as the manager of the country-princely properties in the Savinja valley, Vojnik, Žaženberg, Klausenstein and Žalec. Thus, both actors of the dispute had strong military and economic power at their disposal, which additionally raised the extensiveness of the fight.

Soon after the death of Herman of Vovberg increased activities of the members of smaller ministerial families could be witnessed, who wanted to utilise the anarchy, gain independence and act independently. The same case as is possible to reconstruct on the basis of the relevant documents are the knights of Mörtinger from Ekenstein, who managed to keep the castle in the immediate feud of Krško in spite of the opposite engagement of Konrad of Aufenstein. The second such case is represented by the knights of Vrbovg, who in 1325 built the Rudenstein castle on their alodial property without a permit. The castle represented immediate threat to the monastery of Gornji grad, because there was the possibility that the knights of Vrbovg could slowly gain complete independence. For this reason on the side of the monastery its then advocate the Count Ulrich of Pfanberg was active and promised that on 1st May 1325 the castle would be pulled down. The tendencies to utilise of the anarchy were also present with the knights of Šalek, who as early as in the 13th century (at least from 1278 onwards) managed to acquire the castle in the immediate feud and thus gained independence from the dominion of the knights of Vovberg.

The fight for the rich legacy of the nobles of Vovberg in the Savinja valley and the Šalek valley (activities connected with the destiny of Carynthian properties of the nobles of Vovberg were left aside in the thesis, because

they bore no relevance with the studied theme) ended with a court order in 1331 and with the agreement between Friderik of Žovnek and Konrad of Aufenstein, the principal pretenders. The property was distributed in the following way: the Savinja property and the Šalek property belonged to the noble of Žovnek, whereas Konrad of Aufenstein received the property of Gustain and was additionally compensated in exchange. The outcome of the dispute was undoubtedly very favourable for Friderik of Žovnek, who in this way managed to round off his property around his old centre, the Žovnek castle and around the new centre, the castle and the borough of Celje. Apart from that he still preserved the properties in Styria, to which he attached (he himself and his predecessors) also the rich property in Carniola, where he also performed the duties of a governor general of a country. This other property and the tasks were not dealt with in this thesis, but it should be stressed once more that in order to be able to understand the role of the Counts of Žovnek and later the Counts of Celje respectively one should pay attention to the complete picture and activities in every country they were actively engaged in. Nevertheless, the goal agreed on at the beginning of the dissertation, was mainly to study the relationships and inter-aristocratic relations on a relatively narrow territory, and not the history of the family of the freemen of Žovnek, which made it possible to leave out a lot of property of a certain family, the fact that would otherwise be intolerable. The same had to be done in case of the family of nobles of Ptuj and their properties in the vicinity of Ptuj, and elsewhere around northern Styria and Carinthia. The nobles of Ptuj represented the very obstacle, which Friderik of Žovnek decided to overcome next.

Having conciliated with Konrad of Aufenstein, he intensively and successfully started to collect church feuds and in a relatively short period of time (to the middle of the 14th century) managed to join the advocateship over the properties of the monastery of Gornji grad as well as the properties of the Patriarch of Oglej in the Upper Savinja valley and around Šempeter; he also achieved his purpose that all those ministerial families which had prior to that managed the feuds in Krško and St. Paul on behalf of the Counts of Vovberg, swore loyalty and entered the service of Žovnek. The only remaining obstacles were the properties of the nobles of Ptuj who either owned them (Velenje, Hekenberg, Kacenstein) or had them as feuds (Dobrna, Lemberg, Ransperk). The nobles of Ptuj, who were actually the ministerials of Salzburg, acted as sovereigns independent of their senior in the Savinja valley and the Šaleška valley. Because of that these properties also meant so much to them and they were ready to engage themselves fully

when defending them. They seized the opportunity offered to them by the death of the last member of the powerful family of the Counts of Vovberg; after the nobles of Vovberg had not managed to gain at least partial independence in relation to the seniority of the monastery of Gornji grad with their intention to build the Rudenstein castle in 1324 (the Counts of Vovberg as their seniors no longer existed, the question of distributing their legacy was being dealt with as early as 1325), around 1345 they purchased some of their property in the Upper Savinja valley together with the Rudenek castle, situated near Rečica at Savinja. This castle was probably built as a substitutional construction for the Rudenstein castle which had been pulled down in 1325. This intention was most energetically opposed by the Counts of Celje, who again managed to gather almost the whole anti-Aufenstein-coalition

and succeeded in preventing the intention of the nobles of Ptuj with the assistance of the arbitration of the Dukes of Austria, Carynthia and Styria. Although they did not succeed in taking over the property of the Rudenek castle themselves, they managed to achieve the Duke's taking possession of it with a view to further distribute it upon serious reflection. Immediately after this success Friderik of Celje set about Katsenstein, the neighbouring castle of Ptuj: as regarded the property of this very important castle, which had been built some time before 1173, a real war broke out and ended not earlier than in 1351, when by the court decision of the Maribor court run by Friderick of Wallsee almost the entire Katsenstein castle together with its property was imparted to the Counts of Celje, whereas the nobles of Ptuj were only allowed to keep small parts of the property. Together with this loss the economic basis of the properties of Ptuj in the researched territory was completely undermined; as a consequence the nobles of Ptuj themselves lost interest in the remains of the property, which was reduced to the property of Hekenberg and Velenje, the two smaller castles. The nobles of Ptuj kept Hekenberg to their extinction in 1438, whereas Velenje was given as a marriage portion to their daughter. Thus, both castles never fell in the hands of the Counts of Celje. Apart from the Krško feuds Dobrna, Lemberg and Ransperk these were the only two properties in the studied regions, which the Counts did not manage to win.

Through the entire studied (and in this summary briefly introduced) era the destiny of the most important church institution – the monastery of Gornji grad was also followed. After the crisis at the beginning of the 14th century which was caused by the activities of the Abbot Wulfing in the Hapsburg-Gorica fights for accession to the Czech throne in which he

sided with the the Count of Gorica and Tyrolia and the Czech King Henrick, life under the ruling of the new Abbot settled, the monastery and its residents could devote themselves to their primary task, i.e. to work in the spiritual field and activities of strengthening the economic position of the monastery and in this connection also the acquisition of newly cleared pieces of land in the Upper Savinja valley. With reconstruction of achievements in this area mainly the data disposed of in the oldest preserved land register originating from 1426 are of great assistance, out of which the size of the newly cleared areas can be gathered. Despite the registered undeniable achievements of the monastery of Gornji grad in both its charity and economic activities, the fortunes of this institution were at a low ebb as regards the choice of its abbots. Following Abbot Wulfing, whose destiny has already been mentioned, two other abbots were also forced to leave their job as abbots, i.e. Abbot Nikolaj and Abbot Ulrich. The latter was a member of the Zhovneg family according to the sources; moreover he is most probably assumed to have been a half brother of Ulrich III (I. as the Count of Celje), of Herman I, Catherine and Ann (the illegitimate child of Friderik I of Zhovneg). The Counts of Celje paved his way to become the abbot at Gornji grad by forcing his predecessor Abbot Janez to resign voluntarily, yet Ulrich was proved to be incompetent for the abbot's job (maybe he uncompromisingly utilised his family background - there are no precise data in sources), the fact which made his half brothers acting as monastic advocates take prompt action and move him to the post of the priest at Škale.

In the end let us emphasize the main points which were revealed in the research. Although the studied territory has already been a subject of much medieval research and considering the fact that with the edition of the Celje book of documents I tremendous work was produced clarifying the situation in many aspects, yet a microstudy in the thesis is very valuable, because through detailed analysis of the aristocratic families and their mutual relationships some of the facts were reevaluated and presented in a totally different perspective from the one that were possible to be traced in the existing research. We would like to draw a special attention to the latest information gathered in the research in connection with the questions related to events and mutual relationships of the aristocratic families in the 11th and the 12th century; on this basis the picture of the events in the following era is different. During research it became evident that inter-aristocratic relations predominantly influenced the events in the studied area in the whole period of research. It could be established that during

the whole period the main battles were fought between the members of the most powerful (usually only two) families and that these activities ended as late as in the second half of the 14th century, when the Counts of Celje managed to overpower and take total control of the studied territory. By no means was it possible to change the situation by enclaves which the nobles of Ptuj managed to keep in the territory of Vransko, Velenje and in the area of the Krško feuds in the vicinity of Dobrna and Lemberg.

Viri

Neobjavljeni viri

ARS CE – Arhiv Slovenije, zbirka listin grofov Celjskih, ki so bile vrnjene iz Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien.

ARS – listine, vrnjene iz Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien iz repertorijev I, II, III in XIV (brez listin celjskih grofov).

GZS na SAZU – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku 1246–1500 (tipkopis na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU v Ljubljani, zbral in uredil Božo Otorepec).

LA Graz – zbirka temeljnih urbarjev iz 15. in 16. stoletja za obravnavano področje.

LA Graz – vrsta srednjeveških listin.

LA Graz – fond »Gülschätzungen« (Imenjske ceditve) iz leta 1542.

LA Graz – fond »Steuerregister« (Davčni seznam) iz leta 1527.

NALj – vrsta listin gornjegrajskega benediktinskega samostana, vrnjenih iz LA Graz.

NALj GGA – zbirka listin iz gornjegrajskega arhiva, ki jo hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

NALj KAL – arhiv kapitlja Ljubljanske škofije, ki ga hrani Nadškofjski arhiv v Ljubljani.

ŠAM – Škofjski arhiv v Mariboru, vrsta listin Lavantinske škofije.

PAM – vrsta listin in zbirka urbarjev v Pokrajinskem arhivu Maribor.

ZAC – Zgodovinski arhiv Celje, fond srednjeveški in novoveški urbarji.

Objavljeni viri

Bernhard, Günther, *Documenta patriarchalia res gestas Slovenicas illustrantia. Listine oglejskih patriarhov za slovensko ozemlje in listine samostanov v Stični in Gornjem Gradu (1120–1251)*, Wien-Ljubljana 2006.

Bianchi, Giuseppe, *Documenti per la storia der Friuli*, Udine 1844–1845.

CKL – Dušan Kos, *Celjska knjiga listin I. Listine svobodnih gospodov Žovneških do leta 1341*, Ljubljana/Celje 1996.

FRA II, IV – *Fontes Rerum Austriacarum II. Abtheilung, IV. Band: Codex traditionum ecclesiae collegiatae Claustroneoburgensis continens donationes, fundationes comutationesque ab anno domini MCVIII usque circiter MCCLX*, uredil in za objavo pripravil Maximilijan Fischer, Wien/Dunaj 1851.

Dopsch, Alfons, *Die Landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark aus dem Mittelalter, v: Österreichische Urbare I. Abt 2*, Wien-Leipzig 1910.

GZM I–XXV – *Gradivo za zgodovino Maribora*, zbral in uredil Jože Mlinarič, Pokrajinski arhiv Maribor, Maribor 1975–2000.

Kommatar, Franz, Ein Copialbuch des Klosters Freudenthal, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 13/1900.

Kommatar, Franz, Ein Cartular der Karthause Pletriach, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 14/1901.

Kommatar, Franz, Das Schlossarchiv in Auersperg, *Mitteilungen des Musealvereines für Krain* 18/1905, 19/1906 in 20/1907.

Gradivo I–V – Franc in Milko Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, Ljubljana 1902–1928.

KrUB I–II – Franz Schumi, *Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain*, Ljubljana 1882/83, 1884/1887.

Lang, Alois, Die Lehen des Bistums Seckau, *Veröffentlichungen der Historischen Landes-Kommission für Steiermark* XXIX, Graz 1931.

Loserth, Johann, Das Archiv des Hauses Stubenberg, *Veröffentlichungen der Historischen Laneds-Kommision für Steiermark* XXII, Graz 1906.

MDC I–IV – August Jaksch, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Klagenfurt 1896–1915.

- MDC V–XII – Herman Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Klagenfurt 1956–1972.
- Otorepec, Božo, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine) 1270–1405, *Viri za zgodovino Slovencev 14*, ZRC SAZU, Ljubljana 1995.
- Pettenegg, Gaston, *Die Urkunden des Deutsch-Ordens-Centralarchives zu Wien, I. Band: 1170-1908*, Prag-Leipzig 1887.
- RHSt – Annelies Redik, *Regesten des Herzogtums Steiermark, I. Band: 1308–1319*, Graz 1976.
- Schroll, Beda, *Urkundenregesten des Augustiner-Chorcherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*, Klagenfurt 1870.
- Schroll, Beda, *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten, FRA II 39*, Wien 1876.
- Schumi, Franz, *Archiv für Heimatkunde* I. (1882–1883) in II. (1884–1887).
- Starzer – Albert Starzer, Die Landesfürstlichen Lehen in Steiermark von 1421–1546, Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen 32, *Veröffentlichungen der Historischen Landes-Commission für Steiermark XVII*, Graz 1902.
- StUB I–III – Josef v. Zahn, *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark*, Graz 1875–1903.
- StUB, Erg. – *Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark. Ergänzungen zu den Bänden I–III*. Bearbeitet von Hans Pirchegger und Otto Dungen, *Veröffentlichungen der Historischen Landeskommission für Steiermark*, Graz 1949.
- StUB IV – Heinrich Appelt, Gerchard Pferschy, *Urkundenbuch des herzogtums Steiermark 1260–1276*, Wien 1975.
- SUB I–IV – Willibald Hauthaler, Franz Martin, *Salzburger Urkundenbuch*, Salzburg 1898–1933.
- Wichner, Jakob, *Geschichte des Benediktiner-Stiftes Admont I: von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1177, 1874; II: von der Zeit des Abtes Henrik bis zum des Abtes Heinrich II (1178–1297), 1876, III: von der Zeit des Abtes Engelbert bis zum Tode des Abtes Andreas von Stettheim (1297–1466), 1878*.
- Wiessner, Hermann, Gurker Urbare (Bistum und Kapitel) in Auswahl aus der zeit von 1285 bis 1502, *Österreichische Urbare III. Abt. Urbare Ge-*

istlicher Grundherrschaften, 3. Band: Die mittelalterlichen Stiftsurbare Kärntens, I. Teil, Wien 1951.

Literatura

- Angermeier, Heinz, Bayern in der Regierungszeit Kaiser Ludwig IV. (1314–1347). V: *Das Alte Bayern. Von der Frühzeit bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts* II, München 1988, 152–199.
- Appelt, Heinrich, *Privilegium Minus. Das staufische Kaisertum und die Babenberger in Österreich*, Graz 1976.
- Arnold, Benjamin, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge 1991.
- Baravalle, Robert, *Burgen und Schlösser der Steiermark*, Graz 1995 (ponatis prve izdaje iz leta 1961).
- Baš, Franjo, Braslovče v preteklosti, *ČZN NV* 7 (1971), zvezek 1, 36–39.
- Bernhard, Günther, Der Oberburger Bistumsplan vom Jahre 1237. V: *Römische Historische Mitteilungen* 39, Wien 1996, 163–181.
- Bernhard, Günther, Die Stiftungsurkunde des Klosters Oberburg. V: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 108, Heft 3–4, Wien-München 2000, 265–290.
- Bizjak, Matjaž, Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje pozno srednjeveških gospostev na Slovenskem, *Thesaurus memoriae, Dissertationes* 2, SAZU Ljubljana 2003.
- Blaznik, Pavle, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 I (A–M)*, Maribor 1986.
- Blaznik, Pavle, *Historična topografija slovenske Štajerske in jugoslovanskega dela Koroške do leta 1500 2 (N–Ž)*, Maribor 1988.
- Bosl, Karl, Die Reichsministerialität der Salier und Staufer. Ein Beitrag zur Geschichte des hochmittelalterlichen deutschen Volkes, Staates und Reiches. *Schriften der Monumenta Germaniae historica* 10, Stuttgart 1950.
- Brišnik, Danijela, Od kamnitih sekir do terre sigillate. V: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 56–71.
- Brišnik, Danijela, Od poznoantičnih loncev do šaleške pivske čaše. V: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 72–101.
- Brišnik, Danijela, Ravnikar, Tone, *Grad Šalek*, Velenje 1999.

- Brunner, Walter, Das Werden der Landesgrenze gegen Kärnten und Salzburg im Raume Murau–Neumarkt, V: Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer, *Veröffentlichungen des steiermärkischen Landesarchives* 10, ur. Gerhard Pferschy, Graz-Wien-Köln 1980, 181–224.
- Curk, Jože, *Topografsko gradivo II. Sakralni spomeniki na območju občine Žalec*, Celje 1967.
- Curk, Jože, O urbanistično-gradbenih zasnovah trgov in mest v Posavinju, Obsotelju in Posavju, *Celjski zbornik* 1962, 225–254.
- Curk, Jože, *Trgi in mesta na slovenskem Štajerskem. Urbanogradbeni oris do začetkov 20. stoletja*, Maribor 1991.
- Curk, Jože, O prazupnijah in prazupnijskih cerkvah na Slovenskem Štajerskem, *ČZN NV* 28 (1992), zvezek 1, 153–181.
- Curk, Jože, Ocena: Ivan Stopar, Karolinška arhitektura na Slovenskem, Ljubljana 1988, *ČZN NV* 25 (1989), zvezek 1, 120–129.
- Das Werden der Steiermark. Die Zeit der Traungauer. V: *Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives* 10; uredil in izdal Pferschy, Gerhard, Graz 1980.
- Doblinger, Max, *Die Herren von Walsee. Ein Beitrag zur österreichischen Adelsgeschichte*, Wien 1906.
- Dopsch, Alfons, Ein antihabsburgischer Fürstenbund im Jahre 1292, *MIÖG* 22/1901.
- Dopsch, Heinz, Die Grafen von Cilli – Ein Forschungsproblem?, *Süddeutsches Archiv* 17/18, 1974/5, 9–49.
- Dopsch, Heinz, Der Dichter Ulrich von Liechtenstein und die Herkunft seiner Familie. V: *Festschrift Friedrich Hausmann*, ur. Herwig Ebner, Graz 1977, 93–118.
- Dopsch, Heinz, Die Freien von Sannegg als steirische Landherren und ihr Aufstieg zu Grafen von Cilli. V: *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje – stara tema, nova spoznanja*, Celje 1998, 23–35.
- Dopsch, Heinz, Die Grafen von Heunburg, *Carinthia* I 160/1970, 311–342 (z dvema genealoškima tabelama).
- Dopsch, Heinz, Die Gründer kamen vom Rhein. Die Spanheimer als Stifter von St. Paul. V: *Schatzhaus Kärntens, Landesausstellung St. Paul 1991. 900 Jahre Benediktinerstift*, II. Beiträge, 43–67.
- Dopsch, Heinz, Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter. V: *Österreichische Geschichte 1122–1278*, Wien 1999.

- Dopsch, Heinz, Die Stifterfamilie des Klosters Gurk und Ihre Verwandtschaft, *Carinthia* I 161/1971, 95–123.
- Dopsch, Heinz, Salzburg im Hochmittelalter. V: *Geschichte Salzburgs* I, Teil I, Salzburg 1981, 229–418.
- Dopsch, Heinz, Die Zeit der Karolinger und Ottonen. V: *Geschichte Salzburgs* I, Teil I, Salzburg 1981, 157–228.
- Dungern, Otto (ur.), *Genealogisches Handbuch zur bairisch-österreichischen Geschichte*, Graz 1931.
- Ebner, Herwig, *Das Freie Eigen. Ein Beitrag zur Verfassungsgeschichte des Mittelalters*, Klagenfurt 1969.
- Freed, John B., German source collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study. V: *Medieval Women and the Sources of Medieval History*, ur. Joel T. Rosenthal, Georgia 1990, 80–121.
- Freed, John B., *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100–1343*, Cornell University Press 1995.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia, *Geschichte Kärntens I: Das Mittelalter*, Klagenfurt 1984.
- Gestrin, Ferdo, Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju iz leta 1426, *Zgodovinski časopis* 6/7 (1952/1953), 473–514.
- Gestrin, Ferdo, Prometno trgovski položaj pohorskega območja v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 36 (1982), številka 1–2, 5–17.
- Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I: Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana 1970; II: *Družbena razmerja in gibanja*, Ljubljana 1980.
- Grafenauer, Bogo, Pokristjanjevanje Slovencev. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991.
- Grafenauer, Bogo, *Zgodovina slovenskega naroda* II, Ljubljana 1965.
- Grafenauer, Bogo, Ptuj v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 24 (1970), zvezek 3–4, 157–175.
- Gruden, Josip, *Zgodovina slovenskega naroda*, Celovec 1910.
- Gruden, Josip, *Cerkvene razmere med Slovenci in ustanovitev ljubljanske škofije*, Ljubljana 1908.
- Gubo, Andreas, *Geschichte der Stadt Cilli vom Ursprung bis auf die Gegenwart*, Graz 1909.

- Handel-Mazzetti, Viktor, Waltenstein und Eppenberg und die Herren »von Ort im Traunsee«. V: *Jahresbericht des Museum Francisco-Carolinum* 66, Linz 1908.
- Hauptmann, Ljudmil, *Nastanek in razvoj Kranjske*, Ljubljana 1999.
- Hauptmann, Ljudmil, Grofovi Višnjegorski, *Rad JAZU* 250 (1935), 215–239.
- Hauptmann, Ljudmil, Hema i Svetopuk, *Rad JAZU* 255 (1936), 221–246.
- Hauptmann, Ljudmil, Mariborske studije, *Rad JAZU* 260 (1938), 57–118.
- Hoensch, Jörg K., *Přemysl Otakar II. von Böhmen. Der goldene König*, Graz 1989.
- Höfler, Janez, *O prvih cerkvah in pražupnijah na Slovenskem. Prologomena k historični topografiji predjožefinskih župnij*, Ljubljana 1986.
- Hödl, Günther, Kärnten und Österreich im Mittelalter. Eine politische Nachbarschaft (976–1335). V: *Karantanien – Ostarrichi 1001 Mythos*, izd. Andreas Moritsch, Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja 5, Klagenfurt-Ljubljana-Wien 1997, 181–200.
- Hribernik, Franc, *Mesto Šoštanj. Zgodovinski opis*, Šoštanj 1930, 1932, prvi ponatis Šoštanj 1998.
- Jakič, Ivan, *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*, Ljubljana 1997.
- Jaksch, August, *Geschichte Kärntens bis 1335* I, II. Klagenfurt 1928, 1929.
- Jaksch, August, Wutte, Martin, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer* I/4, Kärnten, Wien 1914.
- Janisch, Joseph A., *Topografisch-statistisches Lexikon von Steiermark* II (L–R), Graz 1855.
- Klebel, Ernst, *Der Lungau. Historisch-Politische Untersuchung*, Salzburg 1960.
- Klebel, Ernst, *Zur Geschichte der Pfarren und Kirchen Kärntens*, Foto-mechanischer Nachdruck aus »Carinthia I«, 1925/115, 1926/116 in 1927/117.
- Kljajič, Damijan, Geografski oris Šaleške doline in Škal. V: *Škale, zbornik, Šaleški razgledi* 3, Titovo Velenje 1989, 5–10.
- Kohla, Franz X., *Kärntens Burgen, Schlösser und Wehrhafte Stätten*, Klagenfurt 1953.

- Kohla, Franz X. Metnitz, Gustaf A.; Moro, Gotbert, Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und wehrhafte Stätten. Ein Beitrag zur Sidlungstopographie I, *Buchreihe des Geschichtsvereines für Kärnten* 17/1, Klagenfurt 1973.
- Komac, Andrej, Vzpon Turjaških v srednjem veku, *Zgodovinski časopis* 54 (2000), zvezek 1, 15–48, zvezek 2, 151–178.
- Koropec, Jože, Srednjeveška Dobrna, *ČZN NV* 9 (1973), zvezek 2, 215–224.
- Koropec, Jože, Srednjeveško gospodstvo Vojnik, *ČZN NV* 10 (1974), zvezek 2, 267–276.
- Koropec, Jože, Vrnsko v srednjem veku, *ČZN NV* 11 (1975), zvezek 2, 217–234.
- Koropec, Jože, Laško gospodstvo v srednjem veku, *ČZN NV* 12 (1976), zvezek 2, 244–275.
- Koropec, Jože, Srednjeveško gospodstvo Slovenj Gradec, *ČZN NV* 14 (1978), zvezek 1, 16–32.
- Koropec, Jože, Zemljiško gospodstvo Valdek do konca 17. stoletja, *ČZNNV* 21 (1985), zvezek 1, 76–82.
- Kos, Dušan, *Med gradom in mestom. Odnos kranjskega, slovenještajerskega in koroškega plemstva do gradov in meščanskih naselij do začetka 15. stoletja*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana 1994.
- Kos, Dušan, Legenda o čarobnem prstanu in sijajna smrt Viljema Svibenjskega. V: *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, ur. Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan, Branko Marušič, ZRC SAZU Ljubljana 2001, 223–242.
- Kos, Franc, K zgodovini trga Žalca, *ČZN XIV* (1918), 57–71.
- Kos, Franc, Doneski za krajevne kronike, *ČZN XV* (1919), 85–110.
- Kos, Milko, *Urbarji slovenskega Primorja II*, SAZU, Ljubljana 1954.
- Kos, Milko, Oglejski patriarhi in slovenske pokrajine do srede 13. stoletja s posebnim ozirom na vlado patriarha Bertolda iz rodovine Andechs, *ČZN* 13 (1917), 1–44.
- Kos, Milko, Meja proti Ogrski in Hrvatski v štajerskem Podravju. V: *Poletovio – Ptuj 69–1969. Zbornik ob tisočdevetstoletnici*, Maribor 1969, 83–92.
- Kovačič, Fran, Vitezi Pesničarji, *ČZN IX* (1912), 1–41.

- Kovačič, Fran, *Zgodovina lavantinske škofije (1228–1928)*, Maribor 1928.
- Kraßler, Josef, *Steirischer Wappenschlüssel, Veröffentlichungen des steiermarkischen Landesarchives* 6, Graz 1968.
- Krones F., *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli I: Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli*, Graz 1883.
- Lechner, Karl, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, IV. izdaja, Wien-Köln-Weimar 1992.
- Lessiak, Hans, Die Entstehung der Ministerialität in Kärnten 1. *Carinthia* I 142/1952, 226–248; 2. del, *Carinthia* I 145/1945, 275–303.
- Lexicon des Mittelalters* I–IX, Stuttgart-Weimar 1999.
- Meier, Hermann, Gertrud Herzogin von Österreich und Steiermark, *ZH-VSt* XXIII (1927), 5–39.
- Melik, Vasilij, Mesto (civitas) na Slovenskem, *Zgodovinski časopis* 26 (1972), zvezek 3–4, 299–316.
- Mell, Anton, Pirchegger, Hans, Steirische Gerichtsbeschreibungen. Als Quellen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I: Landgerichtskarte Steiermark. V: *Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark* I, Graz 1914.
- Mlinarič, Jože, Cerkev na Slovenskem v srednjem veku. V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, Celje 1991, 61–91.
- Mlinarič, Jože, Malteška komenda na Polzeli, *Kronika* 28 (1980), zvezek 3, 161–170.
- Mlinarič, Jože, Malteški red na Slovenskem. V: *Glavarjev simpozij v Rimu*, Mohorjeva družba Celje 1999, 17–25.
- Mlinarič, Jože, Župnija sv. Pankracija pri Slovenjem Gradcu do pridružitve ljubljanski škofiji leta 1533. V: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* I, Slovenj Gradec 1995, 101–148.
- Mlinarič, Jože, Župnija sv. Martina v Šmartnem v srednjem veku. V: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* II, Slovenj Gradec 1999, 63–76.
- Mlinarič, Jože, *Kostanjeviška opatija 1234–1786*, Kostanjevica 1987.
- Mlinarič, Jože, *Kartuziji Žiče in Jurklošter, Žička kartuzija ok. 1160–1782. Jurkloštrska kartuzija ok. 1170–1595*, Maribor 1991.
- Mlinarič, Jože, *Stiška opatija 1136–1784*, Novo Mesto 1995.
- Mlinarič, Jože, *Marenberški dominikanski samostan 1251–1782*, Celje 1997.

- Mlinarič, Jože, Krško in njegova gosposočina v srednjem veku. V: *Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta*, Krško 1977, 25–44.
- Moro, Gotbert, Zur Schenkung König Ludwigs des Deutschen an das Erzbistum Salzburg im Jahre 860. Ein Beitrag zur Geschichte der Gegend von Klagenfurt, *Carinthia* I 129/1929, 18–40.
- Muchar, Albert, *Geschichte des Herzogthums Steiermark* V, VI, VII, VIII, Graz 1850, 1859, 1864, 1864.
- Niederstätter, Alois, Die Herrschaft Österreich. Fürst und Adel im Spätmittelalter. V: *Österreichische Geschichte 1278–1411*, Wien 2001.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant II: 1: Das Benediktinerstift Oberburg, 2: Das Dekanat Oberburg*, Marburg 1876.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant III: 1: Das Archidiaconat Saunien, 2: Das Dekanat Cilli*, Cilli 1880.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant IV: 1: Das Dekanat Fraßlau, Cilli 1880; 2: Das Dekanat Tüffer, Cilli 1881*.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant V: Das Dekanat Schallthal*, Graz 1884.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant VI: Das Dekanat Drachenburg*, Marburg 1887.
- Orožen, Ignaz, *Das Bisthum und die Diözese Lavant VII: Das Dekanat Neukirchen*, 1893.
- Orožen, Ignaz, Die Vesten Schaumburg und Frauenburg in Schallthale, *MHVSt* 31/1883.
- Otorepec, Božo, Prebivalstvo Kamnika v srednjem veku. V: *Kamniški zbornik* II, Kamnik 1956, 67–100.
- Pferschy, Gerhard, Zur Beurteilung Siegfrieds von Mahrenberg. V: *Geschichte und ihre Quellen: Festschrift für Friedrich Hausmann zum 70. Geburtstag*, Graz 1987.
- Pickl, Othmar, Pettau – ein internationaler Handelsplatz des 15. und 16. Jahrhunderts. *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark* 62/1971, 87 – 109.
- Pirchegger, Hans. Die Pfarren als Grundlage der politisch-militärischen Einteilung der Steiermark, *Archiv für österreichische Geschichte* 102, Wien 1912.

- Pirchegger Hans, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der Österreichischen Alpenländer II: Die Kirchen und Grafschaftskarte, 1. Teil: Steiermark*, Wien 1949.
- Pirchegger, Hans, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülten, Städte und Märkte*, München 1962.
- Pirchegger, Hans, Die Herrschaften des Bistums Gurk in der ehemaligen Südsteiermark, *Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie* 49, Klagenfurt 1956, 5–32.
- Pirchegger, Hans, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters, *Forschungen zur Verfassungs und Verwaltungsgeschichte der Steiermark* 1, 3, Graz 1951, 1958.
- Pirchegger, Hans, Steirisch Lungau? *ZHVSt* 53 (1962), 321–335.
- Pirchegger, Hans, Die Herren von Pettau, *ZHVSt* 42 (1951), 3–36.
- Pirchegger, Hans, *Geschichte der Steiermark bis 1282*, druga izdaja, Graz 1936.
- Pirchegger, Hans, *Geschichte der Steiermark 1282–1740*, Graz-Wien-Leipzig 1942.
- Poles, Rok, Marjana Gmajner, Nika Lalek, *Sakralna dediščina Šaleške doline*, Velenje 1998.
- Prinz, Friedrich, Bayerns Adel im Hochmittelalter, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* (ZLBD) 30 (1967), 53–117.
- Ravnikar, Tone, Šoštanjski vitezi ali vitezi iz Šoštanja v 13. stoletju? v: Šaleški zbornik; Šaleški razgledi 8, Velenje 1992, 40–53.
- Ravnikar, Tone, Velenjski meščani v 13. stoletju? V: *Šaleški zbornik; Šaleški razgledi* 8, Velenje 1992, 54–72.
- Ravnikar, Tone, Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini, *ČZN NV* 29 (1993) zvezek 1, 20–32.
- Ravnikar, Tone, Vzhodna polovica Šaleške doline v srednjem veku. V: *Velenje. Razprave o zgodovini mesta in okolice*, Velenje 1999, 166–201.
- Ravnikar, Tone, Prispevek k srednjeveški topografiji Šaleške doline, *Koropčev zbornik, ČZN NV* 35 (1999), zvezek 1–2, 55–80.
- Ravnikar, Tone, Doslej neznan urbar fare sv. Jurija v Škalah iz leta 1605, *ČZN NV* 35 (1999), zvezek 3, 419–430.
- Ravnikar, Tone, Sledovi srednjeveške kolonizacije med Bevčami in Dobrno. V: *Vinska Gora 1997/1998, Zbornik 9. in 10. raziskovalnega tabora Vinska Gora*, Velenje 1999.

- Ravnikar, Tone, Gospodje Turnski v 13. stoletju, *Celjski zbornik* 1992, 7–16.
- Ravnikar, Tone, Žovneško-ptujski odnosi v Šaleški dolini. V: *Zbornik mednarodnega simpozija Celjski grofje – stara tema, nova spoznanja*, Celje 1998, 71–84.
- Richter, Jakob, O inkorporacijah, *ČZN NV* 7 (1971), zvezek 1, 76–82.
- Rutar, Simon, grofje Neuhaus – Št. Maver. V: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške*, 1896, faksimilirana izdaja, Nova Gorica 2000.
- Rybář, Miloš, Laško gospostvo v dobi Babenberžanov, *ČZN NV* 12 (1976), zvezek 2, 210–230.
- Schmutz, Carl, *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark* I–IV, Graz 1822.
- Skuk, Johann, Geschichte der Pfarre Slovenj Gradec 1. V: *Koroški zbornik* 1, Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem 1996, 7–30; 2. del v: *Koroški zbornik* 2, Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem 1997, 9–32.
- Spindler, Max, Kraus, Andreas, Gefährdung der politischen Grundlagen. Der innere Fortschritt: Die Anfänge der Ständebildung, Ludvig IV. V: *Das Alte Bayern. Von der Frühzeit bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts* II, München 1988, 110–152.
- Spreitzhofer, Karl, Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark, *Styriaca* 3, Graz 1986.
- Stanonik, Janez, Die heiligenkulte im spätmittelalterlichen Slowenien als ein möglicher Indikator der frühmittelalterlichen ethnischen Struktur des Landes. V: *Slovenije in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo*, Ljubljana 2000, 829–838.
- Stele, France, *Ptujska gora*, Ljubljana 1966.
- Stegenšek, Avguštin, *Cerkveni spomeniki lavantinske škofije I: Dekanija gornjegrajska*, Maribor 1905.
- Stopar, Ivan, Sv. Magdalena v Gornjem Gradu, *Zbornik za umetnostno zgodovino* XIX/1983, 9–14.
- Stopar, Ivan, *Karolinška arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1987.
- Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji III: Spodnja Savinjska dolina*, Ljubljana 1992.
- Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji IV: Med Solčavskim in Kobanskim*, Ljubljana 1993.

- Šterbenk, Emil, Šaleška dolina. V: *Enciklopedija Slovenije* 13, Ljubljana 1999.
- Štih, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Ljubljana 1994.
- Štih, Peter, K zgodovini nižjega plemstva na Krasu in v Istri, *Zgodovinski časopis* 45 (1991), številka 4, 549–557.
- Štih, Peter, Celjski grofje, vprašanje njihove deželnoknežje oblasti in dežele celjske. V: *Grafenauerjev zbornik*, ur. Vincenc Rajšp, Znanstvenoraziskovalni institut SAZU, Ljubljana 1996, 227–256.
- Štih, Peter, Oglejski patriarhi kot mejni grofje na Kranjskem, Koropčev zbornik, *ČZN NV* 35 (1999), št 1–2, 39–54.
- Štih, Peter, Simonitti, Vasko, *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*, Ljubljana 1996.
- Tangl, Karlmann, Über den angeblichen Markgrafen Poppo und Starchand von Soune, *MHVSt* 4/1853.
- Tangl, Karlmann, Die Grafen von Heunburg 1, *AÖG* 18/1858; 2, *AÖG* 25/1860.
- Tangl, Karlmann, Die Freien von Suneck, Ahnen der Grafen von Cilli 1, *MHVSt* 10/1861; 2, *MHVSt* 11/1862; 3, *MHVSt* 12/1863; 4, *MHVSt* 13/1864.
- Wiesflecker, Hermann, *Meinhard der Zweite. Tirol, Kärnten und ihre Nachbarländer am Ende des 13. Jahrhunderts*, Innsbruck 1955, 1995 (ponatis).
- Wiessner, Hermann, *Seebach, Gerhard, Burgen und Schlösser in Kärnten II*, Klagenfurt, Feldkirchen, Völkermarkt, Wien 1980.
- Zadnikar, Marijan, *Ptujska gora. Visoka pesem slovenske gotike*, Ljubljana 1992.
- Zahn, Josef, *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893.
- Zawadsky, Max, *Die Cillier und ihre Beziehungen zu Kaiser Sigmund und König Albrecht*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Hohen Philosophischen Fakultät der Vereinigten Friedrichs-Universität Halle-Wittenberg, Halle 1911.
- Zwitter, Fran, K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh, *Zgodovinski časopis* VI–VII (1952/1953), 218–245.

Vir slikovnega gradiva	Številka slike v monografiji
Arhiv Republike Slovenije	25, 30, 56
Georg Matthaeus Vischer, <i>Topographia ducatus Stiriae</i> , zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl, spremna besedila napisala Ivan Stopar in Primož Premzl, Maribor 2006	1, 2, 4, 7, 8, 12, 23, 24, 26, 27, 39, 40, 41, 44, 46, 49, 51, 60, 63, 66, 67
<i>Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse)</i> , Universitäts-Bibliothek Heidelberg, sg. Cod. Pal. germ. 848, http://digi.uib.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848	platnica (1), 54, 55
Jonatan Vinkler	42, 43, 61
Joseph Franz Kaiser, <i>Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev</i> , zbrala Ivan Stopar in Primož Premzl, spremno besedilo napisal Ivan Stopar, Maribor 1999	3, 11, 13
Muzej Velenje	47, 48, 52
Nadškofijski arhiv Ljubljana	5, 6, 10, 14–22, 29, 31–38, 45, 50, 53, 57–59, 62, 68
Zavod za varstvo kulturne dediščine, območna enota Celje	28, 64, 65

A

Aigner, Toni 159
Angermeier, Heinz 269
Appelt, Heinrich 18, 23, 182
Arnold, Benjamin 37

B

Baravalle, R. 301
Baš, Franjo 45
Bernhard, Günther 30, 31, 32, 33,
35, 42, 156, 168, 169
Bezljaj, France 21
Bianchi, Giuseppe 372
Bizjak, Matjaž 34
Blaznik, Pavle 17, 19, 29, 48, 60, 68,
116, 122, 125, 131, 153, 154, 189, 205,
224, 230, 235, 237, 241, 254, 256,
268, 274, 285, 295, 296, 297, 298,
300, 323, 332, 344, 380, 401, 405
Bosl, Karl 11, 13, 37
Bratož, Rajko 244
Brišnik, Danijela 21, 55, 366, 433
Brunner, Walter 100

C

Curk, Jože 86, 252, 253, 260
Cvirn, Janez 244

D

Della Torre, Raimund 18
Doblinger, Max 290, 339, 340, 431
Dopsch, Alfons 197, 244, 279
Dopsch, Heinz 10, 11, 23, 24, 27, 37,
40, 42, 44, 45, 46, 63, 64, 69, 80,
81, 96, 98, 112, 113, 114, 116, 120,
161, 182, 184, 186, 193, 290, 321,
322, 412
Dungern, Otto 37, 38, 106, 199

F

Fischer, Jasna 244
Fischer, Maximilijan 36
Fräss-Ehrfeld, Claudia 51, 66, 69,
193, 244, 337, 338, 339
Freed, John B. 24, 73, 75, 96, 97, 98,
100, 105, 106, 206, 211, 229, 230

G

- Gantar, Kajetan 85
 Gestrin, Ferdo 18, 140, 242, 369, 387
 Grafenauer, Bogo 253
 Gruden, Josip Valentin 162
 Gubo, Andreas 226

H

- Handel-Mazzetti, Viktor von 80,
 90, 120, 123
 Hauptmann, Ljudmil 11, 33, 35, 44,
 45, 46, 113, 114, 126, 162, 167, 185,
 186, 199
 Hausmann, Friedrich 40
 Hauthaler, Willibald 23
 Hödl, Günther 338
 Hoensch, Jörg K. 181, 184, 221, 253
 Höfler, Janez 83, 86, 92, 165

J

- Jakič, Ivan 116, 149, 151, 219, 222,
 288
 Jaksch, August von 10, 23, 49, 50,
 64, 112, 127, 131, 133, 151, 244,
 337, 338
 Janisch, Joseph A. 215

K

- Klebel, Ernst 39, 40, 60, 62, 63, 64,
 65, 68, 70, 74, 81, 100, 102, 103,
 104, 105, 106
 Kljajič, Damijan 16
 Kohla, Franz Xaver 49, 50, 51, 124
 Komac, Andrej 13, 113, 185, 436
 Kommtar, Franz 136, 154, 220, 269,
 407, 418, 431, 434
 Koropec, Jože 27, 46, 77, 152, 196,
 197, 218, 286

- Kos, Dušan 24, 46, 47, 50, 66, 88, 96,
 97, 100, 108, 116, 127, 128, 129, 130,
 134, 135, 140, 145, 146, 147, 155,
 156, 157, 158, 163, 198, 199, 205,
 207, 210, 214, 215, 219, 220, 221,
 222, 223, 224, 231, 237, 243, 244,
 247, 249, 251, 252, 254, 264, 265,
 281, 289, 293, 301, 303, 305, 313,
 314, 317, 321, 323, 332, 333, 338,
 348, 349, 351, 363, 375, 380, 385,
 386, 399, 408, 409, 410, 411, 419,
 420, 422, 431, 433, 434, 435, 437

- Kos, Franc 13, 18, 23, 27, 30, 31, 32,
 33, 38, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 50, 51,
 52, 54, 55, 59, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 79, 80,
 88, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 97, 98, 99,
 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106,
 108, 109, 114, 116, 117, 134, 145,
 202, 203, 217, 218, 219, 348

Kosi, Miha 436

- Kos, Milko 48, 85, 116, 121, 124, 131,
 134, 140, 142, 144, 146, 149, 150,
 152, 153, 154, 155, 159, 161, 162,
 163, 164, 165, 168, 169, 170, 171,
 180, 185, 196, 199, 202, 217, 222,
 265, 266, 274, 304, 313, 408, 422

Kovačič, Franc 22, 83, 85, 88, 89,
 90, 419

Kraßler, Josef 212, 247, 285, 435

Kraus, Andreas 269, 296

- Krones, F. 47, 275, 278, 279, 304, 313,
 317, 320, 321, 322, 336, 337, 340,
 348, 350, 353, 354, 355, 357, 358,
 363, 365, 366, 410, 411, 418, 419,
 420

L

Lang, A. 225, 413, 427, 428

Lechener, Karl 186
 Liebertz-Grün, Ursula 291
 Liechtenstein, Ulrich von 40
 Loserth, J. 68, 221, 228, 257, 318, 419, 437
 Lukan, Walter 244

M

Martin, Franz 23, 101
 Marušič, Branko 244
 Meier, Hermann 182, 193
 Melik, Vasilij 254
 Mell, Anton 144, 197, 275
 Metnitz, Gustaf A. 49
 Mitterauer, Michael 18, 19
 Mlinarič, Jože 43, 54, 62, 77, 83, 86,
 88, 89, 93, 102, 115, 117, 121, 122,
 131, 149, 163, 164, 175, 178, 180,
 184, 186, 192, 195, 196, 198, 205,
 214, 215, 218, 220, 228, 253, 284,
 285, 290, 315, 318
 Moro, Gotbert 49, 63, 64
 Muchar, Albert 126, 154, 196, 197,
 235, 245, 259, 284, 315, 329, 346,
 349, 379, 406, 411, 420, 433, 438

N

Niederkorn, Jan Paul 38
 Niederstätter, Alois 185

O

Orožen, Ignaz 22, 29, 30, 31, 34, 52,
 54, 56, 60, 67, 88, 89, 91, 93, 94,
 116, 126, 127, 135, 140, 145, 146,
 154, 155, 157, 165, 166, 168, 170,
 171, 172, 175, 177, 189, 192, 197,
 209, 215, 224, 228, 229, 230, 231,
 232, 236, 238, 239, 241, 242, 246,
 247, 250, 251, 256, 260, 264, 267,
 268, 273, 274, 275, 276, 278, 280,

281, 284, 286, 287, 291, 292, 294,
 298, 300, 301, 304, 305, 309, 310,
 327, 336, 344, 346, 348, 355, 357,
 358, 369, 370, 372, 375, 376, 377,
 379, 382, 385, 386, 387, 389, 390,
 391, 392, 395, 418, 419, 420, 431,
 438

Orožen, Janko 122

Otorepec, Božo 25, 212, 259, 287,
 288, 292, 373, 375, 388

Ožinger, Andrej 214

Ožinger, Anton 339

P

Pettenegg, Gaston 206

Pfeiler, Gustav 169

Pferschy, Gerhard 18, 23, 100, 194

Pickl, O. 229

Pirchegger, Hans 23, 35, 39, 43, 44,
 46, 54, 60, 64, 66, 67, 68, 69, 80,
 88, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 102,
 104, 105, 112, 116, 119, 120, 121,
 123, 125, 128, 129, 144, 145, 146,
 147, 149, 155, 199, 205, 207, 215,
 218, 221, 224, 225, 226, 228, 229,
 231, 234, 244, 245, 249, 269, 275,
 289, 291, 304, 314, 321, 366, 399,
 407, 408, 409, 410, 422, 431, 433,
 434, 437

Poles, Rok 55, 207, 256

Popelka, Fritz 428

Prinz, Friedrich 37, 104

R

Rajšp, Vincenc 244

Ravnikar, Tone 21, 48, 55, 60, 94,
 118, 124, 130, 154, 208, 210, 234,
 241, 249, 251, 254, 259, 263, 267,
 268, 296, 333, 344, 345, 366

Redik, Annelies 136
 Richter, Jakob 52, 54
 Rosenthal, Joel T. 24
 Rutar, Simon 149
 Rybář, Miloš 197

S

Schmutz, Carl 275, 407
 Schroll, Beda 92
 Schumi, Franz 192, 255, 305
 Seebach, Gerhard 49
 Siebmacher, Johann 71
 Simoniti, Vasko 11, 12, 13, 162, 185
 Skuk, Johann 180, 198, 291
 Spindler, Max 37, 269, 296
 Stanonik, Janez 408
 Starzer, Albert 137
 Stegenšek, Avguštin 23
 Stelè, France 16
 Stopar, Ivan 29, 50, 55, 59, 86, 87, 116,
 130, 135, 145, 147, 165, 199, 209,
 219, 242, 345, 387, 408, 409, 412

Š

Šterbenk, Emil 16
 Štih, Peter 11, 12, 13, 24, 27, 30, 38,
 42, 113, 148, 149, 161, 162, 185

T

Tangl, Karlmann 45, 111, 112, 126,
 127, 129, 147, 167, 168, 169, 236,
 274, 275, 276, 278, 291, 301, 313,
 318, 321, 322, 336, 340, 348, 354,
 355, 357, 358, 363, 365, 366, 370,
 419
 Trdan, F. 169
 Trotter, Kamillo 37, 38
 Tyroller, Franz 42

V

Videčnik, Aleksander 145
 Vilfan, Sergij 22, 32, 36
 Vischer, Georg Mathias 433

W

Wadl, Wilhelm 49, 50
 Weiss, A. 49
 Wichner, Jakob 10, 39, 43, 48, 73, 75,
 98, 114, 150
 Wiesflecker, Hermann 245
 Wiessner, Hermann 23, 49, 64, 208,
 285

Z

Zadnikar, Marijan 16, 387
 Zahn, Joseph von 10, 60, 101, 102,
 131, 133, 145, 150, 152, 154, 222,
 241, 327, 332, 427
 Zehetmayer, Roman 169
 Zwitter, Fran 254

